Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

İÇİNDEKİLER

1)GLOBAL CONSTRAINT: EXTENDING POWER TRANSITION THEORY TO INCLUDE GREAT POWER INTERFERENCE

Volkan KALENDER 1-12

2)YEREL YÖNETİMLERİN ÇOCUK SUÇLULUĞUNUN ÖNLENMESİNDE İLGİLİ KURUMLARLA ETKİLEŞİMİ

Eyüp ZENGİN, Mücahit KESGİN 13-32

3)DENEYİMSEL PAZARLAMANIN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ: RESTORANLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Selma Meydan UYGUR, Sait DOĞAN 33-48

4)İNŞAAT TAAHHÜT İŞLETMELERİNDE TMS/TFRS VE VERGİ MEVZUATI KAPSAMINDA SUNUM VE DEĞERLEME FARKLILIKLARI

Hakkı FINDIK 49-64

5)GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE SEKTÖREL İSTİHDAMIN YABANCI BANKA GİRİŞLERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR UYGULAMA (1990–2010)

Mustafa ÜNVER 65-84

6)FİNANSAL ORANLAR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN FAKTÖR ANALİZİ İLE İNCELENMESİ: ARACI KURUMLAR ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Yılmaz AKYÜZ, Erhan GENÇ, Işıl EREM 85-96

7)TÜRK BANKACLIK SEKTÖRÜNDE DEZENFLASYON SÜRECİNDE CAMELS ANALİZİ

Mezahir ABDULLAYEV 97-112

8)THE APPLICATION OF THE LABOVIAN NARRATIVE ANALYSIS TO A SHORT STORY IN AN EFL CLASS

Mehmet BOYNO, Eyyup AKIL, Ferhat DOLAŞ 113-122

9)TÜRKİYE'DE SAĞLIK-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Şadan ÇALIŞKAN, Mustafa KARABACAK, Oytun MEÇİK 123-130

10)TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KISMİ EN KÜÇÜK KARELER REGRESYON YÖNTEMİ İLE ANALİZİ: 2005-2010 DÖNEMİ

A. Öznur ÜMİT, Elif BULUT 131-142

11)DİNİ TUTUM - STRESLE BAŞA ÇIKMA İLİŞKİSİ

Erkan KAVAS 143-168

12)PHILLIPS "EĞRİ"'SİNİN DOĞRUSAL OLMAYAN YAPISI ÜZERİNE

Ayşen ARAÇ 169-186

İÇİNDEKİLER

13)OKUL KUPONU REFORMU, GELİŞİMİ VE EĞİTİME ETKİLERİ: ŞİLİ ÖRNEĞİ

Elif ERİŞEN 187-202

14)DİŞÇİLİK ÂLEMİ MECMUASI (1924-1929)

Mustafa SELÇUK 203-216

15)KAZAK HALK EDEBİYATINDA HİKMETLİ BİR DEYİŞ: ŞEŞENDİK SÖZLER

Fatma DEĞİRMENCİ 217-226

16)BİR KURUMSAL KAYNAK PLANLAMA MODÜLÜ OLARAK İNSAN KAYNAKLARI BİLGİ SİSTEMİNİN İKY VE İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR UYGULAMA

Veysel AĞCA, Asuman MENTEŞE 227-244

17)İDARE İLE BİREYLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE GÜÇ DENGESİZLİĞİNİN GİDERİLMESİNDE ETKİLİ BİR YÖNTEM: İDARİ USUL

Fatih KIRIŞIK 245-252

18)KÜTAHYA'DA 1946-1960 YILLARI ARASINDA MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİNİN ANALİZİ VE SİYASAL YAPI

Gökhan GÖKTÜRK 253-266

19)ORTADOĞU'DA TERÖRÜN EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE, MISIR VE SUUDİ ARABİSTAN ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hüseyin ALTAY, Aykut EKİNCİ, M. Akif PEÇE 267-288

20)TÜRKİYE'DE KADINA YÖNELİK EKONOMİK ŞİDDET (BOŞANMIŞ KADINLARA YÖNELİK ARAŞTIRMA)

Rana EŞKİNAT 289-302

21)SEÇİLMİŞ AVRUPA ÜLKELERİNDE MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: ŞANS KISITLI VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE BİR UYGULAMA

Erhan DEMİRELİ, Aslı Yüksek ÖZDEMİR 303-320

22)ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BULUNDUKLARI ŞEHRE EKONOMİK KATKILARI: KÜTAHYA İL MERKEZİ ÖRNEĞİ

Cemalettin DEMİRELİ, Ercan TAŞKIN 321-328

23)GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE TEŞVİKLER VE ÜLKE UYGULAMALARI

Erdal AKDEVE, Erdal Tanas KARAGÖL 329-350

24)VAKIF ÜNİVERSİTELERİNDE YÖNETSEL AMAÇLI HESAP PLANLARININ TMS'YE GÖRE OLUŞTURULMASI VE HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Metin YILMAZ, Ali Haydar GÜNGÖRMÜŞ 351-368

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

GLOBAL CONSTRAINT: EXTENDING POWER TRANSITION THEORY TO INCLUDE GREAT POWER INTERFERENCE

Volkan KALENDER
Arş. Grv. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: apfriday@yahoo.com

ABSTRACT : This paper investigates the influence of the great power hierarchy on minor power dyad conflict relations. The paper`s importance lies in providing a theoretical framework for studying great power interference in dyadic relations among minor powers within the power transition theory. Power transition theory assumes great power non-interference in war and peace dynamics among small power dyads. Building on the previous power transition based models of multiple hierarchy and regional hierarchy constraint, the global constraint model introduces the impact of the international system on the absence and existence of war among small powers within regions. Global constraint, the proposed explanatory variable, refers to the impact of the five most powerful states in the international system, and is operationalized as the ratio of arms transfers to the weaker dyad nation to that of the stronger one by the great powers.

Key Words: Power transition theory, war onset, great power interference, arms transfers

ÖZET: Bu makale büyük güçler hiyerarşisinin diğer devletler arasındaki çatışma ilişkilerine etkisini incelemektedir. Güç geçişi teorisi içinde büyük devletlerin görece daha az güçlü devletler arasındaki ilişkilere olan etkisini incelemek için teorik bir yapı oluşturduğu için önemlidir. Güç geçişi teorisi büyük devletlerin diğer devletler arasındaki savaş-barış ilişkilerinde müdahalede bulunmadığını varsaymaktadır. Küresel kısıtlama modeli güç geçişi teorisi temelli çoklu hiyerarşiler ve bölgesel kısıtlama modellerine dayanmaktadır. Modelin farklılığı uluslararası sistemin bölgesel aktörler arasında savaş olup olmayacağına etkisinin incelenmesidir. Açıklayıcı değişken olarak küresel sınırlama uluslararası sistemdeki en güçlü beş devletin etkisine işaret etmektedir. Bu etki büyük güçlerin güçsüz taraf ve güçlü tarafa yaptıkları silah transferi oranı ile ölçülecektir.

Anahtar Kelimeler: Güç geçişimi teorisi, savaş başlangıcı, büyük güçlerin müdahaleleri, silah transferi

INTRODUCTION

What is the effect of the international hierarchy on the war and peace dynamics within regions? This paper extends the power transition theory to include the global system's effect on minor power dyadic dynamics. The variable I propose is the "global constraint." I argue that the inclusion of the global constraint to the power transition theory is a needed extension.

The major hypothesis of this paper is that an extension of power transition theory is needed to account for the effect of the great powers on small power dyad interactions. I present the logical and theoretical justifications for this extension, and outline the global constraint model in this paper. The focus of the examples is the Middle East region due to two reasons. First, the region is vitally important. Second, it is widely believed in the Middle East that the great powers do interfere in regional affairs.
To investigate great power interference in regional dyadic dynamics, I bring together power transition and arms transfers literatures. Global constraint will be measured as the ratio of arms transfers to the challengers and the defenders in local dyads from the great powers. The global constraint model proposes that parity, dissatisfaction with the dyadic status quo, the un-orderliness of the region, and increased values of arms transfers from great powers to the challengers in dyads increase the probability of interstate war.

The global constraint model brings together the systemic and sub-systemic factors that lead to war and peace. More specifically, I extend power transition theory's latest formulation based on the works of Lemke (2000), and Efird (2001). Power transition theory looks at the power distribution and status quo evaluations among members of dyads. The theory proposes that power parity and dissatisfaction with the status quo lead to conflict. This basic logic was extended theoretically to include all dyads by Lemke (1996; 2000). Lemke's multiple hierarchy model brings all

dyads into the scope of power transition theory. Efird, through the "hierarchy constraint", adds to this the effect of regional power distributions on dyadic relations.

What is missing in the power transition theory so far is the impact of the overriding international hierarchy on the relations between pairs of states. In its extended form (especially through Lemke's multiple hierarchies) power transition theory empirically shows that local hierarchies function identically to the international hierarchy in the absence of great power interference. That is, power parity and dissatisfaction with the status quo increase the probability of conflict in dyadic relations—for both major and minor power dyads. However, it is important to note that Lemke, after discussing the possible forms great power interference in regional affairs might take, assumes that such interference is absent (2000: 61). Moreover, the theory's logic asserts that the regional hierarchies are subordinate to the overall international hierarchy (Tammen et.al., 2000: 9). This is due to the enormous power imbalance between states which belong to the great power club and the rest.

This paper proposes that great powers interfere in the war and peace decisions of small power dyads. Indeed, a cursory glance at the literature suggests this effect has been dwelled upon. The findings to the question of why states give foreign aid indicate the primary motivation behind it to be the political and economic interests of the donor states (Arase 1995; Conteh-Morgan 1990; Hook 1995; Lebovic 1988; Meernik, Krueger & Poe 1998; Poe & Meernik 1995). Schraeder, Hook & Taylor (1998) show that shared alliances, ideological alignments, and military presence have a positive impact on the identity of foreign aid recipients and the amount of aid received. Palmer et al. (2002) suggest in their two-good theory of foreign policy that strong states use foreign aid as a means to seek changes in the foreign policy behaviors of the recipient countries.

More directly related to my main argument, Miller and Kagan (1997) assert that the effect of the overall international hierarchy (the great powers hierarchy) on regional dynamics is a function of the relative capabilities of the great powers and their interests in the region. Furthermore, Miller (2001: 206) argues that great powers' willingness to intervene in a region is dependent on "the intrinsic value of a region and a shared threat." Writing in 1989, Desch asserts that Western Europe, the Middle East, Northeast Asia and the Far East have intrinsic value for the US, while the Caribbean, the Indian Ocean littoral and a base in the Western Pacific are extrinsically valuable (108-113).

I take these findings to be encouraging for the model presented in this study. Great powers have the capability as well as the willingness to project power to other regions. The great powers of the international system have the ability to change the course of events in other parts of the globe, provided the issues at stake are important. Thus, in addition to the "hierarchy constraint" I argue that the interference of the great powers, "the global constraint," in the regions alter the probability of conflict or integration within those regions.

A note on terminology before proceeding: The unit of analysis for the model is a dyad of nations. In each dyad, the more powerful nation at the beginning of the time interval is the "defender". The "challenger" is the less powerful of the two nations. Parity exists between the dyad members when their power ratio is between (0.8) and (1.2). "Great powers" are those states that comprise the international hierarchy, and are the most powerful nations in the world at a given time interval. The great power hierarchy is used interchangeably with global or international hierarchy. I refer to those countries that are disproportionately powerless as small or minor powers.

A look at what follows: First, I provide a review of the power transition and arms transfers literatures. Then, I elaborate on the theoretical justifications of the global constraint model. I conclude with a summary and discussion.

LITERATURE REVIEW

I offer a view of the evolution of the power transition theory first. Over the years since its original formulation, the theory was expanded to account for a larger domain—both spatially and temporally. Next, I look at the arms transfer research.

Power Transition Theory

Power Transition Theory—Original

In its original formulation, power transition theory limits its domain to that of the major powers (the most powerful states) and the system changing wars (Organski, 1958; Organski & Kugler, 1980). The theory assumes a hierarchical international system, with a dominant nation (the strongest of the states) at the apex of the system. The major proposition of power transition, in contrast to the balance of power theory (Morgenthau, 1948; Waltz, 1979), is that power preponderance leads to peace, whereas power parity leads to war. Over time, a challenger emerges from the ranks of great powers as a result of internal growth, and the challenger has an opportunity to make a bid for replacing the dominant power once it catches up in power. The power transition leads to conflict if the challenger is dissatisfied with the existing world order, a peaceful takeover follows in the case the challenger is satisfied. Thus, relative power distribution and status quo evaluations are the critical variables in determining war and peace.

Power Transition Theory—Domain Extensions

Power transition theory was applied to other pairs of nations (dyads) despite the explicit limited scope of the original version. First came the extension in the units, and then came the extension in time.

The domain was extended to include all great power dyads (Houwelling & Siccama, 1988; Kim, 1989; Gochman, 1990), and later extended in time from the original 1816-1975 period to 1648-1992 (Kim, 1992). It is important to note that Kim's extension rests on relaxing the restriction on internal growth through industrialization as the only method to augment power and letting power augmentation through the use of alliances as well.

Multiple Hierarchies—the theoretical framework for extending the scope

Lemke (1996; 2000) provides the theoretical framework to apply power transition to all dyads of states. His "multiple hierarchies" suggest that the international system is composed of several nested hierarchies with the international hierarchy at the top. The regional hierarchies are identical with the international hierarchy in that they, too, have dominant, great and lesser powers. Moreover, Lemke finds that pairs of states in the regional hierarchies operate under the same structural factors power transition theory asserts: power parity and dissatisfaction with the status quo lead to increased probability of conflict (Lemke, 2000).
Lemke's theoretical model is distinguished from the earlier power transition extensions in three important ways. First, he provides a theoretical rationale for extending the scope from the international hierarchy to all hierarchies. Second, Lemke maps the local hierarchies in accordance with the states' ability to reach each other militarily with at least 50 % of their power intact. The importance of this measure cannot be overstated: empirical analysis based on possible dyadic interactions lead to an inflation of cases, some of which involve dyads that do not have the capabilities necessary to reach each others' territories (e.g. Chile v. Egypt). Last, Lemke (2000) argues to have brought back the original domain specification to the power transitions research by not including all dyads in his analysis, and instead only looking at those dyads that involve the regional defenders.

Extending the Domain Further—Accounting for Cooperation and Regional Power Distributions

Efird (2001) contributes to the theory in two significant ways. First, he extends the power transitions theory to explain cooperation, as well as, conflict through the creation of a dependent variable that combines the measures for dispute hostility levels from the Correlates of War (COW) project and integration levels among states. Conflict-integration, the dependent variable, combines the two extreme poles of war and integration.

Second, Efird shows that the orderliness of the regions does have an inverse relation with conflict (Efird, 2001: 3); that is the hierarchy constraint, as measured by the ratio of power capabilities between the regional dominant power and the summation of the power capabilities of the four contenders, reduces the probability of conflict, and increases the explanatory power of the theory for especially the minor powers.

In sum, in its extended version, power transition theory explains the structural factors that lead to war and peace: power parity, dissatisfaction with the status quo, and the absence of a preponderant regional defender increase the probability of conflict, whereas the opposite conditions lead to peace and ultimately, integration.

Arms Transfers Research

There is a vast literature on arms transfers and their effects. The historical and anecdotal works on the subject have been accompanied by empirical analysis, after arms transfers data became available following the Second World War. For the purposes of this study, attention is given to the works that study the relationship between arms transfers and war onset. Since I am interested in war initiation, and not war outcomes, I do not elaborate on those studies that search the effects of arms transfers on war termination, duration, or severity. Catrina (1994) provides an excellent overview of the arms trade literature for interested readers.

Two directions can be seen in assessing the effects of arms transfers on war initiation. One of these directions is to look at the systemic, or global, impact arms transfers have on war onset, using different logics with regards to the direction of the arms transfers and war initiation relationship. First, is the assertion that arms transfers precede wars (Baugh & Squires, 1983; SIPRI, 1971). Alternatively, arms transfers, through deterrence, lead to fewer wars (Bobrow et.al., 1973; Schrodt, 1983). Last, some studies contend that arms transfers follow wars (Sherwin, 1983). Craft (1999: 28-29) tests these alternative logics using SIPRI data, and finds support for arms transfers preceding war initiation, whereas the results refute the argument of deterrence and that wars precede arms transfers.

The other direction is to look at the relationships among suppliers and recipients of arms transfers. The most important aspect of the literature on supplier-recipient relationships is that of the effects of arms transfers on foreign policy behaviors of the recipients. Nevertheless, the research on the effect of arms transfers on recipients' conflict behavior has not produced cumulative and consistent findings (Kinsella, 1994). Other scholars look into the effect of superpower arms sales (Kinsella, 1994; Kinsella & Tillema, 1995; Sanjian, 1991). Miller (2001) suggests that the types of great power interactions and the types of regions do affect whether the regions are peaceful or not. Great power cooperation or hegemony leads to more peaceful outcomes in both stable and war-prone regions, whereas competition among the great powers prevents stability. In some cases, competing great powers increase the duration of conflict by increasing the arsenal of rival states (Miller, 2001: 200).

GLOBAL CONSTRAINT MODEL

What follows is the rationale for the global constraint model. The power transition literature, so far, has not considered the notion of great power intervention in minor power affairs. Yet, I propose it is only logical for the great powers to interfere with the affairs of especially those dyads that are vital for the continuation of the status quo. I provide a brief look at the scholarly research that supports the notion of global constraint below, and follow it with theoretical justifications for the model.

Scholars and policy makers have mentioned great power interference in dyadic affairs either as anecdotes, or as analytical interpretations. The Middle East is consistently mentioned among the key regions for the US national interests, with attention given to "forestalling the emergence of a hostile regional hegemon" (Lesser et.al, 1998; Desch, 1989; Khalilzad, 1995). Looking specifically at the Middle East, Russell (2006: 3) argues that "outside powers in the twentieth century" sought to "exert influence and protect their interests." Brown (2001: xiv) provides corroborating support for the argument by noting that "control of the Middle East, or denying control of this area to an enemy, has, in short, figure prominently in the strategic thinking of the great powers for some two centuries."

Within the power transition approach, when one looks at the moves by the global challenger, it can only be logical, and strategically necessary, for the challenger to stay away from a head-to-head conflict with the defender, and instead, look at opportunities to improve its relative standing through extending its influence over other regions. Rice (1991: 154) points out to the Soviet perception of the international system as being "fundamentally hostile," and refers to how "Khrushchev's third world strategy… allowed the Soviets to extend their power as cheaply as possible"

through the sale of arms to Egypt via Czechoslovakia (154-55). Rumer (2000: 43) suggests that the Soviet Union, in order to extend its sphere of influence, and to limit that of the global defender's, used economic subsidies and arms transfers in its relationship with Syria during the Cold War.

This move by the Soviets does not seem to have been a one-sided move. The U.S. has signaled its commitments in the region as well, through the "deployment of aircraft to Saudi Arabia in 1963, in response to the Saudi-Egyptian conflict in Yemen" (Russell, 2006: 205).

Lesser and colleagues (1998) argue that the persistence of the territorial status quo issues, combined with the inability of all but a few regional states to defend their borders against a determined aggressor (209), and the region being the major arms importer (197) demands a US commitment to the region.

One objection could be to point out that a majority of the instances that are provided as supporting viewpoints refer to a single observation in regards to challenger-defender relations: that of the Soviet Union and the United States. However, there are those accounts that bring China, among others, to the great power attempts at influence in the Middle East. Sutter (2000) argues that China is indeed following a policy to weaken the dominance of the current global defender.

> [T]he Chinese government came up with a two-pronged policy of its own with regard to US interests in the Middle East. Thus, China continued to employ strategic partnerships, such as those forged with France and Russia and historical affinity with the region's developing countries to weaken US dominancy; at the same time, it continued to promote cooperation and avoided direct confrontation in the ongoing dialogue with the United States on key regional issues (161).

Moving from the regional to the dyadic level, one finds arguments for the effect of outside powers. Looking at the Iranian relations with the Persian Gulf nations, Akshayji (2002) underlines the American presence in the Gulf; without which, he argues, Iran would be the preponderant player in the struggle for power (224).

The notion of great power interference is also commonly accepted by the ruling elites in the Middle East. Laipson and Hokayem (2006) report that the presumption in "the presidential palaces and the royal diwans is that national security depends on adapting to the preferences of powerful outside actors" (154).

The global constraint model posits that great powers interfere in the dyadic relationships among minor powers. Minor powers' actions are not only influenced by the power distributions and their satisfaction levels, but also by the strategies of great powers. As Russell (2005) puts it,

> Struggles for power in the greater Middle East are influenced by major nation-states that lie outside the regions. The United States, Russia, and China each have important strategic interests in the greater Middle East while nation-states inside the region look to outside powers to bolster their positions in regional competitions for power. Throughout the Cold War the United States was especially concerned with political-military moves by the Soviet Union in the greater Middle East (120).

The Logic

My justification for studying the effect of great power interference in minor power dyads is based on the perspectives of both the defenders and challengers.

The original power transition formulation argues that the global defender would be restrained from preventing the rise of the challenger due to the fact that it would not want to upset the status quo, which also includes the institutional rules it created.

The assumption of great power non-interference seems to have stemmed from the original construction of power transition theory, and its emphasis on the absence of preventive war—the defender does not use its power advantage to stop a rising challenger. The major theoretical justifications for the absence of prevention would be that the

defender would not want to disturb the international order, and that given the internal growth assumption, the challenger's power increase could not easily be stopped, but only delayed, through a costly war.

However, this does not necessarily mean that the global defender does not take any action. Especially in those cases when the global challenger is trying to increase its influence, we see actions taken by the global defender. The most illuminating example of this is the U.S. grand strategy of containment against the Soviet Union during the Cold War. Containment strategy allowed the U.S. to abstain from direct contact with the Soviet Union, and prevented Soviet influence from expanding beyond the de facto borders generated after the Second World War.

However, once the domain of the theory is extended to include minor power dyads, the power asymmetry increases in magnitude. Thus, I diverge from Lemke in not assuming away great power interference in small power dyads.

I justify my divergence from Lemke's great power non-interference assumption in two aspects. First, I find it logical for great powers to use their advantage in capabilities to create/maintain conditions to their liking. The global defender and its satisfied allies would like to maintain the status quo, and one expects them to act in ways that would prolong the dyadic/regional orders, so long as these orders are in lieu with the international status quo. Conversely, small power dyads provide the global challengers with the opportunity to improve their positions of challenge. Moreover, Lemke's own argument that states direct their attention to their immediate vicinity gives credence to the above statement. A dyadic challenger is expected to be after a change in the dyadic status quo, a regional challenger searches to undo the regional order, and the global challenger is after systemic changes in the international order. Yet, major powers do not start out as major powers, but have to go through being minor, and then regional powers.

Second, the notion of great power interference in small power relations has practical importance. The popular belief in many developing nations is that the great powers are interfering with the dyadic dynamics. The most prominent example of this popular belief is that of the Muslims in the Middle East; that, great powers, especially the United States, are the sole reason for the existence of the Israeli state in the region (Russell, 2005, 19). Not only popular beliefs, but also scholarly analysis point to the same direction: outside interference by the great powers exacerbate regional conflicts (Ayoob 1991, 1994).

I also take issue with the construction of variables that measure regional and/or global hierarchy constraint as solely a derivative of power capabilities. Focusing only on capabilities misses the important issue of preferences. To use Starr's (1978) terminology, the great powers, and especially the global dominant power, have both the "opportunity" and the "willingness" to influence the interactions of small powers. Thus, I argue theoretically, that the effect of great powers has to be operationalized so as to allow for their preferences and salience to be taken into consideration.

Arms transfers from great powers provide such a measure. Arms transfers from the great powers signal to both the receiving country and its rivals the support these recipient countries get. Not only do these transfers improve the military power of the recipients, but more importantly, they suggest the backing of the great powers. Thus, the arms transfers reflect the political support these countries receive.

This great power intervention against minor powers in vital areas may take different forms; it might cover a range, from air strikes to waging a war against the winner of a minor power war. Haass (1994) reports twelve cases of intervention by the U.S. between 1979 and 1994.

Werner and Kugler's (1996) military build-up measure provides a tangential support for the global constraint model. The authors use military build-ups as a reflection of "the decision maker's choice to either challenge the system or to defend the status quo" (191). Similarly, the global constraint model proposes that the challenger uses arms transfers to countries in the region as an initial challenge to the global order in a region important to both itself and the global defender. The global defender reacts to this by exporting arms to key allies in those same regions.

To reiterate, I argue that the great powers do interfere in dyadic relationships. The possibility of this interference is understood and accepted by the minor powers. Thus, in addition to dissatisfaction with the dyadic status quo and the opportunity to rectify the dissatisfaction through the changing power distributions (parity), the dyadic challenger has to take into account the reactions of the great powers.

The Global Constraint Model

The global constraint model proposes that great powers influence the dyadic relations among small powers. Specifically, the arms transfers from great powers to the members of minor power dyads affect whether war is waged or not. The main hypothesis of the global constraint model is that power parity, dissatisfaction with the dyadic status quo, the un-orderliness of the region, and the decreasing ratio of the arms transfers from great powers to dyadic defenders increase the probability of war within regions.

Figure One: The Global Constraint Model

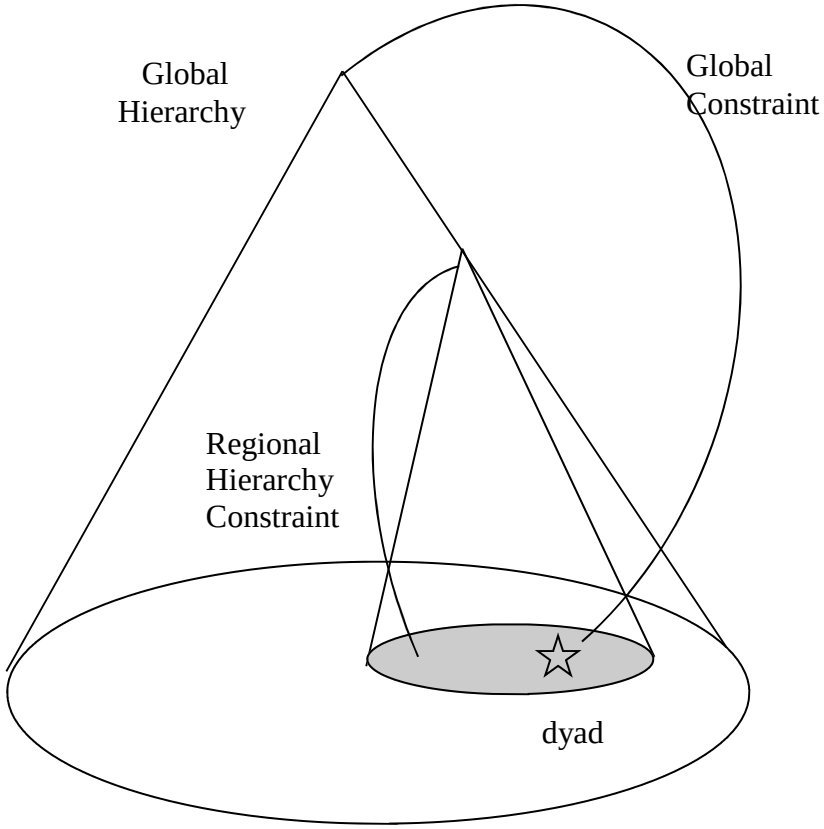

Figure One graphically demonstrates the global constraint model. Minor power dyads are subject to three different levels of factors that guide their behavior: dyadic, regional and global. Dyadic interactions are guided by the power distribution and status quo evaluations. Parity and dissatisfaction with the status quo increases the probability of conflict between dyad members.

Dyad members also have to take into account the effects of the power distributions within their region. If the power distribution within the region is lopsided, that is, the defender is preponderant, dyadic challengers are discouraged to abrupt the status quo—provided that the regional defender is satisfied with the regional order. Last, dyad members need to keep an eye on the influences of the global or great power hierarchy. Members of the global hierarchy possess huge power advantages, and in the absence of credible political backing from at least some of the great powers, it would be unwise for the dyadic challengers to resort to arms to change the status quo.

CONCLUSION AND DISCUSSION

The global constraint model presented in this paper aims to expand the power transition theory to include great power interference in small power dyadic relations. I propose to use arms transfers ratios by the great powers to the dyadic challengers as opposed to the dyadic defenders to gauge the political backing challengers expect. As the ratio increases, the global constraint is reduced, and probability of war increases.

Global constraint model improves our understanding of small power dyadic war and peace dynamics over multiple hierarchy and regional hierarchy models. Great powers do interfere in minor power dyadic relations. There is a positive relationship between increasing arms transfers to dyadic challengers relative to dyadic defenders, and war onset. When the global constraint is present, reflected by lower ratios of arms transfers to challengers *vis-à-vis* the defenders, the probability of war decreases.

Minor powers, in their struggle to alter dyadic dynamics, have to take into account the positions of the great powers. This means to be ready for a conflict with high severity for them, and a low-level severity for the great power. The great powers are not going to intervene all the time, and they cannot dictate the state of the events one hundred percent; that would mean the countries other than the great powers had no intrinsic value whatsoever. Yet, the great powers will in most cases be able to impose their terms when they become involved in regional affairs. Thus, it is important to study the effect of great power involvement in dyadic and regional affairs. The proposed method in this study is to look at arms transfers from the great powers to the dyads.

A very important issue at this point is whether the global constraint measure captures the political backing of a dyad member by the great powers, or is a measure that reflects the effects of decisions by countries to address their discontent with their rivals. In other words, are arm transfers signals of support for small states, or are they manifestations of intent of those small powers? Arms transfers data is from SIPRI, and proves inconclusive in answering these questions. It includes both sales and transfers that are openly declared by the suppliers and recipients. More research is needed in separating the two to reach more valid conclusions.

Nevertheless, I argue that the variable captures the political backing for minor powers by great powers. Logically, I do not expect a dissatisfied dyadic challenger to receive weapons from great powers unless either the dissatisfaction is only dyadic, or the supplier great power is regionally or globally dissatisfied. Thus, challengers whose dissatisfactions are not limited to the dyadic level would find it hard to ensure great power backing for long periods of time.

REFERENCES

ALSHAYJI, A. K. (2002). "*Mutual Realities, Perceptions, and Impediments between the GCC States and Iran*", in POTTER, L. G. and SICK, G.G., eds. **Security in the Persian Gulf: Origins, Obstacles, and the Search for Consensus.** New York: Palgrave.

ARASE, D. (1995). **Buying Power: The Political Economy of Japan's Foreign Aid.** Boulder, CO: Lynne Rienner.

AYOOB, M. (1991). "*The Security Problematic of the Third World*", **World Politics**, 43: 257-283.

AYOOB, M. (1994) "*Security in the Third World: Searching for the Core Variable*", in **Seeking Security and Development: The Impact of Military Spending and Arms Transfers**, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, pp. 21-27.

BAUGH, W. and SQUIRES, M. (1983). "*Arms Transfers and the Onset of War Part I: Scalogram Analysis of Transfer Patterns*", **International Interactions**, 10: 39-63.

BOBROW, D., HOPMANN, P. T., BENJAMIN, R. and SLYVAN, D.(1973). "*The Impact of Foreign Assistance on National Development and International Conflict*", **Journal of Peace Science**, 1: 39-60.

BROWN, L. C. (2001). "*Introduction*", in BROWN, L. C., ed. **Diplomacyin the Middle East: the International Relations of Regional and Outside Powers**. New York: I. B. Tauris Publishers.

CATRINA, C. (1994). "*Main Directions of Research in the Arms Trade*", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 535: 190-205.

CONTEH-MORGAN, E. (1990). **American Foreign Aid and Global Power Projection: The Geopolitics of Resource Allocation.**Brookfield, VT: Gower.

CRAFT, C. (1999). **Weapons for Peace, Weapons for War: The Effect of Arms Transfers on War Outbreak, Involvement, and Outcomes**. New York, London: Routledge.

DESCH, M. C. (1989). "*The Keys that Lock Up the World: Identifying American Interests in the Periphery*," **International Security**, 14(1): 86-121.

EFIRD, B. (2001). **A Generalized Power Transition Dynamics**. Ph.D. Dissertation. Claremont Graduate University.

GOCHMAN, C. S. (1990). "*Capability-Driven Disputes*", in C.GOCHMAN, C. S. and SABROSKY, A., eds. **Prisoners of War?**Lexington, MA: Lexington Books.

HAASS, R. N. (1994). **Intervention: The Use of American Military Force in the Post-Cold War World**. Washington DC: Carnegie Endowment.

HOOK, S. W. (1995). **National Interest and Foreign Aid**. Boulder, CO:Lynne Rienner.

HOUWELING, H. and SICCAMA, J. (1988). "*Power Transitions as a Cause of War*", **Journal of Conflict Resolution**, 32 (1): 87-102.

KHALILZAD, Z. (1995). "*The United States and the Persian Gulf:Preventing Regional Hegemony*", **Survival**, 37 (2): 95-120.

KIM, W. (1989). "*Power, Alliance, and Major Wars, 1816-1975*", **Journal of Conflict Resolution,** 33 (2): 255-273.

KIM, W. (1992). "*Power Transitions and Great Power War from Westphalia to Waterloo*", **World Politics,** 45 (1): 153-172.

KIM, W. (1996). "Power Parity, Alliance and War from 1648 to 1975." In J. Kugler and D. Lemke, eds. *Parity and War*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

KINSELLA, D. (1994). "*Conflict in Context: Arms Transfers and Third World Rivalries during the Cold War*", **American Journal of Political Science,** 38: 557-81.

KINSELLA, D. and TILLEMA, H. K. (1995). *"Arms and Aggression in the Middle East: Overt Military Interventions, 1948-1991"*, **Journal of Conflict Resolution,** 39 (2): 306-329.

KUGLER, J. and LEMKE, D., eds. (1996). **Parity and War**. Ann Arbor: University of Michigan Press.
LAIPSON, E. and HOKAYEM, E. (2006). "*The Arab-Israeli Conflict and Regional Stability*", in RUSSELL, J. E., ed.. **Critical Issues Facing the Middle East: Security, Politics, and Economics**. Palgrave:Macmillan.

LEBOVIC, J. H. (1988). "*National Interest and US Foreign Aid: The Carter and Reagan Years*", **Journal of Peace Research,** 25 (2): 115-135.

LEMKE, D. (1996). "*Small States and War: An Expansion of Power Transition Theory*", in KUGLER, J. and LEMKE, D., eds. **Parity and War**. Ann Arbor: University of Michigan Press.

LEMKE, D. (2000). **Regions of War and Peace**. Department of Political Science, University of Michigan. Book Manuscript.

LESSER, I. O., NARDULLI, B. R. and ARGHAVAN, L. A. (1998)."*Sources of Conflict in the Greater Middle East*", in Khalilzad, Z.and Lesser, I. O., eds. **Sources of Conflict in the 21st Century:Regional Futures and U.S. Strategy**. RAND Corporation.

MEERNIK, J., KRUEGER, E. L. and POE, S. C. (1998). "*Testing Models of US Foreign Policy: Foreign Aid During and After the Cold War*", **Journal of Politics**, 60 (1): 63-85.

MILLER, B. (2001). "*The Global Sources of Regional Transitions from War to Peace*", **Journal of Peace Research**, 38 (2): 199-225.

MILLER, BENJAMIN, AND KORINA KAGAN. (1997). "*The Great Powers and Regional Conflicts: Eastern Europe and the Balkans from the Post-Napoleonic Era to the Post-Cold War Era*", **International Studies Quarterly**, 41 (1): 51-85.

MORGENTHAU, H. J. (1948). **Politics among Nations**. 1st Edition. New York: Alfred A. Knopf.

ORGANSKI, A.F.K. (1958). **World Politics.** 1st edition. New York: Alfred A. Knopf.

ORGANSKI, A.F. K . and KUGLER, J. (1980). **The War Ledger**. Chicago: University of Chicago Press.

PALMER, G., WOHLANDER, S. B. and MORGAN, D. T. C. (2002). "*Give or Take: Foreign Aid and Foreign Policy Substitutability*", **Journal of Peace Research,** 39 (1): 5-26.

POE, S. C. andMEERNIK, J. (1995). "*US Military Aid in the 1980s: A Global Analysis,*" **Journal of Peace Research,** 32 (4): 399-411.

RICE, C. (1991). "*The Evolution of Soviet Grand Strategy*", in KENNEDY,P., ed. **Grand Strategies in War and Peace**. New Haven and London: Yale University Press.

RUMER, E. B. (2000). **Dangerous Drift: Russia's Middle East Policy**.Policy Paper no 54. Washington, DC: the Washington Institute for Near East Policy.

RUSSELL, J. A. (2006). "*Strategy, Policy, and War in Iraq: the United States and the Gulf in the Twenty-First Century*", in RUSSELL, J.A., ed. **Critical Issues Facing the Middle East: Security, Politics,and Economics**. Palgrave: Macmillan.

RUSSELL, R. L. (2005). **Weapons Proliferation and War in the Greater Middle East: Strategic Contest.** London and New York:Routledge.

SANJIAN, G. (1991). "*Great Power Arms Transfers: Modeling the Decision Making Processes of Hegemonic, Industrial, and Restrictive Exporters*", **International Studies Quarterly,** (35): 173-93.

SCHRAEDER, P. J, HOOK, S. W. and TAYLOR, B. (1998). "*Clarifying the Foreign Aid Puzzle: A Comparison of American, Japanese, French, and Swedish Aid Flows*", **World Politics,** 50 (2): 294-323.

SCHRODT, P. A. (1983). "*Arms Transfers and International Behavior in the Arabian Sea Area*", **International Interactions,** 10: 101-127.

SHERWIN, R. G. (1983). "*Controlling Instability and Conflict through Arms Transfers: Testing a Policy Assumption*", **International Interactions**, 10: 65-99.

STARR, H. (1978). "'*Opportunity' and 'Willingness' as Ordering Concepts in the Study of War*", **International Interactions,** 4(4):363-387.

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). (1971). **The Arms Trade with the Third World**. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell.

SUTTER, R. G. (2000). **Chinese Policy Priorities and their Implications for the United States.** Lanham, Md: Rowman & LittlefieldPublishers, Inc.

TAMMEN, R., KUGLER, J., LEMKE, D., STAM III, A., ABDOLLAHIAN, M., ALSHARABATI, C., EFIRD, B., and ORGANSKI, A.F.K. (2000). **Power transition: Strategic Policies for the 21st Century**. Chatham: Chatham House.

WALTZ, K. N. (1979). **Theory of International Politics**. New York: McGraw Hill.

WERNER, S., and KUGLER, J. (1996). "*Power Transitions and Military Buildups.*" in KUGLER, J. and LEMKE, D., eds. **Parity and War.** Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

YEREL YÖNETİMLERİN ÇOCUK SUÇLULUĞUNUN ÖNLENMESİNDE İLGİLİ KURUMLARLA ETKİLEŞİMİ•

Eyüp ZENGİN
Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, ezengin@yahoo.com

Mücahit KESGİN
Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mkesgin76@hotmail.com

ÖZET: Kamu yönetimi sistemi içerisinde merkezi yönetimden sonra en büyük ve en önemli parça olarak yer alan yerel yönetimlerin, yerel düzeyde artan sosyal sorunlar, talep ve beklentiler nedeniyle etkinlikleri ve gereklilikleri çoğu zaman merkezi yönetimin önüne geçmektedir. Yerel ihtiyaçları karşılamak amacıyla kurulan, yerel topluluğa karşı sorumlulukları olan bu kuruluşların; kentsel altyapı, bilgi sistemleri, eğitim, sağlık, kültür, ekonomi gibi görevlerinin yanı sıra, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açılması, özürlü, yaşlı, düşkün durumda olan insanlara hizmet götürülmesi gibi sosyal uygulamaları hayata geçirmek gibi görevleri de bulunmaktadır. Yetki alanları içerisinde yaşayan insanların sorunları arasında bulunan ve Büyükşehirlerde daha çok ön plana çıkan dilencilik, madde bağımlılığı, sokak çocukları, çocukların suç işlemesi gibi toplumun esenliğini bozan ve diğer bireyler üzerinde olumsuz etkiler doğuran sorun alanlarında yerel yönetimler daha işlevsel olmalıdır. Bu çalışmada, çocuk suçluluğunun önlenmesinde yerel yönetimlerin diğer kurumlarla etkileşimi üzerinde durulacaktır. Ayrıca, çocuk suçluluğunun yerel yönetimlerle ilişkisi, diğer toplumsal kurumların etkisi, uygulanabilir politikalar belirlenmesi ve uygulanması konuları araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çocuk, Çocuk suçluluğu, Yerel yönetimler, Aile, Polis

THE INTERACTION OF LOCAL GOVERNMENTS WITH THE RELEVANT INSTITUTIONS ON THE PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY

ABSTRACT: The activities and the necessity of the the local governments, next to the biggest and the most important part, namely the central government, in the public government system, usually surpass those of the central government due to social problems, demands and expectations on local levels. These institutions, which are founded to respond to the local requirements and are responsible to their local public, have some duties such as setting up urban infrastructure, information systems, providing education, health, cultural facilities, improving economy, additionally providing social services such as opening protection houses for women and children, support for handicapped, elderly, and impoverished people. Local governments should be more functional in the cases, from which their people suffer and which are more prominent in metropolitan areas, such as begging, drug addiction, homeless children and juvenile delinquency, which disturb the well-being of the society and have adverse effects on the other. This work focusses on the interaction of the local governments with the other institutions on prevention of juvenile delinquency. Also, the relationship between the juvenile delinquency and the local governments, the effects of other social institutions, the designation and the application of feasible politics are considered.

Keywords: child, juvenile delinquency, local government, family, police

• Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen (YADOP 22778) projenin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu destek için İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederiz.

GİRİŞ

Çocuk suçluluğu son yıllarda tüm ülkelerin önemli sorunlarında biri haline gelmiştir (Işık, 2006: 287-299). Bu sorunun çözülebilmesi için, çocukların iyilik halini desteklemeye yönelik daha etkili sosyal politikaların geliştirilmesi ve sosyal çalışma müdahalelerinin yapılması gerekmektedir (Yolcuoğlu, 2009).

Çocuk suçluluğunun önlenmesinde, merkezi yönetim düzeyinde alınacak tedbirler ve yapılacak hukuki düzenlemeler tek başına yeterli olmamaktadır. Merkezi yönetim düzeyinde yapılan düzenlemeler doğrultusunda yerel yönetimler ve diğer ilgili kamu kuruluşları da kendi görev ve sorumluluk bölgelerindeki toplumsal yapı ile coğrafi yapıyı göz önünde bulundurarak suç ve suçluyla mücadele ederek çocukların korunmasına yönelik çalışmalara katkı sağlamalıdırlar. Çünkü insanlar içinde bulundukları, yaşadıkları toplumlardan etkilenmekte ve içinde yaşadıkları toplumu etkilemektedirler. Belediyeler başta olmak üzere yerel yönetimler; merkezi yönetimin taşra kuruluşları olarak il ve ilçe düzeyinde örgütlenmiş bulunan Valilikler, Kaymakamlıklar, Adli kuruluşlar, İl Emniyet Müdürlükleri, İl Sağlık Müdürlükleri, İl Milli Eğitim Müdürlükleri, İl Sosyal Hizmet Müdürlükleri vb. kurumlarla uyum içerisinde çalışmalıdırlar. Çünkü suç sadece bir kuruluşun mücadelesi ile önlenebilecek bir olgu değil; aksine işbirliği halinde mücadele edilmesi gereken bir olgudur. Bu çalışmanın konusu olan çocukların; hassas, kırılgan ve korunmaya muhtaç durumda oldukları ve toplumun geleceğini oluşturacakları durumu da göz önüne alındığında ilgili kurumların, daha ayrıntılı, eşgüdüm ve işbirliği anlayışı içerisinde hareket etmeleri gerekmektedir.

Çocukların işlediği suçları, yetişkin suçluluğuyla karıştırmamak ve çocuklara işledikleri fiiller yüzünden daha bir müsamaha gösterebilmek gerekmektedir. Suç sayılan eylemler, çocukluk döneminde, çocuğun gelmiş olduğu sosyal sınıftan bağımsız olarak hemen hemen bütün çocuklarda görülmektedir (Toprak, 2011: 313-330).

Suç; “yasanın cezalandırdığı hareket” (Bayındır, Özel, Köksal, 2007:96) veya topluma zarar verdiği ya da tehlikeli olduğu yasa koyucu tarafından kabul edilen ve açık olarak tanımlanan eylem ve hareketlerdir. Çocuk suçluluğu ise kanunen reşit sayılmayan yani 18 yaşını doldurmamış kimsenin suç işlemesi olarak tanımlanabilir. Bu durum, İngilizce’de “juvenile delinquency” terimiyle açıklanmakta, Türkçe karşılığı ise tam olarak “reşit olmayanın suçluluğu” anlamına gelmekte ancak, Türkiye’de çocuk suçluluğu olarak kullanılmaktadır (Öcel, 2002: 375). Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de; “suçlu çocuk” yerine, “Suça Sürüklenen Çocuk” ifadesi kullanılmasına özen gösterilmektedir. Bu yaklaşım, “Her suça bulaşan çocuk, aynı zamanda mağdur çocuktur” anlayışıyla hareket edilmesi gerektiğini göstermektedir (Solak, 2011: 71-99).

Suç olgusu genel manada, “kişisel alanı aşıp kamusal alana giren ve yasak olan kural ya da yasaları çiğneyen buna bağlı olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin (devlet ya da yerel bir kuruluş) müdahalesini gerektiren fiiller” (Yıldız, 2009: 1105-1112) olarak da tanımlanmaktadır.

Türkiye’de 12 yaşını doldurmamış çocukların yasal olarak herhangi bir cezai sorumluluğu bulunmamaktadır. 12 yaşının doldurmuş ancak 15 yaşını doldurmamış çocuklara; suçu işlediklerinde hukuki sonuçlarını algılamaya haiz oldukları ispat olunduğunda 18 yaşını doldurmamış çocuklara özgü tedbirler (Yalvaç, 2010: 36.47.48) uygulanmaktadır. Ne tür suç olursa olsun kaybeden her zaman çocuklar olmakta; çocuk suçluluğunda her zaman çocukların istismarının (Işık, 2006: 287-299) söz konusu olduğu gözlenmektedir.

Korunmaya muhtaç çocuklara karşı gösterilen ilginin yetersizliği, Türkiye’de gittikçe büyüyen bir sorun olan, sokak çocukları ve suçlu çocuklar olgusunu beslemektedir (Semerci vd. 2006: 146-158).

ÇOCUK SUÇLULUĞU (JUVENİLE DELIQUENCY)

Çocuk, kısaca ve yasal olarak ile evli bir erkek ve bir kadından oluşan toplumsal bir kurumun en küçük bireyi olarak tanımlanmaktadır. Ailenin kadın-erkek, ana-baba kimlikleri de çocuk kimliğine ışık tutmakta, onu biçimlendirmektedir. (Öcel, 2002: 13). Suça sürüklenen çocuklar olgusu 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de kamuoyu gündemini meşgul etmektedir. Mevcut istatistikler ve projeksiyonlar suça sürüklenme riski altındaki çocuk sayısının hızla arttığı yönündedir (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Mevcut göstergeler incelendiğinde son 15 yılda yargılanan çocuk sayısının yaklaşık iki kat arttığı görülmektedir. Bu artışın özellikle 2000'li yıllardan sonra hızlandığı, 2006 yılında en üst seviyeye çıktığı daha sonra düşmeye başladığı görülmektedir. 2008 yılında çocuk ve çocuk ağır ceza mahkemelerinde açılan davaların yüzde 46,3'ü malvarlığına, yüzde 21'i vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar nedeniyle açılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Diğer suçların payı daha az olup oranları aşağıdaki gibidir.

- kamu sağlığına karşı suçlar yüzde 7,9;
- hürriyete karşı suçlar yüzde 6,4;
- ateşli silah ve bıçaklara karşı suçlar yüzde 3,0;
- cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar yüzde 2,4;
- fikir ve sanat eserleri kanunu yüzde 2,2
- ve şerefe karşı suçlar yüzde 2,1'dir (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Çocukları suça iten nedenler psikolojik, sosyal, ekonomik, eğitsel kökene sahip olabilmektedir. Suça bulaşmada etkili olan risk faktörlerine ilişkin literatür incelendiğinde geniş bir bilgi birikiminin olduğu görülmektedir. Çocuk suçluluğuna ilişkin psiko-sosyal risk faktörleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir (Işık, 2006: 287-299):

- Evde ya da toplum içinde şiddetle karşı karşıya gelme,
- Aile içi şiddete maruz kalma,
- Uyuşturucu madde alışkanlığı,
- Kötü arkadaş ilişkileri,
- Yeteneklerini kullanabilme konusunda bilişsel yetersizlikler,
- Yeteneklerini toplumun kabul ettiği şekillerde ifade edebilme yeterliğinden uzak olma,
- Şiddete kurban olma,
- Aile ilgisinin yetersizliği ve tek ebeveynli aileler (Işık, 2006: 287-299).

"Çocuk suçluluğu", çocuk kabul edilen yaşta, kişilerin toplumun veya yasaların suç saydığı herhangi bir fiili işlemesiyle ortaya çıkan durum olarak nitelendirilmektedir. Sosyologlar ve kriminologlar, çocuk suçluluğunu çeşitli açılardan incelemektedir. Çocuk suçluluğu, genellikle çocuğun sosyal uyumsuzluğunun bir ifadesi olarak ele alınmaktadır. "Bu itibarla sorun hukuki olmaktan öte psiko-pedagojik ve sosyal niteliktedir. Bu nedenle yeterince sosyal öz benliğe kavuşmamış çocuk ve gencin işlediği suçu çocuğun kritik gelişme dönemlerinden ayırarak ona yalızca "suçlu" olarak bakmak akılcı ve insancıl değildir (Yıldız, 2009: 1105-1112).

Suça yönelen çocuk ailedeki ve toplumdaki düzensizliklerin bedelini ödeyen sonra da topluma ödeten çocuktur. Bu nedenle, suç işleyen çocuk yoktur suça itilen çocuk vardır. (Yıldız, 2009: 1105-1112).

Çocuk suçluluğu toplumların en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Çocuk suçluluğu sorunu son yıllarda giderek artan bir ilgi görmektedir. Konu ile ilgili medya ve toplumun duyarlığı artmaktadır. Çocuk suçluluğuna farklı açılardan bakan kuramsal çerçeve mevcuttur. Genel gerilim kuramı ve kaçış kuramı bu açıdan önemli kuramlardır (Işık, 2006: 287-299).

Çocuk suçluluğu kavramı; kendi içinde bir önyargı taşımaktadır. Suç işleme belli bir irade ile gerçekleşirse suç sayılır yoksa iradesi dışında bir bireyin suç işlemiş olması rasyonel bir durum değildir. Çocuklar korunması gereken varlıklar olmasına karşın yetişkinler ya da diğer bireyler tarafından sömürülmekte ve dolayısıyla suçlu konumuna düşmekte veya düşürülmektedirler. Diğer bir ifade ile çocuklar suçlu olarak nitelendirilmelerine karşın gerçekte istismar edilmiş olmaktadırlar. Çocuk suçluluğu bir anlamda çocuk istismarıdır (Semerci vd. 2006: 146-158).

Risk altında olan çocukların önce sokağa düştükleri, daha sonra da cezai sorumluluk yaşıyla birlikte ıslahevi veya cezaevine düştükleri görülmektedir. Bu nedenle, çözüme ulaşma açısından en önemli sorun risk grubundaki çocukların okullarında tutulabilmesi, sokağa düşmelerinin engellenebilmesi (Semerci vd. 2006: 146-158) olarak ortaya çıkmaktadır. Suça bulaşmış çocuklarla arkadaşlık eden bir çocuğun suça yönelmesi olasılığı da oldukça yüksektir. Erken yaşta alkol ve sigara ile tanışan çocukların suça yönelmesi daha kolay olmaktadır (Semerci vd. 2006: 146-158).

Çocuk suçluluğu, 18 yaşını doldurmamış kişilerin herhangi bir sebeple suça karışması olarak tanımlanmaktadır. Çocukların ve ya gençlerin ağır suçları işlemesine kötü eğitim, yetersiz aile eğitimi ya da farklı nedenler sebep olabileceği gibi, ağır suçların işlenmesinin gençler ya da çocuklar arasında görülmesinin nedenini psikolojik sorunlarda oluşturabilir. Yapılan araştırmalar, yoğun şekilde suç işleyen ya da ağır suçlar işlemiş gençler arasında ciddi sosyal problemleri olan, aile ve okul yaşamlarında ciddi zorluklarla karşı karşıya olanların varlığını ortaya koymaktadır (Toprak, 2011: 313-330).

Yapılan bilimsel araştırmalarında gösterdiği gibi, ceza hukuku kapsamında öngörülen tedbirlerle veya cezalarla, ne çocukların eğitilmesi ne de onların korunması amacına hizmet edilmektedir. Hatta ceza hukuku tedbirleri, eksik ve yetersiz eğitilen, yetiştirilen ve bu yüzden suç işlemeye eğilimli olan gençlerde tam tersi bir etki yaratmakta, yani onları daha fazla suça itmektedir (Toprak, 2011: 313-330). Bu faktörlerle birlikte, ailelerin ilgisizliği, toplumda şiddet olaylarına şahit olma, medyada şiddet içeren görüntülerle ve mesajlarla karşı karşıya gelme ve öğrencinin motivasyon yetersizliği çocuk suçluluğuna ilişkin önemli risk faktörleri olarak (Işık, 2006: 287-299) kabul edilmektedir.

Risk faktörlerinden birine sahip olan herhangi bir bireyin diğerlerine de sahip olma şansının daha yüksek olduğu ve bu risk faktörlerinin daha çok ekonomik kökenli olduğu üzerinde durulmaktadır. Babasız evlerde yaşayan çocukların suça kolayca bulaştıkları da (Işık, 2006: 287-299) belirtilmektedir.

Çocuk Suçluluğunun Kategorileri

Çocuk suçluluğunun normal kabul edilmesi gerektiğine yönelik görüşler bulunmaktadır. Çocuk suçluluğunun kural olarak normal olması teziyle dile getirilmek istenen, basit suçların işlenmesinin kural olarak, çocuk ve gençler arasında alışılmadık bir durum olmadığı ve bu anlamıyla normal olarak görülebileceğidir, çünkü çocuk veya gençlerin belirli nedenlerden dolayı (örneğin olgun olmayışları, macera arayışları, düşüncesiz davranmaları vs.) hukuk kurallarını çiğnedikleri/çiğneyebilecekleri varsayımından hareket edilmektedir. Ancak, bu durum yetişkinler için söz konusu değildir. Örneğin, yetişkin birinin süpermarkette bulduğu fırsatı kaçırmamak için, düşüncesiz davranarak hırsızlık yapması ya da kendini arkadaş grubuna kanıtlamak için bir kavgaya girmesi ya da arkadaş baskısı yüzünden belediye otobüsünü boyaması, pek akla yatkın gelmemektedir. Ama sayılan bu faktörler, çocuk veya genç suçluluğunda belirleyici unsurlardan birisini oluşturabilmektedir. Çocukların davranışlarının kendine ait kuralları vardır ve büyük çoğunlukla çocuk suçluluğuna, çocukların oyun, spor ve macera arayışları damgasını vurmaktadır (Toprak, 2011: 313-330).

Çocuk suçluluğu üç başlık altında kategorize edilmektedir:

I) Suça yönelen çocuk: Anne- baba tutumları, sosyal çevre ve kişisel özellikleri nedeniyle suç işlemeye meyilli olan çocuklardır.

II) Suçlu çocuk: Kanunların suç saydığı eylemleri yapan ve eylemi yaptığında cezai müeyyide yaşında olan çocuklardır.

III) Çocuk suçluluğu: Bir çocuktaki anti-sosyal eğilimlerin yasal olarak müdahale etmeyi gerektirecek hale gelmesidir(Çakır, 2010,1).

Çocuk Suçluluğunun Türleri

Çocukların işlemiş oldukları fiillerin ayırt edici özellikleri, hareket ve davranışlarına neden olan motivasyonları, çocuk suçluluğuyla yetişkin suçluluğu arasındaki farkı belirlemekte önemli olmaktadır. Çocuklar ve gençler gelişim evresi içinde olup, yetişkinliğe geçebilmek için bu evreyi tamamlamak zorundadırlar. Bunun için ise, yaşadıkları toplumu tanıyabilmek ve toplum içerisinde topluma uygun (ya da aykırı) bir birey olabilmek amacıyla, bulundukları toplumun kurallarını öğrenmek, yetişkinlerin önceden yaratmış oldukları dünyayı tanımak durumundadırlar. Çocuklar bu anlamıyla, yetişkinliğe geçmeden önceki aşamada, kendilerine ait bir dünyaya sahiptirler ve bu dünya içinde gerçek ve fantezi arasındaki çizgi kalın bir şekilde çizilmemiş olup, kuralları çiğnemek görülmemiş bir davranış şekli değildir. Yalnız çocukların davranışlarına egemen olan kasıt ve hareket sebepleri yetişkinlerinki ile aynı değildir. Macera arayışı, yeni bir şeyler deneme isteği, deneyim eksikliği, saflık, can sıkıntısı vs. gibi durumlar çocuk suçluluğunun ortaya çıkmasına neden olan faktörler arasındadır. Çocuklar, hukuka aykırı fiilleri genelde oyun ya da boş zamanları esnasında işlemektedirler. Ayrıca çocuk suçluluğunun ayırt edici özelliklerinden bir diğeri de, çocukların suç işlemeyi genelde planlamayıp, sadece ellerine geçen fırsatı değerlendirmeleridir, örneğin önceden bir hırsızlık planı yapmamış bir grup çocuğun, alışveriş esnasında o andaki grup dinamiği içinde hırsızlık yapmaya çalışması veya market sahibinin dalgınlığının onları spontan şekilde hırsızlık yapmaya güdülemesi veya içlerinden bazılarının grup baskısına boyun eğmesi gibi. Ayrıca çocuklar yakalandıklarında, işledikleri suçu itiraf etmeye, yetişkinlerin aksine çok daha hazırdırlar (Toprak, 2011: 313-330).

Cumhuriyetin kurulduğu yıllara bakıldığında modern, yüzünü batıya çevirmiş yeni bir toplum inşa etmeye çalışılırken çocukla ilgili en önemli gelişmelerden biri Medeni Kanun ve Ceza Kanununun çıkarılmasıdır. Medeni Kanunun tüm çocukların doğumdan itibaren korunması gerektiği anlayışını içinde barındırdığı söylenebilir. Ceza Kanunu ise suç işleyen çocuğu yetişkinlerden ayırmayarak, onları korunması ya da suç işleme nedenlerinin değerlendirip, tedavileri gereken çocuklar olarak ele almamıştır. Cezalandırıcı yaklaşımı benimseyerek, işledikleri suçtan hareket eden bir anlayış getirmiştir. Bu anlayış, kimsesiz, sorunsuz çocuğu "korunmaya muhtaç çocuk" tanımı ile sosyal refah sistemi içinde, "suçlu çocuğu" ise çocuk adalet sistemi içinde ele almıştır (Öntaş, 2008: 21-37).

Genel olarak çocuk suçluluğu'nun türleri sekiz ayrı başlık altında toplanarak incelenmektedir.

I) Zeka geriliği veya gelişimindeki gerilik nedeniyle görülen suçluluk: Bedensel ve zihinsel olarak gelişimleri sınırlı olan bu çocuklar zayıflıkları ve dış baskılar sonucu suç işleyebilmektedirler.

II) Sosyal eğitimden ve kültürden yoksun olma nedeniyle görülen suçluluk: Çocukların içinde bulundukları çevre, onların sosyal ve temel ihtiyaçlarını karşılayamıyorsa bu ihtiyaçlarını karşılamak veya başka arayışlar neticesinde suç işlemeye yönelebilmektedirler.

III) Ergenlik çağı nedeniyle oluşan suçluluk: Çocukluk döneminin eğitiminin yetersizliği ile birlikte ilgisiz, sevgisiz geçmesi ile hızlı bedensel, zihinsel gelişim sürecinde bulunan çocuklar suç işlemeye yönelebilmektedir.

IV) Bozuk aile düzeninin neden olduğu suçluluk: Çocuk beraber yaşadığı ebeveynlerinin ve diğer aile fertlerinin bütün davranışlarını kendine örnek model olarak alır. Bu davranışlar kötü, olumsuz davranışlar olduğunda çocuk doğal olarak suça yönelebilmektedir.

V) Organik koşulların neden olduğu suçluluk: Sara gibi veya kendini kontrol edemediği hastalık durumlarında çocuk suça yönelebilmektedir.

VI) Yoksulluğun neden olduğu suçluluk: Çocuğun yaşamış olduğu hayat boyunca, hep yoksulluk içinde yaşamışsa suç işlemeye yönelebilmektedir.

VII) Bilinçsiz olarak yapılan davranışların neden olduğu suçluluk (nöratik suçluluk): Nöratik kişilik bozukluğuna bağlı, bilinçsizce yapılan davranışlar sonrasında suç ortaya çıkabilmektedir.

VIII) Psikopatik suçluluk: Anti-sosyal ve ahlaki açıdan yozlaşmış kişilerin suça yönelmesi kaçınılmaz (Çakır, 2010:1) olabilmektedir.

Her ne kadar çocuk suçluluğunun türleri yapılan çeşitli araştırmalarda genellikle sekiz madde de sınıflandırılmış olsa bile, çocuk suçluluğuna yol açan sebepleri tamamen ve açık olarak kestirmek çok güçtür. Çünkü suça karışmış ya da karışmamış olan çocukların davranışlarını incelemek için yaşamış oldukları yerler olan aile, okul ve sosyal çevrenin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Yani çocukların suç işlemesinin önlenmesindeki başarısızlık konusu belirli maddelere sıkıştırılmak yerine daha geniş bir şekilde incelenmelidir. Ayrıca, Ahlak ve davranış standartları, kanunlarla veya cezalarla değil, gençlerin özgürlük içinde ve topluma mümkün olan en geniş şekilde dahil edilerek eğitilmesiyle değiştirilebilir. Bu sayede, nesiller arasında, ailede, okul çevresinde, devlette, mahallede, dostluklarda ve bir bütün olarak toplumda güven duygusu güçlenir (Batzeli, 2007:18).

Çocuk suçluluğunu incelerken suçun işlenmesinden önce alınacak olan önleyici tedbirler ve suçun işlenmesinden sonra yapılacak olan topluma tekrar kazandırma faaliyetleri ve bu süreçte yerel yönetimlerle etkileşimin neler olabileceği, iki ayrı başlık altında toparlanarak araştırılacaktır.

Çocuğu etkileyebilecek en önemli etkenler, en yakın çevresinden başlayarak sonraki katmanlarda ortaya çıkmaktadır. Burada, piramidin temelini aile oluşturmakta, sonraki katmanlar çevre, okul, toplum ve kitle iletişim araçları ve daha geniş dairelerde daha az işlevi olan gruplar ve yapılar şeklinde sıralanabilmektedir. Bu etki kaynakları çocuğun yaşamı boyunca kullanacağı düşünce, tutum ve davranışların oluşturulması ve belirlenmesinde öncelik (Öcel, 2002: 30) taşımaktadır.

Suçla mücadelenin en etkili ve en kalıcı yöntemini suç işlenmeden önce yapılan önleme faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu yöntem, toplumun en kırılgan bireyleri olan çocuklar için çok daha geçerli olmaktadır. Ancak bu uygulama çok daha uzun zamanı, katılımı, masrafı gerektiren ve hemen sonuç alınmayan bir yöntemdir. Çocuk suçluluğunun önlenmesinde bu zorlu süreçte en fazla sorumluluk ve görev, aile, okul, sokaklar, sosyal hizmet kurumları ile yerel yönetimlere düşmektedir.

Küreselleşme sürecinde, yönetim anlayışında değişimler yaşanmaktadır. Bu süreçte; kamu hizmetinin sunulmasında merkezi yönetim otoriteleri ile yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının ilişkileri yönetişim kavramı ile açıklanmaktadır. "Yönetişim kavramı özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan geniş bir sistem ve bunların kendi aralarındaki ilişkiler ağı ve karşılıklı etkileşimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Burada, merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşlarından başka sivil toplum örgütleri, özel girişimciler ve kar amacı gütmeyen kuruluşları kapsayan geniş bir aktörler yelpazesinin varlığı ve bunların yönetim sistemine dâhil edilmesi söz konusudur" (Aydın, 2009:149; Kocaağa, Özcan, Zengin, 2011:524-539.). Bu çerçeveden bakıldığında çocuk suçluluğunun önlenmesine yönelik uygulama ve politikalarda yukarıda sayılan kurumlar tam bir yönetişim anlayışı içinde olmalı ve bu yönetişim anlayışının organizasyonunu da yerel yönetimler yapmalıdır.

Suçun işlenmesinden önce, önleyici tedbirlerin alınması sürecinde yerel yönetimlerin yukarıdaki paragrafta sayılan kurumlarla etkileşimi üzerinde, aile kurumundan başlayarak duralım.

Aile

Aile kavramı kimi toplumlarda yavaş yavaş önemini kaybeden, sembolik bir yapı olarak sürerken, kimi toplumlarda da dünyaya bakış açısını belirleyen en önemli özellik olarak (Öcel, 2002: 9) ortaya çıkabilmektedir. Birçok araştırmacı, insanları suç işlemeye sevk eden sebeplerin başında ailenin geldiğini kabul etmektedir. Ailenin çocuktan beklentileri, çocuğun hayatını ve çevresi ile duygusal iletişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu yüzden, insanın yaşamı boyunca seçme özgürlüğüne sahip olamadığı tek şey ailesidir (Balcıoğlu vd., 2000).

Aile toplumsal kurumlar içerisinde en eski ve temel kurumların başında gelmektedir. Evrensel bir kurum olan aile; birbirine kan ve evlilik bağı ile bağlı iki veya daha fazla üyeden meydana gelen bir gruptur. Aile kurumunun en temel öğelerinden biriside çocuktur. İnsan yavrusu dünyaya en az gelişmiş olarak gelen bir varlık olması sebebiyle yaşamını ve gelişimini doğru sürdürmesi aile içinde gördüğü bakıma ve sıcaklığa bağlıdır. Ailenin birçok fiziksel

fonksiyonu bugünlerde başka kurumlarca da yerine getirilebilse de "sevgi" aile haricinde hiçbir kurum tarafından verilememektedir. Ayrıca çekirdek aile içindeki dayanışma insanın çocukluk dönemini yaşadığı yıllarda çok daha canlıdır. Sonraki yıllarda ise toplumsal ve coğrafi hareketliliğin etkisi ile çocuklar aileden uzaklaşmakta ve dayanışma azalmaktadır (Özkalp, 2004:111,119). Ailenin uyum ve istikrar içinde olduğu sürece, çocuğun yetişmesi bakımından en uygun ortamı oluşturduğu konusunda görüş birliği (Şenocak, 2013) bulunmaktadır.

Aile bireyleri çocuğun en çok etkilendiği ve kendine çoğu zaman rol model aldığı kişilerdir. Yani çocuk; anne- baba, ağabey, abla gibi diğer çekirdek aile bireylerini kendisine örnek alır. Çekirdek aile içindeki diğer şahısların bağımlılık davranışları, kötü alışkanlıkları, çocuklara karşı bakım görevlerine yerine getirmemeleri, mali ve sosyal problemleri, kendi aralarındaki ilişkilerin düzeyi, ebeveynlerin fiziksel olarak sürekli çocukların yanlarında olamamaları veya tek ebeveynin olması çocuğun yetişme sürecinde olumsuz olarak etkileneceği olgulardır. Ancak bütün bunlar bir çocuk için suçluluk sebebi olmamalıdır. Yerel yönetimler, büyük nüfusların yaşadığı kentlerde veya küçük ölçekli yerleşim birimlerinde ailelerle, doğrudan ilişki kurabilmek konusunda sıkıntı yaşayabilmektedirler. Yerel yönetimler, aileler ile ilişki kurmak için fırsatlar oluşturabilirler. Yerel yönetim birimleri, kendi oluşturdukları ortamlarda, günümüz kentlerinin çekirdek ailesinde sosyal ve ekonomik olarak sorunlar yaşayanlarla -hem çocuklarla hem de ailelerle-, eğitimcileri buluşturabilirler. Bu şekilde birçok belediye bünyesinde çocuklara, gençlere, kadınlara, yaşlılara yönelik hizmet birimleri oluşturulmuştur. Bu noktada Kocaeli ilinde Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından faaliyete geçirilen "bilgi evleri projesi" örnek olarak incelenmeyi gerektirecek önemde bir uygulamadır.

Kocaeli ilinde, 2009 yılında İzmit ve Derince ilçelerinde olmak üzere iki adet bilgi evi açılmıştır. Bilgi Evleri; ailelerinde gelerek vakit geçirebilecekleri, spor yapabilecekleri sosyal alanlar içerisinde kurulmuşlardır. Bölgede yaşayan herkesin çok rahatlıkla ulaşabileceği alanlarda yer almaktadırlar. Bilgi evleri koordinatörü Mehmet Emin Koç ile Akçakoca bilgi evi içerisinde 2010 Kasım ayında yüz yüze derinlemesine gözlem şeklinde yapılan görüşmede; "hali hazırda 2 adet bilgi evi bulunduğunu öğrenci sayısının 9600 olduğunu her bilgi evinde 9000 kitap olduğunu ve aylık yaklaşık 6000 kitap okunduğunu, 2011 Nisan ayında açık 6 adet bilgi evi ve 60000 öğrenciye ulaşmayı planladıklarını, her bilgi evinde bulunan 10 öğretmen ile çocuklara matematik, fen ve teknoloji, Türkçe, İngilizce, bilgisayar, halkla ilişkiler, kulüp faaliyetleri ve psikolog gibi hizmet sunduklarını, amaçlarının dersin öğretilmesinden ziyade eğitimin sevdirilmesi ve yozlaşan kent kültürünün yerine milli değerlerimizin yeşertildiği alanlar oluşturulmasının amaçlandığı" belirtilmiştir. Mehmet Emin Koç, ayrıca "sadece çocuklara değil aileler için de eğitim seminerleri, kişisel gelişim seminerleri, psikolog desteği, açık ilköğretim kursları, açık lise kursları, kültür gezileri, sağlık, spor ve kitap okuma etkinlikleri yaptıklarını" belirtmiştir. Bilgi evlerindeki faaliyetler sayesinde Kocaeli Büyükşehir Belediyesinin sosyal ve ekonomik imkânı olmayan birçok çocuğa ve dolayısıyla ailelere ulaşarak topluma faydalı bireyler yetişmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Böylece, çocukların geniş bir sosyal çevre içerisinde aileleri ile birlikte güven içinde kalmalarını sağlayarak, çocukların kötü alışkanlıklardan uzak durmalarına katkıda bulunmaktadırlar.

Bu noktada; risk altındaki ailelere, gerekli sosyal desteğin sağlanması (örneğin bilinçlendirme seminerleri, psikolojik danışmanlık, ekonomik yardım, envanter tutulması, farkındalık yaratıcı aktiviteler, kampanyalar vb.) koruyucu/önleyici sosyal hizmetler açısından büyük önem (Yıldız, 2009: 1105-1112) taşımaktadır.

Okul

Çocukların başarılı kimlik geliştirmelerinde ve çocuk suçluluğunun önlenmesinde okulun büyük önemi bulunmaktadır. Çocuğun okul ve toplumsal yaşama başarılı bir şekilde uyum sağlayabilmesi için okul sosyal hizmeti uygulamalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir (Duyan, 2011: 174). Çocuk suçluluğunun farklı nedenleri olabileceği gibi bu nedenlerin bir kısmı okul ile ilgilidir. Geleneksel olarak, okullar çocuk suçluluğuna neden olan yerler değil aksine suça ilişkin davranışların temizlendiği yerler olarak algılanmaktaydı. Çocukları suça iten nedenleri ortadan kaldırmadan çocuk suçluluğu sorununu çözmek mümkün değildir. Daha önce de vurgulandığı üzere, çocuk suçluluğunda nedenlerin ortadan kaldırılması, suç işlendikten sonra uygulanacak ıslah programlarından her zaman daha ekonomik olmaktadır (Işık, 2006: 287-299).

Okulda "şiddet" toplum tarafından daha çok medya aracılığıyla kaygıyla izlenen, çocuklar için endişe duyulmasını gerektiren haberlere konu olmaktadır. Okul, çocukların davranışlarını kontrol ve onları toplumsallaştırarak geleceğe hazırlayan en önemli kurumlardan bir tanesidir. Okullarla ilgili sorunların başında okulun başarısızlığı gelmektedir.

Bu ise öğrencinin gerçek yeteneği ile okuldaki başarısı arasındaki ortaya çıkan farklılık olarak kendisini göstermektedir (Göç, 2006:33-34). Eğitim kurumlarının yöneticilerin, öğretmenlerin, rehberlerin ekonomik olarak alt gelir grubuna mensup çocukların okul başarılarını ve uyum güçlüklerini gidermede daha fazla rol üstlenmesi gerekmektedir. Okula uyumsuzluk çocukta ilgisizliğe ve okuldan uzaklaşıp sokaklara yönelmesine sebebiyet vermektedir. Sokak çocuk için tuzaklar ve tehlikelerle doludur. Çocukları suça sürükleyen süreçte okul sistemlerine ve eğitimci aktörlere çok önemli görevler düşmektedir (Yıldız, 2009: 1105-1112).

Suçla mücadelede etkili bir kurum olan okul ve görevli öğretmenler; çocukları, kendilerine duydukları özgüvenleri geliştiren, sosyal hayata daha çok ayak uyduran bireyler olarak yetiştirmelidir. Bu süreçte, cezalandırıcı yaklaşımdan daha çok öğrencinin kazanılması amaçlanmalıdır. Ancak çarpık ve hızlı kentleşme, yüksek nüfus artış oranı sonucu okul sayıları yetersiz kalmakta, sınıflarda öğrenci yığılmaları oluşmakta, sonuç olarak okullarda öğrenciye verilen eğitimin kalitesi düşmektedir. Çocuk suçluluğun önlenmesi sürecinde okullar, yeni projelerin hayata geçirilmesi noktasında, içinde barındırdıkları atmosfer ve çocuk sayısı açısından en önemli mekânlardır. Bu sebeple okullarda yerel yönetimlerin, okul aile birliklerinin, okul yönetimlerinin, öğrenci temsilcilerinin katılımıyla işbirliği yönetimini oluşturmak ve öğrencilere daha fazla sorumluluk, şeffaflık, kendini ifade edebilme fırsatı sunmak, okullarda suçun önlenmesinde daha etkili bir yöntem olabilir. Kocaeli ilinde uygulanmakta olan "bilgi evleri" projesini bu konuda örnek verecek olursak, "Bilgi Evleri uygulamasında, okul yönetimleri ile irtibatlı olarak, okullar içerisindeki sorunlu öğrencilere psikolojik destek verilmekte, derslerinde geride kalanlara özel ders imkânları sunulmakta, böylece, okulların eğitime katkı sunmaları yanında suç önleyici görevlerini de yerine getirmelerine destek vermektedirler."

Bu yönetişim anlayışı içerisine yerel yönetimlerle birlikte, şehirlerde güvenlik hizmeti sunan polis teşkilatının da Toplum destekli polislik ve Çocuk polisliği projeleri ile bu sürece katılımları sağlanarak çocukları suça itecek olan etkenlerin ortadan kaldırılması sağlanabilir. Polis teşkilatının sürece katkı sağladığı projelere bakıldığında, ülke genelinde yerel özelliklere göre değişik uygulamaların yürürlüğe konulduğu bilinmektedir. Kocaeli'nde "Beni de kazanın" (Zaman G; 12.12.2009), Şırnak'ta yapılan küçük hanımlar küçük beyler projesinde "iletişim doktoralı polisler Cizre'de oyunu bozdu" (Tosunoğlu, 12.04.2009: Akşam G), "Haklı çıkmaktan bıkmadım" (Saydam;13.04.2009: Akşam G) gibi birçok projenin uygulandığı görülmektedir.

Elazığ çocuk şube müdürlüğünün 35 kişilik bir sokak çocuğu gurubuna yönelik yaptığı çalışmada, sokağa düşen çocukların yaşları büyüdükçe geri kazanımlarının güçleştiği tespit edilmiştir. Bu çocukların ancak 18'i geri kazanılmıştır. Geri kazanılamayan çocuklar ise birer sokak çocuğu ve muhtemel suçlu olarak hayatlarını sürdürmektedirler (Semerci vd. 2006: 146-158). Böyle bir tablonun ortaya çıkarabileceği maddi ve manevi maliyetin koruyucu okul modelinin uygulanmasıyla çok daha düşük bir düzeye indirilebileceği düşünülmektedir. Çünkü, koruyucu okul modeli; çocukların sokaktan geri kazanılmalarını değil, kaybedilmelerinin, yani sokağa düşmelerinin engellenmesini hedeflemektedir (Semerci vd. 2006: 146-158).

Okulların amaçlarına ulaşabilmesi ilk başta yapılması gereken suç ve şiddetten uzak ortamlar oluşturmaktır. Okullarda şiddete ilişkin korku giderek artış gösteren bir olgudur (Işık, 2006: 287-299). Okulun öğrenciler için güvenli bir mekan haline getirilmesi için gerekli görülen yerlerde, emniyet güçleri ile işbirliği yapmak, özel güvenlik sistemini okullarda yaygınlaştırmak gibi önlemler alınabilir (Yaman vd. 2010).

Toplumun okul ve şiddet, okul ve suç konularına gösterdiği duyarlılık yüksektir. Bu durumun nedenleri olarak okuldan öğrenci davranışlarını olumlu yönde değiştirmesi beklenirken bazı çocukların okulla ilgili değişkenlerden dolayı suça bulaşmış olma olasılığı (Işık, 2006: 287-299) gösterilebilir. Okulların suç davranışını önlemede çok büyük potansiyelleri vardır. Çocukların gelişim yılları boyunca okula düzenli olarak devamları sağlanarak toplumsallaşmalarına yardımcı olunarak ve sağlıklı mutlu üretken vatandaşlar yetiştirilerek çocuk suçluluğunun önlenmesinde önemli aşamalar kaydedilebilir (Kepenekçi, Özcan, 2001: 153-163).

On sekiz yaşına kadar her insanın çocuk olduğu gözönüne alınırsa, bu neslin toplumun geleceğine büyük etki yapacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Gerek Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesinin öngördüğü "Korunma Hakkı," gerekse kamu vicdanı bu nesillerin fiziksel ve ruhsal yönden sağlıklı, kendi değerlerinin farkına vararak yetiştirilmesini gerektirmektedir. Bu anlamda okullara da büyük görevler düşmektedir (Semerci vd. 2006: 146-158).

Sokaklar

Çocukların aile ve okuldan sonra hatta okulla birlikte sosyalleşmeye devam ettiği yerler sokaklardır. Aslında kavram olarak kurumsal bir ifadesi olmasa da çocukların vakitlerinin önemli bir kısmını geçirdiği yeni bir sosyal yaşam alanı olarak belirlediği, aile ve okul ortamı dışında insanlarla tanışıp ilişki kurduğu arkadaşlık yaptığı bir ortamdır. Ayrıca bir çocukta sokak sosyalleşmesi ergenlik dönemlerinde daha yoğun ortaya çıkmaktadır. Ergenlik yılları bir çocuğun yaşadığı toplum içerisinde yeni bir nitelik kazanmaya başladığı, çevresinde yeni değerler aramaya, kişiliğinin olgunlaşmaya, sorumluluk kavramının genişlemeye başladığı dönemdir (Ok, 1989:24,25). Bütün bunlar çoğunlukla sokak arkadaşlıklarıyla da etkileşen kavramlardır. Yapılan bir araştırmada, "arkadaş çevresinin etkisinde kalarak suç işleyenlerin oranının uyuşturucu kullananlarda ve fiili livata suçu işleyenlerde %100, ırza geçme suçu işleyenlerde %66, hırsızlık suçu işleyenlere %44,8, gasp suçu işleyenlerde %39,1 gibi" yüksek rakamlar olduğu ortaya çıkmıştır (Göç, 2006:36). Bu çerçeveden bakıldığında arkadaş çevresinden etkilenilerek işlenen suçlar ciddi oranlardadır. Bu sebeple özellikle sokakta kurulan arkadaşlıkları kontrol etmek diğerlerinden daha zor olmakta ve daha büyük önem taşımaktadır. Ancak yine yerel yönetimlerin kuracakları rekreasyon merkezleri ile ergen çocuklar sokak aralarından bu merkezlere çekilebilir. Bu merkezlerdeki uzmanlar tarafından çocukların sosyalleşmelerine katkıda bulunulabilir. Ayrıca sokakta güvenlik birimleri, okul yönetimi, aile ve muhtarlar ile iletişim ağı kurularak suç işlenmeden bir önceki aşamada kurulan arkadaşlık ilişkileri kontrol edilebilir.

Çocuğu sokağa iten etkenlerin önemli bir kısmı aile eksenli sorunlardır. Kimlik gelişimi güçlü bir biçimde kendisine saygıyı gerektirir. Bu nedenle ailesizlik çocuğun kendine saygıda ve güvende geri kalmasına neden olmaktadır. Bu durumda okul devreye girmelidir Okullar toplumun ihtiyaç ve beklentilerini belirlemeli ve buradan elde edilen sonuca göre toplumun değer ve ahlak kurallarına göre eğitim vermelidir (Semerci vd. 2006: 146-158). Sokakta daha çok zaman geçirme eğiliminde olan çocukların, kısa bir süre içerisinde kendilerini uygunsuz arkadaşlar arasında bulmakta, suç ve sakıncalı tutum ve davranışlar geliştirmiş, toplumsallaşmak yerine topluma karşı çıkan bir konuma (Öcel, 2002: 103) gelmektedirler.

Yaşam koşullarının ağırlaşmasının ve yoksulluğun kronikleşmesinin metropol sokaklarının korumasız çocuklara sunduğu çarpık ortamın aile bütünlüğünü giderek azaltarak her türlü tehlikeye açık, suça yönelmeye yatkın bir büyük kitle yarattığı (Zeytinoğlu, 1989: 241-252) bilinmektedir.

Sosyal Hizmet Kurumları

Kendi ailesi yanında bakımı sağlanamayan, ailesi yanında olmasına karşın ihmal edilen, yoksulluktan dolayı sağlıklı gelişimi risk altında bulunan olumsuz yaşam koşullarında yaşamaya çalışan, buna karşılık korunma kararı bulunmayan, kamunun herhangi bir şekilde ilgi alanında olmayan çok sayıda çocuk bulunmaktadır. Yapılan birçok araştırma; en iyi kurum bakımının dahi çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimine uygun olmadığını ortaya koymuştur (Yolcuoğlu, 2009).

Birleşmiş Milletler tarafından 1989 yılında kabul edilen çocuk hakları sözleşmesinin 3. maddesi "Taraf devletler, çocukların bakımı veya korunmasından sorumlu kurumların, hizmet ve faaliyetlerin özellikle güvenlik, sağlık, personel sayısı ve uygunluğu ve yönetimin yeterliliği açısından, yetkili makamlarca konulan ölçülere uymalarını taahhüt eder" demektedir. Bunun haricinde yine Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri (Riyad İlkeleri 1990), yine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1985'te kabul edilen Pekin ve Havana kuralları doğrultusunda Türkiye'de yapılan düzenlemelerle; Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu taşra teşkilatlarıyla birlikte yeniden yapılandırılmıştır. Yakın zamanda ise, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, 03. 06.2011 tarihinde kabul edilmiş, 08. 06. 2011 tarih ve 27958 sayılı (mükerrer) Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 2004 ve 2005 yıllarında Belediyeler ve il özel idareleri ile ilgili yapılan yeni yasal düzenlemelerle birlikte yerel yönetimlere; "gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, bu amaçla sosyal tesisler kurmak, işletmek ve işlettirmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksek okullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak….düzenlemek…" görevleri verilmiştir. Bu kanunlarla yerel yönetimlere çocukları izleme, yeterli sosyal ve ekonomik imkânlara sahip olmayan çocuklara yardımcı olma sorumluluğu yüklenmiştir. Bu düzenlemeler, her ne

kadar yürürlüğe girmiş olsa da yerel yönetimlerin çocuk suçluluğunun önlenmesindeki etkinliği yerel yönetimlerin mali ve idari yapılarında bulunan sorunlar nedeniyle istenilen düzeye ulaşamamış, tartışılır olmuştur.

Çocuk suçluluğu olgusunu, doğru tespit etmek ve nedenleri konusunda bilgi sahibi olmak, sorunun çözümü için nereden başlanması veya nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair önemli kolaylıklar sağlayacaktır. Öncelikli olarak, çocuk suçluluğunun arka planında yer alan "yapısal sorunları" bertaraf edecek koruyucu/önleyici sosyal hizmetleri, vakit geçirmeden, uygulamaya koymak gerekmektedir. Bu noktada, varolan yerel kurumların (eğitim, sağlık, sosyal hizmet, güvenlik vb.) diğer paydaş kurumlarla, eşgüdüm ve işbirliği içinde harekete geçmeleri kaçınılmaz (Yıldız, 2009: 1105-1112) olmaktadır.

Bunlarla birlikte, kurumdan ayrılan çocukların takibinin yapılması gerekmektedir. Kurumdan ayrılan çocukların, takiplerinin yapılması, varsa aileleriyle iletişimlerinin sağlanması, yoksa ilgili sosyal kurumlara yönlendirilmeleri önem arz etmektedir. Bu kurumlara gelen çocukların yeniden toplumsallaştırılmaları, eğitim, meslek ve istihdam gibi temel sosyal hizmetlere ulaşımının sürekli kılınması (Yıldız, 2009: 1105-1112) gerekmektedir.

SUÇUN İŞLENMESİNDEN SONRA GEREKLİ TEDBİRLERİ ALMASI GEREKEN KURUMLAR

Suç işlendikten sonra; suçtan mağdur olan kişilerin haklarını korumak ve kamu düzeninin sağlanması amacıyla suç işleyen şahıslar ile ilgili olarak, yürürlükteki mevzuat çerçevesinde bir takım yasal işlemlerin yapılması kolluk güçleri tarafından takip edilmektedir. Çocuklar için ise suçtan sonra yapılacak işlemler Birleşmiş Milletler, çocuk hakları sözleşmesi hükümlerine uygun olarak hazırlanan mevzuat hükümlerine göre yapılmaktadır. Bu açıdan çocuk suç sonrasında sırasıyla ilk önce polis, adliye ve çocuk evleri ile karşılaşmaktadır.

Çocuk suçluluğunun yetişkin suçluluğundan, nedensel özellikleri bakımından farklılık gösterdiğini belirtmek için hırsızlık suçu örnek gösterilebilir. Hırsızlık suçu çocuklar ve gençler arasında işlenen suç tiplerinin ilk sırasında yer almaktadır. Bu oran hemen hemen işlenen çocuk suçluluğunun yarısına isabet etmektedir. Çocuklar arasında hırsızlık suçunun işlenmesinin nedenleri arasında, çocukların aileleri tarafından yaşlarının küçüklüğü nedeniyle daha az ceza alacaklarından dolayı kullanılmaları dışında, sevgi eksikliği, çocukların çevresi tarafından ilgi görmemesi, belirli bir gruba girmek isteyen çocuğun o grup üyeleri tarafından kullanılması, çocuğun kendine haksızlık yaptıklarını düşündüğü kişilerden intikam almaya çalışması vs. gelmektedir. Çocukların işlemiş oldukları hırsızlık suçunda, yetişkinlerin işlediği hırsızlık suçlarındaki motivasyondan farklı olarak, para dışında, çocuğun üyesi olduğu grup içinde itibarını arttırma güdüsü ya da prestij kazanma ihtiyacı da etkili (Öntaş, 2008: 21-37) olabilmektedir.

Polis

Çocuklar genellikle polis ile ilk defa yaramazlık yaptıklarında ebeveynleri tarafından polise şikâyet veya verilme tehdidiyle tanışırlar. Polisle ilk tanışıklığı bu yöntemle olan Çocuk; polisi ve polis teşkilatını; güveneceği sokakta veya başka bir ortamda herhangi bir sorunla karşılaştığında gideceği ilk kurum olmaktan daha çok korku duyacağı bir yer olarak görmektedir. Ebeveynin çocuğuna polisi bu şekilde tanıtımına teşkilat mensuplarının büyük katkısı görmemezlikten gelinemez. Her ne kadar bu olumsuz tanışıklıkla bir diyalog başlamış olsa da çocuğun suça karışmamasını amaçlayan çalışmalar, polisin okullar ve yerel yönetimlerle yaptığı projelerde ortaya çıkmaktadır.

Ancak çocukların suça sürüklendikten sonra da kurum olarak karşılaştığı ilk yer şehirlerde güvenlik hizmeti veren polis teşkilatıdır. Özellikle ilk karşılaşmaları sokaklarda devriye hizmeti veren ekipler ve polis merkezleri ile olmaktadır. Sonrasında ise, çocuklar ile ilgili eğitimler almış, çocuk polisliği bölümünde istekli çalışan görevliler ile karşılaşırlar. Bu tanışıklık suça sürüklendikten sonra mevzuat çerçevesinde yapılacak olan adli işlemler ile devam eder. Polisin bütün bu süreçte takip ettiği işlemler Birleşmiş Milletler çocuk hakları sözleşmesi gereği hazırlanan yasal düzenlemelere göre olmaktadır. Fakat Ankara'da 193 polis üzerinde yapılan bir araştırmada, polislerin bu süreçte; a-) çocuklara kelepçe taktıkları, b-) suçu işledikleri yeri göstermeye götürdükleri, c-) avukat bulunmadan teşhis işlemi yaptırdıkları, d-) dosyayla ilgili olarak çocuğa bilgi vermedikleri, e-) sivil polislerce birçok defa dinlendikleri, f-) araştırmaya katılan polislerin1/4'ünün çocukların gözaltı sürelerinin uzatılabileceğini düşündükleri (Öntaş, 2006:73-74), gibi eksiklikler tespit edilmiştir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'nin 27. oturumunda 8 Haziran 2001 tarihinde Türkiye hakkındaki sonuç gözlemleri raporunda çocuklara özellikle yargılama öncesi gözaltına alınma sırasında yapılan işkence ve kötü muameleye ilişkin bildirilmiş bir çok olayda gerçekleşen, çocuğun işkenceye veya diğer zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulmaması hakkının ihlal edilmesi nedeniyle derin bir endişe duyulduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, bir çok olayda polis ya da jandarma gözetimi altındayken çocukların başkalarıyla görüştürülmeden tutulduğu, işkence ve kötü muameleden korunmayı sağlayacak şekilde avukat bulundurmaya izin verilmediği ve yasada öngörüldüğü halde, sorgunun savcı önünde yapılmadığı belirtilmiştir (Öntaş, 2008: 21-37).

Sürecin tamamen adli bir olay olması ve adli makamların yetkili olması nedeniyle polis ile yerel yönetimler bu aşamada bir etkileşim içerisinde bulunmamaktadırlar. Hâlbuki suç sonrasının yönetiminde de yerel yönetimler çocuk polis birimleri ile iletişime geçerek suça sürüklenen çocuk ve ailesi hakkında bilgi sahibi olabilmelidir. Yerel yönetimler, bu vesileyle kendi sorumluluk alanı içerisinde yaşayan bir ailenin sorunları ile ilgilenip veri tabanı oluşturarak, aile ve çocuğa sosyalleşmede psikolojik katkılarda dâhil olmak üzere birçok fayda sağlayabilirler. Bu sayede çocuğun tekrar suça sürüklenmesinin önüne geçme imkânı bularak topluma kazandırılmasında katkıda bulunabilirler. Ayrıca sadece suça sürüklenen bir çocuk değil suçun mağduru da bir çocuk olabilir. Mağdur olmuş bir çocuğa da sosyal ve psikolojik olarak destek sağlamak suçun önlenmesine katkı sağlayacaktır. Suçtan mağdur olan çocuğun sosyal yaşama yeniden uyumunun sağlanması yerel yönetimlerin sorumluluk alanı içerisinde bulunmaktadır. Çocuk suçluluğunu önlemede önemli rol oynayabilecek polisin çocuk hakları konusunda bilgilendirilmesi ve bunun da ötesinde bir bilinç geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle Türkiye'de geliştirilmesi gereken polisin hizmet işlevi çocuk adalet sisteminin alt yapısını oluşturacaktır (Öntaş, 2008: 21-37).

Kocaeli'nde uygulanmakta olan; 167 Gülen Yüz projesi, çocukları suça konu olmaktan çıkarmak ve "Huzur Kenti Kocaeli" algısı oluşturmak amacıyla Kocaeli Toplum Destekli Polis Şube Müdürlüğü öncülüğünde gerçekleştirilen bir projedir. Projeye daha önce suça karışmamış ama sahip oldukları sosyal çevre gereği, suça sürüklenme riski taşıyan ve eğitimlerine devam eden roman çocukları dahil edilmiştir. Çocukların benimseyebilecekleri -olumlu- rol modelleri olmadığı için temel amaç çocuklara rol model oluşturmak ve bu çocukların akranlarına örnek olmalarını sağlamaktır. Ayrıca proje kapsamında çocuklara doğru özgüven aşılanmakta ve çocukları sosyal etkinliklere yönelterek kaliteli zaman geçirmeleri sağlanmaktadır. Projeyle kelebek etkisi oluşturularak, küçük değişikliklerle büyük sonuçlar elde edilmesi beklenmektedir (Turan, 2012: 563-665).

Adliye

Yukarıda anlatılan polis sürecinden sonra, Türkiye'de suça sürüklenen çocuk için adli yargılama süreci başlamaktadır. Bu süreçte kanunen reşit olmayan şahısların dosyaları çocuk mahkemeleri tarafından incelenmektedir. Herhangi bir tutukluk kararında ise çocuklar, çocuk tutukevlerine gönderilmektedirler. Bunun haricinde yine adli makamlar bünyesinde Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezi Şube Müdürlükleri bulunmaktadır. Denetimli serbestlik, ceza yargılamasının parçası ve bir ceza infaz yöntemidir. Sosyal anlamda denetimli serbestlikte, kişinin ıslahı ve topluma kazandırılması esas kabul edilmektedir. Türk hukuk sisteminde denetimli serbestlik, kişinin işlediği bir suç nedeniyle tutuklanması ya da mahkemece hakkında mahkûmiyet kararı verilmesi sonucunda cezaevine girmesi yerine, cezasını toplum içerisinde gözetim ve denetim altında çekmesini ifade etmektedir. Buna göre, denetimli serbestlik, alternatif bir infaz sistemi olarak hukuk sisteminde yer almaktadır. Şüpheli, sanık veya hükümlüler için, hapsin alternatifi olan bu sistemde, hükümlü şarta bağlı olarak serbest bırakılmakta ve kendilerine birtakım yükümlülükler getirilmektedir (Koçak ve Altun, 2010, 105).

Modern çocukluk paradigması çerçevesinde çocuğun yetişkinlerden farklı olduğu varsayımından hareket ederek çocuğa özgü yasal ve örgütsel düzenlemeler geliştirilmiştir. Bu düzenlemelerden belki de en önemlisi suça yönelen ve suç işleyen çocuklarla ilgilidir ve gelişmiş ülkelerde bu çocuklara yönelik bir çocuk adalet sistemi oluşturulmuştur. Bu sistem çocuğun yetişkinlerden ayrı yargılanması ve ayrı kurumlarda yeniden toplumsallaşmasının sağlanması amacıyla kurulmuştur (Öntaş, 2008: 21-37).

Bu süreçte, Yargı kurumuna da kuşkusuz önemli görevler ve sorumluluklar düşmektedir. Cezaevinde kalan çocuklardan yarısından fazlası, "tutukluysa" ve tutukluluk süreleri giderek uzamakta bu durum yargı sisteminde ciddi bir tıkanmanın varlığını göstermektedir. Kamuoyu, bu tıkanmanın giderilmesi için, gereksinim duyulan adımların, bir an önce atılmasını beklemektedir (Yıldız, 2009: 1105-1112).

Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu'nun 16. maddesine göre "Koruma kurulları; adalet komisyonunun bulunduğu yerlerde Cumhuriyet Başsavcısının veya görevlendireceği Cumhuriyet Başsavcı vekili ya da Cumhuriyet Savcısının başkanlığında; baro temsilcisi, belediye başkanı veya görevlendireceği yardımcısı, Cumhuriyet Başsavcısı tarafından belirlenecek bir ceza infaz kurumu müdürü, denetimli serbestlik ve yardım merkezi şube müdürü, milli eğitim müdürü, sosyal hizmetler müdürü, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı temsilcisi, teşkilâtı bulunan yerlerde Türkiye İş Kurumu müdürü, Ziraat ve Halk Bankası müdürleri, varsa ticaret ve sanayi odaları, ziraat odaları, borsalar, esnaf ve sanatkârlar birliği yöneticileri ile; varsa kamuya ait fabrikalar ile istekleri hâlinde o yerde şubesi bulunan kamuya yararlı dernek veya vakıflar ve özel bankaların yönetici seviyesindeki temsilcilerinden Cumhuriyet başsavcısı tarafından uygun görülenlerin katılımı ile oluşur (5402 Sayılı Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu)."

Aynı kanunun 17. maddesi, "Şube müdürlüklerinden iletilen suçtan zarar gören kişilerin karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunların çözümü ile ceza infaz kurumlarından salıverilen hükümlülerin meslek veya sanat edinmelerinde, iş bulmalarında, sanat sahibi olanlar ile tarım işletmeciliği yapmak isteyenlere araç ve kredi sağlanmasında, işyeri açmak isteyenlere yardım edilmesinde ve karşılaştıkları diğer güçlüklerin çözümünde yardımcı olmak, çocuk ve genç hükümlülerin öğrenimlerine devam etmelerini sağlamak, diğer hükümlülere bu konuda yardımcı olmak ve Kanunla verilen diğer görevleri yapmak,"la söz konusu kurulları görevlendirmiştir (Yalvaç, 2010:712).

Çocuk veya gençler arasında görülen basit hukuka aykırı fiiller, kural olarak yetişkinlik dönemindeki kriminal kariyerin bir başlangıcı değil, onların gelişim evresinin bir parçası olmaktadır. Bu tespitle, bütün genç veya çocukların, gelişim evrelerinin bir parçası olarak mutlaka suç işleyeceği değil, şayet böylesi kanuna aykırı fiillerin görülmesi halinde bu durumun abartılmaması, cezai tedbirlere başvurmanın akla gelebilecek ilk alternatif olmaması gerektiği anlatılmak istenmektedir (Toprak, 2011: 313-330).

Herhangi bir yargı kararında çocuğun yaşam koşullarının, kişiliğinin ve eğitim durumunun araştırılmaması, suçun bireysel, bedensel vb. nedenlerine odaklı, yani küçüğün yararını gözeten koruyucu bir yaklaşımdan ziyade "suça" odaklı bir yaklaşım içinde olmak anlamına gelmekte ve bu durum korumacı refah modelinden uzaklaşmak (İrtiş, 2011: 100-105) olarak kabul edilmektedir.

Yasal düzenlemelerdeki yetersizlikler göz önüne alındığında Türkiye'de risk altında yaşayan "tüm çocukların korunması" açısından, önemli eksiklikler olduğu görülmektedir. Çocukların olumsuz yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedefine ulaşılması, sadece ailelerin sorunları artık kronik hale geldikten sonra çocuklar hakkında kurumlara yapılan müracaatlarla değil, ancak hak-temelli bir kavrayışla olanaklı hale gelebilecektir (Yolcuoğlu, 2009).

Çocukevi (Islahevi)

Islahevi kavramı, 1800'lerin başında ortaya çıkıncaya kadar suç işleyen çocukların kaldıkları yerler; İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesinde sığınma evleri, fabrika, hapishane, okul, hastane ve yetim evi gibi adlar almıştır. Islahevleri; ev benzeri, eğitim ve disiplinin yer aldığı kurumlardır. Bu süreçte; diğer önemli değişme, yetişkinlerden farklı yargılanmalarını sağlayacak çocuk mahkemelerinin kurulması olmuştur. Çocuk mahkemeleri çocuğun ne yaptığı değil neden yaptığı üzerinde durmaktadır. Profesyonel gözetim görevlileri sistematik olarak çocuğun problemlerini tanımlamak ve çözümlerini bulmak üzere rapor hazırlamaktadırlar. Bu yaklaşım hastaların teşhis ve tedavisine dayalı medikal modelden kaynaklanmaktadır. Ayrıca çocuklar için yetişkin cezaevlerinden farklı olarak mahkemeye çıkıncaya kadar kalacakları tutukevleri yapılmış ve suça yönelen çocukların tedavi ve bakımında kurum yerine toplumda aile içinde bakım modelleri geliştirilmiştir (Öntaş, 2008: 21-37).

Islahevleri, suç işleme sonrasında çocukların en son karşılaştıkları kurumdur ve Türkiye'de çocuk eğitim evleri ve tutukevleri olarak iki çeşit uygulama biçimi bulunmaktadır. Bu yerler çocukların ihtiyaçlarına uygun bir biçimde hazırlanmış yerlerdir. Ancak unutulmaması gereken husus şudur: bir çocuk için özgür olduğu yer en doğru yerdir. Bu süreçte bulundukları ortamlarda ilgili kuruluşlar rehabilitasyon faaliyetleri uygulasalar da yerel yönetimler kendi yetki alanları içerisinde kalan çocuk evlerinde bulunan çocukların rehabilitasyon süreçlerini takip ederek katkıda bulunabilirler veya örnek rehabilite merkezlerini faaliyete geçirebilirler.

Türkiye'de uzun yıllardır, çocukları korumak için, toplum temelli, çocuk yararını gözeten alternatif hizmetler üretilememiş ve genellikle "kurum bakımı" ön plana çıkartılmıştır. Ancak, araştırma sonuçları kurum bakımının çocuklar için sakıncalı olduğunu ve onların sağlıklı gelişimini engelleyici bir uygulama olduğunu göstermektedir. Çocukların korunmasında kurum bakımı tedbirinin, çocukla ilgili başka bir çözüm bulunamadığı durumlarda uygulanabilecek son seçenek olması gerektiği (Yolcuoğlu, 2009) bilinmektedir.

YEREL YÖNETİMLER VE ÇOCUK SUÇLULUĞU

Belediyeler başta olmak üzere yerel yönetimler ile güvenlik hizmeti sunan polis arasında sıkı bir işbirliği, dayanışma ve bilgi alışverişi büyük önem taşımaktadır. Yerel yönetimler kentteki yapılaşmayı güvenlik hizmetlerini kolaylaştıracak nitelikte gerçekleştirmelidir. Belediye hizmetlerinde sosyal ve ekonomik yönden güçsüz kesimlere pozitif ayrımcılık gösterilmelidir (Bilgiç, 2008, 279-283). Şehir suçları ve asayiş bozukluğu, yerel yönetimlerin önünde ilk sırada duran, araştırmacı ve tartışmacılar için birinci öncelikli konudur. Halkın önemli bir oranını etkileyen suçun, yüksek ekonomik ve sosyal maliyeti, maddi kayıpları, aileler ve mağdurlar açısından zarar ve duygu rahatsızlıklarıyla maddi refahtan zevk almayı engelleyen sonuçları vardır (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005: 12-40). Yerel yönetimler, güvenlik konusunu sağlamak için, sorumlu oldukları bölgelerdeki, bölgesel politika alanlarındaki hedeflerini etkilemek suretiyle, dolaylı olarak bir anahtar rol dahi oynayabilirler (Bursa Emniyet Müdürlüğü, 2013).

Bu süreçte, hükümetler, yerel yönetimler ile yakın bir işbirliği içinde olacaklardır ve onlardan aşağıdaki hususlar istenmektedir;

A-Suçları azaltmada, suçları azaltma programlarında kentlerin güvensizliğinin anahtar element olduğu ve yerel problemlere yerel çözümler gerektiği hususlarından dolayı yerel politikaları kabul etmek,
B-Yerel yönetimlerin Avrupa Yasaları doğrultusunda, yerel idareleri ve demokrasiyi güçlendirmek,
C-Suçların önlenmesinde, yerel yönetimlerin sorumluluklarını artırmak ve uygun finanssal kaynaklara sahip olmasını sağlamak.
D-Geleneksel çözümlerin belirlenebildiği ve yerel ihtiyaçların en iyi anlaşıldığı yerlerde, yerel düzeyde karar alınabilmesine imkân sağlamak için, merkezi hükümetlerin, merkezleşme ve kontrol derecesini azaltmak,
E-Yerel bütçe ve kaynakların kamu içinde kalmasının sağlamak,
F-Halk kapasitesinin vatandaşlık eğitimine doğru geliştirilmesini beslemek (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005: 12-40)
.

Suçu önleme hareketi, oldukça geniş ve çeşitli faktörleri bünyesinde bulundurur. Bu çeşitlilikten dolayıdır ki, toplumun farklı sektörlerinin ortak sorumlulukları vardır. Polis ve adliye güçleri, günlük yaşamda meydana gelen karışıklara karşı tek çözüm olarak görülemez. Bu yüzden yerel seviyede suçla mücadele için yalnız kamu kuruluşlarından ziyade çok sektörlü gelişmeler araştırılmalı ve uygulanması teşvik edilmelidir (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005: 12-40).

Bunlar çok geniş olabilir, örneğin halk otoritelerinin temsilcileri, politikacılar, özel ve gönüllü sektörler, basın, eğitim otoriteleri, polis, yerel halk, gençlik ve spor, sosyal ve sağlık konuları, iş ve istihdam, hapishane yönetimi, adli sistem, gençlik kurulları (komisyonları), yabancılar danışma kurulları, toplu taşım yetkilileri, sosyal konut edindirme büroları, kiralama kurumları, iş dünyası, doktorlar ve eczacılar gibi sağlık hizmeti sunan meslek mensuplarının dernekleri ve kitle iletişim araçları (Bursa Emniyet Müdürlüğü, 2013).

Böyle ortaklıklar, şayet etkili olacaklarsa, gerekli bütçe ve kullanılmaya hazır kaynaklarla donatılmalıdır. İlgili değişik yapılar arasındaki işbirliği, hala son zamanların bir olgusudur. Bir çok kuruluş polis, adliye, yerel yönetim daireleri, gönüllü kuruluşlar, özel güvenlik şirketleri ve yerel halk birlikte çalışmaya alışık değillerdir. Onlar kendi kurallarına göre bağımsız hareket etmeye devam etmektedirler. Onlar birlikte hareket etmenin öneminin farkında oldukları halde, karşılıklı dayanışma olarak birbirlerinin işlerine yönetme hakkının bir direnme oluşturacağından, bu, yine de, her bir kuruluş içinde şok dalgaları oluşturabilir. Bundan dolayı, böyle zorlukların üstesinden gelme ve

ortaklara bir süreklilik ölçüsü verme işinin yerel politikaların koordinatörlerine verilmesi gerekli olabilir(Emniyet Genel Müdürlüğü, 2013: 385-410).

Çocukların işlemiş oldukları suçların artması şu gerçeklere bağlı olabilir; genç nesil, aile yapısındaki zayıflık, işsizlik ve başarı şansının düşüklüğü hususlarından etkilenirler, gözlerinin önünde bulunan, almaya güçlerinin yetmediği malların bolluğu onları ayartabilir. Televizyondaki şiddet, yasaklanan ve izin verilenler tam belirli olmayan hususları aşındırabilir. Suça başvurma, yanlış bir şekilde, kendi üstünlüğünün kabul ettirmenin bir yolu olarak sık sık görülebilir(Emniyet Genel Müdürlüğü, 2013: 385-410).

Çocuk suçluluğunun önlenebilmesi sürecinde, yerel yönetimlerden, aşağıdaki hususlarda katkı beklenmesi yararlı olacaktır (Bursa Emniyet Müdürlüğü, 2013):

A-Çocuk suçlarıyla mücadele etmekte kullanılan geleneksel yöntemler ve metotların artık kullanımının uygun olmadığını kabul etmek.
B-Çevrede bulunan gençlere, resmi olarak çok önemli insanlar rolü vermek ve onların ilgisini ve işbirliğini aktif olarak artırmaya çalışmak.
C-Özellikle riskte olanları işe alma, çevrelerinin iyileştirilmesinde, onların yaşadıkları çevrede anlamlı bir role sahip olmalarını sağlamaya çalışarak genç nesle özel ilgi göstermek,
D-Suçun, düşük eğitim seviyesi ile bağlantılı olduğunu kabul etmek ve güncel olarak eğitimde başarı seviyelerini artırmaya çalışmak,
E-Doğru sorular sorup cevaplarını dinleyerek, doğrudan onları ilgilendiren konularda, onları konulara dahil ederek, genç neslin problemlerin bir parçası olduğunu ve onlara karşı birer "ortak" (işbirliği içinde olunan) olarak davranılması gerektiğini kabul ederek, genç nesil ile gerçek diyalog kurmak,
F-Daha fazla yerel ve bölgesel forumlar ve sürekli gençlik komisyonları kurmak gibi, gençliğin girişimleri için finansal destek vermek (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005: 12-40).

Polis ile İşbirliği: Ne polis kuvveti ne de yerel yönetimler, karşılıklı danışma ve işbirliği olmaksızın, suçu önleme politikalarını aktif bir biçimde uygulayamazlar. Bazı ülkelerde yeni yasalar, yerel yönetimler ile polis kuvveti arasında işbirliği oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Suç konuları ve engel olma çalışmaları üzerine yerel halk ile olan iletişimin ve halkın açığa vurulan endişesini hesaba katmak için, belediyeler en iyi pozisyona sahip olacaklardır. Belediyeler, yerel şartları tam olarak anlayacaklar ve yerel halk ile bir güvenlik duygusu geliştirme konusunda en iyi pozisyondadırlar (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2013: 385-410).

Bu nedenlerle, yerel yönetimler için aşağıdaki hususlar önemlidir;

A-Suçu azaltmaya yönelik tedbirleri ve işbirliğini azaltan aşırı bürokratik ve yönetimsel engelleri kaldırmak,
B-Suçu önlemeyle ilgili değişik kuruluşlar arasındaki karışıklığı önlemek ve iyi bir koordinasyon sağlamak,
C-Tek biçim olarak yaya devriyelerin, yerel suçları engellemek için, en iyi metot olarak halk tarafından algılanmasını ve onların (yaya devriyelerin) artırılmasının, suçu daha iyi önlemedeki başarıda, daha iyi bir olasılıkla polis-halk işbirliğini geliştireceğini kabul etmek,
D-Polis güçlerini, yerel halk yapısını yansıtacak şekilde personel karışımını sağlamaya teşvik etmek,
E-Sık sık, dışarıda demokratik kontroller yapan, serbest güvenlik güçlerinin artmasına önlemek,
F-Belediye polis gücü kurmayı göz önüne alarak, hükümet ve polis yetkilileri ile ilgili gerekli anlaşmaları sağlamlaştırmak,
G-Bir belediye polis gücünün, bir kez belirli bir yasa ile kurulması ile, yerel yönetimin kontrolü altında yer almasını, belirlenmiş sorumluluklara, uygun mali kaynağa, yüksek standartta teknik ekipmanlara ve liyakatli (mesleğinde uzman) personele sahip olmasını sağlamak,
H-Belediye polisi ile genel kolluk (polis) arasında, farklı rol paylaşımı içinde, birbirini tamamlayıcı hususları açıklığa kavuşturarak, bir işbirliği sistemi geliştirmek (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005: 12-40).

Halkla İşbirliği: Yerel demokrasilerde halkla işbirliği, yerel halka yetki veren ve yerel yönetimlere halkın ihtiyaçlarına cevap vermeye ve hizmet sağlamayı geliştirmeye imkân vermesi bakımından, iki yollu süreç olmalıdır.

İşbirliği, halkın güveninin artmasına yardımcı olmalı ve suçu, suç korkusunu ve tehdit edici davranışları azaltarak, yaşam standardının iyileşmesini sağlamalıdır. Gerçekten, yerel halkın katılımı, çevreyi geliştirmeyle, halka sunulan hizmetlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesiyle, özellikle, etkili bir ekonomik hizmet veya istihdamı teşvik etmeyi amaçlayan projeler ile ilgili olsun veya olmasın, halkın ve sosyal çevrenin geliştirilmesi için, bütün programların temeli olmalıdır(Emniyet Genel Müdürlüğü, 2013: 385-410).

Basit tedbirlerin sürekli olarak bir birleşimi ve çözümlere yerel halkı dâhil etmek çok etkilidir. Yerel yönetimler, mümkün olan en yüksek katılımı planlamaya ve hizmetlerin dağıtımına çalışmalıdır. Bunu, halkın suçların azaltılması ile ilgili yakından ilişkilendirilmesi takip eder. Suç ve suçlulukla ilgili uzman sivil kuruluşlar, uygulama deneyimi, bilgi ve bağlantı imkanlarına sahip olmaları bakımından, değerlidir (Bursa Emniyet Müdürlüğü, 2013).

İmalat, Ticaret ve Özel Sektör ile İşbirliği: Suçu azaltıp emniyet ve güveni artırmak, ortaklık ve özel sektör girişimini geliştirmek için hayati rol oynar. İş ve ticari sektör, her toplumun yaşam kalitesinde hayati rol oynar. Yüksek suç oranları, bir toplumda iş yatırımları için temel isteksizlik sebebidir ve suç oranı hakkında halkın algılamaları, bir bölgeye olan iş cazibesini etkiler. Şayet araba suçları ve hırsızlık önemli ölçüde azaltılırsa, bu, sigorta şirketlerinin tavırlarını etkileyecek ve bir işi yürütmenin fiyatını azaltacaktır(Emniyet Genel Müdürlüğü, 2013: 385-410).

Bir girişimde anahtar oyuncular olarak özel sektörle yapılan ortaklık, coşkulu sonuçlar doğurabilir ve bir iş ve yerel halkın artan bir şekilde kullanacağı şehir merkezi çevresi yaratabilir. Kapalı devre televizyon sistemi kullanmak, güvenli araba parkları, iş sahalarının güvenliğinin artırılması, kullanılabilecek durumsal tedbirler arasındadır (Bursa Emniyet Müdürlüğü, 2013).

Bununla birlikte, kamu ve özel ortak çalışabileceği diğer birçok yollar vardır. Açık bir şekilde, sermayenin birleştirilmesi en önemlisinden biridir. Sık sık, bu, sektörlerin bir proje üzerinde birlikte çalışma zamanlarına ayırdıkları bir sahadan çekilen personel ile birleşen kaynaklar tarafından, daha fazla sağlamlaştırılabilir. Bunlar, dükkân hırsızlığı, ev hırsızlığı ve iş sahalarına zarar vermeyi azaltmak için girişimlerini, alışveriş merkezi güvenliğini artırmayı ve cadde ve araba parklarını daha fazla çekici yapmayı içerebilir (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2013: 385-410).

DEĞERLENDİRME

Türkiye'deki sosyal politika açısından, "çocuğun korunması" konusunu devlet politikası haline getirerek, tüm toplumun entegre edileceği, yeterli kaynak ve finansman sağlanan çağdaş bir çocuk koruma sistemi oluşturmak (Yolcuoğlu, 2009) gerekmektedir. Çocukların suç işlemesinde, içinde yaşadığı "sosyal çevre" tetikleyici rol oynamaktadır. Çocuk suçluların, "aile" ve "akran" çevresi "kriminojen" unsurlar barındırmaktadır. Çocuklar, suç üreten ve ergen için ciddi risk oluşturan bir çevreden gelmektedir. Cezaevinden tahliye olan çocuğun, bahsi geçen "kriminojen" ortama geri dönüşü onun tekrar cezaevine girmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Suç üreten ortamın bertaraf edilmemesi söz konusu fasit dairenin devamı etmesi anlamına gelmektedir (Yıldız, 2009: 1105-1112).

İşlenen suç kamuya ve bireye zarar vermektedir. Bu süreç, şüpheli şahsın yakalanması ve mahkeme sonuçlanana kadar olan süreçte şüphelinin ailesinin etkilenmesi de katıldığında kamunun personel giderleri dahil olmak üzere ülke ekonomisinin ve huzurunun çok ciddi bir kaybı anlamına gelmektedir (Geleri, 2010:24). Suç ile mücadelede ve suçun önlenmesinde, ne polisin ne de yerel yönetimlerin yapacakları çalışmaların yeterli olamayacağı görülmektedir. Bu nedenle, suç ile mücadele; yönlendirme, tasarım, kaynaklar ve sürdürülebilirlik başlıkları altında incelenmektedir. Her bir başlığın altında belirlenen aşamalarda; kent plancıları, hukukçular, emniyet görevlileri, mimarlar, sosyologlar, ekonomistler ve psikologlar gibi pek çok farklı disiplin ile halk, gönüllüler, sivil toplum kuruluşları, merkezi ve yerel yönetimler etkin ve işbirliği içinde çalışarak başarı (Ataç, Gürbüz, 2009:32) sağlayabileceklerdir. Bu açıdan bakıldığında yeni sistemle birlikte ortaya çıkan en etkili yönetim biçimi yönetişim olmaktadır.

Çocuğa etki eden, onu biçimlendirip şekil veren en önemli faktör, toplumsal yapıdır. Nasıl bir gelecek inşa edilmek isteniyorsa ona uygun bir toplumsal yapı kurulmak zorundadır" (Fişek, Şensoy, 2008:22). Yani gelecekte, suçlu bir dünya istenmiyorsa, bugünden çocuklar için yeni yaklaşımlar belirlenmeli ve uygulanmalıdır.

Çocuk suçluluğunun engellenmesi amacıyla toplumsal olarak yapılması gerekenler şunlardır:
A-Ulusal düzeyde cezai müeyyideler yerine, çocuğun yüksek menfaati ilkesi benimsenerek çocukları özgürleştirici, eğitici ve sosyal düzene adaptasyon sağlayıcı rehabilite merkezleri oluşturulmalı ve cezai gözetim tedbirlerinden önce yerel yönetimlerin uygulayabileceği kademeli tedbirler için yeni düzenlemeler yapılmalıdır.
B-Ulusal veya yerel düzeydeki eğitim faaliyetlerinde okullarda farklı etnik, dini gruplardan gelen öğrencilere dayanışmaya dayalı eğitim sistemleri geliştirilmelidir.
C-Yönetişim anlayışı içerisinde yerel yönetimler, her ilçede o ilçede ikamet eden öğretmen, doktor, esnaf, avukat, muhtarlar gibi meslek gruplarının yer aldığı tamamen sivillerin oluşturup başkanlığını yaptığı, yerel yönetimler ve taşra kuruluşlarının temsilcilerinin dahil olduğu ilçe güvenlik konseyleri oluşturmalıdır. Aynı yapıyı illerde de ilçe konsey üyelerinin en az ikisinin katılım ile oluşturmalıdır. Bu il güvenlik konseyleri tavsiye niteliğinde kararlar alabilmeli ve yerel yönetimler ile taşra kuruluşlarını bağlayıcı nitelikte olmalıdır. Ayrıca konseyin yapmış olduğu tavsiyeler medya yoluyla yerel halk ile paylaşılmalıdır.
D-Yerel yönetimler ile taşra kuruluşları müşterek olarak çocukları, aileleri, bölge halkını, muhtarları bilinçlendirici toplumsal ve medeni değerlerin devam etmesini ve sürdürülebilirliğini sağlayacak, gençlerin topluma daha çabuk uyum sağlamasına yardımcı olacak projeler geliştirmelidir.
E-Her yerel yönetim birimi Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)'nden faydalanarak, sorumluluk bölgelerindeki sorunlu alanları belirlemelidir.
F-Çocukların okullarda veya diğer sosyal ortamlarda kendilerini ifade edebilecekleri ve yönetimine katılabilecekleri fırsatlar oluşturulmalıdır. Yani çocuklara sorumluluk vererek eğitimlerini sürdürmeleri sağlanmalıdır.
G-Çocuk adalet sisteminde çocuklara yönelik pozitif ayrımcılık ilkeleri belirlenerek uygulanmalıdır.

Yerel yönetimler daha katılımcı ve daha sosyal içerikli projeler üretmektedirler. Belediyeler suç önleme politikalarının geliştirilmesi konusunda daha aktif roller oynamalıdır. Bir il veya yerleşim bölgesindeki sorun bir başka il veya bölge ile aynı özellikleri taşımayabilir. Bir il veya bölgede uyuşturucu ekimi çok ciddi bir sorunken başka bir yörede gençlerin gece saatlerinde toplanıp alkol almak suretiyle çevreyi rahatsız etmesi öncelikli bir sorun olabilir. Bu nedenle her ilin veya bölgenin kendi koşulları dikkate alınmak suretiyle suç önleme politikaları belirlenmelidir. Bu faaliyetlerin daha sağlıklı ve etkin yapılabilmesi için ise merkeziyetçi yaklaşımın ötesine geçilerek yerinden yönetim modeline uygun "yerel sorunlara yerel ölçekte çözümler" geliştirilmelidir (Geleri, 2013).

Yeni yönetim anlayışı, eski olguların çok ötesine geçerek çocukların suç işlemiş bile olsalar adli süreçle tanışmalarını zorlaştırmak durumundadır. Çünkü çocuk suçluluğunun önlenmesinde en etkili yöntem; çocukların yaşadıkları sosyal çevreye karşı olan güvenlerini yeniden kazanmaları ve o çevreye ait oldukları hissinin yeniden canlandırılması veya devam ettirilmesidir. Bu cezalarla elde edilebilecek bir sonuç değildir. Bu konuda başarı, çocukları sosyal çevrenin her yönüne ve faaliyetine dâhil ederek (Batzeli,2007:19) elde edilebilir. Deneyimler, her yasal düzenlemenin ancak uygulamaları ile bütünsel bir anlam kazandığını göstermektedir. Genel olarak sosyal hizmetler ve özelde ise korunmaya muhtaç çocuklar sorunu, hem merkez hem yerel yönetim düzeyinde izlenecek politikaların toplumsallık niteliği ile değer kazanacaktır (Alada, 2007: 14-22).

Yerel yönetimlerle ilgili olarak, çocukların korunma ihtiyacı ya da suça sürüklenen çocuklar, mağdur çocuklar açısından asıl olan çocukların bu duruma düşmesinin engellenmesidir. Yani önleyici hizmetlere ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bunun için de yerel yönetimlerin asıl rollerinin burada ortaya çıkarılması ve yerel yönetimlerin destekleyici hizmetlere yani önleyici hizmetlere ağırlık vermeleri gerekmektedir. Çocuk yuvaları, anaokulları açmak bunun dışında çocuk parkları yani, çocukların haklarını kullanabilmelerine ilişkin olan ve çocuk olmaktan doğan, ailelere destek hizmetlerinin önleyici hizmetler biçiminde yerine getirilmesi gerekmektedir (Sayıta, 2007: 39-41).

Yapılan çalışmalarda daha çok alt gelir grubuna mensup insanların yaşadığı bölgelerdeki okullarda suç oranının ve şiddetinin yoğun olduğu gözlenmektedir. Bu tür yerlerde yerel yönetimlerin ve diğer kurumların bütüncül çalışmasıyla, rekreasyon alanları genişletilmeli ve genel olarak insanlar özel olarak ise çocuklar ve gençler spor (Kılıç, 2011: 106-116) faaliyetlerine yönlendirilmelidir.

Çocuk suçluluğunun önlenmesi hususunda, hizmetlerin yürütüleceği altyapının oluşturulmasında, bu amaçla taraflar ve ilgili kuruluşlar arasında işbirliğinin sağlanmasında, beslenme hizmetleriyle kültürel ve sportif etkinliklerin yürütülmesinde yerel yönetimler yönlendirici kuruluşlardır. Hizmetin bütününde sürecin denetimi, yerel yönetimlerin temel görevidir (Piyal, 127-158).

KAYNAKLAR.

ALADA, A. (2007). *"Yerel Hizmet Boyutunda Yerel Yönetimlerde Çocuk,"* **Sosyal Hizmetlerin Yerel Yönetimlere Devri Hakkında Yasa Tasarısı-Bilimsel Eleştiriler-,"** İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 14-22.

AYDIN, H. A. (2009). *"Güvenlik Hizmetlerinde Yerelleşme,"* **Değişik Yönleriyle Yerelleşme**, Ankara.

AYTAÇ E, GÜRBÜZ D. (2009), *"Kentsel Mekânda Gelişen Suça Müdahale Etmede Disiplinlerarası Güvenlik Politikaları"* **Polis Bilimleri Dergisi**, 11(1), s. 25-46.

BALCIOĞLU, İ, KOCABAŞOĞLU N, SAVRUN, B. M. (2000). *"Suç, Göç, Çocuk,"* **Yeni Symposium, 38 (2)**: 51-55 http://www.yenisymposium.net/fulltext/2000(2)/ys2000_38_2_2.pdf (Erişim Tarihi, 23. 01. 2013).

BATZELİ, K. (2007). **"Çocuk Suçluluğu, Kadınların Rolü, Aile ve Toplum Raporu"** http://www.unicef.org.tr/tr/search/index/70 A6_0212/2007 Raporu, (Erişim Tarihi 25. 01. 2013).

BAYINDIR, N, ÖZEL A, KÖKSAL, E. (2007). *"Çocuk Suçluluğu Demografisi Kütahya Şehri Örneği"* **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt:9 (1-4) , s.95-108.

BİLGİÇ, V. K. (2008). *"Güvenlik Hizmetlerinin Sunumunda Yerel Yönetimlerle İşbirliği,"* **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar-Tehditler-Fırsatlar,** (Ed. Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş, Saniye Adıgüzel), Kahramanmaraş 2008, s. 279-283.

BURSA EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ. (2013). *"Kent Suçlarını Önleme,"* Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, Tanımlanan Proje Olarak; "Bir demokratik toplumda günlük yaşam içinde şiddete cevaplar." Avrupa Konseyi Yayını http://tdp.bursa.pol.tr/index.php?s=tdp&ss=kent (Erişim Tarihi 20. 05. 2013)

ÇAKIR B. (2013). *"Çocuk Suçluluğu ve Önlenmesi"* http://www.tavsiyeediyorum.com/makale_4897.htm , (Erişim Tarihi 25. 01. 2013).

DPT. (2001). **Çocuk Özel İhtisas Komisyonu Raporu.** Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2001.

DUYAN, V. (2011). *"Çocuk Suçluluğunun Önlenmesinde Ailenin ve Okulun Önemi,"* **Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar,** (Ed. Süleyman Hançerli, Bilal Sevinç, Cüneyt Gürer, Muzaffer Cihad Özer), SABEV yayınları, Ankara-Aralık 2011, s.168-175.

EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2005). **Şehir Suçlarının Önlenmesi: Yerel Yönetimler İçin Bir Rehber.** Emniyet Genel Müdürlüğü Yayın No: 396, (Çev. İsmail Yılmaz), Ankara-2005,

EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2013). **Toplum Destekli Polislik (TDP) Hizmet Standardı ve Uygulamaları.** Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, http://www.asayis.pol.tr/belge/TDP_Hizmet_Standardi_ve_Uygulamalari.pdf (Erişim tarihi: 10.05.2013)

ERGENÇ, S. ve AYDIN H. (2010). *"Yerel Yönetimlerin Çocuk Suçluluğunu Önlemedeki Rolü–1–2–3"*, http://sedatergenc.blogcu.com/etiket/suçluluk (Erişim Tarihi 27.12.20109).

EROL, N. ve ŞİMŞEK Z. (2006). *"Çocukların Anne Babaları Tarafından Terkedilmelerini ve Kurumlara Bırakılmalarını Nasıl Önleyebiliriz?"* **Küreselleşen Dünyada; Sosyal Hizmetlerin Konumu, Hedefleri ve Geleceği Sempozyum Sunum Kitabı**, Nisan 2006 Antalya, s.4-9

FİŞEK, H. ve ŞENSOY, N. (2010). *"Çocuk Suçluluğunda Öncü Çalışmalar ve İki Doktora Tezi"*, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/262/2345.pdf (Erişim Tarihi 27.12.2010).

GELERİ, A. (2010). *"Şehirlerde Suç Önleme Politikalarının Geliştirilmesi*", **Polis Bilimleri Dergisi**, 12(3) s.23-39.

GELERİ, A. (2013). **"Yerel Sorunlara Yerel Çözümler,"** http://www.sde.org.tr/tr/haberler/360/yerel-sorunlara-yerel-cozumler.aspx (Erişim Tarihi 23. 01. 2013).

GÖÇ, L. (2006). *"Çocuk Suçluluğu ve Polisin Yaklaşımı"*, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Projesi**, 2006 http://www.kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00557/Lutfu_goc.pdf (Erişim Tarihi 27.12.2010)

HDK Raporu. (2008). **Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Uygulanmasının İzlenmesi**. Çocuk Hakları Serisi 8, Ankara.

IŞIK, H. (2006). *"Çocuk Suçluluğu ve Okullarla İlişkisi,"* **Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)**, Cilt 7, Sayı 2 (2006), s. 287-299.

İRTİŞ, V. (2011). *"Türkiye'de Çocuk Ceza Adaletinin Refah Modelinin Temel Kıstasları Çerçevesinde Bir Değerlendirmesi,"* **I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Yetişkin Bildirileri Kitabı**, İstanbul, s. 100-105.

KEPENEKÇİ, Y, K, ve ÖZCAN, A. Y. (2001). *"Okullarda Suçun Önlenmesi,"* **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,** Cilt: 33(1-2):153-163.

KILIÇ M. (2011). *"Serbest Zaman Etkinliklerinin (Rekreasyonun) Çocuk Suçluluğunun Önlenmesindeki İşlevinin İncelenmesi,"* **I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Yetişkin Bildirileri Kitabı,** İstanbul, s. 106-116.

KOCAAĞA P., ÖZCAN S., ZENGİN E. (2011). *"Birlikte Yönetim Modeli Olarak Yönetişim,"* **Balkan Studies I,** Cyril and Methodius University Press, Skopje, Macedonia, 2011, s. 524-539.

KOÇAK, O., ALTUN, S., *"Ceza İnfaz Kurumundaki Mesleki Eğitim Faaliyetlerinin Hükümlü İstihdamına Katkıları"*, **Çalışma İlişkileri Dergisi,** Cilt 1 Sayı 1, s. 95-117.

KONANÇ, E (2011), *"Çocukları Korumak ve Yargılamakla Görevli Organlar*", http:www.auf.ankara.edu.tr/auhf-yayinlari-arsivi/armaganlar/mahmut-kologlu-armagani/konanc.pdf (Erişim Tarihi 10.02.2011).

ÖCEL, N (2002). **İletişim ve Çocuk: İletişim Ortamlarında Çocuk ve Reklam Etkileşimi.** İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4341, İstanbul 2002, s. 103

ÖNTAŞ, C, Ö (2006). *"Çocuk Hakları Perspektifi Bağlamında Karakol ve Çocuk Şubesinde Çalışan Polislerin Suça Yönelen Çocuklara Yaklaşımı"* **Polis Bilimleri Dergisi**, 8 (3-4) 2006, s.49-78.

ÖNTAŞ, Ö, C. (2008). *"Çocuk Adalet İstemi ve Çocuk Polis İlişkisi,"* **Toplum ve Sosyal Hizmet,** Cilt 19, Sayı 2, Ekim 2008, s. 21-37

ÖZKALP, E. (2004). **Davranış Bilimlerine Giriş.** Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

PİYAL, B. (1994). *"Çalışan Çocukların ve Gençlerin Sorunlarının Çözümünde Katılımın Sağlanması ve Yerel Yönetimlerin Önemi,"* **Gençlik ve Kent Yönetimi** içinde (Ed. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım) WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, Kent Basımevi, İstanbul, s. 127-158.

POLAT, O (2010). **"Çocuk Suçluluğu"** http://www.kriminoloji.com/cocuk%20suclulugu.htm (Erişim Tarihi 27.12.2010)

SAYDAM, A (2011). *"Haklı Çıkmaktan Bıkmadım"*, **Akşam Gazetesi**, 13.04.2009 http://www.aksam.medyator.com/2009/04/13/yazar/12365/ali_saydam/hakli_cikmaktan_bikmadim.html (Erişim Tarihi 23.03.2011).

SAYITA, S, U. (2007). *"Çocuğu Koruma Kanunu Çerçevesinde Sosyal Hizmetlerin Sorumluluğu,"* **Sosyal Hizmetlerin Yerel Yönetimlere Devri Hakkında Yasa Tasarısı-Bilimsel Eleştiriler-,"** İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, s. 39-41.

SEMERCİ, N, ÇOPUROĞLU C, SEMERCİ Ç, YILMAZ, A. S. (2006). *"Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kapsamında Yeni Bir Model Önerisi: Koruyucu Okul,"* **Küreselleşen Dünyada; Sosyal Hizmetlerin Konumu, Hedefleri Ve Geleceği Sempozyum Sunum Kitabı,** Nisan 2006 Antalya, s. 146-158.

SOLAK, A (2011). *"Türkiye'de Çocuk Suçluluğu ve Mağduriyeti,"* **I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Yetişkin Bildirileri Kitabı,** İstanbul, s. 71-99.

TOPRAK, U. (2011). *"Çocuk Suçluluğunun Karakteristik ve Yapısal Özellikleri,"* **TBB Dergisi,** (95), s. 313-330.

TOSUNOĞLU D (2011), *"İletişim Doktoralı Polisler Oyunu Bozdu"* **Akşam Gazetesi**, 12.04.2009http://www.aksam.medyator.com/2009/04/12/haber/guncel/2459/_kucuk_hanımlar_beyler_oyunu_bozdu.html (Erişim Tarihi; 23.03.2011).

TURAN, İ. (2012). *"Çocuk Suçluluğunun Önlenmesinde Türk Polis Teşkilatı: 167 Gülen Yüz Projesi"*, **Prof. Dr. Cihangir Akın'a Armağan**, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s. 563-665.

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, **"X. Kalkınma Planı Çocuk Özel İhtisas Komisyonu, Ön Rapor"** Raportör Doç. Dr. Hakan Acar. http://www.onuncuplan.gov.tr/cg15/Belgeler/Çocuk%20ÇG-%20Ön%20rapor%20ve%20alt%20çalışma%20grupları%20raporları/Ön%20rapor-çocuk%20çalışma%20grubu.pdf (Erişim Tarihi, 23. 01. 2013).

Wikipedia, *"Çocuk Hakları"* http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ocuk_haklar%C4%B1 (Erişim Tarihi :24.03.2011).

YALVAÇ, G. (2010). **Ceza ve Yargılama Hukuku Yasaları: Türk Ceza Kanunu**. Ankara, Adalet.

YAMAN. E, EROĞLU. Y, BAYRAKTAR. B, ÇOLAK .T. S. (2010). *"Öğrencilerin Güdülenme Düzeyinde Etkili Bir Faktör: Okul Zorbalığı,"* **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 20, Nisan-Mayıs-Haziran 2010 http://www.akademikbakis.org/20/04.pdf (Erişim Tarihi 21. 01. 2013).

YILDIZ, Ö (2009). *"Toplumsal Değişme Sürecinde "Çocuk Suçluluğunda" Yeni Boyutlar,"* **VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, "Toplumsal Dönüşümler Ve Sosyolojik Yaklaşımlar", Adnan Menderes Üniversitesi Aydın., http://www.Sosyolojidernegi.Org.Tr/Kutuphane/İcerik/Yildiz_Ozkan.Pdf (Erişim Tarihi 21. 01. 2013), s. 1105-1112

YOLCUOĞLU, İ. G. (2009). *"Türkiye'de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi,"* **Aile ve Toplum Dergisi,** Yıl: 11, Cilt:5, Sayı: 18, Tem-Ağu-Eylül 2009, http://ismetgalip.com/wp-content/uploads/2010/07/turkiyede_ckk_degerlendirme.pdf (Erişim Tarihi, 23. 01. 2013).

Zaman Gazetesi (2011). *Kocaeli'de "Beni de Kazanın" projesi*, 2009 http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=926501&title=kocaelide-beni-de-kazanin-projesi&haberSayfa=0 (Erişim Tarihi; 23.03.2011).

ZEYTİNOĞLU, S. (1989). *"Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukları,"* **Türkiye'de Çocuğun Durumu, 1990'ların Çocuk Politikası Kongresi,** T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve UNICEF, Ankara, 1989, s. 241-252.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

DENEYİMSEL PAZARLAMANIN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ: RESTORANLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Selma Meydan UYGUR
Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, smeydan@gazi.edu.tr

Sait DOĞAN
Öğr.Gör. Kastamonu Üniversitesi, Cide Rıfat Ilgaz MYO, sdogan@kastamonu.edu.tr

ÖZET: Günümüzde **i**yi hizmet almak, hoş vakit geçirmek ve güzel duygularla işletmeden ayrılmak hem müşteriler hem de restoran işletmeleri açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma da kurumsal yönetim anlayışına sahip olan ve olmayan restoran işletmelerinin müşterilerine yaşattıkları deneyimleri ve bu deneyimlerin müşteri memnuniyetine etkisini belirlemeye yönelik olarak yapılmıştır. Çalışma kapsamında 409 kişiye ulaşılmıştır. Katılımcıların cevaplarına bakıldığında, kişilerin % 34,2 ile Haftada 1-2 kez, % 24,2 ile Haftada 3-4 kez ve % 24 ile de haftada 5 ve üzeri kez dışarıda yemek yeme alışkanlığı olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların en çok tercih ettiği restoran tipi ise % 65,5 ile kurumsal yönetim anlayışına sahip restoran ve kafelerdir. Yapılan çalışmada kurumsal kimliğe sahip olmayan restoranların; uyguladıkları fiyat düzeylerine göre sundukları ürün de tüketicilerini daha fazla tatmin ettiği, bu restoranlarda servisin daha özenli ve personelin daha ilgili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yaşatılan deneyimlerin ise algısal ve faaliyetsel deneyimler boyutunda olduğu belirlenmiş olup, restoranların, hissel, düşünsel ve ilişkisel boyutta da müşterilerine deneyim yaşatma hususunda çalışmalar yapması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deneyim, Deneyimsel pazarlama, Memnuniyet, Restoranlar

EFFECT OF EXPERIENTAL MARKETING ON CUSTOMER SATISTACTION: A STUDY ON RESTAURANTS

ABSTRACT: In our day, getting quality service, spending good time and leaving the management with good feelings have importance both from the point of customers and from the point of reataurant managements. In this study, attempting to determine experiences which restaurant businesses having or not having understanding of institutional management let their experiences on customers live and the effect of these experiences on customer satisfaction is carried. 409 people are reached. When looked at the attendees answers, it is come out that 34,2 % of the attendees have the habit of eating out once or twice a week, 24,2 % of them three or four times a week and 24 % of them five times a week. It is determined that restaurant type atendees prefer most is the restaurant and cafe having the understanding of institutional management with 65,5 %. In the study, not having institutional identity restaurants satisfy their consumers more with the product they offer according to the price and that service is more attentive and their personnel are more relevant. It is determined that experiences lived by the restaurants are at the dimension of perpective and operational experiences. It will be important restaurants making studies about letting their customers live experiences at the sensational, intellectual and relational dimension, too.

Keywords: Experience, Experiential marketing, Satisfaction, Restaurants

GİRİŞ

İşletmelerin müşterileri ile olan ilişkilerini uzun bir süreçte yönetebilmeleri ve ortak ilişkiler geliştirebilmeleri için öncelikle işletmelerin de farklılaşmasını, bu anlamda farklı ürün ve hizmet sunmaları gerektirmektedir. Bu kapsamda işletmeler farklılık yaratma hususunda arayışlara girmişlerdir. İşletmeler müşterilerine farklılık yaratmak için anılarda saklanabilecek hoş deneyimler sağlamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda deneyimsel pazarlama işletmelere müşteri deneyimi yaşatmak için önemli bir yol göstericidir (Günay, 2008a: 64).

Starbucks'ın çevreye kahve kokusu yayarak bilinçaltımıza yolladığı mesajlar, mekân tasarımı, görsel malzemeleri, değişik kahve türlerini anlatan posterleri, kahve çekirdeklerinin sergilenmesi, sadece kahve içmek ihtiyacını karşılayan değil, müşterisinin beş duyusunu birden canlandıran bir iş modelidir (Durgun, 2012). Pine ve Gilmore

(1999) deneyimsel pazarlamayı "kişi bir hizmet aldığı zaman, ürünün taşıdığı bir dizi soyut aktiviteyi de satın alır" şeklinde tanımlamaktadırlar. Yoğun iş stresi, çalışma saatlerinin artması, kişilerin yeme-içme hizmetlerine daha az zaman harcamalarına sebep olmuştur. Bununla birlikte kadının da çalışma hayatına girmesi aile bireylerinin dışarıda yemek yeme alışkanlıklarını artırmaktadır. Bu çerçevede bireyler gittikleri restoranlarda birçok özellik aramaktadırlar. Arıker'in (2012: 27) yaptığı çalışmada bireylerin restoran seçiminde % 20'sinden fazlasının seçim kriteri olarak, manzara, bölge, bahçe, ambiyans, kiminle / ne amaçla ve ayrılan yemek zamanı kriterleri ön plana çıkmıştır. Yine araştırma sonucunda müzik türü katılımcıların % 19'u tarafından bir seçim kriteri olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında kişilerin restoran tercihinde seçim kriterlerinde yemek yeme ihtiyacı dışında farklı deneyimler yaşamak ve hoş vakit geçirmek istedikleri görülmektedir. Bu kapsamda restoranların da deneyim pazarladığı söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı kurumsal yönetim anlayışına sahip olan (Mc Donalds, Dominos, Bigchef's, Mado ve Özsüt vb.) ve sahip olmayan restoranların bireylere yaşatmış oldukları deneyimlerde bir farklılık olup olmadığını ortaya koymak, yaşanılan deneyimler ile müşteri memnuniyeti arasında ki var olan ilişkinin yönünü belirlemek ve bu kapsamda uygulayıcılara yönelik öneriler geliştirmektir.

DENEYİMSEL PAZARLAMA

Deneyimsel pazarlama (Experiential Marketing) kavramını ilk ortaya atan isimlerin başında Bernd Schmitt gelmektedir. Schmitt (2005: 52) geleneksel pazarlamanın tüketiciyi rasyonel karar veren kişiler olarak kabul ettiğini, insanların seçim yapacakları ürünlerin faydalarından, özelliklerinden somut olarak haberdar olup fiyat kıyaslaması yaparak karar verdikleri varsayımına göre hareket ettiklerini söylemektedir. Deneyimsel pazarlama konusundaki görüşleri ve açıklamaları ile öncü durumda olan B. Schmitt'e göre deneyim, yaşanılan, maruz kalınan ve karşılaşılan şeylerin sonucunda oluşmakta ve pazarlama tüketicileri için deneyimler yaratmayı amaçlamalıdır (Odabaşı, 200: 12-13).

Lewis ve Chambers ise (2000:46) deneyimi veya daha özel olarak tüketim deneyimini: müşteri için satın alınan mal ve hizmetin çevre ile birleşiminin toplamı olarak ifade etmektedir. Deneyim otelcilik ve turizm sektöründe önemli bir fırsat tanımasına rağmen, bu sektörde deneyimsel pazarlama kullanımı ile çok fazla çalışma mevcut değildir (Erin ve Kenny, 2008:387).

Schmitt (1999) müşterilerin şirketin başarısı için çok önemli olduğu için şirketlerin deneyim sunmasını önermektedir. Unutulmaz bir deneyim oluşturma eski müşterileri elde tutmak ve yenilerini çekmek için önemlidir (Yelkur, 2000:105). Geleneksel pazarlama ile kıyaslandığında deneyimsel pazarlama, satın alma öncesi, anın şimdiki gerçekliği ve satın-alma sonrası da dahil olmak üzere deneyim yaratma süreçlerinde müşteri üzerinde daha fazla odaklanmaktadır (Schmitt, 1999).

İşletmeler genelde fiziksel ortamlarında ve atmosferlerinde müşterileri için farklı uyaranlar aracılığıyla özel durumlar yaratmakta, deneyimlerin bir sonucu olarak ta müşterilerin bu uyaranlara algı ve tepkimeleri de farklık göstermektedir (Erin ve Kenny, 2008:388). Schmitt, dünyayla ilgili tüm kavrayışımızın 5 duyumuz aracılığıyla gerçekleşmekte olduğunu ifade etmektedir. Duyularımızın bizi, değerlerimizi, duygularımızı ve heyecanlarımızı depoladığımız belleğimizle birleştirdiğini, belleğimizin biz doğar doğmaz malzeme biriktirmeye başladığını ve bu malzemelerin aynen hareketli, kaygan bir sıvı gibi sürekli yeniden tanımlandığını ve yorumlandığını ifade etmektedir. Schmitt, mis gibi taze kurabiye kokusunun bizi zaman tünelinden hızla çocukluğumuza "götürdüğünü"; belleğimizde izleri olan bir müziğin, çok uzaklardan gelse de, o an etraftaki tüm sesleri aşıp iç dünyamıza ulaştığını ve bizi hüzünlendirip neşelendirdiğini söylemektedir. (Schmitt'ten Aktaran: Aksoy, 2008).

Deneyimsel pazarlamanın temelini oluşturan beş ayrı deneyimsel modülden bahsedilmektedir. Bu stratejik deneyimsel modüller deneyimsel pazarlamanın amacı değil başlangıç noktasıdır. İşletmeler başarılı olmak için bu beş ayrı deneyimi uyumlu ve ahenkli bir biçimde bir araya getirmelidirler (Scmitt, 1998; Schmitt, 2003'den aktaran: Günay, 2008b: s.66);

1.Algılamak: Algılama, görme, dokunma, duyma, tatma ve koklama yolu ile duyusal deneyimlerin yaratılmasıdır. Algının yönetilebilmesi için pazarlama yöneticilerinin, müşterilerle her bir temas noktasında algı deneyimlerini

arttıracak uğraşılar içinde olması gerekmektedir. Ayrıca, müşterilerin algılama eşiğini de anlamak ve arttırmak gerekmektedir.
2.Hissetmek: Müşterilerde güçlü duygular yaratacak duygusal deneyimlerin yaratılmasıdır. Bu güçlü duyguları yaratmak için de hangi uyarıcıların hangi belirli duyguları yarattığını anlamak gerekmektedir.
3.Düşünmek: Düşünme müşterileri yaratıcılığa yönlendiren, bilişsel ve problem çözme deneyimini yaşatan zihinsel yöndür. Müşterilere iletilen mesajla müşterilerin işletme ve markaları ile ilgili düşünmesinin sağlanması ve işletmenin farklılığının ortaya konulmasıdır.
4.Faaliyette bulunmak: Duyusal, duygusal, bilişsel ve ilişkisel deneyimlerin bütünüdür. Müşterilerin nasıl faaliyette bulunduğunu incelemek ve müşterilerin yaşamlarına renk katmak için müşterilere neler verebileceğini tasarlamaktır.
5.İlişkilendirmek: İlişkilendirme, duyusal, duygusal ve bilişsel deneyimleri içerir. Ürün ile müşteriyi ilişkilendirmektir, ancak bu ilişkilendirme bireyin kişisel özel duygularının ötesinde aslında kişinin olmak istediği görünmek istediği "ideal benlik" ile olmalıdır.

Deneyimsel tüketimin kuramcıları olan Pine ve Gilmore ise (2001: 10-16), deneyimsel tüketimi bir yaşam deneyimini gerçekleştirmek için yapılan, tüketicinin içinde olduğu, katıldığı ve edindiği, tükettiği bir olay ya da olaylar zinciri olarak tanımlamaktadır. Tüm şirketler ürün veya hizmet sunmaktadır, fakat müşterilerine hafızalarından silinemeyecek bir deneyimin eşlik etmesini sağlamak bu işin asıl zor yanı olmaktadır (Kotler, 2005: 30).

Tüketicilerin genelde fiyatla ilgili kıyaslama yaparken, başka noktalarda duygularıyla hareket ettikleri de görülmektedir (Schmitt, 2004). Bazı ürünlere sahip olmanın ve kullanma deneyiminin sağladığı mutluluk ve haz duyguları, markaların duygusal yönlerine işaret etmektedir (Richins, 1997). Günümüzde ki ürünler arasında fonksiyonel özelliklerin, fiyat ve kalite farklılıklarının giderek azalması, deneyimsel ve duygusal özelliklerin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Erin ve Kenny (2008:405) çoğu yöneticinin, müşterileri akılcı ve fonksiyonel ürün özelliğini temel aldıklarından (fiyat ve kalite gibi) deneyimsel pazarlamayı dikkate almadıklarını ama günümüzde bunun yeterli olmadığını ve deneyimsel pazarlamanın önemli bir pazarlama aracı olduğunu vurgulamaktadırlar.

Koçbek'in (2005: 94-95) yaptığı bir çalışmada ailesi/dostlarıyla birlikte olmak, yeni bir deneyim yaşamak ve iş yemeği/toplantıları bireylerin restoran tercihlerinde ilk sıralarda olmuştur. Yine aynı çalışmada personelin özenli ve dikkatli davranmasına yönelik beklenti ile atmosferle ilgili olarak beklentilerde ise restoranın ısısı ve temizliği ön planda olmuştur.

Songur ve diğerleri (2012), deneyim yaratma hususunda işletmelerin öncelikle müşteri memnuniyetini yeniden tanımlamalarını, gerçekte müşteri ne istiyor sorusuna yanıt aramalarını, müşterinin istediğini elde edemediğinde ne tür fedakârlıklara katlandığını saptamalarını ve müşterilerin katlandıkları bu fedakârlık karşılığında müşterilere hiç beklemediği sürprizler yaparak müşterileri şaşırtarak mutlu etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Songur ve diğerlerine (2012) göre, deneyimsel pazarlama işletmelerin müşterilerine eşsiz ve unutulmaz deneyimler yaşatarak müşteri sadakatini sağlaması olarak tanımlanmaktadır.

Hissel algıya ilişkin yapılan çalışmalar sonucunda (Areni ve Kim, 1993:336; Bellizzi vd., 1983:21) hissel algılamaların deneyimsel pazarlamada önemli bir rol oynaması gerektiğini savunmuşlardır. Erin ve Kenny'nin (2008:403) çalışmasında ise hissel algıların olumlu duyguya neden olacağı konusundaki hipotezi desteklenmemiştir. Desteklenmemesinin sebebi olarak ta müşterilerin dekorasyon, müzik ve mağaza düzenine aşina olmalarını söylemektedir. Yine aynı çalışmada işletmelerin belli bir eşiğe geldiklerinde yapılan küçük değişimlerin müşteri tarafından algılanamayacağı ifade edilmiştir. Müşteriler deneyimleri, değişik türden deneyimsel değerler olarak tanımlamaktadır. Deneyimsel pazarlama da değerlerle müşteri memnuniyetini içermektedir (Erin ve Kenny, 2008:388).

MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ

Memnuniyet kavramı, tüketicinin tatmin olma tepkisi olarak tanımlamaktadır. Daha geniş anlamıyla tüketici memnuniyetini "tatminkârlık ve tatmin olmama seviyeleri de dâhil olmak üzere, bir mal veya hizmetin bir

özelliğinden veya bütün olarak kendisinden, tüketimle ilgili keyif verici tatminkârlık yargısı" olarak tanımlanmaktadır. Hizmet sektöründe müşteri memnuniyeti, "Müşterilerin bir hizmete yönelik beklentileriyle, hizmet deneyiminin kıyaslanması sonucu oluşan, hizmete ait bilişsel ve duygusal tepki" olarak tanımlanmaktadır (Oliver, 2003: 47). Müşteri memnuniyeti bir davranış değil, algılama ve beklentilerden ortaya çıkan bir hissetme olayıdır. Eğer, işletme performansı müşteri istek ve beklentilerine eşit veya daha yüksek ise müşterinin memnun olması beklenir (Sandıkçı, 2007: 43). Bir başka tanıma göre müşteri memnuniyeti; bir ürünün tüketici tarafından algılanması ile o ürünün objektif unsurları arasındaki ilişkiye bağlı olarak tüketicinin elde etmiş olduğu tüketim deneyimlerinin sübjektif değerlendirilmesidir (Kozak, 2006:225).

Genel anlamda restorana gelen müşteriler, rahat etmek ve rahatsız edilmeden dinlenebilmek, düzenli ve temiz bir ortamda yemek yeme isteklerini her an iletebileceği personel ve verilen hizmet karşılığında uygun fiyat beklentisi içerisinde olmaktadır (Çakır'dan Aktaran: Koçbek, 2005: 56).

Endüstrileşme ve ekonomideki gelişmeyle birlikte işletmelerin zamanla büyümesi, çevre koşullarındaki ve teknolojideki hızlı değişim, yerel ve küresel krizler, küreselleşme gibi nedenlerle işletmelerin, işi yönetim olan uzmanlar tarafından yönetilmesi bir başka deyişle kurumsallaşmaları kaçınılmaz olmuştur (Aslan ve Çınar, 2010:90). Daha düne kadar bireysel nitelikli girişim olarak algılanan restoran işletmeciliği, zincir sayılarının artmasıyla başlı başına bir sektöre dönüşmüştür. Dünyada marka haline gelen bağımsız restoranlar kendi içinde uzmanlaşıp kurumsallaşmaya gitmektedir (Demirok, 2012). Günümüzde kurumsallaşan restoran işletme sayısı giderek artmakta ve restoran işletmeleri bir zincir olarak büyümekte ve yönetim anlayışlarını da daha profesyonel hale getirmektedirler.

KURUMSAL YÖNETİM ANLAYIŞI

Çağımızda yaşanan hızlı değişim ve gelişim süreci işletme yönetiminde yeni yaklaşımların doğuşuna sebep olmuştur. Kurumsal yönetim anlayışı da bu süreçte ortaya çıkmış yaklaşımlardan bir tanesidir (Akyüz, Görmüş ve Bektaş, 2008). Shelton (1998), yaptığı çalışmada, aile şirketlerinde kurumsal yönetim anlayışının her geçen gün daha fazla benimsenmesinin sebeplerini incelemiş çalışmada aile şirketlerindeki yönetim başarısızlıkları ve suistimallerin kurumsallaşamama sebeplerinden bir tanesi olarak görüldüğü ve aile şirketlerinin başarılı bir şekilde yönetilebilmesi için kurumsal yönetim anlayışının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Hiraki, Inoue, Ito, Kuruki ve Masuda (2003) tarafından yapılan araştırmada ise kurumsal yönetim anlayışının işletme değeri ile ilişkisi incelenmiş ve araştırma sonucunda, kurumsal yönetim anlayışı ile işletme değeri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Kurumsal yönetim kavramına bakıldığında, Türkiye'de "corporate governance" kavramının Türkçe karşılığı olarak 2000'li yılların başında "kurumsal yönetişim" ve "kurumsal yönetim" kavramları kullanılmıştır. Söz konusu kavramlardan "kurumsal yönetim" kavramı tüm ekonomik birimlerce genel kabul görmeye başlanmış ve yapılan hukuki, idari ve akademik çalışmalarda daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Kurumsal yönetim ile ilgili olarak yapılan tanımlamalar ile literatürde yapılan çalışmalarda kurumsal yönetime getirilen tanımlamalar birlikte değerlendirildiğinde, kurumsal yönetim, öncelikle şirketlerin ve kurumların yönetildiği ve faaliyetlerinin kontrol edildiği bir sistemi belirtmek için kullanılmaktadır (Güçlü, 2012).
Kurumsal yönetim kavramı Ülgen ve Mirze'ye (2004: 423) göre; "İşletmenin stratejik yönetimi ile sorumlu üst yönetimin, bu görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirirken, işletme üzerinde kendilerini belirli nedenlerle "hak sahibi" gören pay sahipleri, çalışanları, tedarikçi, müşteri ve diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkiler bütünü olarak tanımlamaktadır."

Kurumsallaşma ise, sürekliliği şahısların varlığına bağlı olmayan bir sistem oluşturmaktadır. Her olguda olduğu gibi kurumsal yapılarda da sistemi oluşturan belli başlı unsurlar ilişki halinde olmalı, sağlıklı bir işleyiş kurulmalıdır (Sönmez ve Toksoy, 2011: 56).

Kurumsal yönetim anlayışına sahip restoran ve kafeler; bir yönetim kuruluna sahip, marka ve bilinirliği yüksek olan, standart kalite de ürün ve hizmet sunan işletmeler olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda Mc Donalds, Dominos, Bigchef's ve Özsüt gibi restoran ve kafeler kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranlara örnek gösterilebilir.

Çalışma kapsamında marka ve bilinirliği yüksek olup zincir şeklinde dağılım göstermiş olan restoran ve kafelerle; marka ve bilinirliği düşük olup sahipliği bir kişiye ait olan ve zincir olmayan restroan ve kafelerin yaşatmış olduğu deneyimler karşılaştırılmaya çalışılmış ve bu işletmeler kurumsal yönetim anlayışına sahip olan ve kurumsal yönetim anlayışına sahip olmayan işletmeler olarak iki gruba ayrılmıştır. Ayrıca anket kapsamında kurumsal yönetim anlayışına sahip olan ve olmayan restoran ve kafe işletmeleri ile ilgili olarak bolca örnek verilmiş tüketicinin bu ayrımı anlaması sağlanarak literatüre bu bilgi oturtulamaya çalışılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın Amacı – Önemi

Çalışma kapsamında kurumsal yönetim anlayışına sahip ve sahip olmayan restoranlarla ilgili olarak, bireylere en çok tercih ettiği restoran tipinde müşterilerin yaşayabileceği deneyimsel pazarlamanın temelini oluşturan beş ayrı deneyimle ilgili ifadeler belirlenmiş ve bu kapsamdaki ifadelere katılım dereceleri sorulmuştur. Bu kapsamdaki farklı deneyimler; algılamak, hissetmek, düşünmek, faaliyette bulunmak ve ilişkilendirmektir. Günümüzde tüm işletmeler hizmet sunmaktadır, fakat günümüzün artan rekabeti farklılaştırmayı gerektirmektedir. Schmitt ve Kotler'in de çalışmalarında da müşterilere hafızalarından silinemeyecek bir deneyim yaşatmak ve duygulara da hitap etmek restoran işletmeleri için daha fazla öneme sahiptir. Bu çalışma kapsamında elde edilecek katılımcıların görüşleri önem arz etmektedir.

Veri Toplama ve Çözümleme Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmış, Anketler e-posta gönderimi ve sosyal medya yoluyla doldurulmuştur. Anket Restoranlarda yemek yeme deneyimi yaşamış kişilere uygulanmıştır. Anket sorularının hazırlanmasında Günay, N. (2009) ve Cedric H,-J, W., Rong-D, L., (2009)'un çalışmalarından yararlanılmış ve uzman görüşü alınarak ankete son şekli verilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 18 kullanılarak değerlendirilmiş ve tablolaştırılmıştır. Yapılan çalışmanın anket soruları içinde tercih ettikleri restoranlarda yaşadıkları deneyimlerle ilgili ifadeler bir araya getirilmiş ve katılımcılara beşli likert ölçeği doğrultusunda belirlenen yargılara katılımlarını ölçmek için sorular sorulmuştur. Katılımcılardan "Kesinlikle katılmıyorum, Katılmıyorum, Az Katılıyorum, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum" şeklindeki yargılara cevap vermeleri istenmiştir. Katılım derecesine katılım derecesinin artışına göre 1'den 5'e kadar puan verilmiş ve bu doğrultuda yorumlar yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda çeşitli istatistikî çözümlemeler (frekans, yüzde, aritmetik ortalama, anova ve bağımsız guruplar için t testi ve korelasyon katsayısı) kullanılarak ve konulara ilişkin uzman desteği alınıp yorumlanmıştır.

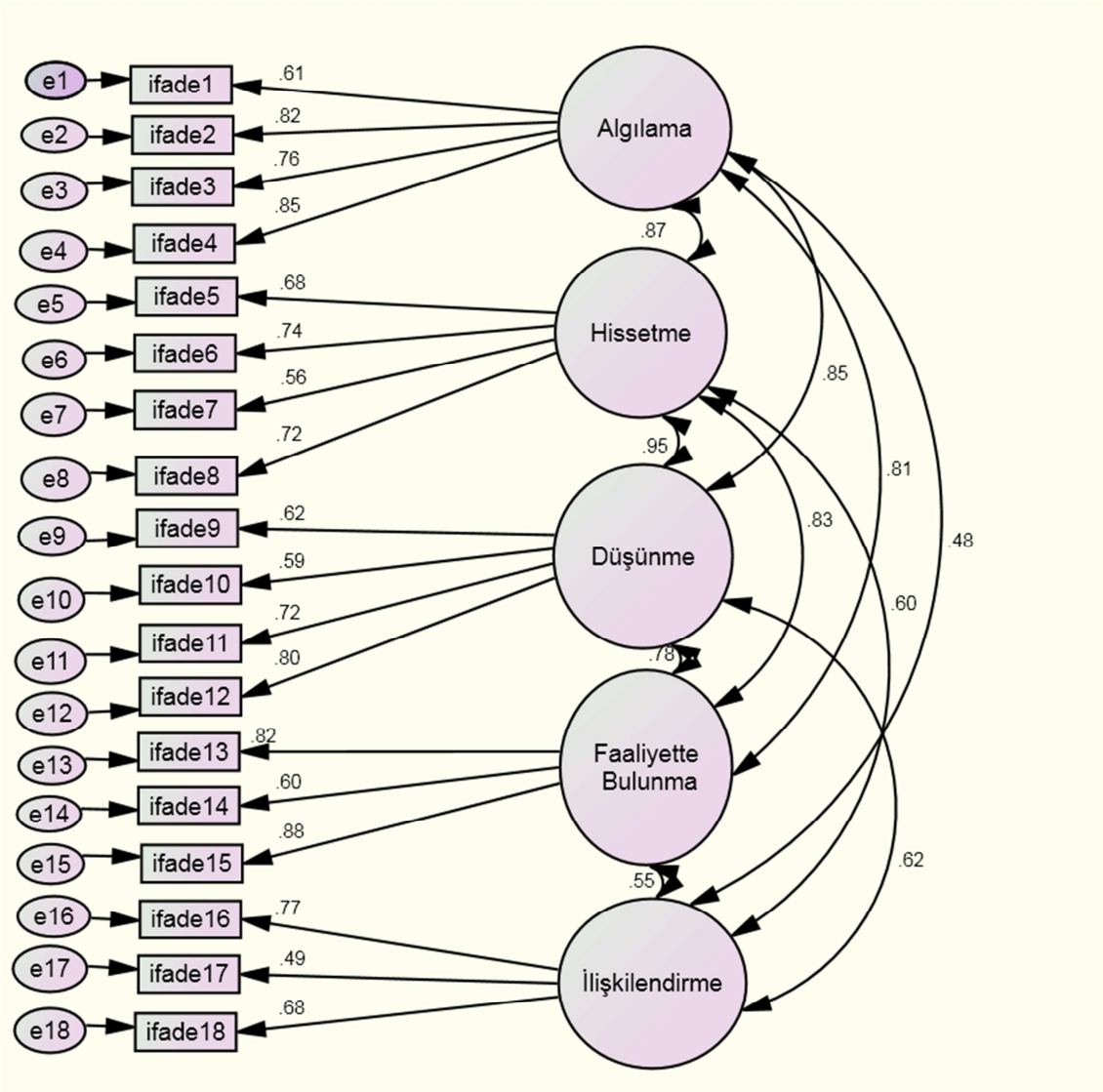
Evren ve Örneklem

Örneklem sayısının hesaplanmasında Sekaran'ın kabul edilebilir örneklem büyüklüklerini gösteren tablosundan yararlanılmıştır. Bu yaklaşıma göre en az 384 kişiye ulaşıldığı takdirde; araştırmada belirlenen örneklem sayısının ana kitleyi temsil ettiği kabul edilecektir (Sekaran 2000: 295). Verilerin normal dağılıma uygunluğu için; çarpıklık ve basıklık katsayılarının ±2 değerini aşmaması gerekmektedir (Kunan, 1998:313). Çalışmada elde edilen veriler bu kapsamda normal dağılım göstermektedir. Bu çalışma internet üzerinden Eylül-Aralık 2012 tarihleri arasında yapılmış; dışarıda yemek yeme alışkanlığı olan 20 yaş üzerindeki nüfus içerisinden 409 kişilik örneklem sayısına ulaşılmıştır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem yöntemi seçilmiş olup, örneklem açısından 409 kişiye ulaşılmış olması da araştırma için yeterlidir.

Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

Çalışma kapsamında 53 kişilik bir pilot uygulama yapılmış bu kapsamda sorular tekrar gözden geçirilmiş, bir ifade de bu uygulama sonunda güvenirliği düşük olduğundan dolayı anketten çıkartılmıştır. Pilot uygulama sonrasında yapılan güvenirlik katsayısı a=0, 783 iken, ifadelerin düzeltilmesi ve alınan uzman görüşü ile soru ve ifadeler daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra yapılan ikinci pilot uygulama sonucunda güvenirlik katsayısının (a=0, 857) yükseldiği gözlenmiştir. Çalışma sonunda Anket Cronbach's Alpha testine tabi tutulmuştur ve anketin güvenirlik

katsayısının test sonrasında a=0,861 olduğu görülmüştür. Anket yüksek derecede güvenilir (0,80≤a<1,00) çıkmıştır (Akgül ve Çevik, 2005:436). Çalışmada elde edilen verilerin geçerlik ve güvenirlik analizinde doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde önceden bilinen faktör yapılarının doğrulanması amaçlanır (Altunışık vd., 2005: 216). Doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmek üzere oluşturulan model Şekil:1'de; analizler sonucunda modellere ilişkin uyum indeksleri Tablo 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Tablo-1 incelendiğinde ölçüm modeline ilişkin uyum değerlerinin kabul edilebilir olduğu saptanmıştır (Engel vd., 2003: 52). Bu tabloda ki kare istatistiği gözlenen değişkenlerin kovaryans yapıları ile modelin uyumlu olduğunu gösteren bir test tekniğidir. Ancak ki-kare tekniği toplamalı bir istatistiktir ve değişken sayısı arttıkça yüksek çıkar.

Bu nedenle Ki-kare/serbestlik derecesinden yararlanılmıştır. Bu değer 5'ten küçük ise model uyum iyiliğine sahiptir, 3'ten küçük ise modelin çok iyi bir uyuma sahip olduğu kabul edilir (Byrne,1998). Çalışmada oluşturulan modelin gözlenen yapıya uygun olduğu Ki-kare / serbestlik derecesi işlemi sonucunda çıkan 2,73 değerinin 3 değerinden küçük olmasıyla bulunmuştur.

Tablo-1 Ölçüm Modeli

Boyutlar	İfadeler	Faktör Yükleri	t değerleri
Algılama	Restoranlarda rahat ve huzurlu bir ortam vardır.	.61	
	Restoranlarda sunulan yiyecekler etkileyici ve lezizdir.	.82	
	Restoranlarda duvar ve zemin renkleri tamamlayıcı ve eşgüdümlüdür	.76	
	Restoranlarda mobilya ve döşemeler, estetik ve çekicidir.	.85	Sabitlendi
Hissetme	Restoranlarda aydınlatma, sıcaklık, mimari ve çalışanların ilgisi bir bütün olarak benim duygularıma uygundur.	.68	
	Restoranlarda yemek yemek beni rahat ve serbest olmamı hissettirdiğinden dolayı keyiflidir.	.74	
	Restoranlarda yemek yemek beni başka bir dünyadaymışım gibi hissettiriyor.	.56	
	Restoranlarda yemek yemek beni gerçeklerden uzaklaştırır ve ben hakikaten kendimden zevk alırım.	.72	Sabitlendi
Düşünme	Restoranlarda yemek yemeyi zaman kaybı olarak düşünmüyorum.	.62	
	Restoranlarda yemek yemek benim yaşam kalitemi yükseltir.	.59	
	Restoranları ne zaman düşünürsem, bu restoranların hizmet kalitesini takdir ederim.	.72	
	Restoranlar fiyatlarına göre iyi servis ve ürün sunmaktadırlar.	.80	Sabitlendi
Faaliyette Bulunma	Restoranlarda sunulan servis özenli olup personel ilgilidir.	.82	
	Restoranlarda yemekler hakkında bilgi sahibiyimdir.	.60	
	Restoranlara gitmeyi seviyorum ve bundan keyif alıyorum.	.88	Sabitlendi
İlişkilendirme	Restoranlar sosyal çevremin gelişimine yardımcı olur.	.77	
	Restoranlarla ilgili basında çıkan haberleri takip ederim.	.49	
	Sevdiğim restoranlardan birine hissedar olmak isterim.	.68	Sabitlendi
Uyum Değerleri	χ^2=268.2 , sd=98, χ^2=/sd= 2,73 RMSEA=.065 , CFI=.93		

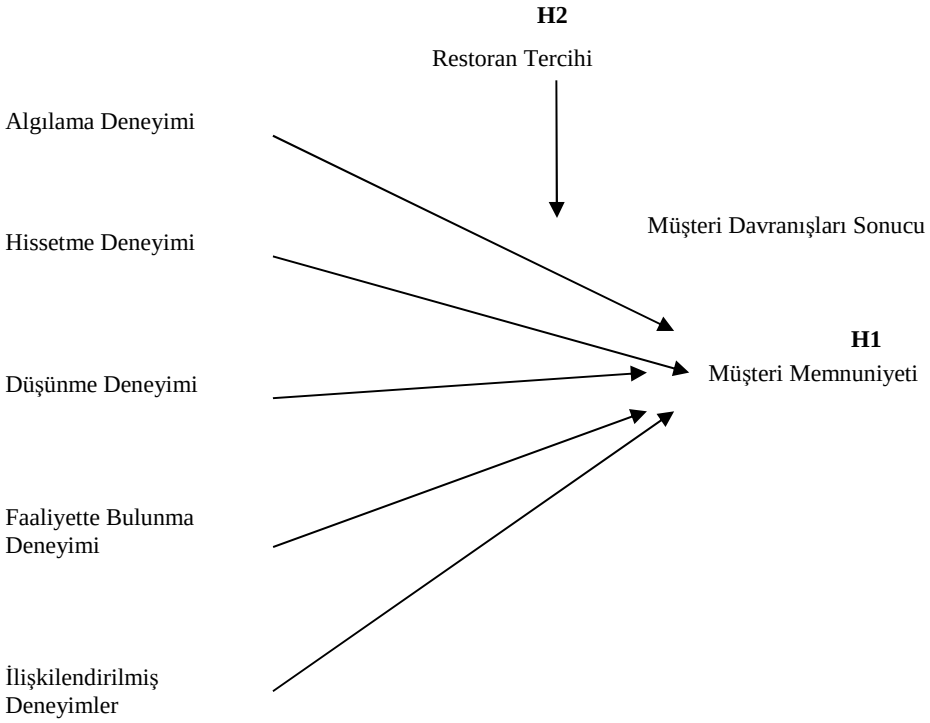
Verilerin Analizi

Bu araştırmanın değişkenleri, algılama, hissetme, düşünme, faaliyette bulunma ve ilişkilendirilmiş deneyimlerdir. Bu beş değişkeni de ölçmek için uygulanan anket belirlenen örneklem dâhilinde internet üzerinden dışarıda yemek yeme alışkanlığı olan 20 yaş üzeri kişilerde uygulanmıştır. Uygulama yapıldıktan sonra kişilerin ölçme aracına verdikleri cevaplar amaca uygun bir şekilde kodlanarak SPSS 18 (Statistical Packages for the Social Sciences) programı aracılığıyla bilgisayara yüklenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi korelasyon katsayısı, 0-0.49 arasında ise korelasyon zayıf, 0.50-0.69 arasında ise orta derecede, 0.70-0.89 arasında ise kuvvetli, 0.90-1.0 arasında ise çok kuvvetli bir ilişki vardır denilmektedir (Gültekin, F., Erişim:08.12.2012).

Model ve Hipotezler

Araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde ki gibi olup stratejik deneyimsel pazarlama modelleri ile restoran tercihi ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki bulunmaya çalışılmıştır.

Stratejik Deneyimsel Pazarlama Modelleri

Şekil 2: Deneyimsel Pazarlamanın Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkileri Üzerinde Kavramsal Bir Model Ve Hipotezler. Kaynak: (Scmitt, 1998; Schmitt, 2003).

Yukarıdaki araştırma modeli ve ilgili literatür doğrultusunda tercih edilen restoran tipine bağlı olarak; stratejik deneyimsel pazarlama modellerinin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisinin olduğu (Scmitt, 1998; Schmitt, 2003), bu doğrultuda memnuniyet ve tercih edilen restoran tipi ile ilgili olarak kurulan hipotezler ise aşağıdaki gibidir.

Hipotezler:

H1: Restorandaki Hizmet kalitesi memnuniyeti ile Stratejik Deneyimsel Pazarlama Modülleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

H2: En çok tercih edilen restoran tipi ile Stratejik Deneyimsel Pazarlama Modülleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

BULGULAR

Deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışmada bireylere ilişkin demografik bulgular Tablo 2'de verilmiştir. Araştırmaya katılanların %51'6'sı erkek, %48,4'ü kadındır. Yaş gruplarına bakıldığında araştırmaya katılan bireylerin %75,6'sı 20-30, %19'6'sı ise 31-40 yaş grubu arasında yoğunlaşmıştır. En az yoğunlaşmanın olduğu yaş grubu ise 41-50 ile 51 ve üzeri yaş grubudur. Araştırmaya katılanların %22'si 2001-2500 TL arasında aylık gelirle en fazla katılımın sağlandığı gruptur. Kişilerin %34,2 ile haftada 1-2 kez, %24,2 ile haftada 3-4 kez ve %24 ile de haftada 5 ve üzeri kez dışarıda yemek yeme alışkanlığı olduğunu söyleyebiliriz. Katılımcıların en çok tercih ettiği restoran tipi ise %65,5 ile kurumsal yönetim anlayışına sahip restoran ve kafelerdir.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Bireylere ait Demografik Bulgular

	Gruplar	**n**	**%**
Cinsiyet	Erkek	211	51,6
	Kadın	198	48,4
Yaş	20-30	309	75,6
	31-40	80	19,6
	41-50	14	3,4
	51 ve üzeri	6	1,5
Eğitim	Lise	39	9,5
	Lisans	210	51,3
	Lisansüstü	160	39,1
Medeni Hali	Bekâr	269	65,8
	Evli	140	34,2
Aylık Ortalama Gelir	0-500 TL	59	14,4
	501-1000 TL	38	9,3
	1001-1500 TL	46	11,2
	1501-2000 TL	58	14,2
	2001-2500 TL	90	22,0
	2501-3000	44	10,8
	3001 ve üzeri	74	18,1
Dışarıda Yenilen Öğünler	Sabah	5	1,2
	Öğle	193	47,2
	Akşam	211	51,6
Dışarıda Yemek Yeme Sıklığı	Haftada 1-2 kez	140	34,2
	Haftada 3-4 kez	99	24,2
	Haftada 5 ve üzeri	98	24,0
	Ayda 1-2 kez	65	15,9
	Diğer	7	1,7
En Çok Tercih Edilen Restoran Tipi	Kurumsal Yönetim anlayışına Sahip Restoran ve Kafeler	268	65,5
	Kurumsal Yönetim anlayışına Sahip Olmayan (Sıradan) Restoran ve Kafeler	141	34,5

Tablo 3'te restoranlarla ilgili olarak yaşanmış deneyimler incelendiğinde; kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranların genel olarak daha fazla deneyim yaşattıkları sonucu elde edilmektedir. Yaşatılan algısal deneyimler bağlamında kurumsal yönetim anlayışına sahip olan ve olmayan her iki işletmede de; katılımcıların gittikleri "restoranlarda rahat ve huzurlu bir ortam vardır." İfadesine (ort.3,53; ort;3,52) yüksek düzeyde katıldıkları ve aynı

ortamı bulabildikleri söylenebilir. Tablo 3'e bakıldığında algısal deneyim bağlamında restoranlarda sunulan yiyeceklerin etkileyici ve leziz olduğu, düşünsel deneyim boyutunda kişilerin burada ayırdıkları zamanı kayıp olarak düşünmedikleri, faaliyetsel deneyim boyutunda da yemekler hakkında bilgi sahibi oldukları, bu da kişilerin bilinçli olduğunu yansıtmaktadır.

Diğer bir yandan kişilerin her iki restorana da gitmeyi sevdikleri ve bu ortamlardan keyif aldıkları söylenebilir. Yine yaşatılan algısal ve hissel deneyimler boyutunda; restoranların duvar ve zemin renklerinin uyumu, mobilya ve döşemelerin estetik ve çekici olması (Kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranlarda yüksek düzeyde katılım söz konusudur.), aydınlatma, sıcaklık, mimari ve çalışanların ilgisi bir bütün olarak duygulara hitap etmesi; ilişkisel deneyim boyutunda ise Hizmet kalitesi ve basında çıkan haberleri takip etme hususunda kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranların; sıradan restoranlara göre daha iyi düzeyde olduğu fakat ortalamalar incelendiğinde ise genelde bu ifadelere katılım düzeyinin orta düzeyde olduğu sonucu çıkmıştır. Bu hususlarda tüketicinin duygularına ve algısına hitap etme açısında restoranların kendini yenilemesi ve iyileştirmesi önem arz etmektedir. Yine her iki restoran tipinde de; "kişilerin yemek yediği yerlerde çok rahat ve serbest olma" ve "yoğun iş stresinden uzaklaşma" gibi hissel deneyimleri yaşama konusunda orta düzeyde katılım gösterdikleri elde edilmiştir. Katılımcılar "Restoranlarda yemek yemek benim yaşam kalitemi yükseltir." ifadesine (ort.2,74; ort;2,64) düşük düzeyde katılmış bu anlamda düşünsel deneyim boyutunda bir farklılık hissetmedikleri elde edilmiştir.

Dikkat çeken bir başka nokta ise hissel deneyim boyutunda; "Restoranlarda yemek yemek beni başka bir dünyadaymışım gibi hissettiriyor." ifadesine düşük düzeyde katıldıkları fakat sıradan restoranları tercih eden kişilerin; kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranları tercih edenlere göre bu hissi daha fazla yaşadıkları elde edilmiştir. Düşünsel deneyim boyutunda, "Restoranlar fiyatlarına göre iyi servis ve ürün sunmaktadırlar." ifadesine katılımcılar orta düzeyde katılım sağlanmış, fakat burada da sıradan restoranları tercih eden kişilerin; kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranları tercih edenlere göre bu ifadeye daha fazla katıldıkları; yine faaliyetsel deneyim boyutunda, "Restoranlarda sunulan servis özenli olup personel ilgilidir." ifadesine (ort.3,32; ort;3,48) sıradan restoranları tercih edenler yüksek düzeyde katılım gösterirken; kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranları tercih edenler ise orta düzeyde katılım göstermiştir. Buradan anlaşılan şudur ki: sıradan restoranların; fiyat bazında sundukları üründe tüketicilerini daha fazla memnun ettiği, servis konusunda daha özenli ve personelin de daha ilgili olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3: Restoranlarda yaşanan farklı deneyim algılarının Restoran tipine göre karşılaştırılması

İfadeler	Restoran tipi	n	ort.	s.s.
Restoranlarda rahat ve huzurlu bir ortam vardır.	Kurumsal	268	3,53	0,89
	Kurumsal olmayan	141	3,52	0,96
Restoranlarda sunulan yiyecekler etkileyici ve lezizdir.	Kurumsal	268	3,65	0,90
	Kurumsal olmayan	141	3,58	0,88
Restoranlarda duvar ve zemin renkleri tamamlayıcı ve eşgüdümlüdür	Kurumsal	268	3,39	0,89
	Kurumsal olmayan	141	3,31	0,93
Restoranlarda mobilya ve döşemeler, estetik ve çekicidir.	Kurumsal	268	3,48	0,89
	Kurumsal olmayan	141	3,37	0,88
Algısal Deneyimlere İlişkin Genel Ortalama	Kurumsal	268	3,51	0,71
	Kurumsal olmayan	141	3,44	0,68
Restoranlarda aydınlatma, sıcaklık, mimari ve çalışanların ilgisi bir bütün olarak benim duygularıma uygundur.	Kurumsal	268	3,36	0,92
	Kurumsal olmayan	141	3,22	0,95
Restoranlarda yemek yemek beni rahat ve serbest olmamı hissettirdiğinden dolayı keyiflidir.	Kurumsal	268	3,36	0,94
	Kurumsal olmayan	141	3,29	1,08
Restoranlarda yemek yemek beni başka bir dünyadaymışım gibi hissettiriyor.	Kurumsal	268	2,53	1,00
	Kurumsal olmayan	141	2,62	1,01
Restoranlarda yemek yemek beni yoğun iş stresinden uzaklaştırır.	Kurumsal	268	2,96	1,12
	Kurumsal olmayan	141	2,97	1,12
Hissel Deneyimlere İlişkin Genel Ortalama	Kurumsal	268	3,05	0,71
	Kurumsal olmayan	141	3,02	0,77
Restoranlarda yemek yemeyi zaman kaybı olarak düşünmüyorum.	Kurumsal	268	3,64	1,14
	Kurumsal olmayan	141	3,63	0,97
Restoranlarda yemek yemek benim yaşam kalitemi yükseltir.	Kurumsal	268	2,74	1,17
	Kurumsal olmayan	141	2,64	1,15
Restoranları düşündüğümde, bu restoranların hizmet kalitesini takdir ederim.	Kurumsal	268	3,40	0,88
	Kurumsal olmayan	141	3,18	1,05
Restoranlar fiyatlarına göre iyi servis ve ürün sunmaktadırlar.	Kurumsal	268	3,26	1,06
	Kurumsal olmayan	141	3,37	0,96
Düşünsel Deneyimlere İlişkin Genel Ortalama	Kurumsal	268	3,26	0,74
	Kurumsal olmayan	141	3,21	0,76
Restoranlarda sunulan servis özenli olup personel ilgilidir.	Kurumsal	268	3,32	0,91
	Kurumsal olmayan	141	3,48	0,98
Restoranlarda yemekler hakkında bilgi sahibiyimdir.	Kurumsal	268	3,58	0,96
	Kurumsal olmayan	141	3,48	0,95
Restoranlara gitmeyi seviyorum ve bundan keyif alıyorum.	Kurumsal	268	3,74	0,97
	Kurumsal olmayan	141	3,65	0,93
Faaliyetsel Deneyimlere İlişkin Genel Ortalama	Kurumsal	268	3,55	0,74
	Kurumsal olmayan	141	3,53	0,72
Restoranlar sosyal çevremin gelişimine yardımcı olur.	Kurumsal	268	3,10	1,11
	Kurumsal olmayan	141	2,88	1,14
Restoranlarla ilgili basında çıkan haberleri takip ederim.	Kurumsal	268	2,90	1,21
	Kurumsal olmayan	141	2,48	1,12
Restoranın paydaşı/hissedarı olmak isterim.	Kurumsal	268	2,84	1,37
	Kurumsal olmayan	141	2,73	1,43
İlişkisel Deneyimlere İlişkin Genel Ortalama	Kurumsal	268	2,95	0,89
	Kurumsal olmayan	141	2,70	0,86

Tablo 4'e bakıldığında restoranlardaki hizmet kalitesinden memnuniyet düzeyi genel olarak (% 44) ile orta düzeyde olup, memnuniyet düzeyi (% 38,6) ile yüksek ve (% 7,3) çok yüksek düzeyde olduğunu ifade edenler de ağırlıktadır. Restoranlardaki hizmet kalitesinden memnuniyet düzeyinin iyi ve iyiye yakın durumda olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4. Restoranlardaki hizmet kalitesinden memnuniyet düzeyi

İfadeler	Memnuniyet Derecesi	n	%
Restorandaki hizmet kalitesinden memnuniyet düzeyiniz?	1	7	1,7
	2	34	8,3
	3	180	44,0
	4	158	38,6
	5	30	7,3

Tablo 5'e bakıldığında, r = 0,644** ile Restoranlardaki algılama deneyimleri ile Restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında orta düzeyde anlamlı pozitif bir ilişki belirlenmiştir. r = 0,642** ile Restoranlardaki hissetme deneyimleri ile Restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında da orta düzeyde anlamlı pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. r = 0,708** ile Restoranlardaki düşünme deneyimleri ile Restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında ise kuvvetli düzeyde anlamlı pozitif bir ilişki belirlenmiştir. r = 0,675** ile Restoranlardaki faaliyette bulunma deneyimleri ile Restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında da orta düzeyde anlamlı pozitif bir ilişki elde edilmiştir. r = 0,407* ile Restoranlardaki ilişkilendirilmiş deneyimler ile Restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında ise düşük ama yine de 0,05 düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

Tablo 5. Restoranlarda yaşanan farklı deneyim algıları ile Restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasındaki korelasyon katsayısı

Deneyimsel Pazarlama Modülleri	n	r	F	P***
Algısal Deneyimler	409	0,644**	76,329	0,000
Hissel Deneyimler	409	0,642**	76,078	0,000
Düşünsel Deneyimler	409	0,708**	103,274	0,000
Faaliyetsel Deneyimler	409	0,675**	86,219	0,000
İlişkisel Deneyimler	409	0,407*	23,639	0,000

***One way Anova testi yapılmıştır.

Tablo 6 incelendiğinde, restoranlarda yaşanan farklı deneyim algılarının, en çok tercih edilen restoran tipine göre karşılaştırıldığında tek anlamlı farklılık (P=0,008<0,05) ile ilişkisel deneyimlerde bulunmuştur. Elde edilen ilişkisel deneyimler konusunda kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranları tercih edenlerin; kurumsal yönetim anlayışına sahip olmayan restoranları tercih edenlere göre; sosyal çevrenin gelişimi, kurumla ilgili olarak çıkan haberlerin takip edilmesi ve Restoranın hissedarı olma konusunda ki ifadelere katılım derecelerinin daha yüksek olduğu ve farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Kurumsal yönetim anlayışına sahip restoran ve kafeler ile sahip olmayan restoran ve kafeler arasında ayırt edici başka bir deneyimsel farklılık bulunamamıştır.

Tablo 6. Restoranlarda yaşanan farklı deneyim algılarının tercih edilen restoran tipine göre karşılaştırılması

İfadelerin Ortalaması	En çok tercih edilen restoran tipi	n	A.O.	s.s.	t	p
Algısal Deneyimler	Kurumsal	268	3,51	0,71	0,947	0,344
	Kurumsal Olmayan	141	3,44	0,68		
Düşünsel Deneyimler	Kurumsal	268	3,05	0,71	0,385	0,700
	Kurumsal Olmayan	141	3,02	0,77		
Hissel Deneyimler	Kurumsal	268	3,26	0,74	0,676	0,500
	Kurumsal Olmayan	141	3,21	0,76		
Faaliyetsel Deneyimler	Kurumsal	268	3,55	0,74	0,172	0,864
	Kurumsal Olmayan	141	3,53	0,72		
İlişkisel Deneyimler	Kurumsal	268	2,95	0,89	2,682	0,008
	Kurumsal Olmayan	141	2,70	0,86		

Sonuç ve Öneriler

Deneyim yaratmanın temeli şüphesiz müşteri memnuniyetini sağlamaya yöneliktir. Müşteri memnuniyeti, müşterilerin beklentilerinin karşılanmasıdır. Ancak müşteri memnuniyeti yaratmak müşterileri elde tutmak için yeterli olmamaktadır. Bu anlamda müşteri memnuniyetinin ötesinde farklı bir değerin müşterilere sunulması sağlanmalıdır ki deneyimsel pazarlama işletmelerin ihtiyacı olan bu farklılığın yaratılmasında bir rehber olmaktadır (Songur ve diğerleri: 2012).

Bu araştırmada bireylerin en çok tercih ettiği restoran tipinde; katılımcıların yaşayabileceği deneyimsel pazarlamanın temelini oluşturan beş ayrı deneyimle ilgili yaşamış olduğu deneyimlerin düzeyleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre; ankete katılan kişilerin %34,2'si Haftada 1-2 kez, %24,2'si Haftada 3-4 kez ve %24'ü ise haftada 5 ve üzeri kez dışarıda yemek yeme alışkanlığı olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların en çok tercih ettiği restoran tipi ise %65,5 ile kurumsal yönetim anlayışına sahip restoran ve kafelerdir.

Genel olarak restoranlarla ilgili olarak yaşanmış deneyimler incelendiğinde kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranların; sıradan restoranlara göre, kısmen daha fazla deneyim yaşattıkları elde edilmiştir. Ayrıca katılımcıların restoranlarda rahat ve huzurlu (ort.3,53; ort;3,52) ortam buldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Koçbek'in (2005: 96) yaptığı çalışmada katılımcıların yiyecekler konusunda restoranlarda en yüksek beklentileri "yiyeceklerin tazeliği" olarak belirlenmiştir. Çünkü bilinçlenen müşterilerin her şeyden önce yemeğin lezzetini ortaya koyan yiyeceğin tazeliğine önem vermekte olduklarını ortaya koymuştur. Bu çalışma kapsamında da yine restoranlarda sunulan yiyeceklerin etkileyici ve leziz olduğu, kişilerin burada ayırdıkları zamanı kayıp olarak düşünmedikleri, yemekler hakkında bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Her iki araştırmaya bakıldığında günümüz tüketicilerinin yemek konusunda bilinçli olduğu ifade edilebilir. Diğer bir yandan kişilerin her iki restoranlara gitmeyi sevdikleri ve bu ortamlardan keyif aldıkları ortaya çıkmıştır.

Kurumsal kimliğe sahip olmayan restoranların; fiyat konusunda diğer restoranlara göre sundukları üründe tüketicilerini daha fazla memnun ettiği, servisin özenli ve personelin daha ilgili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu restoranların uygun fiyat ve daha samimi personel davranışlarıyla kurumsal kimliğe sahip restoranlara göre daha iyi olduğu, genelde bu tür işletmelerde işletme sahibi veya aile bireylerinin çalışıyor olmasının da bu işletmeleri avantajlı duruma getirmiş olabileceği söylenebilir. Her iki restoran tipinde de, katılımcıların restoranlardaki hizmet kalitesinden memnuniyet düzeyinin iyi ve iyiye yakın durumda olduğu da araştırma sonuçları arasındadır.

Restoranlardaki algılama deneyimleri, hissetme deneyimleri, düşünme deneyimleri ve faaliyette bulunma deneyimleri ($r = 0,644^{**}$, $r = 0,642^{**}$, $r = 0,675^{**}$) ile restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında orta düzeyde anlamlı pozitif bir ilişki olduğu söylenebilir. Restoranlardaki düşünme deneyimleri ($r = 0,708^{**}$) ile restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında kuvvetli düzeyde anlamlı pozitif bir ilişki olduğu; restoranlardaki

ilişkilendirilmiş deneyimler (r=0,407**) ile restoranlardaki hizmet kalitesi memnuniyeti arasında ise düşük ama yine de 0,05 düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki yaşanılan deneyim artıkça, müşteri memnuniyeti de yükselmektedir.

Restorandaki yaşanan farklı deneyim algılarının, en çok tercih edilen restoran tipine göre karşılaştırıldığında tek anlamlı farklılık (P=0,008<0,05) ile ilişkisel deneyimlerde (sosyal çevrenin gelişimi, kurumla ilgili olarak çıkan haberlerin takip edilmesi ve Restoranın hissedarı olma konularında) ortaya çıkmıştır. Kurumsal yönetim anlayışına sahip restoran ve kafeler ile sahip olmayan restoran ve kafeler arasında ayırt edici başka bir deneyimsel farklılık bulunamamıştır. Erin ve Kenny'nin (2008:403) çalışmasında da olduğu gibi bu çalışmada da, hissel algıların olumlu duyguya neden olacağı ile ilgili bir ilişki bulunamamıştır. Bu durumun sebebi olarak, Erin ve Kenny müşterilerin dekorasyon, müzik ve mağaza düzenine aşina olmalarını ifade etmektedir.

Bu çalışmada yaşatılan deneyimlerin algısal (ort.3,51; ort;3,44) ve faaliyetsel (ort.3,55; ort;3,53) deneyimler boyutunda olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda restoranların, hissel, düşünsel ve ilişkisel boyutta da müşterilerine deneyim yaşatma hususunda çalışmalar yapması önem arz edecektir. Bu bağlam da; restoranların algısal deneyim boyutunda misafirlerine; rahat edebileceği ortamlar sunması, duvar ve zemin renklerinin uyumluluğu, restoran içinde kullanılan mobilya ve döşemelerin estetik ve çekiciliğinin artırılması konusunda çalışmalar yapması önem arz etmektedir. Restoran kuruluşunda hedef kitle ve restoran tipi dikkate alınarak iç tasarımının kuruluşta planlanması ve iç mimari konusunda destek alınması gerekmektedir. Faaliyetlerini devam ettiren restoranlarında bu bağlam da yenilenme ve onarım çalışmaları ile eksikliklerini gidermesi yararlı olacaktır. McDonald'sın yeni çıkaracağı çikolata içeceği için mağazalarına çikolata kokusu yayarak tüketicinin bilinçaltına gönderdiği mesajlar ve benzer mantıkla çalışan Starbucks'ın mekân tasarımı, posterleri görsel malzemeler, kahve çekirdeği gibi ürünler, söz konusu beş duyuya vurgu yapan deneyimsel pazarlama unsurlarıdır (Batı, 2012).

Hissel deneyim boyutunda, aydınlatma, sıcaklık, mimari ve çalışanların ilgisini bir bütün olarak yansıtabilme hususunda da özellikle çalışan ilgisi kapsamında hizmet içi eğitimlerin tekrarı işletmeler için avantaj sağlayacaktır. Düşünsel deneyim boyutunda ise katılımcılar restoranların fiyatlarına göre iyi servis ve ürün sunması konusunda kararsız kalmışlardır. Bu doğrultuda restoranların ürün-fiyat çalışmaları da yapmaları gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Faaliyetsel deneyim boyutunda kurumsal yönetim anlayışına sahip restoranların servis özeni ve personel ilgisi hususunda iyileştirme ve çalışmalara ihtiyacı olduğu sonucu elde edilmiştir. İlişkisel deneyim boyutuna bakıldığında ise, bu boyut duyusal, duygusal ve bilişsel deneyimleri içermektedir. Yani ürün ile müşteriyi ilişkilendirmektedir. Bu boyut müşterinin tam olarak anlaşılması, memnun edilmesi ve müşterinin sadık hale getirilmesidir. Bu kapsamda farklı deneyimleri yaşayan ve memnun olan müşteri kendini işletme ile ilişkilendirmeye başlayacaktır. Bu kapsam da restoranların hizmet kalitesini iyileştirme, iyi ürün ve servis sunma, müşterilerine keyif alınacak ortamlar düzenleme konularında çalışmalar yapmaları, bu işletmeleri deneyim yaşatma hususunda daha başarılı ve daha çok talep edilen yer durumuna getirebilecektir. Koçbek'in (2005: 96) çalışmasında da katılımcıların atmosfer beklentilerinde restoranın ısısı ve temizliği ön planda çıkmıştır.

Deneyim yaşatma konusunda katılımcıların ifadelere verdikleri cevaplar incelendiğinde, "Kurumsal yönetim anlayışına sahip restoran ve kafeler" daha fazla katılım derecesine sahip olsa da; sıradan restoranlara göre tam olarak çok büyük bir deneyimsel farklılık yaşatmadığı sonucu elde edilmiştir. Deneyimsel pazarlama ve müşteri memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu da deneyimsel pazarlama konusunda restoran işletmelerinin yemek dışında yaşattığı farklı deneyimlerin tüketici memnuniyetini artırdığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Bu doğrultuda Yiyecek-içecek işletmelerinin; yiyecek ve içecek hizmeti ile birlikte, restoran atmosferi, dekorasyon, müzik, personel davranışları, işletme politikaları ve hedef tüketici çevresi doğrultusunda belirlenen yiyecek fiyatları ve müşteriye sunulan konfor gibi birçok etkeni, bir bütün olarak algılamaları müşteri memnuniyeti ve işletme kazancı açısından önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

AKGÜL, A., ÇEVİK, O., (2005). **İstatistik Analiz Teknikleri, "Spss'te İşletme Yönetimi Uygulamaları"** İkinci Baskı, Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti.
AKSOY, T., (2008), *'Schmitt'ten aktarılmıştır.'* http://www.temelaksoy.com/yazilar/t%C3%BCketici-davranislari/tuketici-eglenmek-uyarilmak-kalbine-dokunulmak-ister.aspx (10.10.2012).
AKYÜZ, Y., GÖRMÜŞ, A.S., VE BEKTAŞ, Ç. (2008). *"Bilgi toplumuna geçiş sürecinde bilginin artan ekonomik değeri ve işletmeler üzerindeki etkileri."*
http://www.paribus.tr.googlepages.com/akyuz2.doc (17.10. 2012).
ALTUNIŞIK, R., ÇOŞKUN, R., BAYRAKTAROĞLU, S., VE YILDIRIM, E., (2005). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı,** Sakarya: Sakarya Kitabevi.
ARENİ, S. C., & KİM, D. (1993). *"The influence of background music on shopping behavior: Classical versus top-forty music in a wine store."* Advances in Customer Research, 20(1), 336-340.
ARIKER, Ç., (2012). *"Tüketicilerin Restoran Seçiminde Kullandıkları Seçim Kriterleri İle Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki." Marmara üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi, http://e-dergi.marmara.edu.tr/index.php/oneri/article/view/205 (13.12.2012).
ASLAN, İ. ve ÇINAR, O., (2010). *"Bir Aile Şirketinin Kurumsallaşması: Yeniden Yapılandırma Ve Varislerin Yönetime Hazırlanması Süreci"* Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
BATI, U., (2012). *"Tüketici Deneyiminin Bir Parçası Olmak: Tüketicinin Kalbine, Ruhuna Dokunan Bir Marka!"*, http://www.ugurbati.com/Portals/0/Dergi/A4_gennaration_T%C3%BCketici%20deneyimi.pdf (10.01.2012).
BELLİZZİ, J. A., CROWLEY, A. E., & HASTY, R. W. (1983). *"The effects of color in store design."* Journal of Retailing, 59(1), 21-45.
BYRNE, B. M., (1998). *"Structural Equation Modeling With LISREL, PRELIS and SIMLIS: Basic Concepts, Applications and Programming"*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ.
CEDRİC H,-J, W., RONG-D, L., (200). *"Effect of experiential value on customer satisfaction with service encounters in luxury-hotel restaurants",* International Journal of Hospitality Management, (28), ss. 586–593, Journal homepage: www.elsevier.com/locate/ijhosman
DEMİROK, N., (2012). *"Restoran İşi Gelecek Vaat ediyor."* Para Dergisi. http://www.fikiravcisi.com/restoran-isi-gelecek-vaat-ediyor.html (04.05.2013).
DURGUN, C.H., (2012). *"Deneyim Pazarlamak."* http://www.pazarlamasyon.com/2012/10/deneyim-pazarlamak/ (28.10.2012).
ENGEL, S.K., MOOSBRUGGER, H., MÜLLER, H. (2003). *"Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures."* Methods of Psychological Research Online. 8 (2).
ERİN, Y.Y., KENNY, C.W., (2008). *"Relatıonshıps Among Experıentıal Marketıng, Experıentıal Value, And Customer Satısfactıon,"* Journal of Hospitality & Tourism Research, Vol. 32, No. 3, 387-410
GÜÇLÜ, H., (2012). *"Kurumsal Yönetim."* http://www.hakanguclu.com/kurumsal-yonetim/soru-cevap/kurumsal-yonetim/ (28.11.2012).
GÜLTEKİN, F., (2012). *"Korelasyon Analizi."* http://www.fikretgultekin.com/yukseklisans/Korelasyon%20Analizi.pdf (08.12.2012).
GÜNAY, N.G., (2008 a). *"Deneyimsel Pazarlama: Süpermarketler Nasıl Deneyim Yaratabilirler?", Muhan Soysal İşletmecilik Konferansı Bildiri Kitapçığı,* ss. 181-192, 3-6 Eylül, Kıbrıs: ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü.
GÜNAY, N.G., (2008 b). *" Hizmet pazarlamasından Deneyimsel Pazarlamaya: Bir Güzellik Merkezinde Uygulama"*, 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, 25-29 Ekim, Nevşehir.
GÜNAY, N. (2009). *"Diagnosing University Students "Experiences in Trendy Coffee Shops: An Emprical Study in Gloria Jean's Coffees," 27th EuroCHRIE Annual Conference:* From Services to Experiences in Tourism and Hospitality Industry and Education.
HİRAKİ, T., INOUE, H., ITO, A.; KUROKİ, F., AND MASUDA, H. (2003). *"Corporate governance and firm value in japon: evidence for 1985 to 1998"*, ss. 239-265. Pacific – *Basin Finance Journal,*
KOÇBEK, D.A., (2005). *"Yiyecek içecek sektöründe hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti: etnik restoranlara yönelik bir araştırma"*, Yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
KOTLER, P., (2005). *"A'dan Z'ye Pazarlama: Pazarlamayla İlgili Herkesin Bilmesi Gereken 80 Kavram"*, Çeviren: Aslı Kalem BAKKAL, Beşinci Baskı, İstanbul: Mediacat Yayınları.
KOZAK, NAZMİ (2006). Turizm Pazarlaması, Detay Yayıncılık, Ankara.

KREJCIE, V. R., MORGAN, W. D., (1970). "*Determining Sample Size for Research Activities."* Educational and Psychological Measurement, 30, ss. 607 – 610.
KUNNAN, A. J. (1998). An introduction to structural equation modelling for languageassessment research. Language Testing, 15, 295–332
LEWİS, R. C., & CHAMBERS, R. E. (2000). **Marketing leadership in hospitality**. New York: John Wiley.
ODABAŞI, Y., (2004). *"Müşteri İlişkilerinden Müşteri Deneyimine ; Starbucks Fal Da Bakar Mı?"* Sabah Business, 12,
OLİVER, R. L., (2003). **Satisfaction: A Behavioral Perspective On The Consumer,** Boston, MA:Irwin, McGraw-Hill, s. 13; Aktaran: Duman T., " Richard Oliver's Perspectives on Consumer Satisfaction and Consumer Value: A Theoretical Cross Examination", Cilt no: 5, Sayı no: 2 (Nisan-Haziran 2003), s.47. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İzmir.
PİNE, J. B. VE GİLMORE, J. H. (1999). "*The Experience Economy. Harvard Business School Pres."* Boston. web.sakarya.edu.tr/~skuyucu/sunum/sezer1.ppt (18.10. 2012).
PİNE, J. B. VE GİLMORE, J. H. (2001). "*Welcome to the Experience Economy," Health Forum Journal*, September-October, pp.
RİCHİNS, L. M., (1997). "*Measuring Emotions in the Consumption Experience,"* Sayı: 24, ss.127-146. *Journal of Consumer Research*,
SANDIKÇI, M., (2007). "*Müşteri Memnuniyeti Ölçülmesi ve Sandıklı Hüdai Kaplıcası'nda Bir Alan Araştırması,"* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.IX ,S.11). Afyon.
SEKARAN, U. (2000). **Resarch Methods For Business: A Skill-Building Approach**. 3. Baskı, UK: Wiley&Sons.
SCHMİTT, BERND.H., (1998). "*The Power of a Luxury Experience,"* October, 23, ss.11., *Marketing Luxury*,
SCHMİTT, B.H., (1999). "*Experiential marketing: How to get customers to sense, feel, think, act, and relate to your company and brands"*. New York: Free Press.
SCHMİTT, B.H., (2003). "*Customer Experience Management: A Revolotionarry Approach to Connecting with Your Customers," New York, John Wiley and Sons.*
SCHMİTT, B.H., (2004). **Deneyim Devrimi, *Capital,*** İstanbul: Garanti Bonus Akademi,
SCHMİTT, B.H., (2005). "*Experiantial Marketing gives you a competitive edge, Marketing Wisdom: İnterview,"* http://www.meetschmitt.com/Media/English/2005.10.15_P!tch%20Magazine.pdf (09.12.2012).
SHELTON, R.J. (1998). "*The ımportance of governance in the modern economy*." *New Corporate Governance for the Global Company International Conference.*
SONGUR, A., ŞENOL, H., VE TÜFEKÇİ, Ö, K., (2012), (*"Deneyimsel Pazarlama Yoluyla Üzümün Pazar Payını Artırma:SarıgölDeğerlemesi"*,http://www.sarigolsempozyumu.com/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=9&Itemid=22 , (11.01.2012).
SÖNMEZ, A., TOKSOY, A., (2011). "*Kurumsal Yönetim İlkelerinin Türkiye'deki Aile İşletmelerine Uygulanabilirliği,"* Sayı:92, Temmuz, http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/92/MFY-92-Asuman_Sonmez-Andac_Toksoy_Kurumsal_Yonetim_Ilkelerinin_Turkiyedeki_Aile_Isletmelerine_Uygulanabilirligi.pdf
ÜLGEN VE MİRZE (2004). **İşletmelerde Stratejik Yönetim,** s.423, İstanbul: Literatür Yayınları.
YELKUR, R. (2000). "*Customer satisfaction and the services marketing mix*." Journal of Professional Services Marketing, 21(1), 105-115.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

İNŞAAT TAAHHÜT İŞLETMELERİNDE TMS/TFRS VE VERGİ MEVZUATI KAPSAMINDA SUNUM VE DEĞERLEME FARKLILIKLARI

Hakkı FINDIK
Arş.Gör., Kırklareli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, hakkifindik@kirklareli.edu.tr

ÖZET: 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte muhasebe uygulamaları TMS/TFRS ve vergi mevzuatı hükümlerine göre muhasebeleştirilecektir. İnşaat taahhüt işletmeleri, müşteri adına ve hesabına yapılan genellikle bir muhasebe döneminden daha uzun süren inşaat sözleşmelerine göre faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu işletmelerin faaliyet sonucunun finansal tablolarda sunulması bu iki düzenleme arasında farklılık göstermektedir. Vergi mevzuatı, tamamlanmış sözleşme yöntemini baz alarak işin tamamı bitirilmesi durumunda kar/zararın belirlenmesini öngörmektedir. "TMS: 11 – İnşaat Sözleşmeleri" standardında ise tamamlanma yüzdesi yöntemi esas alınarak dönem dönem kar/zarar tespiti yapılmaktadır. Çalışmamızda TMS/TFRS ile vergi mevzuatına göre bu iki yöntem uygulamalı olarak açıklanmıştır. TMS/TFRS ve vergi mevzuatında yer alan sunum ve değerleme farklılıkları inşaat taahhüt işletmelerinde yıllar itibariyle bilanço ve gelir tablosunda raporlanacak hesaplarda sunum ve değer farklılıkları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnşaat sözleşmesi, Tamamlanmış Sözleşme Yöntemi, Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi, Vergi Mevzuatı, Muhasebe Standartları.

PRESENTATION AND VALUATION DIFFERENCES IN CONSTRUCTION COMMITMENT WITHIN TAX LEGISLATION AND TAS/TFRS

ABSTRACT: With the enactment of the Turkish Trade Act numbered 6102 accounting applications will be accounted according to the TAS/TFRS and tax legislation rules. Construction commitment managements work according to the construction contracts that mostly last longer than a financial year and are done in the name of and on the account of the client. The presentation of the operating results of these managements on financial tables varies in between these two arrangements. In the event of the completion of the operation, the tax legislation proposes profit and loss account based on the complete contract method. In the standards of the "TAS: 11 – Construction Contracts" profit and loss are accounted with the percent complete method in every period. In this paper, these two methods are compared and contrasted in practice according to the TAS/TFRS and tax legislation. Presentation and valuation differences in TAS/TFRS and tax legislation become presentation and valuation differences in reported accounts yearly in balance sheet and income table in construction contractors.

Key words: Construction agreement, Complete Agreement Method, Percent Complete Method, Tax Legislation, Accounting Standards

GİRİŞ

İnşaat, inşa halinde olan henüz tamamlanmamış yapıdır. İnşaat işleri, projelerin kendine has özelliği ve karmaşık yapısı nedeniyle birçok risk içermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmasında inşaat sektörü önemli bir paya sahip olduğundan ulusal ekonomi üzerinde etkileri bulunmaktadır.

İnşaat işletmeleri, vergisel açıdan özel inşaat işletmeleri ve inşaat taahhüt işletmeleri olarak ikiye ayrılır. Özel inşaat işletmeleri, kendi nam ve hesaplarına inşaat yapan üretim işletmeleridir. İnşaat taahhüt işletmeleri ise bir hizmet işletmesi olup gerçek ve tüzel kişilere ihtiyaç duydukları yapıyı taahhüt ederek inşa eden işletmelerdir. İnşaat taahhüt işletmeleri, inşaat alanının belirlenmesinde hiçbir etki ve söz hakkı sahibi değildir, üretim inşaat sahibinin gösterdiği alanda gerçekleştirilir ve arsa iş sahibine aittir (Bekçi ve Negiz, 2011: 124).

İnşaat taahhüt işleri, genelde zorunlu olarak bir yıldan uzun sürelerde gerçekleştirilmektedir. Bu durumda elde edilen gelirler ile katlanılan maliyetlerin inşaat işinin gerçekleştirildiği hesap dönemlerine dağıtılması sorunu ortaya çıkmaktadır.

VERGİ MEVZUATINDA İNŞAAT TAAHHÜT FAALİYETLERİNİ DEĞERLEME

Vergi mevzuatı, vergi alacağının tespitinde vergiyi doğuran olayı, gelir türüne göre farklı şekillerde belirlemektedir. Ticari ve zirai kazançlar ile kurum kazançlarında gelirin elde edilmesi tahakkuk esasına bağlanmıştır. Tahakkuk esası, gelir ve giderin mahiyet ve tutar itibariyle kesinleşmiş ve talep edilebilir hale gelmiş olmasını ifade eder.

VUK'nun 258. maddesinde değerleme, "vergi matrahlarının hesaplanmasıyla ilgili iktisadi kıymetlerin takdir ve tespiti" olarak tanımlanırken, 261. maddesinde maliyet bedeli, borsa rayici, tasarruf değeri, mukayyet değer, itibari değer, vergi değeri, rayiç bedel ve emsal bedeli olmak üzere 8 adet değerleme ölçüsü açıklanmıştır. Ancak inşaat taahhüt işleriyle ilgili VUK'ta herhangi bir özel bilgi bulunmamakla birlikte Gelir Vergisi Kanunu'nda (GVK) bazı bilgiler mevcuttur.

GVK'nın 42. maddesi uyarınca inşaat ve onarım işlerinin yıllara yaygın olabilmesi için; (Dündar, 2010: 153, 154)

- İş, inşaat ve onarım işi olmalıdır. Belirli amaca yönelik arsa veya arazi üzerindeki toprağın kaldırılması faaliyetleri olan dekapaj işleri de inşaat işi sayılır.

- İş, bir taahhüde bağlı olarak yapılmalıdır.

- İş birden fazla takvim yılına sirayet etmelidir.

Tekdüzen Hesap Planı'nda İlgili Hesaplar

1 no.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Tebliği'nde inşaat taahhüt işletmelerinin yıllara yaygın inşaat işleriyle ilgili dönen varlık ve kısa vadeli yabancı kaynak hesap sınıfında hesaplar açılmıştır.

Yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri yapan işletmelerin, bu işleri dolayısıyla yaptıkları harcamalar 17 no.lu hesap grubunda aşağıdaki hesaplarda takip edilmektedir:

170 – 178 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri

178 Yıllara Yaygın İnşaat Enflasyon Düzeltme

179 Taşeronlara Verilen Hesaplar

Yıllara yaygın taahhüt işleri yapan işletmelerin üstlendikleri işlerden, gerçekleştirdikleri kısım karşılığında aldıkları hak edişleri ise 35 no.lu hesap grubunda;

350 – 357 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakediş Bedelleri

358 Yıllara Yaygın İnşaat Enflasyon Düzeltme hesapları üzerinden izlenir.

Ayrıca bir enflasyon hesabı olan "697 Yıllara Yaygın İnşaat Enflasyon Düzeltmesi" hesabı da gelir tablosu hesapları içerisinde yer almaktadır.

Dönem içerisinde katlanılan maliyetler "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabında muhasebeleştirilmektedir. Dönem sonunda inşaat tamamlanmamışsa bu hesaptaki tutarlar "170 - 178 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri" hesabına yansıtılarak aktarılır. İnşaat tamamlandığında, 170 – 178 no.lu hesaplarda biriken maliyet bedelleri gelir tablosu hesabı olan "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabı ile ilişkilendirilir. 350 – 357 no.lu hesaplarda biriken hak ediş bedelleri ise gelir tablosunda "600 Yurt İçi Satışlar" hesabına aktarılarak dönem sonucu belirlenir.

Gelir Vergisi Kanunu'nda İnşaat Taahhüt İşletmeleri İle İlgili Hükümler

İnşaat taahhüt işletmeleri, vergi dairelerine sunacakları mali tabloları hangi esaslara göre hazırlayacakları Gelir Vergisi Kanunu'nun 42 – 44. maddelerinde açıklanmıştır. Birden fazla takvim yılına yaygın inşaat ve onarım işleri kar/zararın tespitini işin bittiği yılda kesin olarak tespit eder ve tamamı işin bittiği yılın geliri sayılarak ilgili yıl beyannamesinde gösterilir (GVK, Md. 42).

Birden fazla takvim yılında yapılan inşaat işlerinde diğer işlerle birlikte yapılan genel giderler bu işlere ait harcamaların enflasyon düzeltmesi sonrasında birbirleriyle orantılı olarak dağıtılır. Müşterek kullanılan tesisat, makine ve ulaştırma araçları gibi unsurların amortismanları ise bu varlıkların her işte kullanıldıkları gün sayısına göre dağıtılır (GVK, Md. 43).

İnşaat ve onarma işlerinde işin bitimi geçici ve kesin kabul usulü olan durumlarda geçici kabulün yapıldığı tarih, diğer durumlarda ise işin fiilen tamamlandığı veya bırakıldığı tarih olarak belirlenir. İşin bitim tarihinden sonra yapılan giderler ve elde edilen hasılat ise bu giderlerin yapıldığı ya da hasılatın elde edildiği yılın kar/zararında gösterilir (GVK, Md. 44). Vergi mevzuatına göre, inşaat bitimine kadar stopaj dışında herhangi bir vergi söz konusu olmamaktadır (Güngörmüş ve Boyar, 2007: 108).

GVK'nın benimsediği yöntem "tamamlanmış sözleşme yöntemi" olarak adlandırılmaktadır. Bu yönteme göre, finansal bilgi kullanıcılarına sunulacak olan gelir tablosunda dönem "işin başlangıcı ile işin bitimi" arasındaki süreyi kapsamaktadır. İş bitimine kadar gelir tablosu düzenlenmemekte, katlanılan maliyetler ve hak edişler bilanço hesaplarında takip edilmektedir. Bu yöntemin uygulanma nedeni diğer yöntemlere göre daha objektif olmasıdır. Ancak, bu yöntem dönemsellik kavramı, gerçeğe uygun bilgi ile muhasebe ilke ve standartlarına uygun değildir (Kaval, 2008: 128).

Yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde elde edilen istihkaklarla ilgili faiz gelirleri işin bittiği dönemin geliri sayılmaktadır. VUK'un 19. maddesinde vergi alacağının, vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumun tekemmülü ile doğacağının, GVK'nın 42. maddesinde de, birden fazla takvim yılına sirayet eden inşaat ve onarım işlerinde kar/zararın işin bittiği yılda kesin olarak belirlenip tamamının o dönemin geliri sayılarak mezkur yıl beyannamesinde gösterileceğinin kurala bağlandığı görülmektedir. Söz konusu maddelere göre yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde vergi alacağı işin bittiği yılda doğacağından elde edilen hak edişlerin repo hesaplarında, döviz mevduat hesabında değerlendirerek ve devlet tahvili alarak elde etmiş olduğu faiz gelirleri ve kur farklarının inşaat işi dışında ayrı bir organizasyon sonucu elde edilmemiş olması ve gelirlerin işin bitiminde kar/zararı etkileyecek olması karşısında başka bir kaynaktan elde edilmiş gelir olarak nitelendirilemeyeceği yargı kararları ile kabul görmektedir. İş bittikten sonra ortaya çıkan gelir veya giderler yıllara yaygın inşaat ve onarım işleriyle ilişkilendirilmeyip "671 Önceki Dönemi Gelir ve Karları" veya "681 Önceki Dönem Gider ve Zararları" hesabına kaydedilir (Altuncu ve Kütük, 2009: 104, 105).

TMS/TFRS'YE GÖRE İNŞAAT TAAHHÜT FAALİYETLERİ

TMS/TFRS'de inşaat taahhüt işlerini açıklayan "TMS: 11 – İnşaat Sözleşmeleri" standardı bulunmaktadır. Standart, inşaat sözleşmeleri kapsamında oluşan gelir ve maliyetlerin gelir tablosunda ne zaman gelir ve gider olarak gösterilecekleri konusunda Kavramsal Çerçeve'de belirtilen muhasebeleştirme ilkelerini baz alarak yüklenici işletmelerin muhasebe uygulamalarına açıklık getirmektedir (Alagöz, 2009: 5).

Standartta Yer Alan Tanımlar

İnşaat sözleşmesi, bir varlığın veya tasarım, teknoloji ve fonksiyon ya da nihai amaç veya kullanım açısından birbiriyle yakından ilişkili ya da birbirine bağımlı bir grup varlığın inşası için özel olarak yapılmış sözleşmedir. İnşaat sözleşmesi; sabit bir sözleşme fiyatı veya üretim birimi başına sabit birim fiyat olarak belirlenmiş "sabit fiyatlı

sözleşme" veya maliyet üzerine belirlenen sabit kar tutarı ya da maliyete göre belirli bir kar oranının eklenmesiyle bulunan "maliyet artı kar sözleşmesi" olarak yapılabilir.

Sözleşme Gelirleri

Standarda göre sözleşme gelirleri; başlangıçta sözleşmede yer alan bedel, yapılan değişiklikler, ek ödeme talepleri ve teşvik ödemelerinden güvenilir olarak ölçülen ve gelir için sonuçlanması muhtemel olanlardan oluşur. Sözleşme geliri, hak edişlerin gerçeğe uygun değeri ile ölçülür (TMS 11, Md. 11, 12).

Sözleşme Maliyetleri ve Dönem Giderleri

Standartta sözleşme maliyetleri; işçilik, malzeme, amortisman, taşıma, tasarım – teknik destek, kiralama gibi "doğrudan ilişkili maliyetler", sigorta, doğrudan ilişkili olmayan tasarım-teknik destek ve inşaat genel giderleri gibi işle ilişkisi kurulan "yüklenebilecek maliyetler" ve sözleşmeye göre müşteriye yüklenebilecek "diğer maliyetler" den oluşur (TMS 11, Md.17, 18).

İnşaat sözleşmesiyle bağlantısı kurulamayan, sözleşmeye yüklenemeyen maliyetler ise sözleşmede geri ödenecek gider olarak belirtilmemiş genel yönetim ve ar-ge giderleri, satış maliyetleri ve sözleşme kapsamı dışındaki atıl maddi duran varlıkların amortismanı olarak açıklanmıştır. (TMS 11, Md. 20). Bu giderler oluştukları dönemin gelir tablosunda gider unsuru olarak raporlanır.

Tamamlanma Aşamaları

Bir inşaat sözleşmesinin sonucu güvenilir olarak ölçüldüğü takdirde sözleşme gelir ve maliyetleri dönem sonunda tamamlanma aşamaları dikkate alınarak finansal tablolarda gösterilir (TMS 11, Md. 22). Muhasebe standartlarında "güvenilir ölçüm" inşaat sözleşmeleri için anahtar bir kavramdır. Sabit fiyatlı sözleşme ve maliyet artı kar sözleşme türüne göre standartta ayrı ayrı güvenilir ölçüm koşulları şu şekilde açıklanmıştır:

Sabit fiyatlı bir sözleşme için güvenilir ölçüm; toplam sözleşme gelirinin güvenilir ölçülmesi, işletmeye ekonomik fayda girişinin muhtemel olması, işin bitimi için gerekli inşaat maliyeti ile tamamlanma aşamasının güvenilir ölçülmesi, katlanılan fiili inşaat maliyetlerinin önceki tahminlerle karşılaştırılıyor olması koşullarının tamamının var olmasıyla mümkündür (TMS 11, Md. 23). Maliyet artı kar sözleşmesinde ise, işletmeye ekonomik fayda girişinin muhtemel olması, inşaat maliyetlerinin açıkça belirlenmesi ve güvenilir biçimde ölçülmesi şartlarının gerçekleşmesiyle güvenilir biçimde tahmin edilebilir (TMS 11, Md. 24).

Sözleşme maliyetleri ve sözleşme gelirleri güvenilir olarak ölçülebildiği sürece sözleşme gelirleri ve sözleşme maliyetleri işin tamamlanma düzeyine göre sonuç hesaplarına yansıtılır (Akdoğan ve Sevilengül, 2007: 214). "Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi"nde sözleşme geliri ulaşılan tamamlanma düzeyine kadar katlanılan inşaat maliyetleri eşleştirilerek, bitirilen işle orantılı olarak maliyet, gider ve karın ait oldukları dönemin finansal tablolarında raporlanması sağlanır. Eğer harcamalar ve brüt kar tutarı hak edişler tutarını aşıyorsa fark tutarı "müşteriden alacak", aksi durumda ise aradaki fark "müşteriye borç" olarak bilançoda raporlanır (Ağca, 2007: 248, 249). Brüt alacak tutarı; katlanılan maliyetler ve sonuç hesaplarına yansıtılmış karlar toplamından, gelir tablosu hesaplarına yansıtılmış zararlar düşüldükten sonra kalan tutarın, hak edişler toplamını aştığı devam eden inşaat sözleşmelerinde ise,

- Katlanılan maliyetler artı gelir tablosu hesaplarına yansıtılmış karlar tutarından,

- Gelir tablosuna yansıtılmış zararlar ile hak edişler toplamı düşülerek hesaplanan net tutardır (Yılmaz, 2008: 15).

Müşterilere olan brüt borç (yükümlülük) tutarı ise, devam eden tüm sözleşmeler için, katlanılan maliyetler artı gelir tablosu hesaplarına yansıtılmış karlar tutarından gelir tablosu hesaplarına yansıtılmış zararlar ve hak edişler toplamı düşülerek hesaplanan net tutardır (Ağca, 2007: 252).

Tamamlanma Aşamalarını Belirleyen Yöntemler

Bir sözleşmenin tamamlanma aşaması çeşitli yollarla belirlenebilmektedir. Müşteriden alınan avans ve hak edişler yapılan işi genellikle yansıtmamaktadır. Sözleşmenin niteliğine göre yapılan işi güvenilir olarak ölçen aşağıdaki yöntemlerden biri tercih edilebilir (TMS 11, Md. 30) :

a) Kümülatif Maliyet / Toplam Maliyet Yöntemi: Bu yöntemde, tamamlanma aşamasının hesaplanma gününe kadar katlanılan maliyetler içine yalnızca yapılan işi yansıtan sözleşme maliyetleri dahil edilir (TMS 11, Md. 31).

$$\text{Tamamlama Yüzdesi} = \frac{\text{Hesaplama Gününe Kadar Katlanılan Maliyetler}}{\text{Hesaplama Gününe Kadar Katlanılan Maliyetler} + \text{İşin Bitirilmesi İçin Gerekli Maliyetler}}$$

formülü ile tamamlanma yüzdesi belirlenir. Güvenilir ölçüm ve işletmeye ekonomik fayda akışının muhtemel olması durumunda toplam sözleşme geliri, tamamlanma yüzdesi ile çarpılarak dönemin gelir tablosunda hasılat olarak raporlanır. Katlanılan maliyetler de dönemin gelir tablosunda satış maliyeti olarak muhasebeleştirilir.

b)Yapılan İşe İlişkin İncelemeler: Müşteri ile yüklenici ilişkisine göre inşaat işine ilişkin unsurlar incelenir. İnşaatın katları, tesisat durumları, sıva, boya, badana, fayans, daire veya ofislerin durumu gibi inşaatın mevcut durumunu yansıtan inceleme sonucu tamamlanma yüzdesi tespit edilebilir.

c) Fiziki Tamamlanma Oranı: Yüklenici ile müşteri arasında yapılan sözleşmeye eklenen projedeki metraj birimi bu yöntemde önemlidir. Projenin tamamlanmasına ait hesaplamalarda beton, demir, tuğla, sıva vb. metrajlar kullanılabilir. Örneğin, kaç m^3 kum, kaç ton demir, kaç m^2 tuğla duvar ve sıva harcanacağı önceden belirlenebilir. Buna göre bu ölçüler üzerinde fiili miktar ile başlangıçta öngörülen fiili miktar oranına bölünerek fiziki tamamlanma oranı hesaplanır. Bu hesaplama objektif bir hesaplama olup ileride ortaya çıkması muhtemel hukuki anlaşmazlıkların çözümü de sağlanabilir (Yereli vd., 2011: 121). Fiziki tamamlanma oranı sözleşme geliri ile çarpılarak dönemin geliri tamamlanma yüzdesi yöntemi kullanılarak tespit edilmiş olur.

Standartta maliyeti baz alan yöntem daha detaylı olarak açıklanmıştır. Diğer iki yönteme göre zımni olarak maliyeti esas alan yöntemin daha güvenilir olduğu hissettirilmektedir (Ağca, 2007: 250).

İnşaat Taahhüt İşletmelerinde Muhasebeleştirme

"TMS: 11 – İnşaat Sözleşmeleri" standardına göre inşaat sözleşmelerinin gelir ve giderlerinin muhasebe döneminde raporlanacağının belirlenmesinde etkili olan faktör; inşaat sözleşmesinin sonucunun güvenilir biçimde ölçülebilmesidir (Şengür, 2012: 128). Güvenilir ölçüm mümkün değilse, katlanılan maliyetlerin geri kazanılması düşünülen muhtemel kısmı gelir olarak muhasebeleştirilir, maliyetlerin tamamı da dönem gideri olarak raporlanır. Dolayısıyla güvenilir ölçüm yapılamadığından kar oluşmaz. Gelecek dönemlerde güvenilir ölçümü engelleyen belirsizlikler ortadan kalkması halinde, gelir ve giderler "tamamlanma yüzdesi yöntemi"ne göre belirlenerek muhasebe kayıtları yapılır (TMS 11, Md. 32 – 34).

TMS/TFRS göz önünde bulundurulduğunda muhasebe kayıtları şu şekilde muhasebeleştirilir:

- Dönem içi inşaat ve onarım faaliyeti ile ilgili bir gider yapıldığında "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabına borç kaydı yapılır.

- Müşteriden dönem içi yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri nedeniyle alınan hak ediş bedelleri "350 – 357 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakediş Bedelleri" hesabında alacak kaydı yapılarak takip edilir.

- Dönem sonunda "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabında yer alan giderler yansıtma hesabı aracılığıyla "170 – 178 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri" hesabına aktarılır.

- Dönem sonunda inşaat sözleşmesinin sonucu güvenilir biçimde ölçülmesi durumunda "tamamlanma yüzdesi yöntemi" belirlenir. Tamamlanma yüzdesi; gerçekleşen maliyet / toplam maliyet, yapılan işe ilişkin incelemeler ve fiziki tamamlanma oranı seçeneklerinden yapılan işi en güvenilir olarak ölçen tercih edilerek belirlenir.

- İnşaat işi ile ilgili katlanılan maliyetler "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabına borç, "170 – 178 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri" hesabına alacak kaydedilir.

- Tamamlanma yüzdesi ile sözleşme geliri çarpılarak hesaplanan tutar "600 Yurt İçi Satışlar" hesabına alacak kaydedilir. "350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakediş Bedelleri" hesabında yer alan tutar "600 Yurt İçi Satışlar" hesabındaki tutar kadar borçlandırılır.

- Hesaplama sonrası, "600 Yurt İçi Satışlar" hesabında alacaklandırılan tutar, "350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakediş Bedelleri" hesabında yer alan tutardan büyükse aradaki fark kadar "120 Alıcılar" veya "181 Gelir Tahakkukları" hesaplarına ya da inşaat taahhüt işine uygun açılacak yeni bir hesaba borç kaydı yapılır.

- Müşteri, inşaat taahhüt işletmesine kendisi üstlenmek kaydıyla bazı işleri yaptırabilir. Bu işler dolayısıyla katlanılan maliyetler inşaat maliyeti kapsamına alınmayıp, müşteriden alınacak maliyeti gösteren açılacak yeni bir hesapta takip edilebilir.

- Gelecekte yapılması planlanan işlere ilişkin katlanılmış maliyetler bir varlık unsuru olarak "17X Yapılmakta Olan İşler" hesabına borç kaydı yapılır.

Bir inşaat işletmesinin toplam maliyetleri toplam geliri aşması ihtimal dahilinde ise beklenen zarar doğrudan dönemin finansal tablolarına gider olarak yansıtılır (Gökçen vd., 2011: 190).

TMS 11 İnşaat Sözleşmesi Standardı Gereği Açılması Önerilen Hesaplar

"TMS: 11 – İnşaat Sözleşmeleri" standardının uygulanmasında THP 17 no.lu hesap grubunda aşağıdaki hesapların açılması önerilmektedir (Akdoğan ve Sevilengül, 2007: 215) :

174 Yapılmakta Olan İşler

175 İş Sahibine Yansıtılacak Maliyetler

176 Hakedişe Bağlanacak Gelir Tahakkukları

Tahminlerdeki Değişiklikler

İnşaat taahhüt işiyle ilgili inşaat sözleşmesinde sözleşme geliri ve sözleşme maliyetleri tahminlerinde her zaman olası değişiklikler bulunmaktadır. Muhasebe tahminlerindeki değişiklikler "TMS 8: Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerindeki Değişiklikler ve Hatalar" standardına göre muhasebeleştirilir.

Kamuya Açıklanacak Bilgiler

- Dönem geliri olarak finansal tablolara yansıtılan sözleşme geliri tutarı,

- Dönem içinde kaydedilen sözleşme gelirinin saptanmasında kullanılan yöntemler,

- Devam eden sözleşmelere konu işlerin tamamlanma aşamasının saptanmasında kullanılan yöntemler,

- Raporlama dönemi sonuna kadar katlanılan maliyetler ile finansal tablolara yansıtılan kârların (kaydedilmiş zararlar düşüldükten sonra) toplam tutarı

- Alınan avanslar,

- Hakedişler üzerinden alınan teminatlar,
- Müşterilerden olan brüt alacaklar,
- Müşterilere olan brüt borçlar.

İNŞAAT TAAHHÜT İŞLETMELERİ UYGULAMASI

Sabit Fiyatlı Sözleşme Örneği

Yaren İnşaat Taahhüt A.Ş. 2011 yılı başlarında katlı otopark yapmak üzere "sabit fiyatlı sözleşme" düzenleyerek bir firma ile anlaşma sağlamıştır. Sözleşmenin bedeli 93.000.000 TL olup yıllara göre belirlenen hak ediş bedeli banka hesabına dönem içerisinde yatırılacaktır. Başlangıçtaki tahminlere göre işin maliyeti 65.000.000 TL belirlenmiştir ve her yılsonunda gözden geçirilecektir. 20.12.2013 tarihinde bitirilen inşaatla ilgili bilgiler şu şekildedir:

Tablo: 1 Yıllara Göre İnşaat Taahhüt Faaliyeti İle İlgili Bilgiler (₺)

	2011	2012	2013	TOPLAM
Yıllık Fiili Maliyet	15.000.000	30.000.000	32.000.000	77.000.000
Tahmini Tamamlama Maliyeti	53.000.000	25.000.000	-	78.000.000
Tahsil Edilen Tutarlar	18.000.000	42.000.000	33.000.000	93.000.000

Vergi Mevzuatına Göre 2011 Yılı Muhasebe Kayıtları

Dönem İçi

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	15.000.000	
İLGİLİ HESAPLAR		15.000.000

Dönem İçi

102 BANKALAR	18.000.000	
350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		18.000.000

31.12.2011

170 YIL.YAY.İNŞ. VE ON.MALİYETLERİ	15.000.000	
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANS.		15.000.000

31.12.2011

741 HİZ.ÜRETİM MAL.	15.000.000	
740 HİZMET ÜR.MALİYETİ		15.000.000

Vergi Mevzuatına Göre 2012 Yılı Muhasebe Kayıtları

Dönem İçi			
740 HİZMET ÜRETİM MAL.		30.000.000	
İLGİLİ HESAPLAR			
Dönem İçi			30.000.000
102 BANKALAR		42.000.000	
350YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.			42.000.000
31.12.2012			
170 YIL.YAY.İNŞ.ON.MALİYETLERİ		30.000.000	
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANS.			30.000.000
31.12.2012			
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANSITMA		30.000.000	
740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ			30.000.000

Vergi Mevzuatına Göre 2013 Yılı Muhasebe Kayıtları

Dönem İçi			
740 HİZMET ÜRETİM MAL.		32.000.000	
İLGİLİ HESAPLAR			32.000.000
Dönem İçi			
102 BANKALAR		33.000.000	
350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.			33.000.000
31.12.2013			
622 SATILAN HİZMET MALİYETİ		77.000.000	
170 YIL.YAY.İNŞ.ON.MALİYETLERİ			45.000.000
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANS.			32.000.000

	31.12.2013		
350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		93.000.000	
	600 YURT İÇİ SATIŞLAR		93.000.000
	31.12.2013		
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANSITMA		32.000.000	
	740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ		32.000.000
	31.12.2013		
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		93.000.000	
	690 DÖNEM K/Z		93.000.000
	31.12.2013		
690 DÖNEM K/Z		77.000.000	
	622 SATILAN HİZ.MALİYETİ		77.000.000

Tablo 2: Vergi Mevzuatına Göre Finansal Tablolar

31.12.2011 Tarihli Bilanço (₺1.000)				**31.12.2012 Tarihli Bilanço (₺1.000)**			
AKTİF		PASİF		AKTİF		PASİF	
Bankalar Y.Y.İnşaat On.Malyt..	18.000 15.000	Y.Y.İnş. On.Hak.	18.000	Bankalar Y.Y.İnş. On.Mal.	60.000 45.000	Y.Y.İ. Onar. Haked.	60.000
2011 Yılı Gelir Tablosu				**2012 Yılı Gelir Tablosu**			
Gelirler		-		Gelirler		-	
Giderler		-		Giderler		-	
Kar/Zarar		-		Kar/Zarar		-	

31.12.2013 Tarihli Bilanço (₺1.000)			
AKTİF		PASİF	
Bankalar	93.000	Kar	16.000
2013 Yılı Gelir Tablosu			
Gelirler		93.000	
Giderler		(77.000)	
Kar/Zarar		16.000	

Vergi mevzuatı, inşaat taahhüt işletmeleri için sözleşme gelir ve maliyetlerini görüldüğü üzere işin kesin olarak bittiği yılda raporlanmasını istemektedir. İşin bittiği yıldaki raporlama işleminin, muhasebenin temel kavramlarından "dönemsellik kavramı"na aykırı olduğu açıktır.

TMS/TFRS'YE GÖRE RAPORLAMA

Sabit fiyatlı sözleşmelerde, sonucun güvenilir olarak tahmin edilmesinde önemli olan tamamlanma derecesinin hesaplanabilmesidir.

2011 Yılı Hesaplamaları ve Muhasebe Kayıtları

2011 Yılı Tamamlanma Yüzdesi: 15.000.000 /68.000.000 = % 22

Satışlar (Gelir Tablosu) : 93.000.000 x 0,22 = 20.460.000 TL

Hakedişe Bağlanacak Gelir Tahakkukları : Satışlar – Tahsil Edilen Hakediş Bedeli

Hakedişe Bağlanacak Gelir Tahakkukları : 20.460.000 – 18.000.000= 2.460.000 TL

2011 Yılı Kar/Zararı: 20.460.000 – 15.000.000 = 5.460.000 TL kar.

	Dönem İçi		
740 HİZMET ÜRETİM MAL.		15.000.000	
	İLGİLİ HESAPLAR		15.000.000
	Dönem İçi		
102 BANKALAR		18.000.000	
	350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		18.000.000
	31.12.2011		
622 SATILAN HİZMET MALİYETİ		15.000.000	
	741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANS.		15.000.000

	31.12.2011		
350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		18.000.000	
176 HAKEDİŞE BAĞ.GELİR TAH.		2.460.000	
	600 YURT İÇİ SATIŞLAR		20.460.000
	31.12.2011		
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANSITMA		15.000.000	
	740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ		15.000.000
	31.12.2011		
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		20.460.000	
	690 DÖNEM K/Z		20.460.000
	31.12.2011		
690 DÖNEM K/Z		15.000.000	
	622 SATILAN HİZ.MALİYETİ		15.000.000

2012 Yılı Hesaplamaları ve Muhasebe Kayıtları

2012 Yılı Tamamlanma yüzdesi: 45.000.000 / 70.000.000 = % 64 Tamamlanma yüzdesi

Tahakkuk Eden Toplam Sözleşme Geliri : 93.000.000 x 0,64 = 59.520.000 TL

2012 Yılı Sözleşme Geliri : 59.520.000 – 20.460.000 = 39.060.000 TL

Satılan Hizmet Maliyeti : (30.000.000 TL)

2012 Yılı Karı 9.060.000 TL

Hakediş Olarak Tahsil Edilen Tutar : 42.000.000 TL

Bilançoda Raporlanacak Yıllara Yaygın İnşaat ve

Onarım Hakediş Bedeli : (18.000.000 + 42.000.000) – 59.520.000 = 480.000 TL

	Dönem İçi		
740 HİZMET ÜRETİM MAL.		30.000.000	
	İLGİLİ HESAPLAR		30.000.000
	Dönem İçi		
102 BANKALAR		42.000.000	
	176 HAKEDİŞE BAĞ.GELİR TAH.		2.460.000
	350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		39.540.000
	31.12.2012		
622 SATILAN HİZMET MALİYETİ		30.000.000	
	741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANS.		30.000.000
	31.12.2012		
350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		39.060.000	
	600 YURT İÇİ SATIŞLAR		39.060.000
	31.12.2012		
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANSITMA		30.000.000	
	740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ		30.000.000
	31.12.2012		
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		39.060.000	
	690 DÖNEM K/Z		39.060.000
	31.12.2012		
690 DÖNEM K/Z		30.000.000	
	622 SATILAN HİZ.MALİYETİ		30.000.000

2013 Yılı Hesaplamaları ve Muhasebe Kayıtları

Yıllar itibariyle maliyetler gözden geçirilmiş ve 2013 yılında fiili maliyet kesin olarak belirlenmiştir. 2013 yılı satış tutarı tamamlanma yüzdesi yöntemi ile değil, sözleşme bedelinden önceki dönemlerde hasılat olarak raporlanan gelir toplamları indirilerek hesaplanmalıdır.

2013 Yılı Sözleşme Geliri: 93.000.000 – (20.460.000 + 39.060.000) = 33.480.000 TL

Satışlar (Gelir Tablosu) : 33.480.000 TL

Satılan Hizmet Maliyeti (Gelir Tablosu) : (32.000.000) TL

2013 Yılı Karı 1.480.000 TL

	Dönem İçi		
740 HİZMET ÜRETİM MAL.		32.000.000	
	İLGİLİ HESAPLAR		32.000.000
	Dönem İçi		
102 BANKALAR		33.000.000	
	350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		33.000.000
	31.12.2013		
622 SATILAN HİZMET MALİYETİ		32.000.000	
	741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANS.		32.000.000
	31.12.2013		
350 YIL.YAY.İNŞ.ON.HAK.BED.		33.480.000	
	600 YURT İÇİ SATIŞLAR		33.480.000
	31.12.2013		
741 HİZ.ÜRETİM MAL.YANSITMA		32.000.000	
	740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ		32.000.000
	31.12.2013		
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		33.480.000	
	690 DÖNEM K/Z		33.480.000
	31.12.2013		
690 DÖNEM K/Z		32.000.000	
	622 SATILAN HİZ.MALİYETİ		32.000.000

Tablo 3: TMS/TFRS'ye Göre Yıllar İtibariyle Finansal Tablolar

31.12.2011 Tarihli Bilanço (₺1.000)				**31.12.2012 Tarihli Bilanço (₺1.000)**			
AKTİF		PASİF		AKTİF		PASİF	
Bankalar Hak. Bağ. Gel. Tah.	18.000 2.460	Dön. Karı	5.460	Bankalar	60.000	Yıl.Yay. İnş.Hakediş Bedeli	480
						Geç.Yıl.Karı Dön. Karı	5.460 9.060
2011 Yılı Gelir Tablosu (₺1.000)				**2012 Yılı Gelir Tablosu (₺1.000)**			
Gelirler		20.460		Gelirler		39.060	
Giderler		(15.000)		Giderler		(30.000)	
Kar/Zarar		5.460		Kar/Zarar		9.060	

31.12.2013 Tarihli Bilanço (₺1.000)			
AKTİF		PASİF	
Bankalar	93.000	Geçmiş Yıllar Karları	14.520
		Dönem Karı	1.480
2013 Yılı Gelir Tablosu (₺1.000)			
Gelirler		33.480	
Giderler		(32.000)	
Kar/Zarar		1.480	

Muhasebe standartlarına göre belirlenen kar/zarar tutarı ile dönemsellik kavramına uygun hareket edilmekte ve işletmenin yıllar itibariyle performansı hakkında bilgi sağlanmaktadır.

Muhasebe standartları ile vergi mevzuatının kar/zarar tespiti karşılaştırmalı olarak aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 4: TMS/TFRS ile Vergi Mevzuatı Arasında Kar/Zarar Değerleme Farklılığı

	2011 Yılı K/Z	2012 Yılı K/Z	2013 Yılı K/Z	TOPLAM
TMS/TFRS	5.460.000	9.060.000	1.480.000	16.000.000
VERGİ KANUNLARI	-	-	16.000.000	16.000.000

Tamamlanmış sözleşme yöntemi, inşaat işinin devam ettiği hesap dönemlerinde genellikle faaliyet sonuçlarının zarar ile tamamlanması ya da düşük düzeyde karların oluşması nedeniyle ortaklara kar payı dağıtımı konusunda engeller ortaya çıkarmaktadır. Tamamlanma yüzdesi yöntemi ise kar dağıtım kararlarında sağlıklı faaliyet sonucu bilgileri sunmaktadır (Alagöz, 2009: 4,5). Muhasebe standartlarına göre belirlenen kar/zarar tutarı ile dönemsellik kavramına uygun hareket edilmekte ve işletmenin yıllar itibariyle performansı hakkında bilgi sağlanmaktadır. Tamamlanmış sözleşme yönteminde muhasebenin temel kavramlarından "ihtiyatlılık kavramı" tavizsiz biçimde kullanılırken, tamamlanma yüzdesi yönteminde ise "dönemsellik kavramı" ön planda tutulmaktadır.

SONUÇ

Muhasebenin temel kavramlarından dönemsellik kavramı, gelir ve giderlerin muhasebeleştirme esasını "tahakkuk esası" olarak belirlemiştir. İnşaat taahhüt işletmeleri, vergi mevzuatı ve TMS/TFRS düzenlemeleri arasında farklı muhasebeleştirme esaslarına tabidir.

Vergi mevzuatı, devletin vergi alacağının belirlenmesinde işletmeleri yönlendirmektedir. Bu bağlamda inşaat taahhüt işletmelerinin vergi matrahının belirlenmesinde işin bittiği yıl esas alınmakta, inşaat faaliyetinin sürdürüldüğü önceki yıllar herhangi bir kar/zarar tespiti yapılmamaktadır.

Türkiye muhasebe/finansal raporlama standartlarının uygulanmasıyla işletmelere ait finansal tabloların, yatırımcılar ve işletme dışı diğer bilgi kullanıcılara yönelik işletmenin finansal durum ve performansı hakkında anlaşılabilir, ihtiyaca uygun, güvenilir ve karşılaştırılabilir olarak sunulması gerekmektedir. TMS/TFRS'de inşaat taahhüt işleriyle ilgili "TMS: 11 İnşaat Sözleşmeleri" standardında açıklanan "tamamlanma yüzdesi yöntemi" yeni bir muhasebeleştirme esasıdır. Bu standartta, inşaat faaliyetinin ilerlemesine paralel olarak inşaat gelir ve gideri dönem dönem finansal tablolarda raporlanmalıdır.

KAYNAKLAR

AĞCA, A. (2007). *"İnşaat Sözleşmeleri"*. **Türkiye Muhasebe Standartları Uygulaması.** Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları. s. 231 – 284.

AKDOĞAN, N. ve SEVİLENGÜL, O. (2007). **Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulaması.** Ankara: Gazi Kitabevi.

ALAGÖZ, A. (2009). *"TMS 11: İnşaat Sözleşmeleri Standardı Çerçevesinde İnşaat İşlerinde Sözleşme Maliyet ve Gelirlerinin Muhasebeleştirilmesi"*, **Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi,** Ocak: 1-36.

ALTUNCU, H. ve KÜTÜK, Z. (2009). **Vergisel İşlemlerin Muhasebeleştirilmesi.** Ankara: Ankara SMMM Odası Yayın No: 69.

BEKÇİ, İ. ve NEGİZ, N. (2011). *"Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin İnşaat Taahhüt İşletmelerinde Uygulanması"*, **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi,** Sayı 2: 119 – 136.

DÜNDAR M. (2010). **2009 Yılı Dönem Sonu Envanter ve Değerleme İşlemleri.** Ankara: Ankara SMMM Odası Yayın No:71.

GÖKÇEN, G., ATAMAN, B. ve ÇAKICI, C. (2011). Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamaları. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

GÜNGÖRMÜŞ, A.H., ve BOYAR, E. (2007*). "TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardında Maliyet Güncellemesi (Eskalasyon) Durumunda Gelirin Tespiti"*,**Vergi Dünyası**, 311: 107-110.

KAVAL, H. (2008), *"İnşaat (Yapım) Sözleşmeleri",* **Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları,** Ankara: Gazi Kitabevi. s. 125 – 154.

ÖZTÜRK, B., ve ÖĞREDİK, G. (2007). **Dönem Sonu Envanter ve Değerleme İşlemleri.** Ankara: Ankara SMM Odası Yayın No: 55.

ŞENGÜR, E.D. (2012). *"İnşaat Sözleşmeleri Muhasebesi ve Finansal Performansın Ölçülmesinde Maliyeti Kurtarma Yöntemi"* **Mali Çözüm Dergisi.** Eylül-Ekim: 123 – 153.

TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı, www.kgk.gov.tr, (Erişim Tarihi: 10.02.2013)

YERELİ, A.N., KAYALI, N. ve DEMİRLİOĞLU, L., (2011), *"İnşaat Sözleşmelerine İlişkin TMS 11 Çerçevesinde Yıllara Yaygın İnşaat ve Taahhüt İşlerinin Muhasebeleştirilmesi".* **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.** Sayı 3: 113-135.

YILMAZ, F. (2008). *"TMS-11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının İşletmeler Üzerindeki Etkisi: İMKB'de Hisse Senetleri İşlem Gören Bir İnşaat Şirketi"*, **Yönetim Dergisi.** Ekim: 8 – 26.

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu.

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE SEKTÖREL İSTİHDAMIN YABANCI BANKA GİRİŞLERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR UYGULAMA (1990–2010)[1]

Mustafa ÜNVER
Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, mustunver@yahoo.com

ÖZET: Dünya ekonomilerinde yabancı sahipliği bankacılık sisteminde de kendini göstermiştir. İstikrarlı bir ekonomi için güçlü ve rekabetçi bir bankacılık sistemi gereklidir. Geçiş ekonomilerinin bankacılık sektörünün gelişiminde yabancı bankalar önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışma; geçiş ekonomilerinde sektörsel istihdam değişkenlerinin yabancı banka girişlerine etkisini araştırmaktadır. Bu çalışmanın orijinalliği; yabancı banka girişlerinin belirleyicilerinden olan istihdam değişkeninin sektörsel biçimde incelenmesidir. Bu çerçevede yabancı banka girişlerinin belirleyicileri arasında; tarım, sanayi ve hizmetler sektörü istihdam büyümeleri çalışmanın modeline dâhil edilmiştir. Çalışmada 27 geçiş ekonomisinin 1990–2010 döneminde Panel Veri Analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre kontrol değişkenleri; şehirleşme büyüme oranı, toplam nüfus büyüme oranı, kişi başına düşen kredi miktarı ve doğrudan yabancı yatırımın GSYİH içindeki payı pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Bununla birlikte; toplam krediler içindeki yerine getirilmeyen kredilerin payı ve enflasyon oranları yabancı banka girişleri üzerinde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Sadece döviz kurları istatistiksel olarak anlamsız sonuçlar vermiştir. Sektörsel istihdam değişkenleri düşünüldüğünde ise; sanayi sektörü istihdam büyümesi ve hizmetler sektörü istihdam büyümesi değişkenlerinin yabancı banka girişleri üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Diğer taraftan; tarım sektörü istihdam değişkenlerinin yabancı banka girişleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Bankalar, Geçiş Ekonomileri, Yabancı Sahipliği, Sektörsel İstihdam

ABSTRACT: Foreign ownership has standed out in banking sectors of world economies. Substantial and competitive banking system is required for a stable economy. Foreign banks have played an important role in development of banking sector in transition economies. This paper investigates the effects of employment variables on foreign bank entries in transition economies. This paper's difference is to search sectoral determinants of foreign bank entries for employment variables. In this context, paper has main models that include agriculture, industry and service sectors of employment as determinants of foreign bank entries. This study uses Panel Data Analysis for 1990–2010 period in 27 transition economies. According to results, control variables that are urbanization growth rate, total population growth rate, credit per capita and the ratio of foreign direct investment to GDP have been shown to be positevly and statistically significant related to foreign bank entries. On the other hand, the ratio of non-performing loans to total loans and inflation rates have significantly negative sign on foreign bank entries. Exchange rates is only found statistically insignificant among all control variables. Employment growth of industy sector and employment growth of service sector have had a significantly positive impact on foreign bank entries. Conversely, employment growth of agriculture sector haven't been a significantly effect on foreign bank entries.

Keywords: Foreign Banks, Transition Economies, Foreign Ownership, Sectoral Employment

[1] Bu çalışma 2012 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde **"Geçiş Ekonomilerinde Sektörel Büyüme ve Sektörel İstihdamın Yabancı Banka Girişlerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama (1990–2010)"** ismiyle kabul edilen Doktora tezinden oluşturulmuştur.

GİRİŞ

Geçtiğimiz 20 yıl boyunca, dünya etrafında bankacılık sisteminde tahmin edilemeyen değişiklikler olmuştur. Bu küresel değişimin en önemli örneklerinden bir tanesi de bankacılık sektörünün yaşamış olduğu büyük değişimdir. Özellikle geçiş ekonomilerinde hükümetin baskın oranda kontrol ettiği bankacılık yapısından yabancı finansal kurumların kontrolüne doğru giden bir dönüşüm dikkatlerden kaçmamaktadır. Bankacılık sektöründe yabancı kontrolünde yeni oluşan bankacılık yapısı; hem finansal ve kurumsal çevrenin gelişmesine hem de özellikle Avrupa geçiş ekonomileri arasında bankacılık sektörünün homojenleşmesine neden olmuştur (Bonin ve Schnabel, 2011: 397).

1970'li yıllardan bu yana dünyada bağımsızlıklarına sahip olan veya yeni sahip olmaya başlayan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin her birinde yabancı bankacılık kısıtlamaları esnekleşmiştir. Hatta uluslar arası organizasyonlardan herhangi bir talep gelmeden birçok ülke, yerli bankacılık piyasalarında bankacılık ilişkili aktiviteleri üstlenmeleri için daha fazla yabancı bankanın girişine izin vermiştir. Aynı zamanda Uluslar arası Para Fonu (IMF) gibi uluslar arası organizasyonlar, bir bankacılık reformu aracılığıyla bu ülkelerin yerli bankacılık sektörüne yabancı banka girişine izin vermeleri için uzun vadeli bir öneride bulunmuştur (Dopico ve Wilcox, 2001: 300). Bu gelişmelerinde katkısıyla küresel bankacılık sisteminin çok büyük bir bölümü devlet kontrolünden özel sektöre son yirmi yılda transfer edilmiş, çok daha fazla bir bölümü ise özellikle gelişmekte olan ekonomilerin bankacılık sektörlerinin özelleştirilmesi için yeniden yapılandırma politikalarına maruz kalmıştır. Devletlerin banka özelleştirmelerine ihtiyaç duymasına temel olarak iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan birincisi; bankacılık sektörünün devlet kontrolünde olmasının planlandığı hedeflere ulaşmaması yargısının genel kabul görmesi, bankacılık sektöründe özelleştirme taraftarlarını güçlendirmiştir. İkinci faktör ise, finansal sistemin ekonomik kalkınmayı destekleyen önemli bir araç olduğu fikrinin doğruluğunun anlaşılmasıdır (Megginson, 2005: 1936). Ayrıca Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde (CEEC) 1989 yılında ortaya çıkan etkili değişimler, bu ülkelerdeki ampirik çalışmaların yoğunlaşmasına da neden olmuştur. Bu dönemde devlet sosyalizminin çöküşü ile piyasa kaynaklı girişim ekonomisine doğru hareket etmek zorunda hissedilen bir umutsuzluk söz konusuydu. Bu dönemde geçiş ekonomilerinde en sık uygulanan politika çözümü; Doğrudan Yabancı Yatırımları (DYY) ve yabancı sahipliğini kolaylaştırarak sanayi sektörünü serbestleştirmekti. Örnek olarak; Macaristan bu kalkınma stratejisine izin vermiş ve 1989 yılından sonra görülen yapısal değişiklikler ile küresel ve bölgesel seviyede artan ekonomik bütünleşme genel olarak ülkelerin ekonomik kalkınmasında çok uluslu şirketlerin rolünü arttırmıştır (Akbar ve McBride, 2004: 89–90).

Bir geçiş ekonomisinin oluşumu; kolektif sahipliğin baskınlığına son veren özel sahipliğe dayanan yeni kurumların inşa edilmesi anlamına gelmektedir (Vernikov, 2007: 7). Geçişteki ülkelerin ekonomik yapısı alışılmışın dışındaydı. Geçiş ekonomileri, başlangıçta bir piyasa ekonomisinden tümüyle yetersiz ve gelişmemiş bir finansal sektör ve gelişmiş bir endüstri sektörü tarafından karakterize edilmişti. Sonuç olarak; geçiş ekonomileri, reel sektör kalkınması ve sadece kısmi olarak boşluğu doldurabilen yeni ve yavaş oluşturulan finansal sektör arasındaki bir ayrımı yansıtarak finansal ve bankacılık sektörlerini yeniden kurmuştur (Papi ve Revoltella, 1999: 5). Geçiş ekonomilerinin büyük bir bölümü 1990'lı yıllar boyunca sıkıntılı şekilde bankacılık problemleri ile yüz yüze gelmiştir. Bu ekonomiler ekonomik yeniden yapılandırma ve finansal sistemlerinde değişiklikleri uygulamak zorunda kalmıştır (Mannasoo ve Mayes, 2009: 244). 1990'lı yılların sonlarından bu yana, Güneydoğu Avrupa ülkelerinin bankacılık sektörlerinin karşılaştığı banka iflasları ve banka güvenilirliliği sorununu azaltmak ve banka performanslarını geliştirmek için yapılan önemli değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Bu ülkeler bu geçiş dönemlerinin başlarında merkezi planlama altındaki değişik sektör ve girişimlerin arasında kaynakların dağılımı konusunda finansal sistemin dönüşümü için zorluklar ile yüz yüze gelmeye devam etmiştir. Bu konudaki anahtar reformlar; iki yapılı bankacılık sisteminin dâhil edildiği, özel bankalardaki sektörsel kısıtlamaların kaldırıldığı, bankacılık sektörüne yabancı banka girişine izin veren liberal sistemin kabul edildiği bir sistem olarak söylenebilir (Mamatzakis vd., 2005: 195). Bununla birlikte; Avrupa Birliği'nin (AB) Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi yabancı bankacılık sistemine olan ilgiyi arttırmıştır. 1990'lı yılların ortaları sırasında, birçok sosyalist ülke planlanmış merkezi ekonomiden piyasa temelli ekonomiye doğru önemli miktarda geçiş politikası uygulamıştır. Bu geçiş süreci, özellikle bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve birleşmelerde önemli adımlar atılmasına vesile olmuştur. Bu süreç aslında, kamu bankalarının özelleştirilmesi ve bankacılık sektörünün yabancı sahipliğine açılmasını destekleyen bir etken olarak göze çarpmaktadır (Naaborg vd., 2004: 100).

Küreselleşmenin tamamen kendini kabul ettirdiği ve hissettirdiği günümüzde, küreselleşmenin ekonomik anlamdaki en görülebilir örneklerinden birisi yabancı bankacılık sektöründeki yukarıdaki gelişmelerdir. Yabancı bankacılık sektöründeki son gelişmeler, özellikle geçiş ekonomilerinin finans sektöründe yabancı bankaların sektör içindeki paylarını arttırdığını göstermektedir. Geçiş ekonomileri kısmen zorunluluktan kısmen ise dünya konjonktürünün etkisiyle yabancı banka girişlerine izin vermiş, aynı zamanda son dönemlerde yabancı bankaların kendi bankacılık sektörüne girişlerini sağlayacak uygulamaları hayata geçirmiştir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin yabancı bankaları kendi bankacılık sektörüne çekmesini sağlayan değişkenlerin araştırılması önemli bir etkendir. Literatüre bakıldığında yabancı banka girişlerinin bir ekonominin bankacılık sektörüne giriş belirleyicilerinin yoğun şekilde araştırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada yabancı bankaların geçiş ekonomilerine neden giriş yapmak isteyecekleri konusuna odaklanılmıştır. Bu bağlamda; istihdam değişkenleri sektörsel açıdan düşünüldüğünde üç temel sektör olan tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin yabancı banka girişlerini nasıl, hangi yönde ve hangi şiddette etkilediği araştırılmaktadır. Daha açık şekilde ifade edilmesi gerekirse; tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki istihdam düzeylerindeki büyüme değişkenlerinin yabancı banka girişlerine olan etkileri bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Dolayısıyla; bu çalışma yabancı bankaların bir ekonomiye neden girmek isteyeceklerini mevcut literatürü daha da genişleterek yeni sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır. Mevcut literatür incelendiğinde, yabancı banka girişlerinin giriş yaptığı ekonomiye olan etkileri üzerinde çalışmalara fazlasıyla rastlanmaktadır. Bu çalışmaların hiçbiri aldıkları makro değişkenleri sektörsel olarak modellerine dâhil etmemiştir. Literatürde hiç çalışılmayan bir konu olan geçiş ekonomilerinde sektörsel çerçevedeki değişkenlerin kurulacak modele dâhil edilmesi çalışmanın önemini ve spesifikliğini ifade etmektedir. Bu çalışma bu konudaki açığı kapatmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde; kullanılan değişkenler literatür yardımıyla tanıtılacaktır. Üçüncü bölümde; çalışmada kullanılan model ve yöntem ifade edilecektir. Dördüncü bölümde ise; çalışmanın bulguları ekonometrik ve istatistikî tablolar desteğiyle açıklanarak sonuçların yorumlanması ve beşinci bölümde sonuç kısmı ile çalışma son bulacaktır.

ÇALIŞMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLERİN LİTERATÜR YARDIMIYLA TANITILMASI

Mevcut literatürde yabancı banka girişlerinde en çok kullanılan 2 farklı değişken olan; yabancı banka varlıklarının toplam bankacılık sektörü içindeki payı ve yabancı banka sayısının toplam banka sayısı içindeki payı değişkenleri kurulacak modellerde bağımlı değişken olarak kullanılacaktır. Bağımsız değişkenler ise; çalışmanın asıl konusu olan sektörsel istihdam değişkenleri ve literatürde yabancı banka girişlerinin belirleyicisi olarak kullanılan diğer değişkenler olarak modele dâhil edilecektir. Literatürde yabancı banka girişlerinin belirleyicisi olarak kullanılan diğer değişkenler; spesifik değişkenler (şehirleşme oranı ve nüfus artış büyümesi), finansal değişkenler (borç verme faiz oranı ile mevduat faiz oranı farkı, toplam krediler içindeki yerine getirilmeyen kredilerin payı ve kişi başına düşen kredi miktarı) ve makroekonomik değişkenler (enflasyon, DYY miktarının GSYİH içindeki payı ve döviz kurları) olarak modellere dâhil edilecektir.

Tablo 1. de çalışmada kullanılacak değişkenlerin sembolleri, bu sembollerin tanımları ve değişkenlerin kaynakları ifade edilmektedir.

Tablo 1. Modele Dâhil Edilen Değişkenlerin Tanımlamaları ve Kaynakları

Değişken Adı	Değişkenin Tanımlanması	Değişkenin Kaynağı
Bağımlı Değişkenler		
A	Bankacılık sektöründeki toplam varlıklar içindeki yabancı banka varlıklarının payı	EBRD
B	Bankacılık sektöründeki toplam banka sayısı içindeki yabancı banka sayısının payı	EBRD
Bağımsız Değişkenler		
a) Sektörsel Değişkenler		
AGEMG	Tarım sektörü istihdam miktarındaki yüzde büyüme	UNECE
INDEMG	Sanayi sektörü istihdam miktarındaki yüzde büyüme	UNECE
SEREMG	Hizmetler sektörü istihdam miktarındaki yüzde büyüme	UNECE
b) Spesifik Değişkenler		
URBANIZATION	Toplam nüfus içindeki şehir nüfusunun yüzde oranı (Şehirleşme oranı)	WDI
POPGROWTH	Toplam nüfustaki büyüme oranları	WDI
c) Finansal Değişkenler		
SPREAD	Bankaların borç verme faiz oranı ile bankaları mevduat faiz oranları arasındaki fark	IFS
NPL/TOTALOAN	Toplam banka kredileri içindeki yerine getirilmeyen kredi miktarının payı	EBRD
CREDITPERCAPITA	Kişi başına düşen kredi miktarı	WDI
d) Makro Değişkenler		
INFLATION	Tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde değişim	WDI
FDI	Doğrudan yabancı yatırımlarının GSYİH içindeki payı	WDI
EXCHANGE	Yerel paraların, Amerikan dolarına karşılık gelen döviz kuru	IFS

Bağımlı Değişkenler

A: Bankacılık sektöründeki toplam varlıklar içindeki yabancı banka varlıklarının payı. Bu değişken EBRD'den elde edilmiş olup şu şekilde formüle edilmiştir:

$$A = \frac{Bankacılık\ Sektöründeki\ Yabancı\ Banka\ Varlıklarının\ Değeri}{Bankacılık\ Sektöründeki\ Toplam\ Varlıklarının\ Değeri}$$

Horen (2007), 1988–1995 yıllarını kapsayan veriler ile gelişmekte olan ekonomilerin bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında yabancı banka girişlerinin bir ölçüsü olarak A değişkenini bağımsız değişken olarak kullanmıştır.

Dopico ve Wilcox (2001), 1999 yılı verileri ile 110 ekonominin bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini incelediği çalışmalarında yabancı banka girişlerinin bir göstergesi olarak A değişkenini kullanmıştır.

Bertus vd., (2008), 2000-2004 verilerini kullanarak 153 ülkede yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında yabancı banka varlığının bir ölçeği olarak A değişkenini bağımlı değişken olarak modellerine dâhil etmiştir.

Berger vd., (2004), 1993-2000 yılları verilerini kullanarak gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 49 ekonomide bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında, yabancı banka piyasa payı olan A değişkenini modellerine bağımsız değişken olarak dâhil etmişlerdir. A değişkeninin gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin ekonomik büyümesine etkisini incelemiştir.

B: Bankacılık sektöründe bulunan toplam banka sayısı içerisindeki yabancı banka sayısının payı. Bu değişken EBRD'den elde edilmiş olup şu şekilde formüle edilmiştir:

$$B = \frac{Bankacılık\ Sektöründeki\ Yabancı\ Banka\ Sayısı}{Bankacılık\ Sektöründeki\ Toplam\ Banka\ Sayısı}$$

Dopico ve Wilcox (2001), 1999 yılı verileri ile 110 ekonominin bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini incelediği çalışmalarında yabancı banka girişlerinin bir göstergesi olarak B değişkenini kullanmıştır.

Claessens vd., (2001), 1988-1995 yılları verileri ile 80 ülkenin bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini incelediği çalışmalarında, B değişkenini yabancı banka girişlerinin bir göstergesi olarak ve bağımsız değişken olarak modellerine dâhil etmiştir.

Bağımsız Değişkenler

Çalışmanın bu alt bölümünde panel veri analizine dâhil edilen bağımsız değişkenler ifade edilecektir. Bağımsız değişkenler; sektörsel değişkenler, spesifik değişkenler, finansal değişkenler ve makro değişkenler olarak ifade edilmiştir.

Sektörsel Değişkenler

Çalışmaya dâhil edilen bu alt bölümde modellerde kullanılan sektörsel değişkenler olan; sektörsel istihdam değişkenleri açıklanacaktır. Sektörsel değişkenler literatürdeki diğer çalışmalarda kullanılan istihdam değişkenlerinden farklılığı göstermektedir. Örneğin; literatürde istihdam değişkenleri yabancı banka girişlerinin belirleyicileri arasında incelenmiştir. Fakat literatürde; sektörsel istihdam değişkenleri geçiş ekonomilerinde yabancı banka girişlerinin belirleyicileri arasında incelenmediğinden dolayı bu çalışmanın orijinalliğini gösteren bağımsız değişkenler olarak göze çarpmaktadır.

Sektörsel İstihdam Değişkenleri

Bodenhorn (2008), 1837–1857 verilerini kullandığı çalışmasında yerli-yabancı banka ayırımı yapmadan New York şehrine banka girişlerinin belirleyicilerini ifade etmiştir. Bu çalışmada, sektörsel istihdam değişkenlerinden olan sanayi ve ticaret sektörlerindeki istihdam değişkenlerini banka girişleri modeline dâhil etmiştir. Ve sadece ticaret sektöründeki istihdamda, banka girişleri üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiye ulaşmıştır.

AGEMG - Bu değişken, tarım sektöründe çalışan toplam istihdam düzeyinin yıllar itibari ile yüzde olarak büyüme oranlarını ifade etmektedir. Bu değişkenin verileri UNECE'nin internet sitesinden elde edilmiştir.

INDEMG - Bu değişken, sanayi sektöründe çalışan toplam istihdam düzeyinin yıllar itibari ile yüzde olarak büyüme oranlarını ifade etmektedir. Bu değişkenin verileri UNECE' nin internet sitesinden elde edilmiştir.

SEREMG - Bu değişken, hizmetler sektöründe çalışan toplam istihdam düzeyinin yıllar itibari ile yüzde olarak büyüme oranlarını ifade etmektedir. Bu değişkenin verileri UNECE'nin internet sitesinden elde edilmiştir.

Spesifik Değişkenler

URBANIZATION – Bu değişken, şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki yüzde payını ifade etmektedir. URBANIZATION değişkeni DB'nin Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) verilerinden elde edilmiş ve şu şekilde formüle edilmiştir:

$$\text{URBANIZATION} = \frac{\text{Şehir Nüfusu}}{\text{Toplam Nüfus}} \times 100$$

Yabancı bankalar giriş yaptıkları ekonominin bankacılık sektöründe ilk olarak o ekonominin ana merkezlerine ve şehirlerine giriş yapmaktadır. Dolayısıyla nüfus açısından şehirleşme oranı yabancı bankalar için önemli bir değişkendir. Bu değişkenin bir diğer önemi ise, bankacılık sektöründeki müşterilerin bankaların sağladığı kredi imkânlarına rahat ulaşabilmesi olarak ifade edilebilir. Bu değişkenin artışı, bir ekonominin bankacılık sektöründeki kredi müşterilerinin artışı olarak yorumlanabilmektedir. Bu durum ise yabancı bankaların bu ekonomilere girişi için cezp edici bir unsur olmaktadır (Clarke vd., 2006: 789).

Bodenhorn (2008), 1837–1857 verilerini kullandığı çalışmasında yerli-yabancı banka ayırımı yapmadan New York şehrine banka girişlerinin belirleyicilerini araştırmıştır. Bu çalışmada, URBANIZATION değişkenindeki artış ile banka girişleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir.

POPGROWTH - Bu değişken, toplam nüfustaki yıllık yüzdelik artışı ifade etmektedir. POPGROWTH değişkeni DB'nin WDI verilerinden elde edilmiştir.

Dopico ve Wilcox (2001), 1999 verileriyle 110 ekonominin bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini araştırdığı çalışmalarında, bir ekonominin bankacılık sektöründeki toplam piyasa büyüklüğün veya gelişim seviyesinin yabancı bankaların kararlarında ne kadar etkili olup olmadığını ölçmek için nüfus değişkenini modellerine dâhil etmiştir. Ve nüfus artışını, ekonomik büyüme oranının bir etkeni olduğunu ifade ederek yabancı bankaları cezbeden bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada, nüfus değişkeni ile yabancı banka girişleri arasında istatistiksel olarak pozitif işaretli fakat anlamsız bir ilişki elde edilmiştir (Dopico ve Wilcox, 2001: 314).
Mutinelli ve Piscitello (2001), 98 uluslar arası İtalyan bankasının 46 ekonominin bankacılık sektörüne girişi üzerine yaptıkları çalışmalarında nüfus değişkenini modellerine giriş yapılacak ekonominin sektörsel avantajlarının bir ifadesi olarak dâhil etmiştir. Yapılan analize göre nüfus değişkenindeki artış ile uluslar arası İtalyan bankalarının yabancı ekonomilerin bankacılık sektörüne girişi arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilmiştir.

Alhadeff (1976: 202), 1948–1970 verileri ile Amerika'da bankaların yeni giriş yaptıkları ve yapacakları yerlerdeki büyüme ve varlıklarını devam ettirme politikaları üzerine yaptığı çalışmasında; bir bankanın giriş kararında, giriş yapacağı yerin nüfusunun önemli bir değişken olduğunu ifade etmiştir. Çünkü banka yeni bir yere girmeden önce varlığını devam ettirmek için minimum bir sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Bu sermayenin karşılanmasındaki en önemli etken mevduat miktarıdır. Eğer nüfusu yüksek olan bir yere giriş yapılırsa buradaki mevduat sahibi müşteri sayısı ve toplanan mevduat miktarı da yüksek olacaktır. Toplanan mevduatlar ise, yeni giriş yapan bankanın minimum sermaye ihtiyacını karşılamasında faydalı olacaktır. Bu çalışmada, nüfus miktarı ile yeni giriş yapan bankanın toplamış olduğu mevduat miktarı arasında pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Dolayısıyla yeni giriş yapılacak yerdeki nüfus miktarı arttıkça, yeni giriş yapan bankanın toplamış olduğu mevduat miktarı da artış gösterecektir.

Finansal Değişkenler

SPREAD - Bu değişken, bankaların yıllık borç verme faiz oranları ile bankaların yıllık mevduat faiz oranları arasındaki farkı ifade etmektedir. Borç verme faiz oranları ve mevduat faiz oranları verileri IMF'nin istatistik departmanlarından biri olan Uluslar arası Finansal İstatistiklerin (IFS) internet sitesinden elde edilmiştir.

SPREAD = Bankaların Yıllık Borç Verme Faiz Oranı - Bankaların Yıllık Mevduat Faiz Oranı

Ramchander vd., (1999: 54), çalışmasında beş gelişmiş ekonominin (Kanada, Fransa, Almanya, Japonya ve İngiltere) bankacılık sektöründeki yabancı bankaların Amerikan bankacılık sektörüne giriş nedenlerini 1984-1995

verileri ile incelemiştir. Bu çalışmada, SPREAD değişkeni arttıkça yabancı bankaların kar elde etme olasılığının arttığını ifade edilmiştir. Dolayısı ile daha küçük SPREAD oranındaki bankalar, daha yüksek SPREAD oranı olan ülkelerin bankacılık sektörüne giriş yapacaktır. Diğer taraftan yüksek SPREAD oranları bankaların kredi faiz gelirleri aracılığı ile karlarını arttırmalarına rağmen, yerine getirilmeyen kredi miktarlarının arttığı durumda yabancı bankaların riskini arttıran bir durum söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bu değişkenin beklenen işareti literatüre bakıldığında pozitif olmakla beraber, negatif bir işaret de beklenebilmektedir.

Mutinelli ve Piscitello (2001), 1989–1999 verileri kullanılarak 98 uluslar arası İtalyan bankanın 46 ekonominin bankacılık sektörüne girişi üzerine yaptıkları çalışmalarında SPREAD değişkenini giriş yapılacak ekonominin avantajlarının bir göstergesi olarak modellerine dâhil etmiştir. Ve sonuç olarak SPREAD değişkeni ile İtalyan bankalarının yabancı ülkelerin bankacılık sektörüne girişi arasında pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşmıştır.

Magri vd., (2005) 22 OECD ekonomisinin bankacılık sektöründe bulunan uluslar arası bankalarının İtalya bankacılık sektörüne girişlerinin belirleyicilerini 1983-1998 verileri ile araştırdığı çalışmalarında, SPREAD değişkenini modellerine bağımsız değişken olarak koymuştur. Bu değişkeni, uluslar arası bankaların kar etme potansiyelini yükselten bir unsur olarak ifade etmişlerdir. Bu çalışmada; İtalya'nın bankacılık sektörüne yabancı girişi ile SPREAD değişkeni arasında pozitif ilişkili ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır.

NPL/TOTALOAN **-** Bu değişken, toplam banka kredileri içindeki yerine getirilmeyen kredilerin (NPL) payı olarak ifade edilmektedir. Bu değişkenin verileri EBRD'den elde edilerek şu şekilde formüle edilmiştir:

$$NPL/TOTALOAN = \frac{Yerine\ Getirilmeyen\ Krediler\ Toplamı}{Toplam\ Banka\ Kredileri\ Toplamı}$$

Dopico ve Wilcox (2001) çalışmalarında yerine getirilmeyen kredilerle ilgili olarak, $NPL/TOTALASSET = \frac{Yerine\ Getirilmeyen\ Krediler\ Toplamı}{Toplam\ Banka\ Varlıkları\ Toplamı}$ değişkenini kullanmış ve yerine getirilmeyen krediler azaldıkça yabancı bankaların o ekonominin bankacılık sektörüne daha fazla girmek istediğini ifade etmiştir (Dopico ve Wilcox, 2001: 314). Yabancı banka girişlerinin belirleyicilerinin araştırıldığı bu çalışmada, toplam banka varlıkları içindeki NPL miktarının payı arttıkça, yabancı banka girişinin azalacağı sonucuna ulaşılmasına rağmen, bu değişken kurulan modelde istatistiksel olarak anlamsız bir sonuç vermiştir.

Peek vd. (1999), Amerikan uluslar arası bankaları ile bu uluslar arası bankaların giriş yaptıkları ekonominin bankacılık sektöründeki yerli bankaların performanslarının karşılaştırıldığı çalışmalarında NPL/TOTALOAN değişkenini bağımlı değişken olarak modellerine dâhil etmiştir.

CREDITPERCAPITA **-** Bu değişken, bankacılık sektörünün yurtiçinde verdikleri net kredi miktarının toplamının, ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilen kişi başına düşen kredi miktarını ifade etmektedir. Bu değişkenin oluşturulması için ihtiyaç duyulan, bankacılık sektörünün yurtiçinde verdiği net kredi miktarı ve nüfus verileri DB'nin WDI verilerinden elde edilmiştir. Net banka kredileri toplamı değişkeni her geçiş ekonomisinin kendi yerel para cinsinden ifade edilmiştir. Ve şu şekilde formüle edilmiştir:

$$CREDITPERCAPITA = \frac{Net\ Banka\ Kredileri\ Toplamı}{Nüfus\ Miktarı}$$

Magri vd., (2005), 1983-1998 yıllarını kapsayan çalışmasında 22 OECD ülkesinden İtalyan bankacılık sektörüne uluslar arası bankaların yabancı banka olarak girişinin belirleyicisi olarak İtalyan bankacılık sektöründe kişi başına düşen kredi miktarını bağımsız değişken olarak modele dâhil etmiş ve pozitif işaretli, istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır.

Gelişmiş finansal sitemlere sahip olan ekonomilerdeki bankalar, karlarını arttırmak ve yurtiçinde bulunan kaynakları değerlendirmek amacıyla yurtdışına yönelmektedir. Bu bankalar bankacılık sektöründeki fırsatları çok olan ekonomilere doğru genişlemektedir. Bu fırsatların göstergelerinden birisi de kişi başına düşen kredi miktarıdır. Kişi başına düşen kredi miktarının düzeyi o ekonominin finansal sektörünün kalkınmışlığının bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Uluslar arası bankalar kişi başına düşen kredi miktarının arttığı ekonomileri kar potansiyeli yüksek ekonomiler olarak görmektedir (Magri vd., 2005: 1304-1305). Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin bankacılık sektöründe kişi başına düşen kredi miktarı arttıkça uluslararası bankaların bu ekonomilere giriş olasılığı artacaktır. Sonuç olarak modelde kişi başına düşen kredi miktarının beklenen işareti pozitif olacaktır.

Makro Değişkenler

INFLATION - Bu değişken, tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde değişimleri ifade etmektedir. INFLATION değişkenin verileri DB'nin internet sitesinde bulunan seçilmiş WDI veri seti'nden elde edilmiştir.

Focarelli ve Pozzolo (2001), 29 OECD ülkesinde 1994–1997 yılları verilerinin ortalamasını kullanarak yabancı bankaların yurtdışına yönelme nedenini araştırdığı çalışmasında, enflasyon değişkenini modellerine dâhil etmiş ve enflasyon artışının paranın değerini düşürdüğü için yabancı bankanın yurtdışına doğru yönelmesini engellediği sonucuna vararak negatif işaret ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır.

Bertus vd., (2008), 153 ülkede 2000-2004 verilerini kullandıkları ve yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında, ekonomik kalkınmanın bir göstergesi olarak yıllık enflasyonun yabancı banka girişlerine etkisini ölçmek için enflasyon değişkenini modellerine dâhil etmiştir. Sonuç olarak enflasyon ile yabancı banka girişleri arasında negatif işaretli fakat istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşmıştır.

FDI – Bu değişken, DYY'nin GSYİH içindeki yüzde payını ifade etmektedir. FDI değişkeni ile ilgili veriler DB'nin internet sitesinde bulunan seçilmiş WDI veri seti'nden elde edilmiştir. Bu değişken şu şekilde formüle edilmiştir:

$$FDI = \frac{Doğrudan\ Yabancı\ Yatırımları}{GSYH} \times 100$$

Hryckiewicz ve Kowalewski (2010), dört Merkezi Avrupa ekonomilerine (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya) yabancı banka girişlerinin belirleyicileri üzerine 1994–2004 verileri ile yaptığı çalışmalarında, yabancı banka girişlerini etkileyen bir değişken olarak FDI' yi modellerine dâhil etmiştir. Ancak analiz sonuçlarına göre; FDI değişkeni literatürdeki sonuçların aksine negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Miller ve Parkhe (1998) çalışmalarında Amerikan uluslararası bankalarının 32 ülkenin bankacılık sektörüne giriş belirleyicilerini 1987–1995 verileri ile araştırmıştırlar. Ve bu 32 ekonomiye yapılan DYY ile Amerikan uluslar arası bankalarının bu ekonomilerin bankacılık sektörüne girişi arasında pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır.

Marashdeh (1994), 1980–1990 verileri kullanılarak Malezya'nın bankacılık sektöründeki yabancı bankaların varlıklarının belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında FDI değişkenini modeline dâhil etmiştir. Ancak bu çalışmanın sonucunda beklenilenin tersi olarak negatif işaret ve istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki elde edilmiştir.

Wright (2002), 1989–1993 verileri ile Avustralya bankacılık sektöründeki yabancı banka varlıklarının hacminin belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında FDI değişkenini modellerine dâhil etmiştir. Bu çalışmada Avustralya'ya yapılan DYY ile yabancı bankaların varlık hacimleri arasında pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır.

Mutinelli ve Piscitello (2001), 98 uluslar arası İtalyan bankasının 46 ekonominin bankacılık sektörüne girişi üzerine 1989–1999 verileri ile yaptıkları çalışmalarında FDI değişkenini modellerine dâhil etmiştir. Bu çalışmada, DYY'nin giriş yapılacak ekonominin uluslar arası boyuttaki ticari ilişkilerinin deneyimini uluslar arası avantajlar kapsamında

kullanıldığı ifade edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre FDI değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Voinea ve Mihaescu (2006) CEEC'lerde 1995-2004 yılları arasındaki verileri kullandığı ve yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında, FDI değişkenini yabancı banka girişlerinin bir belirleyicisi olarak modellerine dâhil etmiştir. Bu çalışmada, FDI değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır.

***EXCHANGE* –** Bu değişken, 1 Amerikan Dolarının 27 ülkenin her bir yerel para birimine karşılık gelen döviz kurunu ifade etmektedir. EXCHANGE değişkeninin verileri IMF'in istatistik birimlerinden biri olan IFS'in internet sitesinden elde edilmiştir.

Yamori (1998: 115), çalışmasında Japon bankacılık sektöründeki bankaların giriş yapma nedeni olarak Amerikan doları cinsinden yerel Döviz Kuru değişkenini 1951-1994 verileri kapsamında modeline dâhil etmiştir. Bu çalışmada, Japon Bankaların Döviz Kuru değişkenini o ülkenin uzun dönem ekonomik durumu konusunda bilgi verdiği ifade edilmiştir. Ancak çalışmada anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır.

Mutinelli ve Piscitello (2001), 1989–1999 verileri ile 98 uluslar arası İtalyan bankasının 46 ekonominin bankacılık sektörüne girişi üzerine yaptıkları çalışmalarında döviz kuru değişkenini modellerine dâhil etmiş fakat sonuçların pozitif işaretli olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşılmıştır. Bu çalışmada döviz kuru değişkeni 46 ülkenin bankacılık sektörünün bir özelliğini yansıtması nedeniyle yerel avantajlar kapsamında modele dâhil edilmiştir.

Tablo 2. Literatürde Yabancı Banka Girişlerinin Belirleyicilerini İnceleyen Çalışmalar

Yazarlar	Uygulanan Yer	Uygulanan Yıllar	Uygulanan Yöntem	Sonuç
Magri, Mori ve Rossi (2005)	22 OECD ülkesindeki uluslar arası bankaların İtalyan bankacılık sektörüne giriş nedenleri	1983-1998	Tobit ve Panel Tobit Yöntemi	Kişi başına düşen kredi miktarı, nüfus artışı ve SPREAD oranları pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı; FDI değişkeni negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamsız
Buch (1999)	Alman uluslar arası bankalarının 37 ekonominin bankacılık sektörüne giriş nedenleri	1981–1998	Panel Veri Analizi, Cross-Section, Regresyon Analizi ve Korelâsyon Analizi	GSYİH, SPREAD ve FDI değişkenleri pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı; Döviz kuru değişkeni negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamsız
Peria, Powell ve Hollar (2005)	Kanada, Fransa, Almanya, Japon İspanyol ve İngiliz uluslar arası bankalarının, Latin Amerika bankacılık sektörüne giriş nedenleri	1985-2000	Regresyon analizi	GSYİH değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı

Yamori (1998)	Japon uluslar arası bankalarının dünya genelindeki giriş nedenleri	1951-1994	Regresyon Analizi	GSYİH ve döviz kuru değişkenleri negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamsız
Claessens, Demirgüç-Kunt ve Huizinga (2001)	80 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bankacılık sektörüne girişlerin nedenleri	1988-1995	Regresyon Analizi	GSYİH ve enflasyon değişkenleri pozitif işaretli fakat istatistiksel olarak anlamsız
Wright (2002)	Avustralya bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin nedenleri	1988-1992	Regresyon Analizi	FDI değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Marashdeh (1994)	Malezya bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin nedenleri	1980-1990	Regresyon Analizi	FDI değişkeni negatif ve pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamsız
Bertus, Jahera Jr., Yost (2008)	153 ekonominin bankacılık sektörüne girişlerin belirleyicileri	2000-2004	Tobit yöntemi	GSYİH ve enflasyon değişkenleri negatif işaretli fakat istatistiksel olarak anlamsız
Moshirian ve Laan (1998)	Amerika, İngiltere ve Almanya bankacılık sektöründeki yabancı varlıklarının belirleyicileri	1985-1995	Regresyon Analizi	FDI ve GSYİH değişkenleri pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Bodenhorn (2008)	New York bankacılık sektörüne banka girişlerinin belirleyicileri	1837-1857	Negatif Binomial Regresyon Analizi	Nüfus artışındaki büyüme ve şehirleşme oranı değişkenleri pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı; sanayi sektöründeki ve hizmetler sektöründeki istihdam düzeyleri pozitif işaretli fakat istatistiksel olarak anlamsız
Konopielko (1999)	Üç Merkezi Avrupa ülkesinin (Polonya, Macaristan ve Çek cumhuriyeti)	….-….	Regresyon ve Logit Analizi	FDI değişkeni sadece Polonya'da pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı; Macaristan ve Çek Cumhuriyetinde ise, anlamsızdır.
Ramchander, Reichert ve Jayanti (1999)	Beş gelişmiş ekonominin (Kanada, Fransa, Almanya, Japonya ve İngiltere) uluslar arası bankalarının, Amerikan bankacılık sektörüne girişlerinin belirleyicileri	1984-1995	Regresyon Analizi	FDI değişkeni beş ekonominin uluslar arası bankalarında pozitif işaretli ve İngiltere dışındaki ekonomilerin uluslar arası bankaları için istatistiksel olarak anlamlı, Döviz kuru değişkeni, beş ekonominin uluslararası bankalarında negatif işaretli ve İngiltere ve Almanya dışında ki ekonomilerin

				uluslar arası bankaları için istatistiksel olarak anlamlı SPREAD değişkeni, Fransa ekonomisinin uluslar arası bankaları dışında negatif işaretli ve istatistiksel olarak da Fransa ekonomisinin uluslar arası bankaları dışında anlamlı
Focarelli ve Pozzolo (2001)	Lüksemburg dışındaki 29 OECD ülkenin bankacılık sektörüne yabancı girişinin belirleyicileri	1994-1997 yıllarının ortalaması	Probit Modeli	Enflasyon değişkeni negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Fisher ve Molyneux (1996)	Londra bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicileri	1980-1989	Regresyon Analizi	FDI değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Horen (2007)	Gelişmekte olan 102 ekonominin bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicileri	2000-2004 yıllarının ortalaması	Tobit Model	GSYİH değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Leung, Young ve Rigby (2003)	Şangay bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicileri	1990-2000	Cox Regresyon Modeli	FDI değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Dopico ve Wilcox (2001)	110 ekonominin bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicileri	1999	Cross-Sectional Regresyon Analizi	Nüfus değişkeni pozitif, GSYİH ve NPL değişkeni negatif işaretli ve tümü anlamsız
Hryckiewicz ve Kowalewski (2008)	Merkezi Avrupa ülkelerinin (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya) bankacılık sektörüne yabancı banka girişlerinin belirleyicileri	1994-2004	Poisson Regresyon Analizi	Döviz kuru değişkeni negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı; GSYİH değişkeni ve Enflasyon değişkeni pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Miller ve Parkhe (1998)	32 ekonominin bankacılık sektörüne, Amerikan yabancı banka girişlerinin belirleyicileri	1987-1995	Panel Veri analizi	FDI değişkeni, pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı
Mutinelli ve Piscitello (2001)	46 ülkenin uluslar arası bankalarının İtalya bankacılık sektöründeki 98 yabancı bankanın giriş belirleyicileri	1989–1999	Negatif Binomial Regresyon Modeli	FDI, SPREAD, Döviz Kuru ve Nüfus değişkenleri pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı

Tablo 2. literatürde yabancı banka girişlerinin belirleyicilerini inceleyen çalışmalar, uygulanan bölge, uygulanan yıllar, çalışmada uygulanan analiz yöntemi ve analiz sonuçları ifade edilmiştir. Literatürde yabancı banka girişlerinin belirleyicileri olarak farklı modellerde dâhil edilen değişkenler; bu çalışmada kullanılan modellere dâhil edilerek literatür ile uyumluluklarının karşılaştırılmasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 3. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	*Gözlem Sayısı*	*μ*	*σ*	*min*	*max*
Bağımlı Değişkenler					
A	411	42,480	34,4883	0	151,3
B	440	0,374	0,2538	0	0,9230
Bağımsız Değişkenler					
a)Sektörsel Değişkenler					
AGEMG	303	-2,362	8,2584	-32,5313	38,2408
INDEMG	285	-1,183	7,5216	-35,2272	82,6087
SEREMG	272	0,946	3,8010	-14,1104	14,9779
b)Spesifik Değişkenler					
URBANIZATION	563	56,426	12,3367	26,4	75,2
POPGROWTH	567	0,020	1,0991	-6,6788	3,7325
c)Finansal Değişkenler					
SPREAD	398	18,408	67,2137	-72,4	1064, 297
CREDITPERCAPITA	441	183332,4	622836,7	-347437,2	7981889
NPL/TOTALOAN	415	27,3522	205,731	0	3015,6
d) Makro Değişkenler					
EXCHANGE	446	11800	44692,66	0,5763	466376
FDI	511	5,4433	17,3587	-32,1956	348,1892
INFLATION	417	85,9151	408,6834	-8,5158	5244,197

μ, σ, min ve max ifadeleri sırasıyla; ortalama, standart sapma, değişkenin minimum değeri ve değişkenin maksimum değerini ifade etmektedir.

Çalışmada panel veri analiziyle yapılacak verilerin tanımlayıcı istatistiklerde yukarıda bulunan Tablo 3.'de gösterilmiştir.

KURULAN MODEL VE YÖNTEMLER

Bu çalışma, literatürde bulunan bankacılık sektörüne yabancı banka girişinin belirleyicilerini geçiş ekonomileri için geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada 1990–2010 yılları arasını kapsayan 27 geçiş ekonomisi verileri kullanılarak panel veri analizi yapılacaktır. Bu 27 geçiş ekonomisi Tablo 4. de görüldüğü gibi şu şekilde sıralanabilir: Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Makedonya, Moldova, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna. Dolayısı ile bağımlı ve bağımsız değişkenlerin dâhil edildiği 27 ülkenin her biri için 1990–2010 dönemi verilerine ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle, bu çalışmada kullanılan panel veri çalışması 27 yatay kesit birimi ve 21 yıllık bir zaman dönemi ile modellendirilmiştir.

Tablo 4. Modele Dâhil Edilen 27 Geçiş Ekonomisi

Arnavutluk	Hırvatistan	Polonya
Azerbaycan	Kazakistan	Romanya
Beyaz Rusya	Kırgızistan	Rusya
Bosna Hersek	Letonya	Sırbistan
Bulgaristan	Litvanya	Slovakya
Çek Cumhuriyeti	Macaristan	Slovenya
Ermenistan	Makedonya	Tacikistan
Estonya	Moldova	Türkmenistan
Gürcistan	Özbekistan	Ukrayna

Çalışmada kullanılacak panel veri analizi iki farklı bağımlı değişken ve iki ayrı model için şu şekilde ifade edilecektir:

MODEL

$$A_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 AGEMG_{it} + \beta_2 INDEMG_{it} + \beta_3 SEREMG_{it} + \beta_4 URBANIZATION_{it} + \beta_5 POPGROWTH_{it} + \beta_6 SPREAD_{it} + \beta_7 NPL/TOTALOAN_{it} + \beta_8 CREDITPERCAPITA_{it} + \beta_9 INFLATION_{it} + \beta_{10} FDI_{it} + \beta_{11} EXCHANGE_{it} + u_{it}$$

$$i = 1, 2,.....,27$$

$$t = 1, 2,.....,21$$

$$B_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 AGEMG_{it} + \beta_2 INDEMG_{it} + \beta_3 SEREMG_{it} + \beta_4 URBANIZATION_{it} + \beta_5 POPGROWTH_{it} + \beta_6 SPREAD_{it} + \beta_7 NPL/TOTALOAN_{it} + \beta_8 CREDITPERCAPITA_{it} + \beta_9 INFLATION_{it} + \beta_{10} FDI_{it} + \beta_{11} EXCHANGE_{it} + u_{it}$$

$$i = 1, 2,.....,27$$

$$t = 1, 2,.....,21$$

Burada i, i'inci yatay kesit birimi veya i'inci ülkeyi ve t ise, t'inci yılın zaman dönemini ifade etmektedir. Çalışmada 27 ülkenin tümü farklı olarak yıllık zaman dönemlerine sahip olduklarından dolayı dengesiz panel analizi kullanılmıştır.

ÇALIŞMANIN BULGULARI

Çalışmada modele dâhil edilen A ve B bağımlı değişkenleri olan yabancı banka girişleri ölçülerine sektörsel büyüme değişkenlerinin etkisi ve yönü panel veri analizi ile Tablo 5. de analiz edilmiştir.

Bağımsız Değişkenler	Model 1A	Model 1B	Model 2A	Model 2B	Model 3A	Model 3B	Model 4A	Model 4B	Model 5A	Model 5B
AGEMG	0,5183	0,0013	0,3504	-0,0002					0,3893	0,0002
	0,2319	*0,0014*	*0,2161*	*0,0014*					*0,2009*	*0,0012*
	[0,027]**	[0,360]	[0,110]	[0,890]					[0,054]*	[0,324]
INDEMG	0,8535	0,0071			0,7729	0,0079				
	0,2614	*0,0015*			*0,2316*	*0,0014*				
	[0,001]***	[0,000]***			[0,001]***	[0,000]***				
SEREMG	0,0297	0,0037					0,5579	0,0083		
	0,5970	*0,0031*					*0,5532*	*0,0030*		
	[0,960]	[0,232]					[0,315]	[0,006]***		
URBANIZATION									3,2953	0,0463
									2,1046	*0,0177*
									[0,119]	[0,000]***
POPGROWTH										
SPREAD										
NBLTOTALOAN									-0,9651	-0,0054
									0,1588	*0,0007*
									[0,000]***	[0,000]***
CREDITPERCAPITA										
INFLATION										
DYY									0,5034	0,0035
									0,2454	*0,0015*
									[0,041]**	[0,019]**
EXCHANGE									0,0000	0,0000
									0,0000	*0,0000*
									[0,429]	[0,382]
Gözlem sayısı	216	247	244	275	229	260	216	247	235	257
R^2 (within)	0,0730	0,1180	0,0114	0,0001	0,0495	0,1068	0,0049	0,0839	0,2009	0,2734
F Testi Olasılık Değeri	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
F Değeri	10,06	21,62	11,04	17,41	11,33	19,93	9,33	22,11	14,18	27,71
LM Testi Olasılık Değeri	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
LM Testi Ki-Kare Değeri	189,44	522,39	248,65	491,09	268,99	576,95	196,90	595,39	276,81	598,12
Hausman Testi Olasılık Değeri	0,0000	0,0800	0,0000	0,0000	0,7937	0,1915	0,944	0,3943	0,0720	0,0045
Hausman Testi Ki-Kare Değeri	88,18	6,76	104,24	31,36	0,07	1,71	0,00	0,73	8,60	15,06
Kullanılan Yöntem	fixed	fixed	fixed	fixed	random	random	random	random	fixed	fixed

Tablo 5. Geçiş Ekonomilerinin Bankacılık Sektörüne Yabancı Banka Girişlerinin Sektörel İstihdam Belirleyicilerinin Panel Veri Analiz Sonuçları (Bağımlı değişkenler A ve B). Tabloda bold semboller katsayıları, italik semboller standart sapmaları ve köşeli parantezli semboller anlamlılık düzeylerini göstermektedir. *, ** ve *** sembolleri sırasıyla; %10, %5 ve %1'i göstermektedir.

Tablo 5.'in devamı

Bağımsız Değişkenler	Model 6A	Model 6B	Model 7A	Model 7B	Model 8A	Model 8B	Model 9A	Model 9B	Model 10A	Model 10B
AGEMG	**0,3881**	**0,0001**								
	0,2039	*0,0012*								
	[0,064]*	[0,906]								
INDEMG			**0,5831**	**0,0066**	**0,5026**	**0,0060**				
			0,2316	*0,0014*	*0,2239*	*0,0014*				
			[0,012]**	[0,000]***	[0,030]**	[0,000]***				
SEREMG							**0,3944**	**0,0053**	**0,2205**	**0,0059**
							0,1574	*0,0030*	*0,1835*	*0,0021*
							[0,464]	[0,079]*	[0,690]	[0,057]*
URBANIZATION	**2,2585**	**0,0000**					**7,0872**	**0,0043**	**0,5680**	**0,0030**
	2,7642	*0,0040*					*3,2975*	*0,0157*	*0,3008*	*0,0046*
	[0,415]	[0,992]					[0,031]**	[0,000]***	[0,256]	[0,512]
POPGROWTH			**81,893**	**0,0309**	**12,0749**	**0,0369**				
			3,5394	*0,0229*	*3,7346*	*0,0228*				
			[0,021]**	[0,178]	[0,001]***	[0,106]				
SPREAD	**-0,1066**	**-0,0015**					**0,1919**	**-0,0012**	**0,1419**	**-0,0013**
	0,1124	*0,0005*					*0,1604*	*0,0005*	*0,1618*	*0,0005*
	[0,348]	[0,002]***					[0,233]	[0,015]**	[0,380]	[0,013]**
NPLTOTALOAN	**-0,8697**	**-0,0068**								
	0,1722	*0,0009*								
	[0,000]***	[0,000]***								
CREDITPERCAPITA	**0,0000**	**0,0000**	**0,0000**	**0,0000**	**0,0000**	**0,0000**			**0,0000**	**0,0000**
	0,0000	*0,0000*	*0,0000*	*0,0000*	*0,0000*	*0,0000*			*0,0000*	*0,0000*
	[0,822]	[0,001]***	[0,156]	[0,000]***	[0,093]*	[0,000]***			[0,216]	[0,084]*
INFLATION	**-0,0045**	**-0,0001**			**-0,0838**	**-0,0001**	**-0,4613**	**-0,0001**	**-0,4189**	**-0,0001**
	0,0029	*0,0001*			*0,0530*	*0,0000*	*0,1466*	*0,0001*	*0,1396*	*0,0001*
	[0,901]	[0,191]			[0,336]	[0,006]***	[0,001]***	[0,298]	[0,003]***	[0,147]
DYY	**0,5227**	**0,0027**	**0,7276**	**0,0041**	**0,6438**	**0,0033**	**0,6215**	**0,0043**	**0,6612**	**0,0047**
	0,2543	*0,0015*	*0,2758*	*0,0017*	*0,2746*	*0,0017*	*0,2775*	*0,0016*	*0,2845*	*0,0017*
	[0,041]**	[0,081]*	[0,008]***	[0,015]**	[0,020]**	[0,060]*	[0,026]**	[0,009]***	[0,020]**	[0,007]***
EXCHANGE			**0,0000**	**0,0000**	**0,0000**	**0,0000**			**0,0000**	**0,0000**
			0,0000	*0,0000*	*0,0000*	*0,0000*			*0,0000*	*0,0000*
			[0,396]	[0,413]	[0,306]	[0,475]			[0,949]	[0,852]
Gözlem sayısı	227	240	223	250	223	249	210	228	206	224
R^2 (within)	0,1732	0,2342	0,1501	0,2199	0,1598	0,2408	0,1247	0,2204	0,1221	0,1711
F Testi Olasılık Değeri	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
F Değeri	1,110	24,57	11,34	21,34	10,28	20,23	9,40	22,08	8,47	20,62
LM Testi Olasılık Değeri	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
LM Testi Ki-Kare Değeri	168,91	425,33	139,74	489,42	108,84	428,77	154,95	407,37	97,34	345,97
Hausman Testi Olasılık Değeri	0,0000	0,5292	0,6774	0,2468	0,0000	0,9859	0,0649	0,0376	0,8803	0,1463
Hausman Testi Ki-Kare Değeri	4,135	5,11	1,52	4,14	30,96	0,36	10,83	11,80	1,77	8,19
Kullanılan Yöntem	fixed	random	random	random	fixed	random	fixed	fixed	random	random

Tabloda bold semboller katsayıları, italik semboller standart sapmaları ve köşeli parantezli semboller anlamlılık düzeylerini göstermektedir. *, ** ve *** sembolleri sırasıyla; %10, %5 ve %1'i göstermektedir.

Tablo 5'in ilk aşamasında bağımlı değişkenler olan A ve B değişkenleri; Model 1A ve Model 1B'de, AGEMG, INDEMG ve SEREMG sektörel istihdam değişkenlerinin tümü bir modelde analiz edilmiştir. Model 1A'da; SEREMG sektörel istihdam değişkeninde istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşılmıştır. Model 1A'da AGEMG sektörel istihdam değişkeni istatistiksel olarak %5'de anlamlı ve AGEMG sektörel değişkenindeki her %1'lik artış A bağımlı değişkeni üzerinde 0,5183'lik bir artışa yol açmaktadır. Model 1A'da INDEMG sektörel istihdam değişkeni istatistiksel olarak %1'de anlamlı ve INDEMG sektörel değişkenindeki her %1'lik artış A bağımlı değişkeni üzerinde 0,8535'lik bir artışa yol açmaktadır. Diğer taraftan; Model 1B'de; AGEMG ve SEREMG sektörel istihdam değişkenleri istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşmıştır. Model 1B'de INDEMG sektörel istihdam değişkeni istatistiksel olarak %1'de anlamlı ve INDEMG sektörel istihdam değişkenindeki her %1'lik artış B bağımlı değişkeni üzerinde 0,0071'lik bir artışa yol açmaktadır. Sonuç olarak; Model 1A'da; AGEMG ve INDEMG bağımsız değişkenleri A değişkeni üzerinde pozitif etkili iken; Model 1B'de; sadece INDEMG sektörel istihdam değişkeni B değişkenini pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir.

Model 2A-2B, Model 3A-3B ve Model 4A-4B; AGEMG, INDEMG ve SEREMG sektörel istihdam değişkenlerini tek değişkenli bir analiz ile gerçekleştirmiştir. Burada amaç ise; diğer değişkenler dâhil edilmediğinde, sektörel istihdam değişkenlerinin yabancı banka girişlerine salt etkilerinin ne olacağını öğrenip diğer modeller ile karşılaştırılmasının yapılmasıdır. Birinci olarak; Model 2A'ya dikkat edildiğinde, tek başına AGEMG sektörel istihdam bağımsız değişkeninin A değişkeni üzerine istatistiksel olarak Model 1A'daki gibi anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Model 2B'ye dikkat ettiğimizde; tek başına AGEMG sektörel istihdam değişkeninin B değişkeni üzerine istatistiksel olarak Model 1B'deki gibi anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İkinci olarak; Model 3A'yı incelediğimizde, tek başına INDEMG sektörel istihdam değişkeni A değişkenini istatistiksel olarak Model 1A'daki gibi anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmektedir. Model 3B'yi incelediğimizde; tek başına INDEMG sektörel değişkeni B değişkenini istatistiksel olarak yine Model 1B'deki gibi anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü olarak; Model 4A'yı incelediğimizde, tek başına SEREMG sektörel istihdam değişkeni A değişkenini istatistiksel olarak Model 1A'daki gibi istatistiksel olarak anlamsız etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Model 4B'yi incelediğimizde ise; tek başına SEREMG sektörel istihdam değişkeni B değişkenini istatistiksel olarak Model 1B'nin tersine anlamlı ve pozitif yönde etkilemiştir.

Tablo 5'in geri kalan modelleri incelendiğinde, bir karşılaştırma daha yapıldığı görülmektedir. Buna göre; tek değişkenli olarak modele dâhil edilen AGEMG, INDEMG ve SEREMG gibi sektörel istihdam değişkenleri, yabancı banka girişlerinin belirleyicileri olan literatürde analiz edilmiş diğer değişkenler ile birlikte bir modele dâhil edilmiştir. Burada amaç bu modellerde elde edilen sonuçların literatür ile ne kadar uyumlu olup olmadıklarının araştırılmasıdır. Bu çok değişkenli modeller incelendiğinde; sektörel istihdam değişkenlerinin tek değişkenli olarak modele dâhil edildiği durum ile hemen hemen aynı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Model 5A-5B'den Model 10A-10B'ye kadar yapılmış olan çok değişkenli modellerin sonuçlarında, AGEMG sektörel istihdam değişkeni A yabancı banka giriş değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve B bağımlı değişkeni üzerinde anlamsız sonuçlar vermiştir. Diğer taraftan; bu çok değişkenli modellerde INDEMG sektörel istihdam değişkeni, önceki tek değişken olarak modellere dâhil edildiği gibi A ve B yabancı banka girişleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Son olarak; SEREMG sektörel istihdam değişkeni A bağımlı değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamsız ve B bağımlı değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etki etmektedir.

Model 5A-5B'den Model 10A-10B'ye kadar yapılmış olan çok değişkenli modellerin kurulması ile bu çalışmada kullanılan modellerin literatür ile uyumluluğunun test edilmesi amaçlanmıştır. Böylece bu çalışmanın orjinalliğini ve farklılığını gösteren sektörel istihdam değişkenlerinin literatür ile uyumluluğu ve sağlamlığının kontrol edilmesi düşünülmüştür. Bu tablodaki sonuçlara göre; URBANIZATION bağımsız değişkeni Model 9A ve Model 9B gibi bazı modellerde A ve B bağımlı değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkide bulunmuştur. POPGROWTH değişkeni; A yabancı banka girişi bağımlı değişkeni üzerinde literatür ile paralel olarak pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Diğer taraftan; POPGROWTH bağımsız değişkeninde B bağımlı

değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşılmıştır. SPREAD değişkeni incelendiğinde; bağımlı değişkenlerden birisi olan A değişkeni ile istatistiksel olarak anlamsız, fakat B bağımlı değişkeni ile negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. NPL/TOTALOAN değişkeni ise; A ve B bağımlı değişkenleri üzerinde negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yine CREDITPERCAPITA bağımsız değişkenini incelediğimizde; A bağımlı değişkeni üzerinde Model 8A'daki neredeyse anlamsız sonuç dışında istatistiksel olarak anlamsız fakat B bağımlı değişkeni üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. INFLATION değişkeni; A bağımlı değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli ve B bağımlı değişkeni üzerinde sadece Model 8B'de negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermiştir. Literatürde geniş şekilde yabancı banka girişi belirleyicilerinden birisi olan DYY değişkeni ise; A ve B bağımlı değişkenleri üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermiştir. Son olarak EXCHANGE bağımsız değişkeni; bağımlı değişkenler olan A ve B değişkenleri üzerinde herhangi istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermemiştir.

SONUÇ

Sosyalist sistemden liberal sisteme geçmeyi planlayan geçiş ekonomileri; yetersiz kaynaklarını geliştirmek ve piyasaya ekonomisine sorunsuz geçmek için yabancı kaynaklara ihtiyaç duymuştur. Bu geçiş ekonomilerinin bazıları yabancı yatırımlara sınırsız serbestlik sağlarken bazıları ise kontrollü serbestlik sağlamışlardır. Literatürde görüldüğü kadarıyla piyasa ekonomisine daha sonra geçiş yapan ekonomiler daha sıkıntılı dönemler yaşamıştırlar. Geçiş ekonomilerinde ilk aşamada uluslar arası faaliyetlerde bulunan firmalar giriş yapmış ve giriş yapılan ülke ekonomisi ile bütünleşmeye başlamıştır. İlk aşama dönemlerinde yurtdışından giriş yapan yabancı firmalara karşı bir direnme söz konusu olmuştur. Fakat yabancı sermayeye olan ihtiyaç ile küresel ve bölgesel konjonktürel deneyimler yabancılara olan bu ön yargının son 20 yılda azalmasına neden olmuştur. Dünya ekonomilerinde meydana gelen liberalleşme hareketi, yeni bir piyasaya girmek için azaltılan korumacılık ve dünya piyasalarının birbirleriyle daha bütünleşmiş olması nedeniyle bankacılık sektörlerinde yabancı banka aktivitelerinin de artmasına neden olmuştur. Gelişmiş ekonomilerin düşük büyüme oranları, bankacılık sektörlerindeki düşük karlılık yabancı bankaların yurtdışı bankacılık sektörlerine doğru yönelmelerine neden olmuştur. Geçiş ekonomilerinin bankacılık sektörlerinde 1990'lı yılların başlarından itibaren gelişmiş ülke bankacılık sektörlerinden artan biçimde yabancı banka girişleri olmuştur. Yabancı bankalar bankacılık aktivitelerinde bulundukları kendi merkezi ekonomilerinin bankacılık sektörlerinde ki yüksek rekabetçi, düşük karlı bankacılık ortamından müşteri potansiyeli yüksek alternatif piyasalara yönelmeyi tercih etmiştirler.

Yabancı banka girişlerinin; bankacılık sektörü ve bunun bir sonucu olarak makroekonomik yapıya olan olumlu etkiler literatür de oldukça yoğun şekilde çalışılmıştır. Literatür incelendiğinde; yabancı bankalar giriş yaptıkları ekonomilere ekonomik büyüme, faiz oranları, enflasyon ve DYY gibi değişkenleri pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bunun yanında yabancı banka girişleri giriş yapılan ekonominin bankacılık sektörüne rekabetçi bir ortamın oluşturulması ve bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılıp istikrarlı bir biçime dönüştürülmesi gibi yapısal etkileri de bulunmaktadır. Aynı zamanda yeniden yapılandırılma sürecinin tamamlanması; hükümetlerin banka fonlarını etkin olmayan yatırım ve harcamalara yöneltilmesini de engelleyici bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla geçiş ekonomileri genel olarak yabancı banka girişlerine olumlu bakmış ve bazı geçiş ekonomilerinin bankacılık sektöründeki toplam banka varlıkları içerisindeki yabancı banka varlık payı %80'in üzerinde olmaya devam etmektedir.

Literatürde yabancı banka girişlerinin belirleyicileri konusu geniş şekilde çalışılan bir araştırma konusudur. Bu çalışma geçiş ekonomilerinde yabancı banka girişlerinin belirleyicileri konusuna odaklanmıştır. Literatürde yabancı banka girişlerinin belirleyicileri içerisinde giriş yapılan ülke ekonomisinin istihdam düzeyindeki büyüme oranı değişkeni modellere dâhil edilmiştir. Fakat bu çalışmanın orijinalliğini gösteren literatürde çalışılan belirleyicilerden farklılığı; geçiş ekonomilerinde istihdam büyüme oranı değişkenlerinin tarım, sanayi ve hizmetler gibi sektörsel biçimde modele dâhil edilmesidir. Dolayısıyla bu çalışmada; tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinden hangi sektörsel istihdam büyüme oranının yabancı banka girişlerinde daha etkili olduğu sorununa odaklanılmıştır. Çalışma da uygulanan panel veri analizinde ana model; tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün istihdam büyüme değişkenlerinin bağımsız değişken olduğu modeldir. Ayrıca her bir model de yabancı banka girişinin ölçümünde iki adet bağımlı

değişken kullanılmıştır. Bu bağımlı değişkenler; bankacılık sektöründeki toplam banka varlıkları içerisindeki yabancı banka varlıklarının payı ve bankacılık sektöründeki toplam banka sayısı içindeki yabancı banka sayısı payıdır.

Kurulan model sonuçlarına göre; tarım sektörü istihdam büyüme oranının, sanayi sektörü istihdam büyüme oranının ve hizmetler sektörü istihdam büyüme oranının yabancı banka girişi üzerine istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sonuçlara göre; yabancı banka girişi üzerinde sanayi sektörü istihdam büyüme oranının etkisi, hizmetler sektörü istihdam büyüme oranının etkisinden daha fazla olduğu görülmüştür. Birinci modelde literatürde kullanılan değişkenlerde modellere dâhil edilmiştir. Geçiş ekonomilerinde; toplam nüfus içerisindeki şehir nüfusunun payı, toplam nüfusun büyüme oranı, kişi başına düşen kredi miktarı ve DYY miktarının GSYİH içerisindeki payının yabancı banka girişleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan; bankaların borç verme faiz oranı ile bankaların mevduat faiz oranları arasındaki farkın, toplam banka kredileri içerisindeki geri dönüşü olmayan kredilerin payı ve tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde değişim oranı ile yabancı banka girişi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki elde edilmiştir. Çalışmanın ikinci modelinin de sonuçlarına göre geçiş ekonomilerinde; döviz kurları ile yabancı banka girişleri arasında istatistiksel olarak bir ilişki bulunamamıştır.

KAYNAKÇA

AKBAR, Yusaf H. ve MCBRIDE, J. Brad, (2004), "Multinational Enterprise Strategy, Foreign Direct Investment and Economic Development: The Case of The Hungarian Industry", **Journal of World Business,** Vol: 39, pp: 89–105.

ALHADEFF, David A. ve ALHADEFF, Charlotte P., (1976), "Growth and Survival Patterns of New Banks, 1948-70", **Journal of Money, Credit and Banking,** Vol: 8 (2), pp: 199-208.

BERGER, Allen N., HASAN, Iftekhar ve Klapper, Leora F., (2004), "Further Evidence on the Link between Finance and Growth: An International Analysis of Community Banking and Economic Performance", **World Bank Policy Research Working Paper,** No. 3105.

BERTUS, Mark, JAHERA JR, John S. ve YOST, Keven, (2008), "A Note on Foreign Bank Ownership and Monitoring: An International Comparison", **Journal of Banking & Finance,** Vol: 32, pp: 338-345.

BODENHORN, Howard, (2008), "Free Banking and Bank Entry in Nineteenth-Centry New York", **Financial History Review,** Vol: 15 (2), pp: 175-201.

BONIN, John P. ve SCHNABEL, Isabel, (2011), "The Great Transformation: From Government-Owned to Foreign Controlled Banking Sector", **Economics of Transition,** Vol: 19 (3), pp: 397–405.

BUCH, Claudia M., (1999), "Why Do Banks Go Abroad? Evidence from German Data", **Kiel Working Paper,** No. 948.

CLAESSENS, Stijn, DEMIRGUC-KUNT, Aslı ve HUIZINGA, Harry, (2001), "How Does Foreign Entry Affect Domestic Banking Markets?", **Journal of Banking & Finance,** Vol: 25, pp: 891-911.

CLARKE, George R.G., CULL, Robert ve PERIA, Maria Soledad Martinez, (2006), "Foreign Bank Participation and Access to Credit Across Firms in Developing Countries", **Journal of Comparative Economics,** Vol: 34, pp: 774-795.

DOPICO, Luis G. ve WILCOX, James A., (2001), "Openness, Profit Opprotunities and Foreign Banking", **Journal of International Financial Markets, Institutions and Money,** Vol: 12, pp: 299-320.

FISHER, A. ve MOLYNEUX, P., (1996), "A Note on the Determinants of Foreign Bank Activity in London Between 1980 and 1989", **Applied Financial Economics,** Vol: 6, pp: 271-277.

FOCARELLI, Dario ve POZZOLA, Alberto Franco, (2001), "The Patterns of Cross-Border Bank Mergers and Shareholdings in OECD Countries", **Journal of Banking & Finance,** Vol: 25, pp: 2305–2337.

HOREN, Neeltje Van, (2007), "Foreign Banking in Developing Countries; Origin Matters", **Emerging Markets Review,** Vol: 8, pp: 81–105.

HRYCKIEWICZ, Aneta ve KOWALEWSKI, Oskar, (2008), "Economic Determinants and Entry Modes of Foreign Banks into Central Europe", **Wharton Financial Institutions Center Working Paper,** No: 08-08.

HRYCKIEWICZ, Aneta ve KOWALEWSKI, Oskar, (2010), "Economic Determinates, Financial Crisis and Entry Modes of Foreign Banks into Emerging Markets", **Emerging Markets Review,** Vol: 11, pp: 205–228.

KONOPIELKO, Lukasz, (1999), "Foreign Banks' Entry into Central and East European Markets: Motives and Activities", **Post-Communist Economies,** Vol: 11 (4), pp: 463–485.

LEUNG, M. K., YOUNG, T. ve RIGBY, D., (2003), "Explaining the Profitability of Foreign Banks in Shanghai", **Managerial and Decision Economics,** Vol: 24, pp: 15-24.

MAGRI, Silvia, MORI, Alessandra ve ROSSI, Paola, (2005), "The Entry and the Activity Level of Foreign Banks in Italy: An Analysis of the Determinants", **Journal of Banking & Finance,** Vol: 29, pp: 1295–1310.

MAMATZAKIS, E., STAIKOURAS, C. ve FILLIPAKI, N. Koutsomanoli, (2005), "Competition and Concentration in The Banking Sector of The South Eastern European Region", **Emerging Markets Review,** Vol: 6, pp: 192-209.

MANNASOO, Kadri ve MAYES David G., (2009), "Explaining Bank Distress in Eastern European Transition Economies", **Journal of Banking & Finance,** Vol: 33, pp: 244-253.

MARASHDEH, Omar, (1994), "Foreign Banks Activities and Factors Affecting Their Presence in Malaysia", **Asia Pasific Journal of Management,** Vol: 11 (1), pp: 113–123.

MEGINSON, William L., (2005), "The Economics of Bank Privatization", **Journal of Banking & Finance,** Vol:29, pp: 1931-1980.

MILLER, Stewart R. ve PARKHE, Arvind, (1998), "Patterns in the Expansion of U.S. Banks' Foreign Operations", **Journal of International Business Studies,** Vol: 29 (2), pp: 359–389.

MOSHIRIAN, Fariborz ve LAAN, Alex Van Der, (1998), "Trade in Financial Services and Determinants of Banks' Foreign Assets", **Journal of Multinational Financial Management,** Vol: 8, pp: 23–38.

MUTINELLI, Marco ve PISCITELLO, Lucia, (2001), "Foreign Direct Investment in the Banking Sector: The Case of Italian Banks in the '90s", **International Business Review,** Vol: 10, pp: 661–685.

NAABORG, Ilko, SCHOLTENS, Bert, HAAN, Jakob de, BOL, Hanneke ve HAAS, Ralph de, (2004), "How Important are Foreign Banks in the Financial Development of European Transition Countries?", **Journal of Emerging Market Finance,** Vol: 3, pp: 99- 123.

PAPI, Luca ve REVOLTELLA, Debora, (1999), "Foreign Direct Investment in the Banking Sector: A Transitional Economy Perspective", **Centro Studi Luca D'agliano Development Studies Working Papers,** No: 133.

PEEK, Joe; ROSENGREN, Eric S. ve KASIRYE, Faith, (1999), "The Poor Performance of Foreign Bank Subsidiaries: Were The Problems Acquired or Created?", **Journal of Banking & Finance,** Vol: 23, pp: 579–604.

PERIA, Maria Soledad Martinez, POWELL, Andrew ve VLADKOVA-HOLLAR, Ivanna, (2005), "Banking on Foreigners: The Behavior of International Bank Claims on Latin America, 1985–2000", **IMF Staff Papers,** Vol: 52 (3), pp: 430–461.

RAMCHANDER, Sanjay, REICHERT, Alan ve JAYANTI, S V, (1999), "The Determinants of Foreign Bank Involvement in U.S. Banking Markets", **Managerial Finance,** Vol: 25 (7), pp: 48–65.

VERNIKOV, Andrei V., (2007), "Russia's Banking Sector Transition: Where to?", **BOFIT Discussion Papers,** No: 5.

VOINEA, Liviu ve MIHAESCU, Flaviu, (2006), "The Determinants of Foreign Banking Activity in South East Europe: Do FDI, Bilateral Trade and EU Policies Matter?", **Global Development Network Southeast Europe, July.**

WRIGHT, April, (2002), "The Impact of Competition on the Operations of Foreign Banks in Australia in the Post-Deregulation Period", **Journal of International Financial Markets, Institutions and Money,** Vol: 12, pp: 359–375.

YAMORI, Nobuyoshi, (1998), "A Note on the Location Choice of Multinational Banks: The Case of Japanese Financial Institutions", **Journal of Banking & Finance,** Vol: 22, pp: 109-120.

FİNANSAL ORANLAR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN FAKTÖR ANALİZİ İLE İNCELENMESİ: ARACI KURUMLAR ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Yılmaz AKYÜZ
Yrd. Doç. Dr.**, Uşak** Üniversitesi , yilmaz.akyuz@usak.edu.tr

Erhan GENÇ
Araş. Gör. **,** Uşak Üniversitesi, erhan.genc@usak.edu.tr

Işıl EREM
Araş. Gör., Uşak Üniversitesi, isil.erem@usak.edu.tr

ÖZET: Oran analizi literatürde yapılan çalışmaların birçoğunda işletmelerin finansal yapılarını ve performanslarını değerlendirmede kullanılmaktadır. Söz konusu analiz işletmelerin likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık durumlarını ölçmek amacıyla, bu başlıklar altında sıralanmış çeşitli bilanço ve gelir tablosu kalemleri kullanılarak oluşturulmuş oranlar yardımıyla yapılan bir analiz tekniğidir. Bu çalışmanın amacı literatürde oran analizinde kullanılan likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranlarının bu başlıklar altında toplanıp toplanmadığının ölçülmesi ve bu başlık grupları altında yer almayan 6 adet oranın hangi başlık grubu altında sıralanacağının doğrulayıcı faktör analizi ile tespit edilmesidir. Bu bağlamda Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kurumlar Birliği (TSPAKB)' ne üye olan aracı kurumların 2011 yılına ilişkin olarak 27 adet finansal oran kullanılmış ve faaliyet ve karlılık oranlarının genel olarak literatürdekine uygun bir şekilde ilgili başlık grupları altında toplandığı, likidite, mali yapı ve diğer oranların ise likidite, mali yapı ve karlılık oran grupları içine dağınık olarak toplandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Oranlar, Faktör Analizi, Aracı Kurumlar

ABSTRACT: Ratio analysis is used for evaluating the companies' financial structure and performance in many studies. The so-called analysis is a method that made with the ratios generated by using the balance sheets and income table items in order to measure the liquidity, financial structure, turnover and profitability ratios. The aim of this study is to measure whether the liquidity, financial structure, turnover and profitability ratios cluster or not and to determine in which group the six ratios not enumerated in the so-called groups will range by confirmatory factor analysis. In this context, 27 financial ratios of intermediary firms quoted on the Association of Capital Market Intermediary Institutions of Turkey (TSPAKB) have been used. According to the results of the analysis; it is seen that turnover and profitability ratios generally cluster in the group consonant with the literature. Also, it is seen that the other ratios split up the liquidity, financial structure and profitability ratios disorganizedly.

Keywords: Financial Ratios, Factor Analysis, Intermediary Firms

GİRİŞ

Oran analizi, işletmenin faaliyetlerinin sonuçlarını anlama ve değerlendirmede oldukça etkili bir yöntem olmasının yanı sıra finans yöneticilerinin gelecekteki finansman ihtiyaçlarını planlayabilmesinde de olumlu yönde katkı sağlayan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 2011: 7). İşletmelerin finansal durumu, karlılığı ve verimliliği değerlendirilirken; işletmelerin finansal tablolarında yer alan mutlak rakamlar değil, bu rakamlar arasındaki oranlar karar alma sürecinde daha çok anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla oran analizi ile birbiriyle bağlantılı kalemler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak mümkün hale gelmektedir (Akgüç, 2006: 362).

Bu noktada finansal oranların; işletmelerin finansal performansının belirlenmesinde en temel göstergelerden biri olarak ele alındığını ve etkinlik ölçümü, başarısızlık durumunun önceden belirlenmesi ve işletmelerin bir takım

karşılaştırmalara tabi tutulması gibi birçok konuda oldukça yaygın bir uygulama alanı bulduğunu ifade etmek mümkündür.

Büyük ölçüde bankacılık sektörü tarafından yerine getirilen aracılık faaliyetlerinde, mali piyasaların gelişmesi ile beraber banka dışı mali kuruluşların önemi de artmıştır (Karan, 2006: 1). Ülkemizde 1980'li yıllarda istikrar tedbirleri kapsamında sıkı para politikasının uygulanması ve faiz oranlarının serbest bırakılmasının ardından sermaye piyasasında bankalar, bankerler, sanayiciler ve ticari kesim arasında önemli problemler yaşanmıştır (Akdiş, 1989: 51). Söz konusu problemlerin çözümüne ilişkin ve sermaye piyasasına yönelik düzenlemelerin yeniden gündeme gelmesiyle birlikte sermaye piyasalarına özgü finansal aracı sıfatıyla aracı kurumların da kuruluş ve faaliyet esaslarının belirlenmesi gereği doğmuştur (Coşkun, 2010: 52). Tasarruflarını borsada değerlendirmek isteyen yatırımcılar, yatırım yapacakları alanların belirlenmesi aşamasında, isabetli karar vermelerini sağlayacak yeterli bilgi seviyesine ve deneyime sahip olmamaları nedeniyle, borsada aracılık faaliyetlerini yerine getiren aracı kurumların hizmetlerinden faydalanmaktadır. Benzer şekilde, menkul kıymet ihraç eden ortaklıklar da, sermaye piyasalarına yabancı olmaları ve sermaye piyasası araçlarının pazarlanmasının uzmanlık gerektirmesi nedeniyle aracı kurumların hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar (Aktaş, 2005: 122).

Oran analizi yönteminin en önemli üstünlüğü; incelemeye alınan durumun tek bir konu olsa bile yöntemin uygulanabilir olmasıdır. Ayrıca; finansal oranların işletmelerin finansal başarısızlıklarını önceden tespit etmede etkili bir yöntem olup olmadığı da test edilerek finansal duruma ilişkin olası problemler meydana gelmeden beş yıl önce söz konusu durumu yansıttığı sonucu elde edilmiştir (Çömlekçi ve diğerleri, 2004: 223). Örneğin finansal oranların incelenmesi yardımıyla, başarısız olan işletmelerin başarılı olan işletmelerden iflas durumlarını açıklamadan önce % 90' dan fazla güvenilirlik derecesiyle ayırt edilebildiği görülmüştür (Chen ve Shimerda, 1981: 51).

Literatürde işletmelerin performanslarının ölçülmesinde kullanılan oranlar ait oldukları başlık grubu altında değerlendirilerek performans analizleri yapılmaktadır. Bu noktada belirli gruplara ayrılan oranların teoride belirtilen başlıklar altında yer alıp almadığının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada da 2011 yılı itibariyle aracı kurumlara ait 27 adet oran ele alınmış ve SPSS paket programı yardımı ile ilk olarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, istenilen faktör grubu ile aynı çıkmadığından sonrasında doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

ORAN ANALİZİ VE FİNANSAL ORANLAR

İşletmenin ilgili dönemde yapmış olduğu faaliyetlerinin sonuçlarını anlama ve değerlendirmede çok önemli olan oran analizi, finans yöneticisinin ve işletme yöneticisinin işletme açısından alacakları kararları planlayabilmelerinde büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Erdoğan, 2011: 7).

Oran analizi, genellikle bir işletmede finansal analizin gerçekleştirilmesi aşamasındaki ilk adım olarak kabul edilmektedir. Finansal tablolarda yer alan çeşitli kalemlerin birbirine oranlanmasıyla, işletmeler arasında finansal durum karşılaştırması yapılabilmektedir (Besley ve Brigham, 2005: 454).
Finansal oranlar tek başlarına herhangi bir anlam ifade etmemekte, işletmelerin geçmiş döneme ait oranları ile veya diğer işletmelerin oranlarıyla karşılaştırılmaları durumunda isabetli sonuçlar elde etmek ve bir analiz yapabilmek mümkün hale gelmektedir (Siddiqui ve Siddiqui, 2005: 625).

Oran analizinde kullanılan oranlar işletmelerin finansal verilerini özetleyen ve performanslarını karşılaştırmak için kullanılan en uygun araçlardır. Kullanılan oranların niteliğine göre işletmenin karlılığı, mali yapısı, likiditesi ve faaliyetleri hakkında sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir (Ceylan, 2008: 46). Ayrıca oran analizinin işletmelerin gelecekte meydana gelme ihtimali yüksek olan bazı risk ve olayları zamanında ön görme ve bu noktada alınması gereken önlemlerin planlanması noktasında oldukça etkili bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür (Besley ve Brigham, 2005: 454). Finansal oranlar, işletmelerin faaliyetlerinin sonucunu hem yıllar itibari ile hem de sektörde bulunan diğer işletmeler ile kıyaslanabilmelerine olanak sağlayan, performans oranları olarak da adlandırılmaktadır (Ercan, Ban, 2010).

Oran analizi yapılırken önemli olan çok sayıda oran hesaplayarak rakamlar yığını meydana getirmek değil, amaca uygun oranlarlar belirleyerek işletmenin likidite, mali yapı, verimlilik ve borç ödeyebilme gücünü açıklayacak oranların seçilmesidir (Usta, 2008: 108). Bu noktada oluşturulacak oranlara literatürde de kabul görmüş şekli ile likidite, faaliyet, mali yapı ve karlılık oranları olmak üzere dört grupta sınıflandırma yapmak mümkündür (Siddiqui ve Siddiqui, 2005: 623).

a. *Likidite Oranları:* İşletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeyebilme durumunu ve işletme sermayesinin yeterli olup olmadığını saptayabilme noktasında likidite oranları büyük önem arz etmektedir (Usta, 2008: 111). Likidite oranlarının temel bileşenleri cari oran, asit-test oranı ve nakit orandır. Devamlı sermayenin bağımlılığı oranı da literatürde likidite grubu oranları altında değerlendirilebilmektedir.

a1.Cari Oran: İşletmelerin kısa vadeli borçlarını vadesinde ödeyebilme yeteneğine sahip olup olmadığının tespit edilmesinde kullanılan ve likidite oranlarının önemli bir bileşeni olarak ifade edilen bir orandır. Oran yükseldikçe, işletmenin borç ödeme gücünün yükseldiğini ve yeterli işletme sermayesine sahip olduğunu ifade etmek mümkündür (Usta, 2008: 111).

a2. Asit-Test Oranı: Stokları dönen varlıklardan ayırdığı için cari oranı daha anlamlı hale getiren ve cari orana göre daha hassas bir orandır. Borçları ödeme gücünün tespit edilmesinde stokların likidite riskini ortadan kaldırmaktadır (Çabuk ve Lazol,2005: 191).

a3. Nakit Oranı: Dönen varlıklar içerisinde yer alan para ve para benzeri varlıkların kısa vadeli borçlara oranlaması ile hesaplanmaktadır. Bu oran işletmelerin satışlarında herhangi bir aksaklık yaşanması ve alacakların tahsil edilmesinde güçlük çekilmesi gibi durumlarda işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünü göstermektedir (Çabuk ve Lazol, 2005: 192).

a4. Devamlı Sermayenin Bağımlılığı Oranı: Stoklar ve ticari alacakların toplamından ticari borçların çıkarılması ve devamlı sermayeye bölünmesi suretiyle hesaplanan bir orandır. Oranın yüksek bir değere sahip olması; devamlı sermayenin bağlandığını ve daha fazla finansman ihtiyacının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla oranın yüksek değerler almasının özellikle enflasyonist süreçlerde pek istenen bir durum olmadığını ifade etmek mümkündür (Akdoğan ve Tenker, 2007: 649).

***b. Faaliyet Oranları*:** İşletmelerin aktiflerinin ne ölçüde etkin yönetildiğini ve aktiflere yapılan yatırımların yeterli ölçüde olup olmadığını gösteren oranlardır. İşletmelerin aktiflerinin devir hızının yüksek olması durumunda, aktiflerin etkin kullanılmakta olduğunu ve karlılığın bu durumdan olumlu yönde etkilendiğini ifade etmek mümkündür (Okka, 2009: 108).

b1. Alacak Devir Hızı: Cari oranın yorumuna katkıda bulunan ve alacakların zamanında tahsil edilip edilmediğini gösteren bir orandır. Yüksek bir cari oranın mevcut olması her zaman ödeme gücünün yüksek olduğunu ifade etmemektedir. İşletmenin cari oranının yüksek olması, alacak tutarının yüksek olmasından da kaynaklanabilmektedir. Bu durumda cari oranın yüksek olması, işletmenin ödeyebilme gücünün belirlenmesinde tek başına yeterli olmayabilmekte, aynı zamanda alacak devir hızının da göz önüne alınmasını gerektirmektedir (Bolak, 2005: 38).

b2. Stok Devir Hızı: Stokların ne ölçüde paraya çevrilip çevrilmediğini gösteren ve satışlar ile stoklar arasındaki ilişkiyi yansıtan bir orandır. Oranın yüksek olması, işletmenin etkin bir stok politikası yürüttüğünü göstermekle birlikte işletmenin çok düşük bir stok düzeyine sahip olduğunu da gösterebilmektedir. Dolayısıyla oran yorumlanırken diğer faktörlerin de göz önünde bulundurulmasında fayda görülmektedir (Aydın ve diğerleri, 2010: 115).

b3. Dönen Varlık Devir Hızı: İşletmelerin dönen varlıklarını ne derece etkin kullandığını gösteren bir orandır. Oranın yüksek çıkması, işletmenin dönen varlıklarının yeterli miktarda olmadığını, düşük çıkması ise gerekenden fazla miktarda olduğunu göstermektedir.

b4. Duran Varlık Devir Hızı: İşletmelerin duran varlıklarını ne ölçüde etkin kullandığını gösteren ve her birim duran varlığa karşılık kaç birimlik satış gerçekleştirildiğini tespit etmeye yardımcı olan bir orandır (Aydın ve diğerleri, 2010: 117).

b5. Özsermaye Devir Hızı: İşletmelerin öz sermayesini etkin kullanıp kullanmadığını belirlemeye yardımcı olan bir orandır. Oranın yüksek çıkması; işletmenin öz sermayesini etkin kullandığı veya özsermaye yetersizliği içerisinde olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla söz konusu oranın değerlendirilmesinde diğer mali yapı oranlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2008: 68).

b6. Aktif Devir Hızı: Bu oran işletmenin toplam aktifleri içindeki duran varlıkların önemini gösteren bir orandır. Ayrıca bu oran bu oran işletmelerin kullanmış oldukları teknolojinin ve kullanmış olduğu varlıkların bir göstergesi veya ölçüsü olabilir. Bu oran aynı zamanda bir risk ölçüsü olarak da kullanılabilir. Bu oranın yüksek olduğu sektörde risk göreli olarak düşük olacaktır (Büker, Aşıkoğlu, Sevil, 2007: 105) .

***c. Mali Yapı Oranları*:** İşletmelerin hangi ölçüde borçla finanse edildiğini, finansman riskinin derecesini ve işletmeye kredi sağlayanların emniyet paylarının ne olduğunu gösteren oranlardır (Bolak, 2005: 34).

c1. Borç Oranı: İşletmelerin tüm borçlarının mali yapı içerisindeki payını göstermektedir. Toplam borçların toplam aktiflere oranlanması suretiyle hesaplanmaktadır. Oranın yüksek çıkması, işletmenin finansmanında yabancı kaynaklara ağırlık verildiğini ve finansal riskinin oldukça düşük olduğu anlamına gelmektedir (Usta, 2008: 125).

c2. Öz sermaye/Aktif Toplamı: Borç oranı ile yakından ilişkili bir orandır. Oranın yüksek değerler alması tercih edilen bir durumdur (Bolak, 2005: 36).

c3. Borçlar Toplamı/Özsermaye: İşletmelerin ortakları tarafından finanse edilen sermaye ile kreditörler tarafından finanse edilen miktar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Oranın 1 civarında çıkması istenen bir durumdur (Aydın ve diğerleri, 2010: 120).

c4. Kısa Vadeli Borçlar/Öz sermaye: İşletmelerin öz sermayesinin yüzde kaçı kadar kısa vadeli borcu olduğunu gösteren bir orandır ve oranın küçük olması işletmenin finansal yapısının sağlam olduğunu ifade etmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2008: 58).

c5. Uzun Vadeli Borçlar/Öz sermaye: İşletmelerin uzun vadeli finansman politikaları hakkında bilgi vermekte ve borç verenlere sağlanan güvenlik açısından büyük önem arz etmektedir. Borç sahipleri alacaklarını güvence altına almak adına bu oranın birden küçük olmasını isterler (Usta, 2008: 127).

c6. Kısa Vadeli Borçlar /Aktif Toplamı: İktisadi varlıkların ne kadarlık kısmının kısa vadeli yabancı kaynaklarla finanse edildiğini göstermektedir. İşletmelerin çok fazla kısa vadeli yabancı kaynağa sahip olması geri ödeme riskini arttıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Çabuk ve Lazol, 2005: 197).

c7.(Maddi Duran Varlıklar+Maddi Olmayan Duran Varlıklar)/Özsermaye: Arsa, arazi, bina, makine, teçhizat, taşıt araç gereçleri gibi maddi duran varlıklar ile maddi olmayan duran varlıkların ne ölçüde öz sermaye ile finanse edildiğini gösteren bir orandır (Akdoğan ve Tenker, 2007: 657).

***d. Karlılık Oranları*:** İşletmeye ortaklar tarafından getirilen veya dış kaynaklardan sağlanarak yatırımlara tahsis edilen fonların ne derece etkin ve kar getirici şekilde kullanıldığını gösteren oranlardır (Usta, 2008: 127).

d1. Net Dönem Karı/Öz sermaye: Ortakların koydukları sermayelerinden elde ettikleri karlılık derecesini göstermektedir. Net karın öz sermayeye oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Oranın yükseltilebilmesi noktasında kar marjının veya öz sermaye devir hızının arttırılmasında fayda görülmektedir (Aydın ve diğerleri, 2010: 124).

d2. Faaliyet Karı/Öz sermaye: Net dönem karı/Öz sermaye oranı ile aynı işleve sahip olmakla birlikte bu oranda öz sermayenin karlılığının ölçülmesinde faaliyet karlılık dereceleri göz önüne alınmaktadır.

d3. Faaliyet Karı/Net Satışlar: İşletmelerin ana faaliyetlerinin ne ölçüde karlı olduğunu belirlemeye yardımcı olan bir orandır. Oranın yüksek olması; işletmenin ana faaliyetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütüldüğünü, düşük olması ise verimliliğin azaldığını göstermektedir (Çabuk ve Lazol, 2005: 211).

d4. Net Dönem Karı/Aktif Toplamı: Aktiflere yapılan toplam yatırımın bir dönem içerisinde ne oranda net kar sağladığını ve aktiflerin etkin kullanılıp kullanılmadığını göstermektedir (Okka, 2009: 112).

Buraya kadar incelenen oranlar ilgili başlıklar altında sınıflandırılmakla birlikte çalışmada ele alınan 27 orandan 6 tanesinin herhangi bir başlık grubu altında toplanmamış olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu nedenle Dönen Varlıklar/Toplam Borçlar, Faaliyet Giderleri/Net Satışlar, (Dönen Varlıklar-KVYK)/Özsermaye, Net Kar/Dönen Varlıklar, Net İşletme Sermayesi/Toplam Aktif, (Özsermaye-Toplam Borçlar)/Toplam Borçlar oranları "Diğer Oranlar" grubunda değerlendirilmiştir. Bu şekilde bir ayrıma gidilmesinin nedeni ise; "Diğer Oranlar" grubu altında yer alan söz konusu 6 oranın hangi ana grup altında yer alacağını belirlemektir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Faktör analizi genellikle çok sayıdaki değişkenin birkaç grup altında toparlanıp ifade edip edilemeyeceğinin araştırıldığı durumlarda kullanılmaktadır. Genel anlamda aralarında ilişki bulunan p sayıdaki değişkenle (boyutla) açıklanan bir yapıyı kendi içlerinde ilişkili; ancak aralarında ilişki bulunmayan daha az sayıdaki (k<p) yeni değişkenle (faktörle) açıklamaya yarayan bir yöntemler bütünüdür (Alpar, 2011: 261). Diğer bir ifade ile faktör analizi; birbiri ile ilişki içerisinde olan çok sayıda değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız hale getirerek değişken sayısını azaltan ve sınıflandıran çok değişkenli istatistiki tekniklerden biri olarak ifade edilmektedir. Faktör analizinde bağımlı ve bağımsız değişkenler seti mevcut değildir. Söz konusu analiz yönteminde aralarında yüksek korelasyon olan değişkenler seti bir araya getirilerek faktör adı verilen genel değişkenler oluşturulmaktadır (Kalaycı, 2010: 321). Faktör analizinin iki çeşidi bulunmaktadır. Bunlar; açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizidir. Açıklayıcı faktör analizi her bir maddenin diğer hangi maddelerle gruplaştığını ve bu gruplara ne ölçüde bağlandığını açıklamaktadır. Bu yaklaşımda araştırmacının bakış açısı hangi değişkenin hangi faktörle ilişkili olduğu şeklindedir ve tümevarım stratejisi uygulanır. Doğrulayıcı faktör analizinde ise tümdengelim stratejisi belirlenmekte ve araştırmanın başında hangi değişkenlerin hangi faktör grupları altında sıralanacağının bilinmesi önermesi vardır. Bu bağlamda eldeki değişkenlerin bu kurumsal yapıya ne derecede uyduğu hangi değişkenlerin bu gruplar dışında kaldığı belirlenmeye çalışılır (Alpar, 2011: 281).

Finansal oranlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi belirlemede kullanılan istatistiki yöntemlerden biri olan faktör analizinin yöntemlerinden en yaygın kullanılanı temel bileşenler analizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel bileşenler analizinin en önemli fonksiyonu, çok sayıda değişkeni belli faktörler altında gruplandırmasıdır. Literatürde temel bileşenler analizi yöntemini kullanan beş çalışma ve çalışmadan elde edilen sonuçlar Tablo 1' de belirtilmiştir (Chen ve Shimerda, 1981: 53):

Tablo 1- Faktör Analizi Yardımıyla Finansal Oranların Gruplandırmasının Yapıldığı Çalışmalar

Çalışma	Değişken Aralığı	Faktör Aralığı	% Azalma	Açıklanan Varyans
Pinches ve Mingo (1973)	35	7	80	63
Pinches, Mingo ve Caruthers (1973)	48	7	85	91, 92, 87, 92
Stevens (1973)	20	6	70	82
Libby (1975)	14	5	64	Bilgi yok
Pinches, Eubank, Mingo ve Caruthers (1975)	48	7	85	92

Kaynak: Chen ve Shimerda, 1981: 53

Tablo 1' e bakıldığında; Pinches ve Mingo (1973)' nun çalışmasında; otuz beş adet değişkenden oluşan veri oluşumunun sayısının yapılan faktör analizi neticesinde yediye düşmüş olduğu ve açıklanan varyans oranının ise % 63 olarak çıktığı görülmektedir. Aynı şekilde tabloda gösterilen diğer çalışmalarda da değişken sayısının % 64-85 aralığında bir azalma göstermiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da TSPAKB' ye kayıtlı 93 adet aracı kuruma ait literatürde oran analizinde kullanılan likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranlarının bu başlıklar altında toplanıp toplanmadığının ölçülmesi ve bu başlık grupları altında yer almayan 6 adet oranın hangi başlık grubu altında

sıralanacağının doğrulayıcı faktör analizi ile tespiti yapılacaktır. Bu noktada ilgili faktörlerin isimlendirilmesi amaçlanmayıp, oran analizinde kullanılan oranların oluşacak faktör grupları altında sıralanıp sıralanmadığı tespit edilecektir. Çalışmada elde edilen finansal oranların analizinde doğrulayıcı faktör analizi tekniği SPSS paket programı ile kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesinde; çalışmanın örneklemini oluşturan aracı kurumların bilanço kalemlerindeki farklılıklar ve ilgili oranlara yansıması göz önüne alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 2: İlgili Oranlar

ORANLAR	KISALTMALAR
Net Dönem Karı/Özsermaye	NDK/Ö
Özsermaye/Toplam Aktif	Ö/TAK
Toplam Borç/Özsermaye	TB/Ö
Dönen Varlıklar/Toplam Borçlar	DV/ TB
Faaliyet Kar-Zararı/Net Satışlar	FKZ/NS
Faaliyet Giderleri/Net Satışlar	FG/NS
(Maddi Duran Varlıklar+Maddi Olmayan Duran Varlıklar)/Özsermaye	(MDV+MODV)/Ö
Faaliyet Kar-Zararı/Özsermaye	FKZ/Ö
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar /Özsermaye	KVYK/Ö
(Dönen varlıklar-Kısa Vadeli Yabancı Kaynak)/Özsermaye	(DV- KVYK)/Ö
Net Kar/Dönen Varlıklar	NK/DV
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar /Özsermaye	UVYK/Ö
Toplam borçlar/Toplam Aktifler	TB/TAK
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar /Toplam Aktifler	KVYK/TAK
Net Kar/Toplam Aktifler	NK/TAK
Net İşletme Sermayesi/Toplam Aktif	NİS/TAK
(Özsermaye-Toplam Borçlar)/Toplam Borçlar	(Ö-TB)/TB
Cari Oran (Dönen Varlık / Kısa Vadeli Yabancı Kaynak)	DV/KVYK
Asit Test Oranı (Dönen Varlık-Stoklar) / Kısa Vadeli Yabancı Kaynak	(DV-STOKLAR)/KVYK
Nakit Oranı (Hazır Değerler / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	HD/KVYK
Devamlı Sermayenin Bağımlılığı Oranı ((Stoklar + Toplam Aktif)- Toplam Borç) / (Özsermaye + Uzun Vadeli Yabancı Kaynak)	((STOKLAR+TAK)-TB)/(Ö+UVYK)
Duran Varlık Devir Hızı (Net Satışlar/Duran Varlık)	NS/DUV
Dönen Varlık Devir Hızı (Net Satışlar /Dönen Varlık)	NS/DV
Alacak Devir Hızı (Net Satışlar / Toplam Alacaklar)	NS/TA
Aktif Devir Hızı (Net Satışlar / Toplam Aktif)	NS/ TAK
Özsermaye Devir Hızı (Net Satışlar / Özsermaye)	NS/Ö
Stok Devir Hızı (Net Satışlar / Stoklar)	NS/STOKLAR

Çalışmada aracı kurumların yıllık finansal tablolarından elde edilen ve Tablo 2' de belirtilen finansal oranlardan yararlanılmıştır. Oluşturulan bu oranlar SPSS paket programına girilerek faktör analizinin ilk şartı olan veri setinin faktör analizine uygunluğunun ölçüleceği Kaiser-Mayer- Olkin (KMO) ve Bartlett Testleri yapılmıştır.

Tablo 3: Kaiser-Mayer- Olkin (KMO) ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Uygunluk Ölçüsü		,600
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	3418,079
	Serbestlik Derecesi (df)	351
	Anlamlılık (sig.)	,000

Oluşturulan veri setinin faktör analizine uygunluğunun test edilebilmesi için, KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. Örneklem büyüklüğünün uygunluğunu gösteren KMO'nun 0,60 çıktığı görülmektedir. Bu uygunluk ölçüsünün 0,05 değerinden yüksek çıkması örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapılabilmesine uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik testinin anlamlılık düzeyinin 0,000 olduğu görülmektedir. Bu değerinde 0,05' ten düşük olması Bartlett Küresellik testinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan iki test sonucunda veri setinin faktör analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Açıklanan Toplam Varyans Değerleri(a)

Faktör	Başlangıç Öz değerleri			Türetilmiş Kareli Ağırlıklar Toplamı			Döndürülmüş Kareli Ağırlıkların Toplamı		
	Top.	% Var	% Küm	Top.	% Var	% Küm	Top.	% Var	% Küm
1	6,626	24,540	24,540	6,626	24,540	24,540	5,170	19,147	19,147
2	4,012	14,858	39,398	4,012	14,858	39,398	3,709	13,735	32,883
3	3,315	12,277	51,675	3,315	12,277	51,675	3,499	12,961	45,844
4	2,566	9,504	61,179	2,566	9,504	61,179	3,081	11,411	57,255
5	2,333	8,640	69,819	2,333	8,640	69,819	2,841	10,522	67,777
6	1,750	6,483	76,303	1,750	6,483	76,303	2,020	7,483	75,260
7	1,230	4,556	80,859	1,230	4,556	80,859	1,512	5,600	80,859
8	,953	3,531	84,390						
9	,910	3,372	87,762						
10	,783	2,899	90,661						
11	,693	2,568	93,229						
12	,456	1,688	94,918						
13	,426	1,577	96,494						
14	,226	,839	97,333						
15	,194	,717	98,050						
16	,172	,638	98,688						
17	,111	,412	99,100						
18	,068	,251	99,351						
19	,050	,187	99,538						
20	,037	,138	99,675						
21	,030	,112	99,788						
22	,023	,085	99,873						
23	,013	,048	99,920						
24	,010	,037	99,958						
25	,007	,025	99,983						
26	,004	,014	99,998						
27	,001	,002	100,000						

Faktörlerin toplam varyansı açıklama oranlarının verildiği ve faktör sayısının belirlenebildiği Tablo 4 incelendiğinde, elde edilen oranların yedi faktör grubu altında toplandığı ve toplam varyansın yüzde 80,859' unu açıkladığı görülmektedir. Ayrıca açıklanan varyansın büyük bir kısmının yüzde 25,540' lık oran ile birinci faktör tarafından açıkladığı görülmektedir. Ancak çalışmada ulaşılmak istenen amaca göre; ilgili oranların likidite, karlılık, mali yapı ve faaliyet oranları grupları altında toplanabilmesi için 4 faktöre ihtiyaç vardır. Eğer açıklayıcı faktör analizine göre sonuçlar dört faktör olarak çıksaydı, bu dört faktör üzerinden değerlendirmeler yapılacaktı. Ancak açıklayıcı faktör analizine göre ilgili oranların yedi faktör grubu altında toplandığı sonucu elde edilmiş olup, doğrulayıcı faktör analizi yapılarak ve faktör sayısı 4 olarak belirlenerek analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Açıklanan Toplam Varyans Değerleri (b)

Faktör	Başlangıç Öz değerleri			Türetilmiş Kareli Ağırlıklar Toplamı			Döndürülmüş Kareli Ağırlıkların Toplamı		
	Top.	% Var	% Küm	Top.	% Var	% Küm	Top.	% Var	% Küm
1	6,626	24,540	24,540	6,626	24,540	24,540	6,488	24,030	24,030
2	4,012	14,858	39,398	4,012	14,858	39,398	3,838	14,214	38,244
3	3,315	12,277	51,675	3,315	12,277	51,675	3,141	11,632	49,876
4	2,566	9,504	61,179	2,566	9,504	61,179	3,052	11,303	61,179
5	2,333	8,640	69,819						
6	1,750	6,483	76,303						
7	1,230	4,556	80,859						
8	,953	3,531	84,390						
9	,910	3,372	87,762						
10	,783	2,899	90,661						
11	,693	2,568	93,229						
12	,456	1,688	94,918						
13	,426	1,577	96,494						
14	,226	,839	97,333						
15	,194	,717	98,050						
16	,172	,638	98,688						
17	,111	,412	99,100						
18	,068	,251	99,351						
19	,050	,187	99,538						
20	,037	,138	99,675						
21	,030	,112	99,788						
22	,023	,085	99,873						
23	,013	,048	99,920						
24	,010	,037	99,958						
25	,007	,025	99,983						
26	,004	,014	99,998						
27	,001	,002	100,000						

Dört faktörlü olarak tekrar yapılan doğrulayıcı faktör analizi, açıklanan varyans tablosu, Tablo 5 incelendiğinde; dört faktörün toplamda varyansın 61,179'unu açıkladığı görülmektedir. Ayrıca açıklanan varyansın yüzde 24,540'lık bir kısmının birinci faktör tarafından açıklanırken, yüzde 14,858'i ikinci faktör, yüzde 12,277'si üçüncü faktör, yüzde

9,504'üde dördüncü faktör tarafından açıklanmaktadır. Sonrasında faktör analizinin diğer bir sonucu olan faktör yükleri matrisi incelenmiş ancak faktör yükleri matrisi faktör alt gruplarının tam olarak belirlenmesinde yeterli olmamıştır. Bu nedenle rotasyonlu faktör yükleri matrisi oluşturulmuş ve Tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 6: Döndürülmüş Faktör Matrisi (a)

	Faktör			
	1	**2**	**3**	**4**
(Özsermaye –Toplam Borçlar) / Toplam Borç	,893			
Dönen Varlık/Toplam Borçlar	,891			
Dönen Varlık / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	,890			
Nakit Oranı	,871			
Asit Test Oranı	,862			
Kısa Vadeli Yabancı Kaynak / Aktif Toplam	-,826			
Net İşletme Sermayesi / Aktif Toplam	,786			
Toplam Borç / Toplam Aktif	-,741			
Aktif Devir Hızı		,967		
Özsermaye Devir Hızı		,947		
Dönen Varlı Devir Hızı		,939		
Duran Varlık Devir Hızı		,888		
Net Kar / Dönen Varlık			,729	
Toplam Borç / Özsermaye			-,704	
Kısa Vadeli Borçlar / Özsermaye			-,695	
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Özsermaye			-,687	
(Dönen Varlıklar – Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar)/ Özsermaye			,646	
Devamlı Sermayenin Bağımlılığı Oranı			,627	
Faaliyet Karı / Özsermaye				,887
Net Dönem Karı / Özsermaye				,871
Net kar / Toplam Aktif				,834
Faaliyet Giderleri / Net Satışlar				-,508
Faaliyet Karı / Net Satışlar				,486
Özsermaye / Toplam Aktif				
Maddi Duran Varlıklar + Maddi Olmayan Duran Varlıklar / Özsermaye				
Alacak Devir Hızı				
Stok Devir Hızı				

Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi sonucunda elde edilmiş Tablo 6 incelendiğinde, bazı değişkenlerin herhangi bir faktör altında toplanmadığı ve faktör yüklerinin olmadığı görülmektedir. Bu değişkenler Özsermaye/Toplam Aktif Oranı, (Maddi Duran Varlık + Maddi Olmayan Duran Varlık) / Özsermaye, Alacak Devir Hızı Oranı, Stok Devir Hızı Oranı olup bu oranlardan Alacak Devir Hızı Oranı ile Stok Devir Hızı Oranı literatürde Faaliyet Oranları başlığı altında toplanmakta, Ö/TA ve (MDV+MODV)/Ö oranları da Mali Yapı Oranları başlığı altında toplanmaktadır. Ancak yapılan faktör analizi sonucunda bu oranların herhangi bir faktör grubu içinde yer almadığı görülmektedir.

Tablo 7: Faktörler ve Faktör Alt Grupları

FAKTÖR 1	**FAKTÖR 2**
(Özsermaye –Toplam Borçlar) / Toplam Borçlar	Aktif Devir Hızı
Dönen Varlık/Toplam Borçlar	Özsermaye Devir Hızı
Cari Oran	Dönen Varlık Devir Hızı
Nakit Oran	Duran Varlık Devir Hızı
Asit Test Oranı	
Kısa Vadeli Yabancı Kaynak / Aktif Toplamı	
Net İşletme Sermayesi / Aktif Toplamı	
Toplam Borç / Aktif Toplamı	
FAKTÖR 3	**FAKTÖR 4**
Net Kar / Dönen Varlıklar	Faaliyet Karı / Özsermaye
Toplam Borç / Özsermaye	Net Dönem Karı / Özsermaye
Kısa Vadeli Borçlar / Özsermaye	Net kar / Toplam Aktif
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Özsermaye	Faaliyet Giderleri / Net Satışlar
(Dönen Varlıklar – Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar)/ Özsermaye	Faaliyet Karı / Net Satışlar
Devamlı Sermayenin Bağımlılığı Oranı	

Faktör 1: Birinci faktör 8 değişkeni kapsamaktadır. Bunlar sırası ile (Özsermaye –Toplam Borçlar) / Toplam Borç, Dönen Varlık/Toplam Borçlar, Cari Oran, Nakit Oranı, Asit Test Oranı, Kısa Vadeli Yabancı Kaynak / Aktif Toplamı, Net İşletme Sermayesi / Aktif Toplam, Toplam Borç / Toplam Aktif, oranlarıdır. İlgili oranlar incelendiğinde, bu faktör altında Likidite Oranlarının (Cari Oran, Nakit Oranı, Asit Test Oranı), Mali Yapı Oranlarının (Kısa Vadeli Yabancı Kaynak / Aktif Toplamı, Toplam Borç / Aktif Toplamı) ve Diğer Oranların ((Özsermaye –Toplam Borçlar) / Toplam Borç, Dönen Varlık/Toplam Borçlar, Net İşletme Sermayesi / Aktif Toplam) bu faktör grubu altında toplandığı tespit edilmiştir.

Faktör 2: İkinci faktör 4 değişkeni kapsamaktadır. Bunlar; aktif devir hızı, özsermaye devir hızı, dönen varlık devir hızı, duran varlık devir hızıdır. Bu oranların genel özellikleri işletmelerin faaliyetleri ile ilgili performanslarını ölçmeye yarayan oranlar olmasıdır. Bu doğrultuda ikinci faktör grubu altında sadece faaliyet oranlarının toplandığı görülmüştür.

Faktör 3: Üçüncü faktörün 6 değişkeni kapsadığı görülmektedir. Bunlar; Net Kar / Dönen varlık, Toplam Borç / Özsermaye, Kısa Vadeli Borçlar / Özsermaye, Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/ Özsermaye, (Varlıklar-Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar) / Özsermaye, Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Özsermaye, (Dönen Varlıklar-Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar) / Özsermaye, Devamlı Sermayenin Bağımlılığı Oranıdır. Bu oranlar incelendiğinde, 3. Faktör grubu altında Mali Yapı Oranları(Toplam Borç / Özsermaye, Kısa Vadeli Borçlar / Özsermaye, Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/ Özsermaye), Likidite Oranları (Devamlı Sermayenin Bağımlılığı Oranı) ve Diğer Oranların (Net Kar / Dönen Varlıklar, (Dönen Varlıklar-Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar) / Özsermaye) toplandığı görülmektedir.

Faktör 4: Dördüncü faktör altında 5 değişkenin olduğu görülmektedir. Bunlar; Faaliyet Karı / Özsermaye, Net Dönem Karı / Özsermaye, Net Kar/Toplam Aktif, Faaliyet Giderleri / Net Satışlar, Faaliyet Karı / Net Satışlardır. Bu faktör altında toplanan oranlar incelendiğinde Faaliyet Giderleri / Net Satışlar oranı dışındaki tüm oranların karlılık oranları grubunda toplandığı görülmektedir.

SONUÇ

Literatürde birçok çalışmada işletmelerin performanslarının ölçülmesinde oran analizinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada oran analizinde kullanılan oranların oran analizinde kullanılan başlıklar altında sıralanıp sıralanmadığı ve bu oranlar dışında oluşturulan 6 adet oranın hangi oran grubu altında yer alacağı test edilmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirilecek olursa; faaliyet oranlarından olan stok devir hızı ve aktif devir hızı oranının, mali yapı oranlarından (MDV+MODV) / Özsermaye ve Özsermaye / Toplam Aktif oranının faktör yükünün olmadığı ve herhangi bir faktör altında değerlendirilmeye alınamayacağı görülmüştür. Faktör grupları altında değerlendirilmeye alınan oranlarda ise literatürdeki oran grupları ile en yakın sonuçların elde edildiği faktör, 3. Faktör olmuştur. Bu faktör altında değerlendirmeye alınmayan stok devir hızı ve aktif devir hızı oranları haricindeki tüm faaliyet oranlarının 3. Faktör altında yer aldığı görülmektedir. İkinci olarak karlılık oranlarının NK/DV oranın dışında kalan tüm karlılık oranlarının 4. Faktör altında toplandığı görülmüştür.

Likidite oranlarının sermayenin bağımlılığı oranı dışında genel olarak 1. Faktör altında toplandığı görülmektedir. Ancak Faktör 1'de sadece likidite oranlarının yer almadığı mali yapı ve diğer oranlar ile birlikte aynı faktör altında toplandığı görülmektedir. Likidite oranları işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünü gösteren oranlar olup mali yapı oranları ve bu faktör altında yer alan diğer oranlar olarak ele alınan oranlarda işletmenin hangi kaynakla hangi varlıkları nasıl finanse ettiği hakkında bilgi sağlayabileceğimiz oranlardır. Bu noktadan hareketle mali yapı oranları, likidite oranları ve bu faktör altında yer alan diğer oranların aynı faktör altında yer almasının açıklaması yapılabilir. Diğer oranlar grubu altında toplanan oranların 5 tanesinin likidite ve mali yapı oranları 1 tanesinin karlılık oranları ile birlikte gruplandıkları tespit edilmiştir. Seçilen oranların ifade ettikleri anlam itibari ile 4'ünün likidite ve mali yapı oranları içinde toplanmaları uygun olup karlılık oranları içinde yer alan Faaliyet Giderleri/Net satışlar oranı ile likidite ve mali yapı oranlarının arasında yer alan Net Satışlar / Dönen Varlıklar oranın diğer oranlardan farklı bir şekilde bu gruplar altında sıralanmaları bu oranların mahiyetlerine göre ters bir durumdur.

Sonuç olarak yapılan çalışmada ilgili oranların çoğunun özellikle de karlılık ve faaliyet oranlarının literatürdeki gibi oran analizinde kullanılan başlık grupları altında sıralandığı ve likidite ile mali yapı oranlarının birbirinden tam olarak ayrılmadığı birbirleri ile yakın ilişki içinde olan oranlar oldukları görülmektedir. Ayrıca diğer oranlar grubu altında seçilen oranların 6 orandan 4 tanesinin ifade ettikleri anlam itibari ile likidite ve mali yapı oranları içinde sıralanmaları, bu oranların işletmelerin mali yapıları ve likidite durumlarının tespitinde kullanılabilecekleri izlenimini vermektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar 2011 yılı verilerini kapsamaktadır. Dönem sayısının arttırılarak ilgili dönemlerin belli bir karşılaştırmaya tabi tutulması suretiyle daha farklı ve geniş sonuçlara ulaşılabilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

AKDİŞ, M. (1989). "*Türkiye'de Sermaye Piyasası*", Maliye Dergisi, 94: 49-57.

AKDOĞAN, N. Ve TENKER, N. (2007). **Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri**, Ankara: Gazi Kitabevi.

AKGÜÇ, Ö. (2006). **Mali Tablolar Analizi**, İstanbul: Arayış Yayıncılık.

ALPAR, R. (2011). **Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler**. Ankara: Detay Yayıncılık, 3. Baskı.

AYDIN, N., BAŞAR, M. ve COŞKUN, M. (2010). **Finansal Yönetim**. Ankara: Detay Yayıncılık.

BESLEY, S. ve BRIGHAM, E. F. (2005). **Essentials of Managerial Finance**. United States of America: Thomson South-Western Corporation.

BOLAK, M. (2005). **İşletme Finansı**, İstanbul: Birsen Yayınevi.

BÜKER, S., AŞIKOĞLU, R. ve GÜVEN, S. (2007). **Finansal Yönetim**, Ankara, 3. Baskı.

CEYLAN, A. ve KORKMAZ, T. (2008). **İşletmelerde Finansal Yönetim**. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

CHEN, K. H. ve SHIMERDA, T.A. (1981). "*An Empirical Analysis of Useful Financial Ratios*", Financial Management, 10: 51-60.

COŞKUN, Y. (2010). "*Aracı Kurumların Risk Haritası*", Sermaye Piyasası Dergisi, 1: 3, 52-74.

ÇABUK, Â. ve LAZOL, İ. (2005). **Mali Tablolar Analizi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ÇÖMLEKÇİ, F., YILANCI, M., ERDOĞAN, N., ÖNCE, S., SELİMOĞLU, S. K. ve KAYA E. (2004). **Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Yayınları.

ERCAN, M. K. ve Ban, Ü. (2010). **Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim**, Ankara: Gazi Kitapevi, 6. Baskı.

ERDOĞAN, M. (2011). **Finansal Yönetim.** Erzurum: Aktif Yayınevi.

KALAYCI, Ş. (2010). **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

KARAN, M. B. (2006). **Türkiye'de Mali Aracılar Sektörünün Mali Sistem İçindeki Yeri ve Finansal İşlemlerinin Mali İstatistiklere Yansıtılması**. Ankara: TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi.

OKKA, O. (2009). **Analitik Finansal Yönetim- Teori ve Problemler**. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

SIDDIQUI, S.A. ve SIDDIQUI, A.S. (2005). **Managerial Economics and Financial Analysis**. India: New Age International Publishers.

USTA, Ö. (2008). **İşletme Finansı ve Finansal Yönetim**. Ankara: Detay Yayıncılık.

TÜRK BANKACLIK SEKTÖRÜNDE DEZENFLASYON SÜRECİNDE CAMELS ANALİZİ

Mezahir ABDULLAYEV

Dr., Kafkas Üniversitesi (Bakü/Azerbaycan), İşletme Fakültesi, mezahir.abdullayev@gmail.com, Y. V. Çəmənzəminli küç. 123 A, mənzil 41 Nəzrimanov, Bakı şəhəri

ÖZET: Genel olarak yerinde denetim amacıyla kullanılan CAMELS değerlendirme sistemi, özellikle ABD'de uzaktan gözetimin önemli araçlarından biridir. Bankaların düzenli ve emin çalışmalarını teminen uzaktan gözetim ve yerinde denetimin bir aracı olarak kullanılan bu bileşik performans değerinde; C sermaye yeterliliğini (capital adequacy), A varlık kalitesini (asset quality), M yönetim yeterliliğini (management adequacy), E kazanç durumunu (earnings), L likiditeyi (liquidity), S ise piyasa risklerine duyarlılığı (sensitivity to market risk) temsil etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye için oluşturulan CAMELS sistemi üzerinden yapılan çeşitli analizlere yer verilmiştir. Çalışmanın veri seti TBB internet sayfasından sağlanmıştır. Bu yolla, "herkese açık" bir veri seti dahi kullanılarak yapılacak bir çalışmanın önemli ipuçları verebileceği ortaya konmak istenmiştir. Çalışmada gözlem yılları olarak 2005 ve 2008 kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: etkinlik, CAMELS, Sermaye yeterliliyi, Aktif kalitesi, Yönetim yeterliliyi, Kazanç durumu, Likidite, Piyasa riskine karşı duyarlılık

CAMELS ANALYSIS OF TRUKISH BANKING SECTOR IN DISINFLATION PERIOD

ABSTRACT: CAMELS is an evaluation system which is generally used for on-site inspection purposes, and especially is an important tool for remote surveillance in the United States. In the compound performance value which is used as a tool for on-site inspection and remote surveillance which assures that banks operate organized and safely; C stands for capital adequacy, A for asset quality, M for management adequacy, E for earnings, L for liquidity, and S stands for sensitivity to market risk. In this study various analyses on CAMELS system which is created for Turkey will be found. Data set used in the study is provided from BAT website. By this, main intention was to show that a study using even a "public" data set can provide important tips. Observation years in this study are set to be from 2005 to 2008

Keywords: Efficiency, CAMELS, Capital adequacy, Asset quality, Management adequacy, Earnings, Liquidity, Sensitivity to market risk

GİRİŞ

Bankacılık sektöründe önemli ve verimli bir etkinlik analiz yöntemi olan oran analizi ve bu kapsamda en çok kullanılan CAMELS oran analizi olmaktadır. CAMELS ticari bankaların risk bazlı denetimi sırasında genel durumunun belirlenmesinde ve uzaktan gözetim faaliyetlerinde kullanılan bir degerlendirme (reyting) sistemidir.

CAMEL sistemi 1970'li yıllarda ABD'de Federal yasa düzenleme kurumu tarafından ortaya konmuştur. 1991 yılında Amerika'da Federal Tasarruf Mevduatı Sigorta Kurumu (FDIC) düzenleme yasası, mevduat toplayan bütün bankalara yılda bir kere CAMEL derecelendirmeye tabi tutulma zorunlu kılmıştır (Federal Deposit Insurance Corporation Improvement Act of 1991).

CAMELS sistemin, bir bankanın cari etkinliyinin finansal durumunun, yasalara ve düzenlemelere uyumunun, yönetim yeteneğinin ve tüm operasyonel sağlıklılığın değerlemesini içermektedir. CAMELS ilk harflerini aldığı 6 bileşenden oluşmaktadır. Buna göre (Babuşçu, 1994, S. 81):

C-sermaye yeterliliğini (capital adequacy),
A-varlık kalitesini (asset quality);
M-yönetim yeterliliğini (management adequacy);
E-Kar (kazanc) durumunu (earnings);
L-likiditeyi (liquidity);

S-ise piyasa risklerine duyarlılığı (sensitivity to market risk) ifade etmektedir. 1997'ye kadar beş bileşenle temsil olunan sistem (CAMEL) bu tarihten sonra piyasa risklerine duyarlılığı gösteren S'in eklenmesiyle 6 bileşenli bir system olmuştur.
CAMELS değerlendirme sistemi oluşturulurken ilk olarak bankalar her bir CAMELS bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Bunun için çesitli finansal oranlar kullanılmakta ve değerlendirme 1 – 5 arası bir ölçek üzerinden gerçekleştirilmektedir. Buna göre "1" ilgili bileşende en iyi etkinlik gösteren bankaları temsil etmekte ve artan not kötüleşen durumu ifade etmektedir. Bileşenler ayrı ayrılıkta belirlenen şekilde hesaplandıktan sonra sözkonusu bileşenlerin ağırlıklı bir ortalaması o bankanın genel notunu belirlemektedir.

CAMELS sonuçlarına göre olumsuz durumda olan bankalar, "başarısız" olarak nitelendirilmez. Piyasa yapıcıları analizlerin sonucunu erken uyarı sistemi gibi algılayarak, sözkonsu bankalara odaklanıp finansal sağlamlığını analiz eder. CAMELS sistemi bu amaçla tasarlanmıştır. Yapılan analizler sadece finansal yapısı zayıf olan bankaları değil aynı zamanda mali durumu güçlü bankaları da tespit eder. (Cole ve Gunther, 1998: 3-4).

CAMELS Bileşenleri

CAMELS sistemi yukarıda sayılan altı bileşenden meydana gelen, etkinlik değerleme, denetim ve gözetim gibi alanlarda kullanılan bir oran yaklaşımıdır. Söz konusu bileşenlerin değerlendirilmesi süreci; kurumun büyüklüğünü, yapısının karmaşıklığını, işlemlerinin zorluk derecesini ve kurumun risk profilini dikkate almaktadır. Sözkonusu bileşenlerle ilgili daha kapsamlı bilgiler aşağıda sunulmaktadır.(Malta Financial Services Authority, 2009, s. 14).

Sermaye Yeterliliği: Sermaye Yeterliliği (Capital Adequacy) bileşeni yoluyla bankanın sermaye yeterliligi degerlendirilmektedir. Bu amaçla bankanın sermayesini miktar ve kalite açısından değerlendiren oranlar kullanılmaktadır. Sermaye yeterliliği, finansal kurumların bilançolarındaki şoklarla nasıl başa çıkabileceğini belirler. Güçlü bir sermaye yapısına sahip olan bankaların, olası tüm risklere karşı daha dayanıklı olacakları söylenebilir. (Rogers, 2009, s.11).

Varlık Kalitesi: Banka işletmeciliğinin yapısı itibariyle krediler varlıkların temel faktörü olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, varlıklara iliskin en önemli risk de kredi riski olarak Kabul edilmektedir. Kredi alan kişi veya kurum eğer aldığı krediyi geri ödemeden kaçınırsa bu risk daha da yükselmiş olur. Aldığı kredileri geri ödemekten kaçınan kredi müşterileri bulunan bir banka sonunda likidite durumunu da etkileyecek olan nakit akım sorunu yaşar. Şüpheli alacaklara ekstra özel karşılıklar ayrılması nedeniyle bu durum nihayetinde sermaye ve karlılık üzerinde olumsuz etki yapar (Kaya, 2001/6, s. 3).

Yönetim Kalitesi: Yönetim Kalitesi bileşeni hem tarihsel ve kalite olarak kazançları değerlendirirken hem de mevcut yapının sürdürülebilirliğini dikkate almaktadır. Bankaların iyi kredi ve iç risk yönetimi sistemlerini korumalarını sağlama görevi banka yöneticileri ve müdürlerinin görevidir. Yetersiz yönetim sıklıkla banka iflasları yönetim yetersizliyinden kaynaklanmıştır. Burada, yetersiz yönetimin ve güvensiz davranışın ilke itibariyle bir maliyeti sözkonusudur. Ne var ki bankacılık krizlerinin birçok nedeni olması ve nedenlerin yöneticilerin inisiyatifi dışında olması nedeniyle yöneticilerin kolayca değistirilememesi konunun bulanıklaşmasına neden olur. Dolayısıyla Bankaların varlıklarının devamını sağlayabilmesi ve karlılıklarının artırılmasında tutarlı, gelişmelere ayak uyduran ve hızlı, doğru kararlar alabilen profesyonel bir yönetim gerekmektedir. Banka yöneticilerinin mali piyasalardaki gelişmeleri iyi analiz etmeleri, kaynakları dogru kullanabilmeleri, dogru stratejik planlar yapabilmeleri gerekmektedir. (Erdoğan, 2006, s. 28)

Karlılık: Karlılık bileşeni bankanın karlılığını değerlendiren bileşen olup, hem tarihsel ve kalite olarak kazançları degerlendirirken hem de mevcut yapının sürdürülebilirliğini gözönünde bulundurmaktadır. Karlılık analizi yapılırken bankanın kar etme gücünde meydana gelen olumlu veya olumsuz gelişmelerin bir defaya mahsus mu, yoksa devamlı mı olduğu dikkate alınmalıdır. Karlılık konusunda devamlılık göstermeyecek olumlu gelişmelere aldanmamak ve yine devamlılık göstermeyecek olumsuz gelişmelerden de endişelenmemek gerekmektedir. Analizler sırasında devamlılık konusu mutlaka gözönünde bulundurulmalıdır. Bankaların esas faaliyetlerinden mi, yoksa bankacılık dışı faaliyetlerinden mi kar sağladıkları da üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Banka eğer ana faaliyet

konusu olan kredi verme işleminden kar elde etmeyip, menkul değerler kaleminden kar elde ediyorsa, sözkonusu bankanın karı yüksek olsa bile mali durumu hakkında olumlu görüş belirtmek yanlış olurdu. (Emirdağ, Artun, 2010/48 s. 14)

Likidite Durumu: Özsermyesi ve yabancı kaynaklarla faaliyet gösteren bir bankanın, para ve paraya çevrilme imkanı bulunan varlıklara sahip olma zorunluluğu sözkonusudur. Bir varlığın paraya çevrilebilirliği likidite olarak tanımlanmaktadır. Likidite, bankanın belirli bir zamanda ödenmesi gereken borçlarını aksatmadan ödeyebilme yeteneğini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle likidite, mevduat sahiplerinin mevduatlarını ve diğer kredi verenlerin alacaklarını geri ödeyebilmek için yeterli fonun elde tutulması demektir. Bütün varlıklar hızla paraya çevrilemedikleri için, her bankanın kendi bünye özelliğine göre borç ve taahhütlerinin vadelerini de dikkate alarak likidite derecesini belirlemesi önemlidir. (Durer, 1988, s.103)

Piyasa Riskine Duyarlılık: Piyasa riskine duyarlılık bileşeni bankanın faiz oranlarında, kurlarda, mal fiyatlarında, hisse senedi fiyatlarında değişimlerden kaynaklanan piyasa riskine duyarlılığı ölçmektedir. Bu bileşenle ilgili olarak gözönüne alınması gereken kriterler şunlardır (Kaya, 2001/6, s. 3):
-Bankanın karlarının ve sermaye değerinin piyasa koşullarındaki olumsuz değişimlere karşı duyarlılığı,
-Banka yönetiminin maruz kaldığı piyasa riskini belirlemedeki ve kontrol etmedeki başarısı,
-Bankanın ticari olmayan işlemlerde karşılaştığı faiz riskinin yapısı,
-Bankanın ticaret ve döviz işlemlerinden kaynaklanan piyasa riski durumu.

Sözkonusu değerlendirme yapılırken ağırlıklar tamamen denetçinin kontrolünde olup; bankanın yapısı, büyüklügü, genel ve/veya bankaya özel konular dikkate alınmaktadır. Bankaların hesaplanan CAMELS notu da yine 1 ila 5 arasındadır. Buna göre (Kaya, 2001/6, s.1):

"1" her yönden güçlü bankaları (bankanın CAMELS'ı oluşturan her bir bileşen için notu 1 ya da 2 olmalı),
"2" genel olarak güçlü bankaları (her bir bileşen değeri 3'den kötü olmamalı),
"3" Bankanın etkinliğiyle ilgili sorunlar olduğunu, tatminkar bir yapıda çalışmadığını ve olası şoklara karşı yeterince dayanıklı olmadığını ve denetçilerin sorunlu alanlara eğilmesi gerektiğini,
"**4"** genel olarak ciddi problemleri olan ve finansal/yönetimsel bozulmaların yaşandığı ve dolayısıyla performansı kötü olan bankaları,
"5" Çok ciddi mali / yönetimsel problemleri olup, yüksek batma riski taşıyan bankaları temsil etmektedir.

CAMELS'i meydana getiren bileşenler oluşturulurken aynı finansal oran birden fazla bileşende yeralabilir. Örnegin, bankaların varlık yapılarını değerlendirirken kullanılan oranların bir kısmı aynı anda hem karlılığı, hem likiditeyi ve hem de varlık kalitesini etkileyebilmektedir.

Konu ile ilgili olarak bir çok yerli ve yabancı araştırmacılar aprik araştırmalar yapmış ve bulgular elde etmişlerdir. Bu araştırmalardan belli-başlıları özet olarak aşağıda sunulmuştur (Solak, 2010, s.76-81):

- Thomson (1991: 18), ABD'de banka batışlarının 1970 öncesi dönemde farklı olduğuna dikkat çekmiş; 1980 sonrası dönemde hızlı banka batışlarını CAMEL derecelendirme sistemiyle analiz etmiştir.
- Cole ve Gunther (1995: 13-14), uzaktan gözetim ve yerinde denetim sistemlerinin ürettiği bilgilerin geçerliliğini sınamışlardır.
- Persons (1999: 143-144), 1997 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinde meydana gelen banka iflaslarının tahmin edilebilirliği üzerinde durmuştur.
- Gilbert vd. (1999: 40-41), ABD'de 1934 ile 1994 yılları arasındaki banka iflaslarını incelemişlerdir.
- Hirtle ve Lopez (1999: 18), Amerika Federal Mevduat ve Sigorta Fonunun (FDIC) bankalara ne zaman müdahale etmesi gerektiğini, CAMELS temelinde değerlendirmiş; uzaktan gözetim sonuçlarının çabuk çürüdüğüne dikkat çekmişlerdir.
- Derviz ve Podpiera (2004: 15-16), Çek Cumhuriyeti'nin aktif büyüklüğü bakımından üç büyük bankasının, 1998-2001 yılları arasında Standard and Poor's (S&P) derecelendirme kuruluşu tarafından atanan değerleri ile CAMELS derecelendirme sonuçlarını karşılaştırmışlardır. Her iki derecelendirme sonuçlarını anlamlandırmak için logit modellerinin kullanıldığı çalışmada, uzun vadede benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür.

- Dzeawuni ve Tanko (2008: 16-18) CAMELS derecelendirme sisteminin bütünsel verimliliği göstermedeki yetersizliğine dikkat çekerek yöntemin güncellenmesiyle ilgili örnek çalışma hazırlamışlardır.
- Bepari ve Mollik (2008: 26-27), Bangladeş bankacılık sisteminin mevcut sağlamlığını Bangladeş erken uyarı sistemleri sonuçlarıyla karşılaştırmışlardır.
- O'Keefe ve Wilcox (2009: 35), artan bankacılık risklerine dikkat çekerek, risklerin önlenmesinde CAMELS derecelendirme sisteminde kullanılan rasyolarının, risk ayarlı düzeltilmesinin daha doğru sonuç çıkaracağını tespit etmişlerdir.
- Sangmi ve Nazir (2010: 53), Kuzey Hindistan'ın iki ticaret bankası Punjab National Bank ve Jammu & Kashmir Bank'ın finansal sağlamlığının tatmin ediciliğini analiz etmişlerdir.
- Kaya (2001: 18-19), TBB veri dağım sisteminden faydalanarak 22 referans gösterge ile Türk bankacılık sisteminin 1997-2000 arasındaki etkinliğini ölçmede CAMELS derecelendirme sistemini kullanmıştır.
- Tosuner vd. (2002: 64-65), faktör analizi kullanarak, Türk bankacılık sisteminin temel gösterge oranlarını bulmaya çalışmış; fakat CAMELS bileşenlerinin tam olarak Türk bankacılık sistemine uymadığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.
- Ersoy (2003), TMSF'ye devredilen özel sermayeli ticaret bankalarının, yaşanan krizlerden ve TMSF'ye devredilmeden önceki finansal yapılarının sağlamlığını, performanslarını, risklilik düzeylerini CAMEL derecelendirme sistemine gore incelemiştir.
- Canbaş vd. (2005: 540), erken uyarı sistemlerinin oluşturulması ve geliştirilmesi hakkında yaptıkları çalışmada, Türk ticari bankalarını 1997-2003 arası dönemde, temel bileşenler analizine tabi tutarak, discriminant, logit ve probit modelleri ile değerlendirmişlerdir.
- Kılıç ve Fettahoğlu (2005: 119-121), Türk bankacılık sektörünün performansını CAMELS analizi temelinde hesaplamıştır.
- Beycan (2007), Kaya (2001) ve Kılıç ve Fettahoğlu (2005) çalışmalarını baz alarak, CAMELS derecelendirme sistemiyle kamu bankalarının performansını 2002-
- 2006 dönemi için, herkese açık BDDK veri setini kullanarak analiz etmiştir.
- Çinko ve Avcı (2008: 43-44), 22 referans gösterge kullanarak banka iflaslarını tespit etmeye çalışmışlardır.
- Atikoğulları (2009) yaptığı ampirik çalışmada, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ticari bankalarının, 2001-2007 arası dönemde performansını CAMELS analiziyle değerlendirmiştir.

CAMELS Analiz tekniğinin her bir bileşeni için çeşitli çalışmalarda benzer oranlar kullanılmıştır. Türkiye Bankalar Birliği de kendi web sayfasında düzenli olarak "Seçilmiş Rasyolar" başlıklı veriler yayınlamaktadır. Tez çalışmasında kullanılmak üzere herbir bileşen için bu konuda daha önce yapılan çalışmalar da gözönünde bulundurularak belirlenmiştir (Türkiye Bankalar Birliği,2009):

Tablo 1: CAMELS Analiz Tekniği

Değişkenler		Kullanılacak Formüller	Kodlama
C	CAPITAL	Sermaye Yeterliliği Oranları	SYO
		Özkaynaklar / Toplam Aktifler	SYO1
		(Özkaynaklar-Duran Aktifler) / Toplam Aktifler	SYO2
		Özkaynaklar / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	SYO3
A	ASSET	Aktif Kalitesi Oranları	AKO
		Duran Aktifler / Toplam Aktifler	AKO1
		Finansal Varlıklar (Net) / Toplam Aktifler	AKO2
		Toplam Krediler / Toplam Mevduat	AKO3
M	MANAGEMENT	Yönetim Yeterliliği Oranları	YYO
		Takipteki Krediler (net) / Toplam Krediler	YYO1
		Şube Başına Net Kar =Net Kar/Şube Sayısı	YYO2
		Diğer Faaliyet Giderleri / Toplam Aktifler	YYO3
E	EARNINGS	Karlılık Oranları	KO
		Net Dönem Karı (Zararı) / Özkaynaklar	KO1 (ROE)
		Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	KO2 (ROA)
		Toplam Gelirler / Toplam Giderler	KO3
L	LIQUIDITY	Likidite Oranları	LO
		Likit Aktifler / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	LO1
		Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	LO2
		Likit Aktifler / Toplam Aktifler	LO3
S	SENSITIVITY	Piyasa Riskine Duyarlılık Oranları	DO
		Faiz Gelirleri / Toplam Aktifler	DO1
		YP Aktifler / Toplam Aktifler	DO2
		YP Aktifler / YP Pasifler	DO3

CAMELS yöntemiyle bulunan performas değerleri Statik, Dinamik ve Çapraz Analizler olarak üç yöntemle gerçekçeştirilmektedir (Akdoğan,Tenker 2001, s. 517):

Statik Analiz: Statik analiz, ilgili işletmenin belli bir döneme ait finansal tablolarında yer alan kalemler arasındaki iliskileri incelemek için yapılan analiz olarak ifade edilebilir. Bu analiz türünde, tek döneme ait ve belirli tarihte düzenlenmiş finansal tablolar analiz edilmektedir.

Dinamik Analiz: İşletmenin birbirini takip eden dönemlerine ilişkin finansal tablolarında yer alan kalemlerin incelenerek, göstermiş oldukları eğilimlerin belirlenmesidir." şeklinde ifade edilebilir. Dinamik analizde işletmenin

içinde bulunulan dönemle geçmis dönemlerine ilişkin finansal tabloları karşılaştırılarak ve zaman içinde işletmenin göstermiş olduğu değişim belirlenmekte ve açıklanmaktadır.

Çapraz Analiz: Yukarıdaki yöntemlerin yanısıra ayrıca amaca ve ihtiyaca göre iki farklı alternatif daha kullanılabilmektedir. Bunlardan ilki analiz edilecek grup verilerinin (örneğin kamusal sermayeli mevduat bankaları) belirli bir dönemdeki gerçekleşen ortalama değerlerini baz değer olarak kabul ederek, inceleme dönemi verilerini bu baz değer ile karşılaştırarak analiz etmek şeklinde ifade edilebilir. Digeri ise, belirli bir dönemdeki referans değerlerini (Mevduat Bankaları) baz veri olarak kabul ederek grup verilerinin inceleme dönemindeki degerlerini, baz kabul edilen referans gösterge değerleri ile karşılaştırarak analiz etmektir.

Çalısmada, mevduat bankalarının CAMELS yöntemiyle bulunan performans degerleri için statik analizleri yapılmıştır. Statik Analiz sonucunda elde edilen verilerden dinamik analizleri yapmak için gerekli veriler özetlenerek tablo şeklinde sunulmuştur. Dinamik analiz statik analizin özeti olduğu ve sadece belli bir dönemi değil, zaman içerisindeki değişimi izlediğinden dolayı bu çalışmada dinamik analize göre tespit edilen analiz ve yorumlar yapılacaktır.

YÖNTEM

Bu çalısmada, Türk Bankacılık Sektörü Performans Endeksi'nin hesaplanmasında CAMELS analizi kullanılacaktadır. CAMELS degerlendirme sisteminin geleneksel yöntemi olan 1-5 arası ölçek kullanması basit ve dar çerçeveli olduğundan dolayı kullanılması uygun görülmemektedir. Bunun yerine seçilen göstergeler öncelikle ait oldukları bileşende endekse dönüstürülecektir. Daha sonraki aşamada ise sözkonusu endekslerin ağırlıklı ortalamaları alınarak bileşik endeks elde edilecektir.

Türkiye'de mevduat bankaları, özellikle kamu bankaları kriz sonrası yeniden yapılanma sürecine dahil olmuşlardır. Bu bağlamda daha önceki bölümlerde olduğu gibi, yeniden yapılandırmanın ve makroekonomik istikrarın sağlanmasının olumlu etkilerinin 2002 yılından itibaren olumlu etkisini göstermeye başladığı görülmektedir. Serbest kur ve örtük enflasyon hedeflemesi politikası finansal fiyatlarda istikrara neden olmuş, Merkez Bankasının bağımsız ve enflasyonla mücadeleye odaklanması, sıkı maliye politikası ve yüksek faiz dışı fazla hedeflerinin düzenli olarak tutturulması ekonomik birimlerin beklentilerini ve makro dengeleri olumlu yönde etkilemiştir. Dünya genelindeki olumlu koşulların da etkisiyle artan ekonomik istikrar, bankacılık kesimini de olumlu etkilemiş ve sektörün mali bünyesinin iyileştirilmesi için önemli bir fırsat olmuştur. Bunun yanısıra, sektörü düzenleyen mevzuatın uluslararası standartlara uygunlaşması, denetim ve gözetim faaliyetinin etkinleştirilmesi ve Uluslararası Para Fonu ile gerçekleştirilen anlasmalarda oluşturulan hedeflere sadık kalınması, bu süreci desteklemiş ve sektörün yurt dışı finansal piyasalarla entegrasyonunun geliştirilmesine olumlu katkı sağlamıştır. (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006, s. 3)

Çalışmada TMSF Bankaaları dışındaki Mevduat Bankaları; Kamu Sermayeli Bankalar, Özel Sermayeli Bankalar ve Yabancı Sermyeli bankaları konu olmaktadır. Çalışmada kullanılan veri seti Bankalar Birliğinin internet sayfasından sağlanmıştır. "Herkese açık" bir veri setiyle çalışılacaktır. Çalısmanın bu bölümünde dezenflasyon sürecinin önemli yıllarını ihata eden 2005 yılından itibaren 2008 yılı sonuna kadar mevduat bankalarının etkinliklerindeki gelişmeler incelenecektir.

İlk olarak araştırmamızda öncelikle Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren tüm mevduat bankalarının yer aldığı 2005 – 2008 yıllarını kapsayan bir performans endeksi oluşturulacaktır. Bundan sonra kamu, özel ve yabancı bankalar için aynı dönemi ele alan konsolide bir performans endeksi oluşturulacak ve sırasıyla kamu, özel ve yabancı bankalar ile tüm mevduat bankalarının performansları karşılaştırılmış olacaktır. Burada tek tek bankaların performanslarının analizinden kaçınılmıstır. Sözkonusu ayrıntılardan kaçınılarak daha makro bir yaklasımla sektördeki mevduat bankalarının performansı incelenecektir. Burada kamu, özel ve yabancı bankaların dezenflasyon süreci olarak bilinen 2005-2008 seneleri süresinde gösterdikleri performansları ölçülecektir. Bu bir anlamda ilgili banka gruplarının dezenflasyon sürecindeki faaliyetlerinin performans göstergesi olarak ifade edilebilir.

Çalısmada sırasıyla aşağıdaki işlemler gerçekleştirilecektir:

1.İlk once Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat Bankaları'nın 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarına ait referans göstergeleri tespit edilecektir.
2. Bunu takiben sırasıyla Kamu, Özel ve Yabancı sermayeli Mevduat Bankaları'nın konsolide olarak aynı dönemlere ait gerçeklesen değerleri belirlenecektir.
3. Üçüncü aşamada gerçeklesen değerler referans göstergelerine bölünerek 100 ile çarpılarak endeks değeri belirlenecektir.
4. Gerçekleşen değerlerle endeks değerleri kümeleri arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanacaktır. Korelasyon katsayısının aldığı değerin eksi veya artı değer almasına göre ilişkinin yönü "+" veya "-" olarak belirlenecektir.
5. Sapma değeri lişkinin yönü "+" değer aldığı zaman (Sapma değeri=100-Endeks değeri) formülüyle hesaplanacaktır. İlişkinin yönü "-" olduğunda ise (Sapma değeri= Endeks değeri-100) formülüyle hesaplanacaktır.
6. Bileşene ve her bir rasyoya ait ağırlık değerleri daha once yapılan çalışmalar, grupta yer alan formül sayısı ve formülün önemi gözönüne alınarak araştırmacı tarafından subjektif olarak belirlenir.
7. Her bir bileşeni meydana getiren rasyolara ait sapma değerleri ilgili rasyoya ait ağırlık katsayılarıyla çarpılarak CAMELS değerleri elde edilecektir.. Elde edilen değerler her bir bileşen bünyesinde toplanacaktır. Bu işlemden elde edilen her toplam, ilgili bileşenin CAMELS değerini ifade edecektir.
8. Son olarak CAMELS sistemini oluşturan her bir bileşen için belirlenen ağırlıklar ilgili bileşen değeri ile çarpılacaktır.
9. Bu çarpımların toplanmasıyla elde edilen sonuç Toplam CAMELS değerini (performansını) verecektir.

Çalısmanın ilerleyen bölümlerinde bankaların CAMELS notları bilesik performans degerleri olarak, 1-5 skalasında sınıflandırılmadan kullanılmıstır. Bankaların sözü edilen 5 kategoriye ayrılması için de aynı bilesik endeks degerinin kullanılacak olması da dikkate alınarak bu sınıflandırmanın çalısmada yapılacak analizler baglamında ek bir fayda saglamayacağı varsayılmaktadır.

Yukarıda anlatılan süreç bir tablo üzerinde asagıdaki gibi gösterilebilir.

Tablo 2: CAMELS Hesaplama Tablosu (Örnek)

Değişkenler	İlişkinin yönü	Ağırlık	Referans Değeri	Birim Değeri	Endeks Değeri	Sapma Değeri	CAMELS Değeri
A	B	C	D	E	F	G	H
Analize tabi tutulacak değişkenler (oranlar)	Korelasyon (F;E) katsayısının yönü (+) ve (-)	Ağırlıklar subjektif olarak belirleniyor	Mevduat Bankalarının Ortak Değeri	Analiz edilecek grupun (Kamu vs) aldığı değerler	(E/D)*100	eğer(ilişkinin yönü="+";(100-G);(G-100))	G*B
ROA	+	0,15	17,10	18,00	105,26	5,26	0,79

CAMELS ANALİZİNE HAZIRLIK AÇAMASI

Çalısmada kullanılan veri seti TBB internet sayfasından alınan İstatistiki Raporlar, Veri Sorgulama Sistemi ve Bankalarımız Kitabı gibi çeşitli kaynaklardan sağlanılmıştır. Bu çalışmada, kamuya açık bir veri seti kullanılarak yapılacak bir çalısmanın bankacılık sektörü hakkında önemli ipuçları verebilecegi düşünülmektedir Çalısmada gözlem dönemi olarak 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıl verileri kullanılmış ve analiz edilmiştir. Performans endeksinin hesaplanmasında CAMELS bileşenlerine iliskin olarak her bileşene (6) üçer olamak üzere toplam (6*3) 18 adet referans gösterge belirlenmiştir. Söz konusu referans göstergelerin seçiminde ve ağırlıklandırılmalarında daha once

yapılan çalısmalardan esinlenilmiştir. Fakat tercih edilen göstergeler ve yapılan ağırlıklandırmalar diğer araştırmalardan köklü bir şekilde farklılık arz etmektedir. Gerek tercih edilen göstergelerin ve gerçekleştirilen ağırlıklandırmaların durumu daha iyi açıkladığı varsayılmaktadır.

CAMELS ANALİZ SONUÇLARI

Yukarıda anlatılan yöntemle gerekli ölçümler yapılarak Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının konsolide verileri ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları, inceleme dönemini kapsayan her bir yıl için ve her bir grup için ayrı ayrı tablolar halinde sunulmaktadır

Tablo 3: Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları CAMELS Analiz Sonuçları

CAMELS		Kor.	İliş. Yönü	Ağırlık	Referans Değeri			Kamusal Ser. Mevd. B			Entalis Değeri			Sapma Değeri			CAMELS Değeri		
DEĞİŞK.					2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006
C	STO			20%													19,94	8,5	-5,33
	STO1	0,7	+	35%	10,6	11,9	10,7	8,3	10,3	10,4	79	86,4	96,5	21	13,6	3,5	7,3	-4,7	1,2
	STO2	0,9	+	40%	7,1	7,8	6,5	6	8	8	85	102,9	123	15	-2,9	-23	6	-1,2	-9,2
	STO3	0,6	+	25%	13,6	15,6	13,7	10	12,2	12,2	73,6	78,7	89,4	26,4	21,3	10,6	6,6	5,3	2,6
A	AKO			20%													-10,7	-11,8	-11,5
	AKO1	-0,4	-	25%	3,5	4,1	4,2	2,3	2,2	1,3	60,9	54,9	55,1	-33,1	-45,1	-44,9	-8,3	-11,3	-11,2
	AKO2	0,6	+	35%	30,1	31,9	35,4	42,5	44,9	50,6	141,5	140,8	142,7	-41,5	-40,8	-42,7	-14,5	-15,3	-14,9
	AKO3	1	+	40%	77,6	75,4	66,5	57,3	49,4	42,1	69,7	65,5	60,3	50,3	34,5	36,7	12,1	13,8	14,7
M	YTO			10%													-9,4	-1,8	-2,2
	YTO1	1	+	45%	3,7	3,6	3,8	5	4,1	5,1	8	115	135,1	-2,7	-15	-33,1	-57,9	-5,9	-14,9
	YTO2	-0,8	-	20%	1,4	1,8	1,5	0,8	2	1,7	1,4	119,2	115,4	19,2	15,1	15,4	-12	3	3,1
	YTO3	-0,2	-	35%	3	3,1	3	3,7	2	2,1	2,2	65,6	71	-34,4	-34,3	-29	-41,7	-11	-10,1
E	KO			15%													16,2	14,1	14,7
	KO1 (ROE)	-0,7	-	35%	16,4	20,9	20,3	10,6	26,8	25,1	21,6	138,5	123,8	37,1	28,5	23,8	13	10	8,3
	KO2 (ROA)	-0,1	-	35%	1,7	2,5	2,2	1,3	2,8	2,6	2,3	111,1	119,4	8,4	11,1	19,4	2,9	3,5	6,8
	KO3	0,8	+	30%	130,3	135,9	135,3	134,2	129,1	137,3	138,2	99,3	101,4	1	0,7	-1,4	-2,9	0,2	-0,4
L	LO			25%													19	-16,5	-7,1
	LO1	0,9	+	45%	31,9	45,7	50,8	51,8	51,5	52,3	46,5	78,9	102,9	21,1	-12,8	-2,9	9,5	-5,3	-1,3
	LO2	0,9	+	30%	43,3	61,2	64,4	73,1	73	71	85,3	81,9	110,2	18,1	-19,3	-10,2	5,4	-5,3	-3,1
	LO3	0,9	+	25%	26,6	37,3	40	40,3	44,6	44,3	39,2	83,9	111	16,1	-19,7	-11	4	-4,9	-2,7
S	DO			10%													6,4	9,5	14
	DO1	-0,5	-	20%	12	12,5	11,3	10,7	13,6	12,8	12,2	106,3	113,5	6,3	8,9	13,5	1,3	1,8	2,7
	DO2	0,8	+	35%	31,1	29	33,9	32,3	19,8	22,1	19,2	75,4	68,3	24,6	31,7	34,7	8,6	11,1	12,1
	DO3	0,8	+	45%	89,1	86,7	89,8	90,2	92,4	91,4	91,1	101,7	106,6	101	101	101,8	4	-3	-0,8
Toplam:				100%													8,7	-3,1	-3,7

Tablo 4: Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları CAMELS Analiz Sonuçları

CAMELS		Kor.	İliş. Yönü	Ağırlık	Referans Değeri			Yabancı Ser. Mevd. Bank			Endeks Değeri			Sapma Değeri			CAMELS Değeri		
DEĞİŞK.					2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006
C	SYO			20%													-24,24	-16,49	-22,07
	SYO1	0,8	+	35%	10,6	11,9	10,7	12,6	13,2	12	119,2	111	111,7	-19,2	-11	-11,7	-6,7	-3,9	-4,1
	SYO2	0,9	+	40%	7,1	7,8	6,5	9,2	9,7	9	130,5	124,4	137,6	-30,5	-24,4	-37,6	-12,2	-9,8	-15
	SYO3	0,9	+	25%	13,6	15,6	13,7	16,5	17,3	15,3	121,3	111,4	111,8	-21,3	-11,4	-11,8	-5,3	-2,8	-3
A	AKO			20%													27,7	25,1	25,8
	AKO1	0	-	25%	3,5	4,1	4,2	5,4	5,5	3	96,3	85,4	71,4	-3,7	-14,6	-28,6	-0,9	-3,6	-7,2
	AKO2	0,7	+	35%	30,1	31,9	35,4	36,7	18,9	15,9	62,2	59,2	44,9	37,8	40,8	55,1	13,2	14,3	19,3
	AKO3	-0,5	-	40%	77,6	75,4	66,5	57,3	107,5	102,5	138,5	136,1	134,1	38,5	36,1	34,1	15,4	14,4	13,6
M	YYO			10%													-13,1	0,6	-5,8
	YYO1	0,7	+	45%	3,7	3,6	3,8	5	4,1	2,9	110,5	79,4	71,1	-10,5	20,6	28,9	-4,7	9,3	13
	YYO2	0,7	+	20%	1,4	1,8	1,5	0,8	0,7	1	50,2	54,8	90,5	49,8	45,2	9,5	10	9	1,9
	YYO3	0,9	+	35%	3	3,1	3	3,7	4,5	4,7	152,5	150,8	159,3	-52,5	-50,8	-59,3	-18,4	-17,8	-20,8
E	KO			15%													21,9	18	-5,2
	KO1	0,4	+	35%	16,4	20,9	20,3	10,6	10,5	15,2	20,5	15,5	63,9	72,9	101	146,7	36,1	27,1	-1
	KO2	0,7	+	35%	1,7	2,5	2,2	1,3	1,3	2	2,5	2,5	76,1	81	112,9	189,1	23,9	19	-12,9
	KO3	0,9	+	30%	130,3	135,9	135,3	134,2	126,3	127,5	136,7	133,5	96,9	93,8	101	99,5	3,1	6,2	-1
L	LO			25%													-3,2	7,2	1
	LO1	0,1	+	45%	31,9	45,7	50,8	51,8	36,5	38,1	48,9	55,1	114,5	83,5	96,3	106,3	-14,5	16,5	3,7
	LO2	-0,3	-	30%	43,3	61,2	64,4	73,7	50,8	50,5	60,9	67,4	117,1	82,5	94,5	91,5	17,1	-17,5	-5,5
	LO3	0,1	+	25%	26,6	37,3	40	40,3	28,5	29,8	38,4	39,9	107,2	80,1	96,2	98,9	-7,2	19,9	3,8
S	DO			10%													22,2	17,1	4,8
	DO1	0,6	+	20%	12	12,5	11,3	10,7	13,5	12,8	11,1	11,9	111,9	102,9	98,3	110,6	-11,9	-2,9	1,7
	DO2	1	+	35%	31,1	29	33,9	32,3	23,9	24,7	35,1	36,8	77	85,2	103,6	113,9	23	14,8	-3,6
	DO3	1	+	45%	89,1	86,7	89,8	90,2	56,3	62,5	78,4	88,2	63,2	72,1	87,3	97,8	36,8	27,9	12,7
Toplam:				100%													4,1	8	0,1

CAMELS		Kor.	İliş. Yönü	Ağırlık	CAMELS Değeri			Endeks Değeri			Sapma Değeri			CAMELS Değeri		
DEĞİŞK.					2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006	2008	2007	2006
C	SYO			20%										-24,24	-16,49	-22,07
	SYO1	0,8	+	35%	12,4	10,7	12,4	15,9	111	111,7	-28,9	-11	-11,7	-6,7	-3,9	-4,1
	SYO2	0,9	+	40%	7	6,5	7	12,1	124,4	137,6	-73,4	-24,4	-37,6	-12,2	-9,8	-15
	SYO3	0,9	+	25%	15,9	13,7	15,9	22	111,4	111,8	-38,5	-11,4	-11,8	-5,3	-2,8	-3
A	AKO			20%										27,7	25,1	25,8
	AKO1	0	-	25%	5,4	4,2	5,4	3,8	85,4	71,4	71	-3,7	-14,6	-29	-0,9	-3,6	-7,2	-7,3
	AKO2	0,7	+	35%	36,7	35,4	36,7	21,2	59,2	44,9	57,9	37,8	40,8	42,1	13,2	14,3	19,3	14,7
	AKO3	-0,5	-	40%	57,3	66,5	57,3	85,5	136,1	134,1	149,2	38,5	36,1	49,2	15,4	14,4	13,6	19,7
M	YYO			10%										-13,1	0,6	-5,8	-26,7	
	YYO1	0,7	+	45%	5	3,8	5	3,9	79,4	71,1	77	-10,5	20,6	28,9	23	-4,7	9,3	13	10,4
	YYO2	0,7	+	20%	0,8	1,5	0,8	1,3	50,2	54,8	90,5	49,8	45,2	9,5	-61,6	10	9	1,9	-12,3
	YYO3	0,9	+	35%	3,7	3	3,7	6,4	152,5	150,8	159,3	170,6	-52,5	-50,8	-59,3	-70,6	-18,4	-17,8	-20,8
E	KO			15%										21,9	18	-5,2	-24,7	-47,4
	KO1	0,4	+	35%	10,6	20,3	10,5	15,5	63,9	72,9	101	146,7	36,1	27,1	-1	-46,7	12,6	9,5	-0,4	-16,3
	KO2	0,7	+	35%	1,3	2,2	1,3	2,5	76,1	81	112,9	189,1	23,9	19	-12,9	-89,1	8,3	6,7	-4,5	-31,2
	KO3	0,9	+	30%	134,2	135,3	134,2	133,5	96,9	93,8	101	99,5	3,1	6,2	-1	0,5	0,9	1,9	-0,3	0,2
L	LO			25%										-3,2	7,2	1	-5,1		
	LO1	0,1	+	45%	51,8	50,8	51,8	36,5	38,1	48,9	55,1	114,5	83,5	96,3	106,3	-14,5	16,5	3,7	-6,3	-6,5	7,4	1,7	-2,8
	LO2	-0,3	-	30%	73,7	64,4	73,7	50,8	50,5	60,9	67,4	117,1	82,5	94,5	91,5	17,1	-17,5	-5,5	-8,5	5,1	-5,3	-1,7	-2,6
	LO3	0,1	+	25%	40,3	40	40,3	28,5	29,8	38,4	39,9	107,2	80,1	96,2	98,9	-7,2	19,9	3,8	1,1	-1,8	5	1	0,3	
S	DO			10%										22,2	17,1	4,8	-6		
	DO1	0,6	+	20%	10,7	11,3	10,7	13,5	12,8	11,1	11,9	111,9	102,9	98,3	110,6	-11,9	-2,9	1,7	-10,6	-2,4	-0,6	0,3	-2,1
	DO2	1	+	35%	32,3	33,9	32,3	23,9	24,7	35,1	36,8	77	85,2	103,6	113,9	23	14,8	-3,6	-13,9	8	5,2	-1,2	-4,9	
	DO3	1	+	45%	90,2	89,8	90,2	56,3	62,5	78,4	88,2	63,2	72,1	87,3	97,8	36,8	27,9	12,7	2,2	16,6	12,5	5,7	1	
Toplam:				100%													4,1	8	0,1	-16				

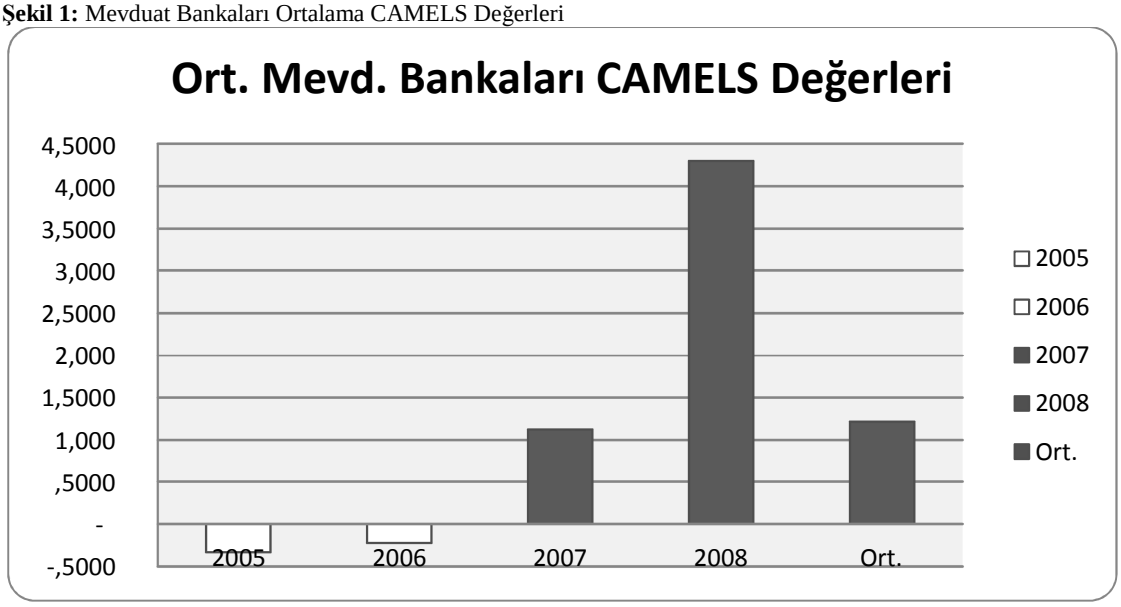
Tablo 5: Mevduat Bankalarının CAMELS Dinamik Analiz Sonuçları

Değişkenler		Ağırlık	Kamusal SMB (K)				Özel SMB				Yabancı SMB				Ortalama				Genel	Ortalama		
Gr.	Kısa		2008	2007	2006	2005	2008	2007	2006	2005	2008	2007	2006	2005	2008	2007	2006	2005		K	O	Y
C	SYO	20%	19,9	8,9	-5,3	5,1	-3	1,3	1,1	7,3	-24,2	-16,5	-22,1	-49,1	-2,4	-2,1	-5,5	-12,2	-5,6	7,2	4,2	-28
	SYO1	35%	7,3	4,7	1,2	4,9	-1,7	-1	1,1	-0,1	-6,7	-3,9	-4,1	-10,1	-0,4	0	-0,6	-1,8	-0,7	4,5	-0,4	-6,2
	SYO2	40%	6	-1,2	-9,2	-4,8	0,9	4,4	9,9	8,3	-12,2	-9,8	-15	-29,4	-1,8	-2,2	-4,8	-8,6	-4,3	-2,3	5,9	-16,6
	SYO3	25%	6,6	5,3	2,6	5,1	-2,2	-2,1	-0,1	-0,8	-5,3	-2,8	-3	-9,6	-0,3	0,1	-0,1	-1,8	-0,5	4,9	-1,3	-5,2
A	AKO	20%	-10,7	-11,8	-11,5	-9,5	-4,8	-5,3	-4,4	-3,8	27,7	25,1	25,8	27,2	4,1	2,7	3,3	4,6	3,7	-10,9	-4,6	26,4
	AKO1	25%	-8,3	-11,3	-11,2	-11,9	-4,8	-7,3	-7,6	-6,9	-0,9	-3,6	-7,2	-7,3	-4,7	-7,4	-8,7	-8,7	-7,4	-10,7	-6,7	-4,7
	AKO2	35%	-14,5	-14,3	-14,9	-14,6	-4,4	-3,8	-3,7	-6,4	13,2	14,3	19,3	14,7	-1,9	-1,3	0,2	-2,1	-1,3	-14,6	-4,6	15,4
	AKO3	40%	12,1	13,8	14,7	17	4,4	5,8	6,9	9,5	15,4	14,4	13,6	19,7	10,7	11,3	11,7	15,4	12,3	14,4	6,6	15,8
M	YYO	10%	-9,4	-14,8	-22	-25,7	-6,3	-3,6	-1,1	-2,4	-13,1	0,6	-5,8	-26,7	-9,6	-5,9	-9,6	-18,3	-10,9	-18	-3,3	-11,3
	YYO1	45%	-1,2	-5,9	-14,9	-26	-2,5	0,2	-2,9	-7,7	-4,7	9,3	13	10,4	-2,8	1,2	-1,6	-7,8	-2,8	-12	-3,3	7
	YYO2	20%	3,8	3	3,1	14,9	-2,3	-2,2	2,7	10,9	10	9	1,9	-12,3	3,8	1,3	2,6	4,5	3,6	6,2	2,3	2,1
	YYO3	35%	-12	-12	-10,1	-14,6	-1,5	-1,5	-0,9	-5,6	-18,4	-17,8	-20,8	-24,7	-10,6	-10,4	-10,6	-15	-11,7	-12,2	-2,4	-20,4
E	KO	15%	16,2	14,1	14,7	62,2	0,5	1,6	1,4	39,5	21,9	18	-5,2	-47,4	12,9	11,2	7,6	18,1	12,5	26,8	13,8	-3,2
	KO1	35%	13	10	8,3	36,5	1,3	1,6	5,9	19,4	12,6	9,5	-0,4	-16,3	9	7	4,6	13,2	8,4	16,9	7	1,4
	KO2	35%	2,9	3,9	6,8	26,6	-0,4	0,6	6,9	19,3	8,3	6,7	-4,5	-31,2	3,6	3,7	3	4,9	3,8	10	6,6	-5,2
	KO3	30%	0,3	0,2	-0,4	-0,9	-0,4	-0,6	0,7	0,7	0,9	1,9	-0,3	0,2	0,3	0,5	0	0	0,2	-0,2	0,1	0,7
L	LO	25%	19	-16,5	-7,1	0,6	6,9	-4,9	-3,7	0,4	-3,2	7,2	1	-5,1	7,5	-4,7	-3,3	-1,4	-0,5	-1	-0,3	0
	LO1	45%	9,5	-5,8	-1,3	4,6	3,7	-1,6	-0,8	2	-6,5	7,4	1,7	-2,8	2,2	0	-0,1	1,3	0,8	1,8	0,8	-0,1
	LO2	30%	5,4	-5,8	-3,1	-4,7	1,6	-1,9	-1,5	-1,9	5,1	-5,3	-1,7	-2,6	4,1	-4,3	-2,1	-3,1	-1,4	-2	-0,9	-1,1
	LO3	25%	4	-4,9	-2,7	0,7	1,6	-1,4	-1,4	0,3	-1,8	5	1	0,3	1,3	-0,4	-1,1	0,4	0,1	-0,7	-0,2	1,1
S	DO	10%	6,4	9,9	14	16,5	4,6	6,1	6,7	8,9	22,2	17,1	4,8	-6	11,1	11,1	8,5	6,5	9,3	11,7	6,6	9,6
	DO1	20%	1,3	1,8	2,7	2,8	1,4	1,2	1,4	1,6	-2,4	-0,6	0,3	-2,1	0,1	0,8	1,5	0,8	0,8	2,1	1,4	-1,2
	DO2	35%	8,6	11,1	12,1	14,2	7,2	7,7	6,4	7,3	8	5,2	-1,2	-4,9	7,9	8	5,8	5,5	6,8	11,5	7,1	1,8
	DO3	45%	-3,4	-3	-0,8	-0,4	-3,9	-2,8	-1,1	0	16,6	12,5	5,7	1	3,1	2,3	1,3	0,2	1,7	-1,9	-2	9
TOPLAM		100%	8,7	-3,1	-3,7	7,7	0,1	-1,5	3	7,4	4,1	8	0,1	-16	4,3	1,1	-0,2	-0,3	1,2	2,4	-2,2	-1

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

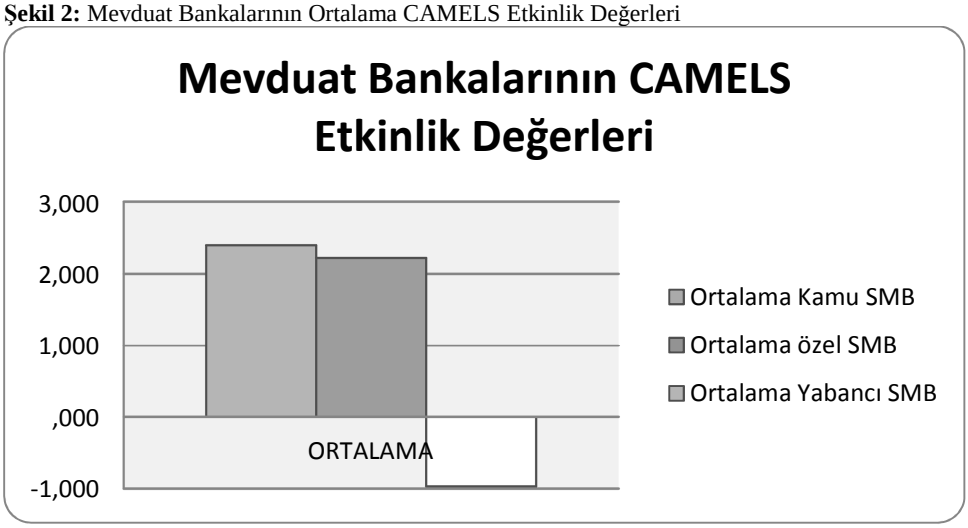
2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında hem Kamu, hem Özel, hem de Yabancı Sermayeli mevduat bankaları için her bir oranın, her bir bileşenin ve toplamdaki CAMELS değerlerinin karşılaştırılması yapılacaktır. Yukarıda dinamik analizde faydalanılacak tablo sunulmaktadır.

Şekil 1: Mevduat Bankaları Ortalama CAMELS Değerleri

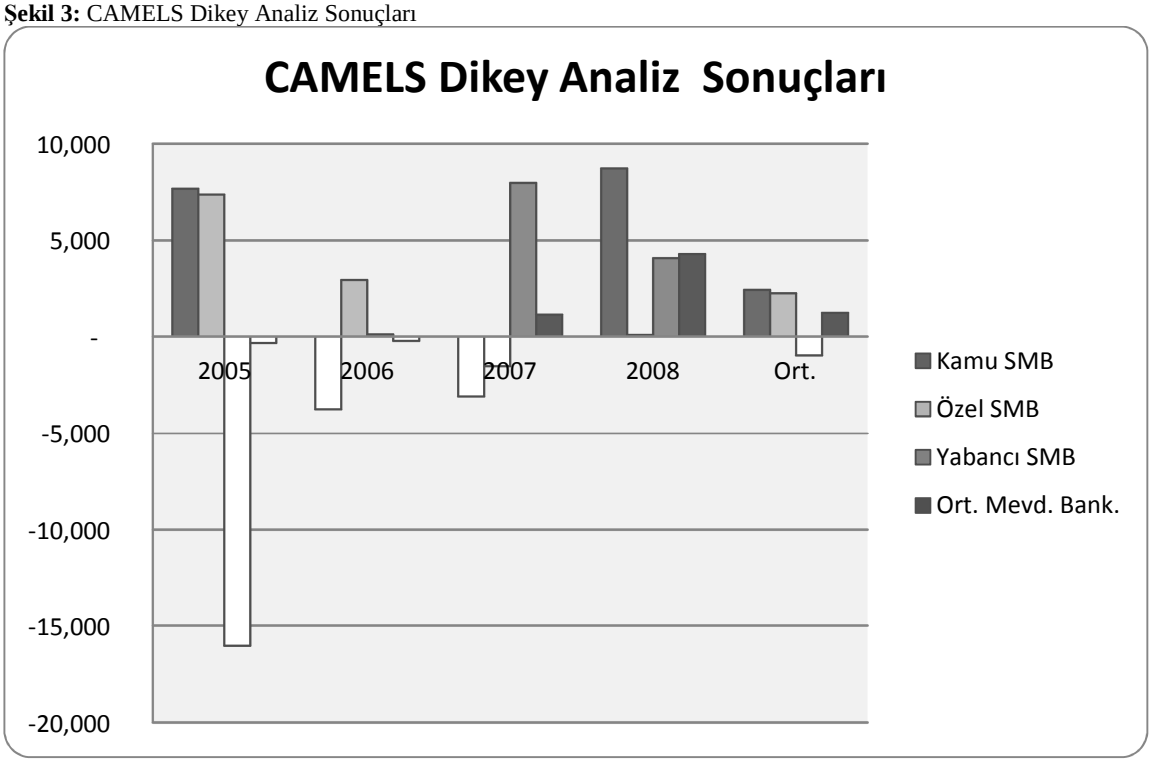
Mevduat Bankalarının CAMELS değerleri 2005-2008 seneleri arasında sürekli iyileşen bir trend izlemiştir. 2005-2006 seneleri arasında bu yukseliş çok yüksel olmasa da 2006-2007 arasında eksiden artışa geçilmiştir. 2007-2008 arasında ise sözkonusu değer yaklaşık 3 defalık bir artış sergilemiştir. Böylece senelerin ortalama değeri de 1,22`lik değerle 2007 senesinin değerinin üzerinde bir değer sağlanılmıştır.

Şekil 2: Mevduat Bankalarının Ortalama CAMELS Etkinlik Değerleri

Sermaye Yapılarına göre mevduat bankalarının CAMELS etkinlik değerleri 4 senelik etkinlik değerlerinin ortalaması alınarak yukarıda tabloda gösterildiği şekilde hesaplanılmışdır. Görüldüğü gibi, Kamu sermayeli bankalar birinci, özel sermayeli bankalar ikinci sıradadır. Fakat Yabancı bankaların etkinlik değerleri negatif değer taşımaktadır. Bunun da nedeni, sermaye yeterliliği bileşeninden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, 4 sene boyunca yabancı bankaların sermaye yeterlilik bileşeni hep negatif etkinlik değeri almıştır. Bu faktör de sözkonuusu grubun etkinlik değerinin negatif çıkmasına neden olmuştur.

Şekil 3: CAMELS Dikey Analiz Sonuçları

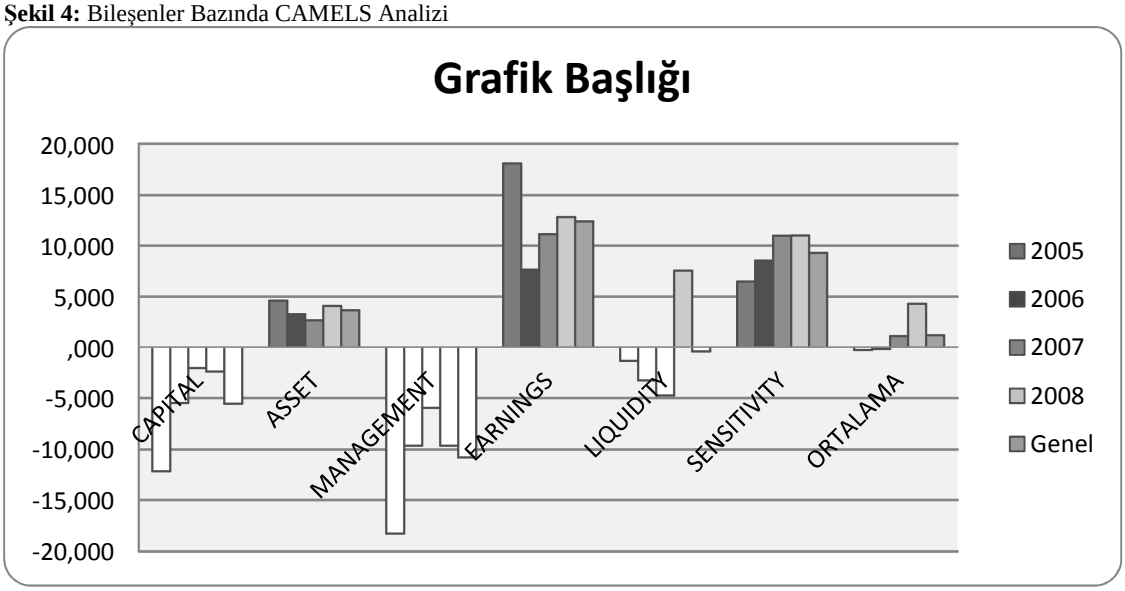
2005 senesinde ortalama mevduat bankalarının CAMLES değerinin (-0,33) gibi küçük değere sahip olmasının nedeni Kamu ve Özel sermayeli mevduat bankalarının sırasıyla 7,68 ve 7,37 gibi pozitif değer almasına rağmen Yabancı sermayeli mevduat bankalarının -16,04 gibi olumsuz bir değere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Yabancı Sermayeli mevduat bankalarında ise ilgili değerin bu kadar küçük çıkmasına neden Sermaye yeterlilik oranın -49,1, karlılık oranının -47,4 ve Yönetim yetersizliğinin -26,7 gibi yüksek ve olumsuz değerler almasıdır. Yabancı sermayeli özel bankalarda 2005 senesi dahilinde olumlu değer alan (27.2) sadece aktif kalitesi oranıdır.

2006 senesinde CAMELS Değerindeki ilerlemenin nedeni ise Yabancı sermayeli bankaların değerinde olan iyileşmedir. Fakat 2006 senesinde ise Kamu sermayeli mevduat bankalarının değerinde bir düşüş yaşanmış ve değer negatif olmuştur. (-3,74) Bunun nedeni ise (Özkaynaklar-Duran Aktifler)/Toplam Aktifler değişkeninde kamu bankalarında yükseliş olmasına rağmen, ilgili değişkenle ilgili referans değerde yaşanan düşüşten kaynaklanmaktadır. Bunun yanısıra 2006 senesinde Özel sermayeli bankaların CAMELS değerinde düşüş yaşanarak 7,37`den 2,96` ya düşmüştür. Bunun da nedeni Karlılık rasyolarında yaşanan hızlı düşüştür. Şöyle ki, ilgili oran 39,45 gibi yüksek bir değerden 13,44`e düşmüştür. Bunun da nedeni özel sermayeli bankaların karlılıklarında (ROA ve ROE) bir önceki seneye nazaran 4 katı yükseliş olmasına rağmen (4,73 (2005)-16,88 (2006)) referans değerin ilgili oranında 2 katı bir artış (10,6 (2005)-20,32(2006) sözkonusu olmuştur.

2007 senesinde CAMELS değerinde devam eden yükseliş trendinin nedeni, yine sürekli ve hızlı gelişme kayd eden yabancı sermayeli bankalardan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, yabancı sermayeli mevduat bankalarının ilgili değeri bir önceki sene 0,11 iken, 2007 senesinde 7,97 olmuştur. Burada esas gelişme karlılık oranlarında (ROE ve ROA) da yaşanan olumlu gelişmelerdir. Özel sermayeli mevduat bankalarında da 2007 senesinde de düşüş trendi devam etmiştir. İlgili değer 2006 senesinde 2,96 iken, 2007 senesinde de -1,52 olmuştur. Düşüşün esas nedeni ise sermaye yeterlilik oranlarında yaşanan hızlı düşüştür. Şöyle ki, Sermaye Yeterlilik Oranının CAMELS değeri 10,96`dan 1,33`e düşmüştür. Bunun da nedeni düşüşe neden olan kalemin ((Özkaynaklar-Duran Aktifler) / Toplam Aktifler) değerlerinde ortaya çıkan artışın (referans değerlerinde ortaya çıkan artış değerinden daha yüksek olduğundan kaynaklanmaktadır.

2008 senesinde ise genel CAMELS değeri yaklaşık 4 defalık bir artış sergilemiştir. Şöyle ki, 2007`de 1,1 olan genel CAMELS değeri 2008`e gelindiğinde 4,3` e yükselmiştir. Buna esas neden %20 ağırlığa sahiö kamusal sermayeli bankaların ilgili değerinde yaşanan hızlı yükseliştir. Kamusal sermayeli bankaların CAMELS değerinde ise bu artışın nedeni piyasa riskine duyarlılık oranınından başka diğer 5 oranının CAMELS değerinde yaşanan yükseliştir. Burada yine en büyük artış Sermaye yeterlilik oranlarında müşahede edilmektedir. Şöyle ki, ilgili değer 8,9-dan 19,94`e yükselerek grubun olumlu performansına katkıda bulunmaktadır. Burada azalış ise sadece yabancı sermayeli bankaların ilgili değerinde yaşanmaktadır. Şöyle ki, ilgili değer 7,97`den 4,09`a düşmüştür. CAMELS değerinin bu kadar düşmesinin esas nedeni ise yönetim yeterliliği ve sermaye yeterliği oranında yaşanan düşüş olmaktadir. Yabancı bankarın %10 ağırlığa sahip yönetim yeterliliği oranı 2007 senesinde 0,6 iken 2008 senesinde -13,1`e düşmüştür. Bunun nedeni takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payının artış kaydetmesidir. Bu durum da yaşanan ekonomik krizin etkisiyle takipteki kredi miktarının artması şeklinde yorumlanabilir. CAMELS değeri içerisinde %20`lik ağırlığa sahip olan sermaye yeterliliğinde ise ilgili değer -16,49`dan -24,24`e düşmüştür. Buna neden sermaye yeterliliğinde yer alan yabancı bankalarla ilgili her bir oranın düşüş kaydetmesidir.

Şekil 4: Bileşenler Bazında CAMELS Analizi

Gerçekleştirilen analizlerde, bankacılık sektöründeki yeniden yapılandırmayla birlikte, yıllar itibariyle mevduat bankalarının etkinliklerinde pozitif ilerleme müşahede edilmektedir.

CAMELS Etkinlik Endeksinin bileşenleri olan faktörler incelendiğinde Sermaye Yeterliliği (C) bileşeninde; analizin yapıldığı tüm seneler boyunca negatif değer aldığı görülmektedir. Fakat 2005`den bu yana ilerleyen senelerde sermaye yeterliliğinde bir iyileşmenin işareti olarak bir ilerleme kayd etdiği görülmektedir. %20`lik ağırlığa sahip bileşenin hep negatif değerler alması genel sonucu da olumsuz yönde etkileyerek ortalaam etkinliğin düşük çıkmasına neden olmaktadır.

CAMELS Etkinlik Bileşenin %20`lik ağırlığa sahip diğer bileşeni olan Aktif Kalitesine (A) bakıldığı zaman ise, bileşenin ilgili seneler boyunca pozitif bir değer alarak bileşenin pozitif çıkmasına katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Fakat, 2005`den sonraki seneler boyunca bir azalış seyri izlediği görülmüş, 2008 senesinde ise yeniden bir toparlanma yaşanmıştır. Aktif Kalitesinin bir bileşeni olan, %40`lık ağırlığa sahip Toplam Mevduat/Toplam Krediler bileşeni tüm seneler boyunca hep pozitif değerler almış ve Aktif bileşenin pozitif değer almasına olumlu katkı sağlamıştır.

%10`luk ağırlığa sahip Yönetim yeterliliği bileşeni ise, negatif değerler alması ile etkinlik endeksini olumsuz yönde etkilemiştir. Bileşenin negatif bir değer almasına neden olarak ise, Diğer Faaliyet Giderleri/Toplam Aktifler bileşenin negatif değer alması ve seneler itibariyle dengesiz gelişimi gösterilebilir.

CAMELS Etkinlik Endeksi bileşenleri arasında önemli yere sahip %25 gibi en büyük ağırlığa sahip karlılık endeksinin ise tüm seneler boyunca değişken ve düzensiz olmasına rağmen, hem pozitif, hem de yüksek değerler alması genel endekse en çok etki eden önemli bir faktördür.

CAMELS Etkinlik Endeksinin bileşenleri olan faktörler incelendiğinde Piyasa Riskine Duyarlılık (S) bileşeninde; döviz pozisyonundan kaynaklanan kur riski ve menkul degerler cüzdanının nispeten büyük oluşundan kaynaklanan faiz riski nedeniyle negatif performans gözlemlenmektedir. Yani, kamu bankalarının sektörde faaliyet gösteren mevduat ve ticaret bankalarına göre taşıdığı piyasa riski yüksektir.

Likidite Durumu (L) bileşeninin de 2005, 2006 ve 2007 senelerinde düşük etkinlik gösterdiği görülmektedir. Bankaların aktif yapılarında likit değerlerin ikamesi ağırlıklı olarak krediler ve bunu takiben menkul değerler cüzdanı olmaktadır. Likit değerlerin düşük tutularak diğer iki faktörün yüksek tutulmasının nedeni ise bankaların yüksek kar beklentisi olarak açıklanabilir. Fakat Bu tür taktik zaman zaman yüksek karlarla sonuçlansa da, aktif yönetiminin bir denge oyunu olduğu bilinmelidir. “Düsük likidite – yüksek getirili aktif” modeliyle yönetilen aktiflerin aynı zamanda da yüksek kredi ve faiz riskiyle karşı karşıya olduğu bir gerçektir.

Bu analizde Piyasa Riskine Duyarlılık bileşeni (s) ise tüm seneler boyunca artan bir seyirde, olumlu ve yüksek etkinlik değerleri alan tek bileşen olmaktadır. Sözkonusu bileşen CAMELS etkinlik endeksinin olumlu olmasında katkı sağlamıştır. Bunun da nedeni YP Aktifler/Toplam Aktifler ve YP Aktifler/YP Pasifler oranlarının yüksek ve olumlu değerler almasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da sektördeki mevduat bankaların kur risklerine karşı dayanıklı ve hazırlıklı olduğunun bir ifadesi şeklinde yorumlanabilir.

CAMELS yöntemiyle bankaların durumlarını mümkün olan tüm kriterler gözönünde bulundurularak oluşturulan bir bileşik endeks değeri ile ifade etmek hem sermaye yapılarına, aktif yapılarına göre farklandırılan banka gruplarını ve hem de bireysel olarak bankaları bir birleriyle kıyaslamak mümkün olmaktadır. Hem de analiz edilen birimin veya grupun tarihsel süreç içerisinde gelişimini izlemeyi kolaylaştırmaktadır. Normal olarak, gözlem sayısı arttıkça endeksin gerçek etkinliyi yansıtma olanağı da güçlenecektir. Bu kapsamda, gruplar yerine yapmak yerine direkt banka bazında, 4 senelik yapmak yerine daha uzun süreli dönemleri esas almak ve yıllık veriler ile yapılacak analizler yerine, üç aylık hatta aylık verilerden faydalanarak yapılan analizler yapılış amacına göre daha sağlıklı olabilir.

Fakat bunun yanısıra gözlem ve gösterge sayısındaki artıslar analizin yapılmasında bir sıra avantajların yanısıra zorluklar da çıkaracaktır. Bu riski de elimine etmek için ilgili yazılımlardan faydalanmak gerekmektedir.

Görüldügü gibi CAMELS analizi, Sınır etkinliği yöntemlerinden (parametrik ve parametrik olmayan) bazı yetersizliklerinin yanısıra, "nispi, kolay, formüle dayalı ve finansal etkinlik" özelliklerini taşımaktadır. CAMELS analizinin bir karşılaştırma ve kıyaslama sistemi oldugu bilinmektedir. Burada ifade edilmesi gereken önemli bir nokta da; analiz yapılırken kıyaslamaların yapılacağı birimlerin seçiminde dikkatli davranılması gerekmektedir. Örnek olarak, bir yatırım bankasının performansı ölçülürken bankacılık sektörü ortalamalarıyla karşılatırılması yanlış sonuçlar elde edilmesine neden olacağı olasıdır. Çalısma esnasında kullanılan oranlar subjektif olarak seçildiğinden dolayı kesin olarak doğru seçilmis oranlar olmama olasılığı sözkonsudur. Analizci ve araştırmacı kendi amacına yönelik olarak istediği rasyoları analize dahil ederek istediklerini değiştirebilir. Sektördeki değişmeler, teknoloji, ekonomik yapı ve değişkenlikler oran seçiminde köklü değişimlere neden olabilir. Örneğin internet ve telefon bankacılığındaki artıs şube ve personel sayılarının azalmasına neden olacak ve bu nedenden dolayı da banka aktiflerinin azalmasına neden olacaktır.

Sonuç olarak, CAMELS Etkinlik Değerlendirme Sistemi temelleri üzerine kurulan ve Bankacılık Sektörü Etkinlik Endeksi olarak adlandırılan bu bileşik gösterge yaklasımının, gerek bankacılık sektörünün geneli gerekse tek tek bankaların performansı ile ilgilenen tüm profesyonel piyasa oyuncuları, yatırımcılar, risk yöneticileri ve araştırmacılara önemli bilgiler sağlayacağı ifade edilebilir. Bunun yanısıra bir erken uyarı sistemi şeklinde çalışarak bankaları sorunları büyümeden belirleme ve buna bağlı daha yoğun ve sık denetimi mümkün kılması açısından denetim otoriteleri tarafından da etkin bir şekilde kullanılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA:

Babuşçu Ş., (1994), "Bankacılıkta Risk Derecelendirmesi (Rating) ve Türk Bankacılık Sektörüne Uygulanması", **Sermaye Piyasası Kurulu Yayını**, No:94, Ankara.s. 81.

Kaya, T.,**" Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi"**, BDDK, Mali Sektör Politikaları Dairesi Çalısma Raporları No: 2001/6, s.1

Türkiye Bankalar Birliği, **Seçilmiş Rasyolar**, http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/Secilmis_Rasyolar/1172

Akdoğan N., Tenker n., (2001), "**Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri**", Gazi Kitabevi, Genisletilmis 7. Baskı, Mart 2001, Ankara, s. 517

Dokuzuncu Kalkınma Planı, **Finansal Hizmetler** (Mali Piyasalar, Finans Kurumları, Bankacılık, Sigortacılık) Özel İhtisas Komisyonu, Ankara, Ocak 2006, s. 3

Malta Financial Services Authority, **"The Framework Of Banking Supervision"**, January 2004,(Çevirimiçi),http://forex-automatic-trading-systems.com/thenewwaytotrade/references/ BankingSupervision.framework.pdf, (02.10.2009), s. 14

Rogers, M., **"Corporate Governance And Financial Performance Of Selected Commercial Banks In Uganda"**, (Çevirimiçi) http://www.crrconference.org/downloads/2006rogers.pdf, (02.10.2009), s. 8

Erdoğan, B., "**Gelismekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler Ve Finansal Kriz Modelleri"**, T.C.Kahramanmaras Sütçü imam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaras, Subat 2006, s. 28

Artun, T., Emirdağ " **Türk Bankacılık Sisteminde Gelir-Gider Analizi"**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Yayın No: 48, Ankara

Durer, S., "**Türkiye'de Ticari Bankaların Sermaye Yapısı ve Yeterliliği"**, Yapı ve Kredi Bankası, Yayın No:8, İstanbul, 1988, s. 103

FDIC, **"Federal Deposit Insurance Corporation Improvement Act of 1991",** 1991,http://thomas.loc.gov/ cgi-bin/query/ z?c102:S.543.ENR: (02.05.2010).

Caprıo, Gerard Ve Daniela, Klıngebıel, **"Bank Insolvencies: Cross-Country Experience",** The World Bank Policy Research Working Paper,No: 1620, 1996, pp. 1-61.

Cole, Rebel A. Ve Jeffery W., Gunther, **"A CAMEL Rating's Shelf Life",** Federal Reserve Bank Of Dallas Fınancıal Industry Studies, Dallas, 1995, pp. 13-20.

Solak, S., **"Türk Ticari Bankacılık Sektörünün 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası CAMELS Analizi"** , Dumlupınar Universitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2010, Kütahya

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

THE APPLICATION OF THE LABOVIAN NARRATIVE ANALYSIS TO A SHORT STORY IN AN EFL CLASS

Mehmet BOYNO
PhD, Freelance Researcher, boyno.m@hotmail.com

Eyyup AKIL
MA, Gaziantep University, e-akil@hotmail.com

Ferhat DOLAŞ
Freelance Researcher, ferhatgarfi@gmail.com

ABSTRACT: The aim of the linguistic analysis of a text is to draw the student's attention to and to raise his interest in the text's linguistic properties. In order to study on a linguistic model to narrative, we should first fully grasp what "narrative" actually means. While defining narrative, Labov and Waletzky (1967) highlight the concepts of reporting past events and temporal juncture. To them, understanding of the temporal organization and evaluation of narrative are of crucial importance. Toprak (1992) points out that lexical and grammatical aspects and the representation of speech categories form a linguistic analysis. There are several linguists who study the linguistic structure of narrative. Among them is Labov (1972), who acknowledges a six-part analysis of the oral narrative of personal experience: abstract, orientation, complicating action, coda, evaluation, and result or resolution. The present study puts forward that Labov's narrative analysis steps may facilitate reading lessons in EFL classes.

Key Words: narrative analysis, EFL, Labov, short story

LABOV'UN HİKAYE ANALİZİNİN YABANCI DİL OLARAK İNGİLİZCE DERSİNDE KISA BİR HİKAYEDE UYGULANMASI

ÖZET: Bir metni dilbilimsel olarak analiz etmenin amacı, öğrencinin dikkatini metnin dilbilimsel özelliklerine çekip bu konuda onda merak uyandırmaktır. Bir hikayenin dilbilimsel modeli konusunda çalışmak için, öncelikle "hikaye" kavramını tam olarak anlamamız gerekmektedir. Hikayeyi betimlerken, Labov and Waletzky (1967) geçmiş olayları aktarma ve zamansal uyum kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Yazarlara göre, hikayenin zamansal organizasyonu ve değerlendirmesi kavramlarını anlamak çok önemlidir. Toprak (1992), konuşma kategorilerinin kelime ve dilbilgisel özelliklerinin ve sunulmasının, dilbilimsel analizi şekillendirdiğini belirtmektedir. Hikayenin dilbilimsel yapısını inceleyen birçok dilbilimci bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Labov (1972), kişisel deneyimin sözlü anlatımının incelenmesinde kullanılmak üzere altı maddeden oluşan bir analiz yöntemi önermektedir: özet, oryantasyon, karıştıran eylem, koda, değerlendirme, ve sonuç veya tekrar çözüm. Bu çalışma, Labov'un hikaye analizi aşamalarının yabancı dil olarak İngilizce okuma derslerini zenginleştireceğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: hikaye analizi, yabancı dil olarak İngilizce, Labov, kısa hikaye

INTRODUCTION

In all societies, experiences and thoughts are often put into words, i.e. narration, which refers to storytelling, both in written and spoken way. It mostly puts light on how people act, feel, and think, and what they value as individuals or as members of a community. Hence, "[t]he ability to narrate has to be seen as a creative artifact and therefore not necessarily a representation of actual events" (Davies, 2005: 99).

There are some definitions of narrative, e.g. Labov and Waletzky (1967), Butor (1969), Labov (1972), and so on. Among them is Schiffrin's (1981: 45) definition which views narrative as "a naturally bound unit of discourse in which both formal and functional aspects of grammatical variation can be examined in a controlled and systematic way". Additionally, Labov (2006) draws attention to that a narrative incorporates events linked causally to each other. This sequence of events signals their re-organization and transformation.

Narrative has been one of the most important subjects in humanistic and social scientific thought since the mid-twentieth century (Johnstone, 2001) because of the above-mentioned reasons. To Babel (2010) and Numanbayraktaroglu (2010), linguistic features play a significant role in a system of social meaning and thus gains meaning in social contexts. What is more, Labov (1997) reports that the issue of narrative analysis is a by-product of the sociolinguistic field methods. As a result of this, narratives have always been the concern of linguists. This interest may depend on two reasons according to Fabb (2001: 460): "The first is that narratives are one of the most common types of verbal behavior, existing not just as literary texts but also in everyday interaction. The second reason is that linguistic form is clearly exploited in narratives, and has some relation to narrative form." In line with this, Stark (2010) highlights the importance of analysis of the content of narratives since it points at how the linguistic domains influence narrative production.

Mishler (1986) acknowledges that Labov and Waletzky (1967) are the first to analyse narratives linguistically, which is a functional process. The field of narrative analysis has developed ever since. For instance, Fludernik (1996) enriches Labov and Waletzky's work by underlining that natural narrative has two basic levels: the communicative level between the speaker and the addressee, and the story level. The first level enables the transition to the proper telling of the story, i.e. to the second level. In this act of speaking, the story is being characterized and the indispensable background for the events that are about to happen is being introduced. Moreover, the conversational exchanges may appear instead of the incident-reaction sequence.

In spite of their success in the field, Schegloff (1997) criticizes Labov and Waletzky (1967) for not dealing with the dynamic co-construction of narratives by the narrator. On the other hand, Labov (2011) also adds some unfamiliar aspects of narrative analysis as follows (pp. 64 – 65):

The insertion of the narrative into the framework of conversational turn-taking by an *abstract*.
The orientation of the listener to the time, place, actors, and activity of the narrative.
The temporal organization of the *complicating action* through the use of temporal juncture.
The differential evaluation of actions by a juxtaposition of real and potential events through the use of irrealis predicates.
The validation of the most reportable event by enhancing credibility through the use of objective witnesses.
The assignment of praise or blame for the reportable events by the **integration** or **polarization** of participants.
The **explanation** of the narrative through a chain of causal relations from the most reportable event to the orientation.
The transformation of the narrative in the interests of the narrator through deletion objective events and insertion of subjective events.
The termination of the narrative by returning the time frame to the present through the use of a **coda**.

The literature includes various studies (Labov and Waletzky, 1967; Schegloff, 1997; Labov, 1997; and so on) on the analysis of spoken narratives, either in the form of conversation or interview. Labov (1997) finds Labov and Waletzky's (1967) framework of narrative analysis, which deals with temporal organization and evaluation of narrative, useful for a great amount of narrative situations and types ranging from oral memories to traditional folk tales to avant garde novels among many others. In spite of these developments in the field of narrative analysis, Labov's (1972) model still keeps its significance as Masuda (2002) suggests. For these reasons, we suggest that Labov and Waletzky's (1967) narrative analysis model, later developed by Labov (1972), may also be applied to written narratives, which is quite rare if any.

A NARRATIVE ANALYSIS THROUGH A LINGUISTIC MODEL

As mentioned earlier, there are several definitions of narrative which are very close to each other. While Butor (1969) views narrative as a significant part of understanding reality, Labov (1972) differs narrative from any talk about the past or events and match it with paradigmatic in that the narrator transfers experience to the audience. In this sense, to be narrative, talk should embed a sequence of clauses matching a sequence of real events. Additionally, the Labov

and Waletzky's (1967) analysis introduces narrative as a way to report past events by means of temporal juncture, and to help understand the temporal organization and evaluation of narrative.

Linguists such as Labov and Waletzky (1967), Pratt (1977), Polanyi (1978; 1981), Tannen (1979), Schiffrin (1981), and Heath (1983), studied the linguistic structure of narrative. However, we make use of Labov (1972), which is still very functional since it handles narrative through very concise steps, which are given in details below.

Labov produced his essay in 1972 as a developed version of Labov and Waletzky (1967), in which the first steps in narrative analysis were suggested as a by-product of the sociolinguistics. It is impossible to disagree with Toolan (1988) when he implies that Labov (1972) draws particular attention to this by-product as his work includes the Labovian six-part analysis of the oral narrative of personal experience, and seems to underline the structures of many literary narratives too. Also, Toprak (1992) supposes that the aim of such a linguistic analysis of a text is to make the reader (particularly the student) focus on the text's linguistic aspects.

With special reference to Labov (1972, 1997), the six-part structure of a fully formed oral narrative may be posited as:

- **Abstract:** What, in a nutshell, is this story about?
- **Orientation:** Who, when, where, what?
- **Complicating action:** Then what happened?
- **Evaluation:** So what, how is this interesting?
- **Result or resolution:** What finally happened?
- **Coda:** That's it, I've finished and am 'bridging' back to our present situation.

Atkinson (1995) comments on Labov's evaluative model of narrative events with regard to such dimensions as: abstract, orientation (locating in time and place), complication (what happened), evaluation (how speaker views the events; conveying the point of narrative), result (resolution), and coda (optional - closing summary).

The following part deals with more detailed commentaries on the six structural parts of Labov's linguistic model in order to help the students see how language works. In this process, a short story (SS) entitled 'Charles' by Shirley Jackson is referred to. We suggest that this analysis may be employed to enhance EFL reading classes.

Although there are lots of lines within the story to analyse in terms of the Labovian model, only some samples are dealt with in each narrative structure. In each sample, related words are underlined.

LABOV'S LINGUISTIC MODEL TO NARRATIVE STRUCTURE

The following definitions related to the structural types are suggested by Labov (1997).

Abstract

'An abstract is an initial clause in a narrative that reports the entire sequence of events of the narrative' (Ibid. pp. 4-5).

Parallel to Labov's definition, Johnstone (2001) views the abstract as the summary of a narrative available at the beginning of the story. Pratt (1977) and Toprak (1992) take a further step in their definition that the abstracts of most of the written narratives are minimally summarised in their titles.

Accordingly, our selection of narrative is about Charles, as the title indicates. Related to Labov's (1972) definition of abstract, this narrative is about a kindergarten boy called Laurie, who calls himself Charles while telling his parents about the bad things he does at school. This information gives the entire sequence of the events in the story.

The reader understands from the very opening paragraph of the story (Lines: 1 – 4) that it is about a kindergarten boy: "The day my son Laurie started kindergarten he renounced corduroy overalls with bibs and began wearing blue jeans with a belt; I watched him go off the first morning with the older girl next door, seeing clearly that an era of my life was ended, my sweet-voiced nursery-school tot replaced by a long-trousered, swaggering character who forgot to stop at the corner and wave good-bye to me."

Orientation

'An orientation clause gives information on the time, the place of the events of a narrative, the identities of the participants and their initial behaviour' (Labov, 1997: 5).

While Toolan (1988) connects orientation with the setting because it highlights the participants, place and time of the narrative, Johnstone (2001) informs that the orientation, not necessarily but, may take place near the beginning of the narrative.

Judging the definitions of orientation given above, orientation refers to the setting. Therefore, what we should do here is to deal with the narrator(s), the characters, time, and place.

With regard to the country where the events take place, it may be predicted from the proper names mentioned such as Laurie, Charles – as seen in the title and in the very opening sentence, that it is an English-speaking country. It is probably America in evidence with the author's being American and with such words as 'color' – uttered by Laurie – instead of 'colour' in line 28, and 'Pop' – uttered by Laurie again – instead of 'father' in line 47, and, finally, 'maneuvred' – uttered by the "I" narrator-author – instead of 'manoeuvred' in line 113. It is also difficult to be definite in terms of the year when the story takes place. Instead, some ambiguous time expressions are used such as 'the first morning' of the kindergarten (Line: 2), and 'the third and fourth weeks' (Line: 75), which may refer to autumn.

There are two narrators in this narrative: Laurie, a participant, and his mother, the "I" narrator-author. Laurie tells what he does at school by accusing a mock – character called Charles. He does this in terms of having dialogues with his parents mostly at lunch - so probably - in the kitchen at home, and sometimes at the entrance to their house at lunchtime again. This is seen in the following lines: 'At lunch he spoke insolently to his father, spilled his baby-sister's milk, and remarked that his teacher said we were not to take the name of the Lord in vain.' (Line: 7 – 8); 'The next day Laurie remarked at lunch, as soon as he sat down, "Well, Charles was bad again today."' (Lines: 21 – 22); and '"Charles," he shouted as he came up the hill; I was waiting anxiously on the front steps. "Charles," Laurie yelled all the way up the hill, "Charles was bad again." "Come right in" I said, as soon as he came close enough. 'Lunch is waiting.'" (Lines: 39 – 42)

His mother, the "I" narrator-author, tells the story by means of two different ways: she tells the happenings and her feelings concerning them by addressing the reader directly, and shares some of her feelings in the dialogues she has with her son, husband and her son's teacher. The former way is seen in lines 1 – 4, which takes place on the first day of kindergarten – probably – in front of their house: 'The day my son Laurie started kindergarten he renounced corduroy overalls with bibs and began wearing blue jeans with a belt; I watched him go off the first morning with the older girl next door, seeing clearly that an era of my life was ended, my sweet-voiced nursery-school tot replaced by a long-trousered, swaggering character who forgot to stop at the corner and wave good-bye to me.' while the latter, which takes place at lunch time in the kitchen at home, is seen in line 42: '"Come right in," I said, as soon as he came close enough. Lunch is waiting.', and lines 55 – 56: '"Charles's mother?' my husband and I asked simultaneously. "Naaah," Laurie said scornfully.'

She has a conversation with the teacher at the second meeting – probably at school – one evening in the fifth week of school, which is clear in line 75: 'During the third and fourth weeks it looked like a reformation with Charles.', and line 87: '"The PTA meeting's next week again," I told my husband one evening.', and lines 103 – 104: 'My husband came to the door with me that evening as I set out for the PTA meeting. "Invite her over for a cup of tea after the meeting," he said. "I want to get a look at her."', and lines 111 – 113: "After the meeting I identified and sought out

Laurie's kindergarten teacher. She had a plate with a cup of tea and a piece of chocolate cake; I had a plate with a cup of tea and a piece of marshmallow cake. We maneuvred up to one another cautiously, and smiled."

In terms of orientation, this narrative does not include any explicit information about any physical description of the characters. That's why it can be considered as having a medias res opening, which means that orientation is interwoven with the narrative information (Pratt, 1977). Of the participants, Laurie may be predicted to be about six when the kindergarten starts, and changes into a naughty boy judging by the bad things the mock-character Charles, in fact, Laurie himself, does throughout the story.

Everything we know about the mother, the "I" narrator-author, is that she is interested in her child, and a bit anxious about him. The evidence for this is given in the following lines: '"How was school today?" I asked, elaborately causal' (Line: 9), and 'On Saturday I remarked to my husband, "Do you think kindergarten is too unsettling for Laurie? All this toughness, and bad grammar, and this Charles boy sounds like such a bad influence."' (Lines: 35 – 36)

What can be said about the father is that he is trying to be interested in his son and is calmer when compared to the mother as evidenced by the following lines: '"Invite her over for a cup of tea after the meeting," he said. "I want to get a look at her.'" (Lines: 103 – 104), which he utters instead of going to the meeting himself; and to the mother's anxious question about Laurie and kindergarten, he just says: 'It'll be alright.' (Line: 37). All we know about Laurie's sister, a minor character, is that she is quite little judging by '..., spilled his baby sister's milk, ...' in line 7; and about the teacher is that she is a woman and also a patient teacher '"We had a little trouble adjusting, the first week or so," she said primly, "but now he's a fine little helper. With casual lapses, of course."' (Lines: 117 – 118)

We also have another minor character who is a girl older than Laurie – so, probably a primary school student – but we know nothing about her name or physical appearance (Line: 2).

Complicating Action

"A clause of complicating action is a sequential clause that reports the next event in response to a potential question, 'And what happened [then]?' " (Labov, 1997: 5). It builds tension to keep the audience listening (Johnstone, 2001).

The complicating action in this narrative is revealed mostly in Laurie's narration of the happenings at school. Most of them are about what happened to "Charles" when he behaved badly at school while some refer to what "Charles" did in response to the teacher's action. The following lines illustrate this point: '"He was fresh. The teacher spanked him and made him stand in a corner. He was awfully fresh."' (Lines: 17 – 18), and 'He grinned enormously and said, "Today Charles hit the teacher."' (Line: 22), which is followed by '"Because she tried to make him color with red crayons," Laurie said. "Charles wanted to color with green crayons so he hit the teacher and she spanked him and said nobody play with Charles but everybody did."' (Line: 28 – 30).

Meanwhile, there is another complicating action which happens in the feelings of the mother, the "I" narrator-author. After hearing too much about the naughtiness of "Charles", she begins to see Charles as an 'institution in our family' (Line: 70). All the troubles within the family remind her of that Charles boy.

Evaluation

"Evaluation of a narrative event is information on the consequences of the event for human needs and desires" (Labov, 1997: 5). Johnstone (2001) acknowledges that it often comes before the result or resolution and consists of clauses highlighting the interesting or unusual events. It makes the teller keep talking and the audience keep listening.

What a narrator has to do is to evaluate events by comparing them with the ones in an alternative reality that was not in fact realized. The references to events that did not occur, might have occurred, or would occur, serve an evaluative

purpose. They are the comparatives, modals, negatives, futures, and superlative phrases. The use of simile or metaphor also shows evaluation, when these occur in narrative clauses (Labov and Waletzky, 1967).

As Labov (1972) notes, an evaluative clause causes suspense, pauses the narrative, and heightens the listener's interest. Our evaluation shapes our plot. The following extracts are discussed in accordance with Toolan (1988) based on the comments of Labov (1972), who divides evaluation into two as internal and external.

Extracts	**Labov's Observation**
'I watched him go off the first morning with the older girl next door, seeing clearly that an era of my life was ended, my sweet voiced nursery-school tot replaced by a long-trousered, swaggering character who forgot to stop at the corner and wave good-bye to me.' (Lines: 2 – 4)	Comparative phrases refer to an internal evaluation. This brings 'together events in a single independent clause,' and emphasizes 'simultaneity of occurrences of actions.' (Toolan, 1988: 161)
'My sweet-voiced nursery-school tot replaced by a long-trousered, swaggering character who forgot to stop at the corner and wave good-bye to me.' (Lines: 3 – 4)	Gerunds refer to internal evaluations. (ibid: 160) Double attributes refer to internal evaluations. 'These bring together events in a single independent clause,' and emphasizes 'simultaneity of occurrences of actions.' (ibid: 161)
'Isn't anybody here?' (Line: 6)	Negatives refer to internal evaluations. 'These evaluate indirectly, by drawing attention away from what actually happened by alluding to what might have been, what could be, but what doesn't happen.' (ibid: 160)
'"Charles", he shouted as he came up the hill; I was waiting on the front steps. "Charles," Laurie yelled all the way up the hill, "Charles was bad again."' (Lines: 39 – 41)	Repetitions refer to internal evaluations. (ibid: 160)
'"What did he do?" I asked again, but Laurie slid off his chair, took a cookie, and left, while his father was still saying, "See here, young man."' (Lines: 19 – 20)	Double appositives refer to internal evaluations. 'These bring together events in a single independent clause, and emphasizes simultaneity of occurrences of actions.' (ibid: 161)
'"Do you think kindergarten is too unsettling for Laurie?"' (Line: 35)	Questions refer to internal evaluations. (ibid: 160)
'"It'll be alright," my husband said reassuringly.' (Line: 37)	Future sentences refer to internal evaluations. 'These evaluate indirectly, by drawing attention away from what actually happened by alluding to what might have been, what could be, but what doesn't happen.' (ibid: 160)
'On Friday Charles stayed after school again and so did all the other children.' (Lines: 68 – 69)	Exaggerating qualifiers refer to internal evaluations. (ibid: 160) 'Wholly external evaluations' refer to external

'With the third week of kindergarten Charles was an institution in our family; the baby was being a Charles when she cried all afternoon; Laurie did a Charles when he filled his wagon full of mud and pulled it through the kitchen; even my husband, when he caught his elbow in the telephone cord and pulled telephone, ashtray, and a bowl of flowers off the table, said, after the first minute, "Looks like Charles."' (Lines: 70 – 74)	evaluations. 'Here the narrator breaks the frame of the story telling itself to address the listener directly, interrupting the narrative to express a speaker's current or still - valid general evaluation of the distant events.' (ibid: 156), and they 'involve a temporary suspension of the action.' (ibid: 157)
'"Wait and see," my husband said cynically.' (Line: 84)	Comments of another participant refer to external evaluations. 'Here the narrator breaks the frame of the story telling itself to address the listener directly, interrupting the narrative to express a speaker's current or still - valid general evaluation of the distant events.' (ibid: 156), and they 'involve a temporary suspension of the action.' (ibid: 157)
'His father bent his head down and Laurie whispered joyfully. His father's eyes widened. (Lines: 95 – 96)	Gestures refer to internal evaluations. (ibid: 160)
'"If only she is there," I said prayerfully.' (Line: 105)	Conditionals refer to internal evaluations. (ibid: 160). They put forward possibilities in a hypothetical way. (Pratt, 1977: 66)

It is remarkable that evaluation occurred anywhere in the narrative. That is why MacIntyre (1973) proposes that evaluation is an obligation since it makes a bad or good character help to produce unfortunate or fortunate, unhappy or happy outcomes anywhere in the narrative.

Result or Resolution

Labov (1997: 12) states that 'the resolution of a personal narrative is the set of complicating actions that follow the most reportable event.' While Labov and Waletzky (1967) consider the resolution of a narrative as simply the ending, in Johnstone's (2001: 638) words, "[t]he result or resolution releases the tension and tells what finally happened."

It starts, in our narrative, from line 111 which answers the essential question for a resolution, i.e. 'What finally happened?' The "I" narrator-author, Laurie's mother, and his teacher come together and have a conversation which makes it clear that, in fact, there is no one called Charles in the kindergarten, and implies that Laurie was, himself, the problem at school.

The reader learns all this from lines 111 to 122, especially focusing on the teacher's sentences in lines 117 – 118, '"We had a little trouble adjusting, the first week or so," she said primly, "but now he is a fine little helper. With occasional lapses, of course."' and in line 122, '"Charles?" she said. 'We don't have any Charles in the kindergarten.

Coda

"A coda is a final clause which returns the narrative to the time of speaking, precluding a potential question, 'And what happened then?' " (Labov, 1997: 5). To Toolan (1988), a coda declares the end of the narrative, and makes it impossible and absurd to ask 'And then what happened?' It signals the end of the story, and thus, takes place at the end of the narrative (Johnstone, 2001). It enables the narrator to make a connection to the present. In other words, the narrator stops telling about what happened in the past and brings the audience to the present time (Toprak, 1997).

There are no lines in our narrative including any evidence to be the coda(s) of it. That is to say, there are no clues in this narrative in which the narrator stops reporting the event(s) which happened in the past and brings the audience to the present time. The coda may be referred to as an optional step to enrich narration.

CONCLUSION

In the previous section, a short story has been analysed to find out how language works in a narrative by means of applying Labovian linguistic model. In this process, six steps were handled: abstract, orientation, complicating action, evaluation, result or resolution, and coda. The abstract aims to help the students learn how to appreciate what the text they are involved in is about. In other words, it signals the topic sentence which gives an overall message of the whole narrative. The orientation gives them a general idea about how to deal with the narrator(s), characters, time, and place, i.e. the setting itself. In this way, they will be able to understand the ingredients of the text easily. In complicating action, they have an idea about the interaction between the events. Namely, they raise awareness as to how to sequence a set of sentences to make up a meaningful story. The evaluation is the main section which teaches them how language works in terms of lexical and grammatical aspects, i.e. the comparatives, modals, negatives, futures, superlative phrases, and the use of simile or metaphor. By means of the result or resolution they learn how to decide how a text gets an end. Finally, the coda teaches them how to bridge the gap between the current place in the narrative and its beginning.

It is easy for anybody to understand an EFL text in details by analysing it in relation to the steps, whose advantages are summarised above. After such a study incorporated into an EFL reading class, the students will learn how to taste a narrative, how to read vividly and usefully, and how to raise language awareness as well as narrative appreciation. Additionally, as a post-reading activity, the students may be assigned with writing stories by following the Labov's framework.

REFERENCES

ATKINSON, P. (1995). **Medical Talk and Medical Work: The Liturgy of the Clinic**. London: Sage.

BABEL, A. M. (2010). *Contact and contrast in valley Spanish*. The University of Michigan.

BUTOR, M. (1969). **Inventory**. New York: Simon & Schuster.

DAVİES, A.(2005). **A Glossary of Applied Linguistics**. Edinburgh : Edinburgh University Press.

FABB, N. (2001). **18 Linguistics and Literature**. In M.Aronoff and J. Rees-Miller. (Eds.) The Handbook of Linguistics. Oxford: Blackwell.

FLUDERNİK, M. (1996). **Towards a Natural Narratology**. London-New York.

HEATH, S. B. (1983). **Ways with Words**. Cambridge: Cambridge University Press.

JACKSON, S. (1991). *Charles*. Creative Education.

JOHNSTONE, B. (2001). **Discourse analysis and narrative**. In Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, and Heidi E. Hamilton (Eds). The handbook of Discourse Analysis. Blackwell Publishers.

LABOV, W. and Waletzky, J. (1967). **Narrative Analysis: Oral versions of personal experience**. In J. Helm (Ed.), Essays on the Verbal and Visual Arts. Seattle: University of Washington Press.

LABOV, W. (1972). **Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

LABOV, W. (1997). "*Some Further Steps in Narrative Analysis*", **The Journal of Narrative and Life History**, 7: 395 – 415.

LABOV, W. (2006). "*Narrative pre-construction*", **Narrative Inquiry**, 16(1): 37 – 45.

LABOV, W. (2011). **Uncovering the event structure of narrative**. In Deborah Tannen and James E. Alatis (Eds.). Round Table on Languages and Linguistics – Linguistics, Language, and the Real World: Discourse and Beyond, Georgetown University.

MACINTYRE, A. (1973). "*Ideology, social science and revolution*", **Comparative Politics**, 5(3): 321 – 342.

MASUDA, H. (2002). "*Narrative Representation Theory: The Macrostructure in I-Language*", **Discourse Processes**, 34(1): 1 – 36.

MISHLER, E. G. (1986). **Research Interviewing: Context and Narrative**. President and Fellows of Harvard College, USA.

NUMANBAYRAKTAROGLU, S. (2010). *Language, self and context: Socio-historical constitution and interactional actualization of the self through discourse genres; the case of Turkish heteroglossia*. University of Chicago.

POLANYI, L. (1978). *The American Story: Cultural constraints on the structure and meaning of stories in conversation*. The University of Michigan.

POLANYI, L. (1981). "*Telling the same story twice*", **Text**, 1: 315 – 336.

PRATT, M. L. (1977). **Toward a Speech-Act Theory of Literature Discourse**. Bloomington: Indiana University Press.

SCHEGLOFF, E. A. (1997). " *"Narrative Analysis" Thirty Years Later*", **Journal of Narrative and Life History**, 7: 97 – 106.

SCHIFFRIN, D. (1981). "*Tense variation in narrative*", **Language**, 57: 45 – 62.

STARK, J. A. (2010). "*Content analysis of the fairy tale Cinderella - A longitudinal single-case study of narrative production: "From rags to riches""*, **Aphasiology**, 24(6-8): 709 – 724.

TANNEN, D. (1979). "*What's in a frame? Surface evidence for underlying expectations*", In Roy Freedle (Ed.). New directions in discourse processing. Norwood, NJ: Ablex, pp.137 – 181.

TOOLAN, M. J. (1988). **Narrative: a critical linguistic introduction**. London-New York.

TOPRAK, E. L. (1992). *Teaching English Through a Short Story: A Study of Language-based Approaches to the Teaching of Literature to First Year Students of The Faculty of Sciences and Literature of The University of Gaziantep in Turkey*. University of Nottingham.

TOPRAK, E. L. (1997). *An Eclectic Approach to Narrative Comprehension Teaching with Special Reference to Turkish Universities*. University of Kent, Canterbury.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

TÜRKİYE'DE SAĞLIK-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Şadan ÇALIŞKAN
Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, sadan.caliskan@usak.edu.tr

Mustafa KARABACAK
Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, mustafa.karabacak@usak.edu.tr

Oytun MEÇİK
Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, oytun.mecik@usak.edu.tr

ÖZET: Beşeri sermaye teorisindeki gelişmeler, beşeri sermaye bileşenlerinden sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalara popülerlik kazandırmıştır. İktisat yazınında sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini kantitatif olarak ortaya koyan çok sayıda uygulamalı çalışma yapılmış ve bu çalışmalarda elde edilen bulgular ülkeleri sağlık alanında daha fazla kaynak ayırmaya teşvik etmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de 1967-2010 yılları arasında sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaç edinilmiştir. Çalışmanın bulguları; sağlık personeli başına düşen hasta sayısından ve sağlık kurumlarına ait yatak sayısından reel GSYH'ye doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu, hastane sayısından reel GSYH'ye ise %10 anlamlılık seviyesinde benzer bir ilişki olduğunu göstermektedir. Doğumda yaşam beklentisinden reel GSYH'ye doğru ise bir nedensellik ilişkisi belirlenememiştir. Ekonometrik analizde temsili sağlık değişkenlerinin hepsinin birlikte reel GSYH'nin Granger nedeni olduğu da görülmüştür. Ancak buradaki nedensellik ilişkisinin temsili sağlık değişkenlerinden reel GSYH'ye doğru ve tek yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Türkiye

THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

ABSTRACT: With the developments in the theory of human capital, the studies investigating the effects of health on economic growth by adopting the human capital components has come in to prominence. In economics literature, a large number of applied studies have been conducted that demonstrates the positive effects of health on economic growth and the findings of these studies has encouraged countries to devote more resources to the field of health. In this study, it is aimed to determine the effect of health on economic growth between the years of 1967-2010. According the findings of the study; there is a one way causal relationship from the number of patients per health care providers, number of beds of health care institutions to real GDP. Similarly, there is a one way relationship from number of hospitals to real GDP in %10 significance level. A causal relationship between life expectancy and the real GDP couldn't be found. In econometric analysis, it has been found that overall proxy health variables Granger cause economic growth. However, this causality is one way causality from proxy variables to real GDP.

Key Words: Health, Health Expenditures, Economic Growth, Turkey

GİRİŞ

Sağlık hizmetleri, toplumun ekonomik yaşantısı üzerinde önemli etkilere sahip olan bir alandır. Zira toplumun ve bireylerin sağlık durumunu, ekonomik koşulları ve ilişkileri belirlemektedir. Son dönemde, Türkiye'de sağlık harcamalarında meydana gelen kayda değer artış, sağlık sektörünün ekonomik boyutta önemli bir konuma gelmesi ile sonuçlanmıştır (Belek, 2009).

Ekonomik büyümenin belirleyicileri hakkında çok geniş bir teorik ve ampirik çalışma literatürü bulunmaktadır. Literatürdeki gelişmeler ışığında, büyümenin şekillenmesinde rol oynayan geleneksel faktörler olan, doğal kaynaklar, emek ve sermayenin yanına yeni unsurlar eklenmiştir. Özellikle beşeri sermaye teorisi kapsamındaki gelişmeler, eğitim ve sağlık alanlarında spesifik incelemeler yapılmasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koyan çalışmalar yaygınlaşmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de sağlık değişkenlerindeki gelişmenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada aynı zamanda Türkiye'de sağlık alanıyla ilgili son duruma ilişkin bilgilere de yer verilmiştir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Ekonomik büyüme ile sağlık durumu arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Ekonomik büyümenin sağlık üzerindeki etkisi, yükselen kişi başına gelir neticesinde, sağlık hizmetlerine ulaşım imkânının artması ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükselmesi sonucu sağlık durumunun iyileşmesi olarak özetlenebilir. Sağlık durumundaki iyileşmenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise esasen beşeri sermaye teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Beşeri sermaye teorisindeki gelişmelere paralel olarak, sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi giderek artan bir ilgiye mazhar olmuştur. Sağlık, bireysel beşeri sermayenin önemli bir stok değişkenidir. Sağlık durumundaki iyileşme, nitelik ve nicelik yönünden emek arzını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir (Mehrara ve Musai, 2011).

Sağlık ve ekonomik büyüme ilişkisini konu alan literatüre bakıldığında sağlığın etkisi hakkında birbirinden farklı bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Taban (2006) Türkiye'de 1968-2003 dönemini konu alan çalışmasında çeşitli sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişki bulunduğunu belirlemiştir. Dağdemir (2009) gelişmekte olan ülkelerde sağlık düzeyindeki iyileşmenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada; sağlığın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin bulunduğu, ancak ekonomik gelişmenin ilerleyen safhalarında bu etkinin zayıfladığı bulgusuna ulaşmıştır.

Çetin ve Ecevit (2010) ise, seçilmiş OECD ülkelerinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında zayıf pozitif bir ilişki olduğunu, ancak bu ilişkinin istatistikî olarak anlamlı olmadığını belirlemiştir. Ogundipe ve Lawal (2011) ise 1985-2009 döneminde Nijerya'da sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve önemli etkisi olduğunu tespit etmiştir.

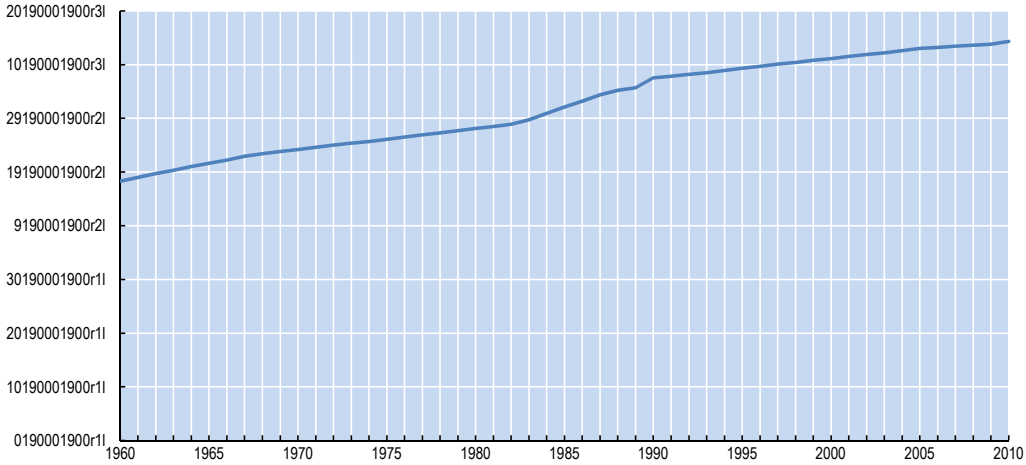
Mehrara ve Musai (2011) İran'da 1970-2007 döneminde sağlık harcamalarının milli gelir üzerindeki etkisinin, kısa ve uzun dönemde önemsiz seviyede ve istatistiki olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada, bulguların nedeni olarak; girdilerin düşük verimlilik seviyesi ve sağlık sektöründeki etkin olmayan yatırım ve tesisler gösterilmiştir. Pradhan (2011) ise seçilmiş OECD ülkelerinde 1961-2007 dönemi için, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem bir ilişkinin var olduğunu ve iki değişken arasında karşılıklı nedensellik bulunduğunu ortaya koymuştur. Pradhan'ın ulaştığı bu sonuçlara göre, sağlık harcamaları ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisidir. Yerdelen Tatoğlu (2011) ise OECD ülkelerinde 1975-2005 döneminde, sağlık alanındaki her ilave yatırımın kısa ve uzun dönemde büyümeyi arttırıcı etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012) ile Ak (2012) Türkiye için sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi tespit etmiştir. Bu sonuca göre; ekonomik büyümeyi hızlandırmak için diğer beşeri sermaye bileşenleri ile birlikte sağlık harcamalarına daha fazla kaynak ayrılmalıdır. Mohammadi, Maleki ve Gashti (2012)'de ise İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye kapsayan çalışmalarında kamu eliyle yapılan sağlık harcamalarının anlamlı, ancak büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Odrakiewicz (2012) sağlığın ekonomik büyüme ve verimlilik üzerinde önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmış ve bu sonuçtan hareketle, sağlık harcamalarına bir maliyet unsuru olarak değil, yatırım gözüyle bakılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Odubunmi, Saka ve Oke (2012) ise Nijerya'da reel hâsıla, yabancı yardımlar, sağlık harcamaları, nüfus ve toplam tasarruflar arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

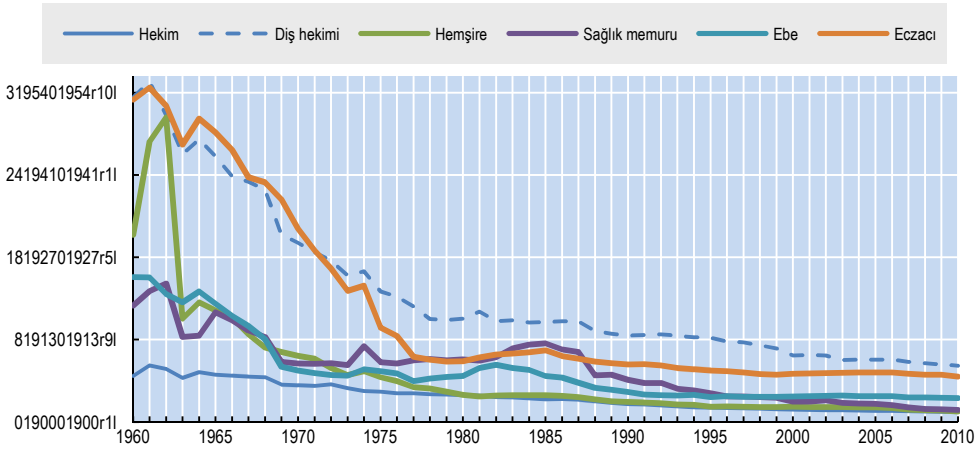
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SAĞLIK ALANINDAKİ GELİŞMELER

Bu kısımda Türkiye ekonomisinde sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ortaya konulması amacıyla tahmin edilecek modelde kullanılmak üzere belirlenen temel sağlık göstergeleri grafikler yardımıyla analiz edilmiştir. Vekil değişken olarak kullanılan sağlık göstergeleri belirlenirken, literatürdeki diğer çalışmalar ile verilerin zaman serisi analizi için yeterliliği gibi etkenler dikkate alınmıştır.

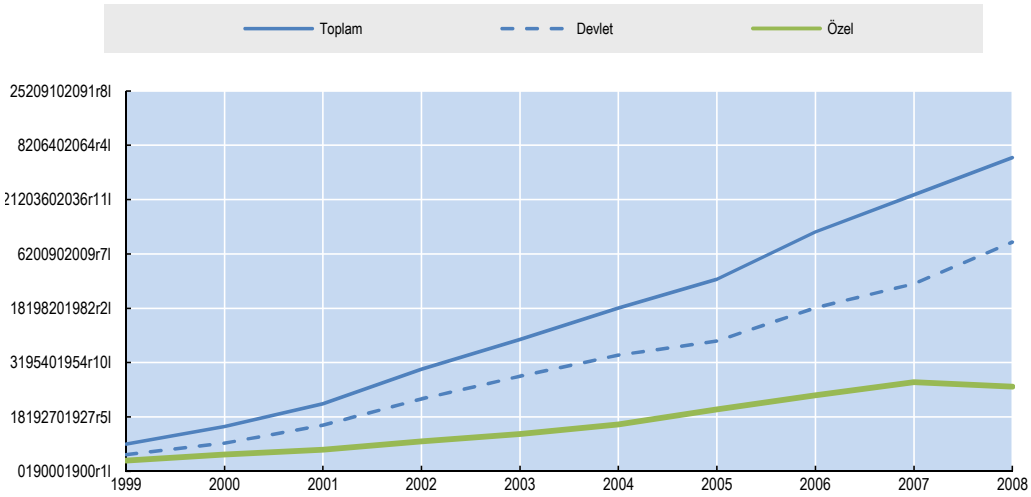
Şekil 1: Türkiye'de Yıllara Göre Doğumda Yaşam Beklentisi (1960-2010) (OECD, 2013).

Şekil 1'de, Türkiye'de yıllara göre doğumda yaşam beklentisi grafiği verilmiştir. 1960'da 48,3 yıl olan doğumda beklenen yaşam süresi, 1990'da 67,5, 2010'da ise 74,3 yıla yükselmiştir. Kuşkusuz doğumda beklenen yaşam süresinin yükselmesi, sağlık alanındaki gelişmelerle birlikte, ülkedeki ekonomik refah düzeyi artışını da yansıtmaktadır. Zira yaşam koşullarındaki olumlu gelişmeler, hayat standardının yükselmesi insan yaşamının süre olarak artmasını mümkün kılmaktadır.

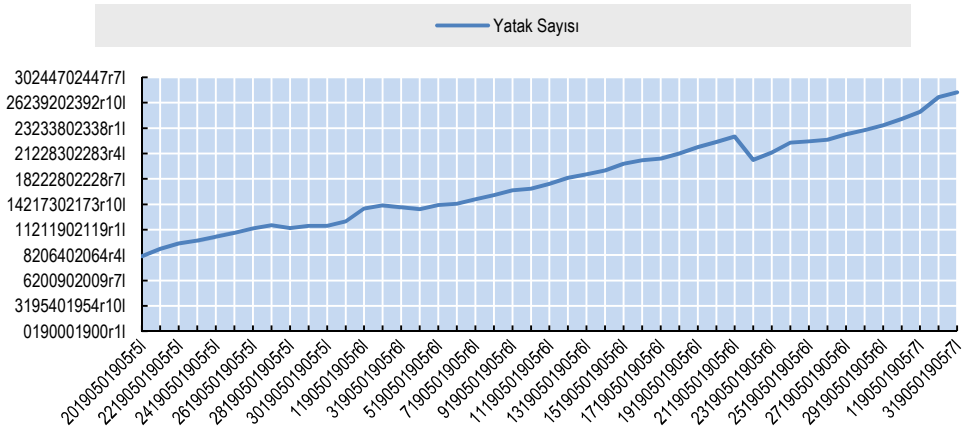
Şekil 2: Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı (1960-2010) (TÜİK, 2013).

Şekil 2'de, Türkiye'de 1960-2010 döneminde sağlık personeli başına düşen kişi sayısı grafiği verilmiştir. Belirtilen dönemde, Türkiye'de eczacı, diş hekimi ve hemşire başına düşen kişi sayısında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bu gelişme sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliğini artırırken, kalitesinin yükselmesini de beraberinde getirmiştir.

Şekil 3: Sağlık Harcamaları (1999-2008) (Milyon TL) (TÜİK, 2013).

Türkiye'de 1999-2008 döneminde gerçekleşen sağlık harcamaları Şekil 3'de verilmiştir. Buna göre, belirtilen dönemde devlet eliyle gerçekleştirilen sağlık harcamaları, özel sağlık harcamalarından daha fazla oranda olmak üzere yaklaşık 10 kat artmıştır.

Şekil 4: Yatak Sayısı (1967-2011) (TÜİK, 2013).

Türkiye'de 1967-2011 döneminde yatak sayısını gösteren grafik Şekil 4'de yer almaktadır. Bu dönemde, yatak sayısı yaklaşık 3 kat artmıştır. Bunda sağlık alanındaki fiziksel yatırımların hızla arttırılması ve sağlık kurumlarının yaygınlaştırılması etkili olmuştur.

AMPİRİK ANALİZ

Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, Türkiye'de 1967-2010 yılları arasında toplam sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Türkiye için sağlık harcamalarını temsilen; doğumda yaşam beklentisi (LIFE), hastane sayısı (HOSPITAL), sağlık personeli başına düşen kişi sayısı (PERSONAL), sağlık kurumlarına ait yatak sayıları (BED)

olmak üzere dört vekil değişken modele dâhil edilmiştir. Ekonomik büyümeyi temsilen için ise reel gayri safi yurtiçi hâsıla (RGDP) verileri kullanılmıştır.

GSYH verileri, DPT'nin internet sitesinden elde edilmiş ve yine DPT'nin yayınladığı deflâtörler kullanılarak reel GSYH serisine ulaşılmıştır. Doğumda yaşam beklentisi değişkenine ait veriler, OECD istatistik veri tabanından, diğer veriler ise TÜİK'ten elde edilmiştir.

Birim Kök Testi

Çalışmada kullanılan ekonometrik tekniğin belirlenmesinden önce, serilerin durağanlığı sınanmıştır. Zira ekonometrik teori, çoğunlukla durağanlık varsayımına dayanmaktadır. Ancak ekonomide bu koşulu sağlayan serilerle nadiren karşılaşılmaktadır. Durağan olmayan serilerle yapılan uygulamalar ise sahte regresyon sonuçlarına neden olabilmektedir (Dolado, Gonzalo ve Marmol, 1999). Dolaysıyla serilerin durağan olup olmadıklarının incelenmesi, çalışmada uygulanacak ekonometrik tekniğin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada kullanılan serilerin durağanlığının sınanması için Augmented Dickey Fuller (ADF) testi uygulanmıştır.

ADF testinden elde edilen bulgular Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. ADF Test Sonuçları

	ADF Test İstatistiği		**McKinnon Kritik Değerleri**	
	Trendsiz	**Trendli**	**Trendsiz**	**Trendli**
LNRGDP	-0.478718	-1.321726	-2.931404	-3.518090
ΔLNRGDP	-6.472137	-6.106984	-2.933158	-3.526609
LNBED	-1.673859	-3.076244	-2.931404	-3.518090
ΔLNBED	-6.157099	-6.068014	-2.933158	-3.520787
LNHOSPITAL	0.454222	-1.245279	-2.931404	-3.518090
ΔLNHOSPITAL	-6.295854	-6.588389	-2.933158	-3.520787
LNLIFE	-1.199069	-1.434290	-2.933158	-3.523623
ΔLNLIFE	-3.544225	-3.713608	-2.933158	-3.520787
LNPERSONAL	-1.507591	-2.697465	-2.935001	-3.523623
ΔLNPERSONAL	-5.893798	-6.573399	-2.935001	-3.523623

ADF test sonuçlarına göre, seriler seviyelerinde durağan değildir. Tüm seriler birinci farkında durağanlaşmaktadır. Serilerin durağanlığına yönelik elde edilen bulgular, serilerin ortalamaya dönme eğilimi göstermediğini ve rassal şoklardan kalıcı olarak etkilendiğini göstermektedir (Libanio, 2005). Bunun yanında tüm serilerin birinci farkında durağan olması, yani birinci dereceden bütünleşik olması, serilerin eşbütünleşik olması ihtimalini doğurmaktadır. Eğer bu seriler eşbütünleşik iseler seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi, eşbütünleşme teknikleriyle modellenebilecektir (Zivot ve Wang, 2002). Dolayısıyla seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığının sınanması için Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Johansen Eşbütünleşme Testi

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını sınamak amacıyla yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Sıfır Hipotezi	**Alternatif Hipotez**	**İz λ Değeri**	**%5 Kritik Değer**	**$\lambda_{Max\ -Özdeğer}$ Değeri**	**%5 Kritik Değ.**
r = 0	*r> 0*	87.89360	88.80380	38.08054	38.33101
r ≤ 1	*r> 1*	64.11866	63.87610	27.23126	32.11832
r ≤ 2	*r> 2*	40.52014	42.91525	18.83374	25.82321

Johansen eşbütünleşme testi ile sınanan hipotezler şunlardır:

H_0: $r = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yok)
H_1: $r > 1$ (Eşbütünleşme ilişkisi var)

Tablo 2'de yer alan bulgulara göre, hem iz testi hem de maksimum özdeğer testi için H_0 hipotezi reddedilememiştir. Yani seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Dolayısıyla seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini eşbütünleşme teknikleriyle modellemek mümkün değildir. Bu nedenle, seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amacıyla VAR modelleri altında Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi uygulanmadan önce ilk aşamada çalışmada kullanılan seriler, ilk farkları alınarak durağanlaştırılmıştır. Zira Granger nedensellik testinde kullanılan serilerin durağan olması gerekmektedir.

Granger nedensellik testinden elde edilen sonuçlar Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: DLNRGDP			
Değişkenler	**Ki Kare**	**Gecikme**	**Prob**
DLNLIFE	0.918349	1	0.3379
DLNHOSPITAL	3.059898	1	0.0802
DLNPERSONAL	4.762570	1	0.0291
DLNBED	4.181163	1	0.0409
ALL	9.889898	4	0.0423
Bağımlı Değişken: DLNHOSPITAL			
Değişkenler	**Ki Kare**	**Gecikme**	**Prob**
DLNRGDP	0.580420	1	0.4461
DLNLIFE	0.403665	1	0.5252
DLNPERSONAL	0.006326	1	0.9366
DLNBED	0.415826	1	0.5190
ALL	1.196855	4	0.8786
Bağımlı Değişken: DLNBED			
Değişkenler	**Ki Kare**	**Gecikme**	**Prob**
DLNRGDP	0.192277	1	0.6610
DLNLIFE	0.016306	1	0.8984
DLNHOSPITAL	0.936925	1	0.3331
DLNPERSONAL	1.693780	1	0.1931
ALL	3.661917	4	0.4537
Bağımlı değişken: DLNPERSONAL			
Değişkenler	**Ki Kare**	**Gecikme**	**Prob**
DLNRGDP	1.789380	1	0.1810
DLNLIFE	0.332089	1	0.5644
DLNHOSPITAL	0.625248	1	0.4291
DLNBED	3.029172	1	0.0818
ALL	4.582295	4	0.3329
Bağımlı değişken: DLNLIFE			
Değişkenler	**Ki Kare**	**Gecikme**	**Prob**
DLNRGDP	0.480337	1	0.4883
DLNHOSPITAL	0.544821	1	0.4604
DLNPERSONAL	1.001359	1	0.3170
DLNBED	0.774753	1	0.3788
ALL	1.768358	4	0.7783

Granger Nedensellik Testinin sonuçlarına göre, sağlık personeli başına düşen kişi sayısından ve sağlık kuruluşlarına ait yatak sayısından reel GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, hastane sayısından reel GSYH'ye doğru %5 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmekte, ancak %10 anlamlılık seviyesinde kabul edilebilir bir nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilebilmektedir. Doğumda yaşam beklentisinden ise reel GSYH'ye doğru bir nedensellik söz konusu değildir. Ayrıca tüm değişkenler göz önüne alındığında analizde kullanılan değişkenlerin hep birlikte reel GSYH'in Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak söz konusu nedensellik ilişkisinin tek yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Zira reel GSYH'den diğer değişkenlere doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Sonuç olarak; Türkiye ekonomisi için yapılan analizde, sağlık harcamalarını temsilen kullanılan vekil değişkenler ile reel GSYH arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Sağlık, bireylerin ve toplumların yaşam kalitesini belirleyen önemli bir değişkendir. Sağlık durumuna ilişkin gelişmeler, bireysel ekonomik getirileri yanında, ülkelerin ekonomik performansının yükselmesine de kaynaklık eder. Beşeri sermayenin önemli bir bileşeni olarak sağlığın, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi uzun zamandır araştırmacıların üzerinde durduğu popüler bir konudur. Bu konuda yapılan ampirik çalışmaların büyük çoğunluğunda, sağlık durumundaki iyileşmelerin -ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte- ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli etkilere sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye'de 1967-2010 yılları arasında sağlık durumundaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ekonometrik analiz teknikleri ile araştırılmıştır. Türkiye için sağlık harcamaları başta olmak üzere, sağlıkla ilgili verilerin yetersizliği ekonometrik analiz için önemli bir sınırlayıcı unsur olmuştur. Bu sorun, benzer çalışmalarda olduğu gibi sağlık alanındaki gelişmeleri ifade eden vekil değişkenler modele dâhil edilerek aşılmıştır. Sağlık durumunun göstergesi olarak modele dâhil edilen değişkenler; doğumda yaşam beklentisi, hastane sayısı, sağlık personeli başına düşen kişi sayısı ve sağlık kurumlarına ait yatak sayılarından oluşmaktadır.

Ekonometrik analiz sonucu elde edilen bulgular; modele dâhil edilen sağlık değişkenleri ile GSYH arasında tek yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Personel başına düşen kişi sayısı ve sağlık kurumlarına ait yatak sayısından reel GSYH'ye doğru bir tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Analizde kullanılan diğer değişkenler göz önüne alındığında; %10 anlamlılık seviyesinde hastane sayısının reel GSYH'nin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğumda yaşam beklentisinden reel GSYH'ye doğru ise bir nedensellik ilişkisi belirlenememiştir. Bununla birlikte, analize dâhil edilen tüm değişkenler dikkate alındığında, bu değişkenlerin hep birlikte reel GSYH'nin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Ancak tespit edilen bu ilişki, vekil değişkenlerden GSYH'ye doğru ve tek yönlüdür. GSYH'den vekil değişkenlere doğru benzer bir ilişki belirlenememiştir.

KAYNAKÇA

AK, R. (2012). "*The Relationship Between Health Expenditures and Economic Growth: Turkish Case*", **International Journal of Business Management and Economic Research**, 3(1): 404-409.

BELEK, İ. (2009). **Sağlığın Politik Ekonomisi: Sosyal Devletin Çöküşü**. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

ÇETİN, M. ve ECEVİT, E. (2010). "*Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi*", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 11(2): 166-182.

DAĞDEMİR, Ö. (2009). "*Sağlık ve Ekonomik Büyüme: 1960-2005 Döneminde Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Analizi*", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 64(2): 75-96.

DOLADO, J. J., GONZALO, J. ve MARMOL, F. (1999). "Cointegration", http://www.eco.uc3m.es/~jgonzalo/cointegration.pdf (Erişim: 27.08.2012).

LIBANIO, G. A. (2005). "*Unit Roots in Macroeconomic Time Series: Theory, Implications, and Evidence*", **Nova Economia Belo Horizonte**, 15(3): 145-176.

MEHRARA, M. ve MUSAI, M. (2011). "*Health Expenditure and Economic Growth: An ARDL Approach for the Case of Iran*", **Journal of Economics and Behavioral Studies**, 3(4): 249-256.

MOHAMMADI, T., MALEKI, B. ve GASHTI, H. P. (2012). "*The Effect of Government Expenditure Composition on Economic Growth: Evidence on ECO Countries*", **Economics and Finance Review**, 2(5): 14.
ODRAKIEWICZ, D. (2012). "*The Connection between Health and Economic Growth: Policy Implications Re-Examined*", **Global Management Journal**, 1(2): 65-76.
ODUBUNMI, A. S., SAKA, J. O. ve ODE, D. M. (2012). "*Testing the Cointegrating Relationship between Health Care Expenditure and Economic Growth in Nigeria*", **International Journal of Economics and Finance**, 4(11): 99-107.
OECD STATISTICS DATABASE (2013). "Health Status", http://stats.oecd.org/ (Erişim: 06.03.2013).
OGUNDIPE, M. A. ve LAWAL, N. A. (2011). "*Health Expenditure and Nigerian Economic Growth*", **European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences**, 30: 125-129.
PRADHAN, R. P. (2011). "*Effects of Health Spending on Economic Growth: A Time Series Approach*", **Decision**, 38(2): 68-83.
TABAN, S. (2006), "*Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi*", **Sosyoekonomi**, 2: 31-46.
TIRAŞOĞLU, M. ve YILDIRIM, B. (2012), "Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **Electronic Journal of Vocational Colleges**, 2(2): 111-117.
TÜİK (2013), "Sağlık İstatistikleri", http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=6 (Erişim: 06.03.2013).
YERDELEN TATOĞLU, F. (2011), "*The Relationships between Human Capital Investment and Economic Growth: A Panel Error Correction Model*", **Journal of Economic and Social Research**, 13(1): 75-88.
ZIVOT, E. ve WANG, J. (2002), "Modelling Financial Time Series with S-PLUS", http://www.msi.co.jp/splus/products/addon/fm/fmman.pdf (Erişim: 23.08.2012).

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KISMİ EN KÜÇÜK KARELER REGRESYON YÖNTEMİ İLE ANALİZİ: 2005-2010 DÖNEMİ

A. Öznur ÜMİT
Yrd. Doç Dr. , Ondokuz Mayıs Üniversitesi/İİBF/İktisat, oumit@omu.edu.tr

Elif BULUT
Yrd. Doç. Dr. , Ondokuz Mayıs Üniversitesi/İİBF/İşletme, elif@omu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, 2008 küresel krizinden sonra Türkiye'de işsizliği etkileyen faktörleri kısmi en küçük kareler (KEKK) regresyonu yöntemiyle incelemektir. Bu amaçla, çalışmada 2005:Q1-2010:Q3 dönemine ait üçer aylık verilerle sanayi verimlilik endeksi, reel ücret endeksi, büyüme oranı, Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), ihracatın reel GSYH'ya oranı, ithalatın reel GSYH'ya oranı değişkenlerinin t zamanı ve 8 dönem gecikmeleri alınmış ve elde edilen yeni değişkenlerle regresyon analizi yapılarak bu değişkenlerin işsizlik oranını modellemedeki katkıları KEKK regresyon yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçları açıklayıcı değişkenlerden sanayi verimliliği ve sanayi reel ücret endeksi için birbirine yakın sonuçları göstermiştir. İhracat/GSYİH değişkeni ise birinci ve ikinci çeyrek dönemler dışında tüm dönemler için işsizlik oranını modellemeye katkısının fazla olduğu gözlemlenmiştir. İşsizliği etkilediği düşünülen diğer bir makroekonomik gösterge olan TÜFE değişkeninin şimdiki zamanda ve her gecikme döneminde işsizlik oranını modellemeye ve tahminlemeye olan katkısının anlamlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik Oranı, Kısmi En Küçük Kareler.
JEL Sınıflaması: C02, C52, E24.

THE ANALYSIS OF FACTORS THAT AFFECT UNEMPLOYMENT IN TURKEY WITH PARTIAL LEAST SQUARES REGRESSION:PERIOD OF 2005-2010

ABSTRACT: The aim of this study is to examine the factors affecting the unemployment with Partial Least Squares (PLS) analysis in Turkey after the 2008 Global Financial Crisis. In the study macroeconomic variables; industrial productivity index, real wage index, growth rate, consumer price index, the ratio of import to Gross National Product and the ratio of export to the Gross National Product are used in modelling the response variable; the rate of unemployment. Explanatory variables are taken for t time and eight term lags for 2005:Q1-2010:Q3. The results of the analysis show that same results are obtained for industrial productivty index and real wage index. The ratio of import to Gross National Product variable has a great contribution in modelling unemployment rate for all terms except first and second lags. Analysis results show that macroeconomic indicator: consumer price index has a significant contribution in all terms.

Keywords: *Unemployment Rate, Partial Least Squares.*
JEL Classification: *C02, C52, E24.*

GİRİŞ

İşsizlik, Türkiye ekonomisinin her döneminde karşılaştığı en önemli makroekonomik ve sosyal sorunlarından biri olmakla birlikte, Türkiye'de işsizlik olgusunun temelde ekonomideki yapısal sorunlar ve izlenen makroekonomik politikalardan kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası dönemde Türkiye ekonomisi istikrarlı bir büyüme süreci yaşamış, ancak bu durum işsizlik oranlarının azalmasında yeterince katkı sağlayamamıştır. Tablo 1'den de görüldüğü üzere, işsizlik oranları 2001 krizi ile birlikte yükselmiş ve 2004-2006 döneminde ulaşılan yüksek büyüme oranlarına karşın kriz öncesi değerlere inmemiştir. Bu durumu iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bunlardan birincisi 2001 krizi sonrası işsizlik, ekonomideki yapısal değişiklikler nedeniyle düşmemiştir. Diğer bir ifadeyle, tarım sektöründe işsiz kalanların birçoğunun sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam edilememesi yüksek büyüme oranlarına rağmen işsizliğin azalmamasına neden olmuştur. İşsizliğin azalmamasındaki ikinci neden ise Türkiye'de 2001 krizi sonrasında uygulanan makroekonomik politikalar olmuştur. 2001 yılında

yürürlüğe giren "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile uygulanan enflasyon hedeflemesi rejiminin neden olduğu ulusal paranın değerlenmesi reel sektörü ve ihracatı ithal girdilere bağımlı hale getirmiştir. Bu durum, ithal girdi kullanan sektörlerde emeğin maliyetinin göreli olarak pahalılaşmasına neden olmuş ve işsizliği yükseltmiştir. Ayrıca, döviz kurunun düşmesiyle (ulusal paranın değer kazanması) ithal mallarının ucuzlaması, tüketicilerin yurtiçinde üretilen mallar yerine ithal malları ikame etmelerine yol açmış ve yüksek büyüme oranlarına rağmen işsizliğin yükselmesine neden olmuştur.

Tablo 1: Türkiye'de 2000-2010 Dönemi İşsizlik ve Büyüme Oranları

Yıllar	İşsizlik Oranları	Büyüme Oranları
2000	6.5	6.8
2001	8.4	-5.7
2002	10.4	6.2
2003	10.5	5.3
2004	10.6	9.4
2005	10.8	8.4
2006	10.2	6.9
2007	10.3	4.7
2008	10.2	0.7
2009	10.9	-4.7
2010	14.1	8.9

Kaynak: World Development Indicators (WDI), (World Bank), Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK).

2008 yılında yaşanan küresel krizle birlikte dış piyasalardaki durgunluk, iç piyasalardaki talep azalması, döviz kurlarındaki dalgalanmalar işsizlik oranının 2009 yılında %10.9 seviyesine yükselmesine neden olmuştur. Türkiye'de 2010 yılında küresel krizin etkilerinin azalmasına rağmen işsizlik oranı % 14.1 seviyesine yükselmiştir. Bu durum özellikle kriz sonrası dönemde, Türkiye'de ekonomik büyüme yanında işsizliği etkileyen faktörlerin incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de işsizliği etkilediği düşünülen makroekonomik faktörlerin işsizliğe olan etkilerini 2008 küresel kriz dönemi ve sonrasında KEKK regresyonu yöntemiyle araştırmaktır. Çalışmanın geri kalan bölümleri şu şekilde organize edilmiştir. İkinci bölümde literatür incelemesi yapılacaktır. Üçüncü bölümde model ve veri seti tanıtılacaktır. Dördüncü bölümde istatistiksel analizde kullanılacak KEKK regresyonu yöntemine ilişkin bilgiler verilecek ve beşinci bölümde ulaşılacak ampirik bulgular değerlendirilecektir. Son bölümde ise çalışmanın sonuçları özetlenecek ve önerilerde bulunulacaktır.

LİTERATÜR

İşsizlik oranlarını etkileyen makroekonomik faktörler çok sayıda araştırmacı tarafından farklı amprik yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Cascio (2001), para politikası ve işsizlik arasındaki ilişkiyi 11 Avrupa ülkesi (Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, İsveç ve İngiltere) için 1979: Q1-1998:Q4 dönemine ait verilerle Vektör Otoregresyon (VAR) analizi yaparak incelemiştir. Yazar amprik bulgulara göre, parasal şokların ülkeden ülkeye farklılık göstermek üzere işsizliği etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Djivre ve Ribon (2003), 1990 ve 1999 dönemleri için yapısal var (SVAR) yöntemini kullanarak İsrail ekonomisi için para politikasının işsizlik üzerindeki etkisini araştırmışlar ve sıkı para politikalarının işsizliği arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Karanasou ve Sala (2008), 1972-2005 dönemine ait yıllık verilerle Sınır Testi Yaklaşımını (ARDL) kullanarak İspanya ekonomisi için işsizliği arttıran ve azaltan faktörleri araştırmışlardır. Yazarlar amprik analizlerini 1978-1985, 1986-1990, 1991-1994, 1995-2005 olmak üzere dört dönem için araştırmışlardır. Yazarların dört dönem için buldukları sonuç, sermaye birikiminin işsizliği azaltmada önemli bir faktör olduğudur.

Hussain, Siddigi ve Igbal (2010), Pakistan için ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi 1972-2006 yıllarına ait veriler kullanarak Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yardımıyla araştırmışlardır. Yazarlar Vektör Hata Düzeltme Modeli ile hem kısa hem de uzun dönemde işsizlik ve büyüme arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Karanasou ve Sala (2010), Avustralya ekonomisi için işsizliğe neden olan faktörleri araştırmışlar ve yıllara göre işsizliğe neden olan faktörlerin farklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazarlar 1970'li yıllarda işsizliğe petrol şoklarının neden olduğunu, 1990-2000 yılları arasında ise faiz oranlarındaki yükselişin önemli bir faktör olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca yazarlar, 2008 yılında yaşanan küresel kriz nedeniyle dış talepte yaşanan daralmanın işsizlik oranlarını arttırdığını ileri sürmüşlerdir.

Ekonomi literatüründe işsizliği Türkiye ekonomisi için inceleyen çalışmalar olmasına rağmen söz konusu çalışmalarda işsizliği etkileyen makroekonomik faktörlerin çoğu göz ardı edilmiştir. Bilgin (2004), 1991-2004 yıllarına ait verilerle döviz kuru ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazar, regresyon modellerine göre, 2001 yılı hariç reel döviz kuru ile işsizlik arasında yakın bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer bir deyişle yazar, reel döviz kuru endeksinin yükselmesi ithalatı arttırarak işsizlik oranını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Yılmaz (2005), büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve Son tahmin hata kriteri (FPE) ile belirlemişlerdir. Yazarın yaptığı araştıma sonucuna göre, büyüme oranı ile işsizlik arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmamış, nedensellik ilişkisinin yönünü sadece işsizlik oranından büyüme oranına doğru bulmuştur.

Berument vd. (2005) ve Berument vd. (2009), 1988: Q1-2004:Q4 dönemine ait çeyrek verilerle VAR modelini kullanarak makroekonomik politika şoklarının işsizlik oranı ve Türkiye'de farklı eğitim düzeylerine göre işsizlik oranı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, pozitif gelir şoklarının işsizlik oranını azalttığını göstermiştir.

Aktar vd. (2009), Türkiye için 2001: Q1-2007:Q4 dönemine ilişkin doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve GSYİH değişkenlerine ait çeyrek verilerle işsizlik ile doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar amprik bulgulara göre, iki eşbütünleşik seri bulmalarına rağmen, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı arttırmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yazarların ulaştığı sonuçlar GSYİH' daki gelişmelerin de inceleme döneminde işsizliği azaltıcı bir yönde etki yaratmadığı yönündedir.

Doğrul ve Soytaş (2010), 2005:1-2009:8 dönemine ait aylık verilerle VAR modelini kullanarak petrol fiyatları, faiz oranları ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar, uzun dönemde hem reel petrol fiyatlarının hem de reel faiz oranlarının işsizlik oranlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Peker ve Osman (2010), doğrudan yabancı yatırımların işsizliğe etkisini 2000:Q1-2009:Q4 dönemine ait üçer aylık verilerle ARDL yöntemiyle incelemişlerdir. Yazarlar, uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Yazarlar, kısa dönem analizde ise, cari dönem ve iki gecikmeli dönemde doğrudan yatırımlar ile işsizlik arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Doğan (2012), işsizliği etkileyen makroekonomik faktörler ve işsizlik arasındaki ilişkiyi 2000:Q1-2010:Q1 dönemine ait çeyrek verilerle VAR modeli kullanarak araştırmıştır. Doğan (2012)'ye göre, büyümedeki ve ihracattaki artış işsizliği azaltırken, döviz kuru şokları, faiz oranlarının yükselmesi ve para arzındaki azalma işsizliği arttırmaktadır.

Literatürde Türkiye için işsizliği inceleyen bir çok çalışma olmasına rağmen bu çalışmada yapılan çalışmalardan farklı olarak küresel kriz sonrası dönemine ait işsizliği etkileyen; çalışılan saat başına sanayi verimlilik endeksi, reel ücret endeksi, büyüme oranı, TÜFE, ihracatın reel GSYİH' ya oranı, ithalatın reel GSYİH' ya oranı gibi

makroekonomik değişkenler alınarak Türkiye için söz konusu faktörler ve işsizlik oranları arasındaki ilişki KEKK regresyonu yöntemi ile analiz edilmiştir.

MODEL VE VERİ SETİ

İstatistiksel analizde 2005:Q1-2010:Q3 dönemine ait üçer aylık veriler yardımıyla KEKK regresyonu yöntemi kullanılmıştır. KEKK regresyonu temel bileşenler analizi ve çoklu doğrusal regresyondan oluşan, çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir. Özellikle bağımlı değişkenlerden oluşan bir veri setini geniş bir açıklayıcı değişken setinden tahminleme de kullanılabilecek bir metottur (Abdi, 2007, s:1). Methodun orjinali 1966 yılında Herman Wold tarafından ekonomi alanındaki çalışmalarla başlamıştır. Çalışmada, işsizlik oranı ile işsizliği etkileyen makroekonomik değişkenlerden çalışılan saat başına sanayi verimlilik endeksi, reel ücret endeksi, büyüme oranı, TÜFE, ihracatın reel GSYH'ya oranı, ithalatın reel GSYH'ya oranı kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler TCMB EVDS'den ve Hazine Müsteşarlığı'nın aylık ekonomik göstergelerinden elde edilmiştir. ABD doları cinsinden ulaşılan ihracat ve ithalat verileri ortalama dolar alış kuru kullanılarak milyon Türk Lirası' na çevrilmiştir.

İSTATİSTİKSEL YÖNTEM

KEKK regresyonu kısmi en küçük kareler ve çoklu doğru regresyon metotlarından oluşan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir. Kısmi en küçük kareler Herman Wold tarafından 1960'larda ekonometrik bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Fakat yaygın olarak kullanımına oğlu Svante Wold tarafından kemometrik alanındaki çalışmalarla başlanmıştır. İstatistik alanındaki ilk kullanımına ise Höskulddson (1988) ve Naes ve Marten (1989) tarafından yapılan çalışmalar birer örnek olarak verilebilir. Bu yöntem, çoklu doğrusal bağlantı problemini ortadan kaldırmada, değişkenlerin gözlem sayısından çok olduğu veya gözlemlerin değişken sayısından çok olduğu durumlarda kullanılabilmekte ve birden fazla bağımlı değişken ile çalışmaya imkan vermektedir. KEKK analizinde, aralarında çoklu doğrusal bağlantı olan açıklayıcı değişkenler, algoritmalar yardımıyla hem bağımlı değişkendeki değişimi hem de açıklayıcı değişkenlerdeki değişimi açıklayacak, doğrusal bağlantı problemi ortadan kalkmış olan açıklayıcı değişken sayısından daha az sayıda bileşene indirgenmektedir. Algoritmaların ortak amacı kovaryans matrisini en çoklayacak bileşenler elde etmektir. Bu çalışmada NIPALS (Non-Linear Iterative Partial Least Squares; Doğrusal olmayan yinelemeli kısmi en küçük kareler) algoritması kullanılmıştır. Algoritmanın adımları aşağıda verilmektedir.

NIPALS ALGORİTMASI

"Klasik, standart" algoritma olarak da nitelendirilen KEKK'in ilk şeklini oluşturan NIPALS algoritması 1970'lerin başında ortaya çıkartılmıştır. NIPALS algoritması farklı yazarlar tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmada Höskuldsson (1988) tarafından verilen algoritma ele alınmıştır. Algoritmanın başlangıç noktası $\mathrm{N}\times\mathrm{K}$ boyutlu X açıklayıcı değişkenler matrisi ve $\mathrm{N}\times\mathrm{M}$ boyutlu Y bağımlı değişkenler matrisidir. Algoritmaya başlamadan önce farklı ölçümlerden kaynaklanan çeşitliliği ortadan kaldırmak için sıfır ortalama ve birim varyansa sahip olacak şekilde matrisler standartlaştırılır. Bu algoritma yinelemeli bir algoritmadır. Algoritmada yer alan l indisi yineleme sayısını göstermektedir. Yinelemeler bütün bileşenler elde edilinceye kadar sürmektedir. Bir başka ifade ile A bileşen sayısı olmak üzere, $l=1,2,\ldots,A$ dır. İlk yinelemede $X_1=X$, $Y_1=Y$ alınarak algoritma aşağıdaki 12 adım izlenerek çalıştırılır (Bulut ve Alın, 2007: 53-55).

1. Y matrisinin ilk sütunu veya en yüksek varyansa sahip olan sütunu u_l vektörü olarak tanımlanır.
2. X 'in Y 'nin ilgili bileşeni (u) üzerine regresyonundan X ve u arasında en büyük kovaryansı sağlayacak w ağırlık vektörü $w_l = X_l'u_l/(u_l'u_l)$ eşitliği ile elde edilir.
3. $w_l/\|w_l\|$ ile w ağırlık vektörü normuna bölünerek boyu bir olacak şekilde ölçeklendirilir. w_l ağırlık vektörü için norm $\|w_l\|$ ile gösterilip $\|w_l\|=\sqrt{w_l'w_l}$ ile hesaplanmaktadır.

4. Y değişkenini tahminlemede kullanılan ve $t_l = X_l w_l$ eşitliği ile w ağırlıkları ve X matrisinin doğrusal birleşiminden oluşan t bileşen vektörü tanımlanır.
5. Y'nin X'in ilgili bileşeni (t) üzerine regresyonundan Y matrisi için ağırlıkları verecek olan $\boldsymbol{c}$ vektörü $c_l = Y_l t_l / (t_l' t_l)$ eşitliği ile elde edilir.
6. $c_l / \|c_l\|$ ile c ağırlık vektörü normuna bölünerek boyu bir olacak şekilde ölçeklendirilir. c_l' nin normu $\|c_l\| = \sqrt{c_l' c_l}$ ile hesaplanır.
7. Önceki adımda hesaplanan c ağırlık vektörü $Y_l c_l / (c_l' c_l)$ bölümüyle u_{yeni} bileşen vektörünü tanımlamakta kullanılmaktadır. Elde edilen değerler Y matrisinin $\boldsymbol{c}$ ağırlık vektör değerleri ile doğrusal bir kombinasyonudur.
8. Yedinci adımda elde edilen u_{yeni} bileşen vektörü ile ilk adımda kullanılan u vektörü arasında bir yakınsama sağlanıp sağlanmadığına bakılır. Eğer bu iki değer arasındaki farkın normu 10^{-6} gibi bir değere yakınsıyorsa algoritma sonraki adımlara devam edilerek bitirilir. Aksi takdirde yedinci adımda elde edilen u_{yeni} vektörü, ikinci adımda yerine koyularak tekrar adım adım algoritmaya devam edilir.
9. $X_l' t_l / (t_l' t_l)$ ile X değişken matrisinin ilgili bileşeni üzerine regresyonundan p_l yük vektörü elde edilir. Bu değerler ilgili temel bileşenin
X değişken matrisini ne kadar açıkladığını belirlemekte kullanılır. Yani, X_i, $i = 1,2,\ldots,K$ değişkeninin ilgili bileşen üzerindeki yükünü göstermektedir.
10. $Y_l' u_l / (u_l' u_l)$ ile Y değişken matrisinin ilgili bileşeni üzerine regresyonundan q_l yük vektörü elde edilir. Bu değerler ilgili temel bileşenin Y değişken matrisini ne kadar açıkladığını belirlemekte kullanılır. Yani, Y_l değişkeninin ilgili bileşen üzerindeki yükünü göstermektedir.
11. Bileşenler arasında içsel bir ilişki tanımlayan *b* katsayısı $b = u_l' t_l / (t_l' t_l)$ ile u'nun t üzerine regresyonundan tahmin edilir. Bu sabit bir değerdir ve tahminleme de önem taşımaktadır.
12. Son adımda ise $(l+1)$'inci yinelemede kullanılacak olan artık vektörler açıklayıcı değişkenler için $X_{(l+1)}$ ve bağımlı değişkenler için $Y_{(l+1)}$ sırasıyla $X_{l+1} \rightarrow X_l - t_l p_l'$ ve $Y_{l+1} \rightarrow Y_l - b t_l c_l'$ eşitlikleri ile elde edilir. Bu matrisler l'inci yinelemede kullanılan matrislerin açıklayamadığı değişimlerden oluşan matrislerdir.

Yani;

$X_{(l+1)} \rightarrow X_1 - t_l p_l'$

$\hat{X}_l$ (algoritmadan elde edilen değerlerle tahminlenen kısım)

Algoritmanın l'inci yinelemesinde kullanılan matris

Yeni matris (artık değer)

Aynı işlem Y değişken matrisi içinde tanımlanmaktadır.

Algoritmaya X değişken matrisi sıfır matrisi oluncaya kadar başka bir deyişle açıklayıcı değişkenlerinin büyük bir kısmı açıklanıncaya kadar devam edilir. Algoritmanın yineleme sayısı ihtiyaç duyulan bileşen sayısını vermektedir.

AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada KEKK kullanmamızdaki en büyük etken, açıklayıcı değişken sayısının çok olması, aralarındaki korelasyonun yüksek çıkması ve değişken sayısının gözlem sayısından çok olması nedeniyle en küçük kareler metodunun çalışmamasıdır. Çalışmamızda tek bir bağımlı değişken olup 54 tane açıklayıcı değişken mevcuttur. Gözlem birim sayısı ise 15'dir. Değişken sayısının çok olmasının nedeni her bir açıklayıcı değişken için daha çok

gecikme alarak dönem etkilerinin araştırılması ve dolayısıyla 8 gecikme alınarak regresyon analizinin yapılmasıdır. Analizler Minitab ve SAS programlarında yapılmıştır.

Tablo 2: KEKK Regresyon Analizi Sonucu

Bileşen sayısı: 10

İşsizlik oranı için varyans analizi

Kaynak	SD	KT	KO	F	P
Regresyon	10	13,9997	1,39997	18648,75	0,000
Hata	4	0,0003	0,00008		
Genel	14	14,0000			

İşsizlik oranı için model seçme ve geçerlilik

Bileşenler	X Varyans	Hata KT	R^2
1	0,386493	5,54918	0,603630
2	0,582330	1,78096	0,872788
3	0,667767	0,38697	0,972359
4	0,744958	0,24523	0,982484
5	0,791900	0,11388	0,991866
6	0,851666	0,03599	0,997429
7	0,916271	0,01514	0,998919
8	0,944878	0,00496	0,999646
9	0,964393	0,00084	0,999940
10	0,973506	0,00030	0,999979

Tablo 2, 10 bileşenin açıklayıcı değişkenlerdeki değişimin %97'sini ve bağımlı değişkendeki değişimin ise tamamını açıkladığını göstermiştir. Açıklayıcı değişkenler *w* ağırlıkları ile bu bileşenlerde yer almaktadır. KEKK analizinde bir değişkenin modele katkısını özetlemede kullanılan Wold (1994) tarafından geliştirilen VIP (variable importance in the projection) olarak bilinen bir istatistik kullanılmaktadır. VIP değerleri, her bir açıklayıcı değişkenin KEKK regresyon modelinin hem bağımlı hem de açıklayıcı değişkenler için uyum sağlamadaki değerini vermektedir. VIP için 0.8 değeri ise eşik değer olarak verilmektedir. 0.8'den daha az bir VIP değerine sahip değişken modelden çıkartılır. VIP değerleri (1) numaralı formül yardımıyla hesaplanabilmektedir;

$$\mathrm{VIP}_{\mathrm{j}} = \sqrt{\mathrm{K} \times \frac{\sum_{a} w_{ja}^{2} b_{a}^{2} t_{a}' t_{a}}{\sum_{a} b_{a}^{2} t_{a}' t_{a}}} \qquad (1)$$

Burada K, açıklayıcı değişken sayısını ve *w* ise j'nci açıklayıcı değişkenin a' nıncı bileşene olan ağırlığını göstermektedir Burada *b* değeri bileşenler arasındaki içsel ilişkiyi tanımlamakta ve beta katsayı matrisinde yer almaktadır. KEKK regresyon analizi sonucunda elde edilen beta katsayıları ve VIP değerleri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 3: Beta Katsayıları ve VIP Değerleri

Değişken		*t zamanı*	*1.çeyrek*	*2.çeyrek*	*3.çeyrek*	*4.çeyrek*	*5.çeyrek*	*6.çeyrek*	*7.çeyrek*	*8.çeyrek*
Sanayi verimliliği	*Beta katsayısı*	-0,199207	0,016733	-0,008322	0,085645	-0,104325	0,122982	-0,000711	0,004791	-0,058566
	VIP	**1.53235**	0.27992	0.34613	0.06195	**0.96163**	**1.17385**	**0.92762**	**0.81014**	**1.03569**
Sanayi reel ücret endeksi	*Beta katsayısı*	-0,103908	0,042065	0,011836	-0,035654	-0,014420	0,053800	0,097863	0,013152	-0,008624
	VIP	**1.66508**	0.72976	0.46904	0.32981	0.44430	**1.57368**	**1.42195**	**1.06495**	**1.05500**
Büyüme oranı	*Beta katsayısı*	-0,103908	-0,105610	-0,048754	0,069524	-0,019563	-0,072114	-0,004145	-0,054448	0,047718
	VIP	**1.03922**	**1.34328**	**1.16085**	**0.94587**	0.79925	0.71446	0.59685	0.60603	0.77565
Tüfe	*Beta katsayısı*	0,028597	0,037715	0,024222	0,055763	0,034073	0,040055	0,010347	0,037065	0,042554
	VIP	**1.05673**	**1.03959**	**1.05236**	**1.14483**	**1.12124**	**1.07248**	**1.02957**	**1.03336**	**1.03765**
İhracat/GSYİH	*Beta katsayısı*	0,080211	-0,050620	-0,011340	0,041016	0,110441	0,080987	-0,053534	0,030327	0,036044
	VIP	**1.03178**	0.64787	0.74287	**1.46327**	**1.44123**	**0.87784**	**0.97999**	**0.90928**	**0.81611**
İthalat/GSYİH	*Beta katsayısı*	-0,073521	-0,146733	0,012262	0,211681	-0,012309	0,012601	0,029393	0,080196	-0,015908
	VIP	0.60836	0.66931	0.47883	**1.88779**	**1.11547**	0.79459	**0.83598**	**0.94225**	0.77510

Not: Koyu renk değerler VIP>0.8'i göstermektedir.

Türkiye için inceleme döneminde işsizliği etkileyen makroekonomik değişkenlerin KEKK regresyonu yöntemi ile analizi yapıldığında ulaşılan sonuçlar Tablo 3'e göre şu şekilde özetlenebilir.

Sanayi verimlilik endeksinin işsizlik oranını t zamanında ve 2., 4.,6. ve 8 çeyrek dönem öncesinde negatif yönde etkilediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle sanayi verimliliğindeki artış işsizlik oranını azaltmaktadır. Analizde ulaşılan bu sonuç, sanayi verimlilik endeksi ve işsizlik arasındaki negatif yöndeki ilişkinin beklentilere uygun olduğunu göstermektedir.

Sanayi reel ücret endeksi ile işsizlik oranı arasındaki ilişki incelendiğinde, sanayi reel ücret endeksi değişkeninin işsizlik oranını 1, 2, 5, 6 ve 7 çeyrek dönemleri öncesinde pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, sanayi reel ücret endeksindeki artış işsizlik oranını söz konusu dönemlerde arttırmaktadır. İstatistiksel analizde ulaşılan bu sonuç, sanayi reel ücret endeksi ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin beklentilere uygun olduğu anlamına gelmektedir.

İşsizlik oranı ile büyüme oranı arasındaki ilişkinin t zamanında ve 1,2,4,5,6 ve 7 çeyrek dönem öncesinde negatif, 3 ve 8 çeyrek dönem öncelerinde ise pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Amprik bulgularda ulaşılan sonuçlar, Türkiye'de büyüme oranındaki artışın t zamanında ve 1,2,4,5,6 ve 7 çeyrek dönem öncesinde işsizliği azaltmakla beraber beklentilere uygun olduğunu göstermektedir. Ancak analizde 3 ve 8 çeyrek dönem öncesinde büyüme oranlarındaki artışın işsizliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

İşsizlik oranı ile TÜFE arasındaki ilişkinin t zamanı ve tüm çeyrek dönem öncelerinde de pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Türkiye'de enflasyondaki artışın işsizliği arttırdığını göstermektedir. Analizde ulaşılan bu sonuç inceleme döneminde modele dahil edilmeyen arz şokları, işlenmemiş gıda fiyatlarındaki artış, petrol fiyatlarının yükselmesi ve altın fiyatlarının yükselmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

İşsizlik oranı ile ihracat arasındaki ilişki incelendiğinde 1, 2, ve 6 çeyrek dönem öncesinde ihracat değişkeninin işsizlik oranını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Analizde ulaşılan sonuçlar, söz konusu dönemlerde ihracattaki artışın işsizlik oranını azalttığını ve beklentilere uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca amprik analizde, ihracat ve işsizlik arasındaki ilişkinin t zamanı ve 3,4,5 ve 8 çeyrek dönem öncelerinde pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla ampirik analizde ulaşılan bu sonuç işsizlik oranı ve ihracat arasındaki pozitif yöndeki ilişkinin söz konusu dönemlerde beklentilere uygun olmadığı anlamına gelmektedir.

İşsizlik oranı ile ithalat arasındaki ilişkinin t zamanında ve 1, 4 ve 8 çeyrek dönemleri öncesinde negatif yönde, 2, 3, 5, 6 ve 7 çeyrek dönem öncesinde ise pozitif yönde olduğu görülmektedir. İthalattaki artışın 2, 3, 5, 6 ve 7 çeyrek dönem öncelerinde işsizlik oranını arttırması beklentilere uygundur. Ayrıca ulaşılan bu sonuçlar, Türkiye'nin ithalata dayalı ekonomik büyüme modelini benimsemesinin işsizlik oranını düşürme yönündeki etkilerinin özellikle t zamanında ve 1, 4 ve 8 çeyrek dönem öncelerinde olduğunu göstermektedir.

Öte yandan bütün açıklayıcı değişkenlere ait VIP değerleri incelendiğinde VIP>=0.8 değerine sahip olan açıklayıcı değişken sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu değişkenlerden özellikle sanayi verimliliğinin ve sanayi reel ücret endeksinin t zamanı ve 5, 6, 7 ve 8 çeyrek dönem öncelerinde modele olan katkıları fazladır. İktisat teorisinde TÜFE değişkeninin regresyon katsayı değerlerinin negatif olması beklenirken istatistiksel olarak pozitif çıkmıştır ancak bu sonuca rağmen bu değişkenin VIP değerlerine bakıldığında t zamanı ve her bir çeyrek gecikme için modele olan katkısının fazla olduğu görülmektedir. Büyüme oranı değişkeni incelendiğinde ise t zamanı ve yakın çeyrek dönem gecikmelerdeki etkisinin işsizlik oranını modellemeye olan katkısının fazla olduğu söylenebilmektedir. İhracat/GSYİH değişkeni için VIP değerleri 1 ve 2 çeyrek dönem önceleri dışında tüm dönemler için 0.8'den büyük çıkmıştır. Benzer bir yorum ithalat/GSYİH değişkeni incelendiğinde 3, 4, 6 ve 7 çeyrek dönem önceleri için de yapılabilir.

SONUÇ

Ekonomi literatüründe Türkiye için işsizliği inceleyen çalışmalarda işsizliği etkilediği düşünülen birçok makroekonomik faktör göz ardı edildiği için bu çalışmada, Türkiye'de işsizliği etkilediği düşünülen sanayi verimlilik endeksi, reel ücret endeksi, ekonomik büyüme oranı, TÜFE, İhracat/GSYİH ve İthalat/GSYİH gibi makroekonomik

değişkenler kullanılarak söz konusu değişkenlerin işsizlik üzerindeki etkisi 2005:Q1-2010:Q3 dönemler için KEKK regresyon yöntemi ile araştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, değişkenlerin t zamanı ve 8 dönem gecikmeleri alınarak elde edilen yeni değişkenlerle regresyon analizi yapılması ve bu değişkenlerden hangilerinin işsizlik oranını modellemedeki katkılarının az ya da fazla olduğunun gösterilmesidir. Elde edilen ampirik bulgular, sanayi verimliliğinin ve sanayi reel ücret endeksinin 1, 2, 3 ve 4 çeyrek dönem öncelerinde işsizlik oranı değişkenini modellemede ki katkısının az olduğunu göstermiştir. Açıklayıcı değişkenlerden TÜFE değişkeninin ise t zamanı ve her bir çeyrek gecikme için modele olan katkısının fazla olduğu görülmüştür. Büyüme oranı değişkeni incelendiğinde t zamanı ve yakın çeyrek dönem gecikmelerindeki etkisinin işsizlik oranını modellemeye olan katkısının fazla olduğu söylenebilmektedir. İhracat/GSYİH değişkeni için 1 ve 2 çeyrek dönem önceleri dışında tüm dönemler için katkısının fazla olduğu görülmüştür. İthalat/GSYİH değişkeni incelendiğinde ise 3, 4, 6 ve 7 çeyrek dönem önceleri için modele olan katkısının fazla olduğu istatistiksel olarak söylenebilir.

Türkiye'de inceleme dönemi için yapılan analiz sonuçları işsizliğin özellikle büyüme, ihracat, ithalat gibi faktörlerden etkilendiğini göstermiştir. Bu nedenle Türkiye'de işsizliği azaltmak için; üretimin sürdürülmesi, özellikle de ithalata yönelik büyüme modeli yerine ihracata yönelik büyüme modelinin benimsenmesi gerekmektedir. Ayrıca yurtiçinde üretilen ürünlere yönelik talebin artırılması, yatırımların arttırılması ve yeni iş alanlarının yaratılmasının işsizliği azaltabileceği söylenebilmektedir. Türkiye'de işsizliği azaltmada üretimi teşvik edebilmek amacıyla yatırımlardan alınan vergilerin indirilmesi gibi arz yönlü politikaların yanında genişletici maliye politikalarının işsizlik oranlarının mevcut seviyesini sürdürmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında ücretlerin düşürülmesi gibi firma maliyetlerinin azaltılması yoluyla da işsizlik oranları düşürülebilir.

KAYNAKÇA

Adalet, M. ve Öz, S. (2009). "Kriz Sonrası Karşılaştırmalı İşsizlik Oranları**", Koç Üniversitesi Ekonomik ve Araştırma Forumu,**http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/eaf_pn0914.pdf (30.03.2011).

Abdi, H. (2007). "Partial Least Squares (PLS) Regression", http://www.utdallas.edu/~herve/Abdi-PLS-pretty.pdf (30.03.2011).

Aktar, I. ve Ozturk, L. (2009). "Can Unemployment be Cured by Economic Growth and Foreign Direct Investment in Turkey", **International Research Journal of Finance and Economics**, 27: 203-211.

Berument, H., Doğan, N. ve Tansel, A (2005). "Economic Performance and Unemployment: Evidence from an Emerging Economy Turkey", **IZA (1614):** 1-24.

Berument, M.H., Dogan, N. ve Tansel, A. (2009). "Macroeconomic Policy and Unemployment by Economic Activity: Evidence from Turkey", **Emerging Markets Finance and Trade**, 45(3): 21-34.

Bilgin, H. (2004). "Döviz Kuru ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8 (2): 1-15.

Bulut, E. ve Alın, A. (2007). "Kısmi En Küçük Kareler Algoritmalarından NIPALS ile SIMPLS'in Tanıtımı ve Bir Uygulama", **İstatistik Araştırma Dergisi**, 5(2).

Cascio, Iolanda Lo. (2001). "Do Labour Markets Really Matter? Monetary Shocks and Asymmetric Effects across Europe",
http://www.enteluigieinaudi.it/pdf/Pubblicazioni/Temi/T_22.pdf (26.04.2013)

Devlet Planlama Teşkilatı. Ekonomik Gelişmeler, Ekim 2010, www.dpt.gov.tr

Djıvre, J ve Ribon, S. (2003). "Inflation, Unemployment. The Exhange Rate, and Monetary Policy In Israel, 1990-1999: A SVAR Approach",**Israel Economic Review** 2: 1-29.

Doğan, T.T.(2012). "Macroeconomic Variables and Unemployment: The Case of Turkey", **International Journal of Economics and Financial Issues**, Vol.2, No.1:71-78.

Doğrul, H.G., Soytas, U. (2010). "Relationship between Oil Prices, Interest Rate, and Unemployment: Evidence from an Emerging Market", **Energy Economics**, 32: 1523-1528.

Höskuldson, A. (1988). "PLS Regression Methods". **Journal of Chemometrics**, 2: 211-228.

Hussain, T., Siddiqi, M.W.ve Igbal, A. (2010). "A Coherent Relationship between Economic Growth and Unemployment: An Emprical Evidence from Pakistan", **World Academy of Science, Enginerring and Technology** 39: 1-8.

Karanassou, M. ve Sala, H. (2008). "The Rise and Fall of Spanish Unemployment: A Chain Reaction Theory Perspective", **IZA Discussion**, 3712:1-42.

Marten, H. ve Naes, T. (1989). **Multivariate Calibration**. John Wiley & Sons.

Peker, O. ve Göçer, İ. (2010). "Yabancı Yatırımların Türkiye'deki Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", **Ege Akademik Bakış,** 10(4): 1187-1194.

Susam, N. ve Bakkal, U. (2008). "Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?", **Maliye Dergisi**, S. 155: 72-88.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr

Yılmaz, Ö. (2005). "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, S.2: 11-29.

Yükseler, Z. (2009). "Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Değişkenler ve Ödemeler Dengesi Uyumu". Erişim Tarihi Ocak 2011, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf

Wold, S. (1994). **PLS for Multivariate Linear Modelling, QSAR: Chemometric Metods in Molecular Design, Methods and principles in medicinal chemistry.** (Ed. H. Van de Waterbeemd), Weinheim, Germany: Verlag-Chemie.

World Development Indicators (Dünya Kalkınma Göstergeleri), Dünya Bankası, http://data.worldbank.org/indicator/

Açıklama: Tabloda, çalışmada temel alınan makro ekonomik göstergelere ait korelasyon değerleri verilmiştir. *p* değeri değişkenler arasındaki korelasyonun anlamlılığı hakkında bilgi vermektedir. $p<0.05$ değişkenler arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

Ek 1: Korelasyon Matrisi

	İşsizlik oranı	Sanayi verimliliği	Sanayi reel ücret endeksi	Büyüme oranı	Tüfe	İhracat/GSYİH	İthalat/GSYİH
Sanayi verimliliği	-0.251						
p değeri	*0,300*						
Sanayi reel ücret endeksi	0.599	0.329					
p değeri	*0.007*	*0.169*					
Büyüme oranı	-0.498	0.386	0.221				
p değeri	*0.030*	*0.103*	*0.363*				
Tüfe	0.534	0.567	-0.065	-0.191			
p değeri	*0.019*	*0.011*	*0.793*	*0.434*			
İhracat/GSYİH	-0.501	0.045	-0.231	-0.324	0.600		
p değeri	*0.029*	*0.856*	*0.342*	*0.176*	*0.007*		
İthalat/GSYİH	-0.027	0.388	0.121	0.145	0.530	0.748	
p değeri	*0.914*	*0.100*	*0.622*	*0.553*	*0.020*	*0.000*	

DİNİ TUTUM - STRESLE BAŞA ÇIKMA İLİŞKİSİ[1]

Erkan KAVAS
Dr., Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uzmanı. erkankavas20@gmail.com,

ÖZET: Araştırmanın örneklemini, 2011 yılı Denizli il merkezinde yaşayan 15 yaş ve üstü 869 kişi oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak, 'Dinî Tutum Ölçeği' ve 'Stresle Başa Çıkma Tutum Envanteri' (SBÇTE), deneklere ait kişisel bilgiler için 'Kişisel Bilgi Formu' kullanılmıştır. Veriler 'SPSS 17.0 for Windows' kullanılarak analiz edilmiştir. Dinî tutum derecesine göre SBÇT puanının farklılık gösterdiği, dinî tutum puanı ortalamaları ile SBÇT puanı ortalamaları arasında pozitif yönde çok zayıf ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. SBÇTE cevaplarının derecelendirilmesinde aritmetik ortalaması en yüksek olan ilk yedi maddeden beşinin, ölçeğin dine sığınma alt boyutunu temsil eden maddeler olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada, bireylerin stresle başa çıkmasında dinî tutumların önemli bir yerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Dinî Tutum, Stres, Stresle Başa Çıkma

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOUS ATTITUDE AND COPING WITH STRESS

ABSTRACT: The sampling of this research includes 869 people,, whom age is between 15-above in Denizli in 2011. In this study, Religious Attitude Scale and Coping with Stress Attitude Scale (SBÇTE) has been used as the data collection tool. Data have been analyzed by SPSS 17.00 for Windows. It was determined that SBCT scores differ according to the degree of religious attitudes and there is a very weak positive relationship between the score of religious attitudes and the score of Religious Attitude Scale and Coping with Stress Attitude Scale (SBÇTE).It has been determined that Grading Religious Attitude Scale and Coping with Stress Attitude Scale (SBÇTE) responses, the arithmetic average of the highest five of the first seven items are the items that represent the bottom size of the religious asylum scale. Our research concludes that religious attitudes are very important for individuals in order to cope with stress.

Key Words : Religious Attitude, Stress, Coping with Stress.

GİRİŞ

Birey, doğumundan ölümüne giden süreçte çevresel ve içsel faktörlerin etkisiyle sosyalleşmekte, bu sosyalleşme sürecinde çevresindeki nesnelere ve durumlara karşı çeşitli tutumlar geliştirmektedir. Bu tutumların en önemlilerinden biri de dinî tutumlardır.

İnsanların hayatın çeşitli alanlarına ilişkin tutum ve tercihlerini belirlemelerinde etkili olan temel değerlerden biri dindir (Certel, 2011 b). Din, insanlara hayatın her alanında yol gösterdiği gibi, ölüm gibi korku yaratan büyük sorunlarla da ümit ederek ve yaşamdan anlam çıkararak baş etmelerine de yardım eder. Din, insana hayatı ve ölümü anlamlandırmasına yardımcı olur. Hatta psikolojik ya da fiziksel rahatsızlıklarda, inancın verdiği moral ve motivasyonun etkisiyle, tedavinin ilerlemesine ve hastalığın iyileşme sürecinin hızlanmasına da yardım ettiği söylenebilir. Bu konuda yapılmış bilimsel çalışmalar zaman zaman yayınlanmaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken önemli bir konu vardır. O da, ibadetlerin psikolojik ve bedensel bazı yararlarının olması ve bu yönünün bazen gündeme gelmesi, ibadetlerin bu faydaları için yapıldığı anlamına gelmediğidir. Samimi bir mümin, dünyalık

1 Bu makalede, aynı başlık altında, S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2013 yılında tamamlanmış olan Doktora Tezimden alınmıştır.

faydasını düşünerek ibadet yapmaz. İbadet müminin Allah'a ulaşma yolu ve tecrübesidir. İbadetler, sırf Allah emrettiği için yapılır.

Hayatın anlam kazanmasında kilit rol oynayan dinî tutumlar, bireyin hayatına yön verdiği gibi, diğer tutum ve davranışların da belirlenmesinde önemli bir işlev görür. Din stresle başa çıkmada da önemli bir rol oynayabilir. İnsanlar hayatları boyunca kimi zaman içsel, kimi zaman çevresel faktörlere bağlı olarak çeşitli zorluk, engellenme ve sıkıntılarla karşılaşırlar. Stres, her zaman olumsuz durumlarda ortaya çıkmaz. Örneğin; düğün, mezuniyet töreni, ödül töreni gibi mutlu günlerimiz bile stres kaynağı olabilir. İnsan karşılaştığı bu problemlerle başa çıkabilmek için çeşitli çabalar gösterir. İnsanların hayatlarında stres, yaşanılan ve kaçınılmaz bir olgudur. Hayatın çeşitli alanlarında yaşanılan strese farklı tepkiler gösterilmekte, stresle başa çıkmada farklı yaklaşımlar benimsenmektedir. Dinî tutumlar insanların diğer tutum ve davranışlarına yön verdiğine, hayata anlam kazandırdığına göre, stresle başa çıkma konusunda da önemli rol oynaması kaçınılmazdır. Dinî tutumların, stresle başa çıkmadaki olumlu veya olumsuz etkilerinin tespiti ve bu tespitler neticesinde bireyin stresle başa çıkabilmesini kolaylaştırıcı faktörlerin belirlenmesi, insanın zorluklarla başa çıkabilmesi konusunda önemli bir ihtiyacı karşılayacaktır.

TUTUM

Araştırmanın en temel kavramlarından biri olan tutum, 'bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir' (Smith, 1968; Akt. Kağıtçıbaşı, 2010). Tutumu, doğrudan gözlenebilir olmasa da davranışı önceleyen, eyleme ilişkin seçim ve kararlarımıza yön veren bir yapı olarak görebiliriz (Hogg ve Vaughan, 2007).

Tutum; Olumsuzluktan olumluya uzanan bir süreklilik çizgisi üzerinde bir nesne, birey veya olaylarla ilgili değerlendirmeyi içeren ve o nesne, birey veya olay karşısında belli bir şekilde davranmaya yatkın hale gelme durumudur (Plotnik, 2009).

Yaşantımız üzerinde önemli etkileri olan ve davranışlarımızı yönlendiren tutumlar; bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak üç bileşenden (öğeden) oluşur diyebiliriz. Bilişsel öğe, tutum nesnesine ilişkin inanç, kanaat ve bilgilerden oluşur. Duygusal öğe, inançlara bağlanmış heyecansal duygulardan oluşur. Davranışsal eğilim ise, belirli bir biçimde tepki göstermeye hazırlıktır.

Tutumlar uzun sürelidirler. Geçici olarak bireyin gösterdiği bazı eğilimleri, o bireyin tutumu olarak görmemeliyiz. Bu eğilimlerin tutum olabilmesi için, bireyin o eğilimi oldukça uzun süreli olarak göstermesi gerekir (Cüceloğlu, 1992).

Davranışlarımızın çoğu gibi, tutumlarımız da öğrenme yoluyla kazanılmıştır. Bireyin tutumları, kazanılmış kişilik özelliklerinin bir parçasıdır. Tutumların davranışlar üzerinde belirgin etkileri vardır. Bu nedenle, çoğu kez tutumlardan davranışları çıkarsayabiliriz (Morgan, 2004).

Tutum, doğrudan doğruya gözlenebilen bir davranış değil, davranışa hazırlayıcı bir eğilim olduğuna göre, gözle görülemez. Fakat gözlenebilen bazı davranışlara yol açtığından, bu davranışların gözlenmesi sonucu herhangi bir tutumun var olduğu söylenebilir. Örneğin; sabah ezanından rahatsız olduğunu ileri süren birisinin dine karşı olumsuz bir tutuma sahip olduğu hükmüne varılabilir (Peker, 2008).

Dini Tutum

İnanç; tutum ve davranışlar, sebep-sonuç ilişkileri ile birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. İnsanlar bazı olaylar karşısında tutumlarını belirli bazı inançlarına göre şekillendirirler. İnançlar belli birtakım algılama, tanıma ve yargılama sonunda ortaya çıkmaktadır. İnançlar, bireylerin iç âlemlerinin bir yönü ile ilgili algıların ve tanımların meydana getirdiği sürekli duygular ağıdır. İnançlar, bilgi, kanaat ve imanı kapsayan psikolojik bir olaydır. İnançlar, çoğu hallerde bireysel ilkelerin kaynağı haline gelirler. Tutumlar belirli değer yargıları ve inançlardan etkilenirler. Tutumlar dayandıkları inanç ve değer yargıları devam ettikçe devamlılıklarını sürdürebilirler. Belli bir tutum içinde mutlaka bütün inançlar vardır diyemeyiz. Hatta belli bir tutum içinde bir inanç özelliğini kaybedebilir veya değişebilir. Ancak burada, tutumlar üzerinde çevresel bir baskıdan söz edilebilir (Eren, 1993).

Bireyin diğer konularda olduğu gibi dinî konularda da bir tutum içerisinde olması beklenir. Bu tutum olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Birey, olumlu ya da olumsuz bir dinî tutuma; ailesi, arkadaş çevresi, okuduğu okul, dinle ilgili edindiği bilgiler, kitle iletişim araçları, dindarların tutum ve davranışları vb. faktörler ile kendi zihinsel gelişiminin değişik derecedeki etkileri ile ulaşır (Apaydın, 2002). Bir kişi dinle ilgili olumlu düşünüyorsa bu kişinin dinî davranışlara veya dine yönelik olumlu duygulara sahip olduğu düşünülür (Ok, 2011). Din ve dünya arasındaki uyum problemini korkusuzca karşılama, gerçek bir dinî tutum oluşmasına imkân verir.

Dinî tutumu; 'Bir kişinin lehte veya aleyhte olsun, dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzı' şeklinde tanımlayabiliriz (Uysal, 1996).

Gerçekten bir tutumdan söz edebilmek için tutum öğelerinin kendi aralarında tutarlı olmaları beklenir. Duygu, düşünce ve davranışın aralarında çelişki olmayacak şekilde uyumlu olmaları önemlidir (Usal ve Kuşluvan, 2006).

Tutumun bilişsel öğesi ve duygusal öğesi belli bir yönde ve davranışsal öğesi başka yönde ortaya çıkıyorsa, kişinin o konudaki tutumunda tutarlılıktan söz edilemez. Bir kişi, belli bir konuda duygu ve düşünceleri uyumlu ama bu iki öğeyi davranışı ile tamamlayamıyorsa (hareketleri ve davranışları ters yönde ise) tutarsızlık içindedir. Düşünce öğesi belli bir yönde iken duygu ve davranış öğesi başka yönde beliriyorsa, tutum yine tutarsızdır. Aynı şekilde, düşünce ve davranış öğelerinin yönü aynı iken duygu öğesinin başka yönde olması durumunda yine tutarsızlık vardır. Üç tutum öğesi kendi içinde güçlü ya da zayıf olabilir. Zayıf tutumların tutarsızlığa açık tutumlar olduğunu söyleyebiliriz. Güçlü tutum, kişinin o konuya verdiği önemin göstergesidir. Kişinin tutumunun tutarlılığı o tutum konusuna verdiği önem ile doğru orantılıdır. Kişi herhangi bir konudaki tutarsızlığının varlığına uzun süre katlanamaz. Ya sapma gösteren öğesini diğer iki öğeye ya da ağırlıklı sapma gösteren iki öğesini diğer öğeye uygun olacak biçimde değiştirir (Silah, 2005).

Tutumların öğeleri arasındaki tutarsızlık bireyde çelişki ve rahatsızlık meydana getirecektir. Bu tutarsızlığın giderilememesi durumunda bireyde psikolojik ve fizyolojik bazı tepkimelerin oluşması kaçınılmazdır. Yani bilişsel (inanç), duygusal ve davranışsal öğeler arasındaki kuvvetli tutarlılık bireyin ruh ve beden sağlığı açısından da önemlidir.

Bireyin tutumları içinde onun dünya ve hayat görüşüne bağlı olarak merkezi nitelikte bir tutumu bulunur. İşte bir tutumun çok belirgin bir hal alarak kişinin diğer pek çok tutumunu etkisi altına alarak onun hayat görüşüne ve birçok davranışına yön verir duruma gelmesi, o tutumunun merkezî tutum özelliği kazandığını gösterir. Yani merkezi tutum, bireyin en önemli gördüğü, en çok değer verdiği konu, nesne vb.lerine ait tutumdur (Certel, 2011; Peker, 2008). Merkezi tutum, bireyin hayata bakış açısını ve diğer tutumları etkiler diyebiliriz.

Bireyin dinî tutumunun merkezi role sahip olması, onun diğer alanlarla ilgili tutumlarının şekillenmesini de etkileyeceği açıktır. Böylece kişinin diğer bütün tutumları, dinî tutumun etkisiyle ve onunla uyumlu olacak şekilde gelişir. Bu sebeple bir kimsenin belirginlik kazanarak merkezî hale gelmiş olan dinî tutumunu ya da tutumlarını ve bu tutumun diğer tutumlarla olan ilişkisini bilmekle biz, o kimsenin başka alanlardaki mevcut tutumlarının ne olabileceğini ve tutum takınmayı gerektiren yeni durumlar karşısında nasıl tutum takınacağını ve dolayısıyla nasıl davranacağını daha isabetli olarak kestirebiliriz (Certel, 2011).

Bireyin geliştirdiği merkezi bir dinî tutumu, onun eğitim, siyaset, ekonomik ve sosyal tutumlarını da etkilemektedir (Kaya, 1998).

Tutum değişiminde etkili iletişim ve propagandanın tesirlerinin de incelenmesi gerekir. Günümüzde kitle haberleşme olanaklarının son derece artmasıyla birlikte, iletişim ve propagandadan geniş çapta etkilenmekteyiz. Burada, kişi ya da grupların fikir, tutum ve inançlarını etkileme anacına dönük iletişim söz konusudur (Kağıtçıbaşı, 2010).

Dinî iletişim, dinî tutum ve davranışlarının değiştirilmesini hedefler. İletişimle insanların kökleşmiş dinî inanç, tutum ve davranışlarının değiştirilmesi hedefleniyorsa, alıcılarda kaynağın dürüst ve inanılır olduğu konusunda çok güçlü bir kanaatin oluşmuş olması gerekir. Çünkü bireylere ilişkin kanaat, bilgi ve duygular sonucu oluşan tutumlar, kişiler arasındaki iletişim ve etkileşim sürecini doğrudan etkiler (Certel 2004).

Hedefin iletişim kaynağına ilişkin değerlendirmesi, etkileme girişiminin başarısındaki en önemli etkenlerden biridir. Eğer kaynak inanılır, güvenilir olarak algılanıyorsa ya da hedef tarafından seviliyorsa daha fazla tutum değişikliğinin gerçekleşme ihtimali bulunmaktadır (Freedman, vd., 1989).

STRES

Lazarus (1999) stresi; Kendi psikolojik kaynaklarımız ile başa çıkamayacağımızı değerlendirdiğimiz durumların veya yorumların sonucu ortaya çıkan, kaygı verici ve tehdit edici histir' şeklinde tarif eder. Yani stres, organizmanın bedensel ve ruhsal sınırlarının tehdit edilmesi ve zorlanmasıyla ortaya çıkan bir durumdur (Baltaş, 2010).

Stres çoğu kez olumsuz bir içerikle kullanılmakta yani stresin olumsuz etkileri konu edilmektedir. Oysa stres zararlı olduğu kadar yararlıdır da. Stres aşırı doz ve güçte olduğu zaman insana zararlı olmakta, zihinsel ve fizyolojik işlevlerini kesintiye uğratarak performans ve verimini olumsuz etkilemektedir. Buna karşılık belli doz ve güçteki stres bireye heyecan ve canlılık vermekte, bireyi tetikte tutmakta, adeta başarının ön şartı işlevi görmektedir. Bu yüzdendir ki stresi ortadan kaldırmak değil, istediğimiz düzeyde tutmak, olumlu amaçlarımız için kullanmak önemlidir (Balcı, 2000).

Psikolojik açıdan stres, onu zihninde taşıyan kişiye aittir. Hepimiz günlük, basit gözlemlerimizden aynı olaya farklı kişilerin farklı tepki ve yaklaşımlarının olduğunu biliriz. Bu farklılık zihinsel şartlardan sosyal şartlara kadar uzanan değişkenlerden kaynaklanır. Hatta biliriz ki biz bir gün dış ortamdan gelen uyaranlara gülüp geçeriz. Bir başka gün aynı olaylara sert tepkiler verebiliriz. Bu sebeple stres olgusu incelenirken stres verici durumlar kadar onlarla karşılaşan bireyin psikolojik özelliklerinin de ele alınması ve değerlendirilmesi önem taşır (Baltaş ve Baltaş, 2008).

Her insanın günlük yaşamında stres yapacak pek çok faktör bulunur. Stres sadece olumsuz olaylardan değil, olumlu olaylardan da kaynaklanabilir. Mesela; ödül kazanan ve ödül töreninde sahneye çıkması, hatta konuşma yapması gereken bazı insanlar için bu durum, stres kaynağı olabilmektedir. Stresle başa çıkmanın en önemli kuralı hayatımızdaki stres kaynaklarını belirlemektir (Özmen, 2008).

Aşağıda stresin belirtileri fiziksel, duygusal, zihinsel ve davranışsal olmak üzere dört şekilde incelenmiştir (Atkinson vd., 2010; Baltaş ve Baltaş, 2008; Özmen, 2008; Plotnik, 2009; Öner, 2010; Wilkinson, 2005; Kolitzus, 2006; Braham, 2004; Rowshan, 2008).

Hem fiziksel hem de psikolojik olarak tehdit edici uyarıcılar fizyolojik tepkiyi ve olumsuz duyguları (korku, öfke) tetikleyebilir. Kalp atışlarını, kan basıncını, nefes alıp vermeyi, uyarıcı hormonların salgılanmasını ve birçok başka tepkiyi arttırarak büyük bir fiziksel uyarılma olur. Vücudu tam anlamıyla güçlü bir savaşma veya kaçma makinesine dönüştüren fizyolojik tepkiler; vücuda alınan oksijenin artması için nefes alıp verme hızlanır. Kalp atışları hızlanır. Kan basıncı yükselir. Aşırı durumlarda kalp krizlerine de yol açabilir. Kan şekerimiz düşer ve yorgunluk hissederiz. Göz bebeklerimiz büyür. Saçlar dikilir. Adrenalin ve noradrenalin salgılanır. Bu coşku, iştah kaybı ve uykusuzluğa neden olabilir. Kas gerilimi artar. Bu durum uzun süre devam ederse kas ağrıları yaşanabilir. Ellerimiz terler. Sırt ya da boyun problemleri, titreme, baş dönmesi, ağızda ve boğazda kuruluk görülebilir.

Bireyin psikolojik ve fizyolojik dengesinin çeşitli nedenlerle bozulması, insanda duygusal bazı uyumsuzlukların meydana gelmesine yol açar. Duygusal stresin, tıbbi sorunları da önemli ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz. Stres, insan bedeninde olduğu gibi insanın psikolojik yapısında da bazı etkilerde bulunur. Bu etkilerin göstergeleri şunlardır:

İnsanın kendini baskı altında hissetmesi. Kaygı, endişe, gerginlik, öfke, üzüntü, huzursuzluk, korku, utanma, değersizlik, yetersizlik, güvensizlik ve terk edilmişlik duyguları, içinde boşluk hissetme, hayatın anlamının kaybolması, depresyon, suçluluk duygusu, duyguların sık sık değişmesi, giderek artan ağlama hissi, daha umutsuz ya da kuşkucu olma, heyecan duymama ve ümitsizlik duygusu.

Stres düşünce gücünü de tehdit eden bir gerilim durumudur. Stresin başlıca zihinsel belirtileri; Kendini eleştirme, konsantrasyon ve karar verme zorluğudur. Unutkanlık ve başarısızlık ile ilgili düşünceler. Aşırı hayal kurma. Önemli veya önemsiz daha önceden kolaylıkla verilebilen kararları vermekte güçlük. En iyi olanı değil, garanti olanı seçmek.

Kişisel hata ve başarısızlıkları sürekli düşünmek. Aşırı hayal kurmak ve sık sık düşünceye dalıp gitmek. Ölüm ve intihar fikirlerinin sık sık tekrarlanması. Devamlı olumsuz bencilce konuşmak ve karamsarlık.

Strese yönelik davranışsal tepkilere bakıldığında bunların aktif ve pasif davranışlar olduğu görülmektedir. Aktif davranışlar genellikle stres oluşturan faktöre yöneliktir ve onu ortadan kaldırmayı amaçlar. Yani savaşmayı seçer. Pasif davranışlar ise, kaçma ile ilgili davranışları içermektedir (Şahin, 1994). Kaçma davranışı sigara, alkol ve çeşitli uyarıcılar kullanmayı kapsayan alışkanlıklardır.
Bu tür davranışlar, gerilim durumunda bireylerin yöneldiği ama sonradan daha büyük sorunlara yol açabilen kaçış yollarıdır. Stresin davranışsal belirtilerinden bazı örnekler: Alışılmış davranış biçimlerinde önemli değişiklik. Uygun olmayan durumlarda ortaya çıkan öfke, düşmanlık ve kızgınlık dalgaları. Sigara ve içki içme eğiliminin artması. Duygusal ve cinsel hayatta düşüncesiz davranışlar. Birlikte olunan kimselere aşırı güven (veya güvensizlik). Alışılmıştan daha titiz veya işin gerektirdiğinden daha fazla çalışmak. Konuşma güçlüğü ve yazıda belirsizlik ve kopukluk. Kekeleme, ağlama, sinirlilik, dişleri sıkma ve uykuda diş gıcırdatma. Gürültü ve sese aşırı duyarlılık. Nispeten önemsiz konularda aşırı endişelenme veya tam tersine gerçek problemler karşısında ilgisizlik, kayıtsızlık. Uyku bozukluğu, korkulu rüyalar görmek.

İnsan vücudunda kaygı, stres ve endişe gibi psikolojik faktörlerden dolayı meydana gelen ve artan fizyolojik uyarılmanın sonucu ortaya çıkan baş ağrısı, migren, kas ağrısı, mide sorunları, dolaşım sistemi sorunları, yeme bozuklukları, mide yanması, uykusuzluk, yüksek tansiyon ve çarpıntı, yorgunluk, zayıf bağışıklık sistemi ve soğuk algınlığına karşı hassaslık, deri hastalıkları gibi semptomlar görülebilir (Plotnik, 2009).

Aşırı stresin bazı kanser türlerinin sebebi olabileceği de ileri sürülmektedir. Kanserli bir insanın, hastalığının başlangıcından hemen önceki yaşamının son iki üç yıllık dönemine bakıldığında, çoğu kez stres düzeyi oldukça yüksek bir dizi olaya rastlamak mümkündür. Ancak bu durum, yaşamında stresli bir dönem yaşayan herkes kanser hastası olacak demek değildir (Markham, 1998).

Ruhsal alandaki stresin baş ağrısından kansere kadar birçok hastalığın sebebi olduğunu yetkili tıp uzmanları ifade etmektedirler. Diğer taraftan herhangi bir hastalığın iyileşmesinde stresin oynadığı olumsuz rol da bilinen bir gerçektir. Öyle ise sağlık açısından stresten kurtulma veya etkisini azaltma, insan için hayati bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Öner, 2008). Kontrol edilemeyen stresin depresyondan intihara kadar giden kapıyı açabileceği unutulmamalıdır (Tarhan, 2009; Burkovik, 2009).

Manevi yaşantıların insan beyninde bazı kimyasalları harekete geçirdiği, bu kimyasalların savunma sistemini harekete geçirerek hastalıkları yendiği bilinmektedir. Kişinin ümit, sevgi, bağışlanma, Yaratıcının ona yardım edeceği, O'na güvenme, yalnız O'ndan yardım isteme duygularının iyileşme beklentisini artırdığı düşünülmektedir. Artan iyileşme beklentisi beyinde serotonin, noradrenalin, nöropeptid gibi ruh halini düzenleyen salgıları artırmaktadır. Bu salgılar limbik sistem, hipotalamus, hipofiz ve hormonsal sistem ve kemik iliği yoluyla savunma sistemini kuvvetlendirmektedir. Böylece organizmamız kendi kendine yardım ve tamir işlevini başlatmaktadır. Yani bilimsel araştırmalar, tıp ile manevi inancın birlikteliğinin insanın hem bedensel hem de ruhsal sağlığına büyük oranda olumlu etki yaptığını doğrulamaktadır (Tarhan, 2009).

Stresle Başa Çıkma

Stresle başa çıkma konusunda dinî tutumların oynadığı rolünün göz ardı edilmemesi gerekir. Hastanelerde manevi bakım uzmanlarının görev almasının hastalarda olumlu dinî tutumların oluşmasına veya pekişmesine, olumlu dinî tutumların ise stresle başa çıkma konusuna katkılarının olacağını söyleyebiliriz.

Stres yaşantısının yer aldığı bağlamda, bedensel ve psikolojik aşırı uyarılma halini ve bunu belirleyen etkenleri azaltmaya ya da yok etmeye yönelik bedensel, bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeylerde gösterilen çabaları stresle başa çıkma olarak tanımlayabiliriz (Öner, 2010).

Stresi yönetebilir ve kendi faydamıza kullanabiliriz. Yani olumlu stres yaşayabiliriz. Stresin altındaki nedenleri ortadan kaldırmak yerine içinde bulunduğumuz sıkıntıdan bir an önce kurtulmanın yolunu ararsak kısa vadeli çözüm yolu arıyoruz demektir. Bu yol uzun vadede başka stres kaynaklarına dönüşür. Örneğin; stresli bir günün sonunda

rahatlamak için biraz alkol alınırsa, o an için gerilimden kurtulunabilir. Bu çözüm yöntemi sıkıntımızı çözmediği gibi, uzun süre uygulamak başka sorunlara ve alkol bağımlılığına neden olabilir. Stresi yönetmek istiyorsak özel bir egzersiz programı uygulamalıyız. Bu uzun vadeli yaklaşım, stresi bastırmak yerine, bize strese direnme gücü kazandıracaktır (Braham, 2004).

Araştırmalar, stres kaynaklarından çok, strese maruz kalan kişinin tehdit algısının strese yol açtığını göstermektedir. Bu algı nedeniyle stresi herkes farklı sebeplerden dolayı farklı düzeylerde yaşar. Bir kişi için stres verici olay, diğeri için stres kaynağı olarak algılanmayabilir. Hatta diğerinin stres kaynağı olarak görmemesini bilmek, o kişi için ayrı bir stres kaynağı olabilir (Baltaş, 2010). Olaylara bakış açımız ve ona yüklediğimiz anlam stresle başa çıkma konusunda önemli yere sahiptir.

Stresle Başa Çıkma Tutumları

İnsan zorluklar karşısında çeşitli başa çıkma tutumlarını benimser. Özbay ve Şahin (1997) stresle başa çıkma tutumlarını altı faktör altında toplamıştır:

Aktif Planlama: Değişik problem durumlarıyla başa çıkmak için daha aktif olarak bir şeyler yapma, doğrudan işleme başlama, aktif çabaları artırma, eylem planları oluşturma, şu an üzerinde odaklaşma ve problem çözme sistematiği içerisinde olmayı içeren rasyonel adımlar ve yöntemleri kapsayan davranışlardan oluşmaktadır.

Dış Yardım Arama: Sosyal desteğe başvurma iki açıdan söz konusu olabilmektedir. Bunlar somut çözüme yönelik (enstrümental) dış yardım talebi ve duygusal dış yardım arama eğilimidir. Bu faktör yardım arama tutumlarının duygusal, bilişsel ve fiziksel boyutu kapsayan davranışlardan oluşmaktadır.

Dine Sığınma (Dine Yönelme): Bu faktör daha çok bir ilahi güce sığınmayı, dua etmeyi ve inançlardan güç almayı vurgulamaktadır.

Kaçma-Soyutlama (Duygusal-Eylemsel): Kaçma-Soyutlama iki boyutlu olarak faktöriyel yapıda yer almıştır. Bu maddeler kişinin stresle başa çıkma tutumlarını pasif anlamda durumdan kendisini soyutlama biçiminde ele almaktadır.

Kaçma-Soyutlanma (Biyokimyasal): Bu boyut duygusal-eylemsel kaçma ve soyutlamadan farklı ve pasif bir başa çıkma stratejisi olarak metabolizmada fizyolojik değişiklik yapma eğilimi şeklinde değerlendirilebilir. Sigara içme, alkol alma, ilaç kullanma ve uyuşturucuya yönelme gibi biyokimyasal bu boyut kapsamındaki başa çıkma yollarıdır.

Kabul-Bilişsel Yeniden Yapılanma: Problemin kabul edilip kendince bilişsel olarak yeni çözüm yollarının aranmasıdır. Bu faktör başa çıkmada kişisel olarak durumun değiştirilmesine yönelik bir işlemden çok kişinin bakış açısını vurgulamaktadır.

Stresle Başa Çıkma ve Din

Stresli olay ya da duruma uyum sağlama çabası içinde bireylerin başa çıkmada başvurdukları bir diğer yol da inançlarıdır. Stres anında yaşanan durum ya da olayla baş edebilmek için bireylerin dine yönelmeleri bilinçli bir yönelmedir (Schaefer ve Grorouch, 1993; Akt. Kula, 2005). Yani birey, stresli bir olay veya durumla karşılaştığında, inançlarından ve dinî pratiklerinden oluşan bir sistemden yararlanır. Bu sistem birbakıma, stresli olay veya duruma zihinsel ve davranışsal olarak alışmayı, çözümler üretmeyi sağlar. Din bu sistemin bir parçasıdır. Yani din önemli bir başa çıkma vasıta ve imkânı olarak insanın hizmetindedir (Certel, 2009).

Stresten kurtulmak veya hiç olmazsa etkisini azaltmak için başvurulacak tedbirler vardır. Birincisi bireye dıştan yapılan yardımdır. Bu hususta en etkili yol psikoterapi ve tıbbi yardımdır. İkincisi, ferdin stres doğurabilecek sorunlarını kendi kendine çözme yoludur. İkinci yolda en etkili unsur ise dinî inançtır. Dinî inancın insanın ruhsal hayatındaki olumlu etkisi bilinen bir hususdur. Her birimiz çevremizde, stres doğurabilecek büyük hâdiseler karşısında dindar kişilerin nasıl mukavemet gösterdiğine şahit olmuşuzdur. Nevrozlara dindarlardan daha çok ateist veya agnostik kişilerde rastlandığını gösteren istatistiklere dikkati çeken yazarlar vardır. William James ‘Şüphesiz

üzüntünün başlıca ilâcı din ve imandır.' Gandhi, 'Dua ve ibadet olmasa idi ben çoktan çıldırırdım.' Mazhar Osman ' Dindar bir şahıs, sinirlerini metin bir zırhla muhafaza etmektedir' demektedirler (Öner, 2008).

Dinî inançların huzur, sükûnet ve dayanıklılık getirdiği bilinmektedir. Stresle başa çıkmada da diğer ibadetlerin yanında duanın önemli bir yeri vardır. Dua, sorunları kelimelerle ifade etmeye imkân verir. Sorunların karışıklık ve belirsizlikten kurtulmasına yardım eder. Dua kişiye yükünün paylaşıldığı ve yalnız olmadığı duygusunu verir. En çaresiz ve ümitsiz durumlarda her şeyi duyan, her şeyi bilen ve gücü yeten bir kudrete inanmak, sığınmak ve güvenmek o kişiye sakinlik ve huzur verir (Tarhan, 2009). Duanın belli bir vakti yoktur. İnsanın ihtiyaç hissettiği an, duanın vaktidir (Şentürk, 2008).

Dua etmek stresle ve acıyla başa çıkmanın en etkili yollarından biridir. Allah'ın sevgisine ve adaletine olan inancımız, sabırlı olmamızı sağlar. Dua etmek, belalara karşı metin olmamızda ve güçlüklere göğüs germemizde yardımcı olur, bize güç ve cesaret verir. Yapılan araştırmalar, dua etmenin insan bedeni üzerinde faydalı etkiler yaptığını göstermiştir. Dua sırasında yüksek tansiyonda ve nabız atışlarında düşme görülür. Dua ederken üzüntümüz sükunete dönüşür (Rowshan, 2008). Zor zamanlarda duaya yönelme düzeyi ile stresle başa çıkma arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu görülmüştür (Aydın, 2011).

Yapıcı (2007) çalışmasında, dinîn insanlara umut ve güven vermek suretiyle, yoğun stres ve depresyonun olumsuz etkilerini azaltarak intihar etme olasılığını zayıflattığını tespit etmiştir.

Kula (2005) tarafından 200 bedensel engelli üzerinde yapılan araştırmada dinin sorunlarla baş etmede önemli bir yerinin olduğu ve engellilerin dinî başa çıkma yöntemi olarak manevî teselliye başvurdukları tespit edilmiştir.

Stres doğuran hâdiseleri etkisiz bırakan bir ruhi durum da sabırdır. Sabır, bir kişinin arzu etmediği bir hal başına geldiğinde ona tahammül göstermesidir. Bu hal ister üzüntü kaynağı olan manevi, ister hastalık gibi bedeni olsun ikisi de stres doğurur. Bir anlamda sabır stresin karşıtı olarak gösterilebilir. Sabrın temelinde güven duygusu vardır. Allah'a teslim olarak stresten kurtulma demek, aslında, stres doğurabilecek hadiseler karşısında sabırlı olmak demektir. Böylece dinî inancı gereği sabır zırhına bürünen bir insanın strese düşmesi uzak bir ihtimaldir (Öner, 2008).

Çayır ve Emhan, (2010) dinsel değerlerin bireylerin hayatı anlamlandırmasında önemli bir yeri olduğu gibi, stres azaltıcı, kaygı giderici, ruh sağlığını koruyucu fonksiyonlara sahip olduğunu da tespit etmiştir. Araştırma bulgularına göre sahip olunan dinî inanç ve değerler, başa gelen olayların yorumlanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Yaşanan stresli olay veya krizlerde Yaratıcının güç ve kudreti konusunda şüpheye düşme bakımından dindar olanlar ile olmayanlar arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Yani, dinsel değerlere fazla önem verenler ile daha az önem verenler arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

"Bir problemle karşılaşan kişi problemin çözümüne yönelik olarak dinî inancından bir çıkış yolu bulmaktadır. Yapılan araştırmalarda insanların %45'inin stresli zamanlarında birtakım dinî davranışları gerçekleştirerek sorunu aşmaya çalıştıkları, hastalık, ölüm vb. olumsuz bir durum karşısında ise insanların %78'inin dinî değerlere yöneldikleri tespit edilmiştir. Kula tarafından yapılan başka bir araştırma, 17 Ağustos ve 12 Kasım depremlerinden sonra bölgede yapılan araştırmada depremzedelerin %76 gibi büyük bir çoğunluğunun, deprem anında bazı dinî davranışlar göstererek içinde bulundukları durumdan kurtulmayı amaçladıklarını göstermiştir. Bu ve benzeri araştırmalar sonucunda, insanların stresli ve problemli zamanlarında dine müracaat ettikleri ve dinî inanca ve uygulamalara yönelerek problemlerinin çözümüne yönelik davranışlar sergilediklerini göstermektedir" (Kula, 2002).

Engellemeler, zorlamalar, sorunlar ve daha başka birçok nedene bağlı olarak stres yaşayan bireye yardımcı olmak, bu insanın ihtiyaçlarına cevap vermek için uzmanların arayış içinde olmaları tabiidir. Din burada başvurulabilecek en önemli başa çıkma vasıtalarından biridir ve olmaya da devam edecektir.

YÖNTEM

Araştırma, dinî tutumların stresle başa çıkmadaki etkisini belirlemeye yönelik tarama deseninde betimsel bir çalışmadır. Bu nedenle araştırmanın teorik bölümünün modeli dokümantasyon yöntem ve teknikleriyle uygulamalı

araştırmanın modeli ise, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan tarama (survey) modeli (Karasar, 2010) ve anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evrenini, 2011 yılı Denizli il merkezinde yaşayan 15 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini 381.000 kişinin arasından tesadüfi (rastlantısal) seçilen 869 kişi oluşturmuştur.

Araştırmada dinî tutum ve davranışları ölçebilmek için Kaya (1998) tarafından geliştirilen 'Dinî Tutum Ölçeği', Stresle başa çıkma tutumlarını ölçebilmek için ise Özbay ve Şahin tarafından Türkçeye uyarlanan 'Stresle Başa Çıkma Tutum Envanteri' uygulanmıştır.
Deneklerin her bir maddeye verilen cevapları 5'li likert tipi ölçeklerde 0,00 ile 4,00 arasında değişmektedir. Ölçekte yer alan aralıklar eşit aralıklı 5 sütun 4 aralıktan meydana gelmiş ve ölçekte yer alan aralıkların aralık değerlerini bulmak amacıyla K-1/K (5-1=4 4/5=0.80) eşitliği kullanılmıştır. Bu eşitliğe göre aralık sınır değerleri Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 1. Stresle Başa Çıkma Tutum Envanterinde Maddelere Katılma Derecelerine İlişkin Aralık Değerlerinin Sınırları

Derece	S. B. Ç.T.Ö. Katılma Derecesi	Puan	Puan Sınırı
Çok Yüksek	Her Zaman	4	3,21–4,00
Yüksek	Sık Sık	3	2,41–3,20
Orta	Bazen	2	1,61–2,40
Düşük	Ara Sıra	1	0,81–1,60
Çok Düşük	Hiçbir Zaman	0	0,00–0,80

Tablo 2. Dinî Tutum Ölçeği Olumlu Maddelere Katılma Derecelerine İlişkin Aralık Değerlerinin Sınırları

Derece	Dinî Tutum Ölçeği Katılma Derecesi	Puan	Puan Sınırı
Çok Yüksek	Tamamen Katılıyorum	4	3,21-4,00
Yüksek	Katılıyorum	3	2,41-3,20
Orta	Kararsızım	2	1,61-2,40
Düşük	Katılmıyorum	1	0,81-1,60
Çok Düşük	Hiç Katılmıyorum	0	0,00-0,80

Tablo 3. Dinî Tutum Ölçeği Olumsuz Maddelere Katılma Derecelerine İlişkin Aralık Değerlerinin Sınırları

Derece	Dinî Tutum Ölçeği Katılma Derecesi	Puan	Puan Sınırı
Çok Düşük	Hiç Katılmıyorum	4	3,21-4,00
Düşük	Katılmıyorum	3	2,41-3,20
Orta	Kararsızım	2	1,61-2,40
Yüksek	Katılıyorum	1	0,81-1,60
Çok Yüksek	Tamamen Katılıyorum	0	0,00-0,80

Deneklere İlişkin Genel Bilgiler

Bu kısımda araştırma kapsamına alınan ve anketi geçerli olan deneklere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 4. Deneklerin Cinsiyet Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Kadın	443	51
Erkek	426	49
Toplam	869	100

Araştırmaya katılan deneklerin cinsiyet dağılımına bakıldığında %49'u erkek, %51'i kadındır.

Tablo 5. Deneklerin Yaş Dağılımı

	Sayı	Yüzde
15–17	113	13,0
18–21	152	17,5
22–40	307	35,3
41–60	223	25,7
61 ve Üzeri	74	8,5
Toplam	869	100

Deneklerin dini gelişim dönemlerine göre belirlenmiş olan yaş aralıklarına bakıldığında verilen cevaplarda ilk sırada %35,3 ile 22–40 yaş aralığı yer almaktadır. Daha sonra deneklerin yaş aralığı sırasıyla %25,7 ile 41–60, %17,5 ile 18–21, %8,5 61 ve üzeri, %13 ile 15–17 yaş grubu oluşturmaktadır. Yaşları göz önüne alındığında görüşülen bireylerin %65,8'inin 41 yaşın altında kişiler olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Deneklerin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Hiç Okula Gitmemiş	19	2,2
İlkokul	171	19,7
Ortaokul	198	22,8
Lise	222	25,5
Ön Lisans-Lisans	235	27,0
Lisansüstü (Yl. ve Doktora)	24	2,8
Toplam	869	100

Deneklerin eğitim durumlarına bakıldığında; %27'sinin ön lisans-lisans, %25,5'inin ortaöğretim (lise), %22,8'inin orta-ilköğretim, %19,7'sinin ilköğretim 1-5, %2,8'inin lisansüstü ve %2,2'sinin de hiç okula gitmemiş bireylerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 7. Deneklerin Gelir Durumuna Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Çok Düşük	17	2,0
Düşük	81	9,3
Orta	498	57,3
İyi	261	30,0
Çok İyi	12	1,4
Toplam	869	100

Deneklerin gelir durumu algılarına bakıldığında; %57,3'ünün orta, %30'unun iyi, %9,3'ünün düşük, %2'sinin çok düşük, %1,4'ünün ise çok iyi düzeyde gelire sahip olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Deneklerin Dinî Bilgi Düzeyine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Zayıf-Yetersiz	63	7,2
Orta	326	37,5
İyi	436	50,2
Çok İyi	44	5,1
Toplam	869	100

Deneklerin dinî bilgi düzeylerine göre dağılımına bakıldığında; %50,2'sinin iyi, %37,5'inin orta, %7,2'sinin zayıf-yetersiz ve %5,1'inin çok iyi düzeyde dinî bilgiye sahip olduklarını düşündükleri görülmektedir.

Tablo 9. Deneklerin Algılanan Dindarlık Düzeylerine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Dine İlgisizim	17	2,0
Az Dindarım	172	19,8
Dindarım	642	73,9
Çok Dindarım	38	4,4
Toplam	869	100

Deneklerin kendi dindarlık algı düzeyleri ile ilgili sorumuza vermiş oldukları yanıtların dağılımına baktığımızda; %73,9'unu oluşturan büyük çoğunluğun kendisini dindar olarak, %19,8'i az dindar olarak, %4,4'ü çok dindar olarak, %2'si ise dine ilgisiz olarak görmektedir.

Tablo 10. Deneklerin Dinî Eğitimi Nerede Aldıklarına Göre Dağılımı

		Evet	Hayır	Toplam
Hiç Din Eğitimi Almadım	Sayı	16	853	869
	Yüzde	1,8	98,2	100
Aile	Sayı	582	287	869
	Yüzde	67,0	33,0	100
Kur'an Kursu	Sayı	331	538	869
	Yüzde	38,1	61,9	100
Cami Hocası	Sayı	374	495	869
	Yüzde	43,0	57,0	100
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi	Sayı	347	522	869
	Yüzde	39,9	60,1	100
Dinî Kitaplar	Sayı	447	422	869
	Yüzde	51,4	48,6	100
İmam Hatip Lisesinden	Sayı	152	717	869
	Yüzde	17,5	82,5	100
Diğer	Sayı	84	785	869
	Yüzde	9,7	90,3	100

Deneklerin dinî eğitimi nerede aldıkları ile ilgili tablo incelendiğinde, hiç dinî eğitim almayanların oranı %1,8 olduğu görülmektedir. Ailede din eğitimi alanların oranı%67, Kur'an kursunda %38,1, cami hocasından %43, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden %39,9, dinî kitaplardan %51,4, İmam Hatip Lisesinden %17,5 ve diğer kaynaklardan ise %9,7 olduğu görülmektedir.

BULGULAR VE YORUM

Dinî tutumların stresle başa çıkmada etkisi ile ilgili elde edilen bulgular ve yorumları stresle başa çıkma alt boyutlarına göre aşağıda verilmiştir:

Tablo 11. Aktif Planlama Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecesine Göre Varyans Analizi (Anova-Tukey) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Aktif Planlama	Gruplar Arası	6,201	2	3,101	8,653	,000	1–3* 2–3*
	Gruplar İçi	310,321	866	,358			
	Toplam	316,522	868				

***1. Orta, 2. Yüksek, 3. Çok yüksek**

Tablo incelendiğinde, aktif planlamaya yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. **($F_{(2;866)}$= 8,653,p<.01**

Tablo 121. Aktif Planlama Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecelerine Göre Dağılımı

	Dinî Tutum Derecesi	N	$\overline{X}$	S	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
Aktif Planlama	Orta	47	2,30	0,64	0,09	0,70	3,60
	Yüksek	184	2,42	0,64	0,05	1,00	4,00
	Çok Yüksek	638	2,57	0,58	0,02	0,60	4,50
	Toplam	869	2,53	0,60	0,02	0,60	4,50

Dinî tutum derecesine göre aktif planlamaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$ =2,57) dinî tutum derecesi çok yüksek olan gruba ait olduğu görülmektedir. Dinî bilgi düzeyi yüksek olan grup ($\overline{X}$ =2,42) ortalamaya, orta olan grup ise ($\overline{X}$ =2,30) en düşük ortalamaya sahiptir. Aralarında anlamlı farklılığı oluşturan gruplar; 1-3, 2-3 dinî tutum derecesine sahip gruplardır.

Dinî tutum derecesine göre aktif planlamaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın dinî tutum derecesi çok yüksek olan gruba ait olmasını, dinî tutumların yüksek olması stresle başa çıkmanın alt boyutu olan aktif planlamaya olumlu yansımaktadır şeklinde yorumlayabiliriz. Dinî tutum derecesi çok yüksek olan bireyler sıkıntılı durumlarda daha çok aktif olarak bir şeyler yapma, doğrudan işleme başlama, aktif çabaları artırma, eylem planları oluşturma, sorun üzerinde odaklaşma ve problem çözme sistematiği içerisinde olmayı içeren rasyonel adımlar atmayı tercih etmektedirler, diyebiliriz.

Tablo 13. Dış Yardım Arama Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecesine Göre Varyans Analizi (Anova-Tukey) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Dış Yardım Arama	Gruplar Arası	3,379	2	1,689	3,352	,035	–
	Gruplar İçi	436,417	866	,504			
	Toplam	439,795	868				

Tablo incelendiğinde, dış yardım aramaya yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği, ancak gruplar arası anlamlı farkın bulunmadığı tespit edilmiştir. **($F_{(2;866)}$= 8,653,p<.01**

Tablo 14. Dış Yardım Arama Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecelerine Göre Dağılımı

	Dinî Tutum Derecesi	N	$\overline{X}$	S	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
Dış Yardım Arama	Orta	47	1,95	0,63	0,09	,00	3,33
	Yüksek	184	2,09	0,70	0,05	,33	4,00
	Çok Yüksek	638	2,18	0,72	0,03	,00	4,00
	Toplam	869	2,15	0,71	0,02	,00	4,00

Dinî tutum derecesine göre dış yardım aramaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$=2,18) dinî tutum derecesi çok yüksek olan gruba ait olduğu görülmektedir. Dinî bilgi düzeyi yüksek olan grup ($\overline{X}$=2,09) ortalamaya, orta olan grup ise ($\overline{X}$=1,95) en düşük ortalamaya sahiptir. Gruplar arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Bu sonuçlara göre, dinî tutumların yüksek olması stresle başa çıkmanın alt boyutu olan dış yardım arama tutumunu etkilemektedir. Ayrıca dinî tutum derecesi çok yüksek olan bireyler, daha çok sosyal desteğe başvurma (somut çözüme yönelik dış yardım talebi ve duygusal dış yardım arama) eğilimindedirler, diyebiliriz.

Tablo 15. Dine Sığınma (Dine Yönelme) Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecesine Göre Varyans Analizi (Anova-Tukey) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Dine Sığınma (Dine Yönelme)	Gruplar Arası	188,86	2	94,432	164,9	,000	1–2* 1–3* 2–3*
	Gruplar İçi	495,91	866	,573			
	Toplam	684,77	868				

***1. Orta, 2. Yüksek, 3. Çok yüksek**

Tablo incelendiğinde, dine sığınmaya yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. **($F_{(2;866)}$= 164,9,p<.01**

Tablo 162. Dine Sığınma (Dine Yönelme) Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecelerine Göre Dağılımı

	Dinî Tutum Derecesi	N	$\overline{X}$	S	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
Dine Sığınma (Dine Yönelme)	Orta	47	1,34	0,88	0,13	,00	3,33
	Yüksek	184	2,37	0,86	0,06	,17	4,00
	Çok Yüksek	638	3,10	0,71	0,03	,67	4,00
	Toplam	869	2,85	0,89	0,03	,00	4,00

Dinî tutum derecesine göre dine sığınmaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$ =3,10) dinî tutum derecesi çok yüksek olan gruba ait olduğu görülmektedir. Dinî bilgi düzeyi yüksek olan grup ($\overline{X}$ =2,37) ortalamaya, orta olan grup ise ($\overline{X}$ =1,34) en düşük ortalamaya sahiptir. Aralarında anlamlı farklılığı oluşturan gruplar; 1-2, 1-3ve 2-3 dinî tutum derecesine sahip gruplardır.

Dinî tutum derecesine göre stresle başa çıkmanın alt boyutu olan dine sığınmaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamaya dinî tutum derecesi çok yüksek olan grubun sahip olması, dinî tutum derecesi yükseldikçe dine yönelme de artmakta, bireyler daha çok bir ilahi güce sığınmayı, dua etmeyi ve inançlardan güç almayı vurgulamaktadırlar şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 17. Kaçma-Soyutlama (Duygusal-Eylemsel) Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecesine Göre Varyans Analizi (Anova-Tukey) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Kaçma-Soyutlama (Duygusal-Eylemsel)	Gruplar Arası	15,893	2	7,947	20,184	,000	1–3* 2–3*
	Gruplar İçi	340,951	866	,394			
	Toplam	356,844	868				

***1. Orta, 2. Yüksek, 3. Çok yüksek**

Tablo incelendiğinde, kaçma-soyutlamaya (duygusal-eylemsel) yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. **($F_{(2;866)}$= 20,184,p<.01**

Tablo 18. Kaçma-Soyutlama (Duygusal-Eylemsel) Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecelerine Göre Dağılımı

	Dinî Tutum Derecesi	N	$\overline{X}$	S	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
Kaçma-Soyutlama (Duygusal-Eylemsel)	Orta	47	1,70	0,68	0,10	,29	3,43
	Yüksek	184	1,74	0,69	0,05	,43	4,00
	Çok yüksek	638	1,43	0,61	0,02	,00	3,71
	Toplam	869	1,51	0,64	0,02	,00	4,00

Dinî tutum derecesine göre kaçma-soyutlamaya (duygusal-eylemsel) yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$ =1.74) dinî tutum derecesi yüksek olan gruba ait olduğu görülmektedir. Dinî bilgi düzeyi orta olan grup ($\overline{X}$ =1.70) ortalamaya, çok yüksek olan grup ise ($\overline{X}$ =1,43) en düşük ortalamaya sahiptir. Aralarında anlamlı farklılığı oluşturan gruplar; 1-3ve 2-3 dinî tutum derecesine sahip gruplardır.

Dinî tutum derecesine göre stresle başa çıkmanın alt boyutu olan kaçma-soyutlamaya (duygusal-eylemsel) yönelik tutumlar içerisinde en düşük ortalamaya dinî tutum derecesi çok yüksek olan grubun girmesini, bu bireylerin stresle başa çıkma tutumlarını pasif anlamda durumdan kendisini soyutlama biçiminde daha az ele almaktadırlar, şeklinde yorumlayabiliriz.

Tablo 19. Kaçma-Soyutlama (Biyokimyasal) Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecesine Göre Varyans Analizi (Anova-Tukey) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Kaçma-Soyutlanma (Biyokimyasal)	Gruplar Arası	39,822	2	19,911	68,207	,000	1–2* 1–3* 2–3*
	Gruplar İçi	252,805	866	,292			
	Toplam	292,627	868				

***1. Orta, 2. Yüksek, 3. Çok yüksek**

Tablo incelendiğinde, kaçma-soyutlamaya (biyokimyasal) yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. **($F_{(2;866)}$= 68,207,p<.01**

Tablo 20. Kaçma-Soyutlama (Biyokimyasal) Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecelerine Göre Dağılımı

	Dinî Tutum Derecesi	N	$\overline{X}$	S	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
Kaçma-Soyutlanma (Biyokimyasal)	Orta	47	1,15	0,87	0,13	,00	3,00
	Yüksek	184	0,49	0,71	0,05	,00	4,00
	Çok Yüksek	638	0,25	0,44	0,02	,00	2,75
	Toplam	869	0,35	0,58	0,02	,00	4,00

Dinî tutum derecesine göre kaçma-soyutlamaya (biyokimyasal) yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$ =1,15) dinî tutum derecesi orta olan gruba ait olduğu görülmektedir. Dinî bilgi düzeyi yüksek olan grup ($\overline{X}$ =0,49) ortalamaya, çok yüksek olan grup ise ($\overline{X}$ =0,25) en düşük ortalamaya sahiptir. Aralarında anlamlı farklılığı oluşturan gruplar; 1-2, 1-3 ve 2-3 dinî tutum derecesine sahip gruplardır.

Dinî tutum derecesine göre kaçma-soyutlamaya (biyokimyasal) yönelik tutumlar içerisinde en düşük ortalamaya dinî tutum derecesi çok yüksek olan grubun sahip olması, dinî tutumlar yükseldikçe sorun karşısında sigara içme, alkol alma, ilaç kullanma ve uyuşturucuya yönelme gibi başa çıkma yolları çok daha az kullanılmaktadır. Dinî tutum derecesinin yüksekliğinin insanları bağımlılık yapıcı zararlı maddelerden korumakta olduğunu söyleyebiliriz.

Topuz (2003) çalışmasında, inançsızlık boyutunda dinî tutum geliştirenlerin daha çok "yadsıma", "alkol/ilaç kullanma" ve "davranışsal olarak ilgiyi kesme" başa çıkma tutumlarını kullandıklarını söylemektedir. Bu sonuç araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Tablo 21. Kabul-Bilişsel Yeniden Yapılanma Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecesine Göre Varyans Analizi (Anova-Tukey) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Kabul-Bilişsel Yeniden Yapılanma	Gruplar Arası	7,355	2	3,678	8,875	,000	1–3* 2–3*
	Gruplar İçi	358,839	866	,414			
	Toplam	366,194	868				

***1. Orta, 2. Yüksek, 3. Çok yüksek**

Tablo incelendiğinde, kabul-bilişsel yeniden yapılanmaya yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. **($F_{(2;866)}$= 8,875,p<.01**

Tablo 22. Kabul-Bilişsel Yeniden Yapılanma Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecelerine Göre Dağılımı

	Dinî Tutum Derecesi	N	$\overline{X}$	S	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
Kabul-Bilişsel Yeniden Yapılanma	Orta	47	1,94	0,70	0,10	,57	3,43
	Yüksek	184	2,14	0,63	0,05	,86	4,00
	Çok yüksek	638	2,29	0,64	0,03	,14	4,00
	Toplam	869	2,24	0,65	0,02	,14	4,00

Dinî tutum derecesine göre kabul-bilişsel yeniden yapılanmaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$ =2,29) dinî tutum derecesi çok yüksek olan gruba ait olduğu görülmektedir. Dinî bilgi düzeyi yüksek olan grup ($\overline{X}$ =2,14) ortalamaya, orta olan grup ise ($\overline{X}$ =1,94) en düşük ortalamaya sahiptir. Aralarında anlamlı farklılığı oluşturan gruplar; 1-3 ve 2-3 dinî tutum derecesine sahip gruplardır.

Dinî tutum derecesine göre kabul-bilişsel yeniden yapılanmaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$ =2,29) dinî tutum derecesi çok yüksek olan gruba ait olmasını, bu gruptaki bireylerin diğer gruplara göre daha fazla biçimde problemi kabul edip kendince bilişsel olarak yeni çözüm yollarını aradığı şeklinde yorumlayabiliriz.

Tablo 23. Stresle Başa Çıkma Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecesine Göre Varyans Analizi (Anova-Tukey) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Stresle Başa Çıkma Tutumu Genel	Gruplar Arası	4,780	2	2,390	16,218	,000	1–2* 1–3* 2–3*
	Gruplar İçi	127,629	866	,147			
	Toplam	132,409	868				

***1. Orta, 2. Yüksek, 3. Çok yüksek**

Tablo incelendiğinde, stresle başa çıkmaya yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. **($F_{(2;866)}$= 16,218,p<.01**

Tablo 24. Stresle Başa Çıkma Tutum Ortalamalarının Deneklerin Dinî Tutum Derecelerine Göre Dağılımı

	Dinî Tutum Derecesi	N	$\overline{X}$	S	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
Stresle Başa Çıkma Tutumu Genel	Orta	47	1,83	0,36	0,05	1,02	2,47
	Yüksek	184	2,01	0,44	0,03	1,02	3,70
	Çok Yüksek	638	2,12	0,37	0,01	1,14	3,35
	Toplam	869	2,08	0,39	0,01	1,02	3,70

Dinî tutum derecesine göre stresle başa çıkmaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamanın ($\overline{X}$ =2,12) dinî tutum derecesi çok yüksek olan gruba ait olduğu görülmektedir. Dinî tutum derecesi yüksek olan grup ($\overline{X}$ =2,01) ortalamaya, Dinî tutum derecesi orta olan grup ise ($\overline{X}$ =1,83) en düşük ortalamaya sahiptir. Aralarında anlamlı farklılığı oluşturan gruplar; 1-2, 1-3 ve 2-3 dinî tutum derecesine sahip gruplardır.

Dinî tutum derecesine göre stresle başa çıkmaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamaya dinî tutum derecesi çok yüksek olan grubun sahip olmasını, aynı zamanda dinî tutumların yükselmesi ile stresle başa çıkma tutum ortalamalarının yükselmesinin doğrusal olarak artmasını, dinî tutumların yüksek olması stresle başa çıkmaya olumlu yansımaktadır şeklinde yorumlayabiliriz.

Topuz (2003) çalışmasında, dinî gelişimin olumlu yönde ilerlediği boyutlar olarak yorumlanabilecek taklit, tahkik ve zevk alınan dindarlık boyutlarında yer alan insanların daha çok sorunu çözmeye yönelik çabalar içine girdikleri, çevrelerinden destek aradıkları, olayı olumlu açıdan değerlendirdikleri ve olayla ilgili duygularını rahatlıkla ifade edebildikleri, dinî gelişimin olumsuz yönde ilerlediği boyutlar olarak yorumlanabilecek aldatıcı dindarlık ve inançsızlık boyutlarında yer alan insanların da daha çok olayla ilgili duygularını ifade etmekten kaçındıkları, olayı görmemezliğe geldikleri veya unutmaya çalıştıkları, bunun içinde alkol/ilaç kullandıklarını belirtmektedir. Bu sonuç araştırmamızın bulgularını destekler niteliktedir.

Stresle başa çıkmada etkili dinî tutumlar ile ilgili elde edilen bulgular ve yorumları aşağıda verilmiştir:

Tablo 25. Dinî Tutumlar İle Stresle Başa Çıkma Arasındaki İlişki (Pearson Korelâsyon)

	Dinî Tutumlar	N	r	P
1	Ölümden sonra hayat vardır.	869	0,14	,000
2	**İbadetin faydası yalnız psikolojiktir.**	**869**	**0,03**	**,405**
3	Dinî konular ile ilgilenmem.	869	0,08	,022
4	Allah, gerçekten mevcuttur.	869	0,07	,040
5	İçki içmek günahtır.	869	0,09	,012
6	Her gün ibadete ayrılacak zamanın, daha faydalı bir işte kullanılması (hastalara, fakirlere yardım vb.) daha iyidir.	869	0,07	,046
7	Dinîn yasakladığı şeyleri yapmaktan sakınmak gerekir.	869	0,17	,000
8	Kişi günde beş vakit namaz kılmalıdır.	869	0,19	,000
9	Din aleyhinde söylenen veya yapılan şeylere oldukça kızarım.	869	0,21	,000
10	Bir dine inanmak insan hayatında hiç bir şeyi değiştirmez.	869	0,15	,000
11	Kader ve alın yazısı diye bir şey yoktur.	869	0,10	,004
12	Evlilik dışı cinsel ilişki günahtır.	869	0,06	,069
13	**Dua etmek, insanın kendi kendini tatmin etmesidir.**	**869**	**-0,01**	**,805**
14	Kutsal gün ve gecelerde dua ve ibadet etmek gerekir.	869	0,17	,000
15	Camiye gitmenin hiç bir faydası yoktur.	869	0,10	,003
16	Allah'a inanmayan bir insan da, günlük hayatta mutlu ve huzurlu bir insan olabilir.	869	0,09	,007
17	Maddi gücü yeten Müslüman'ların hacca gitmesi gerekir.	869	0,12	,001
18	Toplu ibadetlere katılmaktan zevk duyarım.	869	0,24	,000
19	Allah'ın emirlerini yapmayan ve yasaklarından kaçınmayanlar ahrette cezasını çekecektir.	869	0,15	,000
20	Tanrı'ya yaklaşmak için ibadet şart değil, önemli olan kalp temizliğidir.	869	0,13	,000
21	Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği her şey doğrudur.	869	0,18	,000
22	Mahşer günü herkes Allah'a hesap verecektir.	869	0,18	,000
23	Kur'an, Allah'ın emirlerini iletir.	869	0,21	,000
24	Kıyamet günü vardır.	869	0,18	,000
25	Allah, söylediğimiz ve yaptığımız her şeyi bilir.	869	0,20	,000
26	Cennet ve cehennem diye bir şey yoktur.	869	0,08	,016

27	Allah'a ancak din yolu ile yaklaşılabilir.	869	0,16	,000
28	Sabah ezanları yüksek sesle okunarak, insanlar rahatsız edilmemelidir.	869	0,07	,034
29	**Oruç tutmak, akşama kadar aç kalmanın başka bir ismidir.**	**869**	**0,04**	**,302**
30	Tanrı, insanların üstün bir kuvvete inanma ihtiyacından doğmuştur.	869	0,07	,043

Stresle başa çıkmada etkili dinî tutumlar ile stresle başa çıkma arasındaki ilişki incelendiğinde; "Oruç tutmak, akşama kadar aç kalmanın başka bir ismidir.", "Dua etmek, insanın kendi kendini tatmin etmesidir.", "İbadetin faydası yalnız psikolojiktir." dışındaki diğer tutumların stresle başa çıkma tutum ortalaması arasında korelasyon katsayıları göz önünde bulundurulduğunda pozitif yönde çok zayıf bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 26. Dinî Tutum Ölçeği İle Stresle Başa Çıkma Tutum Envanteri Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon)

	N	**r**	**P**
Dinî Tutum Ölçeği **Stresle Başa Çıkma Tutum Envanteri**	869	0,20	,000

Korelasyon analizinde hesaplanan 'r', korelasyon (bağıntı) katsayısı ile, iki veya daha çok değişken arasında ilişki olup olmadığını, eğer ilişki varsa bunun yönünü ve gücünü incelemek için kullanılır. Sayısal değişkenler arasındaki bağıntıda Pearson bağıntısı uygulanır. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. Katsayı, etkileşimin olmadığı durumda 0, tam ve kuvvetli bir etkileşim varsa 1, ters yönlü ve tam bir etkileşim varsa -1 değerini alır (İslamoğlu, 2011).

Dinî tutum puanı ile stresle başa çıkma tutum puanı arasındaki ilişki incelendiğinde; dinî tutum puanı ortalamaları ile stresle başa çıkma tutum puanı ortalamaları arasında korelasyon katsayısı (r=0,20) göz önünde bulundurulduğunda pozitif yönde çok zayıf bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon Katsayısı (r) Şiddet Aralığı Tablo27'de verilmiştir.

Tablo 27. Korelasyon Katsayısı (r) Şiddet Aralığı

Pozitif (+) İlişki	**r**	**Negatif (-) İlişki**	**r**
Çok Zayıf	**0,00 < r ≤ 0,25**	**Çok Zayıf**	**0,00 < r ≤ -0,25**
Zayıf	**0,26 < r ≤ 0,49**	**Zayıf**	**-0,26 < r ≤ -0,49**
Orta	**0,50 < r ≤ 0,69**	**Orta**	**-0,50 < r ≤ -0,69**
Yüksek	**0,70 < r ≤ 0,89**	**Yüksek**	**-0,70 < r ≤ -0,89**
Çok Yüksek	**0,90 < r ≤ 1,00**	**Çok Yüksek**	**-0,90 < r ≤ -1,00**

Yukarıdaki verilere göre, dinî tutum puanı ile stresle başa çıkma tutum puanı arasındaki pozitif yönde çok zayıf bir ilişkinin olması, dinî tutumların stresle başa çıkmada etkisinin sınırlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 25. Dinî Tutum Ölçeğindeki Maddelere Katılım Düzeylerinin Derecelendirilmesi (1)

Dinî Tutumlar		Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	Tutum derecesi
Ölümden sonra hayat vardır.	**Sayı**	15	9	39	98	708	869	**0,76**	**3,70**	**Çok Yüksek**
	%	1,7	1,0	4,5	11,3	81,5	100			
İbadetin faydası yalnız psikolojiktir.	**Sayı**	432	252	94	91	-	869	**1,00**	**3,18**	**Düşük**
	%	49,7	29,0	10,8	10,5	-	100			
Dinî konular ile ilgilenmem.	**Sayı**	607	145	46	39	32	869	**1,03**	**3,45**	**Çok Düşük**
	%	69,9	16,7	5,3	4,5	3,7	100			
Allah, gerçekten mevcuttur.	**Sayı**	4	9	18	48	790	869	**0,53**	**3,85**	**Çok Yüksek**
	%	,5	1,0	2,1	5,5	90,9	100			
İçki içmek günahtır.	**Sayı**	52	22	40	85	670	869	**1,10**	**3,49**	**Çok Yüksek**
	%	6,0	2,5	4,6	9,8	77,1	100			
Her gün ibadete ayrılacak zamanın, daha faydalı bir işte kullanılması daha iyidir.	**Sayı**	457	168	95	76	73	869	**1,32**	**2,99**	**Düşük**
	%	52,6	19,3	10,9	8,7	8,4	100			
Dinîn yasakladığı şeyleri yapmaktan sakınmak gerekir.	**Sayı**	17	12	30	158	652	869	**0,79**	**3,63**	**Çok Yüksek**
	%	2,0	1,4	3,5	18,2	75,0	100			
Kişi günde beş vakit namaz kılmalıdır.	**Sayı**	9	15	35	139	671	869	**0,73**	**3,67**	**Çok Yüksek**
	%	1,0	1,7	4,0	16,0	77,2	100			
Din aleyhinde söylenen veya yapılan şeylere oldukça kızarım.	**Sayı**	49	41	52	198	529	869	**1,13**	**3,29**	**Çok Yüksek**
	%	5,6	4,7	6,0	22,8	60,9	100			
Bir dine inanmak insan hayatında hiç bir şeyi değiştirmez.	**Sayı**	626	162	41	40	-	869	**0,78**	**3,58**	**Çok Düşük**
	%	72,0	18,6	4,7	4,6	-	100			
Kader ve alın yazısı diye bir şey yoktur.	**Sayı**	622	135	42	26	44	869	**1,06**	**3,46**	**Çok Düşük**
	%	71,6	15,5	4,8	3,0	5,1	100			
Evlilik dışı cinsel ilişki günahtır.	**Sayı**	37	18	41	99	674	869	**0,99**	**3,56**	**Çok Yüksek**
	%	4,3	2,1	4,7	11,4	77,6	100			
Dua etmek, insanın kendi kendini tatmin etmesidir.	**Sayı**	296	137	102	165	169	869	**1,56**	**2,26**	**Orta**
	%	34,1	15,8	11,7	19,0	19,4	100			

Tablo 26. Dinî Tutum Ölçeğindeki Maddelere Katılım Düzeylerinin Derecelendirilmesi (2)

Dinî Tutumlar		Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	Tutum derecesi
Kutsal gün ve gecelerde dua ve ibadet etmek gerekir.	**Sayı**	12	13	30	152	662	869	**0,74**	**3,66**	**Çok Yüksek**
	%	1,4	1,5	3,5	17,5	76,2	100			
Camiye gitmenin hiç bir faydası yoktur.	**Sayı**	675	131	31	19	13	869	**0,78**	**3,65**	**Çok Düşük**
	%	77,7	15,1	3,6	2,2	1,5	100			
Allah'a inanmayan bir insan da, günlük hayatta mutlu ve huzurlu bir insan olabilir.	**Sayı**	411	195	128	93	42	869	**1,22**	**2,97**	**Düşük**
	%	47,3	22,4	14,7	10,7	4,8	100			
Maddi gücü yeten Müslüman'ların hacca gitmesi gerekir.	**Sayı**	10	21	34	166	638	869	**0,77**	**3,61**	**Çok Yüksek**
	%	1,2	2,4	3,9	19,1	73,4	100			
Toplu ibadetlere katılmaktan zevk duyarım.	**Sayı**	24	43	95	272	435	869	**1,01**	**3,21**	**Çok Yüksek**
	%	2,8	4,9	10,9	31,3	50,1	100			
Allah'ın emirlerini yapmayan ve yasaklarından kaçınmayanlar ahirette cezasını çekecektir.	**Sayı**	17	11	43	135	663	869	**0,80**	**3,63**	**Çok Yüksek**
	%	2,0	1,3	4,9	15,5	76,3	100			
Tanrı'ya yaklaşmak için ibadet şart değil, önemli olan kalp temizliğidir.	**Sayı**	389	171	114	114	81	869	**1,38**	**2,77**	**Düşük**
	%	44,8	19,7	13,1	13,1	9,3	100			
Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği her şey doğrudur.	**Sayı**	2	5	29	84	749	869	**0,53**	**3,81**	**Çok Yüksek**
	%	,2	,6	3,3	9,7	86,2	100			
Mahşer günü herkes Allah'a hesap verecektir.	**Sayı**	4	10	21	84	750	869	**0,58**	**3,80**	**Çok Yüksek**
	%	,5	1,2	2,4	9,7	86,3	100			
Kur'an, Allah'ın emirlerini iletir.	**Sayı**	6	4	26	83	750	869	**0,57**	**3,80**	**Çok Yüksek**
	%	,7	,5	3,0	9,6	86,3	100			
Kıyamet günü vardır.	**Sayı**	4	4	25	73	763	869	**0,53**	**3,83**	**Çok Yüksek**
	%	,5	,5	2,9	8,4	87,8	100			
Allah, söylediğimiz ve yaptığımız her şeyi bilir.	**Sayı**	6	7	20	67	769	869	**0,57**	**3,83**	**Çok Yüksek**
	%	,7	,8	2,3	7,7	88,5	100			
Cennet ve cehennem diye bir şey yoktur.	**Sayı**	748	70	27	8	16	869	**0,72**	**3,76**	**Çok Düşük**
	%	86,1	8,1	3,1	,9	1,8	100			
Allah'a ancak din yolu ile yaklaşılabilir.	**Sayı**	44	69	108	181	467	869	**1,19**	**3,10**	**Çok Yüksek**
	%	5,1	7,9	12,4	20,8	53,7	100			
Sabah ezanları yüksek sesle okunarak, insanlar rahatsız edilmemelidir.	**Sayı**	670	112	37	31	19	869	**0,90**	**3,59**	**Çok Düşük**
	%	77,1	12,9	4,3	3,6	2,2	100			
Oruç tutmak, akşama kadar aç kalmanın başka bir ismidir.	**Sayı**	639	114	50	35	31	869	**1,02**	**3,49**	**Çok Düşük**
	%	73,5	13,1	5,8	4,0	3,6	100			

Tanrı, insanların üstün bir kuvvete inanma ihtiyacından doğmuştur.	**Sayı**	477	133	91	82	86	869	**1,39**	**2,96**	**Düşük**
	%	54,9	15,3	10,5	9,4	9,9	100			
Genel ortalama								**0,47**	**3,37**	**Çok Yüksek**

Dinî tutum ölçeğine verilen cevapların puan ortalamaları 2,26 ve 3,85 arasında değişmektedir. Ölçek içinde yer alan tutumların 17'inde çok yüksek, 5'inde düşük, 8'ünde çok düşük ve genel ortalama 'çok yüksek' derecede tutum puan ortalamaları olduğu görülmektedir. Bu verilere göre 'çok düşük' ve 'düşük' derecede çıkan maddelerin tamamının olumsuz dinî tutumları ifade etmesi, olumsuz dinî tutum maddelerinden sadece birinin (Dua etmek, insanın kendi kendinî tatmin etmesidir) 'orta' derecede çıkması anlamlı bulunmuştur. Ölçeğin olumlu dinî tutumları ifade eden maddelerinin tamamının 'çok yüksek' tutum derecesine sahip olması, ayrıca dinî tutum ölçeği genel ortalama tutum derecesinin ise 'çok yüksek' çıkması, deneklerin genelinin dinî tutumlarının 'çok yüksek' derecede olduğunun kanıtı sayılabilir.

Tablo 27. Stresle Başa Çıkma Tutum Envanteri Cevapları Derecelendirilmesi (1)

Sıra No	Stresle Başa Çıkma Tutumları		Hiçbir Zaman	Ara Sıra	Bazen	Sık Sık	Her Zaman	Toplam	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	Tutum derecesi
1	İlahi bir güçten yardım dilerim.	**Sayı**	19	64	114	194	478	869	**1,06**	**3,21**	**Çok Yüksek**
		%	2,2	7,4	13,1	22,3	55,0	100			
2	Problemimi en iyi nasıl çözebileceğimi düşünürüm.	**Sayı**	11	67	152	325	314	869	**0,98**	**2,99**	**Yüksek**
		%	1,3	7,7	17,5	37,4	36,1	100			
3	Başıma gelenlerden bir şeyler öğrenmeye çalışırım.	**Sayı**	16	57	159	328	309	869	**0,98**	**2,99**	**Yüksek**
		%	1,8	6,6	18,3	37,7	35,6	100			
4	Dinî inançlarımdan güç alarak kendimi güvenli hissederim.	**Sayı**	23	76	160	236	374	869	**1,10**	**2,99**	**Yüksek**
		%	2,6	8,7	18,4	27,2	43,0	100			
5	Her şeyimle ilahi bir güce sığınırım.	**Sayı**	35	96	146	167	425	869	**1,21**	**2,98**	**Yüksek**
		%	4,0	11,0	16,8	19,2	48,9	100			
6	Huzuru dinîmde bulmayı denerim.	**Sayı**	38	99	179	241	312	869	**1,17**	**2,79**	**Yüksek**
		%	4,4	11,4	20,6	27,7	35,9	100			
7	Eskisinden daha fazla ibadet/dua ederim.	**Sayı**	36	97	181	257	298	869	**1,15**	**2,79**	**Yüksek**
		%	4,1	11,2	20,8	29,6	34,3	100			
8	Attığım her adımı ve yapacağım her hareketi çok iyi düşünürüm.	**Sayı**	27	95	212	291	244	869	**1,08**	**2,72**	**Yüksek**
		%	3,1	10,9	24,4	33,5	28,1	100			
9	Her ne yapacaksam zamanında yaparım.	**Sayı**	26	100	211	305	227	869	**1,07**	**2,70**	**Yüksek**
		%	3,0	11,5	24,2	35,1	26,1	100			
10	Enerjimi yaptığım şeyler üzerinde harcarım.	**Sayı**	24	136	212	314	183	869	**1,07**	**2,57**	**Yüksek**
		%	2,8	15,7	24,4	36,1	21,1	100			
11	Olanlara daha iyimser bir gözle bakmaya çalışırım.	**Sayı**	31	126	238	284	190	869	**1,09**	**2,55**	**Yüksek**
		%	3,6	14,5	27,4	32,7	21,9	100			
12	Benzer şeyleri yaşayan insanların tecrübelerinden yararlanırım.	**Sayı**	36	129	230	303	171	869	**1,09**	**2,51**	**Yüksek**
		%	4,1	14,8	26,5	34,9	19,7	100			
13	Başa gelenin çekileceğine inanırım.	**Sayı**	76	169	184	143	297	869	**1,36**	**2,48**	**Yüksek**
		%	8,7	19,4	21,2	16,5	34,2	100			
14	Problemimle yaşamayı öğrenirim.	**Sayı**	79	106	241	207	236	869	**1,26**	**2,48**	**Yüksek**
		%	9,1	12,2	27,7	23,8	27,2	100			

15	Problemi bütün gerçekliğiyle olduğu gibi kabul ederim.	**Sayı**	56	140	222	243	208	869	**1,20**	**2,47**	**Yüksek**
		%	6,4	16,1	25,5	28,0	23,9	100			
16	Olayın daha olumlu gözükmesini sağlamak için farklı bir bakış açısı ile yaklaşırım.	**Sayı**	43	132	276	273	145	869	**1,08**	**2,40**	**Orta**
		%	4,9	15,2	31,8	31,4	16,7	100			
17	Başkalarından şefkat ve anlayış beklerim.	**Sayı**	79	153	198	224	215	869	**1,28**	**2,39**	**Orta**
		%	9,1	17,6	22,8	25,8	24,7	100			
18	Durum ile ilgili daha çok bilgi edinmek için başkalarına danışırım.	**Sayı**	44	140	261	285	139	869	**1,09**	**2,39**	**Orta**
		%	5,1	16,1	30,0	32,8	16,0	100			
19	Asıl problemim üzerinde yoğunlaşır, gerekirse başka şeyleri bir yana bırakırım.	**Sayı**	49	151	256	276	137	869	**1,11**	**2,35**	**Orta**
		%	5,6	17,4	29,5	31,8	15,8	100			
20	Dinî aktivitelere katılırım.	**Sayı**	81	158	230	198	202	869	**1,27**	**2,32**	**Orta**
		%	9,3	18,2	26,5	22,8	23,2	100			
21	Problemimden kurtulmak için üzerine direkt olarak giderim.	**Sayı**	62	147	298	207	155	869	**1,15**	**2,28**	**Orta**
		%	7,1	16,9	34,3	23,8	17,8	100			
22	Ne yapacağım konusunda bir plan hazırlarım.	**Sayı**	68	183	233	240	145	869	**1,19**	**2,24**	**Orta**
		%	7,8	21,1	26,8	27,6	16,7	100			

Tablo 3 Stresle Başa Çıkma Tutum Envanteri Cevapları Derecelendirilmesi (2)

Sıra No	**Stresle Başa Çıkma Tutumları**		**Hiçbir Zaman**	**Ara Sıra**	**Bazen**	**Sık Sık**	**Her Zaman**	**Toplam**	**Standart Sapma**	**Aritmetik Ortalama**	**Tutum derecesi**
23	Problemi çözmemi engelleyen diğer şeylerden kendimi alıkoymaya çalışırım.	**Sayı**	66	174	270	220	139	869	**1,16**	**2,22**	**Orta**
		%	7,6	20,0	31,1	25,3	16,0	100			
24	Problemim hakkında somut bir şeyler yapabilecek birileri ile konuşurum.	**Sayı**	55	177	267	273	97	869	**1,08**	**2,21**	**Orta**
		%	6,3	20,4	30,7	31,4	11,2	100			
25	Başka şeylerden ziyade o problem üzerinde daha çok odaklaşırım.	**Sayı**	67	191	250	259	102	869	**1,13**	**2,16**	**Orta**
		%	7,7	22,0	28,8	29,8	11,7	100			
26	Problem hakkında hissettiklerimi başkaları ile tartışırım.	**Sayı**	78	192	260	220	119	869	**1,17**	**2,13**	**Orta**
		%	9,0	22,1	29,9	25,3	13,7	100			
27	Duruma olduğu gibi alışmaya çalışırım.	**Sayı**	78	190	289	179	133	869	**1,18**	**2,11**	**Orta**
		%	9,0	21,9	33,3	20,6	15,3	100			
28	Problemimden kurtulmak için değişik işlerle ilgilenirim.	**Sayı**	62	199	309	192	107	869	**1,11**	**2,10**	**Orta**
		%	7,1	22,9	35,6	22,1	12,3	100			
29	Benden yaşlı birine danışırım.	**Sayı**	112	174	260	188	135	869	**1,25**	**2,07**	**Orta**
		%	12,9	20,0	29,9	21,6	15,5	100			
30	Başkalarından ne yapabileceğim konusunda tavsiyeler alırım.	**Sayı**	66	213	276	220	94	869	**1,11**	**2,07**	**Orta**
		%	7,6	24,5	31,8	25,3	10,8	100			

31	Problemlerimi unutmak için ders çalışır veya başka farklı şeylerle ilgilenirim.	**Sayı**	131	218	234	180	106	869	**1,24**	**1,90**	**Orta**
		%	15,1	25,1	26,9	20,7	12,2	100			
32	Problemimle ilgili duygularımı başkalarıyla paylaşırım.	**Sayı**	86	266	284	161	72	869	**1,09**	**1,85**	**Orta**
		%	9,9	30,6	32,7	18,5	8,3	100			
33	Arkadaşlarım ve yakınlarımdan duygusal destek almaya çalışırım.	**Sayı**	115	285	249	148	72	869	**1,14**	**1,74**	**Orta**
		%	13,2	32,8	28,7	17,0	8,3	100			
34	Rahatlamak için ağlarım.	**Sayı**	219	194	193	133	130	869	**1,38**	**1,72**	**Orta**
		%	25,2	22,3	22,2	15,3	15,0	100			
35	Problemimi daha az düşünmek için sinemaya giderim veya televizyon seyrederim.	**Sayı**	228	285	195	104	57	869	**1,18**	**1,40**	**Düşük**
		%	26,2	32,8	22,4	12,0	6,6	100			
36	Müzik dinleyerek birçok şeyi unuturum.	**Sayı**	277	281	161	84	66	869	**1,22**	**1,29**	**Düşük**
		%	31,9	32,3	18,5	9,7	7,6	100			
37	Sanki hiçbir şey olmamış gibi davranırım.	**Sayı**	324	212	224	63	46	869	**1,17**	**1,19**	**Düşük**
		%	37,3	24,4	25,8	7,2	5,3	100			
38	Başıma gelenlere inanmak istemem.	**Sayı**	349	221	194	58	47	869	**1,17**	**1,12**	**Düşük**
		%	40,2	25,4	22,3	6,7	5,4	100			
39	Kendime bunun gerçek olmadığını söylerim.	**Sayı**	400	185	190	51	43	869	**1,17**	**1,02**	**Düşük**
		%	46,0	21,3	21,9	5,9	4,9	100			
40	Gerginliğimi azaltmak için sigara içerim.	**Sayı**	652	66	42	40	69	869	**1,25**	**0,63**	**Çok Düşük**
		%	75,0	7,6	4,8	4,6	7,9	100			
41	Kendimi daha iyi hissetmek için ilaç alırım.	**Sayı**	666	107	49	24	23	869	**0,92**	**0,42**	**Çok Düşük**
		%	76,6	12,3	5,6	2,8	2,6	100			
42	Problem hakkında daha az düşünmek için içki içerim.	**Sayı**	771	39	26	18	15	869	**0,76**	**0,24**	**Çok Düşük**
		%	88,7	4,5	3,0	2,1	1,7	100			
43	Kendimi daha iyi hissedebilmek için uyuşturucu alırım.	**Sayı**	826	12	17	8	6	869	**0,52**	**0,11**	**Çok Düşük**
		%	95,1	1,4	2,0	,9	,7	100			
	Genel ortalama								**0,39**	**2,08**	**Orta**

Stresle başa çıkmaya yönelik tutumlara verilen cevapların puan ortalamaları 0,11 ve 3,21 arasında değişmektedir. Ölçek içinde yer alan tutumların 1'inde 'çok yüksek', 14'ünde 'yüksek', 19'unda 'orta', 5'inde 'düşük', 4'ünde 'çok düşük' ve genel ortalama 'orta derece 'de tutum puan ortalamaları olduğu görülmektedir.

Stresle başa çıkma tutum envanteri kaçma-soyutlanma (biyokimyasal) alt boyutunu temsil eden dört maddenin tamamının (gerginliğimi azaltmak için sigara içerim, kendimi daha iyi hissetmek için ilaç alırım, problem hakkında daha az düşünmek için içki içerim, kendimi daha iyi hissedebilmek için uyuşturucu alırım) çok düşük tutum derecesine sahip olması, deneklerin stresle başa çıkmada en son çare olarak bu yolu kullandıkları şeklinde yorumlanabilir. Yani bireyler herhangi bir sorun karşısında sigara içme, alkol alma, ilaç kullanma ve uyuşturucuya yönelme gibi başa çıkma yollarına en son çare olarak başvurmaktadırlar, diyebiliriz.

Stresle başa çıkma tutum envanteri dine sığınma (dine yönelme) alt boyutunu temsil eden 'İlahi bir güçten yardım dilerim' maddesinin tutum derecesi 'çok yüksek', 'Dinî inançlarımdan güç alarak kendimi güvenli hissederim', 'Her şeyimle ilahi bir güce sığınırım', 'Huzuru dinîmde bulmayı denerim', 'Eskisinden daha fazla ibadet/dua ederim' maddelerinin tutum derecesi ise 'yüksek' çıkmıştır.

Sonuç olarak, dinî tutum puanı ortalamaları ile stresle başa çıkma tutum puanı ortalamaları arasında pozitif yönde çok zayıf bir ilişki saptanmış olsa da, bireylerin stresle başa çıkmasında dinî tutumların oldukça önemli bir yerinin olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Stresle başa çıkmaya yönelik tutumların dinî tutum derecesine göre farklılık gösterdiği, dinî tutum derecesine göre stresle başa çıkmaya yönelik tutumlar içerisinde en yüksek ortalamaya dinî tutum derecesi çok yüksek olan grubun sahip olduğu, daha sonra dinî tutum derecesi yüksek olan grubun geldiği, en düşük ortalamaya ise dinî tutum derecesi orta olan grubun sahip olduğu tespit edilmiştir.

Stresle başa çıkmada etkili dinî tutumlar incelendiğinde; "Oruç tutmak, akşama kadar aç kalmanın başka bir ismidir.", "Dua etmek, insanın kendi kendini tatmin etmesidir.", "İbadetin faydası yalnız psikolojiktir." dışındaki diğer tutumların stresle başa çıkma tutum ortalaması arasında korelasyon katsayıları göz önünde bulundurulduğunda, pozitif yönde çok zayıf bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Sonuç olarak dinî tutum puanı ile stresle başa çıkma tutum puanı arasındaki ilişki incelendiğinde; dinî tutum puanı ortalamaları ile stresle başa çıkma tutum puanı ortalamaları arasında pozitif yönde çok zayıf bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Dinî tutum puanı ile stresle başa çıkma tutum puanı arasındaki pozitif yönde çok zayıf bir ilişkinin olması, dinî tutumların stresle başa çıkmada etkisinin sınırlı olduğunun göstergesidir.

Stresle başa çıkma tutum envanteri kaçma-soyutlanma (biyokimyasal) alt boyutunu temsil eden dört maddenin tamamının (Gerginliğimi azaltmak için sigara içerim, Kendimi daha iyi hissetmek için ilaç alırım, Problem hakkında daha az düşünmek için içki içerim, Kendimi daha iyi hissedebilmek için uyuşturucu alırım) çok düşük tutum derecesine sahip olduğu, deneklerin herhangi bir sorun karşısında sigara içme, alkol alma, ilaç kullanma ve uyuşturucuya yönelme gibi başa çıkma yollarına en son çare olarak başvurdukları tespit edilmiştir. Stresle başa çıkma tutum envanteri tutum derecesi ortalamaları içinde en yüksek ortalamaya sahip ilk yedi maddenin beşinin dine sığınma alt boyutunu temsil eden maddeler olması; deneklerin kaçma-soyutlanma (biyokimyasal) alt boyutunda dinî emir ve yasaklardan etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak; Stresle başa çıkma tutum envanteri genel tutum derecesi ortalamasının 'orta' derecede çıkmasına rağmen, aynı ölçeğin dine sığınma (dine yönelme) alt boyutunu temsil eden 'İlahi bir güçten yardım dilerim' maddesinin tutum derecesi 'çok yüksek', 'Dinî inançlarımdan güç alarak kendimi güvenli hissederim', 'Her şeyimle ilahi bir güce sığınırım', 'Huzuru dinîmde bulmayı denerim', 'Eskisinden daha fazla ibadet/dua ederim' maddelerinin tutum derecesinin ise 'yüksek' çıkması, dinî tutum puanı ortalamaları ile stresle başa çıkma tutum puanı ortalamaları arasında pozitif yönde çok zayıf bir ilişki saptanmış olsa da bireylerin stresle başa çıkmasında dinî tutumların önemli bir yerinin olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

KAYNAKLAR

Apaydın.H.,(2002),Burçların Dinî Tutum ve Davranışlarla İlişkisi, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II , Sayı: 3,İstanbul.

Atkinson, R.L., Atkinson, R.C., Smıth, E.E., Bem, J.B., Nolen-Hoeksema, S., (2010), Psikolojiye Giriş, 5. Baskı, Çev.: Alogan, Y., Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Aydın, Ö., (2011), Yaşamı Sürdürmede Dinî İnancın Rolü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Balcı, A., (2000), Öğretim Elemanının İş Stresi, Nobel Yayın, Ankara.

Baltaş, A.,Baltaş, Z., (2008), Stres ve Başa Çıkma Yolları, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Baltaş, Z., (2010), Verimli İş Hayatının Sırrı, Stres, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul.

Braham, B.J., (2004), Stres Yönetimi, Çev. Vedat G. Diker, Hayat Yayınları, İstanbul.

Burkovik, Y., (2009), Kaygılanacak Ne Var!, Timaş Yayınları, İstanbul.

Certel, H., (2004), "Dinî İletişim ve Liderlik Açısından Hz. Peygamber'in Sıfatları", VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), Isparta.

Certel, H., (2009), Suçlularda Dine Dönüş, Nobel Yayınları, Ankara.

Certel, H., (2011), Din Psikolojisi, Tuğra Ofset, Isparta.

Certel, H., (2011b), "Din İstismarı Üzerine", SDÜ İlahiyat Fak. Dergisi,Cilt:22 Sayı:1, Isparta.

Çayır, C., Emhan, A., (2010) Girişimcilerin Stres İle Başedebilmesinde Tinsel değerlerin Etkisi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, Erzurum.

Cüceloğlu, D., (1992), İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.

Eren, E., (1993), Yönetim Psikolojisi. Beta Yayınları, İstanbul.

Freedman, J. L.,Sears, O.,S., Carlsmith J.,M., (1989), Sosyal Psikoloji, Çev. Ali Dönmez, Ara Yayıncılık, İstanbul.

Hogg, M., A., Vaughan, G. M., (2007), Sosyal Psikoloji, Ütopya Yayınları, Ankara.

İslamoğlu, A. H., (2011), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Beta Yayınları, İstanbul.

Kağıtçıbaşı, Ç., (2010), Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş, 12. Basım, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Kaptan, S., (1995), Bilimsel Araştırma Teknikleri, Tekışık Web Ofset, Ankara.

Karasar, N., (2010), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayınevi, Ankara.

Karasar, N., (2009), Araştırmalarda Rapor Hazırlama, Nobel Yayınevi, Ankara.

Kaya, M, (1998), Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum, Etüt Yayınları, Samsun.

Kolitzus, H., (2006), Sağlık Mutluluk ve İnanç, Çev. Akın Kanat, İlya Yayınevi, İzmir.

Kula, N., (2002), "Deprem ve Dinî Başa Çıkma", Gazi Üniversitesi Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, Sayı. 1, Çorum.

Kula,M. N., (2005), Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma, Dem Yayınları, İstanbul.

Lazarus, R.,S., (1999), Stress and Emotion, New York,N.Y.

Markham,U., (1998), Kadınlar İçin Stres, Çev. Türkan Tezcan, Alfa Yayınları, İstanbul.

Morgan, C.,T., (2004), Psikolojiye Giriş, Çev. Hüsnü Arıcı ve Diğerleri, 15. Baskı, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara.

Ok, Ü., (2011), 'Dinî Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması', Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 8,Sayı,2.

Öner, N., (2008), Stres ve Dinî İnanç, TDV Yayınları, Ankara.

Öner, U., (2010), Stresle Başa Çıkma, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özbay, Y., Şahin, B., (1997), Stresle Başaçıkma Tutumları Envanteri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. IV. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 1-3 Eylül 1997, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi, ANKARA.

Özmen, İ., (2008), Hayatın Baskısına Sağlıksız Tepki:Stres, Lamia Yayınları, İstanbul.

Peker, H., (2008), Din Psikolojisi, Çamlıca Yayınlar, İstanbul.

Plotnik, R., (2009), Psikolojiye Giriş, Çev. Tamer Geniş, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Rowshan, A., (2008), Stres Yönetimi, Çev. Şahin Cüceloğlu, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Schaefer, C.A., Gorouch, R. L., (1993), Situtional and Personal Variations in Religious Coping, Journal for The Scientific Study of Religion,132,2.

Silah, M., (2005), Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi, Seçkin Yayınları, Ankara.

Şahin, N. H., (1994), Stres Nedir? Ne Değildir? Stresle Başa Çıkma-Olumlu Bir Yaklaşım, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.

Şentürk, H., (2008), Din Psikolojisi, Anadolu Kitap, Isparta.

Tarhan, N., (2009), Mutluluk Psikolojisi: Stresi Mutluluğa Dönüştürmek, Timaş Yayınları, İstanbul.

Topuz İ., (2003), Dinî Gelişim Seviyeleri İle Dinî Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Usal, A., Kuşluvan Z., (2006), Davranış Bilimleri Sosyal Psikoloji, Barış Yayınları, İzmir.

Uysal, V., (1996), Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul.

Wilkinson, G., (2005), Stres, Çev. Ekrem Canbek, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Yapıcı, A., (2007), Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık, Karahan Kitabevi, Adana.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

PHILLIPS EĞRİSİNİN DOĞRUSAL OLMAYAN YAPISI ÜZERİNE

Ayşen ARAÇ
Dr. Öğretim Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

ÖZET: Üretim-enflasyon arasındaki ödünleme ilişkisi hakkında bilgi içeren Phillips eğrisinin yapısının belirlenmesi, makroekonomik politika analizlerinde büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, gerek Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı üzerine yapılan teorik açıklamaları gerekse politika önermelerini ele alarak bütüncül bir doğrusal olmayan Phillips eğrisi analizi yapmaktır. İlgili literatürde çok sayıda unsurun Phillips eğrisinin eğimini etkilediği ileri sürülmektedir. Bu unsurlar arasında kapasite kısıtının varlığı, ortalama enflasyon oranı, enflasyon değişkenliği, parasal ücret katılığı, eksik rekabet koşulları, dışa ticarete açıklık derecesi, finansal küreselleşme, merkez bankası bağımsızlığı ve döviz kuru rejimi bulunmaktadır. Ele alınan faktörlere göre, Phillips eğrisi dışbükey, içbükey veya kırıklı yapıda modellenmektedir. Ayrıca, doğrusal olmayan yapıdaki Phillips eğrisi, doğrusal Phillips eğrisine göre farklı politika önerileri içermektedir. Doğrusal Phillips eğrisinin aksine, doğrusal olmayan Phillips eğrisinin varlığında, ekonominin hangi safhada olduğuna bağlı olarak enflasyonu düşürmenin üretim maliyeti değişmekte, pozitif ve negatif talep şokları enflasyon üzerinde farklı sonuçlar doğurmakta ve enflasyonla mücadelede uygulanacak politikaların zamanlaması politika otoritelerinin dikkate alması gereken bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Phillips Eğrisi, Doğrusal Olmayan Yapı

Jel Kodları: E31, C02

A REVIEW ON THE NONLINEARITY OF PHILLIPS CURVE

ABSTRACT: It is quite important to determine the structure of Phillips curve in macroeconomic policy analysis since it has an information about the trade-off between output and inflation. The aim of this paper is to analyse both the theoretical explanations on nonlinear Phillips curve and their policy implications. In the related literature, it is claimed that the structure of Phillips curve is affected by many factors such as capacity constraints, average inflation, inflation volatility, nominal wage rigidity, imperfect competition, degree of trade openness, financial globalization, central bank independency and exchange rate regime. According to the factors in question nonlinear Phillips curve is modelled as convex, concave or locally linear with a kink. Moreover, the policy implications of nonlinear Phillips curve are different. In contrast to linear Phillips curve, existence of nonlinear Phillips curve implies that the output cost of disinflation depends on the stage of the business cycle, positive and negative demand shocks have different effects on inflation and the timing of policy implication fighting against inflation is an issue for policy authority.

Keywords: Phillips Curve, Nonlinearity

Jel Classifications: E31, C02

Giriş

Phillips eğrisi üzerine öncü çalışmasında Phillips (1958), elde ettiği eğrinin eğiminin farklı işsizlik oranlarında (üretim düzeylerinde) farklı olması anlamında doğrusal olmadığı sonucuna ulaşmıştır.[1] Phillips eğrisi, fiyat istikrarı veya ekonomik büyüme hedefine ulaşmanın diğer hedeften uzaklaşılması şeklinde maliyet yaratacağını ortaya koymaktadır.[2] Söz konusu alternatif maliyetin üretim ve enflasyon arasındaki "ödünleme" ilişkisini veren

1. Phillips (1958)'in ardından çok sayıdaki çalışmada bu argümanı destekleyen çeşitli bulgular edilmiş olmasına karşın Phillips eğrisi literatüründe diğer çok sayıda çalışmada Phillips eğrisinin doğrusal olduğu varsayımına bağlı kalınmıştır. Doğrusal modelleri tahmin etmenin daha kolay olması ve yakın tarihe kadar doğrusal olmayan model tahmin tekniklerinin geliştirilememiş olması nedeniyle Phillips eğrisinin doğrusal olduğu varsayımında bulunan çalışmalar yapıldığı ileri sürülmektedir (Gordon 1997).
2. Son yıllarda yapılan çok sayıdaki Phillips eğrisi analizinde, fiyat istikrarı veya ekonomik büyüme hedefine ulaşmanın kısa dönemde ve ekonomik karar birimlerinin beklentilerini oluştururken sahip oldukları her türlü bilgiyi karar süreçlerinde değerlendirmeleri durumunda (rasyonel beklentilerin varlığında) sadece

Phillips eğrisinin yapısına bağlı olarak değişmesi nedeniyle Phillips eğrisinin yapısının ve yapısını açıklayan unsurların belirlenmesi, politika analizlerinde büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Phillips'in öncü çalışmasının ardından Phillips eğrisi, iktisat literatüründe çok sayıda araştırmaya ve tartışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte, ilgili literatürde Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısına dair yapılmış olan teorik açıklamaları ve politika önermelerini bir araya getiren çok az sayıda çalışma bulunmaktadır (Filardo, 1998; Dupasquier ve Ricketts 1998). Söz konusu çalışmalarda Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısının teorik altyapısı ve politika önermeleri bir arada sunulmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, gerek Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı üzerine yapılan teorik açıklamaları gerekse politika önermelerini ele alarak bütüncül bir doğrusal olmayan Phillips eğrisi analizi yapmaktır. Çalışmada Phillips eğrisinin en genel formda doğrusal ve doğrusal olmayan modellemeleri ve politika uygulamaları ele alınmaktadır. Bu bağlamda, teorik açıklamalarda yer alan her bir değişkene dayalı farklı bir modelleme yapılmamaktadır. Ayrıca, Phillips eğrisi üzerine ampirik literatür oldukça geniştir. Çalışma kapsamının Phillips eğrisi üzerine yapılan teorik katkılarla sınırlı olması nedeniyle, ampirik literatürdeki çalışmalar tek tek ele alınmayıp, sadece belli başlı çalışmalar konularına göre sınıflandırılmaktadır.

Çalışma giriş bölümü dâhil beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde Phillips eğrisini etkileyen unsurlar üzerine yapılan teorik açıklamalara yer verilmektedir. Üçüncü bölümde sırasıyla doğrusal ve doğrusal olmayan Phillips eğrisi modelleri ele alınmakta ve politika uygulamalarına değinilmektedir. Dördüncü bölümde Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı üzerine yapılan belli başlı ampirik çalışmalar konularına göre sınıflandırılmaktadır. Son bölümde çalışmanın sonuçları değerlendirilmektedir.

Phillips Eğrisinin Eğimini Etkileyen Unsurlar Üzerine Tartışmalar

İlgili literatürde çok sayıda unsurun Phillips eğrisinin eğimini etkilediği ileri sürülmektedir. Bu unsurlar arasında kapasite kısıtının varlığı, ortalama enflasyon oranı, enflasyon değişkenliği, parasal ücret katılığı, eksik rekabet koşulları, dışa ticarete açıklık derecesi, finansal küreselleşme, merkez bankası bağımsızlığı ve döveiz kuru rejimi bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu unsurların Phillips eğrisinin eğimini etkileme kanalları üzerine yapılan teorik açıklamalara yer verilmektedir.

A) KAPASİTE KISITI

Ekonomide mal talep fazlalığı olduğunda, bazı firmaların kısa dönemde üretim kapasitelerini artırmasının mümkün olmadığının varsayıldığı "kapasite kısıtı modellerinde" (capacity constraint models), mal talep fazlalığı nedeniyle emek talebindeki artışın (işsizlik oranlarındaki azalışın), emeğin marjinal veriminin azalmasına yol açacağı öngörüsü çıkış noktası olarak alınmaktadır. Emek talebinin (işsizlik oranlarının) birbirini takip eden aynı birim artışlarında (azalışlarında), emeğin marjinal veriminin azalması nedeniyle, talep fazlalığını karşılamak amacıyla emek talebinin giderek daha fazla artması gerekmektedir. Emek talebinin giderek artması parasal ücretlerin artışı yönünde giderek artan bir baskı oluşmasına yol açmaktadır. Ekonomide gerçekleşen üretimin trend değerini giderek daha fazla aştığı durumda, kapasite kısıtı varlığında firmaların üretimlerini artırma kabiliyetlerinin zayıflaması nedeniyle talep artışı üretim yerine enflasyonun daha fazla yükselmesine neden olmaktadır. Böylece Phillips eğrisinin dışbükey bir yapıya sahip olduğu ileri sürülmektedir. Phillips (1958)'in öncü çalışması kapasite kısıtı yaklaşımını temel alan çalışmalar arasında yer almaktadır.

B) ORTALAMA ENFLASYON

Diğer bir grup teorik modele göre, üretim düzeyi ve enflasyon arasındaki ilişki ortalama enflasyon tarafından etkilenmektedir. Ortalama enflasyon firmaların (göreli) fiyatlarını değiştirme sıklığının ve/veya menü maliyetleri söz konusuyken talep şoklarına olan tepkilerinin değişmesine yol açmaktadır. Ortalama enflasyonun artması durumunda, firmalar artan fiyat seviyesini yakalamak için, fiyatlarını daha sık değiştirmek zorunda kalmaktadır. Daha hızlı değişen fiyatlar, fiyatların talep şoklarına daha hızlı uyarlanması anlamına gelmekte, dolayısıyla talep şoklarının reel etkileri azalmaktadır. Fiyatların yavaş değiştiği durumda ise fiyatlar talep şoklarına daha yavaş uyarlanmakta, dolayısıyla talep şoklarının reel etkileri artmaktadır. Fiyat değiştirme dönemleri arasında

---

öngörülmeyen politika uygulamalarıyla diğer hedeften uzaklaşılması şeklinde maliyet yaratacağı ileri sürülmektedir.

ise enflasyon varlığında göreli fiyatlar otomatik olarak düşmektedir. Dolayısıyla, firma göreli fiyatını düşürmek istediğinde kendi mallarının göreli fiyatları, enflasyon tarafından hiçbir "menü maliyeti" söz konusu olmadan düşmektedir. Ekonomi pozitif bir talep şokuna maruz kaldığında, firmaların fiili ve arzuladığı göreli fiyat seviyeleri arasındaki farkların açıldığı dikkate alınırsa, firmaların pozitif ve negatif talep şoklarına asimetrik tepkiler verdiği ortaya çıkmaktadır. Negatif talep şoklarıyla kıyaslandığında pozitif talep şokları firmaların daha büyük bir fiyat ayarlaması yapmasını gerektirmektedir. Böylece bu modeller doğrusal olmayan yapıda (dışbükey) bir Phillips eğrisine işaret etmektedir (Ball vd., 1988; Ball ve Mankiw, 1994).

C) ENFLASYON DEĞİŞKENLİĞİ

Bir diğer yaklaşımda enflasyon değişkenliğinin (volatilitesi) kısa dönem Phillips eğrisinin eğimini etkilediği öne sürülmektedir (Lucas 1972, 1973; Barro 1976). Enflasyon oranlarının sık sık değiştiği bir ekonomide, ekonomik karar birimlerinin ekonomide gerçekleşen fiyat değişikliklerinin fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen bir değişiklikten kaynaklandığını tahmin edebildiği varsayılmaktadır. Böylece firmalar, her fiyat değişimine üretim artışıyla tepki vermemektedir. Enflasyon değişkenliğinin büyük olduğu durumda toplam talep şoklarının reel etkilerinin küçük olacağının ileri sürüldüğü bu yaklaşımda, Phillips eğrisinin eğimi enflasyon değişkenliği ile artmaktadır.

D) PARASAL ÜCRET KATILIĞI

Parasal ücretlerin aşağı yönde katı olduğunun varsayıldığı modellerde "para yanılsaması" veya kurumsal faktörler nedeniyle, işçilerin reel ücretlerdeki düşüşe göre parasal ücretlerdeki düşüşü kabul etmeye daha az istekli oldukları ileri sürülmektedir (Stiglitz, 1986; Fisher 1989). Ortalama enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde reel ücretleri belli bir oranda düşürmek için parasal ücretlerde gerekli olan düşme görece daha azdır. Ortalama enflasyonun düşük olduğu dönemlerde ise, parasal ücret katılığı nedeniyle firmalar maliyetleri düşürmek için ücretleri aşağı çekmek yerine, istihdamı dolayısıyla üretimi kısmak zorunda kalacaklarından, talep fazlalığı ve arz fazlalığının enflasyon üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir (Dupasquier ve Ricketts, 1998). Çıktı açığına göre asimetriye yol açan bu durum, doğrusal olmayan Phillips eğrisine işaret etmektedir (Stiglitz, 1986; Fisher 1989, Akerlof vd. 1996).

E) EKSİK REKABET KOŞULLARI

Eksik rekabet koşullarının geçerli olduğu piyasalarda, firmaların fiyatlarını değiştirme sıklığı rakiplerine ve tüketici davranışlarına göre şekillenmektedir. Örneğin monopolcü rekabet piyasalarında firmalar rakiplerinin daha düşük fiyatlardan satmasını engellemek amacıyla negatif talep şoklarının varlığında fiyatları hemen düşürme eğilimindedirler. Ayrıca, firmalar potansiyel rakiplerin piyasaya girmelerini engellemek amacıyla fiyatları yükseltmekte isteksiz davranabilmektedirler. Diğer taraftan, firmalar ürünlerinin kalitesinde bir düşme olduğu düşünülmesin diye durgunluk dönemlerinde fiyatları düşürmekten kaçınabilmektedirler. Bu koşullar altında Phillips eğrisinin doğrusal olmayan bir yapıda (içbükey) olması beklenmektedir (Stiglitz, 1984).

F) DIŞ TİCARETE AÇIKLIK DERECESİ

Dış ticarete açıklık derecesi, literatürde ithalatın, ihracatın veya her ikisinin toplamının gayri safi yurt içi hasılaya bölümü ile elde edilmektedir. Enflasyonun ve Phillips eğrisi eğiminin dışa açıklık derecesindeki artıştan ne yönde etkilendiği sorusuna yanıt veren öncü çalışma Romer (1993)'e aittir. Açık ekonomi duruma bağlı zaman tutarsızlığı modelinde, Phillips eğrisinin eğiminin ülkenin dış ticarete açıklığı ile arttığı öne sürülmektedir (Romer 1993; Guender ve McCaw 2001). Modelde bu durum, para politikasında ortaya çıkan zaman tutarsızlık problemi yardımıyla açıklanmaktadır (Barro ve Gordon 1983). Romer (1993)'in çıkış noktası Rogoff (1985) tarafından analiz edilmiş olan "öngörülmeyen parasal genişlemelerin reel döviz kurunda yükselmeye yol açacağı" önermesidir. Açık ekonomilerde parasal genişleme sonucu ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesi ithal mallarını görece pahalı ve ihraç mallarını görece ucuz hale getirerek enflasyon baskısının artmasına neden olmaktadır. Açık ekonomilerde, kapalı ekonomilere kıyasla öngörülmeyen parasal genişlemelerin enflasyon maliyetlerinin daha yüksek olması,

politika otoritesinin genişleme yaratma güdülerine bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca, ulusal paranın reel değer kaybı enflasyonda bir artış yaratarak, parasal ücretlerin tamamıyla esnek olduğu varsayımı altında, parasal ücretlerin, dolayısıyla üretim maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Parasal genişlemenin öngörülmedik olmasına bağlı olarak parasal ücretlerin esnek olmadığı kısa dönemde, reel ücretlerin düşmesi üretim maliyetlerini azaltıyor olsa dahi, ithal edilen ara malların maliyetini artırması nedeniyle ve üretim maliyetlerinde meydana gelen söz konusu ikinci etkinin birinci etkiyi baskıladığı varsayımıyla, üretim maliyetlerinin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Böylece, gerek parasal ücretlerin tam esnek gerekse esnek olmadığı durumlarda, açık ekonomilerde öngörülmeyen parasal genişlemeler sonucu üretim maliyetlerinde ortaya çıkan artış nedeniyle elde edilebilecek üretim kazancı, kapalı ekonomilere kıyasla daha az olmaktadır. Sonuçta, dışa açıklık arttıkça öngörülmeyen parasal genişleme sonucu enflasyonda veri bir artışa karşılık üretim düzeyi daha az artmaktadır. Böylece daha açık ekonomiler daha dik bir Phillips eğrisine sahip olmaktadır. İlgili literatürde dış ticarete açıklık derecesinin Phillips eğrisinin daha dik olmasına yol açacağı argümanı üzerinde fikir birliği oluşmamıştır. [3]

G) FİNANSAL KÜRESELLEŞME

Finansal küreselleşme, en genel tanımıyla sermaye hareketlerinin dünya üzerindeki dolaşımının serbestleşmesini ifade etmektedir. Finansal küreselleşmeye yol açan finansal liberalizasyon sürecinde finansal unsurlar üzerindeki kontrollerin kaldırılması ve finansal kurumların özelleştirilmesi gibi uygulamalara başvurulmaktadır. Bu durum reel faiz oranlarının kendi dünya rekabetçi denge düzeyine yükselmesine yol açmaktadır. Reel faiz oranlarındaki artış sonucu, yüksek-getirili yatırım projelerini hayata geçirme imkânı doğmaktadır. Finansal kurumların yatırım fonlarını daha etkin kullanmaları sonucu ise yatırımların etkinliği artmaktadır. Ayrıca, tasarrufların faiz oranlarına bağlı olarak değiştiği varsayımı altında, daha yüksek faiz oranları tasarrufları uyarmaktadır. Böylece yurt içi reel faiz oranları ulusal tasarruf-yatırım dengesi yerine küresel tasarruf-yatırım dengesi tarafından belirlenmekte ve yatırım-tasarruf denge seviyesi yükselmektedir (McKinnon, 1973; Shaw, 1973). Bunlara ek olarak, sermaye kontrollerinin ortadan kaldırılmasıyla yerli ve yabancı yatırımcıların portfolyolarında daha fazla çeşitliliğe yer vermeleri sonucu, finansal liberalizasyon sermaye maliyetinin düşmesine ve borç alacaklar açısından sermayeye ulaşılabilirliğin artmasına neden olmaktadır (Stulz, 1999; Henry, 2000; Bekaert vd., 2000, 2001). Finansal liberalizasyon sürecinin etkin olmayan finansal kurumların finans piyasasından çıkması ve finansal altyapıyı kuvvetlendirecek reformlara öncelik verilmesi konusunda baskı yaratmasıyla finansal sistemin etkinlik seviyesi artmaktadır (Claesens vd., 2001; Stulz, 1999; Stiglitz, 2000). Sonuçta finansal küreselleşmenin finansal kaynakların dağılımındaki etkinliğin artırılmasına (diğer bir ifadeyle finansal gelişmeye) ve böylece ekonomik büyümeye yol açtığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Finansal küreselleşme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi ele alan analizlerde ise ülkelerdeki faiz oranlarında ortaya çıkan farklılık nedeniyle sermayenin ülkeler arasında dolaştığı ve bunun sonucunda ulusal merkez bankasının para miktarı üzerindeki kontrolünün zayıfladığı öne sürülmektedir. Kısa vadeli faiz oranlarının belirlenmesinde küresel faktörlerin etkisinin artması sonucu faiz oranı ile ekonomide gerçekleşen üretimin trend değerinden sapmasını veren ulusal çıktı açığı arasındaki ilişkinin giderek zayıfladığı görülmektedir. Ulusal çıktı açığının trend değerini aştığı durumda enflasyon oranını kontrol altında tutmak için merkez bankasının kısa vadeli faiz oranlarını yükseltmesi, yurt dışı talebinde (ithalatta) ve sermaye girişlerinde bir artışa yol açmaktadır. Bu ise ulusal paranın yabancı para karşısında değerlenmesine neden olmaktadır. Böyle bir ekonomik ortamda kura müdahale edilmesi ulusal para miktarını değiştireceğinden, ulusal para miktarı dış faktörlerin etkisi ile değişir hale gelmektedir. Dolayısıyla, finansal küreselleşme sonucu merkez bankasının parasal kontrolü ve yurtiçi enflasyon oranını kontrol etme yetisi zayıflamaktadır (Helbling vd., 2006; Woodford, 2007).

Finansal küreselleşme ile gerek yurt içi enflasyon oranı gerekse ekonomik büyüme arasındaki ilişki çok sayıda ampirik çalışmada ele alınmasına karşın finansal küreselleşmenin söz konusu iki değişkendeki değişimin birbirine oranını ifade eden Phillips eğrisinin eğimi üzerindeki etkisi literatürde oldukça az sayıda ampirik çalışmaya konu olmuştur (Gruben, W.C. ve McLeod, 2002; Razin ve Loungani, 2007; Badinger 2009).

3. Bu konudaki tartışmalar için bakınız Araç (2012).

H) MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI

Merkez bankasının bağımsızlığı ve Phillips eğrisi üzerine yapılan çok sayıda çalışmada, merkez bankası daha bağımsız olduğunda enflasyon belirsizliğinin ve ortalama enflasyon oranının azalacağı sonucuna ulaşılmaktadır (Grilli vd. 1991; Cuikerman vd. 1992; Alesina ve Summers 1993).[4] Enflasyon belirsizliğinin az olduğu durumlarda enflasyon değişkenliği ve ortalama seviyesi düşmekte, talep şoklarının reel etkileri daha büyük olmaktadır (Lucas, 1973; Cukierman, 1992). Diğer taraftan ortalama enflasyon oranındaki düşme, işçilerin parasal ücret sözleşmelerine girmeye daha istekli olmalarına yol açmaktadır. Parasal ücret esnekliğinin azalmasıyla, üretim düzeyi enflasyondaki değişimlere daha fazla tepki vermektedir (Daniels vd, 2005). Sonuçta, merkez bankasının daha bağımsız olması Phillips eğrisinin daha yatay olmasına neden olmaktadır. Bu durum, merkez bankasının daha bağımsız olduğu ülkelerde enflasyonu bir birim düşürmenin üretim maliyetinin (diğerlerine kıyasla) daha fazla olduğu anlamına gelmektedir (Debelle ve Fischer 1994, Froyen ve Waud, 1995). Enflasyon oranlarının düştüğü dönemleri tanımlayan dezenflasyon sürecinin topluma üretim cinsinden yüklediği maliyet "fedakârlık oranı" (sacrifice ratio) olarak adlandırılmaktadır. Jordon (1997) ve Jordon (1999) tarafından daha bağımsız bir merkez bankasının, sadece enflasyonun düşme eğilimi gösterdiği dönemlerde Phillips eğrisinin daha yatay, dolayısıyla fedakârlık oranının daha yüksek olmasına neden olduğu, enflasyonun artma eğilimi gösterdiği dönemlerde ise, üretim/enflasyon ödünleme ilişkisi üzerinde önemli bir etkide bulunmadığı ileri sürülmektedir.

İ) DÖVİZ KURU REJİMİ

Literatürde, döviz kurundaki hareketlerin enflasyon üzerindeki kısa ve orta vadeli etkilerine "döviz kurunun geçişkenlik etkisi" (exchange rate pass-through effect) adı verilmektedir. Döviz kurunun esnek olması, geçişkenlik etkisinin kuvvetli olmasına yol açmaktadır. Kuvvetli geçişkenlik etkisi sonucu parasal genişlemeler daha yüksek enflasyon maliyetlerine neden olmaktadır. Bu bağlamda, döviz kuru esnekliğinin Phillips eğrisinin eğimini etkileyeceği doğal sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak literatürde döviz kuru rejimi seçiminin Phillips eğrisinin eğimini nasıl etkilediğini araştıran sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Yuen (2002), ele aldığı stokastik dinamik Mundell-Fleming model ile sabit döviz kuru rejimi altında bir ülkenin Phillips eğrisinin daha yatay olacağını öngörmektedir.

Phillips Eğrisinin Modellenmesi ve Politika Önermeleri

A) DOĞRUSAL PHILLIPS EĞRİSİ

Literatürde beklentiler eklenmiş doğrusal Phillips eğrisi, enflasyon beklentisi (π_t^e), çıktı açığı $(y_t - y_{trend} = \tilde{y}_t)$ ve enflasyonu etkileyen diğer tüm değişkenlerin etkilerini yansıtan arz şokları (ε_t) kullanılarak aşağıdaki gibi yazılmaktadır[5]:

$$\pi_t = \pi_t^e + \beta(y_t - y_{trend}) + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Enflasyon (π_t) fiyatlar genel seviyesinde gerçekleşen yüzde değişimi göstermektedir. Enflasyon beklentisi (π_t^e), $t-1$ döneminde t dönemi için yapılan enflasyon tahminidir. β katsayısı enflasyonun çıktı açığına karşı duyarlılığını ölçmektedir. Çıktı açığı $(\tilde{y}_t)$ gerçekleşen üretim düzeyinin trend değerinden sapmasını (cyclical strength of the economy) veren bir değişkendir. Küreselleşmenin yurt içi enflasyon oranları üzerindeki etkisini

4. Merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğunu ve/veya bağımsızlık ve büyüme arasında bir ilişki bulunmadığını gösteren ampirik çalışmalar, büyük ölçüde Phillips eğrisinin uzun dönemde dik olduğu varsayımını esas almaktadır (Örneğin Alesina 1988; Grilli vd. 1991; Cukierman 1992; Cukierman vd. 1992).
5. Böyle bir eşitlik Gordon (1970, 1975 ve 1977) tarafından tahmin edilmiştir. Daha yakın zamanda benzer modellerin tahmin edildiği çalışmalar arasında Gordon (1994, 1997), Tootell (1994) ve Fuhrer (1995) bulunmaktadır.

ölçmek amacıyla yapılan Phillips eğrisi analizlerinde ulusal çıktı açığı yerine "küresel çıktı açığı" değişkeni kullanılmaktadır. Küresel çıktı açığının hesaplanmasına yönelik farklı yöntemler bulunmaktadır. Tootell (1998)'in kullandığı yönteme göre küresel çıktı açığı, bir ülkenin ticaret ortaklarının ulusal çıktı açıklarının, ülkenin dış ticaretindeki ağırlıkları ölçüsünde toplanmasıyla elde edilmektedir.

Beklentiler eklenmiş Phillips eğrisi modellerinde enflasyonun uyarlayıcı beklentiler mekanizması veya rasyonel beklentiler hipotezine dayalı tahmini öngörülmektedir. Beklentilerin "uyarlayıcı beklentiler mekanizmasına" (adaptive expectations) göre tahmin edildiği varsayımı altında enflasyon beklentisi denklem (2)'deki gibi ifade edilmektedir:

$$\pi_t^e = \pi_{t-1}^e + \lambda(\pi_{t-1} - \pi_{t-1}^e) \quad (2)$$

"Uyarlama hızı" $0 < \lambda < 1$, önceki dönem yapılmış olan hataların bir sonraki dönem enflasyon beklentilerine hangi oranda eklendiğini göstermektedir. Buna göre enflasyon beklenenden farklı gerçekleştiğinde, yapılan tahmin hatasının belirli bir oranı gelecek dönem beklentilerin oluşturulmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, beklentilerdeki değişim, ilgili terim üzerinde kullanılan nokta ile gösterilmek üzere, aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir:

$$\dot{\pi}_t^e = \lambda(\pi_{t-1} - \pi_{t-1}^e) \quad (3)$$

Çıktı açığının sabit bir düzeyde tutulduğu varsayımı altında, enflasyondaki değişim çıktı açığının yanı sıra λ ve β parametreleri cinsinden aşağıdaki gibi yazılabilmektedir:

$$\dot{\pi}_t = \dot{\pi}_t^e = \lambda\beta\tilde{y}_t \quad (4)$$

Buna göre, enflasyon oranı düşürülmek istendiğinde, çıktı açığının negatif değer alması, bunun için de ekonomide fazla arz oluşturularak beklentilerin tersine çevrilmesi gerekmektedir. Bu durumda bir süre için üretimin trend değerinin altına düşmesine göz yumulmalıdır. Ekonomide yaratılan arz fazlası çok fazla olmadığında, üretimin trend değerinden farkı küçük olacağından hedeflenen enflasyon oranına daha yavaş ulaşılacaktır. Bu arz fazlasının daha fazla olması durumunda ise üretim trend değerinin görece daha fazla altında olacağından, enflasyon hedefine görece daha kısa zamanda ulaşılmış olacaktır. Kısaca, denklem (4)'e göre, üretim trend değerinin ne kadar altında gerçekleşiyor ise fiyatlardaki düşüş o kadar hızlı olacaktır. Dolayısıyla, ekonomide hedeflenen enflasyon oranına ya kısa zamanda ulaşılması için üretim düzeyinin trend değerinin çok altında gerçekleşmesi ya da trend değerinin çok altında üretim yapılmaması için düşük enflasyon oranlarına daha uzun sürede ulaşılmasına razı olunması gerekmektedir (Humphrey, 1986). Böylece, enflasyonun çıktı açığına karşı duyarlılığını ölçen, Phillips eğrisinin eğimini veren β katsayısının sabit olması durumunda ödünleme ilişkisi, otoritenin hedeflenen enflasyona ne kadar sürede ulaşmak istediği ile trend değerinin ne derece altında üretim seviyelerinde üretim yapılmasına razı olduğu arasında kurulmaktadır.

Hedeflenen enflasyona kısa sürede ulaşılması için başvurulan politika şekli "cold turkey" olarak isimlendirilmektedir. Bu politika önerisinin arka planında, politikada yapılacak hızlı bir değişimin toplumda otoriteye olan güvenilirliği artırmak yoluyla, ekonomik karar birimlerinin beklenti yapıları üzerinde olumlu etkide bulunacağı düşüncesi vardır. Beklentilerde gerçekleşecek bir kaymanın enflasyonu düşürme maliyetini azaltacağı ileri sürülmektedir (Sargent, 1983; Ball, 1994). Diğer bir yaklaşıma göre, enflasyonu yavaş yavaş düşürmek (gradualism) üretim açısından daha az bir maliyet doğurmaktadır. Bu yaklaşımı ortaya koyan Taylor (1983), ekonomide mevcut fiyat ve ücret yapışkanlıkları nedeniyle daraltıcı para politikalarının zamana yayılarak uygulanması gereğine işaret etmektedir. Taylor (1983)'a göre, enflasyonda hızlı bir düşmenin aksine yavaş bir düşüş üretimde daralmaya yol açmayacaktır.

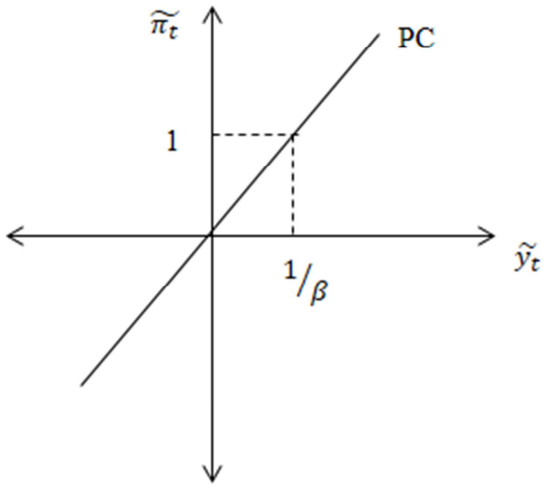
Beklenti oluşumunda ele alınan bir diğer yaklaşım ekonomik karar birimlerinin ekonomide oluşan her türlü değişikliği doğru algıladığının ve beklentilerini bu değişikliklere göre anında uyarladıklarının varsayıldığı rasyonel beklentiler hipotezidir. Rasyonel beklentiler hipotezinin geçerli olduğu durumda, mevcut bilgi kümesi (I_{t-1}) veri iken, enflasyon beklentisi gerçekleşen enflasyonun sapmasız bir tahmin edicisi olmaktadır. E beklenti operasyonunu göstermek üzere, enflasyon beklentisi denklem (5)'teki gibi ifade edilmektedir:

$$\pi_t^e = E(\pi_t \mid I_{t-1}) \quad (5)$$

Şokların etkisi çıkartıldığında, doğrusal Phillips eğrisi ilişkisi çıktı açığı ve enflasyonda beklenmeyen değişiklikler arasında kurulmaktadır:

$$\widetilde{\pi_t} = \pi_t - \pi_t^e = \beta \widetilde{y_t} \quad (6)$$

Enflasyonda beklenmeyen değişikliklerin olmaması durumunda üretimin trend değerinin üstüne çıkamayacağını ortaya koyan bu yaklaşıma göre, politika otoritelerinin öngörülmeyen enflasyonu, ekonomide mevcut aksaklıklar nedeniyle gereğinden düşük bulunan üretimi artırarak ekonomiyi daha iyi bir konuma taşımak amacıyla, bir politika aracı olarak kullanabilme olanağı bulunmaktadır. Doğrusal Phillips eğrisi aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

Şekil 1: Doğrusal Phillips Eğrisi

Şekilde pozitif eğimli olarak çizilmiş olan Phillips eğrisi (PC), öngörülmeyen enflasyon ve ekonomik faaliyetler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğuna vurgu yapmaktadır. Eğrinin alt kısmında, ekonomik faaliyetler trend değerinin altındayken enflasyonun düşme eğiliminde olduğu, üst kısmında ise ekonomik faaliyetler trend değerinin üstündeyken enflasyonun artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Eğrinin alt kısmında, enflasyonu bir birim düşürmenin üretim cinsinden maliyeti, kısaca "fedakârlık oranı" $1/\beta$'dır. Diğer bir deyişle, enflasyon oranını yüzde bir oranında düşürmek için üretim düzeyi trend değerinin yüzde $1/\beta$ altında olmalıdır. Eğrinin üst kısmında, enflasyonun bir birim artırmanın üretim kazancı, kısaca "fayda oranı" (benefice ratio) $1/\beta$'dır (Jordan 1999). Bu kısımda enflasyonun bir birim artmaması için üretimde katlanılması gereken maliyet, fırsat maliyeti kavramı üzerinden açıklanmaktadır. Ekonominin trend değerinde büyüdüğü ancak ekonomik faaliyetin trend değerinin üstünde gerçekleştiği özel durumda, enflasyon yükselmektedir. Eğer enflasyonu düşürmek için daraltıcı para politikası uygulanırsa, ekonomi trend değerinde büyümeye devam ederken, enflasyon artmayacaktır. Dolayısıyla, enflasyonu bir birim düşürmenin üretim maliyeti üretimin trend değerinin yüzde $1/\beta$ üzerinde olmasından vazgeçmektir (Filardo 1998).

Phillips eğrisinin eğiminde meydana gelen herhangi bir değişiklik, politika uygulamaları açısından Phillips eğrisinin sunduğu referansı değiştirmektedir. Öyle ki, daha dik bir Phillips eğrisi (daha büyük bir β katsayısı), üretimde veri bir artış yaratmak için katlanılması gereken enflasyon maliyetinin daha fazla olacağına, enflasyonda veri bir düşüşün üretim açısından yaratacağı maliyetlerin daha az olacağına (fedakârlık oranının düşeceğine) işaret etmektedir. Daha yatay bir Phillips eğrisi ise (daha küçük bir β katsayısı), üretimi artırmanın hedef olarak alındığı bir politika sürecinin enflasyon açısından yarattığı maliyetin daha az, enflasyonu düşürmenin üretim açısından yaratacağı alternatif maliyetin daha fazla olduğu (fedakârlık oranının artacağı) anlamına gelmektedir.

B) DOĞRUSAL OLMAYAN PHILLIPS EĞRİSİ

Doğrusal olmayan Phillips eğrisi için fonksiyonel biçim denklem (7) ile gösterilmektir:

$$\pi_t = \pi_t^e + f(\widetilde{y_t}) + \varepsilon_t \quad (7)$$

Şokların gerçekleşen enflasyon üzerindeki etkisi çıkartıldığında, enflasyon beklenti hatası ($\widetilde{\pi_t}$) çıktı açığının ($\widetilde{y_t}$) doğrusal olmayan bir fonksiyonu olarak yazılabilmektedir:

$$\widetilde{\pi_t} = f(\widetilde{y_t}) \quad (8)$$

Doğrusal olmayan f fonksiyonu, $\widetilde{y_t} = 0$ etrafında Taylor açılımı kullanılarak aşağıdaki gibi yazılabilmektedir:

$$f(\widetilde{y_t}) \approx \alpha_1 \widetilde{y_t} + \alpha_2 \widetilde{y_t}^2 + \alpha_3 \widetilde{y_t}^3 + \cdots \quad (9)$$

Çıktı açığının birinci dereceden büyük kuvvetlerinden bazılarının katsayıları sıfırdan farklı olduğunda ($\exists i > 1\ \alpha_i \neq 0$ koşulu sağlandığında) doğrusal olmayan Phillips eğrileri elde edilmektedir. $\alpha_1 = \beta$ ve $\alpha_i = 0\ \forall i \geq 2$ özel durumu, doğrusal Phillips eğrisi oluşturmaktadır.

Ekonomik teori, f fonksiyonunun doğrusal olmayan yapısı konusunda yeterince aydınlatıcı bilgi sunmamaktadır. Literatürde yapılan çalışmalarda, yapılan varsayımlara dayalı olarak, farklı fonksiyonlar kullanılmıştır. Fonksiyonda çıktı açığı değişkeninin en yüksek kuvvetinin iki olduğu özel durum, kuadratik Phillips eğrisine işaret etmektedir:

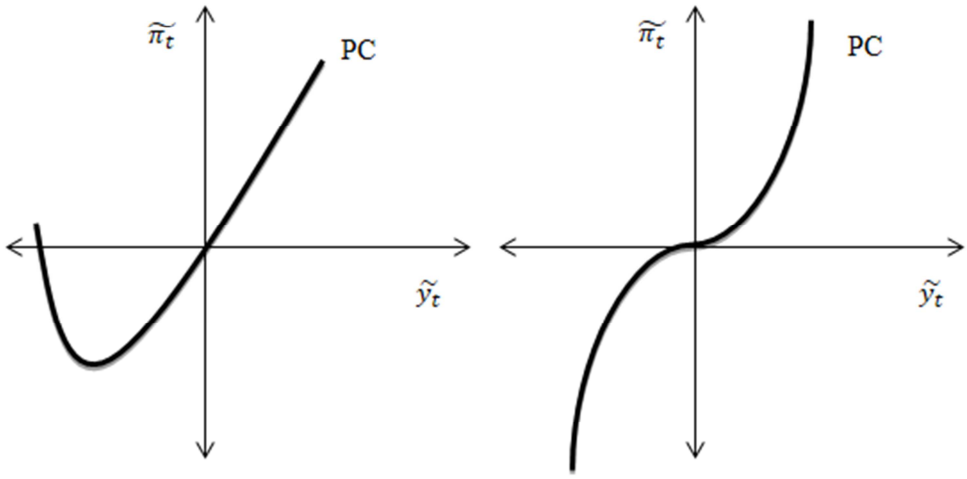
$$f(\widetilde{y_t}) = \alpha_1 \widetilde{y_t} + \alpha_2 \widetilde{y_t}^2 \quad (10)$$

Şekil (2-a), kuadratik yapıdaki bir dışbükey Phillips eğrisine örnektir.

Phillips eğrisinin kübik yapıda olduğu durum çıktı açığı değişkeninin en yüksek kuvvetinin üç olduğu durumdur. Örneğin Masson ve Meredith (1990) f fonksiyonunun kübik bir yapıya sahip olduğu varsayımından hareket etmişlerdir. Ele aldıkları fonksiyon denklem (11)'de verilmektedir:

$$f(\widetilde{y_t}) = \alpha_3 \widetilde{y_t}^3 \quad (11)$$

Şekil (2-b) kübik yapıdaki bir Phillips eğrisini göstermektedir.

a) Kuadratik Phillips Eğrisi b) Kübik Phillips Eğrisi

Şekil 2: Doğrusal Olmayan Phillips Eğrisi -I

Ancak söz konusu kübik fonksiyon, enflasyon ve ekonomik faaliyetler arasında, ampirik literatür tarafından ortaya konulmuş olan asimetrik ilişkileri açıklamakta yeterli değildir. Bunun üzerine, Phillips eğrisinin belirlenmesinde enflasyon ve ekonomik faaliyetler arasında asimetrik ilişkilere olanak tanıyan ve ilk kez Varian (1975) tarafından kayıp fonksiyonu olarak ele alınan LINEX fonksiyonu kullanılmıştır (Nobay ve Peel, 2000):

$$f(\widetilde{y_t}) = \frac{e^{\beta\gamma\widetilde{y_t}-1}}{\gamma},\ \gamma > 0 \qquad (12)$$

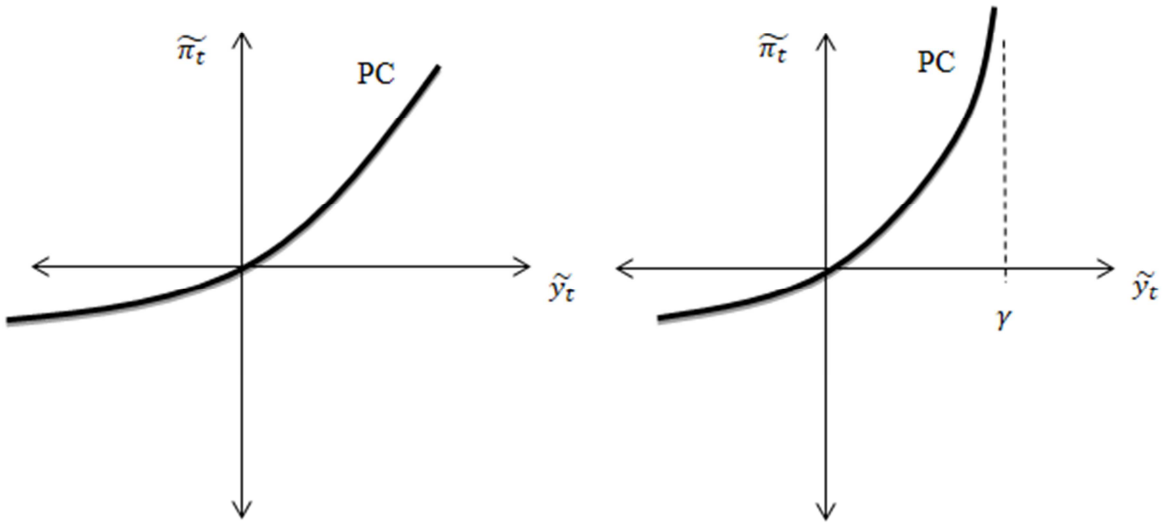
Dışbükey olan LINEX fonksiyonuna göre, γ parametresi Phillips eğrisinin eğrilik (doğrusal olmama, curvature) derecesini ölçmekte, γ sonsuza yaklaşırken doğrusal Phillips eğrisi elde edilmektedir. Bu fonksiyon kullanılarak elde edilen Phillips eğrisi Şekil (3-a)'da gösterilmektedir.

LINEX fonksiyonunun çıktı açığının yüksek değerleri için tanımlı olması, potansiyel üretim seviyesinin istenildiği kadar üstünde üretim yapılabildiği, dolayısıyla kapasitede kısıt olmadığı anlamına gelmektedir. Fakat kapasite kısıtının varlığında, potansiyel üretimin üstündeki seviyelerde üretim yapılamayacaktır. Buradan hareketle, kapasite kısıtı varsayımını benimseyen çalışmalarda LINEX fonksiyonu yerine kapasite kısıtı varsayımına uyumlu başka fonksiyonlar tercih edilmiştir. Örneğin, Chadha, Masson, and Meredith (1992:409) f fonksiyonu için, LINEX fonksiyonuna benzeyen ancak çıktı açığının $(\widetilde{y_t})$ belli bir değerin üzerinde değer almasına engel koyan aşağıdaki fonksiyonu (CMM fonksiyonunu) uygun görmüştür:

$$f(\widetilde{y_t}) = \beta[\frac{\gamma^2}{\gamma-\widetilde{y_t}} - \gamma],\ \gamma > 0 \qquad (13)$$

LINEX fonksiyonunda olduğu gibi, γ Phillips eğrisinin eğriliğini ölçmekte, γ sonsuza yaklaşırken eğimi β olan doğrusal bir Phillips eğrisi elde edilmektedir. Fonksiyona göre, çıktı açığı γ'ya yaklaşırken Phillips eğrisi dik

hale gelmektedir. Dolayısıyla, γ kapasite kullanım sınırını göstermektedir. Şekil (3-b) söz konusu fonksiyonla elde edilmiş Phillips eğrisini göstermektedir:

a) LINEX b) CMM

Şekil 3: Doğrusal Olmayan Phillips Eğrisi -II

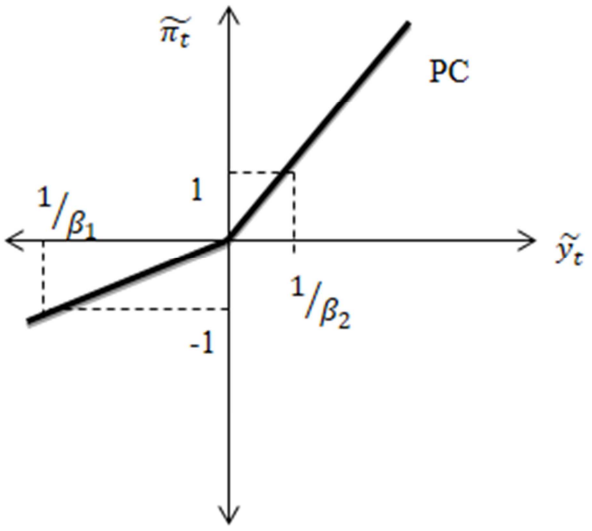
Bir diğer örnek olarak, Schaling (1999) çalışması verilebilir. Çalışmada f fonksiyonu için aşağıdaki biçim ele alınmıştır:

$$f(\widetilde{y_t}) = \frac{\theta\widetilde{y_t}}{1-\gamma\theta\widetilde{y_t}},\ 0 \leq \gamma < 1, \theta > 0 \qquad (14)$$

Ele alınan fonksiyonda eğrilik parametresinin işareti değiştirilerek içbükey Phillips eğrisi elde edilmektedir (Schaling 1999). Hasanov vd. (2010) ise Türkiye için Phillips eğrisini belirlerken, Lundbergh vd. (2003)'ni takiben lojistik geçiş fonksiyonlarından yararlanmışlardır.

Bir diğer grup fonksiyonlar "kırıklı" yapıya sahip olanlardır. Böyle bir fonksiyon ile çıktı açığının pozitif veya pozitif olmayan bölgelerde eğimi farklı olacak şekilde, kırıklı bir doğru görüntüsünde olan Phillips eğrisi elde edilmektedir. Şekil (4)'te böyle bir fonksiyon gösterilmektedir. Bu gruba örnek olarak, Laxton vd. (1993) çalışmasında ele alınan fonksiyon verilebilir:

$$f(\widetilde{y_t}) = \begin{cases} \beta_1\widetilde{y_t} & \widetilde{y_t} \leq 0 \\ \beta_2\widetilde{y_t} & \widetilde{y_t} > 0 \end{cases} \text{ için} \qquad (15)$$

Şekil 4: Kırıklı Yapıdaki Phillips Eğrisi

Phillips eğrisinin yapısı doğrusal olmadığında, eğimi çıktı açığının farklı değerleri için farklı değerler alabildiği için enflasyonu düşürmenin üretim maliyeti, ekonominin bulunduğu safhaya (gerçekleşen üretimin trend değerine göre durumuna) bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Üretim düzeyinin trend değerinin üstünde gerçekleştiği, diğer bir deyişle çıktı açığının pozitif olduğu durumda, Phillips eğrisi boyunca yüksek enflasyon oranlarından düşük enflasyon oranlarına doğru enflasyonu bir birim düşürmenin üretim cinsinden "fırsat maliyeti", dışbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken artmakta, içbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken azalmaktadır. Çıktı açığının negatif olduğu durumda ise Phillips eğrisi boyunca enflasyonu bir birim düşürmenin üretim maliyeti dışbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken gittikçe azalmakta, içbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken artmaktadır (Filardo, 1998).

Phillips eğrisinin yapısındaki söz konusu farklılıklar, uygulanacak politikaların etkisinin uygulama zamanına bağlı olarak değişmesine neden olmaktadır. Dışbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken politika otoritelerinin enflasyona ortaya çıkar çıkmaz müdahale etmesinin gerektiği vurgulanmaktadır. Politika otoritesi enflasyona tepki vermekte geciktikçe, erken müdahale ile üretim açısından aynı sonuca ulaşabilmek için enflasyona daha büyük bir müdahalede bulunulması gerekmektedir (Laxton vd., 1999). İçbükey Phillips eğrisi durumunda ise, enflasyon oranını başlangıç düzeyine düşüren bir politikanın üretimde yarattığı düşüş, enflasyon oranının artışına engel olunmadığında ortaya çıkacak üretimdeki artıştan daha azdır. Böylece, içbükey Phillips eğrisi durumunda, ekonomide enflasyon baskısına müdahale için erken davranılmasını gerektirecek bir motivasyon bulunmamaktadır (Huh ve Lee, 2002).

Ekonomide kapasite kısıtı var olduğunda dışbükey Phillips eğrisi söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan, eksik rekabet koşullarının geçerli veya ücretlerin aşağı yönde katı olduğu ekonomilerin sahip olduğu Phillips eğrilerinin içbükey yapıda olduğu görülmektedir. Dışbükey bir Phillips eğrisine sahip bir ekonomide pozitif bir talep şoku aynı büyüklükteki negatif bir talep şokuyla karşılaştırıldığında, enflasyonda daha büyük bir değişikliğe yol açmaktadır. İçbükey Phillips eğrisine sahip bir ekonomide ise, tersine, pozitif talep şokunun enflasyon üzerindeki etkisi aynı büyüklükteki bir negatif talep şokunun etkisine göre daha azdır.

Ampirik Literatüre Bir Bakış

Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı üzerine çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar üç grupta değerlendirilebilir. Birinci grupta fedakârlık oranı hesaplamalarının yapıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Phillips eğrisinin doğrusal olmadığı hipotezini doğrudan ele alan çalışmalar ikinci grupta, pozitif ve negatif talep şoklarının enflasyon üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalar üçüncü grupta yer almaktadır.

Fedakârlık oranı hesaplamalarının yapıldığı öncü çalışma Okun (1978)'a aittir. Okun (1978), savaş sonrası dönemi ele alarak ABD ekonomisi için belli bir fedakârlık oranı hesaplamıştır.[6] Okun (1978)'un başvurduğu hesaplama yöntemine göre, örtük olarak Phillips eğrisinin doğrusal olduğu varsayılmakta, fedakârlık oranının değişebilme ihtimali göz ardı edilmektedir.

Okun (1978)'dan sonra yapılan çalışmalarda fedakârlık oranı hesaplamalarında başlıca iki farklı yöntem kullanılmıştır.[7] İlk yönteme göre tahmin edilen Phillips eğrisinin eğiminin çarpmaya göre tersi alınarak fedakârlık oranı hesaplanmaktadır. Söz konusu yöntemi kullanan çalışmalar arasında Gordon ve King (1982), Filardo (1998), Andersen ve Wascher (1999) ve Cunado ve Gracia (2003) yer almaktadır. İkinci yönteme göre ayrı ayrı ele alınan dezenflasyon dönemleri için ayrı ayrı fedakârlık oranları hesaplanmaktadır. "Trend-açığı yöntemi" (trend-gap method) olarak adlandırılan ikinci yönteme göre, Phillips eğrisinin yapısına (doğrusal veya doğrusal olmayan yapı) ilişkin belli bir varsayımda bulunulmamaktadır. Bu yöntemin kullanıldığı ve fedakârlık oranlarının zamanla değiştiği sonucuna ulaşılan çalışmalarda, dolaylı olarak Phillips eğrisinin doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğunu destekler bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmalar arasında Ball (1994), Jordon (1997), Zhang (2005) ve Hofstetter (2008) bulunmaktadır.

Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı üzerine yapılan ikinci grup çalışmalarda Phillips eğrisinin doğrusal olmadığı hipotezi doğrudan ele alınmaktadır. Turner (1995), Clark vd. (1996), Debelle ve Laxton (1997), Debelle ve Vickery (1998), Laxton vd. (1999), Dupasquier ve Ricketts (1998), Clements ve Sensier (2003) ve Hasanov vd. (2010) bu çalışmalardan bazılarıdır.

İlgili literatürde ülkelerin sahip olduğu Phillips eğrilerinin yapısını belirlemek üzere yapılan ampirik çalışmalar çelişkili sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin ABD için Phillips eğrisinin Turner (1995), Clark vd. (1996) ve Debelle ve Laxton (1997), dışbükey, Eisner (1997) ve Stiglitz (1997) içbükey olduğu, Filardo (1998) ise kırıklı bir doğru yapısında olduğu yönünde sonuçlara ulaşmışlardır. Türkiye için, Kuştepeli (2005), farklı fonksiyonlarla oluşturduğu modelleri kullanarak Phillips eğrisinin varlığını kanıtlayamazken, Hasanov vd. (2010) dışbükey bir Phillips eğrisi ile tutarlı bulgular elde etmişlerdir.

Phillips eğrisinin dışbükey ve içbükey olmasına bağlı olarak pozitif ve negatif talep şokları enflasyon üzerinde farklı etkiler doğurmaktadır. Ekonomide pozitif talep şokunun enflasyonda yarattığı artmanın büyüklüğü, negatif talep şokunun enflasyonda yarattığı düşmenin büyüklüğünden daha fazla olması, ekonominin sahip olduğu Phillips eğrisinin dışbükey, daha az olması içbükey yapıda olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla para politikasının fiyatlar genel düzeyi ve üretim üzerinde asimetrik etkiler gösterdiğine ilişkin sonuçların elde edildiği çalışmalar Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı hakkında ipuçları içermektedir. De Long ve Summers (1988), Cover (1992), Laxton vd. (1995), Karras (1996), Karras ve Stokes (1999), Weiss (1999) ve Telatar ve Hasanov (2006) bu çalışmalardan bazılarıdır. Bu çalışmalar Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısına işaret eden üçüncü grup çalışmalardır.

Sonuç

Enflasyon oranı ile üretim artış oranı arasında aynı yönlü, işsizlik oranı arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koyan Phillips eğrisi, Phillips (1958)'in öncü çalışmasının ardından iktisat literatüründe üzerinde en çok çalışma yapılan konulardan biri olmuştur. Ancak Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısına dair yapılmış olan teorik açıklamaları ve politika önermelerini bir araya getiren çok az sayıda çalışma bulunmaktadır (Filardo, 1998; Dupasquier, ve Ricketts 1998). Çalışmamızda, gerek Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı üzerine yapılan teorik

6. Okun (1978)'e göre, ABD ekonomisinde enflasyon oranında %1 düşüş sağlanması için bir yıllık GSMH'da %10'luk bir azalmaya katlanılması gerekmektedir.
7. Fedakârlık oranı hesaplamalarında başvurulan bir diğer yöntem, ücret ve fiyatlara ilişkin yapısal eşitliklere dayalı hesaplama yöntemidir. Bu yöntemi kullanan çalışmalar arasında King ve Watson (1994), Ceccheti (1994), Andersen ve Wascher (1999) ve Ceccheti ve Rich (1999) sayılabilir.

açıklamalara gerekse politika önermelerine yer veren bütüncül bir doğrusal olmayan Phillips eğrisi analizi sunulmaktadır.

Teorik açıklamalarda Phillips eğrisinin yapısını çok sayıda unsurun etkilediği öne sürülmektedir. Bunlar arasında kapasite kısıtının varlığı, ortalama enflasyon oranı, enflasyon değişkenliği, parasal ücret katılığı, eksik rekabet koşulları, dışa ticarete açıklık derecesi, finansal küreselleşme, merkez bankası bağımsızlığı ve döviz kuru rejimi bulunmaktadır. Teorik açıklamalar değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: İlk olarak, kapasite kısıtı dışbükey, parasal ücret katılığı ve eksik rekabet koşulları içbükey Phillips eğrilerine işaret etmektedir. İkinci olarak, yüksek enflasyon değişkenliği ve ortalama enflasyon oranının yüksek olması Phillips eğrisinin daha dik olmasına neden olmaktadır. Üçüncü olarak, merkez bankası bağımsız hale getirildiğinde enflasyon belirsizliğinin ve ortalama enflasyon oranının azalacağı öngörüldüğünden, bu durumun Phillips eğrisinin eğimini azaltması beklenmektedir. Dışa açıklık derecesinin Phillips eğrisinin eğimini nasıl etkilediği üzerinde ortak bir fikir bulunmamaktadır. Son olarak, döviz kuru rejimi ve finansal gelişmişlik düzeyinin Phillips eğrisinin yapısını açıklama gücü oldukça az sayıda çalışmada değerlendirilmiştir.

Doğrusal olmayan Phillips eğrisi üç farklı yapıda modellenmektedir: dışbükey, içbükey ve kırıklı. Dışbükey bir Phillips eğrisi ekonomide gerçekleşen üretimin trend değerinden farkı (çıktı açığının değeri) büyüdükçe Phillips eğrisinin dikleştiği, içbükey bir Phillips eğrisi ise yatıklaştığı durumu göstermektedir. Çıktı açığının değeri büyüdükçe, dışbükey bir Phillips eğrisinin söz konusu olduğu bir ekonomide, çıktı açığının enflasyon duyarlılığı artmakta iken içbükey bir Phillips eğrisinin söz konusu olduğu bir ekonomide azalmaktadır. Ekonomi güçlendikçe (gerçekleşen üretimin trend değerinden farkı büyüdükçe) Phillips eğrisinin dikleşmesi, enflasyonda veri bir düşüş yaratmak için katlanılması gereken üretim maliyetinin azaldığı, yatıklaşması ise arttığı anlamına gelmektedir. Kırıklı yapılar aynı Phillips eğrisi için dışbükey ve içbükey parçaların bir arada olmasına olanak sunmaktadır.

Eğiminin farklı üretim düzeylerinde farklı olabileceği anlamına gelen doğrusal olmayan yapıdaki Phillips eğrisi, doğrusal Phillips eğrisine göre farklı politika önerileri içermektedir. Doğrusal Phillips eğrisinin aksine, doğrusal olmayan Phillips eğrisinin varlığında, ekonominin hangi safhada olduğuna bağlı olarak enflasyonu düşürmenin üretim maliyeti değişmekte, pozitif ve negatif talep şokları enflasyon üzerinde farklı sonuçlar doğurmakta ve enflasyonla mücadelede uygulanacak politikaların zamanlaması politika otoritelerinin dikkate alması gereken bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, üretim düzeyinin trend değerinin üstünde gerçekleştiği durumda, yüksek enflasyon oranlarından düşük enflasyon oranlarına doğru enflasyonu bir birim düşürmenin üretim cinsinden "fırsat maliyeti", dışbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken artmakta, içbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken azalmaktadır. Üretim düzeyinin trend değerinin altında gerçekleştiği durumda ise enflasyonu bir birim düşürmenin üretim maliyeti dışbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken gittikçe azalmakta, içbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken artmaktadır.

İkinci olarak, dışbükey bir Phillips eğrisine sahip bir ekonomide, pozitif bir talep şoku aynı büyüklükteki negatif bir talep şokuna göre enflasyonda daha büyük bir değişikliğe yol açmaktadır. İçbükey Phillips eğrisine sahip bir ekonomide ise, tersine, pozitif talep şokunun enflasyon üzerindeki etkisi aynı büyüklükteki bir negatif talep şokunun etkisine göre daha az oluşmaktadır.

Son olarak, doğrusal Phillips eğrisi için, uyarlayıcı beklentiler varsayımı altında, üretimin trend değerinden farkının açılmasına bağlı olarak hedeflenen enflasyona ulaşılma süresi değişmektedir. Hedeflenen enflasyona ulaşmakta uygulanacak politikalarda gecikme olması durumunda enflasyonu düşürmek için katlanılması gereken üretim maliyetinde bir değişme olmamaktadır. Doğrusal olmayan Phillips eğrisi durumunda ise uygulanacak politikaların etkisinin değişmesi bakımından müdahalede uygun zamanlama, Phillips eğrisinin yapısına göre değişmektedir. Dışbükey bir Phillips eğrisi söz konusu iken politika otoritelerinin enflasyona ortaya çıkar çıkmaz müdahale etmesinin gerektiği vurgulanmaktadır. Politika otoritesi enflasyona tepki vermekte geciktikçe, erken müdahale ile üretim açısından aynı sonuca ulaşabilmek için enflasyona daha büyük bir müdahalede bulunulması gerekmektedir. İçbükey Phillips eğrisi durumunda ise, enflasyon oranını başlangıç düzeyine düşüren bir politikanın üretimde yarattığı düşüş, enflasyon oranının artışına engel olunmadığında ortaya çıkacak üretimdeki artıştan daha az olacağından, ekonomide enflasyon baskısına müdahale için erken davranılmasını gerektirecek bir motivasyon bulunmamaktadır.

Ampirik literatürde Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısına ilişkin bir fikir birliğine varıldığını söylemek mümkün değildir. Ülkelere ait Phillips eğrilerinin dışbükey, içbükey veya kırıklı yapılardan hangisine sahip olduğunun belirlenmesi politika analizleri açısından büyük önem taşımaktadır. İleriki çalışmalarda finansal

gelişmişlik düzeyi ve döviz kuru esnekliği gibi ülkelerde mevcut olan ekonomik yapıyı betimleyen unsurların dikkate alınması ile Phillips eğrisinin doğrusal olmayan yapısı hakkında ampirik literatür tarafından elde edilmiş olan çelişkili sonuçların ortadan kaldırılabileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Alesina, A. ve Summers, L., "Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence," Journal of Money, Credit & Banking, 25(2), (1993), p. 151-162.

Andersen, P. S. ve Wascher, W. L. Sacrifice Ratios and the Conduct of Monetary Policy in Conditions of Low Inflation. BIS Working Papers, 82, (1999).

Araç, A., Ekonominin Dışa Açıklik Derecesi ve Üretim/Enflasyon Ödünleme Ilişkisi: Teori ve Türkiye İçin Bir Uygulama, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2, İstanbul, (2012).

Badinger, H., "Globalization, the Output-Inflation Tradeoff, and Inflation," European Economic Review, 53, 8, (2009), p. 888-907.

Ball, L. ve Mankiw, G., "Asymmetric Price Adjustment and Economic Fluctuations," The Economic Journal, 104(423), (1994), p. 247-261.

Ball, L. What Determines the Sacrifice Ratio? G. Mankiw (Ed.). Monetary Policy s.155-193. Chicago: University of Chicago, (1994).

Ball, L., Mankiw, G. ve Romer, D., "The New Keynesian Economics and the Output-Inflation Trade-off," Brookings Papers on Economic Activity, 1, (1988), p. 1-82.

Barro, R. J. ve Gordon, D. B., "Rules, Discretion and Reputation in a Model of Monetary Policy," Journal of Monetary Economics, 12, (1983), p. 101-121.

Barro, R. J., "Rational Expectations and the Role of Monetary Policy," Journal of Monetary Economics, 2, (1976), p. 1-32.

Bekaert, G., Harvey, C. ve Lundblad, C., "Does Financial Liberalization Spur Growth?" NBER Working Paper, No. 8245, (2001).

Bekaert, G., Harvey, C. ve Lundblad, C., "Emerging Equity Market and Economic Development," NBER Working Paper No. 7763 (2000).

Ceccheti, S. ve Rich, R. "Structural Estimates of the US Sacrifice Ratio," Federal Reserve Bank of New York, (1999).

Cecchetti, S., "Comment," in Monetary Policy, National Bureau of Economic Research Studies in Business Cycles 29, ed. G. Mankiw , Chicago: University of Chicago Press, (1994).

Chadha, Bankim, Masson, P. R. ve Meredith, G., "Models of Inflation and the Costs of Disinflation,"Staff Papers, International Monetary Fund, Vol. 39, June (1992), p. 395-431.

Claessen, Stijn, Demirguc-Kunt, ve H. Huizinga, "How Does Foreign Affect Domestic Banking Markets?" Journal of Banking and Finance, 25, (2001), p. 891-911.

Clark, P.B., Laxton, D., Rose, D., "Asymmetry in the U.S. Output-Infation Nexus: Issues and Evidence," IMF Staf Paper 43, International Monetary Fund, Washington, (1996).

Clements, M. ve Sensier, M., "Asymmetric Output-Gap Effects in Phillips Curve and Mark-up Pricing Models: Evidence for the US and the UK," Scottish Journal of Political Economy, 50(4), (2003), p. 359-374.

Cover, J. P., "Asymmetric Effects of Positive and Negative Money-Supply Shocks," The Quarterly Journal of Economics, 107(4), (1992), p. 1261-1282.

Cuikerman, A., Webb, S. ve Neyaptı, B., "Measuring the Independence of Central Banks and Its Effect on Policy Outcomes," World Bank Economic Review, 6, . (1992), p. 353-398.

Cukierman, A., Central Bank Strategy, Credibility, and Independence: Theory and Evidence, Cambridge, MA: The MIT Press, (1992).

Cunado, J. ve. De Gracia, F. P., "Sacrifice Ratios: Some Lessons from EMU Countries, 1960-2001," International Review of Applied Economics, 17(3), (2003), p. 327-337.

Daniels, J. R, Nourzad, F. ve Vanhoose, D. D., "Openness, Central Bank Independence and the Sacrifice Ratio," Journal of Money, Credit and Banking, 37(2), (2005), p. 371-379.

De Long, J. B. ve Summers, L. H., "How Does Macroeconomic Policy Affect Output?," Brookings Papers on Economic Activity, 2, (1988), p. 433–80.

Debelle, G. ve D. Laxton, D. "Is the Phillips Curve Really a Curve? Some Evidence for Canada, the United Kingdom, and the United States," IMF Staff Papers, 44(2), (1997), p. 249-282.

Debelle, G. ve Fischer, S., "How Independent a Central Bank Be?" in (J.C. Fuhrer, ed.) Goals, Guidlines and Constraints Facing Monetary Policymakers, Federal Reserve Bank of Boston, (1994).

Debelle, G. ve Vickery, J., "Is the Phillips Curve a Curve? Some Evidence and Implications for Australia," The Economic Record, 74(227), (1998), p. 384-98.

Dupasquier, C. ve Ricketts, N., "Non-Linearities in the Output-Inflation Relationships: Some Empirical Results for Canada," Bank of Canada Working Paper, 14 (1998).

Eisner, R., "New View of the NAIRU," In: Paul Davidson and Jan A. Kregel (Eds.), Improving the Global Economy: Keynesian and the Growth in Output and Employment. Edward Elgar Publishing Cheltenham: UK and Lyme, U.S., (1997).

Filardo, A. J., "New Evidence on The Output Cost of Fighting Inflation," Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas City, (1998), p. 33-61.

Fisher, T.C.G., "Efficiency Wages: A Literature Survey", Working Paper, No. 89-5, Bank of Canada, Ottawa, (1989).

Froyen, R. T. ve Waud, R. N., "Central Bank Independence and the Output-Inflation Tradeoff," Journal of Economic and Business, 47(2), (1995), p. 137-149.

Fuhrer, Jeffrey C., "The Phillips Curve Is Alive and Well," New England Economic Review, Federal Reserve Bank of Boston(March/April), (1995), 41-56.

Gordon , Robert J., "The Recent Acceleration of Inflation and Its Lessons for the Future," Brookings Papers on Economic Activity: 1, Brookings Institution, (1970), p. 8-41.

Gordon, R. J. ve King, S. R., "The Output Cost of Disinflation in Traditional and Vector Autoregressive Models," Brookings Papers on Economic Activity, 1, (1982), p. 205-244.

Gordon, R. J., "Can the Inflation of the 1970s Be Explained?" Brookings Papers on Economic Activity: 1, Brookings Institution, (1977), p. 253-77.

Gordon, R. J., "Inflation and Unemployment: Where Is the NAIRU?" Presented at Board of Governors of the Federal Reserve System Meeting of Academic Consultants, Washington, December, (1994).

Gordon, R. J., "The Impact of Aggregate Demand on Prices," Brookings Papers on Economic Activity:3 , Brookings Institution, (1975), p. 613-62.

Gordon, R.J., "The Time-Varying NAIRU and Its Implications for Economic Policy," The Journal of Economic Perspectives, 11, (1997), p. 11-32.

Grilli, V., Masciandro, D. ve Tabellini, G., "Political and Monetary Institutions and Public Finance Policies in the Industrial Countries," Economic Policy, 13, (1991), p. 341-392.

Gruben, W.C. ve McLeod, D., "Capital Account Liberalization and Inflation," Economics Letters, 77 (2002), p. 221–225.

Guender, A. V. ve McCaw, S., "The Role of Openness in The Debate on Rules vs. Discreation: A Simple Exposition," Australian Economic Papers, March, (2001), p. 91-110.

Hasanov, M., Araç, A. ve Telatar, F., "Nonlinearity and Structural Stability in The Phillips Curve: Evidence from Turkey," Economic Modelling, , (September 2010), p. 1103–1115.

Helbling, T., Jaumotte, F. ve Sommer, M., "How Has Globalization Affected Inflation?", Chapter III, in IMF World Economic Outlook, Globalization and Inflation, (2006).

Henry, P.B., "Stock Market Liberalization, Economic Reform, and Emerging Market Equity Prices," The Journal of Finance, Vol.55, No.2, (2000), p. 529-564.

Hofstetter, M., "Disinflations in Latin America and the Caribbean: A Free Lunch?" Journal of Macroeconomics, 30, (2008), p. 327-345.

Huh, H. ve Lee, H., "Asymmetric Output Cost of Lowering Inflation: Empirical Evidence for Canada," Canadian Journal of Economics, , 35, 2, (2002), p. 218-38.

Humphrey, T. M., From Trade-offs to Policy Ineffectiveness: A History of the Phillips Curve. Richmond, Virginia (United States): Federal Reserve Bank of Richmond, (1986).

Jordan, T. J., "Central Bank Independence and the Sacrifice Ratio," European Journal of Political Economy, 15, (1999), p. 229-255.

Jordan, T., "Disinflation Costs, Accelerating Inflation Gains and Central Bank Independence," Weltwirtschaftliches Archiv, 133, (1997), p. 1-21.

Karras, G. ve Stokes, H. H., "Why are the Effecsts of Money-Supply Shocks Asymmetric? Evidence from Prices, Consumption, and Investment," Journal of Macroeconomics, 21(4), (1999), p. 713-727.

Karras, G., "Are the Output Effects of Monetary Policy Asymmetric? Evidence From a Sample of European Countries," Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 58(2), (1996), p. 267-542.

King, R. ve Watson, M., "The Post War Us Phillips Curve: A Revisionist Econometric History," Carnegie-Rochester Series on Public Policy, 41, (1994), p. 157–219.

Kuştepeli, Y., "A Comprehensive Short-Run Analysis of a (Possible) Turkish Phillips Curve," Applied Economics, 37, 5, (2005), p. 581-591.

Laxton, D., Meredith, G. ve Rose D., "Asymmetric Effects of Economic Activity on Inflation: Evidence and Policy Implications," International Monetary Fund, 42, 2, Jun., (1995), p. 344-374.

Laxton, D., Rose, D. ve Tambakis, D., "The U.S. Phillips curve: The Case for Asymmetry," Journal of Economic Dynamics and Control, 23(9), (1999), p. 1459-1485.

Laxton, Douglas, David Rose, and Robert Tetlow, "Problems in Identifying Non-Linear Phillips Curves: Some Further Consequences of Mismeasuring Potential Output," Bank of Canada Working Paper 93-6 (Ottawa: Bank of Canada, June 1993).

Lucas, R. E. Jr., "Expectations and the Neutrality of Money," Journal of Economic Theory, 4, (1972), p. 103-24.

Lucas, R. E., "Some International Evidence on Output-Inflation Tradeoffs," The American Economic Review, 63(3), (1973), p. 326-334.

Lundbergh S., Teräsvirta, T. ve van Dijk D. , "Time-Varying Smooth Transition Autoregressive Models," Journal of Business and Economic Statistics, 21 (2003), p. 104–121.

Masson, P. R. ve Meredith, G., "Economic Implications of German Unification for the Federal Republic and the Rest of the World," IMF Working Paper 90/85, (1990).

Mckinnon, Ronald I., Money and Capital In Economic Development, Washington, D.C.: Brookings Institution, (1973).

Nobay, A. R. ve Peel, D. A., "Optimal Monetary Policy with a Nonlinear Phillips Curve," Economics Letters, 67, (2000), p. 159-164.

Okun, A. M., "Efficient Disinflationary Policies," The American Economic Review, 68, (1978), p. 348-52.

Phillips, A. W., "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957," Economica, New Series, 25(100), (1958), p. 283-299.

Razin, A. ve Loungani, P., "Globalization and Equilibrium Output-Inflation Tradeoffs" In: Frankel, J.A. and Pissarides, C. (eds.). NBER International Seminar on Macroeconomics 2005, Cambridge: MIT Press, (2007).

Rogoff, K., "Can International Monetary Policy Cooperation Be Counterproductive?" Journal of International Economics, 18, (1985), p. 199-217.

Romer, D., "Openness and Inflation: Theory and Evidence," The Quarterly Journal of Economics, 108(4), (1993), p. 869-903.

Sargent, T., "Stopping Moderate Inflations: The Methods of Poincare and Thatcher," In: Simonsen, Dornbusch (Eds.), Inflation, Debt and Indexation. MIT Press, Cambridge MA, (1983).

Schaling, E., “The Non-Linear Phillips Curve and Inflation Forecast Targeting,” Bank of England Working Paper No. 98, (1999).

Shaw, Edward, Financial Deepening in Economic Development. New York: Oxford University Press, (1973).

Stiglitz, J. E., "Theories of Wage Rigidity. "Keynes' Economic Legacy: Contemporary Economic theories, ed James L. Butkiewicz, Kenneth J. Koford,and Jeffrey B. Miller, p. 153-206. New York: Praeger Publishers, 1986.

Stiglitz, J. E., “Price Rigidities and Market Structure,” American Economic Review, 74, May, (1984), p. 350-55.

Stiglitz, J., “Reflections on the Natural Rate Hypothesis,” Journal of Economic Perspectives, 11(1), (1997), p. 3-10.

Stiglitz, Joseph, “Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability,” World Development, 28:6, (2000), p.1075-1086.

Stultz, Rene, “Globalization, Corporate Finance and The Cost of Capital,” Journal of Applied Corporate Finance, v12(3), (1999), p. 8-25.

Taylor, J., “Union Wage Settlements during A Disinflation,” American Economic Review 73, (1983), p. 981–93.

Telatar, E. ve Hasanov, M., “The Asymmetric Effects of Monetary Shocks: the Case of Turkey,” Applied Economics, 38, 18, (2006), p. 2199-2208.

Tootell, Geoffrey M. B., "Restructuring, the NAIRU, and the Phillips Curve," New England Economic Review, Federal Reserve Bank of Boston (September/October), (1994), p. 31-44.

Turner, D., “Speed Limit and Asymetric Inflation effects From the Output Gap in the Major Seven Economies,” OECD Economic Studies, 24, (1995), p. 57-87.

Varian, Hal R., "A Bayesian Approach to Real Estate Assessment," in Studies in Bayesian Econometrics and Statistics in Honor of Leonard J. Savage, eds. Stephen E. Fienberg and Arnold Zellner, Amsterdam: North-Holland, (1975), p. 195-208.

Weise, C. L., “The Asymmetric Effects of Monetary Policy: A Nonlinear Vector Autoregression Approach,” Journal of Money, Credit, and Banking, 31, (1999), p. 85–107.

Woodford, Michael, “Globalisation and Monetary Control”, NBER Working Papers, No: 13329, (2007)

Yuen, C., “Openness and the Output-Inflation Tradeoff: Floating vs. Fixed Exchange Rates,” International Economic Journal, 16(4), Winter, (2002), p. 1-26.

Zhang, H. L., “Sacrifice Ratios with Long-Lived Effects,” International Finance, 8, (2005), p. 231-262.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

OKUL KUPONU REFORMU, GELİŞİMİ VE EĞİTİME ETKİLERİ: ŞİLİ ÖRNEĞİ[1]

Elif ERİŞEN
Yrd. Doç. Dr., California Polytechnic State University, Siyaset Bilimi Bölümü, eerisen@calpoly.edu

ÖZET: Bu makalede okul kuponu reformu Şili örneği ile incelenmiştir. Şili askeri yönetimi 1980'den itibaren velilerin çocuklarını isterlerse özel okula yazdırmalarını sağlayan eğitim kuponu sistemini tüm ana özellikleri ile benimseyerek ülke çapında uygulamıştır. Uygulamanın kapsamı ve sürekliliği nedeniyle Şili örneği eğitimde kupon sistemini anlamak için eşşiz bir fırsat sunar. Bu literatür taramasında öncelikle ilköğretimde kupon reformu ana özellikleri ile tanıtılmış, Şili'de okul kuponu refromunun zaman içinde uygulanış ve gelişim süreçleri anlatılmıştır. Ayrıca, kupon reformunun eğitim sistemi üzerindeki sonuçlarının anlaşılması için bu reform ile aynı zamanda uygulamaya konulmuş olan yerinden yönetim reformu, farklı okul sektörleri ve bu sektörlerin uymakla yükümlü olduğu farklı kurallar gibi kurumsal değişkenler gerek konu ile ilgili araştırmalar taranarak ve gerekse ikincil veriler kullanılarak irdelenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları okul kuponu reformunun yerinden yönetim reformu ile etkileştiğini, reform sonucu ortaya çıkan farklı okul sektörlerinin sosyo-ekonomik düzlemde ayrıştığını, ve neticede reformun kendisinden beklenen ülke çapında ilköğretimde iyileşmeyi bugüne dek sağlayamadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Politikaları, Okul Kuponları, Evrensel Okul Seçim Sistemi, Şili.

SCHOOL VOUCHER REFORM, ITS DEVELOPMENT AND EDUCATIONAL EFFECTS: THE CHILEAN CASE[2]

ABSTRACT: This article examines school voucher reform using the Chilean case. In 1980, the Chilean military government introduced school voucher reform, which allows parents to enroll their children to private schools, nation-wide in its most complete form. The Chilean case presents us with a unique opportunity to understand educational vouchers due to the comprehensive and continuous nature of the reform. In this survey of the literature, fundamentals of school vouchers are first introduced, and the reform's application and development in Chile are discussed. Moreover, in order to understand the vouchers' impact on the education system, decentralization reform and institutional variables such as different school sectors and the rules that govern them are examined. The results show that school voucher reform interacts with decentralization, different school sectors borne of voucher reform are socio-economically segregated, and that the reform could not deliver the expected nation-wide improvements in primary education to date.

Keywords: Education Policy, School Vouchers, Universal School Choice, Chile.

INTRODUCTION

School voucher reform is one of the most controversial educational policy reforms today. The idea that parents who prefer to leave their public schools should be provided by the government with a voucher to enroll their children at private schools who accept these vouchers has its intellectual roots in Milton Friedman's (1962) proposal for school vouchers, and Chubb and Moe's (1990) theory of the organizational consequences of democratic control versus market accountability in education. These definitive works in the field proposed that a market for primary and secondary education rather than public provision is desirable on several grounds. First, parents should have the right to leave a failing school and enroll their children to other schools. Second, if parents do so, this will put pressure on failing schools' finances and threaten with closure, which in turn will force them to improve their education. Consequently, school competition will improve all schools and lead to educational innovation. Third, public schools are accountable to several layers of bureaucracy, which makes them feel less accountable to their immediate constituency, the parents and students. Hence, introducing private schools financed by educational vouchers will create a new private sector in education, private voucher schools, which would be far more accountable to students' and parents' needs and wants. Although, the market for education reform proposal has seemingly desirable

[1] Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir.
[2] This article is based on the author's PhD thesis.

characteristics, it is difficult to obtain credible evidence on whether these outcomes can be obtained in practice without a fundamental restructuring of the education system. Fortunately, we do not need a restructuring of the Turkish primary education or any other education system to see the outcomes of school voucher proposals. Such restructuring took place elsewhere. Carefully investigating the voucher proposals and their applications in different countries can provide credible evidence to set reasonable expectations on what school vouchers can achieve in different contexts. Significant experimentation with school vouchers has already taken place in many countries including England, Australia, New Zealand, and Chile (Wolf and Macedo, 2004; Plank and Sykes, 2003; Ladd and Fiske, 2001**).**

Chile underwent sweeping reforms in education in 1980, and witnessed the most drastic and thorough implementation of a school voucher system. The Pinochet government decentralized the administration of schools and began to provide school vouchers to all public and most private schools. The school voucher system was shaped by a group of University of Chicago educated Chilean economists who applied Friedman's school voucher plan (1962) to transform the public K-12 education in Chile. As a result, the Chilean universal school voucher system has become the most extreme and mature market reform in public education. The lump-sum voucher set at a standard amount (flat rate) that follows a student to a school, and the fact that such school vouchers can be used anywhere in the country resulting in the ability of parents to choose schools without district boundaries make the voucher system in Chile closest yet to the ideal voucher system proposed by Friedman (1962). However, the original design of the school voucher system did interact with the social and political realities of Chile in the past few decades, and affected how the competitive effects of this market-like system worked in practice. The aim of this article is to introduce the reader to this prime example of a universal school choice system, the Chilean universal school voucher system, and highlight the significant features of the system that interacted with other reforms and contextual factors so as to create its own unique characteristics despite the system's initial rules that mimicked text-book descriptions of an educational voucher system.

This article begins with explaining the birth of the school voucher proposal, and its application in the broader context of social reform of the era. It discusses regional decentralization, the design of the Chilean school vouchers and how regional decentralization might have affected the school voucher outcomes. Next, it investigates the rules and regulations governing public schools and private voucher schools. It also reviews the literature on achievement in the Chilean school voucher system, which is directly linked to the argument that school competition in a voucher system should improve educational outcomes. Last, the lessons from the Chilean case are discussed with emphases on how practice in policy reform in this case departed form the initial reform design and the overall system wide effects of the universal school voucher system.

THE EMERGENCE OF SCHOOL VOUCHERS IN CHILE

Before the coup d'état of 1973, the Chilean education system was the most developed in Latin America in terms of its coverage and literacy rates (Castañeda, 1992). The Ministry of Education was responsible for administering public schools. Half of the remaining private schools was administered by the Catholic Church. The private schools were also receiving subsidies from the government, which covered almost 30% of their costs (Espinola, 1993). In this centralized system of education, the teacher union was strong and the teaching profession had high social status. With the coup d'état (1973) the centralized nature of public education and the privileges enjoyed by the Chilean teachers came under attack. But it was not until 1980 that the attack had a coherent ideology.

The neo-liberal ideological wave that swept the US following the election of Ronald Reagan, and Great Britain, under the Thatcher administration, became an all-pervading framework of ideas in Chile with the military regime (1973-1990). The junta of generals and admirals that seized power in 1973 lacked a definite government project. Their national security doctrine could not provide them with a vision for a new regime. The Chicago School of Economics and its Chilean students who later became Ministers under the military regime supplied Pinochet with a revolutionary project whereby political discourse of the Chilean democratic culture was replaced by an ideology that proposed economic and market solutions for practically all problems in society.[i]

The neo-liberal revolution in Chile had two phases clearly differentiated by the economic crisis of 1982 (Oppenheimer, 2007; Valdes, 1995). The naïve phase of Chilean neo-liberalism created reforms without opposition or

criticism and witnessed a quick application of market reform without much attention to social adjustment costs. A group of University of Chicago educated economists occupied all the main state economic posts.[ii] The same group built social networks between the public sector and Chile's main centers of financial and industrial power, and participated in an active press and television campaign to spread the messages of neo-liberal economics.[iii] This initial core of economic ministers and advisors devised and applied a wide range of neo-liberal reforms in many sectors traditionally considered public such as education and health-care. The second phase of reforms followed the economic crisis of 1982. This era was marked by the departure of the "Chicago Boys" (Valdes, 1995; Foxley, 1983) from office who were replaced by a second generation of Chicago-educated economists. This period ran from 1983 to 1989 and witnessed state-led corrections to the economy, and further privatization (Oppenheimer, 2007).

The hallmark of the first period of neo-liberal reform movement is the so-called "seven modernizations." In September 1979 General Pinochet announced that having reached some of the goals of national reconstruction, the government would now become a government of national modernization. The "seven-modernizations" referred to drastic changes in seven areas: labor policy, social security, education, health-care, regional decentralization, agriculture, and justice (Foxley, 1983). The intended direction of economic reforms were then to decentralize public institutions, leave as many of these activities as possible to the private sector, and let market private decision making dominate the economic arena. Hence, these reforms sought to create a private market for education, health, and housing services where the government would only guarantee the provision of free minimum services to the very poor.

The allocation of public funds for these services would be very centralized, and the public institutions distributing them at the local level would be directly dependent on the president. So, economic decentralization and political centralization would go hand in hand. Then newly enforced 1980 constitution helps better explain this strange mix of political centralization and local decentralization (Biblioteca del Congreso Nacional, 1980). The new constitution defined the nature of the political institutions of the new regime, but it would not be applicable until nine years after it was approved. Meanwhile transitory emergency regulations would prevail, which meant extreme political centralization. Hence, although the institutions stipulated in the constitution were mostly created in accordance with neo-liberal thinking on local autonomy and market reform their governance became very centralized under the emergency regulations.

One of the seven modernizations, regional decentralization, has affected the shape of "modernizations" in many public services including education. So, a discussion of the nature of regional decentralization is in order here. First of all, as mentioned above political centralization was embedded in regional decentralization. The junta divided the country into 13 regions and the regions into provinces and more than 300 municipalities. At each level, the president appointed governors and mayors from the military. During the 1970s, the Ministry of Education, similar to other ministries, deferred some powers to *Secretario Regional Ministerial*, or Regional Ministry Secretariats (SEREMIs), which were charged with administrative and supervisory duties formerly performed by the central ministry. Despite the apparent move toward decentralization, the system often functioned as a military chain of command, organized to implement central government directives (Parry, 1997, Stewart and Ranis, 1994). Mayors of municipalities would not be elected democratically until 1992, and there were no elected bodies. As a result, regional decentralization did not mean sharing power with the local constituency but rather organizing the military rule locally.

Another feature of the regional decentralization is the difference in wealth between municipalities that affected the resources these municipalities could bring to the provision of the newly decentralized public services. The policy of regional decentralization targeted mainly Santiago. In Greater Santiago, the policy of Pinochet further exacerbated the resource problem by doubling the number of municipalities in the area and creating more segregated zones within the Metropolitan Region of Santiago. According to the urban plan, *Plan Regulador*, the boundary lines between townships were drawn to make the municipal system more efficient by creating greater homogeneity within towns (MINVU, 1998). In the mean time, the government undertook a massive relocation of "pobladores", or working class people, out of well-to-do townships.[iv] As a result of relocations and the boundaries of newly created municipalities, per capita income differences among municipalities peaked.

State funding further reinforced differences among towns. Revenues such as business taxes that formerly went to the central government and later redistributed now remained in the municipality. The sudden inflow of money to already

wealthy municipalities with large tax bases resulted in an increase in the range and quality of services in wealthy towns whereas poor towns could not even provide the basic services to its citizens (Oppenheimer, 2007; Salman, 1994). In fact, one of the first consequences of regional decentralization was the firing of thousands of people working in public services, including teachers because many municipalities were too poor to provide the basic municipal services (Oppenheimer, 2007).

It is against this background of political centralization, local decentralization and urban segregation through sometimes forced relocation that all the other "modernizations", including modernization in education, took place. In the domain of education policy "modernization" meant (1) decentralizing the management of public schools from the Central Ministry of Education to municipal levels of government, (2) opening the way for private operators to create schools to compete with public schools, (3) creating a nationwide voucher system that pays equal amounts per child to both public and public and private schools, and (4) creating a testing system to provide information on school performance that will enable parents to choose where they send their children (McMeeken, 2004; Delannoy, 2000; Gauri, 1998; Parry, 1997).

While local governments would have jurisdiction over staff management at public schools and the right to hire and dismiss teachers and administer educational facilities, the Ministry of Education would maintain regulatory, pedagogical, and surveillance functions (Cox and Gonzales, 1998). In 1980, with the issuance of the Decree 3,476, the government started directly subsidizing public and private schools based on monthly enrolment (Espinola, 1993: 144). Consequently, both Catholic and for-profit nonreligious private schools began to receive vouchers in addition to the public schools. With the same decree, school buildings and land were signed over to municipal control (Gauri ,1998; Parry, 1997). All schools were transferred to municipalities by 1987 (Jofré, 1988). Moreover, *Sistema de Medición de la Calidad de la Educación* (SIMCE), System for Measuring the Quality of Education, was instituted. SIMCE serves as a standardized test of school-level achievement in mathematics, language, and science at 4th and 8th grades of the primary school and the 2nd year of high school. In brief, the reforms in education targeted mainly school governance and finance, and supplied the choice system with a testing tool to compare schools. Below is an in-depth discussion of reform in school governance and the vouchers.

DECENTRALIZATION AND THE UNIVERSAL SCHOOL VOUCHER SYSTEM

In 1980 the military government transferred responsibility for public school management from the Ministry of Education to local municipalities. The Law of Municipal Revenues of 1979 served as the legal foundation for the transfer of schools to municipalities. The law created a centrally mandated system of municipal education. Municipal mayors, or *alcaldes*, most of whom were military officers, were ordered to assume control of educational services (Gauri 1998). After return to democracy mayors began to be publicly elected in 1992.[v]

Once transferred to municipalities, public schools were placed under the control of one of two kinds of institutions. Most of the schools chose to manage their schools with *Departmento de Administracion de la Education Municipal,* or Department of Municipal Education Administration (DAEM). DAEMs are educational departments within municipalities, which exist under the larger umbrella of the municipal bureaucracy and are governed by municipal rules. They do not have a constitutional standing; hence, they are politically weak and dependent on other municipal units. DAEMs hire teachers for public schools, comply with ministerial provincial directorates' requests for information and propose the municipal teaching endowments (Gaury, 1998). DAEMs do not manage resources or make financial decisions. The division of administration and finance within each municipality receives and distributes the vouchers to schools.

The second type of institution is called "Corporation". Corporations are non-profit organizations that are not subject to direct mayoral control. Their operations are generally subject to fewer regulations. In contrast to DAEMs, the corporation head is not required to be a teacher and corporation employees are not subjected to municipal rules regarding the hiring and remuneration of municipal employees. The share of enrollment in corporation schools at the K-12 level has always been very low.

The decentralized system of school governance has never been similar to a local governance scheme whereby school administration can receive first hand information from the school environment and react to the demands of the

receivers of the service and the immediate community. Instead, public schools remained in the hands of a municipal bureaucracy with multiple layers each having a different function. Moreover, the decentralized system of school governance affected the extra resources that can be spent on education in different municipalities. Rich municipalities can add onto the voucher only for public schools and they may build school facilities.

In addition to administrative decentralization, the government drastically altered school finance. The deregulation of the K-12 education system in Chile was modeled after Milton Friedman's (1962) proposal for school vouchers. Before 1980, public school finance was determined by the need to sustain the existing teachers and the facilities. The private schools were subsidized before 1980, but they were charging tuition and receiving funds from other sources such as the Catholic Church to cover their costs (Carnoy and McEwan, 2003). After the reforms, the Ministry of Education began disbursing monthly payments to municipalities based on a fixed voucher multiplied by the number of students enrolled in their schools; private schools received equivalent per student payments if they did not charge tuition. According to Gonzales, Mizala and Romeguera's (2004: 2-3) classification Chilean vouchers are considered flat and lump-sum, because equal amount of per student vouchers are paid to schools automatically based on their monthly enrollment levels. As a result, payments to public and private schools began to fluctuate in proportion to student enrollments.

L.O.C.E. (*Ley Organica Constitucional de Ensenanza*), i.e. the Organic Constitutional Education Law, established a base voucher, which varied according to the level of education and the location of the school. Chilean law specifies a factor by which the base voucher is adjusted for students at every grade level. Both public schools and private schools that are deemed eligible to receive a voucher receive the base voucher and the adjustments. The base voucher itself can be considered a flat voucher. Selected municipalities receive "ad hoc" zone assignments to compensate for high poverty or isolation. Since 1987, schools within rural municipalities have received upward adjustments. Because of the economic crisis of the early 1980s, the declining copper prices in the 1980s, the real value of the voucher declined precipitously until the end of 1980s. It bounced back in the 1990s and continued to rise (Carnoy and McEwan, 2003; Gauri, 1998). Private voucher schools may also be financed by contributions from parents (shared financing), a practice instituted in 1996.[vi]

Currently, there are at least 22 monthly and yearly upward adjustments to the base voucher based on the geographical location of the school, the needs of teachers teaching in poor, rural areas, or in schools with children with special needs or from disadvantaged backgrounds (Departamento de Estudios y Desarrollo 2007). Despite these adjustments the fact that parents can now add money onto the voucher if they wish to send their child to a tuition charging private voucher school creates inequalities in choices based on parental resources. Moreover, wealthy municipalities can add money onto the voucher for their public schools, which creates both inter-sectoral and inter-municipal inequalities. When these differences are taken into account school resources vary based on the location and the sector of the school; however, because most adjustments and transfers are also based on the average number of students enrolled in the school the pressure to enroll and keep more students continues to be a defining feature of the education system.

The initial reforms looked like a text book application of vouchers espoused by Friedman (1962). Flat vouchers based on monthly enrollment were accepted in most schools and parents were, and still are, able to choose any school. After the democratic government came to power in 1990, the form and function of Chile's voucher system were largely maintained although new policies were developed in addition to the existing ones such as the shared financing system of 1996. So, instead of changing the voucher system, *Concertación*, a coalition of center-left political parties in Chile, has put special emphasis on instructional reforms and investments.

Beginning in 1996, President Frei proposed a six-year reform that included lengthening the school day by 8 hours a week, developing new curricula for these additional hours, conducting teacher training and providing additional money for special innovative programs to be awarded on a competitive basis. School day was lengthened to 8 hours in the Lagos government. Also, the democratic government gave priority to improving poor primary schools through direct resource investments. The 900 Schools Program, P-900, was targeted at high poverty and low-achieving schools (OECD, 2004). In 1992, The Program to Improve The Quality of Equity of Pre-Primary and Primary Education (MECE) was initiated with World Bank financing to improve all public schools with textbooks, libraries, and infrastructure improvements. Later, President Michelle Bachelet highlighted education in her campaign and promised programs to reduce educational inequalities. In June 2006, however, she faced massive street protests by

public school students who demanded reform of the L.O.C.E. (Ley Organica Constitucional de Ensenanza) of the past military regime, and similar current protests erupt currently in Chile.

DIFFERENCES BETWEEN SCHOOL SECTORS

Public schools and private voucher schools

Chile's reforms encouraged a rapid growth in private school enrollment in the 1980s that was driven by a rapid expansion of nonreligious and profit maximizing schools. Hence, Chilean K-12 education has developed three sectors: public, private voucher and private non-voucher elite schools. Fee-paying private schools, which have always existed, do not compete with public schools, as their fee is, on average, about five times the per-student subsidy. On the other hand, the voucher plan created a massive redistribution of enrollment across private voucher and public schools. At the beginning of the 1980s, around 15 % of students were enrolled in private voucher schools and almost 80 % in public schools. During the return to democracy in 1990, the same figures became 32% and 58%. By 1996, around 33 % of enrollments were in private voucher schools. As of 2006, 44% of total enrollment were in private voucher schools, whereas 49.7 % of the students were enrolled in public schools (Departamento de Estudios y Desarrollo, 2007; OECD 2004). In 2012, a majority of K-12 students, 52.9% of them, is in private voucher schools (Departamento de Estudios y Desarrollo, 2012).

In addition to Catholic schools, many for profit private schools joined the voucher program. For-profit voucher schools best fit the description of educational privatization proponents (e.g. Chubb, 2001). They are profit driven, targeting large numbers of students in order to maximize profits from Chile's per-pupil voucher formula. They are often controlled by a group of off-site owners, in some cases with private shareholders, and often have ties to other industries, which permits them access to a greater number of potential customers and investors (Elacqua, Contreras, and Salazar, 2008). Private voucher schools with these characteristics are more likely to recruit and retain a higher portion of less expensive to educate students to maximize their profits. McEwan and Carnoy (2000) report that for-profit schools account for 21 % of primary school enrollments, whereas 10% of primary enrollments is in Catholic voucher schools. Using tax status to classify private schools, Elacqua (2005) finds that 70% of private schools is for-profit.

Non-profit voucher schools, including Catholic,[vii] Protestant,[viii] and secular organizations,[ix] are more likely to be characterized by a mission that targets disadvantaged students. These schools, which are subsidized by the Church or local businesses, often have access to donated facilities and teachers willing to work for below-market salaries, and thus are able to provide a range of services to disadvantaged students whose costs exceed the voucher (Elacqua, Contreras, and Salazar 2008).

The students who enroll in each type of school are different in many respects. Those attending private non-voucher schools come from families that have much higher incomes on average, and are headed by parents with substantially more schooling. The average father of a student in a private non-voucher school has at least some college education, which is not true of any other school type. Differences among students from public and private voucher schools are somewhat less pronounced. Nonetheless, the families of students from private voucher schools are still of higher socioeconomic status than public school families as shown in Tables 1 and 2.[x]

Table 1: Classification of Schools into Socioeconomic Groups for 4th Grade Students Taking the SIMCE Language and Mathematics Tests.

SCHOOL's SOCIO-ECONOMIC GROUP	YEARS OF EDUCATION		HOUSEHOLD INCOME	THE VULNERABILITY INDEX (IVE)* MOTHER
	MOTHER	FATHER		
LOW	Less than 9	Less than 9	$0 - $134.000	60,01% and more
LOW-MIDDLE	9 - 10	9 - 10	$134.001 - $215.000	37,51% - 60%
MIDDLE	11 - 12	11 - 12	$215.001 - $375.000	20,01% - 37,5%
MIDDLE-HIGH	13 - 14	13 - 15	$375.001 - $800.000	0,01% - 20%
HIGH	More than 14	More than 15	$800.001 and more	0
* IVE stands for the percentage of vulnerable students in the school. It refers to the percentage of students benefiting from the National School Aid and Scholarships Program (JUNEAB) in each school.				

Source:Departamento de Estudios y Desarrollo, 2007

Table 2: Distribution of Students and Schools across School Socioeconomic Status Groups and Sectors for 4th Grade Students Taking the SIMCE Language and Mathematics Tests.

SCHOOL's SOCIO-ECONOMIC GROUP	ENROLLMENT			SCHOOLS		
	% Public	% Private Voucher	% Private Non-Voucher	% Public	% Private Voucher	% Private Non-Voucher
LOW	7%	2%		29%	9%	
LOW-MIDDLE	24%	7%		22%	6%	
MIDDLE	14%	21%		6%	12%	
MIDDLE-HIGH	1%	15%	0%	1%	9%	1%
HIGH		1%	6%		1%	5%
NATIONAL	**47%**	**46%**	**7%**	**58%**	**37%**	**5%**

Source:Departamento de Estudios y Desarrollo, 2007

The differences are even more visible when we look at the share of vulnerable children in each school sector 32% of total enrollment in private-voucher schools without tuition is composed of vulnerable students whereas the same figure for private voucher schools with tuition is 10.8%. The add-ons to the voucher seem to create further segregation within the voucher school sector based on parent resources. Inter-sectoral and socio-economic differences are also reflected in academic achievement. Tables 3 and 4 show language and mathematics SIMCE scores of 4th and 8th graders across school sectors and school socio-economic status (Unidad de Currículum y Evaluación , 2008). Average SIMCE scores across sectors for both language and mathematics show a private school advantage. However, when we look at each school's socioeconomic status group, public, private voucher, and private non-voucher schools perform best among low, middle, and high status groups respectively.

Table 3: Distribution of SIMCE Language and Mathematics Test Scores across School Socioeconomic Status Groups and Sectors for 4th Grade Students

SOCIO-ECONOMIC GROUP	LANGUAGE			MATHEMATICS		
	% Public	% Private Voucher	% Private Non-Voucher	% Public	% Private Voucher	% Private Non-Voucher
LOW	(+)239	230	-	(+)224	210	-
LOW-MIDDLE	236	240	-	225	229	-
MIDDLE	248	(+)258	-	240	(+)250	-
MIDDLE-HIGH	274	278	-	269	273	-
HIGH	-	292	(+)300	-	291	(+)299
AVERAGE	**241**	**261**	**299**	**231**	**254**	**298**
(+) means that the average SIMCE score if higher for that school sector among schools with the same social group.						

Source:Departamento de Estudios y Desarrollo, 2007

Table 4: Distribution of SIMCE Language and Mathematics Test Scores across School Socioeconomic Status Groups and Sectors for 8th Grade Students

SOCIO-ECONOMIC GROUP	LANGUAGE			MATHEMATICS		
	% Public	% Private Voucher	% Private Non-Voucher	% Public	% Private Voucher	% Private Non-Voucher
LOW	(+)233	225	-	(+)234	224	-
LOW-MIDDLE	235	238	-	236	240	-
MIDDLE	246	(+)258	-	248	(+)260	-
MIDDLE-HIGH	(+)292	277	-	(+)299	281	-
HIGH	-	299	301	-	308	(+)314
AVERAGE	**241**	**260**	**299**	**242**	**263**	**312**
(+) means that the average SIMCE score if higher for that school sector among schools with the same social group.						

Source:Departamento de Estudios y Desarrollo, 2007

In addition to class and sector differences, the Chilean education has a sharp rural urban divide. Only 12.4% of the total enrollment is in rural areas in Chile, but rural areas have 48.7 % of all schools in Tables 5 and 6 (Unidad de Currículum y Evaluación, 2008). The difference is due to the high supply of public schools: 79.3% of all schools in rural areas is public. Because the density of the population is low in rural areas the private school supply remained limited. However, the number of schools needed to address the needs of scattered families is high, and public schools address the needs of these families. This article focuses on the Metropolitan Region of Santiago because of its competitive urban context and population density. School choice policies including vouchers are often proposed as cures to the ills of inner-city public schools; hence, focusing on the urban context is particularly useful. However, it should be noted that the market-like school choice arrangements are least likely to take root in rural contexts where the number of children is not high enough to attract several private schools to the area. Hence in such areas, school supply remains too low to induce competition.

Table 5: Distribution of Schools across Rural and Urban Areas and School Sector

Geographic Area	Public		Private Voucher		Private Non-Voucher		Total	
Urban	1.777	39,2%	2.328	51,3%	430	9,5%	4.535	51,3%
Rural	3.415	79,3%	876	20,3%	15	0,3%	4.306	48,7%
Total	**5.192**	**58,7%**	**3.204**	**36,2%**	**445**	**5,0%**	**8.841**	100%

Source: Unidad de Currículum y Evaluación, 2008

Table 6: Distribution of Enrollment across Rural and Urban Areas and School Sector

Geographic Area	Public		Private Voucher		Private Non-Voucher		Total	
Urban	827.593	44,0%	914.139	48,6%	137.393	7,3%	1.879.125	87,6%
Rural	205.436	77,2%	57.760	21,7%	2.781	1,0%	265.977	12,4%
Total	**1.033.029**	**48,2%**	**971.899**	**45,3%**	**140.174**	**6,5%**	**2.145.102**	**100%**

Source: Unidad de Currículum y Evaluación, 2008

Rules and regulations governing public and private voucher schools

Public and private voucher schools in Chile differ in many respects: the standards they have to comply with, their ability to hire and fire teachers, school finance, and admissions practices. In order to understand whether those

differences parallel Chubb and Moe's expectations of private and democratic accountability and characterization of public and private schools this article discuss the establishment and operation standards, rules and regulations governing teacher's employment, school's financial resources, and admissions policies first for the public school sector and then for the private voucher school sector.

As explained above public schools are governed by municipalities through DAEMs and they receive their financing including vouchers from the division of administration and finance within each municipality. Hence, their many functions are monitored and supported by different layers of the municipal bureaucracy. In addition to accountability to DAEMs, the public schools have to comply with the Ministry of Education regulations.

The role of the Ministry is supposedly limited to "technical-pedagogical issues", with administration left to municipalities, or in the case of private schools, to the school owners but the Ministry's technical role gives it discretionary power in setting the curriculum. Because the minimum curricular requirements are high few schools can propose its own curriculum. The Ministry enforces its rules on curriculum, infrastructure, and classroom capacity by auditors from the ministerial provincial directorates (DIRPROVs) to check schools' physical state, possession of necessary documents, conformity with ministerial norms and enrollment records (Gauri, 1998: 26-27). These regulations apply both to public schools and private schools.

There are other regulations, however, that apply mostly to public schools.[xi] Ministerial Decrees define the role of the director, inspector, the pedagogical unit, the administrative unit, teacher's council, the parent association, and student organization. Also the documents public schools are permitted to keep, grade scales, tests that should be administered in certain intervals, and personnel ranks are all enumerated by the Ministry and enforced by the SEREMIs.[xii]

In addition to these regulations public schools are constrained in their governance because of the Teacher Code that governs the hiring and firing of their teachers. At the beginning of the education reform movement, the military government dissolved the teachers' union and fired teachers with anti-junta views (Parry, 1997). Teachers lost their status as civil servants, reverting to municipal contracts (Gauri, 1998; Parry, 1997). In the mean time teachers became municipal employees and instead of conforming to the national *Escala Unica de Remuneraciones* (The Scale of Renumerations), their wages and working conditions were governed by the more flexible *Codigo de Trabajo* (Labor Law). As a result, teachers lost guaranteed job security, paid vacations, standard wage scales, a 30-hour week, and the right to collective bargaining.

With the return to democracy teachers began seeking improved wages and working conditions. Negotiations between the government and teachers resulted in the passage of the 1991 *Estatuto Docente* (Teacher Code), which introduced regulations to the public school teacher market. Wage floors were set for teachers with various levels of experience and training; these minimum wages were legislated to vary in lockstep with the voucher's value. Limits on hiring and firing of public teachers were also introduced.

Public school teachers could be hired as either tenured or contracted teachers. Tenured teachers were to be hired through public contests in each municipality, and severe restrictions were placed on their firing and reassignment. If they are fired from one school they have to be rehired in the same township unless a serious crime is committed. The *Estatuto Docente* makes it unlawful for municipalities to dismiss teachers on the grounds of a decline in enrollment, or even to transfer a teacher to another school with greater enrollment without her consent (Biblioteca del Congreso Nacional 1996).[xiii] Contracted teachers had fewer restrictions placed on their hiring and firing but could account for no more than 20% of a municipality's teacher work force. The contracts of private school teachers were still governed by the *Codigo Trabajo* (Labor Code), which permitted significantly more flexibility in hiring and firing for private voucher schools.

Although public and private voucher schools are both eligible to receive the same per student voucher, wealthy municipalities can add to the per student voucher, transfer funds to schools in financial distress, or build school facilities. However, they can not officially try to reduce their costs by "cream skimming' easy to educate students because public schools are legally forbidden from administering admissions tests or selecting students by other means. However, most private voucher schools apply informal interviews, and certain parents can be discouraged from applying to the school during the interview.

Unlike public schools, private voucher schools are not governed by DAEMs but by their governing boards, or owners. In the first few years of the voucher programs, setting up a private voucher school had very few requirements such as holding a primary school degree; however, over time complaints about lax standards somewhat increased the requirements private voucher schools should comply with. For instance, in 1983, the Ministry authorized SEREMIs to inspect schools for safety and hygiene (Decree 81/83), and gave the provincial directorates the authority to establish the required teaching materials for each school (Decree 615/83). A decree passed in 1996 also requires private voucher schools to have at least 15% vulnerable students. Despite the increase in regulations, the standards they are subjected to still do not go beyond what is necessary for maintaining the infrastructure, except for curriculum as explained above.

The initial requirements to set up a private voucher school are explained each year in the "*Educational Subvention Guide*" published by the Ministry of Education (Departamento de Estudios y Desarrollo, 2007). The school founder, *el sostenador*, who is responsible from the operations of the private voucher school is required to have secondary education, and no serious criminal record. 51 % of private voucher schools belongs to individual owners. If the *sostenador* is a legal person, similar rules apply to its members. In order to be eligible for vouchers there are 8 simple rules for the school (Departamento de Estudios y Desarrollo, 2007: 4-5):

1. The school should be officially recognized by the SEREMI.
2. The school should have at least 15% vulnerable students (Decree 196/1996).
3. The regulations on the maximum and the minimum number of students should be applied to class size unless otherwise noted by the Ministry for pedagogical or other reasons.
4. The school should have a full cycle of grades as required by the level of education.
5. The school should have an internal regulation specifying the rights and duties of the school, students, and parents and what should be done in case of noncompliance. The internal regulation should be communicated to the parents at the time of registration and amendments should be immediately sent to parents. Only those sanctions and measures that are in the internal regulation can be applied.[xiv]
6. The school office have a publicly visible notice stating the admissions rules and disciplinary measures according to the law Nº18.962 and to the Decree Nº2 of 1998 of Subsidies.
7. No real or legal person can supply funds for the school that violate registration rules except as authorized by the law.[xv] In the case of schools that implement processes of selection, the total and conditions of the registration fee should not exceed the limit set by the Ministry.[xvi]
8. The school should abide by the personnel contracts, and laws governing their payments.

In brief, private voucher schools should adopt the minimum requirements in curriculum, comply with the maximum class-size number, possess a complete cycle of primary or secondary education, charge no more than the small fees deemed permissible, and pay the social security of the employees. In 1986, a series of infrastructure requirements were imposed on private voucher schools because of alleged abuses (Gauri,1998). The decrees that followed set exact measurements on school infrastructure and equipment, which suddenly increased the costs of the schools. Because the adaptation period was short many schools closed down as a result. However, the 1986 requirements are no longer enforced or rarely enforced. It is extremely rare that a school closes down because it does not comply with these requirements. Perhaps the only real scrutiny private voucher schools are subjected to is their financial audits. Auditors from the DIRPROVs randomly check attendance documents because schools have an incentive to over-report their enrollment to receive more vouchers. Failure to comply with proper account keeping rules results in large fines (Circular 606, MINEDUC).

Private voucher schools face no extra limitation in dealing with the teachers compared to other personnel because their contracts are governed by the *Codigo Trabajo* and not by *Estatuto Docente*. Most private voucher school teachers are not in a union. The relative lack of job security resulted in the hire of relatively inexperienced young teachers especially by the for-profit private voucher schools. Some of these teachers had to work in two schools because the schools operated in a two-shift basis. Unlike private voucher school teachers, public school teachers tend to be more experienced, and work for the same school for longer periods of time (Departamento de Estudios y Desarrollo, 2006) because only public schools have a tenure system. The fact that wealthy municipalities can add funds to the voucher help their public schools employ more experienced and better teachers.

Private voucher schools' main source of income is the per student voucher. As mentioned above, the policy of shared financing, which began in 1996, contributed to their income. 43% of all private voucher schools charge tuition, however small (MINEDUC 2008). The tuition contributions do not reach the level of wealthy municipalities' contributions to their public school. However, private voucher schools with religious affiliation can receive funds from their religious organizations, and some voucher schools that belong to a network with private elite schools receive add-ons to the voucher.[xvii] In addition, private voucher schools can use student selection tools such as exams, but their criteria should not be based on social class. In short, except the minimum standards by the Ministry of Education the school owner has the authority in all decisions in a private voucher school. The school is not subjected to the authority of DAEMs. Setting up a school is fairly easy. The owner basically needs to have a high school degree and comply with building codes and space requirements, and have a list of teachers. Gauri (1998) and Magendzo et al. (1988), however, argue that compared to any other period of Chilean history the government monitors private schools more closely and frequently. Monitoring and standardization may have increased in Chilean education for all schools; but there is a clear difference between public and private school governance, their supplemental resources and their flexibility in the teacher labor market. Despite intra-sectoral differences especially for the private voucher school sector, the institutional arrangements that allow for private voucher schools seem to give them the incentive to cater to their parents' wishes more.

School sectors and standardized test scores

Given the enormous energy devoted to educational reform in Chile, the fact that Chile scores badly in international tests, and that its own testing system SIMCE shows only slight improvements cause major disillusionment with how the educational system performs as a whole (OECD, 2004). Hsieh and Urquiola (2006) using differences across roughly 300 municipalities show that the first effect of the school voucher program was increased sorting and not improvements in test scores, as the "best" public school students switched to the private sector. Using test scores, repetition rates, and grade for age as measures of achievement, they find no evidence that the large reallocation of students from public to private schools improved average educational performance in Chile.

Most parents rely on reputation of the school in their school choice decision, and in Chile reputation is simply a function of the social class of a school's student population. SIMCE results were not widely distributed because of resistance from teachers, who feared it would be misinterpreted. Instead of social background of the students and the low level inputs to the school parents would blame the teachers (Gauri, 1998). Although the test scores' public dissemination increased over time, parents may have hard time interpreting them because the SIMCE scores do not control for selection bias and do not provide value-added information per student. As a result, parents may use social class as a shortcut to academic success, which in turn reduces the pressure on private voucher schools to improve their test scores. Instead, they can attract parents by enrolling and keeping students from relatively higher social classes, hence, reducing their overall costs.

In fact, Carnoy and McEwan (2003) concluded that private voucher schools do not score higher than public schools. Using Spanish and Mathematics achievement test data collected by the Ministry of Education between 1990 and 1997 and background data on students they (McEwan, 2001; McEwan and Carnoy, 2000) find that non-religious privately run voucher schools are marginally less effective than public schools in producing Spanish and Mathematics achievement in the fourth and eighth grades after controlling for socioeconomic status. Nonreligious private voucher schools are even less effective compared to public schools when they are located outside of the capital of Santiago. McEwan and Carnoy (2000) argue that the difference may be due to the different resources in nonreligious voucher schools such as the existence of a greater percentage of teachers with short-term contracts. On the other hand, Catholic voucher school students score higher than public school students controlling for SES differences and selection bias.

Although they produce somewhat lower test scores non-religious private voucher schools cost about 13% less than public schools. The differences in costs may be due to regulations imposed on municipal schools but not on private voucher schools. These include higher public-sector wages for teachers and other personnel and less public-sector flexibility in managing infrastructure investments. Catholic schools produce somewhat equal test scores but they are equally cost-effective controlling for test-scores, student social class, and school location. McEwan and Carnoy (2000) argue that Catholic schools spend more in absolute terms compared to public schools, thereby producing

greater achievement, even though their cost effectiveness is similar to that of public schools. They also argue that thanks to vouchers and public school response to increased competition, the average scores of pupils in public schools may have increased by 1990 to the point where public school effectiveness achieved parity with private schools.

Also, McEwan and Carnoy (1999) find that the effect of private voucher school competition on test scores is positive in the metropolitan region of Santiago, though modestly so, accounting for a roughly .2 standard deviation increase in test scores over 15 years. Outside the metropolitan region competition has small negative effects. The lack of or the minimal size of competitive effects may have two reasons. First, some public schools may lack the proper incentive to compete, in spite of declining enrollment and revenues. Gauri (1998) explains that some municipalities faced "soft" budget constraints during the 1980s. When voucher revenues declined, these national governments lobbied the national government for extra budget allotments, instead of improving quality. Second, some public schools may not possess the means to improve quality, even given proper incentives because they may simply lack the financial, administrative, or pedagogical resources that are necessary to raise achievement.

CONCLUSIONS

The universal school voucher system in Chile was modeled after Milton Friedman's (1962) proposal for school vouchers. Hence, its design is very close to his idea of creating a market for schools. The vouchers are flat and can be spent in public or private schools, including religious private schools. Parents can enroll in any school, and all parents have to make a school choice decision. With the shared financing scheme introduced in 1996, parents can add money onto the voucher. Moreover, As Friedman would have predicted a host of new schools have entered the K-12 market. The growth in the private voucher sector was driven by for-profit voucher schools. The criteria for eligibility to receive a voucher for private schools are not strict.

These main features of the existing system seem to fit Friedman's (1962) description of a school voucher system. However, there have been other developments that affected how schools are financed and governed such as the military regime's urban policy. That policy created segregated zones within metropolitan areas and increased the resource gap among municipalities. Combined with the decentralizing features in the education reform, school finance became more local than ever for public schools in Chile. Public school resources came to vary according to municipal transfers in addition to school enrollment, and the fact that such transfers apply only to public schools skew the playing field considerably in favor of public schools. As a result, it is extremely rare that a public school closes down for financial distress. However, such disclosures have happened in the private voucher school sector especially in the mid 1980s (Gauri, 1998).

Also, the local control of public schools typical of school voucher proposals is not the municipalization observed in Chile. The military regime's application of decentralization created another layer of local control by the junta of generals. As a result, it was not geared towards getting first hand information on what students and parents need and want and making changes accordingly. The mayors, and the high-ranking personnel of the military employed in the DAEMs had very little information on governing schools. With the return to democracy, mayors have become publicly elected. Public election of the mayor of a municipality should increase her sensitivity to local educational needs; however, election zones are smaller than where the vouchers can be spent, basically everywhere in the country. It is because most public school students go to schools in their township that the wealthy municipalities have an incentive to transfer extra resources to schools either in funds, or as school facilities.

Aside from the effect of decentralization on the finances of public schools in wealthy municipalities, the main structure of the initial design is still in place in Chile. Flat vouchers, with many but minor adjustments, accepted in public and private schools everywhere, and almost free entry into the private voucher school market make the Chilean system very close to what Friedman prescribed in the 1960s. However, Friedman himself left the consequences of having both public and private schools in a voucher system open. As the Chilean case shows once the school voucher reform is applied, the sectoral differences become more visible. In order to understand how the voucher school system performs as a whole, we need to understand the environment surrounding the different types of schools.

Chubb and Moe (1990) characterize public and private schools as institutions with different constituencies operating in different environments. Public schools are accountable to many constituencies and the bureaucracies that regulate them. As a result, they have less autonomy, and they are less likely to prioritize their most immediate constituency, the parents. On the other hand, private schools are autonomous and because their survival depends on the parents they serve they are more attuned to their needs. The review of the governance of Chilean public and private schools show that public and private voucher schools are somewhat similar to the ideal types described by Chubb and Moe (1990). Public schools are governed by DAEMs which are municipal organizations, yet they are also subject to Ministerial regulations due to several government decrees on education in public schools. As a result, they are embedded in municipal and national bureaucracies. On the other hand, private voucher schools are relatively autonomous. Their owner or the governing board is responsible from the administration of the school. The schools have to comply with the minimum standards set by the Ministry in health and safety, infrastructure, and account keeping. [xviii] It seems the only exception is the curriculum standard, which is considered too high by most schools. Moreover, municipalities help their public schools, if they can, by increasing their vouchers or by building facilities. Although private voucher schools may charge tuition, this extra-income fluctuates according to enrollment whereas the far higher extra-funds given by wealthy municipalities to public schools shield public schools from enrollment pressures.

The similarities to Chubb and Moe's (1990) account of public and private schools having different accountability structures seem to have increased after the return to democracy. Although the military government wiped out teacher unions, and subjected teacher contracts to the Labor Code in the 1980s, with the return to democracy teachers in public schools once again strengthened their job security with the new Teacher Code. Even if a public school loses students and faces financial distress, the tenure policies for teachers protect them from getting fired. There is no similar protection for private voucher school teachers. Their employment is governed by the Labor Code, which makes hiring and firing teachers considerable easier. As a result, teacher's employment is linked to the survival of the private voucher school, which runs on per student vouchers.

In short, although the main features of the school voucher system and how public and private voucher schools operate parallel assumptions of the school voucher proposals in the literature, one should pay attention to contextual changes in the system, especially in school finance, which may mediate the effect of vouchers on school outcomes. First, with the urban decentralization in the Chilean context, the resource differences between municipalities seem to affect the degree to which public schools are exposed to enrollment threats. Second, the shared financing scheme creates an extra source of revenue for tuition charging private voucher schools, and 43% of all voucher schools (MINEDUC, 2008) charge additional tuition. Although small, these tuitions may change the status of these schools in the eyes of the parents. The tuition payment is directly made by the parents unlike the voucher, which automatically follows the child to the school. Hence, empirical studies should account for municipal wealth and tuition for private voucher schools. Third, employment of teachers is governed by two different laws. School voucher outcomes should be interpreted with an eye on these two different incentive sets for teachers, one with a tenure system and the other without it.

Another set of impacts involves academic quality in K-12 education. One educational outcome linked to school vouchers is improved test scores. However, improved test scores do not directly follow from the market model of education, which promises efficiency, i.e. reduced costs for the same level of educational output broadly defined. Despite the fact that improved test scores is not a central feature of the idea of having a market for schools, previous research has focused on whether the universal school voucher system delivered higher test scores. As discussed above, McEwan and Carnoy (1999) show that controlling for student level confounding effects the private school advantage in standardized test scores diminishes. Also, Hsieh and Urquiola (2006) showed that the most immediate impact of school vouchers has been parental sorting based on socio-economic status and not improving test scores. Moreover, stagnating or marginally improving scores in international tests have been a cause of concern for Chileans since the inception of the universal school voucher system. Hence, the evidence has so far shown that the universal school vouchers could not produce higher test scores, or an organizationally effective private school sector that improves test scores controlling for parental demographics.

The relative high satisfaction of private voucher school parents compared to public school parents may explain why after the transition to democracy Chilean governments have kept the basic structure of the universal school voucher system of the military regime despite stagnating test scores. The democratic governments of Chile made changes in

regulations governing hiring and firing of teachers in the public school sector in the 1990s, but the same governments did not alter the rules of the game for private voucher schools. Despite recurring legal proposals for strict control of private voucher schools, the changes in the laws governing educational institutions at the K-12 level kept the for-profit status and autonomy of private voucher schools.

From the perspective of academic achievement, the stability of the universal school choice policy has become more of a curse than a blessing. The finding (Erisen, 2008) that private voucher school parents' satisfaction is driven by non-academic considerations suggest that parental pressures can not be counted on to improve academic achievement. If parents and schools care more about social class than academic achievement, and if they are satisfied with their schools, educational reform proposals that aim to improve academic achievement by altering the structure of the existing school voucher system may not find a broad constituency supportive of change. If a large number of parents were unhappy with their schools it would be easier to address the problem of stagnating test scores in Chile by new educational reform movements. In the long run, however, democratic politics of education can also give parents and students in low income schools, which are mostly public schools, a political voice. They may demand more educational equality and create a countervailing force against private voucher school parents who prefer to keep the current system as it is.

REFERENCES

BIBLIOTECA DEL CONGRESO NACIONAL. (1980). **Constitucion Politica de la Republica de Chile de 1980**. http://www.bcn.cl/leyes/pdf/actualizado/242302.pdf

BIBLIOTECA DEL CONGRESO NACIONAL. (1980). **Estatuto Docente**. http://subvenciones.mineduc.cl/seccion/documento/2D20020404161328110 94.pdf

CARNOY, M. AND McEWAN, P. J. (2003). "Does Privatization Improve Education? The Case of Chile's National Voucher Plan". In D. N. Plank ve G. Sykes (Eds.), **Choosing Choice: School Choice In International Perspective**, (pp. 24-44). New York, NY: Teachers College Press.

CASTAÑEDA, T. (1992). **Combating Poverty: Innovative Social Reforms in Chile during the 1980s**. San Francisco, Ca.: International Center for Economic Growth.

CHUBB, J. E. AND TERRY, M. M. (1990). **Politics, Markets, and America's Schools**. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

CHUBB, J. E. (2001). "The Profit Motive. The Private Can Be Public", **Education Next**, 1: 1.

COX, C. AND P. GONZALEZ. (1998). "Educacion: De Programas De Mejoramiento A Reforma". In Rene Cortazar and Joaquin Vial (Eds.), **Construyendo Opciones: Propuestas Economical Y Sociales Para El Cambio De Siglo** (pp.233-277). Santiago: Cieplan-Dolmen.

CLERT, C. AND WODON, Q. (2001). **The Targeting of Government Programs in Chile: A Quantitative and Qualitative Assessment**. World Bank, August.

DELANNOY, F. (2000). "Education Reforms in Chile, 1980–98: A Lesson in Pragmatism, Country Studies", **Education Reform and Management Series**, 1(1), Washington DC: World Bank.

DEPARTAMENTO DE ESTUDIOS Y DESARROLLO. (2006). **Anuarios Estadisticos**. Capitulo_4. http://w3app.mineduc.cl/DedPublico/anuarios_estadisticos

DEPARTAMENTO DE ESTUDIOS Y DESARROLLO. (2007). **Guia de Subvenciones Educacionales. División de Planificación y Presupuesto**, Ministerio de Educación. July. Santiago. http://w3app.mineduc.cl/mineduc/ded/documentos/Guia%20Subvenciones%202007.pdf

DEPARTAMENTO DE ESTUDIOS Y DESARROLLO. (2012). http://data.mineduc.cl/

ELACQUA, G. (2005): "How Do For-Profit Schools Respond to Voucher Funding? Evidence from Chile," **Occasional Paper Series National Center for Study of Privatization in Education**, Teachers College, Columbia University.

ELACQUA, G., D. CONTRERAS AND F. SALAZAR. (2008). "Scaling up in Chile", **Education Next**. 8(3).

ESPINOLA, V. (1993) "The Educational Reform Of The Military Regime In Chile: The School System's Response To Competition, Choice, And Market Relations," Ph.D. Dissertation, University of Wales College, Cardiff.

FRIEDMAN, M. (1962). **Capitalism and Freedom**. Chicago, IL: University of Chicago Press.

FOXLEY, A. (1983). **Latin American Experiments in Neoconservative Economics**. Berkeley, CA: University of California Press.

GAURI, V. (1998). **School Choice in Chile: Two Decades of Educational Reform**. Pittsburgh, PA, University of Pittsburgh Press.

GONZÁLEZ, P., MIZALA, A. AND ROMAGUERA, P. (2004). "Vouchers, Inequalities and the Chilean Experience", **Working Paper, Center for Applied Economics** (CEA).

HSIEH, C. T., AND URQUIOLA, M. (2006). "The Effects Of Generalized School Choice on Achievement and Stratification: Evidence From Chile's School Voucher Program", **Journal of Public Economics**, 90:1477–1503.

JOFRE, G. (1988). "El Sistema de Subvenciones en Educacion: La Experiencia Chilena", **Documento de Trabajo No: 99, Santiago: Centro de Estudios Publicos**.

LADD, H. AND FISKE, E. B. (2001). "The Uneven Playing Field of School Choice: Evidence from New Zealand", **Journal of Policy Analysis and Management**, 20(1): 43-63.

McEWAN, P.J. AND CARNOY, M. (1999). "The Impact of Competition on Public School Quality: Longitudinal Evidence on Chile's Voucher System", Unpublished manuscript, Stanford University.

McEWAN, P.J. AND CARNOY, M. (2000). "Effectiveness and Efficiency of Private Schools in Chile's Voucher System", **Educational Evaluation and Policy Analysis**, 22: 213-240.

McEWAN, P.J. (2001). "The Effectiveness Of Public, Catholic, And Non-Religious Private Schools In Chile's Voucher System", **Education Economics**, 9(2): 103-28.

MINEDUC. (2008). The Chilean Education System, Agenda II Forum Hemisférico: "La Calidad de la Educación" www.inep.gov.br/internacional/forum2/apresentacoes/14-06/5.ppt

OECD. (2004). **Revisión de Políticas Nacionales de Educación**. Paris: OECD.

OPPENHEIMER, L. H. (2007). **Politics in Chile: Socialism, Authoritarianism, and Market Democracy**. Boulder, CO: Westview Press.

MAGENDZO, A.,EGANA, L. AND LATORRE, C. L. (1988). **La Educacion Particular y los Esquemas Privatizantes en Educacion bajo un Estado Subsidario (1973-1987).** Santiago: PIIE

McMEEKEN, R. W. (2004). "Chile: Vouchers and Beyond". In Iris C. Rotberg (Ed.) **Balancing Change and Tradition in Global Education Reform** (pp.83-107). Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

MINVU. (1998). Plan Regional de Desarrollo Urbano. Santiago.

PARRY, T. R. (1997). "Decentralization and Privatization: Education Policy in Chile", **Journal of Policy**, 17(1): 107-133.

PLANK, D. N. AND SYKES, G. (2003). **Choosing Choice: School Choice in International Perspective**. NY: Teachers College Press.

SALMAN, T. (1994). "Challenging the City, Joining the City: The Chilean Pobladores between Social Movement and Social Integration", **Bulletin of Latin American Research**, 13(1): 79-90.

STEWART, F. AND RANIS, G. (1994). "Decentralization in Chile", **Human Development Report Occasional Papers** No. 14. New York: United Nations.

UNIDAD DE CURRÍCULUM Y EVALUACIÓN (UCE). (2008). **Resultados Nacionales SIMCE**. Santiago: Ministerio de Educación.

VALDES, J. G. (1995). **Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile**. New York, NY: Cambridge University Press.

WOLF, P. AND MACEDO, S. (2004). **Educating Citizens: International Perspectives on Civic Values and School Choice**. Washington, DC: Brookings Institution Press.

[i] In fact, market reform ideas began to take shape at beginning of the 1950s in the publications of Economic Commission for Latin America of the United Nations, and in collaborations between University of Chicago Department of Economics and Universidad Catolica in Chile.

[ii] As part of a contract between the University of Chicago, the Universidad Catolica de Chile, and the International Cooperation Administration (later Agency for International Development), which fostered the study of economics in Chile, a group of twenty six Chilean economists were trained in Chicago. Some of them were hired as full professors upon their return to Chile by Universidad Catolica where they completely transformed the economics department with the help of their professors at Chicago. Hence, Universidad Catolica's "Chilean Project" supplied the human capital needed by the military government to create a new regime and became the ideological hub for the social reforms that followed.

[iii] Similar1980 television series "Free to Choose" by Milton Friedman was broadcast in the US by Public Broadcasting Corporation. The series was updated in 1990 with introductions by figures like Arnold Schwarzenegger and Ronald Reagan.

[iv] Urban policy created a large number of people called "guests" forced to live with relatives or friends. Out of 12 million Chileans in the late 1980s about 2.5 million were guests (Clert and Wodon, 2001).
[v] Local mayoral elections and universal school vouchers that can be spent in any municipality would create a dilemma for mayors if parents tended to choose schools across municipalities. Better service provision would increase the demand from parents living outside the municipality for the municipal schools. Because elections of mayors are local and out of municipality parents cannot vote in local elections, mayors would have decreased political pressure to improve the municipality's schools. However, wealthy municipalities still transfer extra-funds to their schools. The existence of such transfers may indicate that parents tend to choose schools in their municipalities. Hence, urban segregation and geographically clustered school choice sets of parents may still make these transfers electorally useful for mayors.
[vi] The "shared financing" law in Chile allows private voucher schools and public high schools to charge fees that can be up to 1.6 times the basic voucher payment. Discounts to vouchers are applied progressively. If monthly tuition is less than half the level of the *Unidad de Subvención Escolar* (USE), no discount is applied. Tuition fees between one half and one USE incur a 10% deduction. Fees between one and two USE incur a 20% deduction. Fee charging schools must also devote up to 10% of their additional income to finance scholarships. The USE is the monetary index, valued at $14.206,936 Chilean pesos (US$ 29.6) in 2007.
[vii] Branches of the Catholic Church include religious orders, parishes, archdiocese, and religious foundations.
[viii] Protestant church schools include Methodist, Baptist, Seventh-Day Adventist, Anglican, Lutheran, Presbyterian churches.
[ix] Most of the secular nonprofit schools are branches of foundations that were created for other specific tasks, such as the Aid Corporation for Children with Cancer. Some foundations were created by community development groups such as the Rural Social Development Corporation.
[x] The figures presented in Tables 1 and 2 are available only for the 2007 examinations. The Ministry of Education in Chile determines the socio-economic status of schools based on the information collected with the administration of SIMCE tests, based on -among other things- parent surveys. SIMCE test are administered in all schools at 4th and 8th grades of the primary school and the 2nd grade of high school. Hence the Tables 1 and 2 show enrollment and the number of schools across socioeconomic categories and school sectors based on 2007 SIMCE tests of language and mathematics for 4th graders.
[xi] Rules on the selection of school names and colors for school uniforms apply to both sectors, public and private vouchers.
[xii] See http://www.seremi13minvu.cl/ for different Decrees and Laws applied by the Metropolitan Region of Santiago SEREMI.
[xiii] See http://subvenciones.mineduc.cl/seccion/documento/2D20020404161328110 94.pdf for the *Estatuto Docente*.
[xiv] The 5th requirement entry continues with the internal disciplinary measures. See http://w3app.mineduc.cl/mineduc/ded/documentos/Guia%20Subvenciones%202007.pdf
[xv] In 2007, the maximum contribution at the time of registration was 3,500 Chilean Pesos. The contribution can be paid monthly. Also, Parents Association can charge contributions up to 16,000 Chilean pesos, which can be paid in installments.
xvi In 2007, such schools were allowed to charge selection fees up to 3,500 Chilean Pesos.
xvii The information is based on an interview with Gregory Elacqua, former advisor to the Chilean Minister of Education, dated February 20, 2008.
xviii However, one should also note that religiously affiliated private voucher schools may have their respective religious bureaucracy.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

DİŞÇİLİK ÂLEMİ MECMUASI (1924-1929)

Mustafa SELÇUK
Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mustafasell@gmail.com.

ÖZET: "Dişçilik fenninin terakkisine hizmet" amacıyla çıkartılan *Dişçilik Âlemi* dergisi sağlık konulu süreli yayınlar arasında yer almaktadır. Dişçilik alanında çıkartılan ikinci yayın olma özeliğini taşımaktadır. Dergi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1924-1929) mesleğin içerisinde yer alan diş hekimi Ferid Ramiz Bey tarafından kişisel gayretler ile çıkartılmıştır. *Dişçilik Âlemi'nde* diş hekimliği mesleğinin ve ağız-diş sağlığı biliminin gelişmesi adına önemli makaleler neşredilmiştir. Avrupa'daki diş hekimliği ile ilgili gelişmeler takip edilmiş, çeviri yazılar ve reklamlar aracılığı ile yeni çıkan diş tedavisi teknolojisi tanıtılmıştır. Ayrıca halk sağlığı için de bilgilendirici yazılara yer verilmiştir. Dergi, Diş hekimlerinin yetiştiği kurum olan Dişçi Mektebi ile de yakından ilgilenmiş okulun sorunlarını okurları ile paylaşmış idarecileri eleştirmekten çekinmemiştir. Bu çalışmada; dergide yer alan yazılar ve diğer materyaller doğrultusunda derginin amacı, içeriği, şekil özellikleri belirtildikten sonra, derginin diş hekimliği açısından önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ferid Ramiz, Dişçilik Âlemi, İstanbul, Dişçi Mektebi, Sağlık.

THE JOURNAL OF DENTISTRY WORLD

ABSTRACT: The journal of Dentistry World (*Dişçilik Âlemi Mecmuası*), published with the aim of serving for the progress of the dentistry, could be classified as a medical periodical. It is the second periodical of the field of dentistry. This journal was published by the personal efforts of dentist Ferid Ramiz Bey during the first years of the Republican Era (1924-1929). The articles related with dentistry and the dental health were published in Dişçilik Âlemi. Progress in the dentistry field in Europe and dental technology were mentioned in the articles. Also, the journal had articles related with public health. The journal has a great interest on the School of Dentistry and had some articles about the problems of this school. In some articles, the directors of the school were criticized seriously. In this work, after mentioning the journal's aim, contents and format throughout the articles and other materials, the significance of the journal for the dentistry world will be mentioned.

Key Words: Ferid Ramiz, Dentistry World, Istanbul, School of Dentistry, Health.

Giriş

Hastalıklar ve tedavi yöntemleri insanlık tarihi ile birlikte başlamış ve günümüze kadar değişim geçirerek gelmiştir. Canlı varlıkların en temel fonksiyonları arasında yer alan beslenme ve iletişim kurma becerisi ağız ve dişlerle doğrudan ilgilidir. Ağız sağlığı ve dişçilik ile ilgilenen tıbbın bir şubesi de diş hekimliğidir. Batı dünyasında olduğu gibi Türk dünyasında da ilk Türk devletlerinden bu yana ağız sağlığına ve diş bakımına önem verilmiştir. Tıp yazmalarında diş hekimliğinin sahasına giren konular ele alınmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Türk diş hekimliğinde modern teknikler kullanılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, bu uygulamaların giderek artığını görüyoruz[1].

Türkiye'de yayınlanan ilk Türkçe tıp dergisi olan *Vakayi-i Tıbbiye*'nin 1849'da yayınlanmasından 1928 Harf inkılâbına kadar geçen sürede yaklaşık elli tıp dergisi yayınlanmıştır[2]. Bunlar içerisinde tıbbın bir şubesi olan dişçilik ilmini inceleyen eserler de yer almıştır. Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren dişçilik ile ilgili süreli yayınlar çıkmaya başlamıştır. Bunlardan *Dişçilik Âlemi Mecmuası* diş hekimliği alanında çıkartılan ikinci

[1] A. Efeoğlu- A. D. Erdemir- Ö. Öncel, *Geçmişten Günümüze Türk Diş Hekimliği***,** Türk Dünyası Arş. Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 9.

[2] Gülten Dinç, "Arap Harfleri ile Türkçe Basılmış Tıbbi Süreli Yayınlar Üzerine Bir İnceleme: I" *Tıp Tarihi Araştırmaları***,** Sayı: 4, İstanbul 1990, s. 17. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz, Gülten Dinç, *Arap Harfleri ile Türkçe Basılmış Tıbbi Süreli Yayınların İncelenmesi ve İstanbul Kütüphanelerinde Tıbbi Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1849-1928)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ünv. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul 1989.

bilimsel-mesleki yayındır. Bu alanda ilk yayın ise, Diş Tabipleri Cemiyeti tarafından yayınlanan *Diş Tabipleri Cemiyeti Mecmuası*'dır[3].

Bu çalışmada; *Dişçilik Âlemi Mecmuası* çeşitli yönleri ile tanıtılmaya çalışılacaktır. Dergide yer alan yazılar ve diğer materyaller doğrultusunda derginin amacı, içeriği, şekil özellikleri belirtildikten sonra, derginin diş hekimliği açısından önemi vurgulanacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Dişçilik Âlemi Mecmuası* hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksikliğin temelinde derginin tam koleksiyon olarak kütüphanelerde bulunmamasının da etkisi olmalıdır. Biz çalışmamızda Hakkı Tarık Us, Milli Kütüphane, Atatürk Kitaplığı ve İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Kütüphanelerinde yer alan koleksiyonlardaki nüshaları kullandık.

Künye ve Yayın Periyodu

Dişçilik Âlemi, Diş Hekimi Ferid Ramiz (Öker)[4] tarafından kişisel gayretlerle yayınlanmış ve reklamlarla ayakta kalabilmiş süreli bir yayındır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1924-1929 yılları arasında 34 sayı olarak çıkmıştır[5]. Ferid Ramiz, derginin hem sorumlusu hem de başyazarı olarak görev yapmıştır. Derginin kapağında, Dişçilik Âlemi yazısı ile birlikte Fransızcası "Le Monde Dentaire" ve Dişçilik Âlemi'nin Fransızca okunuşu "Dıchjılık Alemı" ibareleri yer almaktadır. 30. sayıda ise Dişçilik Âlemi yazısı hem Arap harfleri hem de Latin harfleri ile birlikte verilmiştir[6]. Logonun altında derginin amacını veciz bir şekilde özetleyen "*Dişçilik fenninin terakkisine hizmet eder; fenni, tıbbi ve mesleki mecmuadır"* ibaresi yer almaktadır. Bu ifade, derginin yayın hayatı boyunca değişikliğe uğramadan yerini korumuştur.

Dergi, yayın periyodu olarak her ay çıkmayı hedeflese de bunu başaramamış, ilerleyen yıllarda birçok süreli yayın gibi düzenli yayınını gerçekleştirememiştir. Bazen dört ayı bulan gecikmeler dahi yaşanmıştır. Aynı zamanda üzerinde yer alan tarihten de geç yayınlandığı, yani dizgisi yapıldıktan sonra basım aşamasında gecikmeler yaşandığı anlaşılmaktadır.

Dergi ilk gecikmeyi 6. sayısında yaşamıştır. Bu sayı, Kasım 1924'te yayınlanması gerekirken bir ay gecikme ile Aralık 1924'te çıkmıştır[7]. 14. sayıya kadar ay atlamadan yayınına devam eden *Dişçilik Âlemi*, 15. sayıda bu kez dört aylık bir gecikme yaşamıştır. 15. sayı ancak Ocak 1926'da yayınlanabilmiştir[8]. 16 ve 17. sayılar zamanında çıkarken 18. sayıda iki ay 19. sayıda ise dört ay gecikme yaşanmıştır. 20-22 arası sayılar ise düzenli olarak her ay çıkabilmiştir. 23 ile 33 arası sayılarda, sadece 25, 29, 31 ve 32. sayılar birer ay içerisinde yayınlanmış diğer sayılar ise yine gecikmeli olarak çıkmıştır. Taksim Atatürk Kitaplığında yer alan 33. sayının kapağında, Ocak-Şubat 1929 bilgisi yer almaktadır[9]. Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde yer alan 34. sayı da Mart-Nisan 1929 tarihini taşımaktadır. Dergi iki aylık periyotlarla yayınını sürdürmek istemişse de bunda başarılı olamamıştır. Muhtemelen dergi bundan sonra yayınlanamamıştır.

Şekil Yönünden Özellikleri

Dişçilik Âlemi, 16x24 cm ebadında küçük boy ve birinci hamur kâğıda basılmış resimli bir dergidir[10]. Yazılar tek sütunda yer almış ve makale içerisinde bilimsel metotlara uygun dipnot sistemi uygulanmaya çalışılmıştır. Dişçilik

---

[3] Hasan Duman (Haz.), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Ircica Yay., İstanbul 1986, s. 88.

[4] Diş hekimi olarak uzun süre İstanbul'da mesleğini icra eden Ferid Ramiz Öker hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan taziye ilanından (9 ve 10 Haziran 1968 tarihli nüshalar) 08.06.1968 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ferid Ramiz'in 29 sayfalık *Pülp ve Pülpitler* (İstanbul 1939) isimli bir eseri mevcuttur.

[5] İstanbul Kütüphaneleri ve Milli Kütüphane kataloglarından yaptığımız araştırmalarda 34 sayı tespit edebildik. Diş hekimliği tarihini inceleyen bir eserde -kaynak belirtilmeden- 36 sayı çıktığı ifade edilmiştir. Bkz, A. Efeoğlu- A. D. Erdemir- Ö. Öncel, *Geçmişten Günümüze Türk Diş Hekimliği*, s. 70.

[6] *Dişçilik Âlemi* (Bundan sonra *DA* şeklinde kısaltılacaktır.), Nr. 30, Eylül 1928.

[7] *DA*, Nr. 6, Kanun-ı Evvel 1340-1924.

[8] *DA*, Nr. 15, Kanun-ı Sani 1926.

[9] *DA*, Nr. 33, Ocak-Şubat 1927.

[10] 1925 yılında yayınlanan 17. ve 18. sayılar saman kâğıda basılmıştır.

fenni ile ilgili hemen her yazıda resim, şekil vb. materyal kullanılmıştır. Dergi her sayıda ortalama 31 sayfa çıkarken sonlara doğru sayfa sayısı 20'ye kadar düşmüştür. Derginin Latin harflerle çıktığı 33. sayıya (Ocak- Şubat 1929) kadar toplam sayfa numaralandırılması yapılmıştır. Yani, her sayı birden başlamamış bir önceki sayının kaldığı yerden devam etmiştir. Bu şekilde ilk 32 sayı toplam 927 sayfaya ulaşmıştır. Latin harfler ile çıkan 33. sayıda ise sayfa 1'den başlamıştır. Her sayıda kapak dâhil en az 4-5 sayfa reklam yayınlanmış, reklamların sayfa sayısı sonlara doğru 12 sayfaya kadar çıkmıştır.

32. sayıda, gelecek sayının yeni harfler ile çıkacağı ilan edilmiş ve 33. sayı tamamen Latin harfler ile basılmıştır. Kapakta ilk sayıdan itibaren "*münderecat*" [içindekiler] kısmı yer almaktadır. Burada yazıların ismi sayfa numaraları ile birlikte verilmiştir. 15. sayıdan itibaren içindekiler kısmı çıkartılmıştır. Kapakta ayrıca idarehane, abone şeraiti, derginin ücreti, künye bilgisi, sahibi ve mesulü bilgileri yer almaktadır. İlk 14 sayıda "*şimdilik her ay neşrolur*" ibaresi bulunurken[11] 15. sayıdan itibaren ise sadece "*her ay neşrolur*" ibaresi yer almıştır. Dergi, sırasıyla Cihan Biraderler, Marifet ve Sebat matbaalarında basılmıştır.

Derginin ilk 32 sayısı Osmanlıca olarak çıkmış, harf inkılâbından sonraki sayılar ise Latin harfler ile basılmıştır. Bu dönemde birçok eserde olduğu gibi, imla-yazım hataları sıklıkla yer almaktadır. Mayıs 1928 tarihli 29. Sayıda, sayfa numaraları Latin harfler ile verilmiş; bazı reklamlar da yeni harflerle yayınlanmıştır. *Dişçilik Âlemi*, idarehane [yönetim yeri] olarak "*İstanbul Bahçekapı, Numara: 54*" adresini göstermiştir. Yine sahibi ve müdür-i mesulü, Diş Hekimi Ferid Ramiz olarak kapakta yer almış, 15. sayıdan itibaren ise müdür ve başmuharrir ifadesine yer verilmiştir.

Derginin ücreti beş yıl boyunca hiç değişmemiş, nüshası on iki buçuk kuruştan satılmıştır. Derginin dağıtımı konusunda, abonelik sistemi işletilmiş ve yurtiçi yıllık fiyat posta ücreti dâhil 130 kuruş, yurtdışı için ise 200 kuruş olarak belirlenmiştir. Birinci senenin sonunda 12 sayılık koleksiyonun da satışı yapılmıştır. Sınırlı sayıda kaldığı ifade edilen bu serinin özel kutusu içerisinde ve 10 kuruşluk posta ücreti ile birlikte toplam 160 kuruş ödeyen okuyucuların sahip olabileceği duyurulmuştur[12].

Derginin Çıkış Amacı

Dişçilik Âlemi Mecmuası'nın yayın politikası ve çıkış amacı, "*heyet-i tahririye*" tarafından kaleme alınan ve ilk sayıda yayınlanan "*maksat ve mesleğimiz*" başlıklı yazıda açıklanmıştır. Bu yazıda, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesine ve Türk toplumunun ilerleme hedefine vurgu yapıldıktan sonra, modernleşme ve kalkınma idealleri içerisinde dişçilik ilmine düşen vazifeler sıralanmıştır. Derginin çıkış amacını daha iyi anlamak için yazının orijinal metnini buraya aktarmakta yarar vardır[13]:

"*Cumhuriyetin tesisi ile beraber yeni, terakki ufkuna doğru atılan memleketimiz, her fennin ve her mesleğin inkişafını temin ve takviyeye hadim vesâitin neşir ve teminine ve bu suretle milletin tenvirine masruf fiiliyatı büyük bir dikkatle karşılamaktadır. Günden güne büyük terakkiye mazhar olup başlı başına tam ve yüksek bir fen olan dişçilik bizim memleketimizde de garp memleketlerinde olduğu gibi aynı terakkiyâta mazhar olması ve eski zihniyet ve düşüncelerinin ortadan kaldırılması hususu, tâ mektep sıralarında iken, fikirlerimizi daima işgal etmiş ve onun müntesiplerine karşı bazı münevver sanılan kimseler tarafından bile dişçi! sanki bir berber yamağı çağırır gibi sarf edilen hakirâne telakki ve mülahazalar benliğimizde büyük yaralar açmıştı. Bidayet-i tesisinden beri hiçbir tebdilâta uğramayan ve içerisine aldığı namzetleri de git gide, aradığı o saf meslek kıymetini takdirden aciz büyük yerlerden aldığı emirlerle tenezzüle uğratan mektep, bu hususta mes'ul ve aynı zamanda ve zavallı bir vaziyette idi. İşte o zamanlardan beri içlerimizi kurt gibi kemiren bu düşünce, Avrupa'yı yakından tanıdığımız ve meslek hakkında az çok yaptığımız tetkikat esnasında daha ziyade tebellür etmişti.*

Evet bizim memleketimizde âdi bir meslek telakki edilen şubemiz, bazılarının hatta doktor unvanının yalnız kendilerine bahşedildiğini istemek hodkâmlığında bulunan kimselerin bile fevkinde idi. Fakat ne yazık ki! bizim memleketimizde neşvünema ve irtikaya müsait cereyan bulamamıştır. Kabahat ona intisap eden bizlerin mi idi? yoksa onları izhar ve programları müterakki memleket programlarına göre tanzim vazifesiyle mükellef olan evliyayı umurun mu? Her ne ise bu hususâtı burada teşrih ve izah etmeyeceğiz. Dişçilik daha doğrusu diş hekimliğinin terakki

[11] "Şimdilik" kaydından aslında dergi yöneticilerinin ayda birden fazla sayı çıkartmayı hedefledikleri ancak bunda başarılı olamadıkları anlaşılmaktadır.
[12] "Karilerimize", *DA*, Nr. 13, Temmuz 1341-1925, s. 413.
[13] Heyet-i Tahririye, "Maksat ve Mesleğimiz", *DA***,** 1 Haziran 1340-1924, s. 1-2.

ve inkişafı uğrunda atılacak her adım san'at ve fen namına büyük bir kazanç demektir. İlk şeref cemiyetimizin neşretmekte olduğu "Diş Tabipleri Mecmuası"na aittir.

"Dişçilik Âlemi" de ibrâz-ı mesaide hâli kalmamak ve şu zamanda neşriyat hususundaki maddi ve manevi birçok müşkülata rağmen her türlü fedakârlıkları göze alarak mesleğin terakki ve teâlisi için icap eden faaliyetten geri durmamaya azmetmiştir. Dünyanın her köşesindeki mesleki cereyan ve faaliyetleri takip ederek karilerini haberdar edecek. Ve diş hekimliği fenninin memleketimizde de hakiki mevkiine ısâdına çalışmağı ve bu uğurda mücadeleyi şerefli bir vazife telakki edecektir. Şimdilik bu hususta tadvil-i kelamı lüzumsuz addederek fazla mevâidde bulunmaktan sarf-ı nazar eyliyoruz."

Ferid Ramiz tarafından kaleme alındığı anlaşılan bu yazıda ele alınan konular, derginin yayın hayatının temel taşlarını oluşturmuştur. Dişçilik mesleğinin her yönden geri olduğu (ön) kabulü ile yola çıkan dergi, tüm sayılarında mesleğin geri kalma nedenlerini, Avrupa'dan alınması gereken teknolojileri ve bu alanda Türkiye'de yapılması gerekenleri vurgulamıştır. Diş hekimliğinin menşei olarak kabul edilen Dişçi Mektebi'nin modernize edilmesi de daima gündemde tutulmuştur. Özellikle başyazılarda "*bizim memleketimizde de garp memleketlerinde olduğu gibi aynı terakkiyâta mazhar olması ve eski zihniyet ve düşüncelerinin ortadan kaldırılması*" hususu sıkça işlenmiştir. Çoğu Ferid Ramiz tarafından kaleme aldığı bu yazılar, derginin yayın politikasını da ortaya koymaktadır. Dişçilik Âlemi, Avrupa'da meydana gelen gelişmelerden ve mesleki cereyanlardan ve dişçilikle ilgili yeni teknolojilerden-yayınlardan Türk meslektaşlarını haberdar etmeyi kendine vazife bilmiştir.

Derginin tüm yazıları göz önünde bulundurularak şu kanıya varılabilir: Dişçilik fenninin gelişmesi için yapılması gerekenler, ders ve meslek kitaplarının geliştirilmesi, Avrupa'dan tercümelerin yapılması ve dişçilik okulunun ıslah edilmesi gibi konular üzerinde ısrarla durulmuş ve bu sorunların çözümü için yapılması gerekenler Avrupa'dan örneklerle anlatılmıştır. Derginin kapağında yer alan "*Dişçilik fenninin terakkisine hizmet eder; fenni, tıbbi ve mesleki mecmuadır*" ifadesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Yazarlar ve İçerik

Dergiye makaleleri ile katkıda bulunan yazarların büyük bir kısmı diş hekimidir. Az bir kısmı da dişçilik ile ilgili uzman kişilerdir. Yine, başyazılar dışında yazıların çoğunu Avrupa'dan yapılan tercümeler oluşturmaktadır. Dergide başyazılar genellikle derginin sahibi olan Ferid Ramiz tarafından kaleme alınmıştır. Bu şekilde, Ferid Ramiz imzalı 12 yazı çıkmıştır[14]. Başyazılar üçüncü sayıdan itibaren "*Mesleğimize Dair Esaslı Bahisler*" üst başlığı ile sunulmuştur. Bu üst başlık uygulaması 11. sayıdan itibaren kaldırılmıştır. Dişçilik Âlemi'ni neredeyse tek başına çıkartan Ferid Ramiz, Türkiye'de modern dişçiliğin yerleşmesi için Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmiş ve Avrupa'da gerçekleştirdiği seyahatlerde gördüklerini aynen Türkiye'de tatbik etmek istemiştir. İlk sayıda yer alan "*Avrupa'da Dişçilik Âleminde Mesleki Faaliyetler*" [15] başlıklı yazısında, İtalya'da ve diğer medeni memleketlerde dişçilik alanında yaşanan gelişmeler ve alınan kararlara yer vermiş ve Türkiye'de neler yapılması gerektiğini karşılaştırmalı olarak anlatmıştır.

Ferid Ramiz'in en çok üzerinde durduğu konulardan birisi de Dişçi Mektebi'nin ıslahı meselesidir. Bilindiği üzere Dişçi Mektebi, 1909 yılında Darülfünun Tıp Fakültesine bağlı bir yüksekokul olarak Kadırga'daki binasında faaliyetine başlamıştır[16]. Mektebin kuruluşunda Tıp Fakültesi Dekanı Cemil Paşa'nın (Topuzlu)[17], Askeri Tıp

[14] Yukarıda ifade edilen 12 yazı dışında, 17. sayıda yer alan "*Mesleki Bir Makale Dolayısıyla*", 18. sayıdaki "*Yedinci Beynelmilel Dişçilik Kongresine İştirak Etmeliyiz*" ve 24. sayıdaki "*Şubemizde Müsta'mel Tıbbi Müstahzerat*" başlıklı yazılar (***) rumuzlu olarak çıkmıştır. Ancak bu makaleler de içerik, üslup ve ele aldığı konular bakımından Ferid Ramiz'in yazılarına benzemektedir.

[15] Ferid Râmiz, "Avrupa'da Dişçilik Âleminde Mesleki Faaliyetler", *DA*, Nr. 1, 1 Haziran 1340-1924, s. 3-6.

[16] Dişçi Mektebi'nin kuruluşu hakkında şu çalışmalara bakılabilir: Nuran Yıldırım, "Berberlerden Diş Hekimlerine: İstanbul'da Dişçiler Mektebi Kurma Çabaları ve Dişçi Mektebinin Açılışı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 146, Şubat 2006, s. 38-43; A. Efeoğlu- A. D. Erdemir- Ö. Öncel, *Geçmişten Günümüze Türk Diş Hekimliği*, s. 49-55; , Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi I, Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, İstanbul Bilgi Ünv. Yay., İstanbul 2009, s. 415-420; F.C. Alatlı-H. Çolaklar-A. Efeoğlu-A. Namal, *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (1908-2008)*, Nobel Tıp Yay., İstanbul 2009, s. 1-60; Yüksel Noras, *Diş hekimliği Tarihi*, Hacettepe Ünv. Yay., Ankara 1973, s. 48-52; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 3-4, İstanbul 1977, s. 1504-1508.

Mektebi muallimi Halit Şazi'nin[18] ve Mustafa Münif Paşa'nın[19] önemli katkıları olmuştur. Dişçi Mektebi, Eczacılık, Kabile (ebe) ve Hastabakıcı Kadın mektepleri ile birlikte yönetilmiştir. Bu yüksekokullar 1926-1927 eğitim öğretim yılının başında, bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin bulunduğu binaya taşınmıştır[20]. Dişçi Mektebi'nin eğitim süresi üç yıl ve bir yıl da staj olarak planlanmış ancak son sınıftaki staj yaptırılmadan üçüncü sınıfın sonunda başarılı olan öğrencilere diş hekimliği diploması verilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında okulun müfredatında pek fazla bir değişikliğe gidilmemiş, II. Meşrutiyet'in başlarında oluşturulan program aynen devam ettirilmiştir[21].

Ferid Ramiz Diş hekimlerini yetiştiren kurum olan Dişçi Mektebi ile yakından ilgilenmiştir. Yazdığı başyazıların büyük bir kısmını bu konuya ayırmıştır. Hatta başyazıların yayınlandığı köşede; okula devam eden bir öğrencinin kaleminden "*Mektebimizin Dertleri ve Hali Pürmelâli*" isimli seri halinde üç makale yayınlanmıştır[22].

Diş hekimi Ferid Ramiz ikinci sayıda yayınlanan "*Vaziyet-i İçtimaiyemiz*"[23] başlıklı yazısında, Dişçi Mektebi mezunu öğrencilerin askerliği ile ilgili yaşadığı sıkıntıları gündeme getirmiştir. Fatih Askerlik Şubesi'nde yer alan bir tebligatta Dişçi Mektebi mezunu öğrencilerin unvanının "tabip" olmayıp "dişçi" olduğu ifade edilmiş ve bundan dolayı da bu okul mezunlarının yedek subay statüsünde değil de normal er statüsünde askere alınacakları belirtilmiştir. Alınan böyle bir kararın kamuoyunda tepki çektiğini ve meslek birliklerinin haklı olarak bu karara itiraz ettiklerini belirten Ferid Ramiz, tebligatta, alelade bir sanat olarak ifade edilen "dişçi" kelimesinden rahatsız olmuştur. Bilimsel bir meslek olan dişçiliğin; kuyumcu, demirci gibi mesleklere benzetilmesine karşı çıkmış ve diş hekimliğinin bir fen-bilim olduğunu vurgulamıştır. Yazısını Dişçi Mektebi mezunlarına yapılan haksızlığın giderilmesi ve mezunların hukukunun korunması gerektiğini belirterek bitirmiştir.

Derginin üçüncü sayısında yayınlanan "*Şubemizin Islahı Çareleri*"[24] başlıklı yazısında yine Dişçi Mektebi'nin ıslahına yönelik önerilerde bulunmuştur. Ferid Ramiz burada, Paris Dişçi Mektebi'nde yaptığı incelemeler neticesinde, burada gördükleri ile Türkiye'deki mevcut sistemi karşılaştırmıştır. Daha sonra da Japonya ve Fransa örneklerinden yola çıkarak Türkiye'de yapılması gerekenleri üç maddede sıralamıştır; buna göre öncelikle mektebin ders programlarının Cumhuriyet hükümetiyle mütenasip ve Avrupa'daki çağdaşlarının programlarına göre düzenlenmesi gerekmektedir. İkinci olarak da ders kitapları başta olmak üzere eksik olan literatürün tamamlanması için yabancı eserlerin bir an evvel Türkçeye çevrilmesi gerekmektedir. Son maddede, 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de her alanda eksikliği hissedilen uzman personel ihtiyacını karşılamak için yurt dışından öğretim üyesi getirilmesi teklif edilmiştir. Ferid Ramiz, muallimlerin maaşlarının yetersiz olduğunu belirterek bu alandaki düşüncelerini de okurlarıyla paylaşmıştır.

Bu arada yazarımızın okul yönetiminde etkili olan şahısların basında çıkan beyanatlarını takip ettiği ve onlara cevap olacak yazılar kaleme aldığı veya en azından gündeme getirdiği konuları Darülfünun yöneticilerinin ifadelerine dayandırdığı gözlemlenmektedir. Ferid Ramiz, mektebin ve diş hekimlerinin problemlerini aktarmaya devam etmektedir[25]. Yazar, "*Şubemiz ve Namzetler*"[26] başlıklı diğer bir makalesinde şu hususları gündeme getirmektedir:

---

[17] Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, II. Baskı, (Yay. Haz. H.Hatemi-A.Kazancıgil), İ.Ü. Cerrahpaşa Fak. Yay., İstanbul 1982, s. 78.

[18] A. Efeoğlu- A. D. Erdemir- Ö. Öncel, *Geçmişten Günümüze Türk Diş Hekimliği*, s. 51; F.C. Alatlı-H. Çolaklar-A. Efeoğlu-A. Namal, *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (1908-2008)*, s. 31-32; Ziya C. Büyükaksoy, *Türk Dişhekimliği Tarihi, Türk Diştabipleri Cemiyeti Albümü*, İstanbul 1946, 32-40.

[19] Mustafa Münif Paşa'nın okula katkıları için bakınız; Arın Namal, "Ölümünün 65. Yılı Anısına/Türk Dişhekimliği Tarihinde Dönüm Noktasındaki Bir İsmin Biyografisine Kısa Bakış: Eczacı, Dişçi, Kabile (Ebe) ve Hastabakıcı Kadın (Hemşire) Mektepleri'nin İlk Müdürü: Prof. Dr. Mustafa Münif Paşa (Kocaolçun) (1855-1937)", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C.10, Sayı:4, Ankara, Kasım 2002, s. 302-309.

[20] F.C. Alatlı-H. Çolaklar-A. Efeoğlu-A. Namal, *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (1908-2008)*, s. 9-10.

[21] Ferid Ramiz, "Şubemizin Islahı Çareleri", *DA*, Nr. 3, 1 Ağustos 1340-1924, s. 65-67.

[22] Bu öğrenci Dişçi Mektebi son sınıf öğrencisi Cemil Mithat Efendi'dir. Adı geçen üç makale ise 8, 9 ve 11. sayılarda çıkmıştır.

[23] Ferid Ramiz, "Vaziyet-i İçtimaiyemiz", *DA*, Nr. 2, 1 Temmuz 1340-1924, s. 33-37.

[24] Ferid Ramiz, "Şubemizin Islahı Çareleri", *DA*, Nr. 3, 1 Ağustos 1340-1924, s. 65-67.

[25] Aynı yer.

Darülfünun'un bütün şubelerine girecek öğrencilerde aranan şartların aynen dişçilik şubesi için de geçerli olması gerektiğini dile getirmiştir. Dergide, zaman zaman eğitim öğretim yılı başlangıcında Dişçi Mektebi'ne başvuru koşulları yer almıştır[27]. Yine dergide dişçi şubesinden mezun olacak öğrenciler hakkında bilgi[28] ve fotoğraf[29] yer almıştır.

Ferid Ramiz, "*Büyük Dert Kitapsızlık*"[30] isimli makalesinde, Darülfünun'un tüm şubelerinde eksikliği hissedilen ders ve meslek kitapları konusunu ele almaktadır. "*İlmi ve içtimai noksanlarımız arasında meslek ve ihtisas kitaplarının hemen yok denilecek derecedeki azlığı maarifte yapılmak istenen ıslahatın seri ve esaslı olmasına mani büyük amillerden biridir.*"[31] diyerek söze başlayan Ferid Ramiz, Dişçi Mektebi talebesinin müracaat edeceği ders kitaplarının eksikliğinden bahsetmektedir. Bazı muallimlerin hazırladıkları ders notlarının yetersiz olduğunu vurguladıktan sonra öncelikle her branşın temel eserleri olan klasiklerin bir an evvel tespit edilip dilimize kazandırılması ve öğrencinin istifadesine sunulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu işle meşgul olacak bir komisyon kurulması gerektiğini ve bu görevin de öncelikle okulun akademik kuruluna ait olduğunu belirtmiştir. Adı geçen komisyona, meslekte olan ve lisan bilen diş hekimlerinin de yardım edebileceğini vurgulamıştır. Kitap olmadan bina ve tahsisatın bir işe yaramayacağını söyleyen yazar öncelikle kitap işinin ciddiyetle ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Yine Fransa örneğinden yola çıkarak buradaki kurumun seçtiği eserlerin başlangıç için öğrencilere iyi bir seçim olacağını ifade etmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında üniversite için yabancı öğretim üyesi getirilmesi düşünülmüş ve bu kısmen de hayata geçirilmiştir[32]. Bu tartışmaların yaşandığı günlerde Ferid Ramiz de kendi köşesinde Dişçilik Şubesi için getirilecek öğretim üyesinin iyi seçilmesi ve bir kişi ile yetinilmemesi, en az üç-dört uzmanın istihdam edilmesini teklif etmiştir. 6. sayıda yayınlanan "*Meskenet ve Atalete İlan-ı Harp*"[33] başlıklı yazısında okul ile ilgili düşüncelerini yazmaya devam etmiştir. Okul binasının Kadırga'dan Beyazıt'taki eski Jandarma okuluna nakli ve tamirat için ayrılan 25 bin liralık tahsisata rağmen pek bir şey yapılmadığından yakınmıştır. Aynı şekilde birlikte yönetilen Dişçilik ve Eczacılık şubeleri müdürlerinin müstakil olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Ferid Ramiz, 8 ve 10. sayılarda yayınlanan "*Mesleki Varlığın Tekâmülüne Doğru*"[34] ve "*Meslekte Tesanüt*"[35] başlıklı yazılarda daha çok diş hekimlerinin meslekte karşılaştıkları zorlukları dile getirmiş ve 10. sayıdaki makalenin başlığından da anlaşıldığı gibi meslektaşların dayanışma içinde yer alması gerektiğini vurgulamıştır.

Ferid Ramiz'in Dişçi Mektebi'nin ıslahı ile ilgili kaleme aldığı son makaleler "*Terakkiye Doğru*"[36], "*Stajyer Diş Etıbbası*"[37] ve "*Fakülte mi? Mektep mi?*"[38] isimlerini taşımaktadır. Bu yazılarda da benzer eleştirilerini ve çözüm yollarını ortaya koyan yazar, fikirlerini ısrarla ve her fırsatta dile getirmekten çekinmemiştir. Tüm makalelerinde genel olarak yönetim zafiyetine, müfredat eksikliğine ve dişçilik mesleğinin önemsenmemesine dikkat çekmiştir.

---

[26] Ferid Ramiz, "Şubemiz ve Namzetler", *DA*, Nr. 4, 1 Eylül 1340-1924, s. 97-100.
[27] Örneğin 1924-1925 eğitim öğretim döneminde aranan şartlar 1 Eylül 1924 tarihli 4. sayıda "Darülfünun Dişçi Şubesine Duhûl Şeraiti" başlığı altında ilan edilmiştir. Bkz, *DA*, Nr. 4, 1 Eylül 1340-1924, s. 126.
[28] "Mektep'te Mevcut Talebe" başlığı ile verilen bir haberde 1924 senesinde 50 kişinin mezun olduğu ve ikmal sınavları neticesinde de 15 kişinin daha mezun olacağı ifade edilmiştir. Haberin ayrıntısı için bkz, *DA*, Nr. 4, 1 Eylül 1340-1924, s. 126.
[29] 1924 senesi mezun olacak öğrenciler ve hocalarının birlikte yer aldığı bir fotoğraf için bakınız, *DA*, Nr. 2, 1 Temmuz 1340-1924, s. 52.
[30] Ferid Ramiz, "Büyük Bir Dert Kitapsızlık", *DA*, Nr. 5, Teşrin-i Evvel 1340-1924, s. 129-131.
[31] Ferid Ramiz, *a.g.m.*, s.129.
[32] Cumhuriyet'in ilk yıllarında Darülfünun'da istihdam edilen yabancı öğretim üyeleri için bkz, Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi II, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu (1922-1933)*, İstanbul Bilgi Ünv. Yay., İstanbul 2010, s. 131-156.
[33] Ferid Ramiz, "Meskenet ve Atalete İlan-ı Harp", *DA*, Nr. 6, Kanun-ı Evvel 1340-1924, s. 161-165.
[34] Ferid Ramiz, "Mesleki Varlığın Tekâmülüne Doğru", *DA*, Nr. 7, Kanun-ı Sani 1341-1925, s. 193-196.
[35] Ferid Ramiz, "Meslekte Tesanüt", *DA*, Nr. 10, Nisan 1341-1925, s. 289-291.
[36] Ferid Ramiz, "Terakkiye Doğru", *DA*, Nr. 14, Ağustos 1341-1925, s. 419-421.
[37] Ferid Ramiz, "Stajyer Diş Etıbbası", *DA*, Nr. 15, Kanun-ı Sani 1926, s.451-455.
[38] Ferid Ramiz, "Fakülte mi? Mektep mi?", *DA*, Nr. 16, Şubat 1926, s. 483-486.

Yapılacak reformlarda ise Avrupa'yı hedef göstermektedir. Kendisi de dergide bunu uygulamalı olarak yerine getirmiştir.

Dergide başyazılardan sonra genelde tefrika yazılara yer verilmiştir. Avrupa'daki tıp mecmualarından tercüme edilen bu yazılar seri halinde yayınlanmıştır. Örneğin "*Dişçilikte Radyografi*" isimli yazı, 13 sayıda bölümler halinde çıkmıştır[39]. Yine Fransa İstematoloji Mektebi müderrislerinden Dr. Noğa'nın "*Ağız Hastalıkları*" isimli yazısı, 13 sayıda tefrika olarak yayınlanmıştır. Dergide en çok yazı "protez" hakkındadır. Proteze dair farklı kişiler tarafından birçok yazı kaleme alınmıştır. Özellikle Diş Hekimi Ruhi Vamık'ın bu konudaki on adet yazısı dikkat çekmektedir. Ferid Ramiz de protez hakkında iki yazı yayınlamıştır. Diş hekimi Rıza Şevki'nin de dört yazısı bulunmaktadır. Yine bu yazıların pek çoğu tercümeye dayalıdır. Derginin her bir sayısında ortalama 5-6 makale ve diğer sabit köşeler düzenli olarak çıkmıştır.

Dergide dikkat çeken diğer tefrika da, diş hekimliğinin tarihine ışık tutacak nitelikte önemli bilgiler veren "*Mesleki Tarihçemizden Bir Nebze*" başlıklı yazı dizisidir[40]. Bu makaleler Hekimbaşızade Azmi Muhiddin tarafından kaleme alınmıştır. Makalelerde diş hekimliği tarihi hakkında Mısır'dan günümüze kadar kesitler sunulmuştur. Tıp tarihçilerinin pek haberdar olmadığı bu yazılarda önemli veriler yer almaktadır.

Dişçilik Âlemi, diş hekimliğinin gelişmesinde önemli katkıları olan Halit Şazi'yi[41] de unutmamış, Dişçilik Mektebi'nden bahsederken onun yaptıklarına atıf yapıldığı gibi ölümünden sonra da onun değerini anlatan yazılar kaleme alınmıştır[42].

Derginin genellikle son sayfalarında sürekli yer alan köşeler bulunmaktadır. Bu sütunlarda genelde yeni çıkan yayın tanıtımları, mesleki haberler ve okurlarla iletişim için gönderilen mektuplar yayınlanmıştır. Biz burada derginin daha iyi ve yakından tanınmasını sağlamak için bu bölümler hakkında kısa da olsa bazı bilgiler vermeyi uygun bulduk.

"*İdarehaneye Gönderilen Eserler*" köşesinde genellikle Avrupa'da dişçilik ile ilgili yayınlanan eserlerin tanıtımı yapılmış ve bu eserler okuyuculara tavsiye edilmiştir[43]. Derginin mesleki sahada yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte dergide tanıtılması için dergi adresine gönderilen eserlerin sayısı artmıştır. Bu köşe 9. sayıdan itibaren yayınlanmaya başlanmıştır[44].

"*Açık Muhaberat*" köşesinde ise adından da anlaşılacağı gibi derginin müdavimleri ile haberleşme sağlanmıştır. Okurların sormuş oldukları sorular ve gönderdikleri mektuplar aynen yayınlanmış ve bunlara gerekli

[39] Frito isimli eserden tercüme edilen bu yazı dizisinin yazarı ve tercüme edeni belirtilmemiştir. Derginin 6.sayısı hariç ilk 14 sayıda yayınlanmıştır.

[40] Bu tefrika dört sayıda yayınlanmıştır: H. Azmi Muhiddin, "Mesleki Tarihçemizden Bir Nebze I", *DA*, Nr. 6, Kanun-ı Evvel 1340-1924, s. 181-184; H. Azmi Muhiddin, "Mesleki Tarihçemizden Bir Nebze II", *DA*, Nr. 7, Kanun-ı Sani 1341-1925, s. 205-208; H. Azmi Muhiddin, "Mesleki Tarihçemizden Bir Nebze III", *DA*, Nr. 8, Şubat 1341-1925, s. 247-248; H. Azmi Muhiddin, "Mesleki Tarihçemizden Bir Nebze IV", *DA*, Nr. 9, Mart 1341-1925, s. 279-280.

[41] Askeri tıbbiyede ve daha sonra Darülfünun'da görev yapan, Dişçi Mektebi'nin kuruluşunda önemli katkıları olan Halit Şazi Kösemihal (1869-1921) hakkında geniş bilgi için bkz, Şeref Etker, "Dr. Gazimihalzade M. Halit Bey'in Özgeçmişi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, Nr. 1, Yıl: 2008, s. 201-204; Huriye Çolaklar-Ahmet Efeoğlu, "İ.Ü. Diş Hekimliği Fakültesinin Başlangıçtan Bugüne Müdür ve Dekanları", F.C. Alatlı-H. Çolaklar-A. Efeoğlu-A. Namal, *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (1908-2008)*, Nobel Tıp Yay., İstanbul 2009, s. 31-32.

[42] "Halit Şazi'nin Sene-i Devre-i Vefatı", *DA*, Nr. 17, Mart 1926, s. 521-522; Mesleki Haberler: Hocamız Halit Şazi, *DA*, Nr. 23, Nisan 1927, s. 724.

[43] İlk tavsiye edilen iki eserden birisi A. Bouland tarafından kaleme alınmıştır. *Fransa'da Dişçilik Tahsili* isimli kitap Fransa'da eğitim görmek isteyen gençlere tavsiye edilmiş ve çok faydalı olacağı ifade edilmiştir. Paris'te yayınlanan kitap hakkındaki tanıtım yazısı için bkz: *DA*, Nr. 9, Mart 1341-1925, s. 286.

[44] Örneğin 32. sayıda Japon bilim adamı Seiji Kato'nun *The Histologigal (Histological) Study on Human Enamel* isimli eseri tanıtılmıştır. Bkz, *DA*, Nr. 32, Teşrin-i Sani 1928, s. 926; Derginin 33. sayısında ise Washington Üniversitesi dişçilik radyografi profesörü Clarence P. Simpson'un *The Technic of Oral Radiography* isimli eseri tanıtılmıştır. Bkz, *DA*, Nr. 33, Ocak-Şubat 1927, s. 18.

cevaplar verilmiştir. Derginin sadece İstanbul'dan değil ülkenin dört bir yanından takip edildiğini gösteren mektuplar gönderildiği görülmektedir[45].

"*Faideli Tedbirler*" köşesinde ise diş ve ağız sağlığı ile ilgili okurlara pratik bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Diş hekimine gitmeden yapılacak küçük müdahaleler ve ilaç kullanımı ile ilgili veriler sunulmuştur. Hemen her sayıda yer alan bu köşe, okurlar için gerçekten en dikkat çekici ve en çok okunan köşe olmuştur.

Dergide "*Mesleki Karikatür*" başlığı altında karikatürler yayınlanmış, ancak bu seri dört sayıdan fazla sürdürülememiştir. Karikatürler, 8-11. sayıları arasında sırasıyla birden dörde kadar numaralanmış olarak verilmiştir. 12. sayıda ise "*Dişçilik Âlemi Seriyyatta*"[46] başlığı altında altı sayfalık bir çizgi karikatür çıkmıştır. Karikatürler genelde reklamlardan önceki son sayfada yer almaktadır. Çizgilerle, gelişen modern teknoloji karşısında eski alışkanlıkları devam ettiren ve eski aletleri kullanmayı sürdüren dişçiler eleştirilmiştir. Derginin 5. sayısında ise yabancı bir ressamın çalışması yayınlanmıştır. "*Çölde Diş Muayenehanesi*"[47] ismini taşıyan bu çalışmada eski usullerle çalışan bir muayenehanede diş çektiren bir şahsın çektiği acılar resmedilmiştir.

Derginin en belirgin özelliği ve bütün faaliyetlerine yansıyan yönü şudur ki: özellikle Avrupa'da mesleki saha ile ilgili gelişmelerden anında okurlar haberdar edilmiştir. Avrupa'da yapılan bilimsel toplantılar, yeni açılan klinikler, yeni teknolojiler ve yeni bulunan ilaçlar hakkında bilgi verilmiştir. Yine Avrupa'da açılan dişçilik okulları ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. *Dişçilik Âlemi Mecmuası*, bilimsel dergi kriterlerine yaklaşmakla birlikte daha çok meslekî dergi özelliğini taşımaktadır. Çıkış amaçlarında ifade edildiği gibi, özellikle Avrupa'da meydana gelen mesleki gelişmeler büyük bir hızla diş hekimlerine duyurulmuştur. Bu anlamda "*Mesleki Haberler*", "*Mesleki Sahaya*", "*Meslektaş Sayfası*" gibi sütunlarda dünyada ve Türkiye'deki meslek haberleri, derginin sayfalarında yerini almıştır. Özellikle tıp kongreleri hakkındaki duyurular da dikkatle takip edilmiş ve bilim adamlarının bu toplantılara katılmaları tavsiye edilmiştir. Örneğin 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen I. Milli Türk Tıp Kongresi[48] hakkında yazı çıkmıştır. Ancak, Ferid Ramiz "*Türkiye İlk Tıp Kongresi ve Bizler*" başlıklı yazısında bu kongreye diş hekimlerinin davet edilmemesinden ve kongrede dişçiliği ilgilendiren konuların yer almamasından dolayı duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir[49].

Türkiye'de gerçekleştirilen ilk tıp kongresinden sonra 1926 yılında Philadelphia'da yapılacak olan VII. Beynelmilel Dişçilik Kongresi hakkında da birçok haber-yazı yayınlanmıştır. "*Yedinci Beynelmilel Dişçilik Kongresine İştirak Etmeliyiz*"[50] başlıklı yazıda, 23-27 Ağustos 1926 tarihleri arasında yapılacak kongrede Türkiye'nin mutlaka temsil edilmesi gerektiği vurgulanmış, kişisel olarak Amerika'ya gitmek mali açıdan güç olsa da devletin imkânlarından faydalanılarak bu kongreye katılmak gerektiği ifade edilmiştir. Bu iş için de Türk Diş Hekimleri Cemiyeti'ne görev düştüğü ve bir temsilcinin tespit edilerek gönderilmesi tavsiye edilmiştir. Dergide kongrenin programı, adresi, konu başlıkları, ulaşım ve konaklama gibi konular hakkında bilgilendirici yazılar-haberler çıkmıştır[51].

Derginin kapağı dahil olmak üzere yoğun bir reklam aldığı görülmektedir. Başlarda 2-3 sayfa olan reklamlar, sonlara doğru ortalama on sayfaya kadar çıkmıştır. Diş tedavisinde kullanılan ilaçlar ve diş hekimlerinin kullandıkları

---

[45] Örneğin Samsun'dan yazan bir okur dişler ile ilgili üç soru sormuş ve bu sorular diş hekimleri tarafından yanıtlanmıştır. Bkz, *DA*, Nr. 8, Şubat 1341-1925, s. 253-254.

[46] *DA*, Nr. 13, Haziran 1341-1925, s. 378-381.

[47] Çölde Diş Muayenehanesi, *DA*, Nr. 5, Teşrin-i Evvel 1340-1924, s. 137.

[48] I. Milli Türk Tıp Kongresi hakkında daha ayrıntılı bilgi ve devlet adamlarının açılış konuşmaları için bakınız; Zuhal Özaydın, "Büyük Önder Atatürk'ün Himayelerinde Yapılan I. Milli Türk Tıp Kongresi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 7, İstanbul 1998, s. 220-233; Oya Ögenler-Rana Can- İlter Uzel, "Birinci Milli Türk Tıp Kongresi", *I. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi/ 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Bildiri Kitabı, C. I., İstanbul 2008, s. 811-823.

[49] Ferid Ramiz, "Türkiye İlk Tıp Kongresi ve Bizler", *DA*, Nr. 13, Temmuz 1341-1925, s. 387-390.

[50] "Yedinci Beynelmilel Dişçilik Kongresine İştirak Etmeliyiz", *DA*, Nr. 18, Haziran 1926, s. 547-548.

[51] Konu başlıkları için bakınız; "Philadelphia 1926: VII. Beynelmilel Dişçilik Kongresi", *DA*, Nr. 13, Temmuz 1341-1925, s. 405-406; ayrıca kongre hakkında ayrıntılı bilgi için şu yazılara bakılabilir: Ferid Ramiz, "FDI ve VII. Beynelmilel Dişçilik Kongresi", *DA*, Nr. 14, Ağustos 1926, s. 438-440; Mesleki Haberler: Philadelphia- VII. Beynelmilel Dişçilik Kongresi 23-27 Ağustos, *DA*, Nr. 18, Haziran 1926, s. 561-564; Kongre yapıldıktan sonra kısa bir değerlendirme yazısı için bakınız; "VII. Beynelmilel Dişçilik Kongresi: Philadelphia 1926 Ağustos", *DA*, Nr. 19, Kasım 1926, s. 597-598.

aletlerden oluşan reklamların tamamı ithal ürünlerle ilgilidir. Derginin Ferid Ramiz'in şahsi gayretleri ile çıkartıldığını daha önce ifade etmiştik. Gerçekten de reklamlar sayesinde basım masrafları en aza indirilmek istenmiştir. İlaç, protez, merhem, dolgu malzemeleri ve dişçi koltuğu gibi ilaç, araç gereç üzerine yoğunlaşan reklamlar arasında yeni çıkan meslek kitaplarına da rastlanmaktadır. Bazı reklamlar fasılasız her sayıda çıkmıştır. Biox ve Kolynos marka diş macunlarının, değişik dolgu malzemelerinin, ilaç depolarının da reklamları yer almıştır. İstanbul'da satışı yapılan dişçilik ile ilgili birçok ürünün reklamı dergi sayfalarında yerini almıştır. O yıllarda Türk yapımı herhangi bir ürünün bulunmaması da düşündürücüdür.

Sonuç

Dişçilik Âlemi Mecmuası, mesleğine tutku ile bağlı olan ve modern bilimin Türkiye'de yerleşmesi için çırpınan idealist bir diş hekiminin üstün gayretleri ile çıkartılmıştır. Derginin genel yayın politikası Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm imkânsızlıklara rağmen Türk diş hekimliğinin gelişmesi için ortaya konan çabaların bir ürünüdür. Derginin yayıncısı ve başyazarı Ferid Ramiz, Avrupa'yı görmüş Fransızcaya ve özellikle de Fransız eğitim sistemine hâkim bir diş hekimidir. Avrupa'dan edindiği izlenimlerle dişçilik alanında gerçekleştirilecek reformların nasıl olması gerektiği noktasında fikirlerini ortaya koymuştur. Dergi, genel politikası içerisinde Türkiye'de eksik olan bazı bilgilerin aktarılmasında öncü olmuş ve birçok tercümeler yayınlamıştır. Yine kitabiyat köşesi diyebileceğimiz "*idarehanemize gönderilen eserler*" bölümünde Avrupa'da yeni çıkan yayınlar zaman geçmeden Türk bilim âlemine aktarılmıştır. Dişçilik mesleğinin temeli olan ve yeni nesil diş hekimlerini yetiştirme görevini üstlenen okulun eksikleri de açık sözlülükle ve büyük bir cesaretle dile getirilmiştir. Özellikle Dişçi Mektebi'nin ders programlarının çağın gereksinimlerini karşılamadığı her fırsatta ifade edilmiştir. Aynı şekilde bu okuldan mezun olan öğrencilerin yeterince donanımlı çıkmadıkları vurgulanmıştır. Ferid Ramiz'in Türkçe tıp literatürünün oluşturulması için öne sürdüğü fikirler dikkate değerdir. Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kişisel gayretlerle yayın hayatını yaklaşık beş yıl boyunca sürdüren *Dişçilik Âlemi Mecmuası*, imkânları ölçüsünde diş hekimliği alanında ses getiren bir yayın olmuştur. Dergi, diş hekimlerinin en iyi şekilde eğitim alması ve modern usullerle mesleğin icra edilmesi için uğraş vermiş ve bu anlamda yetkilileri uyarmış, kamuoyunu da bilgilendirmiştir. "*Dişçilik daha doğrusu diş hekimliğinin terakki ve inkişafı uğrunda atılacak her adım san'at ve fen namına büyük bir kazanç demektir.*" felsefesiyle yayın hayatını sürdüren dergi, bilimsel ve mesleki yayıncılık alanında hissedilen boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Dergi, finansal olarak da hiçbir kurum veya kuruluştan yardım almamış sadece okuyucuların desteği ile hayatta kalmayı sürdürmüştür[52]. Derginin kapanışı ile ilgili son sayısında herhangi bir bilgi yoktur. Eğer son sayı 34 ise[53], muhtemelen dergi yöneticileri yayın hayatına devam etmek istemişler ancak bunda başarılı olamamışlardır. 1929'da yaşanan dünya ekonomik buhranının tesirleri ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntıların etkisi ile derginin yayın hayatını sürdüremediği tahmin edilmektedir. Derginin kapanma/kapatılma sebebi ile ilgili kesin bilgilere sahip değiliz.

[52] "*Mecburi bir tavzih*" başlıklı bir yazıda hiçbir kurumla irtibatlarının olmadığı sırf okuyucuların desteği ile "idame-i hayat" etmeye çalıştıkları özellikle vurgulanmıştır. *DA*, Nr. 15, Kanun-ı Sani 1926, s. 474-475.

[53] Son sayı konusunda beşinci dipnotta da ifade edildiği gibi kütüphane taramalarında 34 sayının koleksiyonlarına ulaşabildik.

KAYNAKÇA

Alatlı, F.C.-Çolaklar, H.-A. Efeoğlu- Namal, A., *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (1908-2008)*, Nobel Tıp Yay., İstanbul 2009.
Büyükaksoy, Ziya C., *Türk Diş hekimliği Tarihi, Türk Diş tabipleri Cemiyeti Albümü*, İstanbul 1946.
Dinç, Gülten, "Arap Harfleri ile Türkçe Basılmış Tıbbi Süreli Yayınlar Üzerine Bir İnceleme: I", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 4, İstanbul 1990, s. 16-40.
Dinç, Gülten, *Arap Harfleri ile Türkçe Basılmış Tıbbi Süreli Yayınların İncelenmesi ve İstanbul Kütüphanelerinde Tıbbi Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1849-1928)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ünv. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul 1989.
Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi I, Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, İstanbul Bilgi Ünv. Yay., İstanbul 2009.
Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi II, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfununu (1922-1933)*, İstanbul Bilgi Ünv. Yay., İstanbul 2010.
Duman, Hasan (Haz.), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Ircica Yay., İstanbul 1986.
Efeoğlu, A.- Erdemir A.D.- Öncel, Ö. *Geçmişten Günümüze Türk Diş Hekimliği*, Türk Dünyası Arş. Vakfı Yay., İstanbul 2000.
Etker, Şeref, "Dr. Gazimihalzade M. Halit Bey'in Özgeçmişi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, Nr. 1, Yıl: 2008, s. 201-204.
Namal, Arın, "Ölümünün 65. Yılı Anısına/Türk Dişhekimliği Tarihinde Dönüm Noktasındaki Bir İsmin Biyografisine Kısa Bakış: Eczacı, Dişçi, Kabile (Ebe) ve Hastabakıcı Kadın (Hemşire) Mektepleri'nin İlk Müdürü: Prof. Dr. Mustafa Münif Paşa (Kocaolçun) (1855-1937)", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C.10, Sayı:4, Ankara, Kasım 2002, s. 302-309.
Noras, Yüksel, *Diş hekimliği Tarihi*, Hacettepe Ünv. Yay., Ankara 1973.
Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 3-4, İstanbul 1977.
Ögenler O. –Can, R.- Uzel, İ, "Birinci Milli Türk Tıp Kongresi", *I. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi/ 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi, Bildiri Kitabı*, C. I., İstanbul 2008, s. 811-823.
Öker, F. Ramiz, *Pülp ve Pülpitler*, İstanbul 1939.
Özaydın, Zuhal, "Büyük Önder Atatürk'ün Himayelerinde Yapılan I. Milli Türk Tıp Kongresi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 7, İstanbul 1998, s. 220-233.
Topuzlu, Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, II. Baskı, (Yay. Haz. H. Hatemi-A. Kazancıgil), İ.Ü. Cerrahpaşa Fak. Yay., İstanbul 1982.

Ek-1
Dişçilik Âlemi Mecmuası'nın İlk Sayısının Kapağı (1 Haziran 1924)

نومرو ۱ — ۱ حزیران ۹۲٤ - ۳٤۰ — ۱ نجی سنه

دیشجیلك عالمی

DICHDJILIK ALÉMI

LE MONDE DENTAIRE

دیشجیلك فنك ترقیسنه خدمت ایدر فنی ، طبی و مسلکی مجموعه‌در.

شیمدیلك هر آی ابتدا سنده نشر اولنور

مندرجات

مقصد ومسلکمز
اوروپا دیشجیلك عالمنده مسلکی فعالیتلر
تصحیح سوء تشکلات
یکری یاش دیشلرینك خروجی عارضه‌لرنده
کومولوقلش دیشلرك بالعملیه اخراجی
فائده‌لی تدبیرلر . . .
دیشجیلکده رادیوغرافی

بترلب، اعصاب جذریه‌یی چیقارمقسزین
پاپیلان تداوی
نفس قوقامی سببلری وتداویسی
مسلکی خبرلر ....
دیش أتلرینك قاناماسی وتداویسی
حسیتی ابطال فعلنه قارشی قویان بر حادثه
مسلکی حکایه

صاحب و مدیر مسئول : فرید رامز

آبونه‌شرائطی: استانبول وتورکیا جمهوریتی داخلنده‌کی مسلکداشلره سنه‌لکی پوسته اجرتی ایله برابر ۱۳۰ غروشدر. ممالك اجنبیه ایچون ۲۰۰ غروشدر.

اداره‌خانه: استانبول، باغچه‌قپوسو ٥٤
Administration
Bagtché Kapou 54
Stamboul. Constantinople

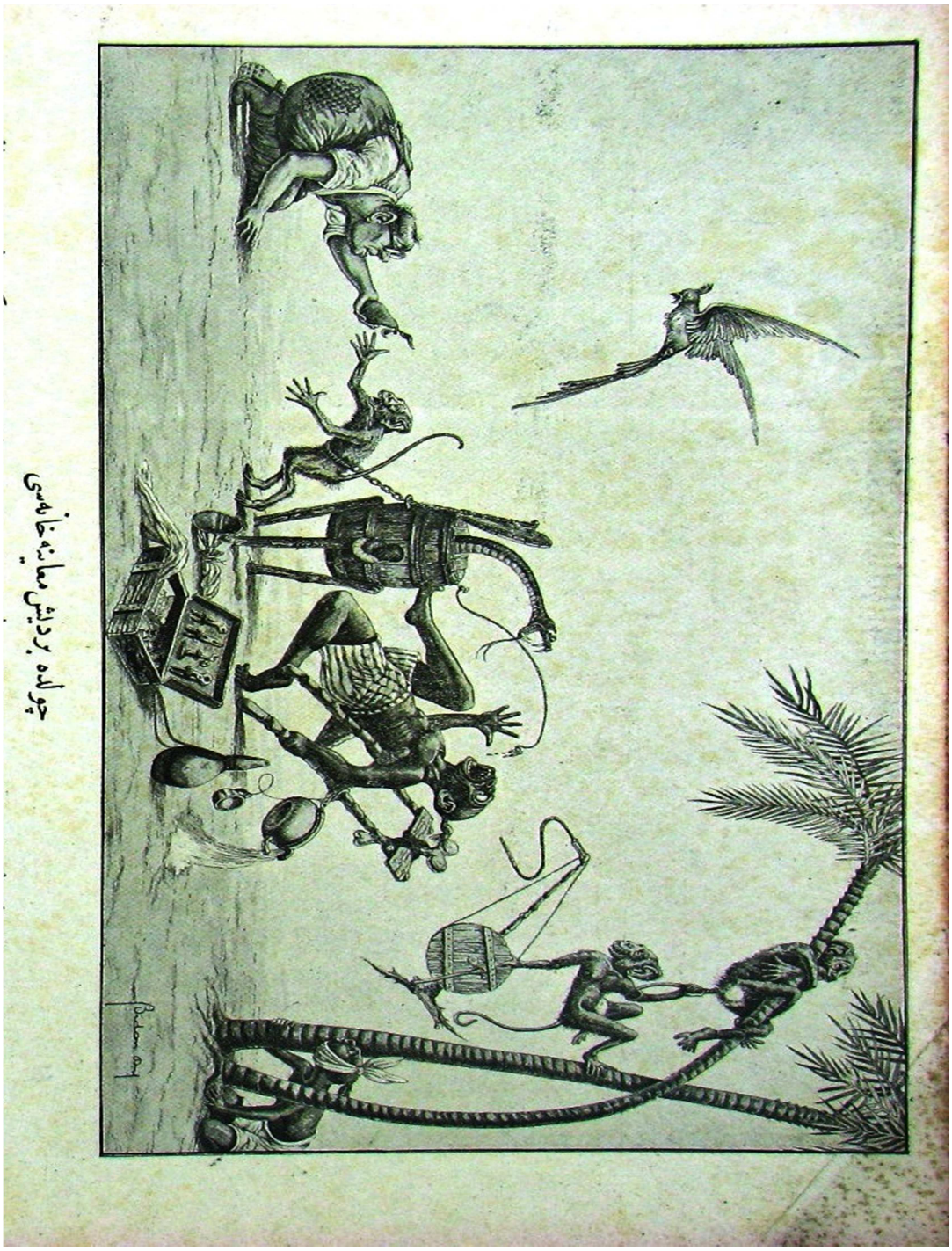
نسخه‌سی ۱۲ بچی غروشدر

Ek-2
Mesleki Karikatürlerimiz (*DA*, 1 Şubat 1925, Sayı: 8, s. 255)

(İki Mesleğin Mukarreratını Elinde Taşıyan Bir Dede)

Ek-3
Çölde Bir Diş Muayenehanesi (*DA*, Ekim 1924, Sayı: 5)

Ek-4
Dişçilik Mektebi Öğrencileri Hocaları İle Birlikte (1924)
(*DA*, 1 Temmuz 1924, Sayı: 2, s. 52)

Darülfünun Tıp Fakültesi Dişçilik Şubesi'nden Bu Sene Mezun Olacak Genç Diş Hekimleri ve Tedris Heyeti.
Bu sene [1924] mektebimizden sekseni mütecaviz diş tabibi mezun olacaktır. Vatanın birçok yerleri cahil berberlerin bâzîçe-i ticaret ve cehaleti bulunurken, icrayı faaliyet etmek üzere dağılacakları sahalara sıhhat, ilim ve irfan saçacak olan bu genç tabiplere bütün kalbimizle muvaffakiyet temenni ediyoruz.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

KAZAK HALK EDEBİYATINDA HİKMETLİ BİR DEYİŞ: ŞEŞENDİK SÖZLER

Fatma DEĞİRMENCİ
Okutman, Dumlupınar Üniversitesi, Altıntaş Meslek Yüksek Okulu, fdegirmenci01@hotmail.com

Birileri dinler evden çıkana kadar,
Birileri gönül koyar anlayana kadar.
Söz manasını bilecek birileri var,
Dikkate alır her bir sözü sonuna kadar.
ABAY

ÖZET: Yazının bulunmadığı dönemlerde meydana gelmiş sözlü edebiyat ürünleri ağızdan ağza, sonrasında ise kuşaktan kuşağa aktarılarak varlığını devam ettirmiştir. Kazak edebiyatında sözlü edebiyat çok gelişmiştir. Kazaklar, XX. yüzyılın başlarına kadar göçebe olarak yaşamaktaydılar. Bundan ötürü onlarda yazılı kültürden çok, sözlü kültür gelişmiştir. Kazakların halk edebiyatı ürünleri bir hayli fazladır. Anız-Angimeler (efsaneler), ertegiler (masallar), makal-meteller (atasözleri), şeşendik sözler, ölenler (türküler), aytıslar (atışmalar) gibi sözlü kültür ürünleri yaygındır. Bu çalışmada Kazak edebiyatının sözlü edebiyatında yer alan şeşendik sözler ve bu sözlerin tür yapısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeşendik Söz, Şeşen, Kazaklar, Atasözü

AN ERUDITE STYLE OF SPEECH IN KAZAKH FOLK LITERATURE: ŞEŞENDİK SAYINGS

ABSTRACT: Oral literature was pursued from mouth to mouth before the invention of writing, after that from generation to generation.One of the most known one that the oral literature progressed very much was Kazakh Literature.Kazakh people lived as nomads until earlier Twentieth Century.Due to this, their oral culture was developed more than written culture.Kazakhs' folk literature is devil a lot.Oral culture examples such as Anız-Angime (legends), ertegi (tales), makal-metel (proverbs), şeşendik saying, ölenler (folk songs), aytıs (battle of words) are widespread.In this study, focus' are şeşendik sayings and their structure of sort to oral literature of Kazakh Literature

Keywords: Şeşendik sayings, şeşen, Kazakh, proverb

KAVRAM OLARAK ŞEŞENDİK SÖZ

Şeşen kavramı Türk lehçe ve şivelerinde benzer anlamlarda kullanılmış olup köken itibariyle şeş- fiilinden gelmektedir. Şeş- fiil köküne fiilden isim yapan –en ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Şeşen, "güzel konuşan, hatip" anlamlarına gelmektedir.

Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğünde şeş- fiili "1.(düğüm) Çözmek, açmak. 2. (elbise) Soyunmak, çıkarmak. 3. (konu, mesele) Çözmek, karara bağlamak: Meseleyi doğru (şekilde) çözünüz. 4. (bilmece, bulmaca) Çözmek", anlamlarına gelirken şeşen "1. Söz ustası, hatip. 2. Konuşmacı" olarak geçer. (Bayniyazov, Başkapan, 2003:639)

Hemen hemen birçok lügatte "şeşen" kelimesi aynı anlamlarda kullanılır. Şeşen Kırgız, Karakalpak, Özbek, Başkurt dillerinde de Kazak dilindeki anlamıyla kullanılır. Türk dillerinde şeşen kelimesi esas teşkil ederken, şeşensu, şeşensinu sözleriyle de yazılmaktadır. "Özbek dilinde "çeçan" sözü: "Ne yaparsa (ne iş olursa olsun) usta, Tuva dilinde "çeçen": güzel, görkemli anlamlarına gelir. Moğol, Buryat-Moğol, Kalmak dillerinde "Kèkèn, sese(n), ñeñe sözleri "danışman, akıllı, kültürlü, zeki" anlamlarını taşır. Avcı gibi isabet ettiren manaları da bulunmaktadır" (Kasımova, 2007: 252).

B.O Oruzbayeva'ya göre Kırgız dilindeki "çeçerge" sözü Moğol dilindeki ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Şeşen sözü şeş (çözmek (çeç, ses, tses, tsets) olarak yer alır. Oruzbayeva şeşen sözünün kökenini Türk-Moğol dillerinde geçen bir söz olarak nitelendirirken şöyle der: "Şeşen, Türk-Moğol dillerinde ortak söz olması muhtemeldir"(Kasımova, 2007: 252).

Şeşen sözü halk arasında terim olarak "orator" olarak da kullanılır. "Orator: Latin dillerinde "oçaçe-aytu" (söylemek) denen sözden çıkmıştır. Daldin'in sözlüğünde "orator": (dilmar- konuşkan), sivri dilli, sözü şen kimse, söz ustası olarak geçer" (Kasımova, 2007: 252).

İsa Özkan'a göre Şeşen, "Arka planında derin manalar taşıyan ve nesilden nesile, ağızdan ağıza dolaşarak günümüze kadar gelip hâlâ ilk söylenildiği gün kadar güzelliğini koruyan sözler söylemek, bilgi birikimi ve yetenek gerektiren bir iştir. Böyle sanatkârâne işleri yapan kimselere değişik Türk boylarında çeçen/şeşen/sesen adı verilmiştir"(Özkan, 2000:611).

Şeşen, söz söyleme kabiliyetine sahip kişi iken bu işi yapan yani belagat yönünden yüksek sözlere de Şeşendik sözler ya da şeşenlik sözler denmiştir. Manzum ve mensur ve manzum-mensur şekli olan bu sözler uzun bir gözlem ve tecrübe sonucu ortaya çıkmış vecize değerindeki ifadelerdir. "Türkçenin tarihi gelişimi ve sözlü edebiyatımızın farklı Türk boylarında inkişafıyla birlikte lügat anlamlarını yanı sıra kavram ve tür olarak teşekkül ettiğini söylemek mümkündür. Divanü Lûgati't-Türk'teki atı, zinciri çözmek, düğümü açmak anlamında kullanılan bu kelime daha sonraki yüzyıllarda söz düğümünü çözen, açan anlamına gelmiş bilmece, vezinli kafiyeli yır/şiir, yoğun derin anlatımlı vecizeler şeklinde türler için kullanılmıştır"(Özkan, 2000:617).

Türk Dünyası El Kitabı'nda (IV.Cilt) Şeşendik Sözler, "Cevabı zor ve âniden sorulan sorulara cevap veren veya sonuçlandırılması zor olan münâkaşa ve dâvâları âdil bir çözüme kavuşturan, kimsenin itiraz edemediği, kıvrak bir zekâ ile söylenmiş güzel ve mânâlı sözlerdir (Tamir, 1998: 426).

Kazak toplumunda etraflıca yer alan bu sözler iç ve dış siyasette, ilişkilerde, antlaşmalarda, sözleşmelerde, ateşkeslerde yegâne unsur olagelmiştir. Bu temel unsur toplumun büyük düşünce ve akıl hazinesi olan *Jırav, Bi ve Şeşen*ler tarafından söylenmiştir.

Bi dediğimiz kişiler şeşenlerle aynı misyonu paylaşırken Jıravlar bu kişilerden biraz farklılık arz etmektedirler. "Şeşenlerin Jıravlardan farkı, avam tabakasından olmalarıdır. Jıravlar ise havas sınıfındandır(Jannat, Şakuzadaulı, 2000:310).

"Manzum, mensur veya her ikisinin bir arada yer aldığı bu eserlerin içerik yönünden fıkra, menkıbe, hikâye, özellikler atasözü ve deyimlerle yakın bağları vardır"(Çınar, 2004:1).

ŞEŞENDİK SÖZLERİN TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Kazak edebiyatında önemli bir yeri olan bu tür kendi içinde de farklı başlıklara ayrılmaktadır. Apresyan'ya göre şeşendik sözler muhtevasına göre 5 gruba ayrılır:

1. Sosyal, İçtimaî Şeşendik Sözler
2. Bilimsel (Akademik) Şeşendik Sözler
3. Mahkemelerde Kullanılan Şeşendik Sözler
4. Sosyal Yaşamdaki Şeşendik Sözler
5. Dini Şeşendik Sözler (Kosimova, 2007: 158)

Zeyneş İsmail'e göre göre şeşendik sözler 3 gruba ayrılır:

1. Şeşendik Arnaw
2. Şeşendik Tolğaw
3. Şeşendik Daw (İsmail, 2002:276)

Ali Abbas Çınar'ın "Kazak Anlatı Sanatında "Şesendik (Hikmetli)" Sözler" isimli makalesinde şeşendik sözler 3 gruba ayrılır:

1. Şeşendik Arnav
2. Şeşendik Tolğav
3. Şeşendik Dav (Çınar, 2004: 66)

Biz burada en öz şekliyle ele alınan İsmail Zeyneş'in sınıflamasını esas alacağız.

Şeşendik Arnaw: Şaka, eleştiri sözleri olarak da geçen şeşendik arnawlar, bir kişinin başka bir kişiye ithafen söylediği gönül kazanma, dilek, şaka ve dua sözleridir.

"Ağın suw ölmeydi,	Akan su ölmez,
Asqar taw ölmeydi.	Büyük dağ ölmez.
Aspanda ay men kün ölmeydi,	Gökyüzünde ay ile güneş ölmez.
Alemde qara jer ölmeydi.	Dünyada kara toprak ölmez.
Jiyrenşe şeşen bunların cevabına karşı çıkıp:	
Ağın suwdın ölgeni,	Akan suyun öldmesi,
Altı ay qısta qatqanı.	Altı ay kışın donmasıdır.
Asqar tawdın ölgeni,	Büyük dağın öldmesi
Basın bulttın japqanı.	Zirvesini bulutun kaplamasıdır.
Ay men künnın ölgeni,	Ay ile güneşin öldmesi,
Enkeyip barıp batqanı.	Eğilerek varıp batmasıdır.
Qara jerdin ölgeni,	Kara yerin öldmesi,
Qar astında jatqanı.	Kar altında kalmasıdır.
Ajal değen atqanoq,	Ecel, vuran kurşun gibi.
Bir allanın qaqpanı.	Bir Allah'ın emridir.
Düniyede ne ölmeydi?	Dünyada ne ölmez?
Japsının ölmeydi,	İyi insanın adı ölmez,
Ğalımnın hatı ölmeydi"(İsmail, 2002:278)	Âlimin eseri ölmez.

Şeşendik Tolğaw: Konu olarak nasihat**,** öğüt, akıl**,** sözlerini içeren aşık atışmaları ve gelenek-görenek türkülerine benzeyen sözlere şeşendik tolğaw denmektedir.

"Kuruluş bakımından ikiye ayrılırlar. Nesir ya da nesrin egemen olduğu şeşendik sözlere *perneli söz;* nazım ya da nazmın egemen olduğu metinlere ise *termeli söz* adı verilir.[1] (Çınar, 2004: 67).

"Aq qoyan qaştı berkine,	Ak tavşan kaçtı yuvasına
Qoymaydı bürkit erkine.	Kartal bırakmaz onun yakasını.
Tuyağı bütün tulpar joq.	Toynağı bütün safkan at yok.
Qıyağı bütün sunqar joq.	Tüyleri bütün şahin yok.
Ölmeytin ömir joq.	Sonu olmayan ömür yok,
Sınbaytın temir joq.	Kırılmayacak demir yok.
Ölmes jan bolmaydı,	Ölmez can olmaz,
Ötkelsiz suw bolmaydı.	Geçitsiz ırmak olmaz.
Birge tuwmaq bar,	Beraber doğmak var,
Birge ölmek joq.	Beraber ölmek yok.
Japraq uşıp jelge ketti,	Yaprak uçup rüzgarla gitti,
Aqqu uşıp şölge ketti.	Kuğu uçup çöle gitti.
Ol eşqayda ketken joq.	O hiçbir yere gitmedi
Barimiz baratın jerge ketti" (İsmail, 2002:281-282)	Hepimizin gideceği yere gitti.

Şeşendik Daw: Kazak Tilinin Sözdigi adlı eserde daw, tartışma, münakaşa anlamlarına gelmektedir. (Çınar, 2004: 66)

Geniş Kazak bozkırlarında kanun ve yasaların olmadığı zamanlarda boy, kabile ve toplumlarda mal-mülk, namus, toprak, boş alan, yaylaklar gibi toplumun genelini ilgilendiren konularda söylenilen biy sözlerine şeşendik daw adı verilmektedir. Vatanın bölünmezliği, halkın namusu, özgürlük, barış gibi birçok konuda etken rol oynayan bu

[1] *Perne*; domra, bağlama, gitar gibi çalgıların çalınması sırasında sesi kuvvetlendirmek/artırmak için kullanılan perde sistemi; *terme*; halk yaratıcılığındaki toğaw benzeri şiirlere koşulan sazlı türkünün bir türü (Çınar, 2004: 67).

biylerin bu konularda söyledikleri sözler halk tarafından red olunmayacak kadar önemli görülüp nesilden nesile aktarılmıştır.

Sen temir de men kömür,	Sen demirsin, ben de kömür,
Eritkeli kelgenmin.	Seni eritmek için geldim.
Eki eliktin balasın,	İki karacanın yavrusunu,
Telitkeli kelgenmin.	İçini yumuşatmak için geldim.
Egesetin er şıqsa,	Tartışmaya yiğit çıkarsa,
İyitkeli kelgenmin.	Kabul ettirmek için geldim.
Tıtqır sarı jelimmin,	Güçlü sarı tutkalım,
Jabısqalı kelgenmin.	Yapışmak için geldim.
Jana üyretken jas tulpar,	Yeni eğitilmiş safkan atım,
Jarısqalı kelgenmin.	Yarışmak için geldim.
Tanımaytın jattarğa,	Tanımayan yabancılarla,
Tanısqalı kelgenmin.	Tanışmak için geldim.
Qazaq, qalmaq balası,	Kazak, Kalmak evlatlarını,
Tabısqalı kelgenmin.	Barıştırmak için geldim.
Tabısuwğa kelmesen,	Barışmaya meyletmesen,
Turısatın jerindi ayt.	Savaşacak meydanı söyle.
Sen qabılan, men arıştan,	Sen kaplan olursan, ben arslan.

Alısqalı kelgenmin (İsmail, 2002: 282-283). Savaşmak için geldim.

Tür olarak tarifinin kesin hatlarla çizilemediği şeşendik sözler, bize göre genel olarak dört türe yakınlık göstermektedir. Kategoriler aşağıda verilen başlıklara göre şu şekildedir:

Tarihi Efsane (Añız Angimeler)'ye Yakınlık Gösteren Şeşendik Sözler

Efsane: "1.Halkın gözünde ve anlatanın hayal gücünde biçim değiştirerek ve olağanüstü niteliklere büründürülerek anlatılan hikâye. 2. Eski çağlardan beri söylenegelen ve olağanüstü olay ve kahramanları konu alan hayalî hikâyeler; söylence: mitolojik hikâye (Çağbayır: 2007: 1370).

Tarihte yaşadığı bilinen tanınmış kimselerin hayatı ve işleri etrafında teşekkül etmiş olan efsanelerdir. Kazak añız añgimeleri içinde en meşhurları Asan Qayğı, Jiyrenşe Şeşen, Qorqıt, Aldar Köse ve Qoca Nasır hakkında söylenenlerdir.

Jiyrenşe Şeşen: Kazaklar arasında adı çok yayılmış olan bir halk kahramanıdır. XVI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Onun hakkında anlatılanlar çoğunlukla şeşenliği (güzel söz söylemedeki ustalığı) ile ilgilidir.

Söz söylemedeki ustalıkları sebebiyle halk ünlü şeşenlere zaman geçtikçe kutsallık ve efsanevi özellikler yüklemesi de kaçınılmaz olmuştur. Bu şeşenlere ait birçok söz ağızdan ağza dolaşırken birçoğu da sonradan halk tarafından bu şeşenlere aitmiş gibi yenileri eklenmiştir. Aşağıda bu şeşenlere ait efsanevi özellik gösteren örnek metinler verilmiştir:

"Günlerden bir gün birkaç kız yakacak toplamaya çıkmış. Onlar dışarıda tezek toplarlarken yağmur yağmaya başlamış. Kızların hepsi yakacaklarını atıp evlerine doğru koşmuşlar. Sadece bir tanesi orada kalmış, üzerindeki kıyafetiyle yakacaklarını örtüp oturmuş. O sırada, geçmişte adı dillere destan olan hatip Jiyrenşe oradan geçiyormuş. Jiyrenşe kızın yanına gelip:
-Neden diğer kızların hepsi kaçıp gitmişken yağmurun altında, sırılsıklam olup, giysinle yakacaklarını örtmüş oturuyorsun?" diye sormuş. Kız: "Kendim ıslanmış olsam da eve gidince kuru yakacaklarımı yakar ısınırım, giysilerimi de kuruturum." diye cevap vermiş. Jiyrenşe Şeşen, kıza ismini sormadan yanından ayrılmış. Daha sonra da o kızı oğluna almaya karar vermiş ve onu nereden bulacağını düşünmüş. Bu amaçla oğlunu önüne katıp köy köy dolaşmaya başlamış. Dolaşırken de oğlunu döve döve gidiyormuş. Görenler niye dövdüğünü sordukları zaman da: "Ben neyi yap desem, onu yapıyor." demiş. Bunu duyan herkes aşırmış.
Fakat bir kız: "Dövün; kendiliğinden bir şey yapıncaya kadar dövün." demiş. Jiyrenşe o kızın daha önce gördüğü kız olduğunu anlamış ve onunla oğlunu evlendirmiş(http://ekitap.kultur.gov.tr, 2012).

Jiyrenşe Şeşen ve Aldar Köse

“Yine bir gün Jiyrenşe Şeşen bir toplantıya katılmış. Orada bazı insanlar: "Ondan daha akıllı kimse yoktur. Onu kimse kandıramaz." diyerek Aldar Köse'yi övmüş. Jiyrenşe Şeşen Aldar Köse'yi daha önce görmemiş. O, oradakilere: "Aldar Köse hep işe yaramazları, kötüleri kandırıyordur. Akıllıları kandırmak nerede ona? Beni kandırmak onun için zordur." demiş. Bu söz üzerine oradakiler: "Git de kendini bir dene." demişler. Jiyrenşe Şeşen Aldar Köse'yi arayıp bulmak için yola çıkmış. O sırada Jiyrenşe Şeşen'in kendisini arayıp yola çıktığı haberi Aldar Köse'ye de ulaşmış. Aldar Köse bu haberi alınca evinden çıkmış ve o civardaki dağa tırmanıp bir tepenin eteğinde durmuş. Orada kâh tepenin o yanına, kâh bu yanına çıkıyor; bir ileri, bir geri gelip gidiyormuş. O böyle avare avare dolaşırken Jiyrenşe Şeşen de gelmiş ve Aldar Köse'ye:
-Ne yapıyorsun?" diye sormuş. Aldar Köse:
-Han bana çok zor bir iş buyurdu. Görevim, yerin ortasının nerede olduğunu ölçüp bulmaktır. Adımlaya adımlaya bulmak zormuş. Ölçü olarak kullandığım sopamı da evde kalmıştı; eve gidip gelmek de zor." demiş. Jiyrenşe Şeşen: "Bu benim ata binip sopanı al da gel." demiş ve hemen inip atını Aldar Köse'ye vermiş. Aldar Köse:
-Peki." demiş. O ata bindikten sonra:
-Jiyrenşe Şeşen, sen 'yerin ortası gök tepedir' sözünü bilir misin?" demiş ve gitmiş. İşte, Aldar Köse Jiyrenşe'yi böyle kandırmış derler. Bugün bile Kazaklar arasında bir kimse, birini kandırdığı, kurnazlığıyla yere oturttuğu zaman "geçmişte yerin ortası gök tepeydi" der (http://ekitap.kultur.gov.tr, 2012).

Jiyrenşe Şeşen

Jiyrenşe Şeşen bir yolculuğu sırasında, bir köye gelmiş. Köye yaklaştığında, köyle kendisinin arasında bir nehir varmış. Nehirden geçmek istemiş, ama geçidi bulamayıp ne yapacağını şaşırmış dururken, öteki kıyıya su almak için kovasıyla bir kız gelmiş. Jiyrenşe yüksek sesle:
- Bu nehrin geçidi nerede, diye sormuş. Kız böyle cevap vermiş:
- Şu tarafta bir geçit var uzak; uzak da olsa yakın. Daha beride bir geçit var yakın; yakın da olsa uzaktır. Jiyrenşe kızın yakın dediği geçide gitmiş. Geçmek için suya girmiş. Suyun orta yerine geldiği zaman atının ayakları çamura saplanıp, üstü başı kirlenip geri dönmüş. Daha sonra kızın uzak da olsa yakındır dediği geçide gitmiş, öteki kıyıya kolayca geçmiş ve o kızın
evine gelmiş. Eve gelip oturduktan sonra kıza:
- Canım, uzak bir yerden geliyorum; çok acıktım.
Yemeğinin en lezzetlisini ver, demiş. Kız:
- Bir yemek var acı; acı da olsa tatlıdır. Bir yemek var tatlı; tatlı da olsa acıdır, demiş. Jiyrenşe:
- Acı da olsa tatlıdır dediğin yemeği getir, demiş. Kız gidip tasa bir avuç tuz koymuş ve getirip Jiyrenşe'nin önüne koymuş. Jiyrenşe bunu görünce:
- Canım, sade tuzu nasıl yiyeceğim, demiş.
Bunun üzerine kız kalkmış bir tabak tuzsuz kara köje getirmiş. Jiyrenşe, kendisi de bir bilge olduğu için oturup düşünmüş ve kızın sözleriyle yaptıklarını kavramış. Ev sahibinin ikramını beklemeden: "Yemeğinin en lezzetlisini ver." dediği için çok utanmış. Sözleriyle davranışlarından kızın çok akıllı olduğunu anlayıp, onunla evlenmeye karar vermiş ve kızı ailesinden istemiş (http://ekitap.kultur.gov.tr, 2012).

Sırım Batır

Sırım Batır öz vatanına yerleşip Ürgeniş Hanın yanına varır. Ürgeniş Han Sırım Batır’ı başka bir şeşenle atıştırdı. Şeşen, Sırım’a sordu:

-Çatışmanın muradı ne? Sırım:

-Dava muradı (Yani çözülmesi). Şeşen:

-Satıcı niyeti ne? Sırım:

-Satıcı niyeti kazanmak. Şeşen:

-Kız Muradı ne? Sırım:

-Kız muradı gelin gitmek. Şeşen:

-Yol muradı ne? Diye sordu. Sırım:

-Yol niyeti gelmek diye cevapladı (Kenjebaynı, 2004: 133)

Fıkra'ya Yakınlık Gösteren Şeşendik Sözler

Yaşanmış olaylardan hareket ederek ders vermeyi amaç edinen aynı zamanda kökeninde az çok nükte barındıran türe fıkra denmektedir. Türk halk edebiyatında geniş bir şekilde yer bulan bu türü Kazak Halk edebiyatında da görmek mümkündür. Mizahi bakış açısının yaygın olduğu Kazaklarda en yaygın Fıkra Karakterleri Qoca Nasır (Nasrettin Hoca), Aldar Kösedir. "Aldar Köse: Adı etrafında çok sayıda efsane anlatılan bir şahsiyettir. Bu efsaneler çoğunlukla güldürücü mahiyettedir" (Jannat, Şakuzadaulı, 2000:426).

Qoca Nasır:Nasrettin Hoca'nın Kazak Türkleri arasındaki adıdır. Nasrettin Hoca ile ilgili fıkralar Kazaklar arasında da anlatılmaktadır. Bu hikâyelerdeki Qoca Nasır, Türkiye'deki Nasrettin Hoca gibi hazır cevap, açıkgöz, bilgili ve temiz kalpli bir kimsedir.

Tür boyutunda bakınca fıkra olan ama içerisindeki belâgatli sözler itibariyle şeşendik söz olarak da nitelendirilen bu kısa nesirler aşağıdaki gibidir:

Aldar Köse ve Şeytan

"Kazak rivayetlerine göre Aldar Köse'yi kimse kandıramamış, kurnazlıkta kimse onu yenememiş. Aldar Köse Şeytan'ı bile kandırmış. Geçmişte Aldar Köse Şeytan'la arkadaş olmuş. İkisi bir gün ava çıkmışlar ve bir av yakalamışlar, yani ganimetli olmuşlar. Kazak töresine göre ganimet önce yaşça büyük olan alırdı. Aldar Köse orada Şeytan'a sormuş:
-Hangimiz büyüğüz? Sen kaç yaşındasın? Şeytan cevap vermiş:
-Ben dünya yaratıldığı zaman yedi yaşında bir çocuktum." Aldar Köse bunu duyar duymaz hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamış. Şeytan:
-Niye ağlıyorsun?" diye sormuş. Aldar Köse'nin cevabı bu olmuş:
-Dünya yaratıldığı yıl yedi yaşında bir oğlum vardı benim. O hayatta olsaydı, bugün senin gibi kocaman olurdu, ah! Buna ben ağlamayacağım da kim ağlasın?"
Bu söz üzerine Şeytan:
-Ben senin oğlunla yaşıtmışım." diyerek ganimeti, yakaladıkları avı Aldar Köse'ye vermiş(http://ekitap.kultur.gov.tr, 2012).

Kocanasır ve Koyun

"Kocanasır pazardan bir koyun satın almış. Koyunu yedeğine alıp evine giderken, yolda kalabalık bir şakirt grubuyla karşılaşmış. Şakirtler toplanmışlar ve medreseden çıkıyorlarmış. Bu şakirtler Kocanasır'ı iyi tanıyorlarmış ve her zaman onun hâl ve hareketleriyle alay ederlermiş. Onlar Kocanasır'la karşılaşınca şakalaşmaya başlarlar, ona ilginç sorular sorarlar. Kocanasır onların sorularına uygun ve güldürücü cevaplar verir.
Şakirtler böyle demişler:
- Evet, Koceke, siz biliyor musunuz, yarın kıyamet günüymüş. Hocamız bize: "Gidin, gülün oynayın, eğlenin. Çok az ömrünüz kaldı." dedi.
- Koceke, koyunun size ne gereği var? Nasılsa yarın hepimiz öleceğiz.
- En iyisi sen bu koyunu kes, etiyle bizi doyur. Kocanasır:
- Peki, çocuklar, nehrin öteki kıyısına çıkalım ve benim bu koyunu kurbanlık olarak keselim, demiş. Kocanasır ile şakirtler nehrin öteki kıyısına geçip koyunu kesmişler. Divane Kocanasır koyunun etini pişirmeye koyulmuş. Şakirtlerin hepsi giysilerini Kocanasır'a bırakıp suya girmişler. Onlar suda yüzerlerken Kocanasır yanına bırakılan giysileri toplamış ve ateşe atmış.

Şakirtler sudan çıkıp Kocanasır'ın yanına dönmüşler:
- Bizim giysilerimiz nerede, diye sormuşlar. Kocanasır:
- Yavrularım, yarın kıyamet günü. Giysilerin size ne gereği var? Onları ateşe atıverdim, diye cevap vermiş" (http://ekitap.kultur.gov.tr, 2012).

Çobanın suyunun suyu

"İki dünür yürüyorlarmış. İki dünürden biri çok cimriymiş. Dünürlerden cömert olanı dostlarını da yanına alarak cimri dünüre habersiz bir şekilde cimri dünüre ziyarete giderler. Durumun vahametini gören cimri güzel yemekler yapmak bir yana sadece önlerine bir çorba koyar. Bu da ne diye dünür sorar. Cimri ise cevaplar:

-Bu dünürün dünürüne verdiği çorbanın suyunun suyu" (Kenjebaynı, 2004: 20).

Hekim

"Hekim gelir ve hastalanıp yatan yaşlı kadının kolundaki damardan tutar. Yaşlı kadın:

-Kolum ağrımıyor, başım ağrıyor, der"(Kenjebaynı, 2004: 20).

Problem Çözmeye Yönelik Şeşendik Sözler

Didaktik bir yapı arz eden şeşendik sözler, dil çevikliği ile o an ki problemi çözmek, insanlar arasındaki husumeti gidermek ya da güzel söz söyleme yeteneğidir. Bu türün ortaya çıkma sebeplerinden en önemlisi kadıların hüküm verme sürecinde söyledikleri sözler olmuştur. 1940lı yıllardan sonra şeşendik sözler olarak nitelendirilen bu sözler gerçekte "biy sözü" olarak geçmektedir. "Bu sözleri söyleyen şeşen, biy veya efendinin aynı zamanda bilge bir kişi oluşunu göz önüne alarak şeşendik sözlere "bilge sözü" demenin de mümkün olabileceği kanaatindeyim"(Çınar, 2004: 64)

"Ortaya çıkış sebepleri geçmişte kadıların halk arasında yaşanan kavgalar ve tartışmalara çözüm getirme sürecine bağlanmıştır (http://sokum.turksoy.org, 2012).

"Çağdaş kanun ve yasaların olmadığı dönemlerde Kazak bozkırlarında gelenek ve görenekler kanun kimliğini taşımıştır. Boy, kabile arasında yaylak, mal-mülk, dul, kadın, toprak için kavgalar olmuştur. Bu tatsız olayları toplum arasındaki kadı, bey, aksakallılar adil şekilde çözmüşlerdir"(İsmail, 2002: 282).

Halk ağzında dolaşan bu şeşendik sözler, Kazak halkının barışı, kardeşlik ve dostluğu savunduğunu ve aradaki sürtüşmelerin büyük boyutlara varmadan çözüldüğünü görebilmekteyiz"(İsmail, 2002: 283).

Aşağıda geçen küçük nesir parçaları problem çözmeye yönelik şeşendik sözlere örnek teşkil etmektedir:

"Zengin bir Kazak, bozkırda aşık oynayan çocuklara gelir. Kendisinin buraya yerleşeceği gerekçesiyle çocukları oradan uzaklaştırmak ister. Bu hareketlenme sırasında adamın atı ürker, kalpağı yere düşer. At, yere düşen kalpaktan ürker ve zengin adamı düşürür, adam ölür. Halk toplanır. Zengin Kazak'ın yakınları çocuklara kan bedeli ödettirmek isterler. Tartışmalar yaşanır. Öte yandan gelen 7 yaşındaki bir çocuk, halkın yaşadığı bu tartışmalara hayretle bakar ve konunun boş yere zorlaştırıldığını, aslında meselenin çözümünün zor olmadığını söyler. Halk "probleme çözüm getirdikten sonra genç de olsa ata sayılır" der ve söz söyleme yetkisinin 7 yaşındaki bu çocuğa verilmesini kararlaştırır. Sözü alan çocuk; problemin eski ataların kan bedeli yargılarına göre çözülebileceğini, buna göre bir erkeğin kan bedelinin 1000 koyun, 1000 tenge veya 100 at olduğunu söyler. Fakat "bunun bedelini akılsıza mı, yoksa zengine mi paylaştırayım" der. Halk, suçun akılsızda olduğunu, bunun için bedelinin akılsıza ödettirilmesini ister. Sözü tekrar alan çocuk "Öyleyse oyun oynayan çocuğun yaptığı iş delilik, onca geniş toprağa rağmen çadırını çocukların oynadığı alanda kurmak isteyen zengin adamın yaptığı iş delilik, atın boş yere ürkmesi delilik ürkemeden dolayı yere düşen kalpağın bu hali delilik. Yüz atı bu dört deliliğe ayırırsak çocukların yirmi beş, zengin adamın ise yetmiş beş at kan bedeli ödemesi gerekir (Çınar, 2004: 75).

Kazak edebiyatının en ünlü şeşenlerinden biri Jirenşe Şeşen'dir. "Rivayetlere göre, o devrin hanı Jirenşe'nin hanımına âşıktı. Jiyrenşe'yi alt etmek için hep onu zor durumda bırakmıştı. Mesela, bir defasında han, Jirenşe'ye şöyle demiş: "Şu pişirilmiş ördeği bana, hanımıma, iki oğluma ve kendine eşit olacak şekilde böl. Şayet bir miskal dahi yanılırsan kelleni alırım!. Jirenşe hemen bıçağı eline alarak paylaştırmaya başlamış. "Efendim, siz hep bizim başımız idiniz. Başı siz hak ediyorsunuz. Han hanımsız olmaz, kuş boyunsuz olmaz. Boyun kısmı hanımınıza düşüyor. İki oğlanınız ise cenahınızdır ki, iki kanadı onlara veriyorum. Ben başta ayakta değil, orta durumdaki insanım ve orta kısmını kendime ayırıyorum" demiş ve hanı mağlup etmiştir" (Jannat, Şakuzadaulı, 2000:312).

Vecize Değerindeki Şeşendik Sözler

Bu kategoriye giren şeşendik sözler, nesir içerisinde ya da nazım içerisinde parçaya yayılmış olsa da tek cümlede yoğunlaşmıştır. Bu cümleyi parçadan çıkardığımızda bağımsız olarak yüksek bir değer ifade eden cümleler oluşacaktır. Kazak Halk anlatısında önemli bir şeşen olan Jiyrenşe'nin kendisi gibi bilge olan eşi Karaşaş'ın vefatını hiç kimse söylemeye cesaret edemez. Bu süreçte Janibek Şeşen bunu göze alarak her biri vecize değerinde olan aşağıdaki sözlerle Karaşaş'ın ölüm haberini şu şekilde anlatır:

Janıbek: Jiyrenşe, babası ölmek ne demek?

Jirenşe: Dağ yürüdü, çınar çürüdü, yaylayı düşman aldı, kışlağı yangın aldı demek.

Janıbek: Anası ölmek ne demek?

Jirenşe: Pınar ağzı kapandı demek.

Janıbek: Abisi ölmek ne demek?

Jirenşe: Sağ kanadı kırıldı, taş kalesi yıkıldı demek.

Janıbek: Kardeşi ölmek ne demek?

Jirenşe: Sol kanadı eğrildi, çelik kılıcı yamuldu demek.

Janıbek: Çocuğu ölmek ne demek?

Jirenşe: Ağza ateş, sineye kor düştü demek.

Janıbek: Hatunu ölmek ne demek?

Jirenşe: Heyhat! Karaşaş'ım göçtü demek!..." (Jannat, Şakuzadaulı, 2000:312-313).

"Janibek Han halkı toplamış: "üç arsız, üç bilinmez, üç yetim nedir?" diye sormuş. Toplanan halk şu cevabı vermiş: "üç arsız: uyku, gülmek, yemek" olmalı; üç bilinmez: "konuk, nasip, ecel" olmalıdır demiş, ancak üç yetimin cevabını bulamamış. Bu mecliste bulunmayan Karabas Biy'i özel olarak çağırtan Janıbek Han soruyu ona da sormuş. KArabbas ise üç yetim değil, beş yetim bulunduğunu söylemiş:

Otu olmayan toprak yetim,

Yöneticisi olmayan halk yetim,

Halkından ayrılan yiğit yetim,

Dinlenmeyen söz yetim,

Ağıtsız kız yetim(Çınar, 2004: 75).

SONUÇ

Temenni dilekleriyle başlayıp, güzellik ve barışa dair alkışlarla devam eden, halk tarafından bilinen, ünlü kişilerin belli bir olay karşısında olaya dair zihin çevikliği ve nüktedanlıkla dile getirdikleri sonraki kuşaklara sunulan bir öğüt, uyarı niteliğinde kalıplaşmış sözler olan şeşendik sözlerin, Kazak halk edebiyatı anlatı geleneğinde önemli bir yeri vardır. Yukarıda örneklerde de görüldüğü üzere şeşendik sözler, tür itibariyle bir kalıba sokulamamaktadır. Bazen nazım bazen nesir bazen da nazım-nesir karışık yapıda olan bu sözlerin belirli bir tür formatı yoktur. Şeşendik sözler bazen tarihi efsanede bazen bir problemi çözmek üzere konuşan bilgenin sözlerinde bazen insanı tebessüm ettiren fıkra türünde bazen de Türkiye Türkçesinde vecize olarak nitelendirdiğimiz birkaç cümlelik ifadelerde yer alır.

Zengin kültürün önemli bir unsuru olan bu sözler, kıymetli bir hazine değerindedir. Şeşendik sözler Kazak toplumunun geleneklerini, göreneklerini, karakterini, hayat anlayışını yansıtmaktadır. Bu sözler içerisinde derin felsefe, ince nükte, ironi, ve taşlama yer almaktadır.

Uzun yıllar geçmesine rağmen ilk günkü tazeliğini koruyan bu sözlerde jırav, bi, şeşen olarak nitelendirilen toplumun ileri gelen kişilerinin tüm bir milleti bu güzel sözlerle nasıl ikna ettiğini, yönlendirdiklerini görmek mümkündür.

Şeşendik, arnaw, şeşendik tolğaw, şeşendik daw olmak üzere üç farklı türü bulunan şeşendik sözler, konuya göre türlere bölünmüştür. Şeşendik arnaw, dilek, şaka ve eleştiri sözleri olarak geçerken; şeşendik tolğaw, nasihat, öğüt ve akıl sözleri olarak geçer. Şeşendik daw ise özgürlük, barış, toprak, yaylaklar gibi milleti birinci derecede ilgilendiren konularda söylenmiş sözlerden oluşmaktadır.

Şeşendik sözler Türkçe'de tam olarak bir türe karşılık gelmemektedir. Bu makalenin esasında vurguladığımız üzere şeşendik sözler, kategorize etmemize göre dört türe yakınlık göstermektedir. Bunlar:

1. Tarihi Efsane (Añız Angimeler) Değerindeki Şeşendik Sözler
2. Fıkra Değerindeki Şeşendik Sözler
3. Problem Çözmeye Yönelik Şeşendik Sözler
4. Vecize Değerindeki Şeşendik Sözler

Kültürel anlamda milletleri bir arada tutan bu sözler daha birçok asır insanlığın kenetlenmesini sağlayacaktır. Kazak halk edebiyatında önemli bir yer edinen bu sözler, sadece Kazak edebiyatında değil tüm Türk kültürü için önemli bir yer teşkil etmektedir.

KAYNAKLAR

ADAMBAYEV, Bantabay, **Kazak Şeşenderi**, 2008 Almatı.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, **Türkçe Sözlük**, 2007 İstanbul.

ÇINAR, Ali Abbas, *"Kazak Anlatı Sanatında "Şeşendik (Hikmetli)" Sözler"*, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004.

DOĞRU,Abdülmecit; KAYNAK, İsmail, **Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü**, 1991 Ankara.

GRÖNBECH.K, çev. Kemal Aytaç, **Kuman Lehçesi Sözlüğü**, 1992 Ankara.

İSMAİL, Zeyneş, **Kazak Türkleri**, 2002 Ankara.

KENJEBAYNI, Beysembay, **Tımpu**, 2004 Türkistan.

Kırgız Sözlüğü C. I, 1994 Ankara.

KOÇ, Kenan; BAYNİYAZOV, Ayabek, **Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü**.

KOSİMOVA, G., **Şeşendik Önerdin Negizderi**, 2007 Almatı.

ÖZKAN, İsa, *"Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki "Çeçen/Şeşen/Sesen" Teriminin Etimolojisi"*, ***Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri***, Kültür Bak. Yay., 2000 Mersin.

PRÖHLE, Wilhelm, çev. Kemal Aytaç, **Karaçay Lehçesi Sözlüğü**, 1991 Ankara.

SAKAOĞLU, Saim, **Efsane Araştırmaları**, 1992 Konya.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü C. 6, 2006 Ankara.

Türkçe—Kırgızca-Orusça Sözlük, 2006 Bişkek.

Türkçe Sözlük, TDK yay, 1998 Ankara.

YARDIMCI, Mehmet, **Türk Halk Edebiyatında Nesir**, 2004 İzmir.

http://sokum.turksoy.org.

http://ekitap.kultur.gov.tr.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

BİR KURUMSAL KAYNAK PLANLAMA MODÜLÜ OLARAK İNSAN KAYNAKLARI BİLGİ SİSTEMİNİN İKY VE İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR UYGULAMA*

Veysel AĞCA
Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Fakültesi, agca@aku.edu.tr

Asuman MENTEŞE
2009-2012 Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, asuman_mentese@hotmail.com

ÖZET : Kurumsal kaynak planlama sistemleri 1990'lardan bu yana işletmelerin rekabete bağlı olarak farklı amaçlarla tercih ettikleri bilgi teknolojileri ürünleridir. İnsan kaynakları bilgi sistemleri de kurumsal kaynak planlaması sistemlerinin bir alt modülüdür. İnsan kaynakları bilgi sistemlerinin insan kaynakları fonksiyonlarını etkin bir şekilde gerçekleştirmek için ilgili verilerin toplanması, saklanması gibi işlemleri gerçekleştirerek insan kaynaklarıyla ilgili daha hızlı, kaliteli ve az maliyetli kararların alınmasında yardımcı olduğu ileri sürülmektedir. Bu çalışmada kurumsal kaynak planlaması sistemlerinin bir alt modülü olan insan kaynakları bilgi sistemi fonksiyonlarının (planlama, personel bulma ve seçme, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, kariyer yönetimi ve performans yönetimi) insan kaynakları departmanının ve işletmenin genel performansı üzerinde etkisi incelenmiştir. Araştırmanın uygulama alanı olarak, kurumsal kaynak planlaması sektöründe faaliyet gösteren Uyumsoft firmasının İstanbul'da faaliyet gösteren 53 müşterisi seçilmiştir. Araştırma sonucunda; insan kaynakları bilgi sistemi fonksiyonlarından eğitim ve geliştirme ile kariyer yönetimi fonksiyonlarının insan kaynakları departmanı performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu, diğer fonksiyonların İKY departmanı performansı üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Kaynak Planlaması, İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri, İnsan Kaynakları Yönetimi, İşletme Performansı.

ABSTRACT: Enterprise resource planning systems are information technology products that businesses prefer for different purposes depending on the competitiveness since 1990s. Human resources information systems are a sub-module of enterprise resource planning systems. It has been suggested that human resources information systems are helpful in making decisions that are fast, high quality and low cost related to human resources, to perform effectively human resources functions by performing such operations related data gathering, storing. In this study, the effect of human resources information system functions (planning, recruitment and selection, training and development, compensation management, career management and performans management) as a sub-module of enterprise resource planning systems on human resources department and overall performance of the firms was investigated. As the research field of application, it was chosen 53 customers of Uyumsoft firm in the province of İstanbul that is in service in sector of enterprise resource planning in İstanbul. In result of research, it is determined that education and development and career management functions among human resources information systems functions have a positive significant effect on human resources department performance; other functions do not have any significant effect on human resources management department performance.

Keywords: Enterprise Resource Planning, Human Resources Information Systems, Human Resources Management, Operating Performance

GİRİŞ

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalın'da Doç. Dr. Veysel AĞCA'nın danışmanlığında yürütülen yüksek lisans öğrencisi Asuman MENTEŞE'nin Mayıs 2012 tarihinde kabul edilmiş tezinden türetilmiştir.

Bugünün küresel iş dünyasında işletmelerin sürekli gelişen ve değişen teknolojilere ayak uydurarak rekabet avantajı elde etmek için, işletme içi veri akışını ve iletişimini hızlandırarak karar alma süreçlerini kısaltmaları gerekmektedir. Bu yüzden stratejik öneme sahip bilginin yönetimi önem kazanmış ve işletmelerin bilgi teknolojisinden yararlanmaları zorunlu hale gelmiştir. Son yıllarda kullanımı gittikçe artan bilgi sistemlerinden biri de kurumsal kaynak planlaması sistemleridir. Kurumsal kaynak planlaması sistemleri, işletmelerin tüm verilerini bir araya getirerek işlemlerin verimli bir şekilde yürütülmesini sağlayan bilgi sistemleridir. İşletme içi ve coğrafi olarak uzak birimlerin güncel bilgilerinin anında görüntülenmesini sağlayarak bilgi akışını hızlandırmaktadır. Tüm birimlerin takibi ve analizini kolaylaştıran, bölümler arası iletişimin sağlıklı bir şekilde yürütülerek hızlı ve kolay bir şekilde karar alınmasını sağlayan söz konusu sistemlerin; verilerin toplanması, depolanması gibi ofis işlerini yaparak zamandan ve işçilikten tasarruf etme gibi işletme içi maliyet avantajlarının yanında rakiplere karşı sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme, rakiplerin fark edemediği fırsatları değerlendirme gibi işletme dışı stratejik öneme sahip yararları da bulunmaktadır.

Günümüzde işletmelerin en değerli ve büyük sermayesi insan gücüdür. Her geçen gün işletmelerin rekabet güçlerini koruyabilmeleri için daha az sayıda ve daha nitelikli personele sahip olma ihtiyacı insan kaynağı yönetmenin önemi artırmaktadır. İnsan kaynakları hakkında var olan bilgi, prosedür ve işleyişler teknolojik gelişmelerle birleşerek insan kaynakları yönetimini daha iyi yönetme çabasını desteklemektedir. Bilgi teknolojilerinin bir ürünü olan kurumsal kaynak planlaması sistemlerinin bir alt modülü olan insan kaynakları bilgi sistemleri(İKBS) de son yıllarda insan kaynakları alanında tercih edilen sistemlerden biridir. İnsan kaynakları bilgi sistemleri çalışanların bireysel ve tüm işletmenin insan kaynakları fonksiyonlarıyla ilgili işlemlerin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. İşletmeler insan kaynakları bilgi sistemlerinin sağladığı stratejik faydalarla insan kaynağını doğru zamanda ve yerde değerlendirerek yönetmektedirler.

Bu araştırma; işletmelerin içinde bulundukları rekabet ortamının ve küreselleşmenin etkisiyle daha çok stratejik üstünlük elde etmek için tercih ettikleri kurumsal kaynak planlaması modüllerin insan kaynakları fonksiyonları üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda kurumsal kaynak planlaması sistemlerin bir alt modülü olan insan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının (planlama, personel bulma ve seçme, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, kariyer yönetimi ve performans yönetimi) insan kaynakları departmanın ve işletmenin genel performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca, sistemi kullanan işletmelerin faaliyet sürelerine ve sistemi kullandıkları süreye göre bu değişkenler etkileri bakımından farklılaşıp farklılaşmadıkları da bu çalışmada incelenmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Kurumsal kaynak planlaması kavramı üzerinde literatürde genel kabul görmüş değerlendirmelere rağmen, tanımı konusunda tartışmalar devam etmektedir. Kurumsal kaynak planlaması sistemi işletmelerin tüm iş süreçlerine bütüncül bir bakış açısı kazandıran ve bütün iş süreçleri arasında köprü konumunda entegre bir yazılımdır. Bu yazılım, işletmenin bütün birimlerinde kullanılan bir veri tabanından beslenen tüm birimler ile ilişkili ara yüz olarak da ifade edilebilir (Ehice ve Madsen, 2005: 543). Diğer bir bakış açısıyla, kurumsal kaynak planlaması sistemleri işletmenin ortak bir platformda saklanan verilerinden elde edilen bilgilerin en uygun şekilde doğru yerlere iletilmesini sağlamaktadır (Talu, 2004: 7). Kurumsal kaynak planlaması sistemleri; çekirdeğinde işletme bilgilerini yönlendiren, depolayan, biriktiren ve tam zamanında güncelleştiren merkeziyetçi bir yapıya sahiptir (Lengnick-Hall ve Lengnick-Hall, 2006: 179).

Günümüzde işletmeler daha fazla işgücünü kullanmaktan ziyade yönetim kademelerini ve işgören sayısını azaltarak yöneticilerini karar verme yeteneklerini güçlendirmeyi tercih etmektedirler. Bundan dolayı hem insan kaynakları fonksiyonlarını daha işlevsel gerçekleştirmek için personel verilerine kısa sürede ulaşabilmelerini sağlayacak, hem de

çalışanların kendi bilgilerine ulaşarak kullanmalarını sağlayacak insan kaynakları bilgi sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sistemler, insan kaynakları personelinin üzerindeki yükünü hafifletmekte ve yöneticilere işgörenleri stratejik hedefleri doğrultusunda yönetebilmelerini sağlamaktadır (Eroğlu, 2001: http://isguc.org/index.php?p=article&id=72&cilt=3&sayi=2&yil=2001).

Martinsons (1997: 40) insan kaynakları bilgi sistemlerinin insan kaynakları yönetiminde rolünü ve sağladığı faydaları Tablo 1'de özetlemiştir.

Tablo 1: İnsan Kaynakları Yönetiminde İKBS'nin Rolü ve Faydaları

Aktiviteler	İKBS'nin Rolü	Faydaları
İnsan Gücü Planlaması	İşgücü arzı ve talebinin analizi	-İşgücü verimliliğini artırmak -Fazlalıkların veya eksikliklerin tanımlanmasında olanak sağlamak -Çalışanların iş programlarını oluşturmak
Personel Seçme ve Yerleştirme	İş başvuru İşlemleri	-İşgücü verimliliğini artırmak -Çevrim süresini azaltmak -İşgücü maliyetlerini azaltmak
Personel Geliştirme	Yönetim tarzı değerlendirilmesi	-Çalışanların kendilerini analiz etmeye teşvik ederek geliştirici bir araç konumundadır -Gelişme faaliyetleri için bireysel planları oluşturmak
Performans Değerlendirme	Yeni personelin periyodik olarak değerlendirilmesi	-Belirli kriterlerin kullanımını teşvik etmek -Değerlendirmelerde tutarlılığı arttırmak
Mevzuata Uygunluk	İş sağlığı ve güvenliği konusunda uyarılar	-Uzman düzeyinde güvenli bilgi akışını sürekli sağlamak
Yönetime Faydaları	Denetim ve karar verme	-İnceleme sürecindeki standartlaşmayı arttırmak -Olması muhtemel sahte iddiaları tespit ederek düzeltmek -Veritabanlarına uzaktan erişimi azaltmak

Davis ve Olson (1985: 42-43) işletme açısından bakıldığında insan kaynakları bilgi sistemlerinin üç açıdan katkı sağladığını belirtmiştir. İlk olarak operasyonel kontrol sistemi olarak personelin faaliyetlerini oluşturmada, gerekli olan kararları almada ve prosedürleri gerçekleştirmede katkı sağlamaktadır. İkinci olarak yönetim kontrol sistemi olarak, planlanan ve fiili performans arasındaki farkları gösteren analizleri oluşturmada, eğitim maliyeti, ücret oranlarının dağılımı ve hükümet ile uygun koşulların belirlemesinde vb. işlemlerin gerçekleştirilmesinde katkı sağlamaktadır. Üçüncü olarak stratejik planlama sistemi olarak personel ile ilgili alternatif stratejilerin oluşturulması için ücret, eğitim, sosyal haklar ve personel hedefleri değerlendirilmektedir. Ayrıca, işletmenin farklı bölgelerdeki birimlerinin istihdam, eğitim ve ücret oranları gibi işletme için gerekli stratejik bilgi ve analizleri de yapılmaktadır.

Bilgi ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte el ile yapılarak zaman kaybına neden olan pek çok işlem bilgisayar ortamına taşınmıştır. Bu gelişmeler insan kaynakları yönetimi bölümünü de etkileyerek insan kaynakları bilgi sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistemler insan kaynakları departmanında önce personel kayıtları ve bordrolama işlemlerinde faydalanılmış, daha sonra diğer insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarında da kullanılmaya başlanmıştır (Çakır, 2007: 71-72).

İnsan Kaynakları Planlaması: İnsan kaynakları planlaması sürecinde personel envanterinin oluşturulmasında veritabanında yer alan personele ait değerlendirmelerden, yapılan yükselme ve eğitim ihtiyaçlarına ilişkin önerilerden insan kaynakları planlaması kararlarının alınmasında faydalanılır. Örneğin, hangi personelin hangi pozisyonlara yükseleceğinin belirlenmesi, hangi personelin bir üst pozisyona yükseldiği zaman ne tür eğitimler alması gerektiği, personelin bir üst pozisyona yükselemiyorsa hangi işletme dışı kaynaklara başvurulması gerektiği gibi kararların alınmasında başvurulur (Uyargil, 1994: 145-146). Planlama sürecinde ihtiyaç duyulduğu zaman sistemde personele ait bilgilere hızlı bir şekilde ulaşılması insan kaynakları planlama sürecinin hem daha kısa sürede, hem de doğru bir şekilde yürütülmesini sağlayacaktır (Kaynak vd., 1998: 499).

Personel Bulma Ve Seçme: İnsan kaynakları bilgi sistemleri, insan kaynakları bulma ve seçme sürecinde başvurulacak iç ve dış kaynaklara başvurulması durumunda insan kaynakları yöneticilerine kılavuzluk eder. Sistemde iş analizleri doğrultusunda yapılan iş gerekleri ile boş pozisyonlar işletme içindeki adaylarla karşılaştırılması yapılarak personel ihtiyacını karşılamada hangi kaynağa başvurulması gerektiği tespit edilecektir. Personel ihtiyacının iç kaynaklardan karşılanamaması durumunda başvuran adayların nitelikleri göz önünde bulundurularak sistemde bir aday havuzu oluşturulacaktır (Kaynak vd, 1998: 499). Sistemden elde edilen bilgiler doğrultusunda işe uygun nitelikte personel tespit edilecektir. Böylece işletmede doğru pozisyonda doğru personel çalıştırılarak örgütsel etkinliğin arttırılmasında katkı sağlanacaktır (Gümüştekin, 1998: 219).

Eğitim ve Geliştirme: İnsan kaynakları bilgi sistemi, çalışanların eğitim geçmişlerinden yararlanılarak hem bireysel hem de örgütsel eğitim ihtiyaçlarını belirlemek için kullanılabilir (Byars ve Rue, 1991: 503). İnsan kaynakları yöneticileri sistemde yapılan eğitimlerin ve eğitime girenlerin takibi yapılarak personelin bireysel eğitim geçmişi izlenir. Böylece hangi personelin ne tür eğitimlere ihtiyaç duyduğu belirlenerek personelin ihtiyaçlarına yönelik eğitim almaları sağlanır (Ceriello ve Freeman, 1992: 530).

Performans Yönetimi: Bilgisayar ve bilgi teknolojisinin gelişmesiyle birlikte performans değerleme, eğitim ve seçim süreçlerinde birbiriyle olan bağlantıların kurulması kolaylaşmıştır. Sistemde bütün pozisyonlar için personelin sahip olması gereken nitelikler ve iş gerekleri tanımlanarak, personelin dönem içerisinde iş gereklerinin ne kadarını yerine getirdiği tespit edilir (Uyargil, 1994: 146). Performans yönetimi sonucu elde edilen veriler özellikle eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi, personelin kariyer planlanması, personel yedekleme uygulaması, iş analizi ile ilgili yeni düzenlemelerin yapılması, personele geri besleme yapılarak verimliliklerinin artırılması gibi insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin yürütülmesinde katkı sağlayacaktır (Öztürk, 2008: 62).

Ücret Yönetimi: Sistemde uygun istatistik programları vasıtasıyla ileriye dönük ücret alternatifleri değerlendirilir, ücret planlarını oluşturulur, toplu sözleşmeden kaynaklanacak ücret maliyetleri belirlenebilir, bölümlere göre bütçe oluşturulabilir (Kaynak vd., 1998: 501). Ayrıca, diğer insan kaynakları fonksiyonları bilgilerden yararlanılarak bütün bölümlere göre ücret tip ile oranlarını gösteren iş sınıflandırmaları yapılabilir. Sistem sayesinde işletme içi ücret araştırmaları uygun pozisyona ve zamana göre yapılarak daha doğru ücret politikaları tespit edilebilir (Öge, 2004: 115).

Kariyer Yönetimi: İnsan kaynakları bilgi sistemleri çalışanların işle ilgili yetenek, bilgi, ilgilerini kısacası çalışanlar hakkında bir öz değerlendirme içerir. Böylelikle personelin kariyer hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirmede

önceliklerin neler olduğu konusunda kararların alınmasında yardımcı olarak personelin geliştirilmesinde katkıda bulunmaktadır. Sistemde kariyer değerlendirme testleri düzenleyerek ve değerlendirerek personelin potansiyeli ve gelişimi hakkında bir profil oluşturmak için bu sonuçlar kullanılabilir (Ceriello ve Freeman, 1992: 536). Sistem terfi listeleri hazırlanmasında ve bu listeleri takip edilmesinde harcanan zamanı azaltır. Düzgün işleyen bir kariyer geliştirme sisteminin işleyişi personelin moralini yükseltir (Walker, 1982: 213).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Kurumsal kaynak planlaması sistemleri son yıllarda işletmeler arasında kullanımı yaygınlaşan bilgi sistemlerdendir. Kurumsal kaynak planlaması sistemleri sahip olduğu modüller sayesinde tüm departmanların işlevlerini tek bir çatı altında toplayarak tüm birimlerin kullanımına sunmaktadır. Böylelikle, işletme içi ve coğrafi olarak uzak birimlerin güncel bilgilerin anında görüntülenmesini sağlayarak bilgi akışını hızlandırmaktadır. İKBS'de kurumsal kaynak planlaması sistemlerinin bir alt modülüdür. Bu araştırma; öncelikle bir kurumsal kaynak planlaması alt modülü olan İKBS'nin kullanımının insan kaynakları fonksiyonlarına etkisini incelemektedir. Bu doğrultuda çalışmada, kurumsal kaynak planlaması sistemlerin bir alt modülü olan insan kaynakları bilgi sistemi fonksiyonlarının (planlama, personel bulma ve seçme, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, kariyer yönetimi ve performans yönetimi) insan kaynakları departmanın ve işletmenin genel performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Konuyla ilgili yapılan literatür taraması ve incelemeler neticesinde, özellikle ülkemizde yeterli sayıda ve düzeyde araştırma ve incelemenin olmadığı görülmüştür. Bunun en temel nedeninin kurumsal kaynak planlaması sistemlerin bir alt modülü olan insan kaynakları bilgi sistemlerinin muhasebe, pazarlama, üretim ve stoklama faaliyetlerine yönelik geliştirilen diğer alt modüller gibi daha erken kabul ve kullanım imkanına sahip olmamasıdır. Ülkemizde bu araştırmaya en yakın tez konuları ise; Durmuş'un (2007) ''İnsan Kaynakları Yönetiminin Etkinliğinin Sağlanmasında Bir Araç Olarak Kurumsal Kaynak Planlaması'' ve Altın'ın (2007) ''İşletmelerde Kurumsal Kaynak Planlaması Kapsamında Stratejik İnsan Kaynakları Seçimi: Bir Model Önerisi'' adlı çalışmalarıdır. Fakat bu çalışmalar uygulamalı çalışmalar değildir. Bu araştırma sadece Akman (2010)'ın ''İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri Sakarya İlinde Bir Araştırma'' adlı tez çalışmasında insan kaynakları bilgi sistemlerinin işletme performansını etkilediği alanların incelemesi itibariyle benzeşmektedir. Ayrıca, Öztürk (2008) ''İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri ile Performans Değerlendirilmesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi'' adlı doktora tez çalışmasında insan kaynakları bilgi sistemi kullanımı ile sadece performans değerlendirilmesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Görüldüğü gibi, araştırmanın konusu sık çalışılan konulardan değildir. Bu nedenle, bahsedilen amaç doğrultusunda yapılan uygulamada elde edilen sonuçlar bundan sonraki çalışmalara kaynaklık edebileceği ve literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Literatürde İKBS'nin insan kaynakları fonksiyonlarının yerine getirilmesinde katkı sağlayarak yöneticilerin iş yükünü hafiflettiği, zaman kazandırdığı, karar almada katkı sağladığı gibi faydalarının bulunduğu yer almaktadır. Bu ifadeler, İKBS'nin İKY departmanının performansını arttırarak işletmenin genel performansına da katkı sağladığı yönündedir. Konuyla ilgili literatürdeki mevcut ifadelerden yola çıkılarak H1 ve H2 hipotezleri geliştirmiştir. Bu çalışmada bağımsız değişken; bir kurumsal kaynak planlama modülü olarak İKBS'dir. Bağımlı değişkenler ise; insan kaynakları yönetimi departmanının performansı ile işletmenin genel performansıdır. Ayrıca, insan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının işletmelerin faaliyet yılına ve sistemi kullanma sürelerine göre farklılıklar gösterip göstermediğini belirlemek için H3 ve H4 hipotezleri geliştirilmiştir.

H1: İnsan kaynakları bilgi sistemi uygulamalarının insan kaynakları departmanının performansı üzerinde anlamlı pozitif etkisi vardır.

H2: İnsan kaynakları bilgi sistemi uygulamalarının işletmenin genel performansı üzerinde anlamlı pozitif etkisi vardır.

H3: İnsan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının etkisi işletmelerin faaliyet yıllarına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H4: İnsan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının etkisi işletmelerin sistemleri kullanım sürelerine göre anlamlı bir farklılıklar göstermektedir.

Bu araştırmanın evrenini; İstanbul ilinde kurumsal kaynak planlaması yazılım sektöründe faaliyet gösteren Uyumsoft işletmesinin Türkiye genelinde insan kaynakları modülünü kullanan 164 müşterisi oluşturmaktadır. Fakat modülü kullanan işletmelerin farklı coğrafi bölgelerde olmasından dolayı ulaşım ve maliyet açısından değerlendirilmiş ve araştırmanın örneklemi İstanbul ili ile sınırlandırılmıştır. Uyumsoft'un tarafımıza vermiş olduğu müşteri listesi doğrultusunda yapılan inceleme sonucu modülü kullanan 90 işletmenin İstanbul'da olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerle yapılan görüşmeler neticesinde 37 işletme insan kaynakları modülünü tam teşekküllü kullanmadıklarını ya da insan kaynakları departmanının olmadığını belirterek görüşmeyi reddetmişlerdir. Bu nedenle geriye kalan 53 işletme bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Geliştirilen anketler bu 53 işletmeye PRP Araştırma ve Danışmanlık işletmesinin anketörleri tarafından 21.02.2012 tarihinde ulaştırılmıştır. Yaklaşık 10 günlük bir süre içerisinde bu 53 işletmeden geri dönüşüm alınmıştır. Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da anketin kapsamı, ölçümü ve cevaplama hataları söz konusu olabilir. Diğer bir kısıt ise; zaman maliyet ve ulaşılabilirlik kısıtları nedeniyle araştırmanın tek bir tedarikçi işletmenin İstanbul ilindeki İKBS'yi kullanan 53 müşterisi üzerinde yapılmış olmasıdır. Bu nedenden dolayı araştırmanın sonuçlarına yönelik birtakım genellemeler yapmayı engellemektedir.

Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda ilk yedi soru örneklem grubunun demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Burada demografik özellikler olarak; sektör, faaliyet süresi, çalışan sayısı, anketi dolduran deneklerin unvanları, İK bölümünün bağlı olduğu üst pozisyon, İKBS ile beraber kullanmış oldukları diğer modüller ve İKBS'yi kullanma süreleri olarak belirlenmiştir. Burada faaliyet süresi ve İKBS'yi kullanma sürelerinin yer almasının nedeni, işletmelerin bu özellikleri doğrultusunda İKBS fonksiyonlarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Son altı soru ise, İKBS'yi tercih eden işletmelerin kullanma amaçlarını önem derecelerini belirlemeye yöneliktir. Burada yer alan sorular, Bayındır (2007)'ın 5'li Likert ölçeğine göre (1: Çok az, 2:Az, 3: Kararsızım, 4: Yüksek, 5:Çok Yüksek) hazırlamış olduğu ölçekten faydalanılarak oluşturulmuştur.

İkinci kısım işletmelerin kullanmakta oldukları insan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarına (planlama, personel bulma ve seçme, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, kariyer yönetimi ve performans yönetimi) yönelik 30 tane sorudan oluşmaktadır. Yapılan literatür taraması neticesinde konuyla ilgili herhangi bir ölçekle karşılaşılmamıştır. Byars ve Rue (1991), Cascio (1992), Ceriello ve Freeman (1992), Davis ve Olson (1985), Gümüştekin (1998), Ivancevich ve Glueck (1989), Mathis ve Jackson (1997), O'Brien (1997), Walker (1982), Uyargil (1994) ve Kaynak vd. (1998) tarafından yazılan kitapların konuyla ilgili kısımlarda yer alan ifadelerden yola çıkılarak ölçek geliştirilmiştir. Yargıların değerlendirilmesinde 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Anket formunda yargılar ''1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum'' şeklindedir. Soruların 6 tanesi planlama fonksiyonuna, 6 tanesi personel bulma ve seçme fonksiyonuna, 4 tanesi eğitim ve geliştirme fonksiyonuna, 5 tanesi ücret yönetimi fonksiyonuna, 5 tanesi kariyer yönetimi fonksiyonuna ve 4 tanesi de performans yönetimi fonksiyonuna yöneliktir.

Üçüncü kısımda, işletmelerin İK departmanlarının performanslarını ölçmeye yönelik 22 tane soru yer almaktadır. Bu kısımda yer alan sorular; Aydınlı (2001), Bay (2007), Çetin (2008), Erkoç (2009), Işık (1993), Kanten (2008) ve Tokmak (2008) tarafından geliştirilen ölçekler temel alınarak oluşturulmuştur. Dördüncü kısımda ise; İKBS'yi kullanan işletmelerin işletme performanslarını ölçmeye dayalı, 5'li Likert ölçeğine göre (1: Çok az, 2:Az, 3: Kararsızım, 4: Yüksek, 5:Çok Yüksek) hazırlanmış 10 adet soru yer almaktadır. Bu soruların 5 tanesi finansal performansı ölçmek için oluşturulan sorulardan, 5 tanesi de finansal olmayan performansı ölçmek için oluşturulan sorulardan oluşmaktadır.

Araştırmada elde edilen veriler sosyal bilimlerde kullanılan istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde; betimsel analiz olarak frekans analizi, parametrik analiz olarak bağımsız örneklem T-testi ve ilişkileri incelemeye yönelik olarak Regresyon ve Korelasyon analiz teknikleri kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ankette yer alan İKBS'nin genel ve alt fonksiyonlarına yönelik ölçeğin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. Diğer taraftan İKY departmanının performans ölçeği ile işletmenin genel performansına yönelik ölçeklerin güvenirlilik katsayıları sırasıyla 0,932 ve 0,868 çıkmıştır. Ortaya çıkan bu değerler araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: İKBS Ölçeği Güvenilirliliği

Fonksiyonlar	Alfa Katsayısı	Soru Sayısı
Planlama	0,741	6
Personel Bulma ve Seçme	0,851	6
Eğitim ve Geliştirme	0,840	4
Ücret Yönetimi	0,909	5
Kariyer Yönetimi	0,906	5
Performans Yönetimi	0,947	4
Genel	0,960	30

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Örneklem Grubunun Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Örneklem grubunun demografik özelliklerine ait bilgileri Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo3. İşletmelere Ait Özellikler

Çalışan Sayısı	Frekans	Yüzde (%)	Üst Pozisyon	Frekans	Yüzde (%)
0-50 kişi	8	15,1	Genel Müdür	28	52,8
51-100 kişi	6	11,3	Yönetim Kurulu	3	5,7
101-250 kişi	19	35,9	Genel Müdürlük	12	22,6
250+	20	37,7	Mali ve İdari İşler	10	18,9
Unvan	Frekans	Yüzde (%)	Sektör	Frekans	Yüzde (%)
İnsan Kaynakları Müdürü	32	60,4	Elektrik-Elektronik	8	15,1
İnsan Kaynakları Şefi	5	9,4	İnşaat	8	15,1
İnsan Kaynakları Sorumlusu	8	15,1	Kağıt-Matbaa	6	11,3
İnsan Kaynakları Yardımcısı	7	13,2	Plastik	6	11,3
İdari İşler ve Personel Müdürü	1	1,9	Madeni Eşya	5	9,4
			Tekstil	4	7,5
			Diğer	7	13,2

İKBS Fonksiyonlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Planlama Fonksiyonuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler: Yöneticilerin yaklaşık %87'si İKBS'nin insan kaynakları planlaması sürecinde zaman kazandırdığını, yaklaşık %72'si sistemden hızlı ve doğru bir şekilde elde edilen personele ait bilgilerin insan kaynakları planlamasının sürecinin etkin gerçekleştirildiğini, yaklaşık %60'ı personelle ilgili envanter oluşturulmasında katkı sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca yöneticilerin yaklaşık %57'si sistemin gelecekte ihtiyaç duyulan personelin tahmin edilmesinde katkı sağladığını, yaklaşık %56'sı hem stratejik hem taktik planlarının gerçekleştirilmesinde katkı sağladığını, %51'i ise sistemden boş pozisyonlar için gerekli olan personel ihtiyacının belirlenmesinde faydalandıklarını ifade etmiştir

Personel Bulma ve Seçme Fonksiyonuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler: Yöneticilerin yaklaşık %58'i sistemin personel bulma ve seçme sürecinde zaman kazandırdığını, %51'i sistemin doğru işte doğru işgücünün kullanılmasında katkı sağladığını belirtmiştir. Ayrıca yöneticilerin yaklaşık %49'u sistemde boş pozisyonlar için uygun aday havuzu oluşturulduğunu, %47'si sistemin personel ihtiyacı için hangi kaynakların ne zaman ve ne şekilde sağlanabileceği konusunda yardımcı olduğunu, %43'ü sistemin işletmeye kalifiyeli personel kazandırılmasına katkı sağladığını ve personelin iş gereklerinin tanımlandığını ifade etmiştir. Personel bulma ve seçme fonksiyonuna ait veriler planlama fonksiyonunda elde edilen verilerle uyuşmaktadır.

Eğitim ve Geliştirme Fonksiyonuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler: Yöneticilerin yaklaşık %62'si personelin ihtiyaçlarına yönelik eğitim aldıklarını, %59'u eğitim planlarının sistemde hazırlandığını ve takip edildiğini, %53'ü sistemden personelin eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi konusunda faydalanıldığını, %51'i ise sistemde eğitim ve geliştirme çalışmalarının personele ne derece katkı sağladığının tespitinin yapıldığını ifade etmiştir.

Ücret Yönetimi Fonksiyonuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler: Yöneticilerin yaklaşık %74'ü sistem sayesinde personele yapılan maddi yardımların finansal açıdan yönetilmesinin yanında denetiminin de sağladığını, %53'ü ücretlerin belirlenmesinde yapılan çalışmaların daha kısa sürede ve doğru şekilde yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca yöneticilerin %49'u diğer insan kaynakları fonksiyonları bilgilerinden yararlanarak ücretlerin belirlenmesinde katkı sağladığını, %45'i uygun pozisyon ve zamana göre doğru ücret politikalarının tespit edildiğini, %40'ı ise sistemden personelin yeni dönem ücretlerinin belirlenmesinde yararlandıklarını belirtmiştir.

Kariyer Yönetimi Fonksiyonuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler: Yöneticilerin yaklaşık %53'ü sistemin terfi listeleri hazırlamada ve bu listeleri daha kolay takip etmede işletmeye zaman kazandırdığını belirtmiştir. Yöneticilerin yaklaşık %40'ı personelin kariyer hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirmede nelerin öncelikli olduğu konusunda kararların alınmasında yardımcı olduğunu, %42'si ise kariyer yönetimi sürecinde kararların alınmasında yardımcı olarak personelin geliştirilmesinde katkıda bulunduğunu, personelin kariyer test sonuçlarını değerlendirerek personelin potansiyeli ve gelişimi hakkında fikir oluşturulduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan yöneticilerin %72'si sistemde kariyer değerlendirme testlerinin düzenlemediği belirtmiştir.

Performans Yönetimi Fonksiyonuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler: Yöneticilerin yaklaşık %53'ü sistemde elde edilen performans değerlendirme sonuçları doğrultusunda personele yönelik doğru kararlar alındığını, %49'u personelin geçmiş dönemlerdeki performansıyla mevcut dönemdeki performansının karşılaştırmasının yapılarak personelin performansıyla ilgili bilgi edinildiğini ifade etmiştir. Ayrıca yöneticilerin yaklaşık %42'si personelin performansının yeterliliği ölçülerek eğitim ihtiyaçlarının tespit edildiğini ve %38'i sistemde personelin dönem içerisinde iş gereklerinin ne kadarını yerine getirdiğinin tespit edildiğini belirtmiştir.

İKBS fonksiyonları ile İKY departmanının performansı ve işletme performansı ölçeklerinin aralarındaki ilişkilerin tespitini belirlemeye yönelik korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 4'de İKBS fonksiyonları (planlama, personel bulma ve seçme, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, kariyer yönetimi ve performans yönetimi), İKY departmanı performansı ve işletme performansı değişkenleri ile ilgili korelasyon katsayılarına yer verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde; İKY departmanı performans değişkeni ile İKBS fonksiyonları olan planlama (r: 0,823), personel bulma ve seçme (r: 0,615), ücret yönetimi (r: 0,600), kariyer yönetimi (r: 0,667) ve performans yönetimi (r: 0,630) değerleri %99 güven aralığında orta düzeyli ve olumlu bir ilişki, eğitim ve geliştirme (r: 0,754) değeri % 99 güven aralığında yüksek düzeyli ve olumlu bir ilişki olduğu görülmektedir. İşletme performansı değişkeni ile İKBS fonksiyonları olan personel bulma ve seçme (r: 0,358) ve eğitim ve geliştirme (r: 0,411) değerleri %99 güven aralığında orta düzeyli ve olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca; işletme performansı ile ücret yönetimi (r: 0,330) ve performans yönetimi (r: 0,340) arasındaki ilişki pozitif yönlü olsa da düzeyi oldukça düşüktür. Diğer taraftan; işletme performans değişkeni ile planlama fonksiyonu (r: 0,162) ve kariyer yönetimi fonksiyonu (r: 0,195) arasındaki anlamlı bir ilişki görülmemektedir.

Tablo 4: Korelasyon Analizi

		Planlama	Personel Bulma ve Seçme	Eğitim ve Geliştirme	Ücret Yönetimi	Kariyer Yönetimi	Performans Yönetimi	İK Fonksiyonları	İK Departmanı Performansı	İşletme Performansı
Planlama		1								
Bulma ve Seçme	r	0.723**								
	p	0.000	1							
Eğitim ve Geliştirme	r	0.652**	0.682**							
	p	0.000	0.000	1						
Ücret Yönetimi	r	0.620**	0.764**	0.675**						
	p	0.000	0.000	0.000	1					
Kariyer Yönetimi	r	0.636**	0.646**	0.608**	0.607**					
	p	0.000	0.000	0.000	0.000	1				
Performans Yönetimi	r	0.571**	0.651**	0.687**	0.655**	0.675**				
	p	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	1			
İK Fonksiyonları	r	0.823**	0.892**	0.835**	0.862**	0.825**	0.829**			
	p	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	1		
İK Departmanı	r	0.539**	0.615**	0.754**	0.600**	0.667**	0.630**	0.745**		
	p	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	1	
İşletme Performansı	r	0.162	0.358**	0.411**	0.330*	0.195	0.340*	0.353**	0.577**	
	p	0.246	0.009	0.002	0.016	0.162	0.013	0.009	0.000	1
Ortalama		Mar.59	Mar.24	Mar.41	Mar.34	03.Ağu	Mar.26	Mar.33	Mar.41	Mar.71
S.S.		0.61	0.81	0.83	0.91	0.86	0.92	0.69	0.64	0.55

*p<0.05Korelasyondüzeyindeanlamlı,**p<0.01Korelasyondüzeyindeanlamlı,S.S.:StandartSapma

İKBS'nin insan kaynakları departmanın performansı ve işletme performansı üzerindeki etkisini incelemek üzere çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 5:İKBS'nin İK Departmanının Performansı Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β	t	p	F	Model (p)	R^2
İK Departmanın Performansı	Sabit		3,987	0,000	13,915	0,000	0,645
	Planlama	-0,103	-0,747	0,459			
	Personel Seçme ve Bulma	0,071	0,437	0,664			
	Eğitim ve Geliştirme	0,528	3,730	0,001			
	Ücret Yönetimi	0,032	0,219	0,828			
	Kariyer Yönetimi	0,317	2,368	0,022			
	Performans Yönetimi	0,045	0,323	0,748			

Tablo 5 incelenirse; İKBS'nin İKY departmanının performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan çoklu regresyon model bir bütün olarak bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (p:0,000<0,05, F: 13,915). R^2 sütunundaki değer; bağımsız değişken durumundaki planlama, personel seçme ve bulma, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, kariyer yönetimi ve performans yönetimi fonksiyonlarının, bağımlı değişken durumundaki insan kaynakları departmanının performansı değişkenine ait varyansı %64,5 oranında açıkladığı yani insan kaynakları departmanının performansının %64,5 oranında bu faktörlere bağlı olduğu olarak şekillendiği görülmektedir. ''p'' sütunundaki değerler ise her bir fonksiyonun regresyon katsayılarını ve bunların anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Elde edilen veriler neticesinde;

- İnsan kaynakları bilgi sistemlerinin bir fonksiyonu olan planlama (p:0,459>0,05, β:-0,103, t:-0,747), personel bulma ve seçme (p:0,664>0,05, β:-0,071, t:-0,437), ücret yönetimi (p:0,828>0,05, β:0,032, t:0,219) ve performans yönetimi (p:0,748>0,05, β:0,045, t:0,323) fonksiyonlarının insan kaynakları departmanının performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olmadığı
- İnsan kaynakları bilgi sistemlerinin bir fonksiyonu olan eğitim ve geliştirme fonksiyonu (p:0,001<0,05, β:0,528, t:3,730) ile kariyer yönetimi fonksiyonunun (p:0,022<0,05, β:0,317, t:2,368) insan kaynakları departmanının performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Buna göre; H1: ''İnsan kaynakları bilgi sistemi uygulamalarının insan kaynakları departmanının üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır'' hipotezi sadece eğitim ve geliştirme ile kariyer yönetimi fonksiyonları bakımından kabul

edilmiş; planlama, personel bulma ve seçme, ücret yönetimi ve performans yönetimi fonksiyonları için reddedilmiştir.

Tablo 6' da İKBS fonksiyonlarıyla işletmenin genel performansı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: İKBS'nin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β	t	P	F	Model (p)	R^2
İşletme Performansı	Sabit		7,430	0,000	2,460	0,038	0,243
	Planlama	-0,309	-1,527	0,134			
	Personel Bulma ve Seçme	0,302	1,277	0,208			
	Eğitim ve Geliştirme	0,379	1,837	0,073			
	Ücret Yönetimi	0,035	0,163	0,871			
	Kariyer Yönetimi	-0,147	- 0,754	0,455			
	Performans Yönetimi	0,135	0,659	0,513			

Tablo 6 incelenirse; insan kaynakları bilgi sistemlerinin işletmenin genel performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan çoklu regresyon model bir bütün olarak bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (p:0,000<0,05, F: 2,460). R^2 sütunundaki değer; bağımsız değişken durumundaki planlama, personel seçme ve bulma, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, kariyer yönetimi ve performans yönetimi fonksiyonlarının, bağımlı değişken durumundaki işletmenin genel performans değişkenine ait varyansı %24,3 oranında açıkladığı yani işletmenin genel performansının %24,3 oranında bu faktörlere bağlı olduğu olarak şekillendiği görülmektedir. Elde edilen veriler neticesinde; insan kaynakları bilgi sistemlerinin bir fonksiyonu olan planlama (p:0,134>0,05, β:-0,309, t:-1,527), personel bulma ve seçme (p:0,208>0,05, β:0,302, t:1,277), eğitim ve geliştirme (p:0,073>0,05, β:0,379, t:1,837), ücret yönetimi (p:0,871>0,05, β:0,035, t:0,163), kariyer yönetimi (p:0,455>0,05, β:-0,147, t:-0,754) ve performans yönetimi (p:0,513>0,05, β:0,135, t:0,659) fonksiyonlarının işletmenin genel performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Buna göre; H2: ''İnsan kaynakları bilgi sistemleri uygulamalarının işletmenin genel performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.'' hipotezi tüm fonksiyonlar için reddedilmiştir.

İKBS Fonksiyonlarının İşletmelerin Faaliyet Sürelerine Göre Analizi

İnsan kaynakları bilgi sistemi fonksiyonlarının etkisi işletmelerin faaliyet yıllarına göre farklılıkların olup olmadığını belirlemeye yönelik bağımsız örneklem T-testi yapılmıştır. Bağımsız örneklem T-testi incelenen bir değişken açısından bağımsız iki grup arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirleyen analiz tekniğidir (Altunışık vd.,2004 :170). Araştırmaya katılan işletmelerin; 1 tanesi 1-5 yıldır, 6 tanesi 6-10 yıldır, 9 tanesi 11-15 yıldır, 9 tanesi 16-20 yıldır ve 28 tanesi 20 üzeri yıldır faaliyet göstermektedir. İşletmelerin faaliyet yılları ve örneklem grubunun sayıları göz önünde bulundurularak işletmeler faaliyet yıllarına göre 0-20 yıl arası faaliyet gösterenler ve 20 yıldan daha fazla yıldır faaliyet gösterenler şeklinde gruplandırılmıştır. Buna göre; işletmelerin 28 tanesi 20 yıl üzeri faaliyet göstermekteyken, 25 tanesi de 0-20 yıldır faaliyet göstermektedir.

Elde edilen veriler incelendiğinde insan kaynakları bilgi sistemi fonksiyonlarından; planlama (p:0,494>0,05), personel bulma ve seçme (p:0,393>0,05), eğitim ve geliştirme (p:0,771>0,05), kariyer yönetimi (p:0,758>0,05) ve performans yönetimi (p:0,577>0,05) fonksiyonlarında işletmelerin faaliyet yılına göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Burada sadece insan kaynakları bilgi sistemlerinin bir fonksiyonu olan ücret yönetimi fonksiyonun işletmelerin faaliyet yılına göre anlamlı bir farklılık görülmektedir (p:0,044<0,05). Buna göre; H3: ‘‘İnsan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının etkisi işletmelerin faaliyet yıllarına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.’’ hipotezi sadece ücret yönetimi fonksiyonu için kabul edilmektedir. Diğer fonksiyonlar bakımından reddedilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde araştırmaya katılan işletmelerin, insan kaynakları bilgi sistemlerinin bir fonksiyonu olan ücret yönetimi fonksiyonu dışındaki diğer fonksiyonlarını algılama düzeylerinin 0-20 yıl arası faaliyet gösteren işletmelerle 20 yıldan daha fazla süredir faaliyet gösteren işletmelerin aynı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, insan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının işletmelerin faaliyet süreleriyle ilişkili olmadığı yorumu yapılabilir.

İKBS Fonksiyonlarının İşletmelerin Kullanım Sürelerine Göre Analizi

İnsan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının etkisi işletmelerin sistemi kullanma süresine göre farklılıkların olup olmadığını belirlemeye yönelik bağımsız örneklem T-testi yapılmıştır. Yapılan bu analiz sonucunda İKBS fonksiyonlarının işletmelerin sistemleri kullanım sürelerine göre anlamlı farklılık görülmemektedir (planlama p:0,791>0,05, personel bulma ve seçme p:0,712>0,05, eğitim ve geliştirme p:0,455>0,05, ücret yönetimi p:0,726>0,05, kariyer yönetimi p:0,638>0,05 ve performans yönetimi p:0,719>0,05).

Elde edilen veriler neticesinde; H4: ‘‘İnsan kaynakları bilgi sistemleri fonksiyonlarının etkisi işletmelerin sistemleri kullanım sürelerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.’’ hipotezi insan kaynakları bilgi sistemlerinin bütün fonksiyonları için reddedilmiştir. İşletmelerin sistemi 0-5 yıl arası ile 5 yıldan daha fazla süredir kullananlar arasında farklılık çıkmaması söz konusu sistemin kısa sürede işletmelere adapte olduğunu ya da daha uzun sürede farklılıkların olacağını göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sürdürülebilir rekabet avantajının öneminin her geçen gün arttığı günümüz piyasa koşullarında işletmeler bu avantajı sağlamada gelişen ve değişen bilgi teknolojilerindeki gelişmelere ayak uydurmak zorundadır. Bu nedenle işletmelerin bu yarışta başarılı olabilmeleri büyük ölçüde bilgi teknolojilerini kullanmada ve yararlanmada ne derecede başarılı olduklarına bağlıdır. Son zamanlarda işletmeler tarafından tercih edilen bilgi teknolojilerinden biri de kurumsal kaynak planlaması sistemleridir. Kurumsal kaynak planlaması sistemlerinin bir alt modülü olan insan kaynakları bilgi sistemleri insan kaynakları fonksiyonlarının etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesinde, gerekli olan verilerin toplanmasında, saklanmasında ve sayısal analizlerin yapılmasında kullanılan sistemlerdir.

İKBS'nin insan kaynakları departmanı ve işletme performansı üzerindeki etkisini ölçmeye dayalı Uyumsoft işletmesinin İstanbul ilindeki insan kaynakları modülünü kullanan işletmeler üzerinde yapılan uygulama neticesinde İKBS fonksiyonlarının işletmenin genel performansı üzerinde etkisinin olmadığı; sadece eğitim ve geliştirme ile kariyer yönetimi fonksiyonlarının İKY departmanının performansı üzerinde etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonucun çıkmasında işletmelerin İKBS fonksiyonlarının hepsine sahip oldukları halde yeterli düzeyde kullanmadıklarından kaynaklanması söz konusudur. Araştırma kapsamında incelenen işletmelerin, İKBS'yi personele ait bilgilerin saklanması, özlük işlerinin gerçekleştirilmesi gibi temel işlevlerde kullanılan, İK departmanın iş yükünü azaltarak zaman tasarrufu sağlayan bir araç olarak algıladıkları görülmektedir. Araştırma sonuçlarının, işletmelerin İKBS kullanımıyla ilgili yapılan araştırma sonuçlarıyla karşılaştırıldığında işletmelerin İKBS'nin fonksiyonlarından kullanım düzeylerinin farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Farklı işletmeler üzerinde yapılmış araştırmalar incelendiğinde; işletmelerin İKBS kullanma düzeylerini Özbir (2006) %48, Altay (2007) %54 ve Postacı vd. (2012) %60 olarak tespit etmiştir. Görüldüğü gibi ülkemizde İKBS kullanımı giderek artmaktadır fakat yeterli düzeyde değildir. Belki de, birçok işletme bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığı gibi farklı nedenlerden dolayı sisteme karşı önyargı oluşmuş olabilir. Bu olasılıklar göz önünde tutularak tedarikçi işletmelerin ve konuyla ilgili destek veren kurumların sistem hakkında daha fazla eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yaparak sistemin kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

Bu genel değerlendirme doğrultusunda ortaya çıkan sonuçlar Akman (2010)'ın Sakarya ilinde ve Öztürk (2008)'ün İstanbul ilinde yapmış oldukları araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Araştırma sonuçları doğrultusunda yapılan değerlendirmeler ve sonuçların literatürde yer alan araştırma sonuçlarıyla tespit edilen benzerlikleri ve farklılıkları şu şekildedir:

- Yöneticilerin yarıya yakını, personel ihtiyacının karşılanmasında İKBS'yi kullanmayı tercih etmediklerini, sistemde boş pozisyonlar için aday havuzunun oluşturulmadığını ve sistemin kalifiyeli personel kazandırılmasında katkı sağlamadığını ifade etmiştir. Akman (2010)'ın yapmış olduğu araştırmada da işletmelerin İKBS'den personel bulma ve seçme fonksiyonun kullanma düzeyini yaklaşık %17 oranında düşük olduğunu tespit etmiştir. Görülmektedir ki; işletmeler personel ihtiyacının karşılanmasında danışmanlık işletmelere başvurarak, iş bulma sitelerinden faydalanarak ya da çalışanların ve eş-dost tavsiyeleri gibi geleneksel yöntemlere başvurmaktadır. Literatürde bu konuda yapılan araştırmalarda eş-dost-akraba ve çalışan tavsiyesinin personel bulma ve seçme sürecinde en çok tercih edilen yöntem olduğu belirtilmektedir.

- Yöneticilerin yaklaşık %42'si İKBS'de personelin performans yeterliliği ölçüsünde eğitim ihtiyaçlarının tespit ettiklerini belirtmiştir. Bu sonuç, işletmelerin İKBS'de performans fonksiyonu ile eğitim fonksiyonunun bütünleşik olarak kullanmadıkları göstermektedir. Öztürk (2008)'ün yapmış olduğu araştırmada ise yöneticilerin yaklaşık %72'si bu konuda sistemden faydalandıklarını belirtmiştir. Görüldüğü gibi, araştırmaya katılan işletmelerin aynı ilde faaliyet göstermelerine rağmen sistemi kullanma durumları sistemin yapısına ve işletmelerin yapılarına göre de değişebilmektedir.

- Yöneticilerin %50'den fazlası, personelin eğitim ihtiyaçlarına yönelik eğitim almaları için çalıştıklarını ve çalışanların beceri kazanmaları ve geliştirmeleri için her zaman desteklendiklerini ifade etseler de, sistemden hem bireysel hem de örgütsel eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesinde ve yapılan eğitim çalışmalarının personele katkısının belirlenmesinde faydalanmayı tercih etmedikleri görülmüştür. Ayrıca işletmelerin personelin yeteneklerini geliştirmeleri için sürekli eğitim programlarının düzenlemediği, değişen çevre koşullarına yönelik eğitim programlarının güncellemediği ortaya çıkmıştır. Akman (2010)'ın yapmış olduğu araştırmada İKBS'yi eğitim ve geliştirme sürecinde kullanma oranının %20 çıkması da bu konuyla ilgili sonuçları desteklemektedir.

- Yöneticilerin yaklaşık %50'si sistemin personelin performansları doğrultusunda doğru kararların alınmasında katkı sağladığını belirtmeleri literatürde yer alan ifadeleri destekler niteliktedir. Fakat sistemden; performans yönetimiyle ilgili bazı işlevlerin yerine getirilmesinde faydalanmadıklarını ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Akman (2010)'ın yapmış olduğu araştırmada işletmelerin İKBS'de performans değerlendirme konusunda İKBS'de kullanma düzeyinin yaklaşık %57 çıkması da bu yargıyı desteklemektedir. Tüm bu sonuçlar işletmelerin, çalışanların performans düzeylerinin belirlenmesine ve performans hedefleri doğrultusunda yönlendirilmelerine yeteri kadar önem vermediklerini göstermektedir.

- Yöneticilerin %50'den fazlası sistemde personelin kariyer hedeflerinin belirlenmesinde ve kariyer yönetimiyle ilgili kararların alınmasında yardımcı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, işletmelerde bütün pozisyonlar için personelin sahip olması gereken bilgi, beceri, iş gereklerinin tanımlamadıkları ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar işletmelerin kariyer yönetimine yeteri kadar önemsemediğini göstermektedir. Akman (2010)'ın yapmış olduğu araştırmada işletmelerin İKBS'den kariyer yönetimi kullanma oranı %10 olması da bu sonuçları desteklemektedir.
- Yöneticiler; sistem sayesinde planlama, eğitim ve geliştirme ile kariyer yönetimi fonksiyonlarının gerçekleştirilmesinde zaman kazandırdığını belirtmişlerdir. Elde edilen bu sonuç konuyla ilgili literatürü desteklemektedir.
- Yöneticiler sistem sayesinde insan kaynakları planlamasının daha verimli yapıldığını belirtseler de, gelecekte ihtiyaç duyulan personelin tahmin edilmesinde ve stratejik ve taktik planlarının gerçekleştirilmesinde kararsız kalmışlar ya da katılmamışlardır. Akman (2010)'ın çalışmasında da işletmelerin İKBS'de insan kaynakları planlaması fonksiyonunun kullanma durumu %13 oranında oldukça düşük çıkması işletmelerin insan kaynakları planlaması ile ilgili kararlarında İKBS'den faydalanmadığını göstermektedir.
- İşletmelerin İK faaliyetlerine yönelik projelerinin üst yönetim tarafından çok fazla desteklenmediği ve İK departmanın bu anlamda geri planda kaldığı görülmüştür. Buna rağmen, işletmeler işletmeyle ilgili kararların alınmasında İK yöneticilerinin görüşlerine başvurmakta ve diğer bölüm yöneticileri ile eş konumda tuttukları tespit edilmiştir. Ayrıca, yöneticiler İK departmanının diğer departmanlarla iletişim seviyesinin yüksek olduğunu belirtmiştir.
- Literatürde kurumsal kaynak planlaması sistemleri hakkında yapılan eleştirilerde sistemlerin daha çok büyük ölçekli işletmeler tarafından kullanıldığı görüşü yer almaktadır. Akman (2010) araştırmasında İKBS kullanımı ile işletme ölçeği arasında bağlantının olduğu sonucuna varmıştır. Oysaki araştırmaya katılan işletmelerin %47'sini orta ve %15'ini küçük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi İKBS büyük ölçekli işletmeler yanında orta ve küçük işletmeler tarafından da tercih edilmektedir.
- Hem araştırmada hem de Bayındır (2007)'ın araştırmasında işletmelerin İKBS'yi öncelikli kullanım amacının İK departmanın verimliliğini arttırmak olduğu ortaya çıkmıştır.

Yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler neticesinde işletmelere öneriler şunlardır; kurumsal kaynak planlaması yatırımları uzun zaman ve çaba isteyen yatırımlardır. Her tedarikçi işletmenin zayıf ve eksik yönleri olabilir. Ayrıca, işletmelerin sistemden beklentileri zaman içerisinde değişebilir ya da sistem başarısı zaman içerisinde başka faktörlere bağlı olarak değişebilir. Bu olasılıklar göz önünde bulundurularak; işletmeler öncelikle ihtiyaçlarını doğru tespit etmeli, sistemin esnek yapıda olmasına dikkat ederek kendi yapılarına ve iş süreçlerine uygun sistemi tercih etmelidirler. Ayrıca tedarikçi işletmeden ileride oluşabilecek değişimler karşısında sistemi güncelleme, program ekleme, kaldırma vb. konularda taahhüt alınmalıdır. Kurumsal kaynak planlaması projeleri bir dönemlik uygulanan bir proje olarak görülmemelidir. Proje hayata geçtikten sonra kullanıcıların görüşleri alınarak sistem gözden geçirilmelidir.

Araştırma sonuçları literatürde yer alan araştırmaları bazı konularda desteklemekte bazı konularda ise desteklememektedir. Bundan sonraki çalışmalarda bunun nedenleri araştırılarak hem konuya farklı bir bakış açısı olması bakımından hem de hipotezlerinin tekrar sorgulanarak konunun aydınlatılması bakımından önem taşımaktadır. Bu konuda araştırma yapacak diğer araştırmacılara önerilen, araştırma evrenine daha fazla sayıda işletmenin dâhil edilmesi ve araştırmanın farklı tedarikçi işletmeler üzerinde de yapılarak karşılaştırmaların yapılmasıdır. Araştırma; farklı tedarikçi işletmelerin müşterileri veya daha fazla katılımcı işletme üzerinde hipotezlerin tekrar test edilmesini halinde farklı sonuçlar çıkabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akman, V. (2010). *İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri Sakarya İlinde Bir Araştırma* (YL). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Altay, U. (2007). *Kurumsal Kaynak Planlaması ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma* (YL). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Altın, K. (2007). *İşletmelerde Kurumsal Kaynak Planlaması Kapsamında Stratejik İnsan Kaynakları Seçimi: Bir Model Önerisi* (YL). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Altunışık, R., Coşkun, R. Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (3. Baskı). Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Aydınlı, F. (2001). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Dış Kaynaklardan Yararlanma ve Bankacılık Sektöründeki Uygulamalara İlişkin Bir Araştırma* (YL). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Bay, Y. (2007). *Tedarik Zinciri Yönetiminde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Etkileri Üzerine Bir Araştırma*. (YL). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Bayındır, H. (2007). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı: Teori Ve Bir Uygulama*. (YL). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Byars, L.L. ve Rue L. W.. (1991). *Human Resource Management* (3. Baskı), Boston: Irwın Inc.

Cascio, W. F. (1992). *Managing Human Resources: Produductivity, Quality of Work Life, Profits* (3. Baskı). N.Y.: McGraw-Hill.

Ceriello, V.R. ve Freeman (1992). *Human Resource Management Systems.* New York: VRC Consulting Group Inc.

Çakır, T. (2007). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Bilgi İşlem Sistemlerinin Kullanımı: Bankacılık Sektöründe Çalışanların Tutumları Üzerine Bir Araştırma* (YL). Niğde Üniversitesi, Niğde.

Çetin, B. (2008). *Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Üzerine Etkisi ve Bir Araştırma*. (YL). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Davis, G. B. ve Olson, M. H. (1985). *Management Informatıon Systems - Conceptual Foundations, Structure And Development* (2. Baskı). McGraw-Hill Inc.

Durmuş, E. (2007). *İnsan Kaynakları Yönetiminin Sağlanlamasında Bir Araç Olarak Kurumsal Kaynak Planlaması* (YL). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Ehie, I.C. ve Madsen, M. (2005). Identifying Critical Issues in Enterprise Resource Planning (ERP) Implementation. *Computers in Industry, 56* (2005), 545–557.

Erkoç, D. (2009). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları İle İşletme Performans Değerlendirme Sistemi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (YL). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Eroğlu, U. (2001). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Yönelimleri Hazırlayan İki Güç: Sanal Organizasyonlar ve Stratejik Tabanlı Düşünce.* Erişim Tarihi: 20.04.2011, http://isguc.org/index.php?p=article&id=72&cilt=3&sayi=2&yil=2001.

Gümüştekin, G.E. (1998). *İşletmenin Örgütsel Etkinliğini Artırmada Yönetim Bilgi Sistemleri*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, No:1.

Işık, İ.Y. (1993). *Örgütsel Kariyer Geliştirme Sistemleri ve Eğitim Amaçları* (YL). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ivancevıch, J. M. ve Glueck, W. G., (1989). *Foundatıons of Personnel Human Resource Management* (4. Baskı). USA: Richard D. Irwın Inc.

Kanten, P. (2008). *Konaklama İşletmelerinde Hat Yöneticilerinin İnsan Kaynakları Yönetimindeki Stratejik Rolü ve Bir Araştırma* (YL). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Kaynak T., Adal, Z. ve Ataay, İ. (1998). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Dönence Basım ve Yayın.

Lengnick-Hall, C. A . ve Lengnick-Hall, M. L. (2006). Hr, Erp, and Knowledge For Competitive Advantage. *Human Resource Management*, *45* (2), 179–194.

Martinsons, M.G. (1997). Human Resource Management Applications of Knowledge-based Systems, *International Journal of Information Management*, 17 (1), 35-53.

Mathis, R. L. ve Jackson, J. H. (1997). *Human Resource Menegament* (8. Baskı). St. Paul: West Publishing Company.

O'Brien, J.A. (1997). *Introduction to Information Systems* (7. Baskı). USA: Richard D. Irwın Inc.

Öge, S. (2004). Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi (E-HRM)'nde İnsan Kaynakları Enformasyonu Sistemi (HRIS)'nin Önemi ve Temel Kullanım Alanları, *3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Kitabı*, Eskişehir, 109-117.

Özbir, Ş. (2006). *ERP Sistemlerinin Seçim ve Kurulum Prosesi ve Bir Uygulama* (YL). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Öztürk, Ü. (2008). *İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri (İKBS) ile Performans Değerlemesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi -Bir Uygulama-*. (D). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Postacı, T., Erkan, T. E., ve Belgin, Ö. (2012b). *Kobilerde Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Uygulamaları*. T.C. Sanayi, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı Verimlilik Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.

Talu, Ş. (2004). *Sorularla Kurumsal Kaynak Planlama: (Enterprise Resource Planning-ERP).* Ankara: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Tokmak, İ. (2008). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İşletmelerin Yenilikçilik Yeteneğine Etkisi ve Elektronik Sanayisine Yönelik Bir Araştırma* (D). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Uyargil, C. (1994). İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi: Performansın Planlanması, Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesi. İstanbul: Şahinkaya Matbaacılık.

Walker, A.J. (1982). *HRIS Development A Project Team Guide to Building an Effective Personnel Information System.* New York: Van Nostrand Reinhold Company Inc.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

İDARE İLE BİREYLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE GÜÇ DENGESİZLİĞİNİN GİDERİLMESİNDE ETKİLİ BİR YÖNTEM: İDARİ USUL*

Fatih KIRIŞIK
Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, fatihkirisik@gmail.com.

ÖZET: İdarenin örgütlü yapısı, teknik bilgi ve uzmanlığa sahip olması nedeniyle bireyler karşısında doğal bir üstünlüğü bulunmaktadır. Öte yandan bireylerin genellikle kendini koruyacak bir örgüt içinde yer almamaları, tek başına olmaları, idare karşısında kendilerini koruyacak bilgiye ve iktisadi imkanlara sahip olmamaları önemli bir güçsüzlük olarak ortaya çıkmaktadır. İdare ile bireylerin karşılıklı konumları açısından bakıldığında, bireylerin idare ile ilişkilerinde sorunlar yaşamaları ve haklarını kaybetmeleri ya da maddi ve manevi zararlara uğramaları kaçınılmaz görünmektedir. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak Türkiye'de bilgi edinme hakkı, kamu denetçiliği, idarenin şeffaflaştırılması gibi adımlar atılmıştır. Ancak bu adımlar güç dengesizliğinin azalmasını sağlasa da sorunu çözememiştir. Bu sorunun çözülmesinde idarenin faaliyetlerinde önceden belirlenmiş bir usule bağlanması önemli bir rol oynayacaktır. Bu nedenle idarenin bütün faaliyetlerini kapsayan genel idari usul kanununun çıkarılması ve uygulanmasının takip edilmesi gereklidir.

Anahtar Kelimeler: İdari usul, idare, kamu gücü, insan hakları, hakların korunması.

AN EFFECTIVE METHOD IN REMOVING THE POWER IMBALANCE BETWEEN INDIVIDUALS WITH THE ADMINISTRATION: ADMINISTRATIVE PROCEDURE

ABSTRACT: The organized structure of the administration, technical knowledge and expertise across the natural superiority of the individuals are due to the fact. On the other hand, individuals often do not take place in an organization protect itself, to be alone, to protect themselves against the knowledge of government and do not have the economic means is emerging as a major weakness. From the perspective of the mutual positions of the individuals with the administration, and the rights of individuals to live problems in relations with government and non-pecuniary damage, or property came under the loss seems inevitable. In order to solve this problem in Turkey, the right to information, public inspection, steps have been taken, such as transparency of the administration. Although the reduction of the power imbalance, however, these steps could not solve the problem. Connected to a predetermined procedure to solve this problem of the administration activities play an important role. For this reason, the administrative procedural law covering all the activities of the administration and enforcement of the removal must be followed.

Keywords: Administrative procedures, administration, public power, human rights, protection of rights.

GİRİŞ

İdari faaliyetler yürütülürken idare ile bireyler sıkça karşı karşıya gelmektedir. İdare ile bireylerin karşılaşmasında idare kamu gücünün kendine tanıdığı olanakları kullanırken, bireyler idare karşısında zayıf kalmaktadır. Bireyler çoğu kez idari işlem veya eylemler ile ilgili karar alma sürecinin sonunda veya idari işlem veya eylemler gerçekleştirildikten sonra, idari faaliyetlerden haberdar olmaktadır. Bu durumda ise bireylerin bir hakkını kaybettikten sonra onu elde etmek için uğraşması gerekmektedir (Azrak, 1967: 72). Çünkü, idari işlemler için hukuka uygunluk karinesi bulunmaktadır. Yani, hukuka aykırılığı ispat edilinceye kadar idari işlem hukuka uygun kabul edilmekte ve hukuki geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Hukuki geçerliliğini koruyan idari işlem ise idare tarafından uygulanmaktadır. Bireylerin hukuka aykırı bir idari işlemin uygulanmasını engellemek için yargıya başvurarak idari işleme karşı dava açması ve yürütmenin durdurulması kararı alması gerekmektedir. Eğer mahkeme yürütmenin durdurulması kararı vermezse bu sefer dava kendi lehine sonuçlanıncaya kadar beklemesi gerekmektedir. Görülmektedir ki; Türk Hukuku'nda bireylerin idarenin bu gücü karşısında kullanabileceği tek etkili yol idari faaliyet gerçekleştikten, idare amacına ulaştıktan sonra yargıya başvurmak olmaktadır. Yargıya başvurma ise, hukuki bilgisi

* Bu makale 10-12 Aralık 2010 tarihinde Ankara'da düzenlenen Arap Türk Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirinin geliştirilerek düzenlenmesi sonucunda oluşturulmuştur.

ve iktisadi imkanı zayıf insan kitlelerinin zorlandığı, zaman isteyen ve sonuç alınması ise uzun zaman alabilen bir yol olmaktadır (Azrak, 1967: 69-70; Güran, 1982: 102). Bu koşullarda, idare ile bireyler arasındaki güç dengesizliği daha da orantısız bir hal almaktadır.

İdarenin faaliyetlerini yürütürken genel bir idari usule tabi olmaması; idarenin birey/bireyleri yakından ilgilendiren kararlarını kendi içerisinde dışa kapalı olarak almasına, idarenin aldığı kararlarla ilgili izlediği usulün istikrarlı olmayıp her olaya göre idarenin takdir yetkisi kapsamında değişmesine, izlenen usulün çok defa rasyonel olmamasına, kamu görevlilerini nasıl hareket edecekleri konusunda sıkça tereddüde sevketmesine ve toplumda idarenin keyfi hareket ettiği yolunda şüpheler oluşmasına neden olmaktadır (Azrak, 1967: 80). Görülmektedir ki, idarenin genel bir idari usul kanununa tabi olarak kamu hizmetlerini yürütmemesi pek çok idari soruna yol açmakta ve bireyleri idare karşısında oldukça zayıf bir konumda bırakmaktadır.

İdare karşısında bireylerin zayıf konumlarını gidermek için yargı yoluna başvurma öncesinde ve idari faaliyet sona ermeden bireylerin bazı hak ve yetkilerle donatılması gerekmektedir. Bu bağlamda idari faaliyetlerin yürütülmesinde idarenin izleyeceği idari usulün genel idari usul yasası ile belirlenmesi; bireylerin kendilerini ilgilendiren idari faaliyetlerden haberdar olması, idari işlemlerin yapılma sürecini takip etmesi ve gerektiği zaman müdahale edebilmesi açısından etkili bir yöntem olarak görülmektedir (Odyakmaz, 1997: 2-3). İdari usul, bireylerin idari faaliyetler açısından bir oldubittiye gelmemesi ve haklarının hukuka aykırı bir kararla kolayca ellerinden alınmasının engellenmesi açısından önemlidir. İdarenin idari işlemi yaparken, hakkında işlem tesis edilecek olan bireyle/bireylerle iletişim ve etkileşim kanallarının açık olması, hatalı veya hukuka aykırı idari işlemler yapılmasını engelleyici bir süreç olarak ortaya çıkabilir. Gerçekten idari usul birey-idare ilişkisini dengeleyici, birey merkezli bir idare anlayışının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Oğurlu, 2005: 83).

İDARİ USUL

Genel Olarak

Kuvvetler ayrılığı ilkesinde görüldüğü üzere devletin üç temel organı bulunmaktadır. Bunlardan yasama organı işlevini yerine getirirken, Anayasa'da ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğünde düzenlenmiş bulunan usullere göre çalışır. Yargı organı ise; mahkemelerin çalışmasını düzenleyen yargılama usulü kanunlarına uygun olarak görevini yapar. Yürütme organının ise, belli alanlardaki özel düzenlemeler dışında kamu hizmetini yürütürken izleyeceği usulü belirleyen bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu durum, yürütme organının bir parçası olan idarenin kamu hizmetlerini etkili ve verimli yürütmesini engellediği gibi, özellikle bireylerin idare karşısında korunmasız kalmalarına neden olmaktadır (Odyakmaz, 1997: 3). Bu durum, bireylerle idare arasındaki ilişkilerde idari usulün önemi ortaya çıkmaktadır.

Bireyin/bireylerin idare karşısında korunmasında idari usul ve idari yargı önemli bir işleve sahiptir. Fakat bu iki uygulama farklı zamanlarda ortaya çıkmaktadır. İdari usul, olaydan önce; idari yargı ise olaydan sonra koruyucu bir işlev görmektedir. Günümüzde idari yargıya göre idari usulün önemi artmıştır (www.idare.gen.tr, 2004).

İdari Usulün Tanımı

Usul terimi belli bir amaca yönelik olarak yapılan faaliyetlerin sistematik şekilde düzenlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Usul terimi hukuki anlamda, hakların, yükümlülüklerin, hukuki durumların ortaya çıkması ve yürütülmesinin belli ölçülerde şekil kurallarına bağlanmasıdır (Özkan, 2004: 25).

İdari usul, idarenin yapacağı işlem ve eylemlerin tabi olacağı esas ve usuller (Kanlıgöz, 1996: 177; Dinçer ve Yılmaz, 153), idarenin kararlarının oluşturulmasında izlenmesi gereken yol ve yöntemlerin yer aldığı süreç (Duran, 1998: 3), bir idari faaliyetin hangi idare makamı tarafından hangi biçimde, hangi aşamalardan geçilerek yapılacağını gösteren kurallar bütünü (Balta, 1972: 196; Akyılmaz, 2004: 240) ya da kamu idaresi, idari örgütler ile bunlar adına kamu hizmeti yapan özel hukuk kişilerinin kamu hizmetlerini yürütürken hukuki sonuç doğuracak bütün tasarruflarının tabi olacağı süreç (Odyakmaz, 1997: 3) olarak çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan da görüldüğü üzere idari usulün tanımları ortak hususları içermekte ve idari usulün tanımı üzerinde bir fikir birliği bulunmaktadır.

İdari usulün tanımı, konunun genel çerçevesini çizmekle birlikte, idari usulün ilkelerini içermemektedir. İdari usulün tam olarak anlaşılmasında ve idare ile bireyler arasındaki ilişkilerde oynayacağı rolün anlaşılmasında idari usul ilkelerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle, idare ile bireyler arasındaki ilişkilerde etkili olan önemli idari usul ilkeleri aşağıda incelenerek oynadıkları roller değerlendirilecektir.

İdare İle Bireyler Arasında Güç Dengesizliğinin Giderilmesinde Etkili Olan İdari Usul İlkeleri

İdari usul, idare ile bireyler arasındaki ilişkilerde idarenin sahip olduğu kamu gücü ve örgütlü yapısı nedeniyle bireylerin zayıf konumunu güçlendirmek ve bireylere idare karşısında birtakım hak ve yetkiler vererek bireyleri güçlendirme amacını taşımaktadır. Bu kapsamda idari usul, bireylere hak ve yetkiler verirken idareyi de birtakım ilke ve kurallarla sınırlandırmaktadır. İdarenin idari usul kapsamında hangi ilke ve kurallarla sınırlandırılacağı konusunda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 28 Eylül 1977 tarihli "İdarenin İşlemleri Karşısında Bireyin Korunması" başlıklı tavsiye kararı (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 1978), idari usulün temel ilkelerini ortaya koymuştur. Tavsiye kararından 13 yıl sonra AB Temel Haklar Şartı (www.dpt.gov.tr, 2010) 7 Aralık 2000 tarihinde kabul edilmiştir. AB Temel Haklar Şartı 41. ve 42. maddelerinde idari usul ilkeleri düzenlenmiştir. Türkiye'de de idari usulün yasalaştırılması konusunda çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak 1998 yılında Başbakanlık tarafından idari usul kanunu ön taslağı hazırlanmıştır. 2006 yılında ise Adalet Bakanlığı tarafından idari usul yasa taslağı hazırlanmıştır. Bu çerçeveden de yararlanarak önemli idari usul ilkeleri incelenecektir.

Resen Araştırma İlkesi İle İdareye Yeni Bir Yükümlülük Yüklenmesi

İdari işlemin yapılması sürecinde maddi gerçeğin araştırılması ve tespiti konusunda inisiyatif ilgililere verilecek olursa araştırmanın tek taraflı ve eksik olması ve hatalı bir karar verilmesi sonucu ortaya çıkabilir. Bu nedenle idare, idari işlemin yapılma sürecinde idari işlemin dayandığı konu ile ilgili, karara ulaşılmasında önemli ve ilgililerin yararına olabilecek maddi ve hukuki bütün durumları resen araştırmalıdır. Bu araştırma, ilgilinin talebi, iddiaları ve sunduğu kanıtlar ile sınırlı olmaksızın yapılmalıdır (Gemalmaz ve Doğru, 1987: 130; Akyılmaz, 2000: 131; 2004: 243). İdarenin idari işlem yapacağı konuyu resen araştırması, ilgililerin konuyu araştırmasından daha yararlı ve doğru sonuçlara ulaşmayı sağlayacak bir yöntemdir. İdare bilgi ve belgelere erişme kolaylığı, örgütlü yapısı ve uzmanlığı ile eksiksiz, doğru ve isabetli karar alınmasına dayanak olacak bilgileri bireylere göre daha kolaylıkla toplayabilecektir (Akyılmaz, 2000: 131; 2004: 243).

İlgililerin bir işlemin yapılması ya da eylemde bulunulması istemli başvuruları idarece, başvuru konularının özellikleri de dikkate alınarak, gerekli inceleme ve araştırma tamamlandıktan sonra cevaplandırılmalıdır (www.kgm.adalet.gov.tr, 2010). İdare, yetki alanına giren açıklamaları ve kendisine yapılan başvuruları, bildirimin ya da başvurunun kabul edilemez veya temelsiz olduğu gerekçesiyle reddedemez (Gemalmaz ve Doğru, 1987: 130). Türkiye'de idarenin uymakla yükümlü olduğu genel idari usul kanunu ve dolayısıyla resen araştırma ilkesi bulunmadığından idareye yapılan pek çok başvuru hiçbir araştırma ve inceleme yapılmaksızın hukuki dayanaktan yoksun, temelsiz gibi gerekçelerle reddedilmektedir. Bu durum idarenin çoğu kez konuyla ilgili hiçbir araştırma yapmadığını da göstermektedir.

İdarenin idari işlemin hazırlık sürecinde resen araştırma yapma yükümlülüğü altına sokulması, hakkında idari işlem yapılacak ilgililerin haklarının korunması açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlardan ilki, ilgilinin üzerine yüklenen araştırma, inceleme yükümlülüğü idareye yüklenerek ilgilinin sorumluluğu azaltılmakta, idarenin sorumluluğu artırılmaktadır. İkincisi, ilgilinin yine idarenin elinde bulunan ve çoğu zaman varlığını bile bilmediği pek çok belge ve bilgiyi elde edememesi ve bu gibi nedenlerle araştırmanın eksik yapılarak ilgilinin hak kaybına uğramasının önüne geçilmiş olmasıdır. Görülmektedir ki, resen araştırma ilkesi ile bireye yüklenen sorumluluklar idareye yüklenmekte ve bireye idare karşısında haklar tanınmaktadır.

Usul Ekonomisi İle İdarenin İdari Usul Sürecini Kolaylaştırması

Usul ekonomisi, idari usul sürecinin işleyişinde mümkün olduğu kadar hızlı, düzenli ve gereksiz masrafa yol açmayacak şekilde hareket edilmesi (Yılmaz, 2008: 244-245) olarak ifade edilmektedir. Usulün hızlı ve ekonomik olması, doğru ve adil bir karar verilmesine engel olmamalıdır. Bu amaçla idare, gereksiz delillerin toplanmasından kaçınmalı, önce hukuki durumu aydınlatmalı, sonra gerçek durumu belirlemeli, şahitlerin dinlenilmesinde karara

varmayı kolaylaştıracak cevapların alınabileceği etkili sorular seçilmeli, somut usul işlemlerinde, her türlü gereksiz kesintilerden kaçınmalıdır (Akyılmaz, 2000: 128). Bütün bu kurallarla amaçlanan idari usulün uygulanmasında basitlik, sürat ve ekonomikliği sağlamaktır.

İdari usulün amaçlarına ulaşabilmesi ve işlevsel olabilmesi açısından usul ekonomisi ilkesinin benimsenmesi gerekir. Çünkü idare, bireyler karşısındaki güçlü konumunu kaybetmek istemeyecektir. İdare bu amaçla idari usul sürecini yavaşlatma, çeşitli masraf kalemleri oluşturma, gereksiz deliller toplama, gereksiz kesintiler yapma, ağır ve anlaşılmaz bir dil kullanma ve usul sürecini karmaşıklaştırma gibi çeşitli yollara başvurabilir. Bu durum ise, idari usulü hukuken var olan fakat uygulamada kullanılması aşırı derecede zorlaştırılmış kurallar yığını haline dönüştürecektir. Sonuç olarak, usul ekonomisi ilkesi de idari usulün etkili ve verimli bir şekilde uygulanması amacına hizmet eden önemli bir ilkedir.

Dinlenilme Hakkı İle İdarenin Hakkında İşlem Yapmadan Önce Bireyi Dinlemesi

Bireylerle idare arasındaki güç dengesizliğinin giderilerek idareye karşı bireye haklar tanıyan ve idareyi de bu bağlamda sınırlandıran idari usulün en önemli ilkelerinden biri, savunma hakkı olarak da adlandırılan dinlenilme hakkıdır (Akıllıoğlu, 1981: 40). Dinlenilme hakkı, ilgililerin haklarını, özgürlüklerini veya hukuki menfaatlerini zedeler nitelikte bir idari işlemin yapılmasından önce kendilerini savunmak üzere kendi istekleri doğrultusunda yazılı veya idarece düzenlenecek görüşme toplantısında sözlü açıklama yapmalarını, tanık dinletebilmelerini, idareye her türlü bilgi ve belge sunabilmelerini, bilirkişi incelemesi yapılması isteğinde bulunabilmelerini kapsayan bir haktır (www.kgm.adalet.gov.tr, 2010). Bu ilke ile ilgiliye idari işlemin hazırlık sürecinde dinlenilme hakkı verilmektedir. Böylece ilgilinin idari işlemin hazırlık sürecine katılarak hak, özgürlük ve hukuki menfaatlerini savunma olanağı kendisine tanınmaktadır.

Dinlenilme hakkı; hakları, özgürlükleri ya da hukuki menfaatleri zedeleyen idari işlemler hakkında uygulama alanı bulmaktadır. Ancak idari işlem, ilgilinin dilekçesi üzerine ve talebi tamamen karşılama amacıyla hazırlanıyorsa ilgiliye dinlenilme hakkı tanınması gerekli değildir (Akıllıoğlu, 1981: 40). Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus, ilgilinin dilekçesi üzerine yapılacak işlemin ilgilinin talebini tamamen karşılaması gereğidir. İlgilinin dilekçesiyle başlayan idari işlem sürecinde ilgilinin talebini karşılamayan ya da kısmen karşılayan bir idari işlem yapılacaksa bu durumda ilgiliye dinlenilme hakkı tanınması gerekmektedir.

Türkiye'de idarenin işleyişini düzenleyen hukuk kurallarında genel olarak dinlenilme hakkı bulunmamaktadır. Bu nedenle, hakkında idari işlem yapılacak birey, idari işlemin hazırlık sürecinden hiçbir şekilde haberdar olmamaktadır. İdare, bir idari işlemin hazırlığı sürecinde resmi gizlilik içerisinde hareket etmekte, idari işleme yönelik bütün hazırlıklar ilgililerin katılımına kapalı bir şekilde yapılmaktadır. Bu durumda ilgili, idari işlemin tebliği ile durumdan haberdar olmakta ve idari işlem karşısında idareye başvurarak işlemin geri alınmasını isteme ya da idari yargıda idari işleme karşı iptal davası açma dışında başka seçeneği kalmamaktadır. İdareye başvuru seçeneğinin kullanılması durumunda, idari işlemi tesis etmiş olan idare, işleminin hukuka uygun olduğunu düşünmekte, konuyla ilgili araştırma yapmaya gerek görmemekte ve yapılan başvuru çoğu kez hiçbir yarar sağlamamaktadır. Bu durumda bireyin hukuka aykırı olduğunu düşündüğü idari işleme karşı iptal davası açma dışında bir seçeneği kalmamaktadır. Bu ise, bireyleri idare karşısında çoğu kez çaresiz bir durumda bırakmaktadır.

Belgelere Erişim Hakkı İle Bireylerin İdarenin Elindeki Belge ve Bilgilere Ulaşabilmeleri

İdari usulde ilgililerin hukuksal yararlarını ileri sürebilmeleri ya da savunabilmeleri için idari işlemle ilgili dosyaları incelemelerine izin verilir (Gemalmaz ve Doğru, 1987: 131; www.dpt.gov.tr, 2010). İlgililerin idari işlemle ilgili belgelere erişim hakkını kullanmaları için idareye bu amaçla başvurmaları gerekmektedir (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 1978). Kural olarak, idare bu başvuru üzerine ilgiliye bilgi ve belgeleri vermek zorundadır.

Belgelere erişim hakkının amacı, ilgiliye idari işlemin dayandırıldığı bütün unsurlar hakkında bilgi edinme imkanı oluşturarak onun dinlenilme hakkını gereği gibi kullanmasını sağlamaktır (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 1978). Bu hakkın tanınmasıyla, bireyler kendilerinden saklanan bilgi ve belgelere dayanarak yapılan idari işlemler karşısında güçsüz durumundan kurtulabilecektir (Odyakmaz, 1997 : 8). Çünkü, ilgililerin yeterli bilgi sahibi olmadıkları bir konuda, idari işlemin oluşum sürecinde etkili olmaları ve bu işlem karşısında kendilerini gerektiği gibi

savunmaları mümkün değildir. Bu nedenle, belgelere erişim hakkı idari usulün vazgeçilmez ilkelerinden birini oluşturmaktadır.

İdari usul ilkeleri arasında yer alan belgelere erişim hakkı ile bilgi edinme hakkı arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Bilgi edinme hakkı, belgelere erişim hakkını da kapsar, fakat ondan daha geniş haklar tanımaktadır. Bu kapsamda, bilgi edinme hakkının bütün bireylere verilmiş olması, belgelere erişim hakkının da tanınması anlamına gelmektedir. Ancak, ilgilinin bilgi edinme hakkının varlığı, onun idare tarafından hazırlanan idari işlemle ilgili dosyaya erişim hakkının tam anlamıyla ve kolayca kullanılması sağlamaz. Bu nedenle Alman İdari Usul Kanununda ifade edilen şekliyle ilgilinin işlemle ilgili bütün bilgi ve belgelerin bulunduğu işlem dosyasına tek başvuru ile erişimi sağlanmalıdır. Aksi takdirde, dosya içeriğinin öğrenilmesi, dosya içeriğinde yer alan bilgi ve belgelerin bilgi edinme başvurusuyla talep edilmesi ilgilinin işlem dosyasına erişim sürecini uzatacak ve erişimi zorlaştıracaktır.

İdari İşlemlerin Gerekçesinin Öğrenilmesi İle Bireyin Savunma Hakkının Güçlendirilmesi

İdare, idari işlemleri belli bir sebebe dayanarak yapmaktadır. İdarenin dayandığı bu sebep, idari işlemin sebep unsurunu oluşturmaktadır. İdarenin bir idari işlemi yaparken dayandığı sebep unsurunun açıklanması ise gerekçeyi oluşturmaktadır. Türkiye'de idare bir idari işlem yaptığında, idari işlem metninde bu işlemin gerekçesini hukuken açıklamak zorunda değildir. Ancak idari işlem dava konusu olduğunda, idare mahkemeye idari işlemin gerekçesini bildirmek zorundadır (Günday, 2004: 140).

İdari usul ilkelerinden biri de; idare tarafından ilgiliye tebliğ edilen idari işlem metninde, idarenin o işlemi yapmasını gerektiren maddi ve hukuki sebeplerin açık ve anlaşılır bir şekilde bulunması zorunluluğudur (Gemalmaz ve Doğru, 1987: 133; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 1978; www.dpt.gov.tr, 2010; www.hukuk.gazi.edu.tr, 2003; www.kgm.adalet.gov.tr, 2010). İdari işlem metninde idari işlemin gerekçesinin bildirilmesi, ilgilinin hakkında yapılan idari işlemin maddi ve hukuki dayanaklarını öğrenmesini sağlar. İlgilinin idari işlem hakkında dava açmanın yerinde olup olmayacağını değerlendirmesinde işlemin gerekçesini bilmesi önemlidir (Akıllıoğlu, 1981: 52). İlgili maddi ve hukuki sebeplerinin sağlam bir hukuki temeli oluşturduğunu gördüğü idari işleme karşı dava açmak istemeyecektir. Eğer idarenin idari işlemini dayandırdığı gerekçe hatalı, gerçeğe aykırı ya da hukuka aykırı ise bu durumda bireyin hak ve menfaatlerini koruması iki açıdan kolaylaşacaktır. Birincisi, idare idari işlemle birlikte işlemin gerekçesini açıkladığından birey/bireyler, yargı öncesi uyuşmazlık çözme yollarına başvurma olanağını bu gerekçeye dayanarak daha kolay kullanabilecektir. İkincisi, idari işlem hakkında dava açıldığında öğrenilebilecek gerekçe, dava açılmadan öğrenilmiş olmaktadır. Bu ise, bireye/bireylere dava yoluyla hak ve menfaatlerini koruma konusunda daha etkili olma olanağını sağlayacaktır.

İdari işlem metninde gerekçe gösterilmediğinde ilgili bilgi edinme hakkını kullanarak idari işlemin gerekçesini öğrenebilir. Ancak, bu ilgilinin idari işlemin hukuka uygunluğunu değerlendirmek için kendisine gerekli olan süreyi kısaltan ve idareye karşı ilgiliyi zayıf duruma düşüren bir durumdur. İdare işleminin gerekçesini bildirmemekte, ilgili ise işlemin gerekçesini öğrenmek için uğraşmak zorunda kalmaktadır. Buna karşılık idari usul ile ilgilinin gerekçeyi öğrenmek için uğraşması gerekmemekte, idari işlemin gerekçesini işlem metninde bildirmek zorunda olan idare karşısında bireyi güçlendiren bir yükümlülük idareye yüklenmektedir.

İdari Karara Karşı Başvuru Yollarının İdari İşlem Metninde Gösterilmesi İle Bireyin/Bireylerin Savunma Hakları Konusunda Bilgilendirilmeleri

İdari usul ilkelerinden biri de, idarenin ilgiliye tebliğ edilen idari işlem metninde, karara karşı başvuru yollarını belirtmesidir. Bu ilke ile idarenin, ilgilinin hangi idari makama başvurabileceğini veya varsa hangi yargı öncesi uyuşmazlık çözüm yollarını kullanabileceğini ya da hangi yargı merciine başvurabileceğini ve bu başvuruların sürelerini bildirmesi gerekmektedir (www.kgm.adalet.gov.tr, 2010).

Karara karşı başvuru yollarının idari işlem metninde gösterilmesi ilkesi yazılı işlemlerle sınırlıdır. İdarenin yazılı nitelikte yapmadığı zımni(örtülü) işlemler ve sözlü işlemler bu ilkenin dışında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu ilke ile sadece olağan başvuru yollarının işlem metninde gösterilmesi benimsenmiştir (Akıllıoğlu, 1981: 53). İdarenin yaptığı sözlü işlemler ve zımni işlemlerin bu ilke dışında değerlendirilmesi bireylerin idare karşısındaki güçsüzlüğünü bu işlemlerle sınırlı da olsa sürdürecektir. Bu nedenle idarenin sözlü olarak yaptığı işlemlerini en kısa sürede yazılı hale

dönüştürerek ilgiliye tebliğ etmesi benimsenmelidir (Duran, 1998: 9). Bu bağlamda, zımni işlemler kapsamında yer alan zımni red işlemlerinin de incelenmesi gereklidir. İdarenin kendisine yapılan bir başvuruyu hiçbir cevap vermeyerek zımnen reddetmiş sayılacağına ilişkin kural, bireylerin haklarının korunması açısından sorunlu bir durum oluşturmaktadır. Bireyler idareye usulüne uygun olarak bir başvuruda bulunduklarında, idare tarafından bu başvuruya uzun olmayan belirli bir süre içerisinde cevap verme zorunluluğu bulunmalıdır. Aksi takdirde, idarenin cevap vermemesi durumunda bireylerin hak kaybına uğramaları mümkündür. İdarenin yazılı metin ile bildirdiği işlemlerde karara karşı başvuru yolları gösterilmekte iken cevap verilmemesi durumunda bireyler bu haktan mahrum kalmaktadırlar.

Görülmektedir ki, bu ilke ile bireylerin idari işlemler karşısında gerekli hukuki bilgiye sahip olmadığı için hak kaybına uğramasına karşı, idari işlem metninde karara karşı başvuru yollarının ve sürelerinin belirtilmesi zorunluluğu getirilerek bireylerin hak kayıplarına uğramalarının önüne geçilmek istenmiştir (Akyılmaz, 2000: 213).

İdare Tarafından Danışmanlık ve Hukuki Yardım Yapılarak Bireyin/Bireylerin Haklarını Kullanmalarına Yardımcı Olunması

İdari usul ilkelerinden birisi de, idari işlem sürecinde ilgililerin eksik, hatalı başvurularının veya yaptıkları yanlışlıkların idare tarafından haber verilmesidir. İdareler bu şekilde ilgililere haklarını kullanabilmeleri için yardımcı olacaklardır. Yine bu kapsamda başvuru ve itiraz makamları ile sürelere ilişkin bilgi vermek, idarenin görevleri arasında yer almıştır. Bu suretle, ilgililerin idari usul süreci ile ilgili hakları ve görevleri hakkında idare tarafından bilgilendirilmesi amaçlanmaktadır (Gemalmaz ve Doğru, 1987: 130; www.kgm.adalet.gov.tr, 2010).

İdarenin ilgiliye danışmanlık ve hukuki yardım yapabilmesi için bununla ilgili birimlerin ve görevlilerin oluşturulması gerekmektedir (www.kgm.adalet.gov.tr, 2010). Aksi takdirde, danışmanlık ve hukuki yardım olarak belirlenen idari usul ilkesi uygulama aşamasında anlamını yitirecek ve bu ilke ile hedeflenen amaca ulaşılamayacaktır.

Dinlenilme hakkının kullanılabilmesi açısından da danışmanlık ve hukuki yardım önem taşımaktadır. İlgilinin dinlenilme hakkını kullanabilmesi için öncelikle hakkında bir idari işlem hazırlığı sürecinin başlatıldığı ve bu süreçte dinlenilme hakkının varlığından bilgisi olması gerekir. Bu nedenle idare idari işlemin ilgilisini ya da ilgililerini bu iki konuda bilgilendirmesi gerekmektedir. İdarenin bilgilendirmesi ilgilinin kendisini savunmasına elverişli bir süre içerisinde yapılmalıdır (Akıllıoğlu, 1981: 40). Aksi takdirde idarenin ilgiliyi bilgilendirmesinin bir anlamı olmayacaktır.

SONUÇ

İdare ile bireyler arasındaki ilişkilerde pek çok sorun alanı olduğu bilinmektedir. Bu sorunların başında, idare ile bireyler arasında ilişkilerde yaşanan güç dengesizliği dolayısıyla bireylerin idare karşısında korunmasız kalmalarının yer aldığı ifade edilebilir. Bireylerle idare arasındaki ilişkilerdeki güç dengesizliğinin giderilmesinin sağlanması amacıyla, idarenin faaliyetlerinde idari usule tabi tutulması yaklaşımı benimsenmiştir.

İdare ile bireyler arasındaki sorunların çözümünde genel idari usul kanunu ile idari faaliyetlerin bir usule bağlanarak düzenlenmesi benimsenmiştir. Bu bağlamda pek çok ülkede idari usul kuralları yasalaşmıştır. Türkiye'de ise, iki defa genel idari usul kanunu tasarısı hazırlanmasına rağmen henüz idari usul yasalaşamamıştır. Ancak, idari usul açısından da önemli bir düzenleme olan bilgi edinme hakkı yasalaşmıştır. Bu durum bir idare karşısında bireylerin hakları alanında bir ilerleme olsa da yeterli değildir.

İdari usul ile idareye idari işlemin gerekçesini bildirmek, yapacağı idari işlemle ilgili araştırmayı resen yapmak, işlemin hazırlık aşamasında ilgiliyi dinlemek, idari işleme karşı başvuru yollarını işlem metninde göstermek gibi pek çok yükümlülükler yüklenmekte, buna karşılık idari işlemin ilgilisine bazı haklar tanınmaktadır. İdare ile bireyler arasındaki bu yükümlülük ve haklar, idarenin keyfi hareketlerine engel oluşturmaktadır.

İdarenin demokratikleştirilmesinin sağlanması (Evren, 2010: 111; www.msb.gov.tr, 2008), hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesi (Evren, 2010: 111; www.msb.gov.tr, 2008), kamu hizmetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi,

bireylerin yönetime katılmasının sağlanması (buder.org.tr, 2010; www.msb.gov.tr, 2008), idari yargının yükünü azaltıp isabetli karar vermesinin sağlanması, idari yargı kararlarının uygulanmasını sağlaması ve idarenin denetimini mümkün kılması, idari usulden beklenen faydalar arasında yer almaktadır (www.msb.gov.tr, 2008). Genel idari usul aynı zamanda bürokrasinin siyasi kontrolünün sağlanmasında da etkili olmaktadır (Demir, 2011: 309). İdarenin faaliyetlerinde izleyeceği usulleri belirleyen genel idari usul olmadığı takdirde bürokratlar takdir yetkisini duruma göre farklı şekillerde kullanarak hem ilgilinin, hem yargının hem de siyasi kontrol mekanizmalarının denetiminden çoğu kez kaçınabilmektedirler.

İdari usul ile idare bireye/bireylere ilişkin işlemlerinde yargı benzeri usul kurallarını uygulayarak daha nesnel, tarafsız ve şeffaf bir şekilde çalışmakta ve bu durum idari yargı organının da idareyi daha kolaylıkla denetlemesine olanak sağlamaktadır (Kıratlı, 1973: 60). İdarenin her olaya göre takdir yetkisini kullanarak bir usul belirlemesi karşısında idari yargı denetimi oldukça zorlaşacaktır. Çünkü takdir yetkisinin dayanağını mevzuatta ya da idari teamüllerde arayacak, hukuki temelini araştıracaktır. Hukuk kuralına/kurallarına dayandığını tespit ederse be sefer de kurala uygunluğunu denetleyecektir. Tabi bütün bunları yaparken takdir yetkisindeki yerindelik alanına müdahale etmeden denetimini gerçekleştirmelidir. Bu ise, idari yargı hakiminin oldukça uzun ve detaylı bir incelemeye girmesi demektir. Ancak genel idari usul olduğunda, idari yargı hakimi sadece bir kanundaki usule uyulup uyulmadığını denetlemekle yetinecek ve usule uyulmamışsa iptal kararı verecektir.

İdarenin idari işlemlerle ilgili izleyeceği usulün belirlenmesi ile idari faaliyetlerin aksayacağı, gecikmeler yaşanacağı öne sürülebilir. Fakat idari usul olmadan da idari işlemlere karşı açılan iptal davaları, bu davalarda verilen yürütmenin durdurulması kararları ve idarenin hukuka aykırı idari işlemlerinin iptal edilmesi gibi durumlar günümüzde sıkça yaşanan idari sorunlardandır. Bu sorunlar da idarenin işleyişini aksatmaktadır. Bu sorunlar karşısında idari usul, idari işlemin hazırlanma sürecine ilgilinin katılımını temin ederek ve yargı öncesi uyuşmazlık çözme yöntemleri ile idare ve bireyler arasındaki uyuşmazlıkların azaltılmasında etkili olmaktadır.

İdare ile bireyler arasındaki iletişim ve ilişkinin güvene dayalı olması büyük önem taşımaktadır. Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde başarıya ulaşılmasında ve başarı seviyesinin yükseltilmesinde bireylerin idareye güveni etkili bir unsurdur. Birey/bireyler idareye güvendikleri takdirde, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ve geliştirilmesinde olumlu katkı sağlarlar. Birey/bireyler ile idare arasında güvenin tesis edilmesinde idari usul önemli bir rol oynamaktadır.

İdari usul, genel idari usul kanunu olarak Türkiye'de yasalaştığı takdirde yukarıda öngörülen olumlu etkilerin hemen ortaya çıkması beklenmemelidir (Çal, 2012: 165). Yasanın uygulanmasının yaygınlaşması ve kurumsal olarak idarelerin ve kamu görevlilerinin yasanın uygulanması konusunda olumlu bir bakış açısına sahip olmalarının önemi yadsınamaz. Öncelikle kamu görevlilerinin yasa hakkında bilgilendirilmeleri ve uygulama konusunda teşvik edilmeleri gerekmektedir. İdarenin de kurumsal olarak yasanın uygulanmasının takipçisi olması gereklidir. Toplumun yasanın getirdiği haklar konusunda bilgilendirilmesi ve uygulamaya teşvik edilmesi de bir sorumluluk olarak idareye verilmelidir. Aksi takdirde genel idari usul kanunundan beklenen faydalara, yerleşik bürokratik kültür ve toplumsal bilgisizlik karşısında istenen düzeyde ulaşılamayacağı öngörülebilir.

KAYNAKÇA

Akıllıoğlu, T. (1981). *"Bireyin Yönetsel İşlemler Karşısında Korunması ve Yönetim Hukukumuz"*, **Amme İdaresi Dergisi**, C.14, S.3.

Akıllıoğlu, T. (2004). *"İdari Usul ve Kişisel Verilerin Korunması"*, Erişim Adresi: http://www.idare.gen.tr/akillioglu-idariusul.htm, Erişim Tarihi: 11.02.2013.

Akyılmaz, B. (2003). *"İyi Yönetim ve Avrupa İyi Yönetim Yasası"*, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.7, S.1-2, Erişim Adresi: http://www.hukuk.gazi.edu.tr/ editor/dergi/7_6.pdf, Erişim Tarihi: 11.10.2010.

Akyılmaz, B. (2004). **İdare Hukuku**, Konya: Sayram.

Akyılmaz, B. (2000). **İdari Usul İlkeleri Işığında İdari İşlemin Yapılış Usulü**, Ankara: Yetkin.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Erişim Adresi: www.dpt.gov.tr/ DocObjects/Download/2962/temelhak.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2010.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, (1978). *"İdarenin İşlemleri Karşısında Bireyin Korunması Hakkında Karar"*, Çev:İhsan Kuntbay, **Amme İdaresi Dergisi**, C.2, S.4.

Azrak, A. Ü. (1967) *"Umumi İdari Usul ve Kodifikasyonu Meselesi"*, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.33, S.1-2.

Balta, T. B. (1972). **İdare Hukuku 1**, Ankara: Siyasal Bilgiler.

Çal, S. (2012). *"İdari Usul Kanunu (Ve Bilgi Edinme Hakkı) Gereksinimi Üzerine"*, **Ankara Barosu Dergisi**, S.2.

Demir, F. (2011). *"Türkiye'de Kamu Yönetiminin Demokratikleşmesi Bağlamında İdari Usul Yasa Tasarısının Değerlendirilmesi"*, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.14.

Dinçer, Ö. ve Yılmaz, C. (2003). **Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim**. Ankara: Başbakanlık.

Duran, L. (1998). *"İdari Usulün İlkeleri ve Kapsadığı Konular"*, **Amme İdaresi Dergisi**, C.31, S.2.

Evren, Ç. C. (2010). *"İdari Usul İlkelerinin Yönetim Hukukumuz Açısından Değeri"*, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 91.

Federal Almanya Cumhuriyeti İdari Usul Yasası, (1987). Çev.M.Semih Gemalmaz-Osman Doğru, **İdare Hukuku İlimleri Dergisi**, S.1-3.

Genel İdari Usul Kanunu Tasarısı, Erişim Adresi: http://www.kgm.adalet.gov.tr/basbakanlik/ guik.pdf, Erişim Tarihi:01.11.2010.

Günday, M. (2004). **İdare Hukuku**, Ankara: İmaj.

Güran, S. (1982). *"Yönetimde Açıklık"*, **İdare Hukuku İlimleri Dergisi**, S.1-3.

Işıklar, C. (2008). *"İdarenin Yargı Dışı Denetimi Aracı Olarak Mukayeseli Hukukta İdari Usul Yasaları"*, **Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Dergisi**, S.23, Erişim Adresi: www.msb.gov.tr/ayim/Ayim_makale_detay.asp?IDNO=76, Erişim Tarihi: 21.05.2012.

Kanlıgöz, C. (1996). *"Katılımcı Demokrasi ya da İdari Usul Kanunu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu Üzerine"*, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.45, S.1.

Kıratlı, M. (1973). *"İsviçre'de İdari Usul Kodifikasyonu"*, **Amme İdaresi Dergisi,** C.6, S.2.

Kuyumcu, V. (2010). **Türkiye'de İdari Usul Çalışmaları ve Sorunlar**, Ankara: Başbakanlık, Erişim Adresi: http://buder.org.tr/template/medya/yayin/volkankuyumcu.pdf, Erişim Tarihi: 15.03.2013.

Odyakmaz, Z. (1997). *"Hazırlanmakta Olan İdari Usul Kanunu Açısından Demokratikleşme Sürecinde Şeffaflaşma ve Bireye Tanınan Haklar"*, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.1, S.2.

Oğurlu, Y. (2005). *"İdari Usul Kanunu Neden Acil ve Zorunludur?"*, **Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.IX, S.1-2.

Özkan, G. (2004). **Demokratik Yönetimin Birinci Adımı Bilgi Edinme Hakkı**, Ankara.

Yılmaz, E. (2008). *"Usul Ekonomisi"*, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.57, S.1.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

KÜTAHYA'DA 1946-1960 YILLARI ARASINDA MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİNİN ANALİZİ VE SİYASAL YAPI

Gökhan GÖKTÜRK
Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, gokturkg@gmail.com

ÖZET: Kütahya, Osmanlı döneminde şehzade kenti olarak tanınan, Cumhuriyet sonrasında da önemli siyasal aktörler ile Millet Meclisinde temsil imkânı bulmuş orta büyüklükte bir Anadolu kentidir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde Cumhuriyet Halk Partisinden başbakanlık görevini yürüten Recep Peker'in, yine Türkiye'de sağ geleneğin önde gelen siyasal aktörleri arasında yer alan ve siyasal liderliğini üstlenmiş Adnan Menderes'in Kütahya milletvekilliği görevlerinde bulunması, ilin ülke siyasal tarihi içerisinde önemli bir konumda olduğunun göstergeleri arasında yer almaktadır. Kütahya 1946 sonrasında çok partili siyasal düzene geçilmesiyle birlikte sağ siyasal partilerin egemen olduğu bir seçim bölgesi özelliği taşımaktadır. Bu doğrultuda Kütahya'nın sosyo-ekonomik değerleri de göz önüne alınarak siyasal tarih içerisinde genel seçimlerde ortaya çıkan siyasal yapının analiz edilmesi makalenin temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milletvekili Genel Seçimleri, Kütahya'da Siyasal Yapı, Siyasal Gelenek

THE ANALYSIS OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN KÜTAHYA BETWEEN 1946-1960 AND THE POLITICAL STRUCTURE

ABSTRACT: Kutahya, known as the city of shahzadahs in Ottoman period, is an intermediate magnitude Anatolian city was represented by important political figures/actors in the National Assembly after the declaration of Republic. The two prime ministers, Recep Peker from Republican People's Party and Adnan Menderes who is the leader and important figüre of right wing, of early Republican periods were parliamentarians of Kutahya. It indicates the importance of the city in the political history of the country. After 1946 when the multi-party period of the Republic of Turkey is started, Kutahya has had the feature of the election district having dominant right wings of political parties. The main aim of this article is to analyse the political structure of Kutahya based upon general elections historically by taking into consideration the socio-economic values of Kutahya.

Keywords: Parliamentary Elections, Political Structure in Kutahya, Political Tradition

GİRİŞ

Gerek tek parti dönemindeki iç gelişmeler gerekse II. Dünya Savaşı sonrası dış dünyada meydana gelen gelişmeler, uluslararası alanda olduğu gibi Türkiye'de de siyasetin yeniden dizayn edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu süreç Türkiye'de tek partili dönemin sona ermesi üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Geçilen yeni siyasal sistem, diğer siyasal partilerin seçim yoluyla rekabete katılmasını gündeme getirerek demokrasinin gelişimine katkı sağladığı gibi seçmenin siyasal alana doğrudan katılmasında da etkin bir rol oynamıştır. Tek parti döneminde merkezden adayların belirlenmesi ve ikinci seçmenlerin seçtiği iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilerek tek dereceli seçim sistemine geçilmesi, özellikle CHP başta olmak üzere siyasal partilerin teşkilat yapılarının ve teşkilatlara bakış açılarının da değişmesini sağlamıştır. Tek dereceli seçim halka ilk defa oyunu eskisi gibi aracı yoluyla değil, doğrudan kendi anlayışına göre kullanma yetkisi veriyordu. (Karpat, 2008: 259) Halkın oyunun doğrudan sandığa yansıması durumu milletvekillerinin temsili noktasında siyasi parti merkezlerinin teşkilatlara yaslanma ihtiyacını arttırmıştır. Bununla birlikte partilerin seçimleri kazanma koşullarındaki makro düzeyde politikalarının yanında mikro düzeyde politikaları etkili olmaktadır. Adayların kimliği ve yerelliğinden, kentlerin üretim koşullarında ekonomik gelişimini doğrudan etkileyen faktörler üzerine eğilim, seçimlerin sonuçları üzerinde ulusal düzeydeki makro politikalar kadar öneme sahiptir. Örneğin günümüzde işçi kenti olarak kabul edilen ve oyların çoğunluğunun sol partilere verildiği ön kabulüne sahip Zonguldak ilinde 1977 seçimlerine kadar CHP'nin kazanmış olduğu milletvekili sayısı DP ve daha sonraki süreçlerde AP'nin kazandığı vekil sayısına göre daha azdır. Bu süreci ulusal düzeydeki makro politikalarla birlikte kentin toplumsal tarihi ve yapısında da aramak gerekmektedir. Halkın II. Dünya savaşı döneminde zorunlu olarak maden ocaklarında çalıştırılması, kentin toplumsal hafızasında olumsuz bir yer edinerek uzun bir dönem silinmemiştir. Ecevit liderliğindeki CHP'nin düzen değişikliği programı ve işçi hakları konusundaki aktif çalışmalarına rağmen bölgedeki seçmen eğilimi sağ partileri seçmeye yönelik davranış göstermiştir. Diğer taraftan

1969 seçimlerinde AP'nin yerel adayları ön plana çıkartarak seçimlere girmesine karşılık CHP'nin merkezden atamaları da bölgede sağ partilerin büyük bir başarı elde etmesini hazırlamıştır. (Ilgaz, 1969: 7) Makro siyaset yanında seçimlerdeki başarılarda mikro siyasetin belirleyici olmasına çarpıcı bir örneği ise 1957 milletvekili genel seçimleri oluşturur. DP'nin üst üste gelen başarılı seçim sonuçları partide merkezin güçlenmesini ve teşkilatlardan uzaklaşılmasına neden olmaktadır. 1957 seçimleri öncesinde DP yoklama yapmadığı 28 il teşkilatından 14'ünde tamamını 3'ünde ise kısmen seçimleri kaybetmiş, buna mukabil yoklama ile adayları belirlediği 39 ilden 33'ünü kazanmayı başarmıştır. (Burçak,1998: 505-506) Örneklerin sayıları arttırılabilir olmakla birlikte görülmektedir ki seçim sonuçlarının analizlerini incelemek aynı zamanda seçim bölgelerinin tarihsel ve toplumsal gerçekliği ile birlikte partilerin örgütlerinde meydana gelen mikro düzeyde politikaların bilgisine sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda ulusal düzeyde yaşanılan gelişmeler ile birlikte yerel düzeyde verilerin ortaya konularak analiz edilmesi daha gerçekçi sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Kütahya ili de benzer özellikler içermektedir. Tek parti döneminde il başkanlığından talep edilen yatırımların merkezden beklenen ilgiyi görmemiş olması ve bu ekonomik yatırımların 1950 sonrasında DP iktidarı tarafından yerine getirilmesi, Kütahya seçmeninin siyasi kimliğinin yanında önemli bir belirleyici etkiyi oluşturmaktadır. (Kütahya'da bir Azot Fabrikası Kuruluyor, Kütahya, 12.04.1952; Müjde kesinleşti, Kütahya, 19.04.1952) 1950 yılı öncesinde talep edilen yatırımların II. Dünya Savaşının olumsuz etkileri başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle uygulamaya konul(a)maması Kütahya'nın başlıca kalkınma problemleri arasında yer almaktaydı. Seydiömer kömür havzasında büyük elektrik santrali ve çevresinde kimya endüstrisi kurulması, malt fabrikasının kurulması, 50.000 dekarlık Kütahya ovasının sulanması ile ellişer bin dekarlık Altıntaş ve Simav bataklıklarının kurutulması girişimi, Yoncalı kaplıcalarının Sağlık ve Ekonomi Bakanlığınca tesis haline getirilmesi girişimleri, gerek harp gerekse ilgisizlik ile yarım kalmış projelerden birkaçıdır. (Erdem, 1950: 1) 1950'li yılların başında Kütahya 416 bin nüfusa sahiptir ve nüfusunun yüzde 75'i ziraat ile geçimini sağlamaktadır. Ekonominin temelini ziraat oluşturmakla birlikte iptidai yöntemlerle gerçekleştirilen tarımsal alanda sulama imkânı bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra 1953 senesinde ayrı bir il olacak olan Uşak'ta bir şeker fabrikası, üç tuğla-kiremit fabrikası, bir çini fabrikası ve yine Uşak'ta dokuma atölyeleri kentin iktisadi dayanağını oluşturmaktadır. 1950 senesine kadar açılan tek büyük kurum 1926 yılında işletilmeye başlayan Sümerbank Seramik (Kiremit) Fabrikasıdır. (Erdem, 1951: 2) Kütahya'nın istihdam alanlarının ilk sıralarında yer alan Şeker Fabrikası ve Azot Sanayinin kurulması için 1952 senesinde temaslarda bulunulmuş ve 1954 senesinde Şeker Fabrikası faaliyete başlamış, 1955 senesinde ise Azot Sanayinin DP iktidarı döneminde temelleri atılmıştır. Diğer taraftan 6 Nisan 1956'da Tunçbilek Termik Santrali ve Etibank Kolemanit İşletmesi 1958'de DP döneminde açılan ve önemli istihdam alanları yaratan girişimlerdir. (Tunçay vd., 2002: 264-305) Kütahya'da seçmenin bu anlamda sağ partiler ile 1950 sonrasındaki kurduğu diyalogun tek nedenini muhafazakâr bir kimlikle örtüştürmek ve tek neden olarak ileri sürmek olası değildir. Türkiye siyasal yaşamında ekonomik etkenlerin belirleyiciliği seçim sonuçlarında etkin bir role sahiptir. Büyük sanayi ve iktisadi yatırımların, kentlerin iş istihdamının üzerinde uzun süreli bir etkiye sahip olması, seçmen ve iktidar arasında en az düşünce uyumluluğu kadar aidiyet geliştirilmesine neden olmaktadır. Kütahya seçmeninin sağ partiler ekseninde bir yönelime sahip olmasının gerekçelerini tek bir nedene bağlı olarak açıklamamız mümkün görünmemektedir. Aynı zamanda çok partili döneme geçilmesinde etkili olan iç sebepler ve ezanın tekrar Arapça okunması gibi ulusal düzeyde yaşanan kültürel nedenler ve kentin ekonomik anlamda kalkınmasına yer veren yatırımların özellikle Marshall yardımlarının etkisi ile artan ekonomik yatırımların, DP ve devamı iktidarlar döneminde gerçekleştirilmiş olmasında da aranmalıdır. Bu siyasal, sosyal ve ekonomik etkenlerin biraradalığı Kütahya seçmeni ile DP ve onun çizgisinde yer almakta olan sağ partilere karşı bir parti/kimlik aidiyeti/özdeşleşmesi gelişimine katkı sağlamaktadır.

Milletvekili Genel Seçimleri ve Kütahya

Çok partili hayatın ilk seçimleri 1946 milletvekili seçimleridir. 1946 milletvekili seçimleri "açık oy gizli sayım" ve çoğunluk usulü seçim sisteminde yapılmıştır. Seçimler öncesinde DP'nin nispi seçim sistemine gidilmesi talepleri CHP tarafından halkçılık ilkesine aykırı görüldüğü gerekçesiyle kabul görmemiştir. CHP'nin halkçılık ilkesi toplumun türdeş bir bütünlüğüne ve sınıfsız bir toplum yapısına dayandığı üzerine kuruludur. Toplumun sınıfsız bir teşekkülden meydan geldiğinin kabulü ve doktriner bir ayrılığın olmadığı gerekçesi ile bu sistem reddedilmiştir. 1950 sonrasında da DP'liler tarafından iktidarlarının güçlenmesi amacıyla 1946 seçimleri öncesinde istenilen nispi seçim sistemine geçiş yerine getirilmemiştir. Bu yapı, Türkiye demokrasinin daha sağlıklı bir şekilde başlamasının ve gelişmesinin önündeki en büyük yapısal sorunu oluşturmaktadır. Oyların açık bir şekilde atılması ve gizli sayımı

ayrıca özellikle bürokratik kadroların yanlı tutumu 1946 seçimlerini şaibeli bir duruma yerleştirmiştir. 1946 seçimlerinin Türkiye siyasal tarihine en önemli katkısı birden fazla partinin katılmış olduğu bir meclis tablosu sunması ve tek bir parti dışında gelişmiş, örgütlü bir muhalefet ile demokrasinin ilk adımlarına katkı sağlamasıdır. 1946 seçimlerinde nüfus oranına göre Kütahya on milletvekili çıkarma hakkına sahiptir. 1946 seçimleri sonucunda on milletvekilliğinden üçünü CHP yedisini ise DP kazanmıştır. DP listesinden kazananlar arasında DP'nin ve sağın önde gelen liderlerinden Adnan Menderes de yer almaktadır.[*] (Milletvekili Seçimi, Kütahya İl Gazetesi, 26.07.1946)[*] Çok partili dönemin ilk seçimi olan ve şaibeli bir seçim olarak tarihe geçen 1946 milletvekili seçimlerinden sonra 1950 milletvekili genel seçimleri çok partili hayatın ikinci seçimidir. 1950 seçimleri Türkiye siyasal hayatında tek parti döneminin sona ermesinden sonra siyasal iktidarın da değişimine yol açacak sonuçları doğurması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.

1950 seçimlerine ulusal düzeyde üç partinin katılım göstermesine karşılık ana rekabet CHP ve DP arasında baş göstermiştir. 1950 seçimleri öncesinde ulusal düzeyde CHP'nin propagandalarının temelini rejim meselesi ve köylü sorunu oluşturmaktadır. Anayasada laiklik ve cumhuriyetçiliğin korunarak diğer ilkelerin anayasadan çıkarılacağı belirtilerek çift meclisli bir sisteme geçileceği ve anayasa değişikliği seçimlerde öne çıkarılan başlıkları oluşturmaktadır. Ayrıca "Takdir Milletindir" sloganı ile biten beyannamede çiftçiye toprak sağlanacağı ve verilecek bu toprakların bireylerin değil hazinenin toprakları olacağı vurgusu ön planda yer almaktadır. (CHP'nin Seçim Beyannamesi, Ulus, 27.04.1950) Buna mukabil DP'nin "Söz Milletindir" sloganı ile tamamlanan beyannamesinde CHP'nin iktisadi ve mali politikalarındaki olumsuzluklar ön plana çıkartılarak daha liberal bir anlayışla özel teşebbüsün önünün açılacağı öne çıkartılan başlıklar arasındadır. (D.P.nin Seçim Beyannamesi, Vatan, 9.05.1950) Seçimler öncesinde Kütahya'da her iki partinin de kendisinin kazanacağı beklentisi hâkimdir. Merkezde DP'nin güçlü olduğu CHP'li adaylar tarafından da kabul görürken, CHP'de daha çok köylerde kazanacağı beklentisi hâkimdir. Topraksıza toprak, ucuz ve yeter kredi, makineli ziraat ve mahsule iyi fiyat söylemleri CHP'nin köylerden yeter oyu alabileceği hissiyatına neden olan propagandalarını oluşturmaktadır. (Batı Anadolu'da, Cumhuriyet, 08.05.1950) Diğer taraftan ulusal düzeyde de CHP tarafından vurgulanan iktidar değişikliğinin olumsuz sonuçlar açacağı propagandası Kütahya CHP adayları tarafından da seçimlerde koz olarak kullanılmaktadır. Demokratlar, CHP'nin köylünün toprak davasında ve traktör ihtiyaçlarının karşılanmasında yanlarında yer almadıklarını belirtirken, Halk Partililer DP'nin vaatlerinin asılsız ve uygulanamayacak hayal mahsulleri olduğu konusunda köylerde propagandalarını şekillendirmektedirler. (Milliyet Muhabirleri Seçim Bölgelerinde, Milliyet, 03.05.1950) Partilerin 1950 seçimlerinde Kütahya'da belirledikleri milletvekili adayları ise şu isimlerden oluşmaktadır.

CHP: Salim Alyanak, Süleyman Atay, Dr. Yusuf Balkan, Halil Benli, Ahmet Bozbay, Talat Çini, Org. Asım Gündüz, Memduh Ispartalıgil, Hüsnü Kabakçıoğlu, Asım Simav.
DP: Mecdet Alkin, Yusuf Aysal, Gnrl. Besim Besin, Hakkı Gedik, Dr. Ahmet Gürsoy, Ahmet Kavuncu, Remzi Koçak, Süleyman Sururi Nasuhoğlu, İhsan Şerif Özgen.
MP: Sadık Açar, Halil Ekmekçioğlu, Sabit Eren, Sadık Karahan, Celal Okkan, İsmail Öğüt, Mustafa Özkan, Ahmet Tahtakılıç, Nuri Temizerler, Cemil Tuğcuoğlu.
Bağımsız Adaylar: Mazhar Ata, Süleyman Sırrı Çakır, Dr. Süleyman Günyüz, A. Refik Gür, Mehmet Gürses, Lütfi Güran. (Kütahya Adayları, Kütahya İl Gazetesi, 29.04.1950),

---

[*] 1946'da başlayan çok partili hayatın 27 Mayıs askeri müdahale ile son bulduğu dönemde Kütahya siyasal alanında önemli olaylardan biri sağ partilerin bugün de referans alınan lideri Adnan Menderes'in çok partili dönem milletvekili kariyerinin 1946'da Kütahya'da başlamış olması ve 27 Mayıs sürecinde Kütahya'da son bulması olmuştur. Adnan Menderes 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında Hasan Polatkan ile birlikte Kütahya yolunda yakalanarak tevkif edilmiştir.

[*] 1946 seçimleri gizli sayım usulüne göre yapıldığı için genel ve iller düzeyinde seçim sonuçlarının sayısal sonuçlarına yönelik bir açıklama yapılmamıştır. Ancak 1946 tarihli Kütahya il gazetesi (Valilik yayını) 26 Temmuz 1946'da kazanan vekillerin oy sayılarını yayımlamıştır. 1946 seçimleri sonucunda Kütahya'da kazanan milletvekilleri ve oy sayıları şu şekilde oluşmaktadır.

1) Asım Gündüz	CHP	67.928	2) Ahmet Bozbay	CHP	67.025
3) Memduh Ispartalıgil	DP	66.898	4) Adnan Menderes	DP	65.383
5) İhsan Şerif Özgen	DP	64.941	6) Ahmet Tahtakılıç	DP	64.250
7) Ahmet Gürsoy	DP	64.016	8) Hakkı Gedik	DP	63.978
9) Halil Benli	CHP	63.784	10) Ömer Özdek	DP	63.359

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimler neticesinde ulusal düzeyde DP çoğunluğu elde ederek tek parti dönemi iktidarına son vermiş ve böylelikle ilk defa iktidar değişikliğine gidilmiştir. Kütahya'da da DP adayları büyük çoğunlukla seçimleri kazanmışlardır.[**] (Milletvekili ilimizde intizam ve sükûnetle sona erdi, Kütahya İl Gazetesi, 19.05.1950) Seçimler neticesinde yeni yasama döneminde Kütahya'yı temsil edecek olan milletvekilleri profilleri ve siyasal yapı ise yeniden şekillenmiştir.

Tablo 1: 1950 Milletvekili Genel Seçimleri Kütahya İli Sonuçları

1950 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları			
Partiler	**Aldığı Oy**	**Oy Oranı**	**Milletvekili Sayısı**
DP	87.792	49,0	9
CHP	62.992	39,1	1
MP	19.317	12,0	-
Toplam	170.101	100,1	10

1950 seçimlerinde Kütahya'da toplam seçmen sayısı 195.698 kişi olup, seçimlere iştirak eden kişi sayısı 175.795 kişidir. Seçimlere katılım oranı ise yüzde 89,8 gibi oldukça yüksek bir orana sahiptir. (www.tuik.gov.tr, 2013) Kütahya seçimlerinde DP en önemli rakibi CHP'den yirmi beş bin oy fazla alarak yüzde on oy farkla dokuz milletvekili çıkarma hakkına sahip olmuştur. Millet Partisi ise yüzde on iki oy alarak milletvekili çıkarmayı başaramamıştır. CHP'nin seçimler öncesinde halkçılık ilkesinden hareketle karşı çıktığı nispi seçim sistemi uygulanmış olsaydı alacağı milletvekili sayısı daha fazla olacaktı. Ancak çoğunluk usulü seçim sisteminden dolayı sadece bir milletvekili çıkarmayı başarmıştır. D'hont seçim sistemine (nispi temsil sistemi) göre yapılacak bir seçimde Kütahya'da DP 5, CHP 4, MP ise 1 milletvekili çıkarma hakkına sahip olacaktı.

Tablo 2: IX. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Yaş Kategorileri

Yaş Kategorileri	DP	CHP	Genel Oran
39 ve Altı	2 22,2	- -	2 20,0
40-49	3 33,3	- -	3 30,0
50-59	3 33,3	- -	3 30,0
60 ve Üstü	1 11,1	1 100,0	2 20,0
Toplam	9 100,0	1 100,0	10 100,0
Yaş Ortalaması	**%47**	**%70**	**%49,30**

IX. Yasama Döneminde Kütahya'yı temsil eden milletvekilleri yaş ortalaması dengeli bir dağılım sergilemektedir. Bu oran Millet Meclisi genel toplamında DP'nin 416 milletvekili için yüzde 46,52 iken CHP'nin 70 milletvekilinde (ara

[**] DP Kütahya'da seçimlere sehven Behçet Kemal Çağlar'ı gösterdiğinden dolayı dokuz adayla katılmıştır.

1) Besim Besin	Sarayköy	DP	89.046	2) Mecdet Alkin	Uşak	DP	88.791
3) S. Sururi Nasuhoğlu	Emet	DP	88.704	4) Hakkı Gedik	Uşak	DP	87.932
5) Remzi Koçak	Kütahya	DP	87.830	6) Ahmet Gürsoy	Gediz	DP	87.749
7) Ahmet Kavuncu	Tavşanlı	DP	86.993	8) İ. Şerif Özgeren	Samsun	DP	86.929
9) Yusuf Aysal	Uşak	DP	86.155	10)Asım Gündüz	Kütahya	CHP	66.425

seçimler dâhil) yüzde 51,56'dır. (Göktürk, 2012:189) CHP bu seçimlerde Kütahya'dan sadece bir milletvekili çıkarabildiği için genel oranla sağlıklı bir mukayese yapma imkânı bulunmamaktadır. CHP Kütahya milletvekili Orgeneral Asım Gündüz CHP'nin eski bürokratik kadrolarında yer almakta olup birkaç dönem üst üste seçilen bir milletvekilidir. Buna mukabil DP yüzde 47'lik oranı ile ulusal düzeyin altında genç bir kadro ile mecliste Kütahya'yı temsil etme imkânına sahip olduğunu belirtebiliriz.

Tablo 3: IX. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Yerellik Oranları

Yerellik	DP	CHP	Genel Oran
Aynı	8 88,9	1 100,0	9 90,0
Farklı	1 11,1	- -	1 10,0
Toplam	9 100,0	1 100,0	10 100,0

Partilerin seçimlerde başarısını belirleyen önemli bir ölçüt de milletvekillerinin yerelliğidir. Tek parti döneminde milletvekillerin merkezden atamalarla seçimlerde yer alması yerellik oranını oldukça düşürmekteydi. (Demirel, 2010: 183-184.) Ancak çok partili siyasal sisteme geçilmesiyle birlikte partilerin yerel adayları ön plana çıkardıkları gözlemlenmektedir. 1950 seçimleri sonucunda mecliste oluşan tabloda CHP adaylarının yüzde 62,9'u yerellik açısından aynı olup yüzde 26'sı ise farklılık sergilemektedir. Buna mukabil DP adaylarının yüzde 59,6'sı seçim bölgesiyle örtüşürken yüzde 40,4'ü farklılık sergilemektedir. (Göktürk, 2012:191) Kütahya milletvekilleri temel alındığında bu oranın toplamda yüzde 90 ile ortalamanın çok üstünde yer aldığı görülmektedir. DP'nin ulusal düzeyde CHP'den daha düşük orana sahip olmasının ardında DP'nin seçimler öncesinde örgütlenmesini henüz tam olarak sağlayamaması ve CHP kadar örgütlenme imkânına sahip olmaması yatmaktadır. Ancak yine de CHP'nin merkezden atamalarının yüksek oranlara sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4: IX. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	DP	CHP	Genel Oran
Ortaokul, Rüştiye	2 22,2	- -	2 20,0
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu	1 11,1	- -	1 10,0
Üniversite	5 55,6	- -	5 50,0
Askeri Okullar	1 11,1	1 100,0	2 20,0
Toplam	9 100,0	1 100,0	10 100,0

IX. Yasama döneminde Kütahya milletvekilleri eğitim durumları incelendiğinde genel çoğunluğunun üniversite mezunları olduğu görülmektedir. Üniversite mezunundan sonra ikinci derecede ortaokul ve rüştiye mezunları yüzde 22,2'lik bir oranla yer almaktadırlar. Her iki partide de birer asker kökenli üye bulunmakta ayrıca lise ve dengi okul mezunu milletvekili sayısı bir olup toplam oranı yüzde 11'dir. Eğitim durumlarını destekleyen ve toplumsal statüleri ve ait oldukları sınıfsal temelleri en iyi veren olgu meslek gruplarıdır. Bu anlamda eğitim durumlarının mesleki formasyonla birlikte ele alınıp incelenmesi daha toplumsal sonuçlar elde etmemizi mümkün kılmaktadır.

Tablo 5: IX. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Mesleki Profil

Meslek*	DP	CHP	Genel Oran
Asker	1	1	2
	11,1	100,0	20,0
Doktor	1	-	1
	11,1		10,0
İdare ve Bürokrat	1	-	1
	11,1		10,0
Ticaret	3	-	3
	33,3		30,0
Tüccar	2	-	2
	22,2		20,0
Hukukçu	1	-	1
	11,1		10,0
Öğretmen-Eğitim	1	-	1
	11,1		10,0
Eczacı	1	-	1
	11,1		10,0

*Mesleklerdeki rakamlar birer kişiyi temsil etmemektedir. Bir milletvekili birden fazla mesleki statüye sahiptir. Oranlar buna bağlı olarak değerlendirilmektedir.

IX. Yasama döneminde ulusal düzeyde göze çarpan en belirgin özellik sonraki yasama dönemleri de dâhil olmak üzere hukuk mezunlarının ve bu anlamda hukukçuların mecliste en çok ve geniş temsil edilme konumuna sahiplikleridir. Hukukçulardan sonra ise ticaret, tüccar, ziraat ve çiftçi dörtlü meslek grubuna bağlı olarak eşraf ve toprak sahibi kesim ile asker kökenli üyeler temsil edilme imkânı bulmaktadırlar. Kütahya milletvekillerinin mesleki temsil edilme yoğunluğunun ana unsurunu ise bu yasama döneminde ticaret ve tüccar kesimi oluşturmaktadır. Meslek gruplarında ticaret ve tüccar genellikle ziraat ve çiftçi meslek gruplarıyla birlikte bir milletvekiline ait mesleki formasyonu oluşturmaktadır. Bu anlamda Kütahya eşrafın ve sermaye sınıfının ön planda yer aldığı ayrıca bürokratik sınıfa sahip bir temsil profiline sahiptir. CHP ise sadece bir milletvekili ile temsil edildiği için sağlıklı bir yapısal analiz yapmamız mümkün görünmemektedir. Ancak IX. yasama döneminde parlamentoda temsil hakkı bulan CHP milletvekilleri içinde hukukçularla birlikte en çok eşraf ve toprak sahibi sınıfının yer aldığını belirtebiliriz. (Göktürk, 2012: 195)

1946 sonrasında başlayan ve DP iktidarında da devam eden Batı ile ve dış dünya ile eklemlenme çabaları özellikle 1950 sonrasında yoğunlaşmış ve kalkınmada önemli aşamalar kaydedilmiştir. DP seçimler öncesinde birçok ilde açtığı fabrikalar ve yatırımlarla gündemi belirlerken, CHP 1954 seçimleri öncesinde malvarlığına el konulması sebebi ile gereken propaganda başarısını sergileyememiştir. 1954 seçimleri öncesinde CHP Genel Başkanı İnönü'nün İstanbul mitingindeki şu sözleri seçimlerin hangi minvalde ilerlediğini açıklar niteliktedir. *"Şimdi kesif bir temel atma, fabrika ihale etme şenlikleri içindeyiz. İstanbul'un meşhur asma köprüsünün temelini de bu seçim devresinde görürsek hayret etmemeliyiz."* (İnönü'nün Konuşması, Milliyet, 10.04.1954) İnönü'nün konuşmasında belirttiği kesif temel atma töreni Kütahya ilinin de seçimlerde önceliğini oluşturmaktadır. Şeker fabrikası kurulma çalışmaları, azot fabrikası kurulma girişimleri devam etmekte ve ülkedeki bu kalkınmadan pay alma mücadelesi genelde olduğu gibi Kütahya'da da temel gündem maddesini oluşturmaktadır. Partiler 28 Mart'ta milletvekilleri adaylarını da belirlediler. 1954 seçimlerinde CHP'nin Kütahya adayları şu isimlerden oluşmaktadır:

Ahmet Bozbağ (çiftçi), Ahmet Yumurtacı (çiftçi), Rasim Atay, İbrahim Hatipoğlu (tüccar), Hasan Sılay (avukat) , Raşit Tankat (mebus), Ethem Yücel (tüccar), Süleyman Günyüz (doktor-müstakil).

DP'nin aday listesi ise şu isimlerden oluşmaktadır: Ahmet İhsan Gürsoy (doktor-mebus), Osman Özbilen (doktor), Ali Galip Bubik (DP İl Başkanı-tüccar), Ahmet Kavuncu (tüccar-mebus), Şerif Özgen (eczacı-mebus), Nihat H. Pepeyi (mülkiye), Süleyman Nasuhoğlu (hakim-mebus), İsmail Hakkı Veral (Ticaret). (D.P. ve C.H.P. adayları belli oldu, Milliyet, 29 Mart 1954)

C.M.P. adayları ise şu isimlerden oluşmaktadır: Kemal Panikoğlu (tüccar), Abdurrahman Şeref Laç (avukat), Kemal Kaçar (hukukçu), Ali Ünlüoğlu (dava vekili), Halil Ekmekçi (tüccar), Celal Özerdem Yaratanoğlu (tüccar), Emin Aydemir (doktor), Fazıl Gönen (müstakil).(C.M.P. adayları tespit edildi, Milliyet, 05 Nisan 1954)

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlere üç parti katıldı. Ana rekabetin DP ve CHP arasında geçtiği mücadelede seçimleri DP ezici bir farkla kazandı. CHP'nin demokratik rejim meselelerini ön plana aldığı ve hayat pahalılığını vurguladığı propaganda beklenen ilgiyi görmedi. DP'nin ekonomik yatırımları bu seçimde öne çıktı. DP'nin çıkardığı 503 milletvekiline karşılık CHP sadece 31 ve CMP'de 5 milletvekilli kazandı. (TÜİK, 2012: 25)

Tablo 6: 1954 Milletvekili Genel Seçimleri Kütahya İli Sonuçları

1954 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları			
Partiler	**Aldığı Oy**	**Oy Oranı**	**Milletvekili Sayısı**
DP	87.140	64,5	8
CHP	35.144	26,0	-
CMP	12.658	9,4	-
Bağımsız	751	0,1	
Toplam	135.693	100,0	8

1954 seçimlerinde Kütahya'daki toplam seçmen sayısı 155.486 kişidir. Buna karşılık seçimlere katılan kişi sayısı 137.336 kişi olup katılım oranı yüzde 88,3 gibi yüksek bir orana sahiptir. (www.tuik.gov.tr, 2013)1954 seçimleri neticesinde Kütahya'dan seçilecek olan sekiz milletvekilinin tamamını DP kazanmıştır. DP 1950 seçimlerinde aldığı oy sayısına yakın bir sayı almasına karşılık oy oranını yüzde 49,0'dan yüzde 64,5'e yükseltmeyi başarmıştır. Buna mukabil CHP bir önceki seçimde aldığı oy sayısının yarısını alırken oy oranını yüzde 39,1'den yüzde 26,0'ya düşürerek milletvekili çıkarmayı başaramamıştır. Seçimlerin diğer küçük partisi CMP ise yüzde 0,1 gibi bir oy oranı yakalamıştır. 1950 seçimlerinde belirttiğimiz gibi nispi temsil sistemine göre yapılmış olsaydı, D'hondt sistemine göre DP 6 CHP 2 milletvekili ile parlamentoda temsil edilme hakkına sahip olacaktı. CMP ise milletvekili hakkına sahip olamayacaktı. 1954 seçimleri sonucunda onuncu parlamento döneminde Kütahya'yı temsil edecek milletvekillerinin profilleri ise şu şekilde oluşmuştur.

Tablo 7: X. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Yaş Kategorileri

Yaş Kategorileri	DP	Genel Oran
39 ve Altı	2 25,0	2 25,0
40-49	3 37,5	3 37,5
50-59	2 25,0	2 25,0
60 ve Üstü	1 12,5	1 12,5
Toplam	8 100,0	8 100,0
Yaş Ortalaması	**%46,38**	**%46,38**

X. Yasama döneminde Kütahya'dan seçilecek milletvekili sayısı ondan sekize düşürülmüştür. Bu yasama döneminde bir önceki parlamento döneminden dört milletvekili yine seçilmiş ve dört milletvekili de ilk kez seçilmiştir. Bu değişikliklerle birlikte Kütahya'yı temsil edecek olan DP milletvekillerinin yaş ortalaması yüzde bir oranında

azalarak benzer bir oranda seyretmektedir. Bu yasama döneminde de Kütahya'nın genç bir kadro ile parlamentoda temsil edildiği görülmektedir.

Tablo 8: X. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Yerellik Oranları

Yerellik	DP	Genel Oran
Aynı	5 62,5	5 62,5
Farklı	3 37,5	3 37,5
Toplam	8 100,0	8 100,0

X. Yasama döneminde Kütahya'dan seçilen milletvekillerinin yerellik oranı bir önceki yasama döneminde oranla azalma göstermektedir. Bir önceki yasama döneminde yüzde 88,9 olan yerellik oranı bu yasama döneminde yüzde 62,5'e düşmüştür. Kütahya doğumlu olmayan milletvekillerinin sayısı üç ve oranı da yüzde 37,5'tir. Bu durumun sebebi 1950 seçimlerinde DP'nin pek çok yerde örgütlenme imkânı bulamamış olmasından dolayı adayların seçimini yerel kanaat önderlerine ve teşkilatlara bırakmasından kaynaklanmaktadır. Ancak güçlenen ve örgütlenmesini sağlayan DP'nin Kütahya'da bu tercihi merkezden atamalar yönünde kullandığını görmekteyiz. Özellikle yerellik oranı partilerin daha dengeli bir seçim sisteminde dikkate aldıkları ve seçmenin de kriterlerini belirlemesinde önemli bir ölçüttür. Bölgenin sorunlarının daha yakından bilinmesi ve takibi konusunda seçmenin adaylarda aradığı önemli bir göstergedir.

Tablo 9: X. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Eğitim Durumu

Eğitim Seviyesi	DP	Genel Oran
Ortaokul, Rüştiye	2 25,0	2 25,0
Üniversite	6 75,0	6 75,0
Toplam	8 100,0	8 100,0

X. Yasama döneminde Kütahya'dan seçilen milletvekillerinin eğitim durumları incelendiğinde iki mebusun ortaokul mezunu ve altı mebusun da üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Özellikle tek parti dönemi sonrasında başlayarak azalan askeri okul mezunu vekillerin yerini üniversite mezunu vekiller ve özellikle hukuk mezunu vekiller almaktadır. Bir önceki dönemde yüzde 55 oranında seyreden üniversite mezunlarının oranı yüzde yirmi civarında artarak yüzde 75'e yükselmiştir. Eğitim durumuyla birlikte milletvekillerinin mesleki formasyonlarının birlikte ele alınması daha anlamlı sonuçlar çıkartılmasında yardımcı olmaktadır. Bu anlamda mesleki formasyonlara yakından incelememiz Kütahya'da hangi meslek grubunun daha etkili bir role sahip olduğunu da bir anlamda göstermektedir.

Tablo 10: X. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Mesleki Profil

Meslek*	DP	Genel Oran
Doktor	2	2
	25,0	25,0
İdare ve Bürokrat	1	1
	12,5	12,5
Ticaret	3	3
	37,5	37,5
Tüccar	2	2
	25,0	25,0
Hukukçu	1	1
	12,5	12,5
İktisat	1	1
	12,5	12,5
Eczacı	1	1
	12,5	12,5

*Mesleklerdeki rakamlar birer kişiyi temsil etmemektedir. Bir milletvekili birden fazla mesleki statüye sahiptir. Oranlar buna bağlı olarak değerlendirilmektedir.

X. Yasama döneminde yer alan Kütahya milletvekillerinin mesleki formasyonunda ilk dikkat çeken özellik, ticaret ve tüccar mesleklerine sahip olan zümrenin çokluğudur. Diğer taraftan kentli, eğitimli orta ve üst bürokratik sınıfın sermaye kesimlerinin yanında ağırlıklı bir orana sahip olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu anlamda bürokratik sınıf ile birlikte ticaret burjuvazisi kesiminin Kütahya'da en etkili sınıfsal temsili oluşturmaya devam ettiğini belirtebiliriz.

1957 seçimleri önceki seçimlerin ötesinde iktidar ve muhalefet partilerinin arasındaki sert tartışmalar arasında gerçekleştirildi. Diğer taraftan muhalefet partileri arasında DP karşısında seçimlere ortak gidilmesi gündeme geldi ancak bunda başarı sağlanamadı. Bu işbirliği sağlanmış olsaydı, sonuçlar iktidarın el değiştireceği anlamını taşımaktaydı. İşbirliği gerçekleştirilmiş olsaydı muhalefetin çıkaracağı milletvekili sayısı 365'i bulacak ve 43 ilde seçimleri önde tamamlayacaktı. Buna karşılık DP 24 ilde 245 milletvekili kazanacaktı. Ancak seçim sonuçlarına göre DP 44 ilde tam liste çıkarırken CHP 18 ilde, HP ve CMP ise 1 ilde liste halinde kazanmayı başarmıştır. (Tuncer, 2012: 62) 1957 seçimleri öncesinde Kütahya'da beklentiler DP'nin ekseriyetle kazanacağı yönündedir. 1954 seçimlerini CHP'den 50 bin CMP'den 71 bin oy farkla kazanan DP Kütahya'yı kalesi olarak görmektedir. CHP teşkilatı partiler arası işbirliği neticesini beklemeleri dolayısıyla çalışmada gecikmiş diğer taraftan ise CMP'nin Kütahya il merkezi kapalı konumdadır. CMP'nin eski idare heyeti adları irticai bir harekete karıştığı için tevkif edilmiş ve bazıları seçimlerden üç ay önce kefaletle serbest kalmış durumdadırlar. Adları bu olaya karıştığından dolayı işlerden el çektirilen CMP'de yeni başkanlığa Nuri Temizerler getirilmiştir. CMP'nin Kütahya'da güçlü olduğu bölgeler ise Altıntaş ve Emet olmasına rağmen teşkilat olarak aktif çalışma gösterememektedir. DP'liler ise seçimlerde ezici bir sonuç alacaklarından emindirler. Bu sonuç beklentilerinde ise Kütahya'da yapılan şeker ve azot fabrikalarını göstermektedirler. CHP'liler ise DP'nin karşısındaki en güçlü partinin kendilerinin olduğunu dile getirmektedirler. Özellikle 1957 seçimleri öncesinde ulusal düzeyde geliştirdikleri işçiye grev hakkı ve sendikal haklar konusundaki propagandalarını Kütahya özelinde de öne çıkarmaktadırlar. Batı linyitleri ve şeker fabrikası işçilerinin yevmiyelerinin 4-5 lirayı geçmediği ve Kütahya'da bir kilo yağın 6 lira olduğunun altını çizerek pahalılığın köylerde yoğun bir şekilde hissedildiğini ifade etmekte ve propagandalarını geçim ve sosyal haklar konusunda temellendirmektedirler. Seçimlerin bir diğer partisi Hürriyet Partisi ise Kütahya'da özel bir duruma sahiptir. Partinin sadece Emet'te teşkilatı bulunmakta ve iller seçim kanuna göre Kütahya merkezde teşkilatsız olarak seçime girmeye hazırlanmaktadırlar. (Kütahya'da muhalefetin faaliyeti sönük, Cumhuriyet, 27.09.1957) Kütahya halkının ekseriyetle kanısı ise 1950'den önce yatırım yapılmayan ilin şeker, azot ve diğer fabrika yatırımlarıyla 1950'den sonra geliştiği yönündedir. (Kütahya'da D. Parti kuvvetli, Milliyet, 12.09.1957) Partilerin aday listesi de seçimlerden 2 hafta önce belirlenmiştir.

DP'nin Kütahya milletvekili adayları şu isimlerden oluşmaktadır: Ahmet İhsan Gürsoy (Kütahya mebusu), S. Sururi Nasuhoğlu (Kütahya mebusu), Muhiddin Özkefeli (Samsun mebusu), Kemal Özer (İl başkanı), İbrahim Germeyanoğlu (çiftçi), Emin Topaler (Şşmav belediye reisi), Mehmed Diler (tüccar), İrfan Haznedar (Orman Umum Müdürlüğünden müstafi)

CMP adayları ise şu isimlerden oluşmaktadır: Vecihi Işık (avukat), Ali Erden (Nakliyeci), Hüsameddin Barshan(ithalatçı), Celal Özerdem (tüccar), Reşad Yılmaz (tüccar), İsmail Hakkı Ertekin (sanatkâr), Mustafa Özalbay (çiftçi), Mestan Yılmaz (Çiftçi).

HP adayları ise şu isimlerden oluşmaktadır: Mehmed Tetik (arzuhalci), Süleyman Ertekin (marangoz), Hakkı Sağkal (makib), Behçet Kaya (şoför), Hüseyin Simavlı (müteahhit), Salih Karabay (basın teknisyenleri sendikası idare heyeti azası). (Partilerin 1957 Seçimleri İçin Milletvekilli Adayları, Cumhuriyet, 08.10.1957)

CHP adayları ise şu isimlerden oluşmaktadır: Tevfik Alparslan, Süleyman Atay, Ahmet Bozbay, Şakir Coşkun, Ali Erdek, Bahtiyar Karaçay, Halil Ünal, Mehmet Sabri Vardarlı. (C.H.P. listeleri dün ilan edildi, Milliyet, 06.10.1957)

Tablo 11: 1957 Milletvekili Genel Seçimleri Kütahya İli Sonuçları

1957 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları			
Partiler	**Aldığı Oy**	**Oy Oranı**	**Milletvekili Sayısı**
DP	73.429	51,7	8
CHP	43.881	30,9	-
CMP	16.484	12,0	-
Hürriyet Partisi	7.761	5,5	-
Toplam	141.555	100,1	8

1954 seçimlerinde olduğu gibi Kütahya'da 1957 seçimlerinde de 8 milletvekilinin tamamını DP kazanmıştır. CHP bu seçimde oylarını arttırmış buna mukabil DP oylarında yüzde 13'lük bir düşüş yaşanmıştır. Bu sonuçların ortaya çıkmasında DP'den ayrılan Hürriyet Partisinin almış olduğu oylar kadar seçimlere katılma oranının azlığı da etkili olmuştur. 1957 seçimlerinde Kütahya'daki toplam seçmen sayısı 174.169 kişidir. Buna karşılık seçimlerde oy kullanan sayısı 139.012 kişi olup katılım oranı yüzde 79,8'dir. (www.tuik.gov.tr, 2013) Bir önceki seçimlerden 20 bin kişi daha fazla seçmen sayısına sahip olmakla birlikte kullanılan oy sayısında sadece 2 bin kişilik bir artış söz konusudur. Ülke genelinde de katılım oranı düşük oranlarda kalmıştır. DP'nin üst üste seçim zaferleri bu katılım oranlarının ortaya çıkmasında etkilidir. Ayrıca 1954 seçimleri öncesindeki büyük ekonomik gelişmelerin 1957 seçimleri öncesinde yüksek enflasyon ve ekonomik zorlukların etkisinden söz etmemiz gerekmektedir. Özellikle çalışan kesimlerin hayat pahalılığı ve alım gücündeki zorlukları kentli orta sınıfın 1957 seçimleri öncesinde daha fazla özgürlük talepleri de bu seçimlerde muhalefetin güçlenmesine yardımcı olan kriterler arasındadır.

Seçimler öncesinde muhalefet partileri arasında gündeme gelen işbirliği çabaları gerçekleşmiş olsaydı dahi muhalefet partilerinin alacağı sonuç DP'nin oylarını geçmeyecekti. Bu sonuçlar da seçimler öncesinde Kütahya'da DP'nin seçimleri kazanma beklentisini doğrular bir nitelik sergilemektedir. Ancak ülke genelinde DP'nin oyları büyük oranda düşmesine karşılık büyük oranda halktan beklediği ilgiyi görmeye devam ettiği ifade edilebilir. Liste usulü çoğunluk seçim sisteminin etkisi bu seçimlerde de kendisini göstermektedir. Muhalefet partilerinin DP'nin oy sayısına yaklaşan oylarının karşılığı sandığa yansımamış ve DP seçim sisteminin getirdiği avantajı kullanarak 8 milletvekilinin tamamını kazanmayı başarmıştır. Hatırlanacağı üzere CHP tek parti dönemi sonrası DP'lilerin nispi temsil sistemine geçiş taleplerini halkçılık esasına uygun olmadığı gerekçesiyle reddetmiş ve bu avantajı kendi lehine kullanmayı tercih etmişti. 1950 sonrasında ise Demokratlar CHP'nin bu talebini karşılamamışlar ve Türkiye siyasi hayatının erken dönemlerinde daha sağlıklı bir parlamento yapısının oluşmasına yapılacak bir katkı şansı yitirilmiştir. XI. Yasama döneminde Kütahya'yı mecliste temsil edecek olan milletvekilleri profili ise şekillenmiştir.

Tablo 12: XI. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Yaş Kategorileri

Yaş Kategorileri	DP	Genel Oran
39 ve Altı	5 62,5	5 62,5
40-49	2 25,0	2 25,0
50-59	1 12,5	1 12,5
60 ve Üstü	- -	- -
Toplam	8 100,0	8 100,0
Yaş Ortalaması	**%40,0**	**%40,0**

Yeni yasama döneminde temsil hakkına sahip vekillerin yaş ortalaması 1950 ve 1954 seçimlerine göre daha düşük bir orana sahiptir. 1954 seçimlerinde yüzde 46,0 olan yaş ortalaması 1957 seçimleri sonucunda yüzde 40,0'a düşmüştür. Özellikle en büyük artış 39 ve altı yaş kategorilerinde görülmektedir. 8 milletvekilinin 5'i 39 ve altı yaşa sahiptir. Bu da yeni yasama döneminde daha genç ve aktif bir kadronun ili temsil edeceği anlamını taşımaktadır. Ayrıca 1957 seçimleri neticesinde parlamentoda cumhuriyet döneminde doğmuş ve yetişmiş kuşağın, eski dönem siyasal aktörlerinin yerini aldığını gözlemlemekteyiz.

Tablo 13: XI. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Yerellik Oranları

Yerellik	DP	Genel Oran
Aynı	7 87,5	5 87,5
Farklı	1 12,5	3 12,5
Toplam	8 100,0	8 100,0

Partinin yeni yasama döneminde yerellik oranı önceki seçimlere göre artış göstermektedir. 1950 seçimlerinde örgütlemesini tamamlamış olan parti yüzde 88'lik bir orana sahipti. Bu oran 1954 seçimlerinde yüzde 62,5'e gerilemişti. Ancak XI. Yasama döneminde partinin Kütahya'daki yerellik oranının tekrar yüzde 87 seviyelerine yükseldiğini gözlemlemekteyiz. Bu yüksek oranlar DP'nin ulusal düzeydeki oranlarından farklıdır. Demokrat Parti 1957 seçimlerinde adayları yoklama ile belirlemediği illerde büyük düşüşler yaşamıştır. Diğer taraftan seçimlerde büyük kayıplar yaşanmasındaki en önemli ölçütlerden biri de merkezden yapılan atamaların çokluğudur. Ancak Kütahya aday yoklamalarının yapıldığı illerden olup eski milletvekilleri de bu yoklamalara dâhil edilmiştir. (Kütahya'da muhalefetin faaliyeti sönük durumda, Cumhuriyet, 27.09.1957) Bu sebeple Kütahya seçmeni kendi bölgesinden adayları seçme hakkına sahip olmuştur.

Tablo 14: XI. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Eğitim Durumu

Eğitim Seviyesi	DP	Genel Oran
Ortaokul, Rüştiye	1 12,5	1 12,5
Lise, İdadi, Sultani Kolej, Meslek Okulu	3 37,5	3 37,5
Üniversite	4 50,0	4 50,0
Toplam	8 100,0	8 100,0

XI. Yasama döneminde Kütahya'yı temsil etme hakkına sahip olan milletvekillerinin eğitim seviyesi ulusal düzeye paralel bir görünüm sergilemektedir. 8 milletvekilinin 4'ü üniversite mezunu olup 3'ü lise, 1'i de ortaokul mezunudur. Özellikle ortaokul ve lise seviyesinde yer alan vekiller ticaret ve tüccarlık mesleklerine sahip olmakla birlikte Kütahya'nın ilçe belediye başkanlıkları görevlerinde bulunmuş isimlerden oluşmaktadır.

Tablo 15: XI. Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri Mesleki Profil

Meslek*	DP	Genel Oran
Doktor	2 25,0	1 12,5
Ticaret	3 37,5	4 50,0
Tüccar	2 25,0	4 50,0
Mühendis	1 12,5	1 12,5
Hukukçu	2 25,0	2 25,0

*Mesleklerdeki rakamlar birer kişiyi temsil etmemektedir. Bir milletvekili birden fazla mesleki statüye sahiptir. Oranlar buna bağlı olarak değerlendirilmektedir.

Yeni yasama döneminde temsil hakkı elde eden milletvekillerinin mesleki biçimlenimindeki görünümler ise şu şekilde oluşmuştur. Milletvekillerinin ağırlıkları önceki yasama dönemlerinde olduğu gibi ticaret ve tüccar ağırlıklı bir görünüm sergilemektedir. Ancak bu sadece DP'ye ait bir görünüm değildir. CHP adaylarında da ticaret, tüccar ve toprak sermayesi sahip grupların ağırlıklı olarak mecliste temsil bulduklarını belirtmeliyiz. 1957 seçimleri neticesinde CHP içindeki toplam ticaret burjuvazisi ve toprak sermayesi içinde yer alan sınıfın oranı bu yasama döneminde ulusal düzeyde DP'den fazla bir orana sahiptir. (Göktürk, 2012: 286) Ticaret ve tüccar zümresinin ardından gelen kesim ise yine hukukçu ve doktorla birlikte bürokratik ve idari teşkilatlarda yer almış isimlerden oluşmaktadır. Bu anlamda ana eksen olarak ticaret ve tüccarların oluşturduğu yerel eşraf ve bürokratik kadroların DP Kütahya listelerinde ağırlığı olduğunu belirtebiliriz.

1946-1960 yılları arasında Kütahya'yı TBMM'de temsil eden milletvekilleri de şu isimlerden oluşmaktadır.

Tablo 16: 1946-1960 Yılları Arası Yasama Dönemi Kütahya Milletvekilleri

VIII. Yasama Dönemi 1946-1950	Adnan Menderes (DP), Halil Benli (CHP), 1ahmet Bozbay (CHP), Hakkı Gedik (DP), Asım Gündüz (CHP), Ahmet İhsan Gürsoy (DP), Ömer Özdek (DP), Ahmet Tahtakılıç (DP-MDG-MP), İhsan Şerif Özgen (DP), Mustafa Ispartalıgil (DP-Bağ.-CHP)
IX Yasama Dönemi 1950-1954	Mecdet Alkin (DP), Besim Besin (DP), Yusuf Aysal (DP), Hakkı Gedik (DP), Asım Gündüz (CHP), Ahmet İhsan Gürsoy (DP), Ahmet Kavuncu (DP), Remzi Koçak (DP), S. Sururi Nasuhoğlu (DP), İhsan Şerif Özgen (DP)
X. Yasama Dönemi 1954-1957	Ali Galip Bubik (DP), Ahmet İhsan Gürsoy (DP), Ahmet kavuncu (DP), S. Sururi Nasuhoğlu (DP), Osman Özbilen (DP), İhsan Şerif Özgen (DP), Nihat Haluk Pepeyi (DP), İsmail Hakkı Veral (DP)
XI. Yasama Dönemi 1957-1960	Mehmet Diler (DP), İbrahim Germiyanoğlu (DP), Ahmet İhsan Gürsoy (DP), İrfan Haznedar (DP), S. Sururi Nasuhoğlu (DP), Kemal Özer (DP), Muhittin Özkefeli (DP), Emin Toplaer (DP)

SONUÇ

Bu çalışmada 1946 yılı sonrası çok partili hayata geçilmesiyle birlikte milletvekili genel seçimlerinin Kütahya'daki değerlendirilmesi ve genel siyasal yapı analiz edilmeye çalışılmıştır. Kütahya ili tek parti döneminde beklediği yatırımlara kavuşamamış ve 1950 sonrasında Demokrat Parti döneminde başta şeker fabrikası olmak üzere çeşitli yatırımlarla istihdam alanlarını zenginleştirmiştir. Bu anlamda Kütahya seçmeninin DP ile kurmuş olduğu parti aidiyeti/özdeşleşmesinin temelinde sosyo-kültürel özelliklerle birlikte kentin ekonomik gelişmişlik göstergeleri de etkin bir rol oynamaktadır. Çok partili dönem ile birlikte Kütahya, DP ile başlayan ve sağ partilerle devam edecek olan bir seçmen eğilimi ortaya koymaktadır. İli temsil edecek olan milletvekilleri profilinde ise temel ekseni ticaret ve tüccarlık mesleki gruplarının oluşturduğu sermaye kesimi ön planda yer almaktadır. Bununla birlikte idare ve bürokratik kadrolar milletvekili profilinin diğer ayağını oluşturmaktadır. Bu eğilimler ulusal düzeyde de paralellik sergilemektedir. Ancak tek parti döneminde yoğun olarak yer alan askeri okul mezunu ve asker kökenli vekillerin çok partili yaşama geçilmesi ile oranı azalmakla birlikte ağırlıklarına devam ettiği görülmektedir. Buna karşılık asker kökenli mebusların bu dönemde DP Kütahya listelerinde yer almaması dikkat çeken bir diğer özelliktir. Yine meclis verilerinden hareketle mebusların mesleki değerlendirmesinde ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat meslek grupları, toprak ve ticaret burjuvazisi sınıfının dörtlü ve bir arada alınan mesleki tanımlamasını oluşturmaktadır. (TBMM Albümü, 2010: 537-1022) Ancak Kütahya milletvekillerinde ekseriyetle ticaret ve tüccar tanımlaması yapılmasına karşılık toprak sahibi kesimin yer almadığı dikkat çeken bir diğer özelliktir. Tek parti döneminden itibaren Kütahya ili sınırları içindeki toprakların bataklık konumunda bulunması ve bu girişimlerin uzun süre gerek harp koşulları gerekse ilgisizlik yüzünden tarım alanlarına açılmaması gibi etkenler Kütahya milletvekilleri profilinin oluşmasında da etkili olmuştur. 1950'li yıllarda etkili bir konumda bulunan toprak sahibi sınıf, Kütahya'da toprağın üretim ve mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak gelişme imkânı bulamamıştır. Demokrat Partinin gerek ulusal düzeyde sosyal-dini alandaki düzenlemeleri gerekse kentin ekonomik gelişimine yaptığı katkılar 1960 sonrasında da DP'nin devamı niteliğindeki partilerle aidiyet geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Burçak, Rıfkı Salim. (1998). **On Yılın Anıları (1950-1960)**. Ankara: Nurol Matbaacılık.

Demirel, Ahmet. (2010**). İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdem, H. Kadri. (1950). "Kütahya'nın Kalkınması İçin", **Kütahya İl Gazetesi**. 23 Eylül 1950.

Erdem, H. Kadri. (1951). "Kütahya Vilayeti hakkında birkaç not", **Kütahya İl Gazetesi**. 03 Kasım1951.

Göktürk, Gökhan. (2012). **1946-1980 Yılları Arasında Siyaset Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Halk Partisi**. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ.Ü. SBE.

Ilgaz, Turhan. (1969). "AP'yi Ereğli Grevi Bile Düşündürmüyor", **Cumhuriyet**. 6 Ekim 1969.

Karpat, Kemal H. (2008). **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

TBMM. (2010). **TBMM Albümü (1920-2010).** İkinci Baskı, Editörler: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, Ankara: TBMM Basın ve Halk la İlişkiler Müdürlüğü Yayınları NO:1.

Tuncer, Erol, (2012). **1957 Seçimleri**. Ankara: TESAV

Tunçay M., Ersel, H., Oktay, A., Kuyaş, A., (2002). **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**. Cilt 2 1941-1960, İstanbul: YKY.

TÜİK, (2012). **Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2011**. Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Gazeteler
Kütahya İl Gazetesi
Ulus
Cumhuriyet
Milliyet
Vatan

İnternet
www.tuik.gov.tr, 29.06.2013

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

ORTADOĞU'DA TERÖRÜN EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE, MISIR VE SUUDİ ARABİSTAN ÜZERİNE BİR İNCELEME[1]

Hüseyin ALTAY
Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü

Aykut EKİNCİ
Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü

M. Akif PEÇE
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi S.B.E İktisat Bölümü

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu'da yaşanan terörün ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu açıdan ilk olarak Orta Doğu'nun sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda öne çıkan ülkeleri olan Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan seçilerek araştırma kapsamına alınmışlardır. Bu ülkeler kapsamında terörün ekonomi üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için; ihracat, ithalat, ekonomik büyüme, turizm, doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik ve kişi başına milli gelir gibi ekonomik değişkenlere ait veriler analize tabi tutulmuşlardır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışma 1996 ila 2010 yılları arası verileri kapsamaktadır. Elde edilen bulgular literatürde yer alan çalışmalara ait sonuçları desteklemektedir. Özellikle turizm olmak üzere, terörün analize tabi tutulan tüm ekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz etkileri çok net olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Terör, Ekonomi

ECONOMICAL IMAPCTS OF TERROR IN THE MIDDLE-EAST: A RESEARCH ON TURKEY, EGYPT AND SAUDI ARABIA

ABSTRACT: The aim of this research is to study the impacts of terror in the Middle-East on the economics of countries. In this sense, Turkey, Egypt and Saudi Arabia which are prominent countries of the Middle-East in terms of social, political and economic aspects were primarily included into the scope of the research. In order to identify impacts of terror on economy within these countries; data of economic variables like export, import, economic growth, tourism, foreign direct investments, unemployment and income per capita were subjected to the analysis. Research in which panel data analysis method was used includes the data between 1996 and 2010. Findings obtained supports the results of other researches in the literature. Negative impacts of terror on all economical variables, which were subjected to analysis, especially tourism, were clearly seen in the research.

Keywords: Middle East, Terror, Economy

GİRİŞ

Etimolojik olarak her ne kadar "*Terör-Terrere*" kelimesi Fransız devrimini izleyen Jakoben "*Korku (Terror) Hükümranlığı*" ile ilişkili olarak kullanılsa da aslında terör olgusu Âdem'e kadar uzanan çok eski bir "gelenektir" (Caşın, 2008: 224). İnsanlık tarihi bilinen ilk terör olayı ile yaratılıştan itibaren, yani Habil'in, kardeşi Kabil tarafından öldürülmesi ile tanışmıştır. Kitabi dinlerden Musevilik inancında Tevrat'taki anlatıma göre Kabil'in Allah'a verdiği sunağın değersiz bulunması ve kardeşininkinin kabulü karşısında kıskançlık krizi ile cinayet işlemesi söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, bu olayda bir hakkın zorla gaspı gerçekleşmiştir. dolayısıyla "*Hukuk*", "*düzen*", "*adalet*", ve "*denge*" ekarte edilmiştir. Bireyin çıkarı, diğerinin haklarını ezecek kadar üstün hale gelmiştir. Terör; işte tam da budur. Bu tip "*birey*"ler çoğalıp bir araya gelince çete/örgütler kurulmakta ve tedhiş eylemleri ile hukuk yolu ile elde edemedikleri ya da edemeyecekleri hakları, imkânları, meta ve değerleri elde etmeye çalışmaktadırlar (Caşın, 2008: 224).

[1] Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü öğrencisi Mehmet Akif Peçe'nin "*Terörün Ekonomik Etkileri: Ortadoğu Üzerine Bir İnceleme*" adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Daha sonraları, tarihte organize bir biçimde terör ilk olarak Orta Doğu'da (Selvi, 2005:40) M.S. birinci yüzyılda "*Jewish Zeatlos*"un bir grubu olan "*Sicariî*" tarafından gerçekleştirilmiştir. Sicariî ismi, Roma yönetici sınıfının üyelerine suikastta kullanılan sica isimli kısa kılıçtan gelmektedir. Bu grup, Filistin'de Roma yönetimine karşı ihtilal başlatmayı amaçlıyordu. Zeatlos'un bu hareketi terör olarak tanımlandığı için bu eylemlere katılanlardan 900 adet Zeatlos taraftarı olayların sonunda çarmıha gerilmiştir. Çünkü şiddet eylemlerini (*suikast ve vur-kaç eylemleri*) Roma kurallarını savunan Romalılara, Yunanlılara ve Yahudilere karşı kullanarak psikolojik tesir oluşturup siyasal amaçlarına ulaşmada yardımcı olarak kullanmak istemişlerdir ki, bu amaç insanları köleleştiren Roma kurallarını değiştirmekti. Hedefler genellikle sembolikti. Buna ek olarak resmi ve dini günler eylem için seçilen zamanlardandı. Bu yolla Zeatlos'un eylemleri ve propagandası en iyi şekilde yayılma şansına sahipti. İlk terör eylemi olarak kabul edilen bu olayda da terörün en önemli özellikleri arasında yer alan siyasal içerik ve sistemli şiddet unsurları bulunmaktaydı (Aydemir, 2006: 18).

Yine bir başka siyasî terör örgütlenmesi, 657 yılında Arap devleti liderliği seçimi sonrası ortaya çıkan Haricîler hareketidir. 11 ve 12.yüzyıllarda ortaya çıkan Hariciler; Hasan Sabbah'ın kurduğu iyi örgütlenmiş, gizli, disiplinli terör örgütü olup, üyelerini uyuşturucu ile eğiterek, suikastlarla, vur kaç sistemi ile Selçuklu devletine karşı kullanmıştır (Aydın, 2009: 29).

Bugünkü anlamıyla terror ise 1792-1794 arası Fransız ihtilalinde kullanılmıştır. 5 Eylül 1793 yılında terör kavramı formüle edilerek, bizzat hükümet tarafından uygulanmıştır. Hükümet kararı ile ihtilal düşmanlarından 300 bin kişi tutuklanmış ve 17 bin kişi idam edilmiştir. Bu nedenle Politika sözlüğü; 18. Yüzyılda, Fransız hükümetinin aykırı unsurları yok etmek amaçlı sistematik müdahalesini, "*Terör Hükümdarlığı*" olarak ifade eder (Aydın, 2009: 29).

Birçok bilim adamı modern terörizmin 19. yüzyılda Rusya'da kendini Narodnaya Volya (*Halkın İradesi*) olarak adlandırılan bir ideolojik grubun ortaya çıkması ile başladığı konusunda hemfikirdir (Volkan, 1999: 82). 19. yüzyılda Çarlık Rusyası'nda ortaya çıkan Narodnaya Volya (*Halkın İradesi*) adlı grup, terörün en önemli örneklerinden biridir. Bugünkü terörist örgütlerin kullandıkları söylemleri ilk kez şöyle kullanmışlardır: "*Mevcut iktidar tamamıyla despotik. Bu yüzden zorbalara karşı yürütülen bu mücadele haklı bir temele dayanıyor*." Bu haklılıktan yola çıkan gurup pek çok devlet adamına suikast düzenlemiştir. Bunlardan en geniş yankı uyandıranı ise 1888'de Çar II. Alexander'ın vurularak öldürülmesi olmuştur (Bakradze, 2007: 33).

20. Yüzyılda ise durum biraz farklılık göstermiştir. Her ne kadar bu yüzyılda yaşanan bağımsızlık hareketleri ve genel olarak ayrılıkçı terör olayları ön plana çıkarsa da bu gelişmelere daha baskın çıkan ve belirleyici siyasal söylem olan "*Soğuk Savaş Dönemi Terörü*" olmuştur. Soğuk Savaş dönemi terörünün belirgin özelliği, terörün bu dönemde devletler tarafından sıklıkla kullanılmasıdır. Burada devletlerin bizzat terör uygulamasından çok Doğu ve Batı Blok'unda yer alan devletlerin karşılıklı savaşları göze alamamaları sonucunda hasım ilan ettikleri taraflara karşı mücadele eden terör örgütlerinin yoğun bir şekilde desteklenmeleri söz konusudur. Adeta her terör örgütünün bir hamisi veya adına eylem yaptığı bir ülkesi vardır. İstihbarat örgütleri tarafından dolaylı ve doğrudan yönetilen bu guruplar hızla büyüyüp geliştiler ve uluslararası ilişkilerin önemli bir gizli müzakere aracı olmuşlardır. Soğuk Savaş döneminin belirleyici aktörleri (*SSCB ve ABD*) arasındaki mücadele tarzı bu dönemde yaşanan terör olaylarının adlandırılmasını ve savaşın niteliğinin belirlenmesi bakımından Soğuk Savaş dönemi terörü olarak literatürdeki yerini almıştır (Caşın, 2008: 224). Bu dönem "*modern uluslararası terörizm dönemi*" olarak adlandırılmaktadır. Zira uluslararası terörizm, esas itibarıyla 1960'ların sonunda politik şartların ve teknolojik gelişmelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldukça gelişmiş olan silah teknolojisi gerek maliyetinin, gerek tahrip gücünün çok yüksek olması nedeniyle ulusal amaçlara ulaşabilmek için başvurulan nizamî savaşları kullanılabilir bir yol olmaktan çıkarmıştır. Bunun yanı sıra, Latin Amerika'da, Fidel Castro'nun Küba'daki başarısından esinlenen kırsal gerilla hareketlerinin başarısız olması üzerine solcu gerilla grupları terörist taktikler kullanmaya başlamışlardır. Benzer şekilde, Arapların 1967 Arap-İsrail savaşını kaybetmeleri üzerine Filistinli gruplar, İsrail ve onun destekçilerine karşı global bir saldırı hareketine başlamışlar, Avrupa, Japonya ve ABD'de de çeşitli öğrenci gruplarının düzenlediği kitlesel eylemlerin başarısız olması üzerine terörist taktikler başlıca yol olmuş, diğer gruplar tarafından da kullanarak dünya genelinde yayılmıştır (Topal, 2004: 41).

20. yüzyılın sonlarına gelirken 1989 yılında Sovyetler Birliği'nde başlayan dağılma süreci 1991'de sona ermiş ve tüm dünyada heyecanla izlenmiştir. Parçalanmayla birlikte insanlar bir rehavet havasına kapılmışlardır. Yaygın olan iyimserlik o derece büyümüştür ki, birileri "*tarihin sonunu*" bile getirmiştir. Nasılsa tek düşman olan Sovyetler Birliği dağılmıştı ve bundan sonra her şey çok güzel olacaktı. Ancak bu iyimserlik havası çok uzun sürmedi. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, tehdit algılamalarında köklü değişiklikler yaşandı, iki kutuplu ve nispeten istikrarlı dünya düzeninin yerini, tehdidin çeşitli ve belirsiz olduğu bir dünya düzeni aldı. Sovyetler Birliği'nin otoritesinin yok

olmasıyla, o bölgelerde iktidarı ele geçirme mücadeleleri, zayıf iktidarların organize suç şebekeleriyle ve terörist örgütlerle başa çıkamaması, sosyo-ekonomik sorunları ve yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. Özellikle Orta Doğu'da merkezi otoritenin yeterince etkili olamadığı zayıf ülkeler (*failed states*) terörist yapılanmalar için en uygun yerler haline geldiler (Bakradze, 2007: 43).

KAVRAMSAL OLARAL TERÖR

Özellikle son yıllarda bütün dünyada gündemden hemen hemen hiç düşmeyecek derecede evrensellik kazanan toplumsal olaylardan biri olan terör kavramı (Yeniçeri ve Dönmez, 2008: 94) uzun bir geçmişe sahip olmakla beraber 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası toplumun değişmez gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. İçerisinde bulunmuş olduğumuz zaman diliminde kaydettiği gelişim ve almış olduğu görünüm bakımından yenilenen terror kavramı uluslararası barış ve güvenliğe yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda ciddi bir artış gösteren terör eylemleri, dünyanın pek çok bölgesinde hükümet ve çok uluslu şirket binalarının bombalanması, yolcu uçak ve gemilerinin kaçırılması; diplomatik temsilciliklere, havalimanlarına, alışveriş merkezlerine, metro ve tren istasyonlarına karşı saldırıda bulunulması, hükümet yetkilileri, diplomatlar ve iş adamlarının kaçırılması ya da bu kişilerin suikasta uğraması gibi değişik şekillerde uluslararası toplumun karşısına çıkmaktadır (Topal, 2004: 1).

Terörizmi tanımlamaya ilk olarak aralarında kuvvetli bir bağ bulunan "*şiddet*" kavramıyla başlamak gerekir. Şiddet kavramı belli başlı ahlaki kurallara karşı çıkmak veya kötüye kullanmak şeklinde özetlenebilir. Benzer şekilde terörizm de kişilerin kendi siyasi görüşlerini, sosyo-kültürel değerlerini ve normlarını şiddet vasıtasıyla topluma dayatmak istemeleri anlamına gelir (Micheal, 2007: 36). Kelime olarak; korku salmak, dehşete düşürmek, yıldırmak anlamlarına gelen terör kelimesi (Kılıç, 2007: 4) Fransızca' da "*terreur*" İngilizce' de "*terror*" kelimesi ile ifade edilen "*terör*" sözcüğü etimolojik olarak Latince kökenli olup "*terrere*" kelimesinden türemiştir. Latince'den alındığı 13. Yüzyıldan itibaren bireysel pisikolojik bir ruh halini ifade etmektedir (Topal, 2005: 7).

Terör terimi açıklanırken belki de dikkat edilmesi gereken en önemli ayrımlardan biri de terör ile terörizm arasındaki farktır. Terörizm kavramı terör yöntemlerinin siyasi bir amaçla örgütlü, sistemli ve sürekli bir şekilde kullanılmasını benimseyen bir strateji olarak terör kavramından ayrılmaktadır. Terör terimi dehşet ve korkuyu belirtirken terörizm, bu kavrama süreklilik ve siyasal içerik katmaktadır (Caşın, 2008: 34). Yine Terörizm masum insanları öldürmenin ötesinde geniş kitleleri korkutmakla veya amaçları doğrultusunda etkilemekle politik ve sosyal bir konum elde etmek için ulusal olmayan guruplar ya da bireyler tarafından şiddet içerikli tehditler veya planlanmış eylemler sürecidir (Enders ve Sandler, 2003: 1-3).

Bu tespitlerden hareketle terörizm, **"***savaş ve diplomasi ile kazanılmayan sonuçları elde etmek, korkutmak ve itaat ettirmek için bir teoriye, felsefeye ve ideolojiye dayanılarak siyasi maksatlarla, idari olarak terör ve şiddetin sistemli ve hesaplı bir şekilde kullanılmasıdır***"** şeklinde tanımlanabilir (Caşın, 2008: 34).

TERÖR EKONOMİ İLİŞKİSİ

Terör, terör saldırıları tarafından ortaya çıkan korku iklimi ve can kayıpları ile sosyal ve siyası yaşamı oldukça derinden etkilemesinden dolayı ekonomik gelişmeleri de olumsuz yönde etkilemektedir (Frey vd., 2004: 2). İdeolojik, dini veya politik amaçlara ulaşmak için gözdağı, tehdit ya da korku telkin etmek suretiyle sivillere, resmi ve genel yönetimlere karşı her türlü şiddet kullanımını ifade eden terörizm olgusu, günümüzün en önemli problemleri arasında yer almaktadır. Şiddet kullanımını içeren bu girişimler, sadece sosyal ve politik alanlarda değil özellikle ekonomik alanda da önemli maliyetleri beraberinde getirmektedir (Uysal vd., 1999: 2). Terör çoğu zaman, modern hayatın birbirine çok hassas bağlarla bağlı olduğu dengeyi bozarak, ekonomik performansa zarar vermektedir. Ekonominin hedef alınmasının sebebi de ekonomik gelişmelerin devletin dolayısıyla hükümetlerin başarısının en önemli göstergesi oluşudur. Bir ülkede ekonominin sorunsuz işlemesi bile devletin etkinliğini sürdürmesine tek başına yetmektedir. Dolayısıyla ülke yöneticileri meşruiyetlerini ancak bu şekilde devam ettirebilmektedirler (Açıkalın, 2010: 1).

Ülkede oluşan zayıf ekonomik yapı, terör örgütlerinin o toplumu ve devleti bir yöne manipüle etmesini kolaylaştırırken, çöken bir ekonomide panik ve anarşinin hâkim olmasına neden olacaktır. Terör ve ekonomi arasında doğrudan ve dolaylı ilişkilerin olduğu bir gerçektir. Ancak bu ilişkinin yönü karşılıklı etkileşimi gösterecek şekilde çift taraflı olabilir. Zayıf ekonominin mi terörü yoksa terörün mü zayıf ekonomiyi beslediği sorusunun cevabı karışık olmakla birlikte ikisinin de birbirini etkilediği söylenebilir. Bu nedenle terörle mücadele stratejileri ekonomiyi de kapsamalıdır. Terör eylemleri etki altına aldıkları bölgelerdeki ekonomileri direkt olarak etkilemekle üretim faktörleri

açısından da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca ekonomik karar birimleri üretim, tüketim, tasarruf ve yatırım kararları noktasında belirsizlikler oluşturarak ekonomik yapıda negatif dışsallıklara sebebiyet vermektedir (Başıbüyük vd, 2011: 33). Ekonomilerin önemli sektörlerinden biri olan turizm sektörü de ortaya çıkan bu negatif dışsallıklardan nasibini almakta, haliyle turistlerin daha güvenli ülkeleri tercih edeceklerinden dolayı ülke ekonomileri bu durumdan ağır darbeler almaktadır.

Yine terör olayları günümüzün küresel dünyasında finansman ve sermaye hareketlerin de yön değiştirmesine neden olmakta ve özellikle terörizmin etkili olduğu az gelişmiş ülkelerin daha da fakirleşmesine yol açmaktadır. Gökbunar'a (2010) göre terörizm ekonomik aktiviteleri dört farklı şekilde etkiler:

- *Öncelikle terorist saldırıları ülkenin sermaye stokunu (hem fiziksel, hem de şahsi) azaltır. Örnek olarak 11 Eylül 2001 ve son dönemlerdeki petrol boru hatlarına yapılan saldırıların etkileri gösterilebilir.*
- *Terorist faaliyetleri özellikle turizm endüstrisi ve doğrudan yabancı yatırımlar alanlarında yabancı sermayenin kaçmasına neden olur.*
- *Terorist faaliyetler bireylerin tasarruf, yatırım ve tüketim alışkanlıklarını etkilediği için kaynak dağılımında bozulmaya neden olur.*
- *Yüksek güvenlik önlemleri, hareket maliyetlerini arttırır ve kaynakların verimli kullanılmasını engeller. Daha da fazlası terorizm insanların refah seviyelerini düşüren bir korku iklimi yaratır ki bu ekonomik maliyetlerin de ötesindedir.*

Terör ve Ekonomik Büyüme

Bütün ülkelerin temel iktisat politikası amaçları arasında en önemli yeri ekonomik büyüme almaktadır. Bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade eden ekonomik büyüme, *GSYİH*'deki yüzde artıştan hareketle belirlenir. *GSYİH* ise üretim, gelir ve harcama yöntemleri kullanılarak ölçülebilmektedir. Bunlar arasında en fazla kullanılan harcama yöntemine göre *GSYİH*, iktisadi birimler tarafından belli bir dönemde nihai ürünlere yapılan ödemeler dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

Bu toplam harcama fonksiyonunda Y milli geliri, C tüketim harcamalarını, G kamu harcamalarını ve $(X\text{-}M)$ net ihracatı temsil etmektedir. Terör saldırılarının ekonomi, politika ve bireysel çerçevede istikrarsızlıklara yol açması, milli geliri belirleyen unsurlar üzerinde ve dolayısıyla büyüme üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir. Örneğin teröre bağlı olarak oluşan bireysel güvensizlik, tüketim ve yatırım davranışlarında meydana getirdiği değişiklikler üzerinden *GSYİH*'ye yansıyabilmektedir (Uysal vd, 1999: 3).

Terörün Tüketim Üzerindeki Etkisi

Toplam tüketim, bir ekonomide hane halklarının belirli bir dönemde ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri satın almak amacıyla yaptıkları harcamaları ifade etmektedir. Keynes, toplumun tüketim için yaptığı harcama miktarının kısmen gelire, kısmen mevcut diğer koşullara ve kısmen de söz konusu harcamaları oluşturan bireylerin öznel ihtiyaçlarına, psikolojik eğilimlerine, alışkanlıklarına ve gelirin aralarındaki dağılımını sağlayan ilkelere bağlı olduğunu ifade etmiştir. Terörizmin özel tüketimi etkileyeceği beklenmesine rağmen, somut olarak ne şekilde gerçekleştiği konusunda bir tartışma söz konusudur. Fakat çoğunlukla tüketimde bir azalmaya neden olacağı benimsenmektedir (Uysal vd, 1999: 3).

Terörün Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi

Üretimin küresel bir boyut kazanmasıyla dünyada uluslararası şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları büyük bir önem kazanmış, mal ve hizmet ticareti önündeki engellerin kaldırılmasıyla da uluslararası ticarette ciddi bir liberalizasyon ve genişleme sağlanmıştır (Kılıç, 2007: 43). Özellikle yatırımların serbestleşmesi küreselleşmenin hızla ilerlemesine paralel olarak teknolojik bir fırtınanın meydana çıkmasına sebep olmuştur (Kalb, 2000: 1). Yatırımların küreselleşmeyle birlikte yakaladığı bu hızı yavaşlatan belki de en önemli faktör terördür. Çünkü ülkelerarası sermaye hareketlerine bakıldığında doğrudan ve dolaylı yatırımların güven ve istikrar ortamının yakalandığı ülkelere aktığı görülmektedir (Vural, 2006: 104).

Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi üçlüsünü ele alan Sezgin (2003)'e göre ülkelerdeki güven ve istikrar ortamı ekonomik anlamda kalkınmanın ana koşuludur. Yatırımı gerçekleştirecek şirketler veya bireyler ilk önce

yatırım yapılacak yerin her hangi bir risk faktörü içerip içermediğini dikkate almaktadırlar. Bundan dolayı kendilerini güvende hissetmeyen yatırımcıların böyle yerlere yatırım yapmaları söz konusu değildir. Dolayısıyla ülkeler de bu güven ortamının tesis edilmesi ise savunma harcamalarının aşırı artmasıyla ekonomik ve sosyal olumsuzlukları beraberinde getirecektir (http://www.stradigma/.com, 2012).

İşletmelerin bir yerde yatırım yapmalarında hammadde, yarı işlenmiş mamul, enerji pazarına yakın olma, bol ve nitelikli işgücü gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Bu faktörlerin avantajlarıyla birlikte ilgili devletin tüm teşviklerine rağmen yatırımların hala istenilen düzeylerde olmamasında yapılacak yatırımın güvenliğinin ne kadar önemli olduğu ortadadır (Alkan, 2000: 34). Yine terörün sebep olduğu güvenlik yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan işsizlik, zamanla terörü körükleyen bir kaynak haline gelmektedir. Ekonomik eksikliklerden dolayı ortaya çıkan gelir dağılımındaki adaletsizlikler, işsiz ve yoksul bir kesimi de beraberinde getirmektedir. Terör örgütleri de bu yoksul kesimi çeşitli yollarla ikna ederek kendi taraflarına çekmektedirler (Alkan, 2000: 34). Böyle bir kısır döngüyle yatırım yapılacak alanların güvenlikleri daha da tehlikeye girmekte ve ülkeler gerek ekonomik gerek sosyal anlamda ağır kayıplar yaşamaktadırlar.

Terörün Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkisi

Büyük bir hızla ilerleyen küreselleşme ile birlikte, dünya ticaretinin *GSYH*'ye oranı %27'den, %45'e yükselmiştir (Başıbüyük vd, 2011: 32). En birinci amaç olarak ekonomiyi hedef alan terörün, dünyada bu derece öneme sahip olan uluslararası ticareti etkileyerek emellerine ulaşma arzusu başka bir gerçektir. Bu etki zamana ve yere göre değişmekle birlikte, savaş ve şiddet ortamlarında terörist aktivitelerle uluslararası ticaret hacimleri arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi şüphesiz terörün getirdiği ek maliyetlerdir. Bu maliyetler şöyle sıralanmaktadır (Gökbunar, 2010: 97):

- *Terör güvensizlik ortamı doğurduğundan dolayı yapılan ticaretin maliyetlerinin artmasına sebep olur. Dolayısıyla ülkelerin üretim ve tüketim davranışlarını değiştirerek uluslararası ticaret davranışların şeklini değiştirir. Terör neden olduğu güvensizlik ortamıyla ticaret üzerinde negatif bir etkisi vardır. Çünkü, terör olaylarının meydana getirdiği korku nedeniyle yapılması düşünülen ticaret planları ortadan kalkar. Böylece bu güvensizlik ortamıyla da uluslar arası üreticiler için bu piyasaların cazibesi azalır.*
- *Terör olaylarının bir sonucu olarak yapılan güvenlik düzenlemeleri de bazen ticaretin maliyetini arttırabilmektir. Örneğin; 11 Eylül 2001 Amerika'daki terör saldırılarından sonra ABD ve Kanada sınırındaki kamyonların normal zamanlarda birkaç dakikada gerçekleşebilen geçişleri 20 saati bulmuştur.*
- *Terör faaliyetlerinin uluslararası ticarete verdiği zararlardan bir diğeri de ticareti yapılan malların doğrudan ortadan kaldırılma tehlikesidir. Yani teröristler ülkelerin ticaretlerinin lokomotifleri olan mallara ya da ulaştırma şekillerine zarar vermeyi hedefleyerek, endüstri arzının bozulmasına ve kısmi ulaştırma durumlarının sekteye uğramasına yol açarlar. Örneğin Irak' ta Saddam Hüseyin'in devrildiği zamanlarda petrol boru hatlarına yapılan saldırılar, lokomotif konumundaki petrolün ihracatının duraksamasına ve maliyetinin artmasına sebep olmuştur.*

Terörün Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi

Savunma hizmetleri devletin vatandaşlarına doğrudan ya da dolaylı yollardan sunması gereken en temel görevlerden biridir. Kamu Harcamalarının bu hizmetler için tahsis edilmiş kısmına ise savunma harcamaları denilmektedir. Savunma ve güvenlik geniş anlamda iç ve dış tehditlerin ve sosyo-politik istikrarsızlığın ortadan kaldırılması, rejimin devam ettirilmesi, devletin politik meşruiyetinin sağlanmasını içermektedir (Giray, 2004: 183). Özellikle terörle mücadele eden devletler, kamu harcamalarının önemli bir kısmını savunma harcamalarına aktarılması zorunluluğu ile karşı karşıya olduklarından bu harcamaları ülkenin gelişmesi yönünde kullanamamaktadırlar. Her ne kadar bazı düşünürler savunma harcamalarının da güvenliğe yönelik malzemelerin üretimi için talep artışı sağlaması ve işgücü olanaklarını genişletmesi yönünde ülke gelişimine katkı sağlayacağını iddia etseler de uzun dönemde bu olumlu etkinin devam etmesi çok düşük bir ihtimaldir (Uysal vd, 1999: 4).

Dünya'daki toplam askeri harcamalar, 2001 yılında cari fiyatlarla 839 milyar dollar düzeyinde tahmin edilmekteyken 1 milyar insan temel sağlık hizmetlerinden mahrum kalmaktadır. Benzer şekilde eğitimde de dünyada her dört kişiden biri okuma yazma bilmemektedir. Yine gelişmekte olan ülkelerde, askeri harcamaların yarısından az bir maliyetle yılda bir temel sağlık ve tedavi hizmetleri paketiyle ancak 10 milyon kişi sağlıklı yaşam standardını yakalayabilmektedir (Giray, 2004: 182).

Terör eylemlerinden kaçınmak isteyen hükümetlerin bu noktada önlerinde iki seçenek vardır. Birincisi savunma harcamalarını daha da arttırmak, ikincisi ise terör eylemleri ile ilişkili olabilecek kişilerin refah seviyelerini yükseltmek için eğitim ve sağlık harcamaları yapmaktır. Terörle mücadele eden ülkelerin borçlarına yardım ederek, ikinci seçeneğin gerçekleştirilmesi daha doğru olacaktır (Sezgin vd, 2008:5). Bu konuda Addison ve Murshed (2003:159-176) da benzer bir ifade ile çatışma ortamındaki ülkelerin borçlarına katkı sağlayarak hükümet harcamalarının eğitim ve sağlık gibi diğer alanlara kaydırılmasını önermektedir.

Terör'ün Turizm Sektörü Üzerine Etkisi

Bütün sektörler verimliliklerini kaybetmemek için kendilerini tüm dünyadaki gelişmelere göre yenilemek mecburiyetindedirler. Fakat bu gelişmeler artılarının yanında ne yazık ki önemli tehditleri de beraberinde getirmektedir. Bu tehditler arasında belki en önemlisi de ne zaman nerde ortaya çıkacağı belli olmayan ve etkilerini sadece ortaya çıktığı bölgede değil tüm dünyada hissettiren terör olaylarıdır (Yeşiltaş vd, 2008: 176).

Turizm gelişmekte olan ülkelerin hızlı kalkınmalarında önemli bir basamaktır. Uluslararası Para Fonu (*IMF*) turizmi Yapısal Uyum Programlarının (*Structural Adjustment Programmes – SAPs*) içine almıştır. Bu programların amacı yerel ekonomilere yabancı yatırımlara açılarak küresel bir bütünlük kazandırmaktır. Bu yüzden bu programların önemi oldukça fazladır. 1994 yılında Fas'ta imzalanan ve uluslararası hizmet ticaretinin önündeki engelleri ortadan kaldırılmasına yönelik GATS (*General Agreement on Trade in Services*) anlaşması, çokuluslu şirketlerin Üçüncü Dünya ülkelerinde yatırım yapabilmelerini kolaylaştırmıştır. Yabancı yatırımcıların yerel girdileri kullanmaları gereğini ortadan kaldıran TRIMS (*Agreement on Trade-Related Investment Measures*) anlaşması turizm endüstrisinin küresel ekonomi ile bütünleşmesini sağlayan bir diğer anlaşmadır (www.mirhaber.com, 2013).

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerin yabancı döviz kazançlarının temelini oluşturur. Dünya Turizm Organizasyonu'nun yaptığı bir araştırmaya göre ise turizm gelirleri, inceleme konusu yapılan ülkelerin en az %38'inde ülke gelirlerinin ana kaynağı durumundadır. Yine bu anket sonucuna göre turizm, anket kapsamına alınan ülkelerin %83'ünde ihracat kategorileri arasında ilk beşte yer almıştır (Emsen ve Değer, 2004: 68).

Dünya Turizm Örgütüne (*WTO*) göre dünyada silahlanmaya harcanan paranın iki katından fazlasının harcandığı turizm sektörü dünyanın en büyük ve en verimli sektörlerinden birisidir. Yine turizm 126 milyondan fazla insana iş imkânı sağlamakta, bunun yanında ülke ekonomileri açısından döviz girdisi oluşturmasından dolayı her zaman desteklenen sektörlerden olmaya devam etmektedir (Unur, 2000: 171). Verilerden hareketle turizmin dünya ekonomisinde en büyük ve en hızlı gelişen endüstrilerden birisi olduğu açıktır. Bu yönüyle de dünya ekonomisiyle daha fazla entegre olma anlamına gelen turizm, "*geleneksel*" geçimlik tarım sektöründen "*modern*" sektörlere insan hareketi için bir takım imkânlar sunmaktadır. Bu fırsatlar arasında istihdam yaratma, döviz kazancı sağlama, hükümete gelir kaynağı olma, ileri ve geri bağlantılar sağlama ile gelir ve istihdam çarpanı etkisi sayılabilir. Turizm sektörünün oldukça yüksek çarpan etkisi nedeniyle bu sektörde ani bir daralma yaşandığında, ekonominin genelinde çarpana bağlı olarak daha sert etkileri gözükmektedir (Emsen ve Değer, 2004: 68).

Özellikle az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkeler üzerine sosyoekonomik açıdan çok yönlü etkilere sahip olan turizm, politik istikrarsızlıktan da etkilenir. Bu çerçevede terörizm, askeri darbeler ve ihtilaller turizm gelirlerinde istikrarsızlığın kaynağı konumundadır. Turizmi etkileyen bu siyasal unsurlardan terörizm genel anlamda mevcut düzene karşı yapılan her türlü eylemi kapsar. Oysa günümüzde gelinen nokta, mevcut statükoya - devlete karşı başkaldırıştan da ötede, ulus ötesi özellik taşımaya başlamıştır. Bu açıdan terörizm turist girişlerini azaltarak turizm sektörüne önemli zararlar verebilmektedir (Emsen ve Değer, 2004: 68). İnsanı temel alan ve onu hedef edinen turizm; barış, huzur, sevgi, hoşgörü ve anlayış gibi değerlere dayanan bir uygarlıktır. Eğer bir ülkede terör olayları hüküm sürüyorsa turistler böyle bir ülkeye gelmekten endişe duyacaklar ve ziyaretlerinden vazgeçmek isteyeceklerdir. (Öztürk ve Çelik, 2009: 98).

Terörizmin hedef olarak turizm sektörünü seçmesinin sebebi, turizmin o ülkeye sağladığı ekonomik avantajları engellemektir. Çünkü bu sektörün ülkelerin işsizlik ve finansman açıklarını kapatmada çok önemli bir rolü vardır. Turizm sektörünün en önemli iki özelliği vardır; bunlardan biri teknoloji yoğun bir yatırımın yerine emek yoğun bir istihdamın ağırlıkta olması ve bir diğeri de işgücünün istihdam edilmesine müsait olması yani çalışanların işleri kolayca öğrenmesidir (Öztürk ve Çelik, 2009: 98). Küreselleşme ile birlikte değişen dünya düzeni ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler terörizmi oldukça ciddi bir problem haline getirmiştir (www.turizmguncel.com, 2012). Yapısı itibariyle küresel olan turizm sektörünü terörün hedef alması oldukça doğaldır. Çünkü küresel anlamda turizmin ses getirici özelliğiyle terörizm ortaya çıkış sebebi olarak gösterdiği etnik, ideolojik, politik, ekonomik, vb.

tezlerini başta yaşadıkları toplum olmak üzere tüm dünyaya tanıtma, yayma ve bir kişiyi öldürerek özellikle medya aracılığıyla milyonları korkutma amaçlarına ulaşabilmektedirler (Öztürk ve Çelik, 2009: 99). Böylece hedeflerine ulaşmayı başaran terörizm ülke ekonomilerinin en büyük sorunlarından biri haline gelmektedir.

Örneğin, 11 Eylül 2001 tarihinde, ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve ABD Savunma Bakanlığı Binası Pentagon'a yönelik gerçekleştirilen tarihin en büyük terörist saldırısı ve ardından ortaya çıkan şarbon (*Antrax*) krizlerinin sonuçları incelendiğinde; dünya turizmi, dünya siyaseti ve dolayısıyla dünya ekonomisi üzerinde terör eylemlerinin son derece etkili olabildiği görülmektedir. 11 Eylül Saldırısı, dünya turizminde daralma ve gerilemeye yol açmıştır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin (*World Travel & Tourism Council – WTTC*) tahminlerine göre, bu saldırının etkisi ile dünya turizm talebinde yüzde 7,4 düşüş görülürken, dünya çapında on milyon kişi işini kaybetmiştir. 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında havayolu ulaşımı sektörü finansal açıdan büyük zararlara uğramıştır. Bu saldırılar ticari havayolu ulaşımını doğrudan etkilemenin yanı sıra gelecekteki saldırı olasılığına ilişkin korkular nedeniyle potansiyel yolcuların da kaybedilmesine yol açmıştır. Daha sonra başlangıçtaki panik durumunun ortadan kalkmasına karşın havayollarında artırılan güvenlik önlemlerinin zaman kayıplarına ve uygunsuzluklara neden olması havayolu ulaşımına yönelik talebi olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Bunun sonucunda çok sayıda havayolu şirketi finansal krize girmiş ve ciddi maliyet azaltma uygulamaları başlatmışlardır. Terör saldırıları sonrasında güvenlik önlemlerinin artırılması gecikmelere ve ticari alanda maliyet artışlarına yol açmaktadır. Dolayısıyla ABD borsasında havayolu ve eğlence sektörlerine ait şirketlerinin hisseleri düşmüş, genel anlamda yolcu sayısı ve doluluk oranları düşmüş ve turizm endüstrisinde ortaya çıkan işsizlik gibi önemli problemlerin yaşanması terörizm ile turizm arasında ki ilişkiyi gözler önüne sermiştir (Yılmaz ve Yılmaz, 2005: 48-49).

Terörün Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri

Küreselleşmenin hızla arttığı günümüz dünyasında artık finansal piyasalarda küresel bir boyut kazanmıştır. Ülke içerisinde meydana gelen bir olayın finansal anlamda etkileri sadece meydana geldiği ülke sınırları içinde kalmayıp büyüklüğüne göre tüm dünyanın finans piyasaları üzerinde ses getirebilmektedir. Bu duruma şüphesiz en iyi örnek; başta Amerika olmak üzere tamamen dışa kapalı bir iki ülke hariç tüm ülkeleri finansal anlamda etkileyen 11 Eylül saldırılarıdır. Bu saldırılarla gerek Amerika'nın gerekse hemen hemen tüm dünya ülkelerinin finans piyasaları etkilenmiş ve etkileri uzun yıllar devam etmiştir. Terörün ülkelerin finansal yapısı ve finansal gelişmeleri üzerine etkilerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

- *Enflasyon ve değer kaybı korkusuyla ülkenin parasına olan güven kaybı,*
- *Fonların verimli varlıklardan verimsiz varlıklara doğru yönlendirilmesinin teşvik edilmesi,*
- *Finansal sistemin kontrol mekanizmasının olumsuz yönde etkilenmesidir.*

İlk olarak terörün borsa üzerindeki etkilerini ele alındığında; terörist saldırıları neticesinde güvenlik önlemleri iş yapma ve üretim maliyetlerini arttırmakla birlikte tüketicilerin korkuları da talebi azaltırsa beklenen karlar düşecektir. Diğer taraftan firmaların piyasadaki geleceklerinde bir belirsizlik hali ortaya çıkarsa, risk pirimi artacaktır (Ağır ve Kar, 2010: 23). Borsa üzerinde gözlemlenen bu etkilerin sonucunda da yatırımcılar daha istikrarlı finansal araçları arama yoluna gireceklerdir. Terörün finansal piyasalar üzerindeki etkisi başlığı altında incelenebilecek bir diğer önemli konuda sigorta sektöründe yaşanan gelişmelerdir. Yine Ağır ve Kar (2010)'ın açıklamasına göre:

> *"11 Eylül saldırılarının toplam tahmin edilen sigorta kaybı 35,6 Milyar dolardır. Bu miktar tarihteki terörist aktivitelerden kaynaklanan sigorta kayıplarıyla karşılaştırıldığında en büyük miktarı oluşturmaktadır. Bir çok büyük sigorta ve reasürans şirketleri, saldırılardan sonra yüzlerce milyon dolarlık taleplerle karşı karşıya kalmışlardır. İronik olarak saldırı sonrası atmosfer, sigorta sektörü için bir fırsat zamanı da olmuştur. Daha fazla algılanan risk, sigorta taleplerinin artmasına neden olmuş, piyasalardaki oyuncuların azlığından dolayı da fiyatların artmasına sebep olmuştur. 11 Eylül saldırılarının sigorta sektörü için başka bir sonucu ise, Amerika ve Avrupa'da hükümet destekli terörizm sigortasının doğuşuna sahne olmuştur. Sigorta primleri saldırılardan sonra hızla artmış ve birçok şirket, terörizmi standart ticari kapsam içerisinde değerlendirmemişlerdir. Ayrı terörizm sigortası için, saldırı sonrasında fiyatlar oldukça yükselmiştir. 2002'de Amerika'da Kongre, Terörizm Risk Sigorta Kanununu geçirmiş ve büyük ölçekli terörizm olayları için hükümetin güvencesini (reassüransını)*

sağlamıştır. Benzer bir durum Almanya ve İngiltere'de görülmüş, kamu-özel sektör ortaklığına dayalı reassürans şirketleri oluşturulmuştur".

TERÖRÜN EKONOMİK ETKİLERİ:LİTERATÜR İNCELEMSİ

Terörün ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerinin araştırılmasındaki ehemmiyet bağlamında literatürde oldukça fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Çeşitli araştırmacılar dünyanın çeşitli ülke ya da ülke grupları açısından terror olaylarının ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini incelemeye çalışmışlardır. Çalışmanın bu kısmında bu araştırmalardan öne çıkan bazıları incelenecektir. Bunlardan ilki Batı Avrupa'da kendinden çokça söz ettiren terror örgütü ETA'dır. İspanya'da terörün GSMH üzerine etkilerini inceleyen Abadie ve Gardeazabal (2002) ampirik olarak yapmış oldukları çalışmalarında ETA'nın terör faaliyetlerinin 1975' ten sonra yoğunlaştığı BASK bölgesinde kişi başına düşen GSMH'nın 1995-1997 döneminin sonuna kadar %12'den yaklaşık % 8 seviyelerine kadar gerilemiş olduğunu tespit etmişlerdir.

Benzer şekilde Tavares (2004) İsrail ile Filistin arasındaki çatışma ortamını değerlendirmiş, İsrail'in GSMH'nın %4 oranında azaldığını diğer taraftan da Filistin'in 1994-2002 yılları arasında kişi başına düşen milli gelirinde % 50'lik bir düşüş olduğunu tespit etmiştir.

Araz - Takay (2009)'a göre ülkelerin genişleme ve daralma durumlarına göre terör ekonomi etkileşimi farklılaşmaktadır. Araştırmaçılar genişleme dönemlerinde terörün ekonomiyi negatif ve güçlü olarak etkilediğini, daralma dönemlerinde ise ekonominin terörü etkilediğini tespit etmişlerdir. Yine Türkiye için Uysal vd., (2009) yapmış oldukları çalışmalarında 1992-2001 yılları arasında terörün ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Terörün sektörler kanalıyla da ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Örneğin ispanya'da terörizmin turizm üzerindeki etkisini analiz eden Enders ve Sandler (1991) 1970-1979 yılları arasında 140.000 turistin terör sebebiyle ülkeyi terk ettiğini belirtmiştir. Drakos ve Kutan (2003) 1991-2000 döneminde Yunanistan, İsrail ve Türkiye'yi incelemiş ve bu ülkelerin turizm piyasalarında sırayla %9, %1, %5 oranlarında azalma tespit etmişlerdir. Yine turizm üzerine benzer bir çalışmayı da Enders, Sandler ve Parise (1992) yapmışlardır. Çalışmaya gore; 1974-1988 yılları arasında terör yüzünden Avusturya 3,37 milyar SDR, İtalya 861 milyon SDR, Yunanistan 472 milyon SDR ve Avrupa ülkeleri 12,6 milyar SDR turizm gelirlerinde azalma görülmüştür.

Terörün yatırımlar üzerinde ki etkilerini inceleyen Larobina ve Pate (2009) terörün amaçlarından birinin de aktif işletmeleri aksatmak ve yok etmek olduğundan hükümetlerin terör ile mücadelesinin yatırımların devamı için son derece önemli olduğunu ve de terör tehdidinin ülkelerin yatırımları çekebilmesinde doğrudan etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Grossman (1991) terörün vergi ve askeri harcamalar yoluyla ekonomi üzerindeki etkisini incelemekte ve çözüm yolu sunmaktadır. Grossman devletlerin ekonomik aktiviteleri esnasında isyanlar ve bu isyanların bastırılmasıyla ilgili genel bir denge modeli sunar. Grossman'a göre askeri teknolojinin etkili olduğu ekonomiler askeriyeye bazı kaynaklar ayırarak ve vergi oranlarını düşük tutarak kendilerini çatışmasız dengeye taşıyabilirler. Ve ulaşılan bu denge ile sağlanan güvenlik ortamı sayesinde terörün ekonomi üzerindeki yükü azaltılabilmektedir.

Persitz (2007), 1980-2003 yılları arasında üçer aylık veriler yardımıyla İsrail ile Filistin arasındaki çatışmaları analiz etmiştir. Söz konusu çatışmaların İsrail'de tüketim ve yatırım harcamalarını olumlu yönde etkilediği, buna karşın yatırım ve dış ticaret dengesini ise olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Eckstein ve Tsiddon (2004) yaptığı çalışmada da yine İsrail için çatışmaların kişi başına düşen gelir, yatırım, ihracat ve dayanıklı tüketim malları talebi üzerindeki olumsuz etkilerini gözlemlemiştir. Blomberg vd. (2004), uluslararası terörizm ve toplu şiddet hareketlerinin makroekonomik sonuçlarını 177 ülke için 1968-2000 dönemi verilerini kullanarak incelemiş ve terörün ekonomik aktiveler üzerindeki olumsuz etkilerini tespit etmiştir.

Gupta vd. (2002) düşük ve orta gelirli ülkelerde terörün kamu harcamaları ile kamu gelirleri, dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Düşük büyüme ve enflasyonun, terör olaylarına paralel ilerlediği, sözkonusu terörün kamu gelirleri ile yatırımları negatif etkilediği, savunma harcamalarını arttırdığı, kamu harcamalarının da şeklini değiştirerek ekonomik büyümeyi önemli derecede ve negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Görüldüğü üzere yapılan çalışmalar terror olaylarının ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerini açık ve net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Terörün ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz tesirlerinin öneminden hareketle bu çalışmada, terror denilince en fazla akla gelen bölge olan Orta Doğu coğrafyası açısından konu farklı bir boyutta ele alınmaya çalışılacaktır. Öncelikle Orta Doğu'da terörün ekonomik etkilerini inceleyebilmek için inceleme kapsamına Orta Doğu'nun ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda öne çıkan üç ülkesi olan Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan alınacaktır. Bu ülkeler çerçevesinde Orta Doğu'da terörün ekonomik etkilerini inceleyebilmek için; ihracat, ithalat, büyüme, turizm, doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik ve kişi başına gelir gibi değişkenler terörle ilişkisi bakımından analize tabi tutulacaktır.

METODOLOJİ

Panel Veri Analizi

Bilimsel ve ampirik araştırmalarda genellikle üç veri tipi kullanılmaktadır. Bunlar, zaman içerisinde sıralı olarak ortaya çıkan gözlemler kümesi şeklinde adlandırılan zaman serisi verileri, belirli bir zamanda birden fazla birimin sayısal değerlerinin toplanması sonucu oluşan kesit veriler ve de hem zaman serileri hem de kesit verileri birlikte ele alan olan panel verilerdir.

Belirli bir ekonometrik analiz yapılırken analizin başarısı için, kullanılan verilerin yapısı, kaynağı ve sınırlarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu veri türleri ancak yapılarına uygun modellerle incelenebilmektedir. Zaman serisi ve yatay dikey kesit verileri ile ayrı ayrı analizler yapılabilmektedir. Zaman boyutuna sahip kesit serilerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi adı verilmektedir. Bu analizde zaman serileri ile kesit serileri bir araya getirilerek, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulmaktadır. Günümüzde birçok çalışmada zaman ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi ile elde edilen veri setleri oluşturulmaya başlanmıştır (Uçak, 2010: 116).

Bu şekilde ekonometrik uygulamalarda ekonomik verilerin zaman serilerini yatay kesitsel değişimleriyle birlikte kullanmak çok yaygın bir hale gelmiştir. Panel verileri böyle cazip hale getiren üç temel faktör vardır bunlardan ilki; makro ve mikro düzeyde birçok resmi kurum ve firmanın verileri düzenli kayıtlar halinde tutup, bu verileri zamanın farklı dönemlerinde yayınlaması. Bu durum, başta ekonomik veriler olmak üzere tutulan kayıtların kronolojik bir sırayla zaman boyutu ve yatay kesit boyutuyla biriktirilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu tür veriler sayesinde tüm kaynaklardan elde edilen bilgiler etkin bir şekilde kullanılıp ve bu çerçevede modeller tahmin edilebilmektedir. Diğer taraftan bilgisayar ve paket programların gelişimi, daha önce kontrol edilmesi zor problemlerin artık sıradanlaşmasını sağlamıştır. Ve son olarak ta sürecin detaylandırılması ve uygun istatistiksel yöntemin uygulanması ile yerinde ve daha geniş perspektifte analizler yapılmasıdır (Nargeleçekenler, 2009: 1). Günümüzde ekonometrik çalışmalarda en yaygın olarak kullanılan ve başarılı bir şekilde uygulandığında, literatüre önemli birikimler sağlayan Panel veri analizinin belli başlı avantajlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Panel veriler zaman serisi veya yatay kesit verilerine göre daha fazla gözlem sayısına sahiptir. Bir zaman serisinde T adet (t =1,2,3,...,T) gözlem sayısı vardır. Yatay kesit serisinde ise N adet (i =1,2,3,...,N) gözlem vardır ancak panel veriler hem zaman serisinin hem de yatay kesitin birleşimi olduğundan N ×T adet (i =1,2,3,...,N ve t =1,2,3,...,T) gözlemi olacaktır. Gözlem sayısının pür zaman serisi ve yatay kesit verilerine göre fazla olması panel verilerin en belirgin avantajıdır (Nargeleçekenler, 2009: 13)..
2. Birey, aile, ülke gibi birimler arasındaki heterojenliğin kontrol edilmesine imkân tanımaktadır. Örneğin, bir şirketin büyüklüğü, yaşı ve yapısı gibi içsel farklılıklar veya teknolojik değişme, hükümet değişikliği gibi zamana bağlı dışsal etkiler o şirketin performansını etkileyebilir. Zaman serisi ve kesit veri analizlerinde birimler arasındaki bu tür farklılıklar hesaba katılmadığı halde, panel veri analizi yapılarak tahmin edilen regresyon modellerinde bu tür farklılıklar modele dâhil edilerek hesaplanabilmektedir (Karaca, 2008: 66).
3. Zaman serisi ve kesit verileriyle yapılan tahminler için sapma söz konusu olurken, değişkenlerin birim ve zamana bağlı olarak değişir niteliğinin olmadığı bir durumda panel veri kullanımı sapmayı kontrol altına almamızı sağlar (Yılmaz, 2008: 99).

4. Tekrar eden yatay kesit gözlemlerle çalıştığından, incelenen bağımlı değişkenle ilgili zamana göre değişimi ortaya koyabilmekte ve sadece yatay kesit ya da sadece zaman serisinde gözlenemeyen etkileri daha iyi teşhis edip ölçmektedir (Akman, 2012: 107).

Panel veri modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir;

$$Yit = \beta\ 1it + \beta\ 2it + X\ 2it + \ldots + \beta\ kit\ \ Xkit\ \ + e\ it$$

$$İ = 1,\ldots,N \qquad t = 1,\ldots,T$$

Bu modelde N birimleri, t ise zamanı göstermektedir. Y değişkeni her bir kesitin her bir zaman periyodunda farklı değerler aldığı durumlarda kesit boyutu için i, zaman periyodu için t olmak üzere iki alt indisle ifade edilmektedir (Pazarlıoğlu ve Kiren Gürler, 2007: 37).

UYGULAMA

Konu karsamında hazırlanan veri setiyle ilgili olarak öncelikle serilerin durağanlıkları araştırılmış ve serilerin birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Bu tür çalışmalar da önemli olan diğer bir konu da oto korelasyon ve değişen varyans sorunlarından kurtulmaktır. Bu amaçla oto korelasyon ve değişen varyans sorunlarının varlığı ihtimalinden hareketle oto korelasyon sorunu White'ın yatay kesit kovaryans katsayı yöntemi (*White's Cross Section Coefficient Covariance Method*) ile standart hataların düzeltilmesi yoluyla düzeltilmiştir.

White'ın bu yöntemi tüm yatay kesitlerdeki farklı hata varyanslarına ek olarak yatay kesitler arası korelasyon sorununa da çözüm üretilmektedir. Aynı zamanda uygulamada aynı boyuttaki sabit olmayan varyanslılığa izin verebilmesi açısından yatay kesit ağırlıklı GLS (*Generalized Least Squares*) yöntemi de kullanılarak değişen varyanlılık sorunu çözülmek istenmiştir.

Son olarak panel veri analizinin rassal etkiler modeline göre mi ya da sabit etkiler modeline göre mi uygulanacağı sorununun giderilmesi gerekmektedir. Hausman'ın test sonuçları bu konuda uygulamanın sabit etkiler modeline daha uygun olduğunu gösterdiğinden tüm uygulamalar sabit etkiler modeline göre yapılmıştır.

Terör değişkenine ait veriler "0" ile "1" arasında dağılmakta olup "0" değeri terörün/güvenliğin yüksek/düşük olduğu, "1" değeri ise terörün/güvenliğin düşük/yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan değişkenlerle uyumlu olması amacıyla terör endeksine ait veriler 1'e bölünerek kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler 1996-2010 yıllarını kapsayıp dünya bankasının elektronik veri tabanından derlenmiş olup sadece bağımsız değişken olan terör verileri dünya bankasına ait www.govindicators.org. web adresinden alınmıştır.

Çalışma da kullanılan veriler ve tanımları şu şekildedir;

TERÖR: *Ülkelere ait terör endeksi değerleri*

EXP: *Mal ve hizmetler ihracatı (milyar ABD doları)*

IMP: *Mal ve hizmetler ithalatı (milyar ABD doları)*

GDP: *Gayri safi yurtiçi hâsıla (2000 fiyatlarıyla milyar ABD doları)*

TRS: *Ülkeyi ziyaret eden turist sayısı*

FDI: *Doğrudan yabancı yatırımları (milyar ABD doları)*

UNP: *İşsizliğin toplam işgücüne oranı*

GDPPPP: *Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla (2000 fiyatlarıyla milyar ABD doları).*

Çalışmalardaki modeller bu kısaltmalar çerçevesinde oluşturulmuştur;

$$EXPit=\alpha+\beta it\ 1/TERORit-1+eit \quad (1)$$

IMPit= α+βit 1/TERORit-1+eit
(2)

GDPit= α+βit 1/TERORit-1+eit
(3)

TRSit= α+βit 1/TERORit-1+eit
(4)

FDIit= α+βit 1/TERORit-1+eit
(5)

UNPit= α+βit 1/TERORit-1+eit
(6)

GDPPPPit= α+βit 1/TERORit-1+eit
(7)

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orta Doğu bölgesinde incelenen Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'da yaşanan terörün çeşitli ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri aşağıda oluşturulan tabloda yer almaktadır:

BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN(TERÖR)						
MODELLER	MODEL 1	MODEL 2	MODEL 3	MODEL 4	MODEL 5	MODEL 6	MODEL 7
EXP	-6,29						
IMP		-7,12					
FDI			-6,14				
TRS				-14,79			
UNP					4,84		
GDP						-1,58	
GDP(PPP)							-3,5
Standart Hata	5,81	1,98	1,24	7,47	1,75	3,51	7,57
t-istatistik	-5,67	-3,59	-4,95	-1,97	2,75	-4,5	-4,61
Prob.	0,000	0,002	0,000	0,061	0,014	0,000	0,000
R^2	0,84	0,73	0,50	0,70	0,92	0,93	0,90
F-istatistik	31,447	15,58	6,72	16,251	65,96	97,11	60,99
F-Prob.	0,000	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000	0,000

N.	36	36	36	36	36	36	36
IPS test	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)
Haussman test	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M

Modeller tek tek yorumlandığında, Model 1'de terör verilerindeki % 1'lik bir artış ihracat rakamlarını % 1 anlam düzeyinde % 6,29 oranın da azaltmaktadır. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 değerinin de % 84 gibi yüksek sayılabilecek bir orandadır. Aynı şekilde terör verilerinde ki % 1'lık bir artış model 2, 3, 4, 5, 7'de sırasıyla ithalatı (IMP) yüzde 7,12 oranında azaltmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımları (FDI) yüzde 6,14 oranında, ülkeye gelen turist sayısını (TRS) yüzde 14,79 oranında, gayri safi yurtiçi hâsılayı (GDP) yüzde 1,58 oranında, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsılayı (GDPPPP) yüzde 3,5 oranında azaltırken; model 6'da işsizlik rakamlarını (UNP) da yüzde 4,84 oranında artırdığı görülmektedir.

R^2 değerlerine de bakıldığında başta gayri safi yurtiçi hâsıla ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla olmak üzere genel olarak bağımlı değişkenlerin yüksek düzeylerde terör verileri tarafından açıklandığı söylenebilir. Burada özellikle terörün turizm üzerindeki etkisini yani ülkeye gelen turist sayısını yaklaşık yüzde 14 seviyelerinde azaltması literatüre paralel olarak göze çarpan önemli bir ayrıntıdır. Diğer taraftan ilk beş bağımlı değişkenin bir sonucu olarak gayri safi yurtiçi hâsıla ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıladaki teröre bağlı azalışın, % 93 ve % 90 gibi oldukça yüksek R^2 değerleriyle karşımıza çıkması dikkat edilmesi gereken çok önemli diğer bir durumdur.

Bu çalışmanın literatür taraması bölümünden de görüleceği üzere bulunan bu sonuçların yapılan çalışmalarla doğrudan paralellik gösterdiği açıktır. Dolayısıyla çalışmalardaki bu paralelliklerin ekonomilerde meydana gelen güvensizlik ortamının doğal bir sonucu olduğu kanısına varılabilir. Çünkü bir ekonomide gerek terör kaynaklı, gerek iç savaş kaynaklı ortaya çıkacak bir güvensizlik ortamı hem ülke içi yatırımları hem de yabancı yatırımları olumsuz etkileyecektir. Yatırımlardaki bu düşüş çıktı düzeyini negatif bir şekilde etkileyerek ithalat ve ihracat rakamlarını azaltacaktır. Yine üretim düzeyindeki gerileme ile rasyonel birey varsaydığımız işverenleri işçi çıkartmaya itecek, bu durumda ülkede işsizlik rakamlarının artmasına sebep olacaktır. Ve son olarak da bu kısır döngü sayesinde en önemli kalemler olan GSMH ve dolayısıyla KBMG rakamları gerileyecektir.

Terör-turizm ilişkisi ise zaten güven ortamıyla açıklanabilecek doğrudan bir ilişkidir. Çünkü insan yaratılışı gereği can güvenliğinin bulunmadığı bir yeri tercih etmek istemez. Dolayısıyla terörün etkiliği olduğu bir ülkenin turistler tarafından cazibesini yitireceğinden ülkenin turizm gelirlerinde büyük bir azalma kaçınılmaz olarak meydana gelecektir.

SONUÇ

Her yönüyle küresel bir nitelik kazanan günümüz dünyasında ülkelerin korkulu rüyası haline gelen terörizm, artık değil bir bölgeyi, bir memleketi, tüm dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilen, özellikle medya gibi vasıtalarla bütün dünyada kendini ispat edebilen ve bu süreçte de bir takım emellerine ulaşabilen bir nitelik kazanmıştır.

Asırlardır gerek insanları gerekse de devletleri tehdit eden terörizmin önüne geçilememesinin şüphesiz bir çok sebebi vardır fakat bu sebeplerin en önemlilerinden biri tüm dünyada terör suçunu tanımlamada ortak bir mutabakatın sağlanamamasıdır. Çünkü bazılarının özgürlük savaşçısı diye nitelendirdiğini bir diğeri terörist diye nitelendirebilmektedir. Dolayısıyla tanımlamadaki bu boşluktan yararlanmak için bazı çıkar gurupları, mahrumiyetlik duygusuna yakalanan toplumlar hatta çeşitli siyasi çıkarlar peşinde hareket eden devletler bile terörü amaçlarına alet edebilmektedirler. Bu bağlamda terörün uluslararası hukukta kesin hatlarla çizilmiş belirli bir tanımı mutlaka bulunması gerekmektedir.

Terörizmin ekonomik etkilerine gelince; hemen hemen dünyanın her yerinde doğrudan ya da dolaylı olarak ülke ekonomilerine verdiği ağır kayıplar uzun yıllardır pek çok çalışmalarla literatüre kazandırılmış tartışılmaz bir gerçektir. Çalışmalarda genel hatlarıyla varılan ortak sonuç terörizmin bilhassa oluşturulan güvensizlik ortamıyla turizm ve yatırım kanallarıyla ekonomilere ağır darbeler vurduğudur.

Orta Doğu'nun üç önemli ülkesi kapsamında ele alınan çalışmada ulaşılan sonuçlar itibariyle bu bölgede terror ve ekonomi arasındaki nedensellik ilişkisi şu şekilde özetlenebilir; öncelikle terör olaylarıyla ülkelerde meydana gelen

güvensiz bir ortamda yurtdışı ve yurtiçindeki yatırımcılar rasyonel bir şeklide hareket ederek yatırımlarını iptal etmektedir. Yatırımların iptal edilmesi ülkelerin üretim düzeyinin gerilemesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu gerileme işsizliğin artmasına, ülkelerin dışarıya mal ve hizmet ihraç edememesi ve aynı zamanda da üretimde istimal edilecek olan yurtdışından mal ve hizmet talebinin gerilemesi anlamına gelmektedir. Neticede bu kısır döngü ekonomilerin durumunu yansıtan en önemli göstergelerden biri olan GSMH'yi ve KBMH'yi olumsuz şekilde etkilemektedir. Üretemeyen ve turizmle elde edebilecekleri gelirden de tam anlamıyla istifade edemeyen bu ülkelerde büyüme ve kalkınma sorunları teröre bağlı olarak devam edecektir. Ekonomik anlamda büyüme ve kalkınma sorunlarının tam olarak aşılamaması da terörün beslendiği ayrı bir kaynak olarak kısır döngünün devam etmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abadie, A., Gardeazabal, J.,(2002) "*The Economic Costs of Conflict: A Case Study of the Basque Country*", http//ksghome.harvard.edu/~aabadie/ecc.pdf, (02 Şubat 2012), pp. 1-27.

Açıkalın, S., (2010), "*Terör'ün Ekonomik Maliyeti: Diyarbakır Olayları Örneği*", *USAK Raporları*, No:10-1, Ankara, ss. 1-20.

Addison T., ve Murshed S.M., (2003), "*Debt Relief and Civil War*", Journal of Peace Research, vol: 40 (2), pp. 159-176.

Ağır, H., Kar, M., (2010), "*Terörizmin Makroekonomik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, C. 47 S. 539, ss. 23-25.

Akman, E., (2012), *Sermaye Yapısını Belirleyen İşletmeye ÖzgüFaktörler: İMKB'de İşlem Gören Sanayi Firmaları Üzerine Bir Panel Veri Uygulaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Alkan, N., (2000), Psikolojik Harekât, Polis ve Terörizm, EGM Yayınları, Ankara.

Araz-Takay,B., Arin, K.P., Omay, T., (2009), "*The Endogenous and Non-Linear Relationship Between Terrorism and Economic Performance: Turkish Evidence"*, Defence and Peace Economics, vol: 20(1), pp. 1-10.

Aydemir, S., (2006), *Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Aydın, N., (2009), *Küresel Terör, Terörizm*, Kumsaati Yayın Dağıtım, İstanbul.

Bakradze, Ş., (2007), *Terörizm ve Güvenlik Sorunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Başıbüyük, O. Vd (2011), *Terörle Mücadelede Mikro Ve Makro Yaklaşımlar*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara

Blomberg, S. Brock vd. (2004), "*The Macroeconomic Consequences of Terrorism*", Journal of Monetary Economics, V. 51, pp: 1007-1032.

Caşın M. H., (2008), *Uluslararası Terörizm*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Drakos, K., Kutan A. M., (2003), "*Regional Effects of Terrorism on Turism in Three Mediterrnean Countries*", Journal of Conflict Resolution, vol: 47(5), pp. 621-641.

Ecksteın, Z. ve Daniel, T., (2004), "*Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel*", Journal of Monetary Economics, *vol: 51*, pp. 971-1002.

Emsen, Ö.S. ve Değer, M.K., (2004), "*Turizm Üzerine Terörizmin Etkileri: 1984-2001 Türkiye Deneyimi",Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (7)*, Antalya, ss. 68-80.

Enders, W. ve Sandler, T., (2003), "*Economıc Consequences of Terrorısm ın Developed and Developıng Countrıes: An Overvıew*", School of International Relations University of Southern California Von Kleinsmid Center 330 Los Angeles, CA 90089-0043, USA.

Enders, W. ve Sandler, T., (1991), "*Causality Between Transnational Terrorism and Turism: The Case of Spain*", Terrorism, vol: 14, pp. 49-50.

Enders, W., Sandler, T., Parise G.F., (1992), "*An Econometric Analysis of the Impact of Terrorism on Tourism*", Kyklos, vol*: 45(4)*, pp. 531-554.

Frey, Bruno S., Simon L., Alois S., (2004), "*CalculatingTragedy: Assessing the Costs of Terrorism*," Institutefor Empirical Research in Economics, Working Paper 205, University of Zurich.

Giray, F., (2004), "*Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme"* Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 5, S. 1, ss. 181-196.

Gökbunar, R., Gökbunar, A., (2010), *Terör Ekonomisi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Grossman, H.I., (1991), "*A General Equilibrium Model of İnsurrections*", American Economic Review,V. 81, pp. 912-921.

Gupta, S. vd., (2002), "*Fiscal Consequences of Armed Conflict and Terrorism in Low- and Middle-Income Countries*", IMF Working Paper WP/02/142.

Kalb, D., (2000), *The Ends of Globalization, Bringing Society Back In USA,* Rowman & Littlefield Publishers Inc, USA.

Karaca, C., (2008), *Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi (1980-2005),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak .

Kılıç, Z., (2007), *Küresellesme İle İvme Kazanan Uluslar arasıTerörizm ve Buna Karşı Alınan Tedbirler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Micheal, S., (2007), "*Terrorism a Socio-Economic and Political Phenomenonwith Special Reference to Pakistan*", Journal of Management and Social Sciences, Vol. 3, No. 1, pp. 35-46.

Nargeleçekenler, M., (2009), *Makroekonomik ve Finansal Serilerin Ekonometrik Analizi: Panel Veri Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Öztürk, S. ve Çelik, K., (2009), "*Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*", Akdeniz Üniversitesi Alanya İşletme Fakültesi Dergisi , S. 2, Antalya, ss. 91-95

Pazarlıoğlu, V. ve Kiren G., Özlem., (2007), "*Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı*", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, C. 44, S. 508, ss. 37-40.

Persıtz, D., (2007), "*The Economic Effect of Terrorism: Counterfactual Analysis of the Case of Israel*", American Economic Association Annual Meeting, http://www.aeaweb.org/annual_mtg_papers/2007/0106_1015_1802.pdf (12 Şubat 2013), pp. 46-55.

Selvi, H., (2005), "*Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları*", Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, C. 2 (1), Sakarya, ss. 40-42.

Sezgin, S., (2003), "*Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi*", www.stradigma.com/turkce/haziran2003/makale 07.html, (25 Ekim 2012), ss. 3-5.

Sezgin, Ş., Gündüz, N., Sezgin, S., (2008), "*Güneydoğu Terör Olaylarının Ekonomik Sonuçları*", Akademik İncelemeler Dergisi, C. 3, S. 1, Sakarya, ss. 5-6.

Tavares, J., (2004), "*The Open Society Assesses Its Enemies:Shocks, Disasters And Terrorist Attacks*", Journal of Monetary Economics, vol: 51, pp.1039-1070.

Topal, A. H., (2005), *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karsı Kuvvet Kullanımı*, Beta Yayınevi, İstanbul.

Topal, A. H.,(2004), *Uluslararası Hukukta Devlet DestekliTerörizme Karşı Kuvvet Kullanma*, Yayınlanmamış Doktara Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçak, S., (2010), *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Alternatif Enerji ve Enerji Üretimi-Büyüme İliskisi: Panel Veri Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Unur, K., (2000), "*Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği*", AnatoliaTurizm Araştırmaları Dergisi, Eylül-Aralık, ss. 169–177.

Uysal, D., Mucuk, M., Gerçeker, M., (1999), "*Terörizmin Ekonomik Etkileri: Türkiye*", http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/terör/terör6.pdf., (11 Kasım 2012), ss. 14-15.

Uysal, D., Mucuk, M., Gerçeker, M., (2009), "*Terörizmin Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*", http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror6.pdf., (10 Şubat 2013).

Volkan, V. D., (1999), *Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Vural, M., (2006), *Terörün Sosyo-Ekonomik Gelişme Üzerindeki Olumsuz Etkileri: Karşılaştırmalı Diyarbakır Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Yeniçeri, Z. ve Dönmez, A., (2008), "*Terörizm ve Terörist Algısı: Silahı Kimin Tuttuğu Ne Kadar Etkili ?*", Türk Psikoloji Dergisi, C. 23, S. 62, ss.103-105.

Yeşiltaş, M., Öztürk, İ., Türkmen, F., (2008), "*Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi*", Sosyal Bilimler Dergisi,C. X, S. 1, ss. 186-187.

Yılmaz, B. S. ve Yılmaz, Ö.D., (2005), "*Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi*" , Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,4, ss. 39–58.

Yılmaz, M., (2008), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

(www.stradigma/.com, 2012)

(www.mirhaber.com, 2013).

(www.turizmguncel.com, 2012)

(www.govindicators.org)

(www.worldbank.org)

Ekler: Panel Veri Analizi Sonuçları

Dependent Variable: EXP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:03
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (unbalanced) observations: 21
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.64E+10	5.81E+09	16.60006	0.0000
TEROR	-6.29E+10	1.11E+10	-5.678276	0.0000

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.847319	Mean dependent var	7.97E+10
Adjusted R-squared	0.820375	S.D. dependent var	3.96E+10
S.E. of regression	1.15E+10	Sum squared resid	2.24E+21
F-statistic	31.44774	Durbin-Watson stat	1.675983
Prob(F-statistic)	0.000000		

Dependent Variable: IMP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:06
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (unbalanced) observations: 21
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.03E+11	9.52E+09	10.80901	0.0000
TEROR	-7.12E+10	1.98E+10	-3.595262	0.0022

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.733402	Mean dependent var	8.63E+10
Adjusted R-squared	0.686356	S.D. dependent var	4.40E+10
S.E. of regression	1.96E+10	Sum squared resid	6.53E+21
F-statistic	15.58884	Durbin-Watson stat	1.776242
Prob(F-statistic)	0.000039		

Dependent Variable: FDI
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:08
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.70E+10	4.07E+09	9.085854	0.0000
TEROR	-6.14E+10	1.24E+10	-4.953503	0.0001

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.502332	Mean dependent var	1.37E+10
Adjusted R-squared	0.427682	S.D. dependent var	9.18E+09
S.E. of regression	8.24E+09	Sum squared resid	1.36E+21
F-statistic	6.729138	Durbin-Watson stat	1.916043
Prob(F-statistic)	0.002550		

Dependent Variable: TRS
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:16
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	19.564630	29.49769.	6.632597	0.0000
TEROR	-14.791803	7.477579.	-1.978154	0.0619

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.709114	Mean dependent var	14207531
Adjusted R-squared	0.665481	S.D. dependent var	3929421.
S.E. of regression	3255084.	Sum squared resid	2.12E+14
F-statistic	16.25178	Durbin-Watson stat	1.730631
Prob(F-statistic)	0.000014		

Dependent Variable: UNP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:13
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (unbalanced) observations: 19
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.671188	0.665779	11.52212	0.0000
TEROR	4.847108	1.758141	2.756950	0.0147

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.929543	Mean dependent var	10.72827
Adjusted R-squared	0.915451	S.D. dependent var	2.192642
S.E. of regression	1.040288	Sum squared resid	16.23299
F-statistic	65.96505	Durbin-Watson stat	1.956523
Prob(F-statistic)	0.000000		

Dependent Variable: GDP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 10:59
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.01E+11	1.07E+10	28.15637	0.0000
TEROR	-1.58E+11	3.51E+10	-4.501718	0.0002

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.935763	Mean dependent var	2.94E+11
Adjusted R-squared	0.926128	S.D. dependent var	1.45E+11
S.E. of regression	2.34E+10	Sum squared resid	1.10E+22
F-statistic	97.11621	Durbin-Watson stat	1.586781
Prob(F-statistic)	0.000000		

Dependent Variable: GDPPP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:18
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.03E+11	2.25E+10	31.21413	0.0000
TEROR	-3.50E+11	7.57E+10	-4.616195	0.0002

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.901468	Mean dependent var	7.17E+11
Adjusted R-squared	0.886688	S.D. dependent var	3.48E+11
S.E. of regression	5.71E+10	Sum squared resid	6.53E+22
F-statistic	60.99338	Durbin-Watson stat	1.550405
Prob(F-statistic)	0.000000		

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

TÜRKİYE'DE KADINA YÖNELİK EKONOMİK ŞİDDET*
(Boşanmış Kadınlara Yönelik Araştırma)

Rana EŞKİNAT
Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, reskinat@anadolu.edu.tr

ÖZET: Şiddet konusu, Türkiye'de 1980'lerden sonra kadın hareketinin yeni bir ivme kazanması ile daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Öncelikle yapılması gereken kadına yönelik şiddet kavramının içeriğinin tartışılması, şiddetin görünür kılınmasıdır. Daha önemli diğer adım ise devlet katında çözüm politikalarının üretilmesi, üniversiteler ve sivil toplum örgütlerini de dâhil ederek sonuç alıcı projeler geliştirilmesidir. Öncelikli amaç, kadınların karşı karşıya oldukları çeşitli türden şiddetle baş etmelerinin yollarını öğrenebilecekleri, danışabilecekleri, destek alabilecekleri bir güvenlik ağı oluşturabilmektir. Bu araştırma, kadına yönelik ekonomik şiddet üzerinde yoğunlaşacaktır. Literatür taraması ve okuması sonucunda oluşturulacak bir görüşme formatı yardımı ile orta ve üst gelir düzeyine sahip boşanmış kadınların ekonomik şiddete uğramış olma konusunda ne düşündüklerini; eğer ekonomik şiddete maruz kaldıklarını düşünüyorlarsa nedenlerini ve ekonomik açıdan ne durumda olduklarını açığa çıkarmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın; Şiddet; Ekonomik şiddet; Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek boşanmış kadınlar

ECONOMIC VIOLENCE AGAINST WOMAN IN TURKEY
(Research on Divorced Women)

ABSTRACT: Discussion of violence in Turkey has increased after 1980, when women movement gained momentum. The foremost thing to do is the discussion of the contents of violence towards women, and revealing the violence. A more important step is developing new resolution policy at government level, and with universities and civil groups, creating projects that are productive. The first target is to create a safety network, from which women can learn about how to overcome various threats they may face, and ask for support. This article will focus on economical violence towards women. With the aid of an interview format, formed by literal research and reading, this article will discuss the divorced middle and upper class women's ideas about their exposure to the economic violence. If they think they've been exposed, the reasons behind exposure and the women's economic status will be discussed.

Key Words: Woman; Violence; Economic violence; High socio-economic status divorced women

KADINA YÖNELİK ŞİDDET

20.yüzyıl kadın hakları konusunda önemli kazanımlara sahne olmuştur. Kadın aktivistler öncülüğünde başlatılan kadın bilinçlenmesi, yüzyıl bitmeden kadın örgütlenmesi konusunda kayda değer gelişmeler sağlamıştır. Farklı ülkelerde az çok paralel zamanlarda gerçekleşen kadınların hak taleplerine yönelik toplumsal hareketler çok sayıda sivil toplum örgütünün kurulması ile sonuçlanmıştır. Sivil toplum örgütleri kadın haklarının kamuoyunda ve devlet kademelerinde tartışılmasında, fark edilmesinde ve kadın haklarına yönelik politik kazanımların elde edilmesinde etkili olmuşlardır.

İletişim bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak bugün zaman ve mekân farkının yok olduğu bir dünyada yaşanmaktadır. Küreselleşme kavramı ile açıklanan yeni düzende, dünyanın bir ucunda yaşananlardan anında haberdar olunmaktadır. Elektrik hızı ile iletişim kurulabilen sanal dünyada küresel bir dünya toplumu ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin önemli teorisyenlerinden Mc Luhan, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, insanların bir köy halkı gibi birbirlerinden haberdar olarak yaşadıklarını ileri sürmektedir (Mc Luhan, 1964). Mc Luhan küresel bir köy ortamından söz etmektedir.

---

* Bu çalışma, Ankara'da 27-28 Nisan 2012 tarihinde düzenlenen, Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumunda sunulmuştur.

Tüm bu teknolojik gelişmeler, kadın bilinçlenmesinin etkisini, yayılma gücünü arttırmış ve bugün gelinen noktada dünya çapında örgütlenme ve kamuoyu yaratma potansiyeline sahip güçlü bir kadın hareketi doğmuştur.

Kadınların bilinçlenmesine ve haklarını savunma gücü kazanmasına yönelik sivil toplum örgütleri eskisine kıyasla çok daha çabuk ulusal ya da küresel işbirliği içine girebilmekte, kaynak yaratabilmekte, kadınlara özgü sorunları ortaya çıkarmakta, tartışmakta ve çözüm için alternatif stratejiler geliştirmektedir.

Kadın sorunları ile ilgili düşünce üretenler ve çözüm arayanlar her konuda fikir birliği içinde değillerdir. Ancak, farklı amaçlara sahip kadın örgütlerinin bir platform altında bir araya gelerek mücadele etmek ve çözüm bulmak zorunda oldukları, ortak sorunları bulunmaktadır.

Çözüm aranan ortak kadın sorunlarının başında kadına yönelik şiddet yer almaktadır. Kadına yönelik şiddet 21. yüzyılda da gelişmiş, gelişmemiş pek çok ülkede farklı ya da benzer boyutlarda varlığını sürdüren en önemli problemlerden biridir.

Kadına yönelik şiddet konusunun siyaset sahnesine çıkmasının ve akademik çalışmalarda yer almasının başlangıç tarihi çok eski değildir (Altınay ve Arat, 2008: 50). İkinci dalga feminist hareketin Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve dünyanın diğer bazı bölgelerinde eş zamanlı olarak gelişmesiyle birlikte 1960lı yılların sonundan itibaren bir tartışma konusu olarak ön plana çıkan kadına yönelik şiddet bugün çok yaygın ve dinamik bir araştırma, örgütlenme, yasal reform ve siyasi tartışma konusudur. 1970li yıllarda bilimsel araştırmalarda yeri olmayan şiddet konusu bugün Violence Against Women; Journal of Interpersonal Violence ve Journal of Family Violence gibi yalnızca bu konudaki çalışmalara yer veren bilimsel dergiler ve diğer pek çok yayın aracılığı ile tartışılmaktadır.

Şiddetin biçimi kültürlere göre çeşitlilik göstermektedir:

“ Kadına yönelik şiddet, Türkiye’de namus cinayeti adını almaktadır, Afrika’nın bazı yerlerinde kadın sünnetinden söz edilmektedir. İsveç ya da Fransa’da kadınların erkek partnerleri tarafından öldürülmeleri yaygındır (Berktay, 2004: 9)”.

Ne şekilde olursa olsun özünde hepsi kadına yönelik şiddettir.

Değişik kaynaklar dünyada üç kadından birinin şiddetin bir türü ile karşı karşıya olduğuna işaret etmektedir (Acar, 2010:161). Dünyanın değişik ülkelerinden ve bölgelerinden elde edilen çok sayıda veri, kadınlara yönelik şiddetin bir kültür ya da din sorunu değil, bütün toplumlarda var olan kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsiz iktidar ve güç ilişkisinden kaynaklanan bir problem olduğuna işaret etmektedir. BM, Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi’nde ekonomik koşullardan, toplumlar arası dinsel ve kültürel farklılıklardan ya da sınıf farklılıklarından bağımsız olarak evrensel bir olgu olmaya devam eden şiddetin, hem genel bir insan hakları sorunu hem de bir cinsel ayrımcılık sorunu olduğu belirtilmektedir.

1970lerde yazar ve aktivist Erin Pizzey “ Yavaş bağır, yoksa komşular duyar” adlı kitabı ile İngiltere’de kadın ve çocukların yaşadığı aile içi şiddete işaret etmiştir (Berktay, 2004: 22-23). Benzer şekilde Türkiye’de 1987’de koca dayağı ve cinsel şiddete karşı başlatılan kampanyanın “Bağır, herkes duysun” cümlesi ile ifade edilen sloganı, konunun kamuoyunun gündemine gelmesinde etkili olmuştur.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın 1995’te Pekin’de toplanan Dünya 4. Kadın Konferansı sonucunda yayımlanan Pekin Eylem Platformunda, kadına yönelik şiddet aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (KSSGM, 2003:239):

“Kadının fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel olan, bu tip hareketlerin tehdidini, baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, ister toplum önünde ister özel hayatta meydana gelmiş olsun, cinsiyete dayalı her türden şiddet”.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Pekin Eylem Platformunda, kadına yönelik şiddet, kadının fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar görmesi ve acı çekmesi ile ilişkilendirilerek tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletlerin daha sonraki yorumlarında ise kadına yönelik şiddetin anlamı genişletilmiş ve kadınların ekonomik ihtiyaçlardan yoksun bırakılması da kadına yönelik şiddet tanımının içine dâhil edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü eşlerin uyguladığı şiddeti, yakın bir ilişkide fiziksel, psikolojik ya da cinsel hasara yol açan her türlü davranış olarak tanımlamıştır (www.who.int/violence).

Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet

Dünyada ve Türkiye’de kadına yönelik şiddet vahim boyutlardadır. Kamusal şiddet göz önünde olduğundan farkına varılması ve tartışılması daha eski tarihlere dayanmaktadır. Türkiye’de aile içi şiddetin yaygın bir biçimde gündeme gelmesi, 1980lerde kadın hareketinin canlanması ile mümkün olmuştur. 1988 ve sonrasında açık oturumlar, konferanslar ve benzer çalışmalarla toplumun şiddete olan ilgisi ve duyarlılığı giderek artmıştır. Kadına yönelik aile

içi şiddetle mücadelenin ilk adımı bu şiddetin görünür kılınmasıdır. Öncelikle nelerin şiddet kapsamına girdiği konusunda bir bilincin gelişmesi ve daha sonra şiddete uğrayan kadınların bunu yasal yoldan dile getirebilmeleri gerekmektedir.

Türkiye'de kadına yönelik şiddet gerek coğrafi gerek sınıfsal anlamda bir yaygınlık göstermektedir (Kerestecioğlu, 2004: 52-53). Ülkenin doğusuna doğru gidildikçe, geleneklerden kaynaklanan şiddet yoğunlaşmaktadır. Özellikle evlenme konusunda ortaya çıkan, zorla ve görücü usulü evlilik, evlilik yaşının düşüklüğü ve birden fazla kadınla evlilik gibi uygulamalar dinsel ve geleneksel değerlerle meşrulaştırılmaktadır. Doğu Anadolu'da, medeni nikâh olmaksızın gerçekleşen evliliklerin oranı Türkiye ortalamasının üstündedir. Medeni nikâhın olmaması kadınların miras nafaka gibi pek çok haktan mahrum kalması anlamına gelmektedir. Kadınların rızası alınmadan çok sayıda evlilik gerçekleştirilmektedir. Şiddetin en önemli göstergelerinden birisi ise kadınların kamuoyunda namus cinayetleri ya da töre cinayetleri olarak bilinen cinayetlere kurban gitmeleridir. Genellikle geleneğin dayattığı cinsel davranış sınırlarını aştığından şüphe edilen, evlilik öncesi bir erkekle ilişki kuran ya da evlilik dışı ilişkisinden şüphelenilen kadınlar ölüm tehdidi altındadır. Ancak töre cinayetlerinin daha genel kapsamlı nedeni kadınların toplum içindeki ikincil konumlarının pekiştirilmesi ve en sıradan bir konuda bile kendi tercihlerini oluşturmalarının engellenmesi şeklinde de ifade edilebilir. Kocaya ya da ailedeki diğer erkeklere itaatsizlik, onlara cevap vermek, geleneklere göre giyinmeyi ve davranmayı reddetmek, boşanmaya kalkışmak, ailenin uygun gördüğü kişi ile evlenmemek gibi gerekçelerle kadınların şiddete uğraması olağan bir durumdur. Ancak kadına yönelik şiddeti, geleneksellikle, az gelişmişlikle ya da etnik ve dini değerlerle açıklamak yüzeysel bir yaklaşımdır. Kadına yönelik ataerkil tehditler kentleşme ve modernleşme süreçleri ile otomatik olarak kendiliğinden ortadan kalkmamaktadır. Türkiye'deki kadın hareketi 30 yıldan fazla bir süredir toplumu kadınlara yönelik şiddet konusunda bilinçlendirme mücadelesi vermektedir. 1980lerdeki eylemler aile içi şiddeti görünür kılmış, kamusal alana taşımış ve politikleştirmiştir (Kerestecioğlu, 2004: 77). 1990lı yıllarda kadın hareketi çözümler üzerinde yoğunlaşmıştır. Yasal hakların kullanımı konusunda kadınların bilinçlendirilmesi, yasal hakların genişletilmesi ve devletin kadına yönelik şiddetin önlenmesi sürecine dâhil edilmesi çabaları sonuçlarını vermeye başlamıştır. Bağımsız kadın örgütleri yanında barolar gibi meslek örgütleri içinde de kadına yönelik şiddet konusunda kurumsallaşmalar olmuştur. Türkiye'de kadına yönelik şiddet konusunda yazılan az sayıdaki bilimsel araştırma arasında önemli bir yeri olan Altınay ve Arat'ın "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet" araştırmasının sonuç bölümünde (2008: 110-113) kadın hareketinin kazanımları ve mücadeleye devam edilmesi gereken sorunları özetlenmektedir.

Araştırmacılara göre en önemli bulgu, Türkiye'de kadınların çoğunluğunun şiddeti meşru görmemeleri ve erkeklerle eşit hak talep etmeleridir. Her on kadından dokuzuna göre haklı görülebilecek dayak yoktur. Bu sonuç 1980lerden beri sürmekte olan kadına yönelik şiddete karşı yürütülen feminist siyasetin kadınlara ulaştığını ve kadınlar nezdinde marjinal kalmadığını göstermektedir. Diğer bir önemli sonuç Türk kadınlarının şiddetin çözümünde en etkili güç kaynağının devlet olduğunu belirtmeleridir. Bulgular kadınların aile içi şiddeti aile içinde çözmekten yana olmadıklarına işaret etmektedir. Ayrıca şiddet konusunda farkındalık yaratmada ve aile içi şiddetin dönüştürülmesi konusunda sivil toplum örgütlerinin son yirmi yılda önemli başarılara imza attıkları araştırmacıların saptadığı bir gerçektir. Bununla birlikte pek çok bağımsız sivil toplum örgütü maddi ve ideolojik sorunlarla mücadele etmektedir ve bu büyük potansiyel gücün tamamından etkin bir şekilde yararlanılamamaktadır. Araştırma, kadın örgütleri ve devlet kurumları arasındaki işbirliğinin önemine işaret etmektedir. Bu işbirliği sonucunda 4320 sayılı kanunun çıkmasından Medeni Kanun ve Ceza Kanununun şekillenmesine kadar şiddetin önlenmesine yönelik atılan adımlarda kadın örgütleri önemli rol oynamıştır. Temmuz 2006'da yayınlanan 26218 Sayılı Başbakanlık Genelgesi bu işbirliğinin en somut ve olumlu örneklerinden biridir. Kritik önemdeki bu genelge, kadın örgütlerinin yıllar içinde şekillenen taleplerinin önemli bir kısmına cevap verme özelliğine sahip bir belgedir. Ancak genelgenin uygulanması konusunda bir yaptırım bulunmamaktadır. Genelgede belirlenen önlemlerin uygulanabilmesi için kaynak aktarımı yapılmamakta, pek çok devlet kurumu genelgede belirlenen sorumlulukları yerine getirmede yetersiz kalmaktadır. En önemli eksiklik ise devlet kurumlarının şiddet gören kadınları koruma altına alması konusunda yaşanmaktadır. Kadın sığınakları yetersizdir. Var olan sığınakların işletilmesinde eksiklikler bulunmaktadır. 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 14. Maddesi'nin (a bendinin) nüfusu 50000den fazla belediyelere getirmiş olduğu kadınlar ve çocuklar için koruma evi açma yükümlülüğü konusunda yeterince ilerleme kaydedilmemiştir.

Devlet ve sivil toplum işbirliğinin en son örneği ise 8 Mart 2012'de Dünya Kadınlar Gününde oy birliği ile Türk kadınlarına hediye edilen 25 maddelik Ailenin Korunması ve Kadına Karşı şiddetin Önlenmesine Dair Yasa'dır. Yeni yasayla kadına karşı tehdit, baskı ve kamusal ve özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış şiddet kapsamına alınmıştır (Hürriyet, 9. 3. 2012: 16).

Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet

Yapılan araştırmalar, kadınların gerek aile içinde gerekse kamusal alanda ekonomik şiddetin farklı şekilleri ile karşılaşmakta olduğuna işaret etmektedir:

Aile içinde, kadının çalışma hayatına katılması, gelir elde etmesi, kocası, evlâtları, akrabaları tarafından engellenebilmektedir; ya da tam tersine istemediği bir işte çalışmaya zorlanmakta, kazandığı para elinden alınmakta, ailenin geçiminin sağlanması kadına yüklenebilmektedir. Bunlara ek olarak kadınların kendi aileleri içinde karşılaşabileceği çok sayıda ekonomik şiddet türünden söz etmek mümkündür. Ailenin yeniden üretimi için evin içinde yapılması gereken çok sayıda işin baş sorumlusu kadın olurken, ev içinde harcanan emeğinin maddi karşılığı yoktur. Manen çocuklarına ve aileye huzurlu bir ortam sağlamaktan dolayı mutluluk duysa da, bir teşekkürün bile çok görüldüğü ailelerde, gördüğü muamele karşısında sık sık hayal kırıklığı yaşamaktadır. Akrabalık ilişkilerinde de kadınların ekonomik anlamda zarar görmesine yol açan uygulamalar bulunmaktadır. Bazı ailelerde kadınların miras dolayısı ile elde ettikleri haklardan mahrum bırakılmalarının yolları aranmakta ve kadınlara kabul ettirilmektedir.

Boşanma söz konusu olduğunda malların bölüşülmesinde kadınların ekonomik şiddete uğrama olasılığı yüksektir. Boşanma durumunda yıllar boyunca evine yaptığı hizmetler içinde kristalleşmiş olan emeği yok sayılmakta, görünmez olmaktadır.

Kamusal alanda da kadınlar var olan yasalar, yönetmelikler, genel kabul görmüş kurallar aracılığı ile ekonomik şiddete maruz kalabilmektedirler. Yapısal ekonomik şiddet olarak tanımlanan bu uygulamaların da yelpazesi geniştir. Kadınların enformel sektöre itilmesi, sigortasız çalıştırılması, iş verirken cinsiyet ayrımı yapılması, eşit işe eşit ücret verilmemesi, işyerinde taciz edilerek çalışmasının engellenmesi ve daha pek çok saymakla bitmez ekonomik şiddet türü kamusal alanda kadınların karşısına çıkmaktadır.

Kadınların uğradığı ekonomik şiddet, karşı karşıya olduğu şiddetlerden en etkilisidir. İçinde bulunduğu ruh ve beden sağlığını olumsuz etkileyen koşullara karşı çıkma gücü ekonomik bağımsızlıkla doğrudan ilgilidir. Ekonomik bağımlılık kadının diğer şiddet türlerine uğrama konusundaki en zayıf noktasıdır. Şiddetten kaçan kadının elini kolunu bağlayan ekonomik problemlerinin çözümüne katkıda bulunmak başta devlet olmak üzere kadına yönelik politikalar üreten kurumların ve sivil toplum örgütlerinin öncelikli hedefi olmalıdır.

BOŞANMIŞ KADINLARA YÖNELİK ARAŞTIRMA

Amaç

Daha önce sözünü ettiğimiz gibi kadına yönelik şiddetin çeşitli türleri ile mücadele edebilmek için izlenmesi gereken öncelikli yol şiddetin görünür hale gelmesidir. Karşı karşıya kalınan şiddet türünün kavramsal içeriğinin doldurulması gerekmektedir. Bu nedenle ekonomik şiddetle karşılaşma olasılığının yüksek olduğunu düşündüğümüz boşanmış kadınların yaşadıkları bireysel tecrübelerden yola çıkarak ekonomik şiddet konusundaki algımızın yükseltilmesi hedeflenmiştir. Böylece önleyici çözüm ve politikalar konusunda fikir yürütebilir hale gelmek amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma modeli, niteliksel araştırma olarak planlanmıştır. Araştırma planlanırken Creswell'in niteliksel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Creswell'in araştırma adımları aşağıdaki sırayı takip etmektedir (Creswell, 2005: 230-256):

Veri toplama-Veriyi analiz için hazır hale getirme-Yoğun bir okuma sürecinden sonra veri ile ilgili genel bir kavrayışa sahip olma-Verinin kodlanması

Daha sonraki aşama bulguların yorumlanmasıdır. Bulguların yorumlanmasında kıyaslamalar yapmaya uygun tabloların, diyagramların, yol haritalarının geliştirilmesi önerilmektedir (Creswell, 2005: 247-249). Rapor yazılırken görüşme metinlerinden alıntılarla tartışma noktalarının ortaya çıkarılması ve literatürle karşılaştırarak sonuçlara varılması istenmektedir (Creswell, 2005: 249-252). Bulguların geçerliliğini ve doğruluğunu güçlendirmek için üç yaklaşım önerilmektedir (Cresswell, 2005: 252-253):

-Veri çeşitlemesi, bilginin farklı kaynaklardan toplanması anlamına gelmektedir. Literatür çalışması, dokümanların incelenmesi, görüşmeler yapılması gibi farklı bilgi kaynaklarına başvurarak elde edilen bilginin kıyaslanması araştırma sonuçlarının doğruluğunu ve geçerliliğini arttırmaktadır.

-İkinci yöntem araştırma için görüşme yapılan katılımcılara geri dönerek araştırmanın bulgularını çeşitli açılardan değerlendirmelerini istemek ve geçerliliği konusundaki düşüncelerini öğrenmektedir.

-Üçüncü yöntem ise dışarıdan bir gözün araştırmanın zayıf ya da güçlü yönleri ile ilgili yorumlarını ve eleştirilerini almaktır. İkinci göz, araştırma sırasında ya da araştırma bittikten sonra sürece dâhil olabilmekte ve aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır:

Bulgular verilerle desteklenmekte midir?

Sonuç çıkarmalar mantıklı mıdır?

Ana temalar uygun mudur?

Araştırma kararları ve metodolojik yaklaşım uygun mudur?

Araştırmacının ön yargılı bakış olasılığı nedir?

Geçerliliği arttırmak için hangi stratejiler uygulanabilir?

Araştırma, 16 boşanmış kadına e-posta gönderilerek başlatılmıştır. 16 katılımcının hepsi de üniversite mezunu, meslek sahibi, ekonomik özgürlüğünü kazanmış ve sosyo-ekonomik düzeyi orta ya da yüksek kadınlardır. Ayrıca katılımcılar, araştırmacının gerektiğinde odak grup görüşmesi yapacak şekilde kolaylıkla bir araya getirebileceği bir gruptur. Böyle bir grupla işe başlamanın ileride bu konuda yapılacak araştırmaların planlanmasında yararlı olacağına inanılmaktadır. Altınay ve Arat tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'de Şiddet" araştırmasının 50. ve 59. sayfaları arasında şiddet konusunda anket hazırlamanın ve uygulamanın ne kadar hassas bir konu olduğundan söz edilmektedir. Araştırmacı, anketörler ve katılımcılar arasında var olan güven ortamının, daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine katkısı olmaktadır. Bu nedenle kadına yönelik şiddet araştırmalarında kadın anketörler kullanılması önerilmektedir.

Bulguların yorumlanmasında Creswell'in önerdiği gibi 16 kişilik grubun, boşandıkları eşlerinin ve çocuklarının sosyo- ekonomik düzeyini ve evlilik ve boşanma ile ilgili bilgilerini yansıtan tablolar hazırlanmıştır. E-posta aracılığı ile katılımcılara yöneltilen aşağıdaki soruların yorumlanmasında kadın çalışmaları ile ilgili geniş literatür göz önünde tutulmuştur. Katılımcıların, sorular konusundaki eleştirileri ve önerileri sorulmuştur. Öneriler ileride yapılacak çalışmalarda dikkate alınacaktır. Ayrıca Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Filiz Tepecik araştırmanın ikinci gözü olarak yorumlara katkıda bulunmayı kabul etmiştir.

E-posta Metni:

" …. Boşanmış kadınların uğramış oldukları ekonomik şiddeti anlamak….böyle bir konuda ne sorulmasını isterdiniz?..... ekonomik haksızlıkları nasıl ortaya çıkarabiliriz? Önemli olacağını düşündüğünüz ek sorular ……

reskinat@anadolu.edu.tr

ANKET (1)

Kendinize ait bilgiler (Şu an geçerli olan)

1-Yaş

2-Eğitim

3-Meslek

4-Gelir düzeyi(aylık)

5-Sahip olduğunuz menkul ya da gayrimenkul varlıklar

6-Ekonomik şiddeti nasıl tanımlarsınız

7-Evlilik sırasında anlaşmazlık konusu olan ekonomik problemler

8-Ekonomik problemlerin boşanma kararı alınmasındaki önemi ya da ağırlığı

9-Boşanma sırasında yaşanan ekonomik sorunlar

10-Boşanma sonrasında yaşanan ekonomik sorunlar ve çözümleri

ANKET(2)

Boşanma ile ilgili bilgiler (kendiniz, eski eşiniz ve ortak çocuklarınız)

Kendiniz

11-Şu andaki medeni durumunuz

12-Evlilik sayınız

13-Evlilik tarihi-evlilik süresi-boşanma tarihi (Birden fazla ise hepsi için bilgi veriniz)

14-Evlenme yaşınız

15-Boşanma yaşınız

Boşanılan eş:

16-Yaş

17-Eğitim

18-Meslek

19-Gelir düzeyi

20-Bildiğiniz menkul ya da gayrimenkul varlıkları

21-Şu andaki medeni durumu

22-Evlilik sayısı (biliyorsanız evlilik süreleri)

23-Evlenme yaşı

24-Boşanma yaşı

Çocuklar: (Çocuk sayısını belirtiniz ve her biri için ayrı ayrı bilgi veriniz)

25-Yaş

26-Medeni durum

27-Eğitim

28-Meslek

29-Gelir Düzeyi

30-Kaldığı konut ve birlikte yaşadığı kişiler

31-Boşanmanın çocuklar üzerinde yol açtığı ekonomik sonuçlar"

Bulgular ve tartışma

E-posta gönderilen 16 boşanmış kadın katılımcı kısa sürede ankete yanıt vermişlerdir. Cresswell'in niteliksel araştırma yöntemi adım adım takip edilerek yanıtların yorumlanmasını kolaylaştırmak amacı ile Üç tablo oluşturulmuştur. Tabloların oluşturulabilmesi için 16 kadın katılımcı alfabenin, A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P harfleri ile ifade edilmiştir. Boşanılan eş ise X= xX şeklinde bir formül yardımı ile ifade edilmiştir. Örneğin, M harfi ile ifade ettiğimiz katılımcı iki kez evlenmiş ve iki eşinden de boşanmıştır. Bu durumda boşanılan ilk eş mM, boşanılan ikinci eş ise mmM olarak ifade edilmiştir. Boşanmış çiftlerin ortak çocukları ise X= X1 ilk çocuk, X=X2 ikinci çocuk olmak üzere ifade edilmiştir. Sonuç olarak tablolardaki bilgiler 16 boşanmış kadın, 17 boşanmış erkek ve 19 ortak çocuklarına ait verilerden oluşmaktadır.

Tablo1, boşanmış kadınların ve boşandıkları eşlerinin sosyo-ekonomik özelliklerini yansıtmaktadır.

Birinci sütun boşanmış kadınların yaşlarının 40 ve 55 arasında değiştiğini göstermektedir. Beş katılımcı 50 yaşın altında diğerleri ise 50 ya da 50 yaşın üstündedir. Boşanılan eşlerin yaşları 42 ile 59 arasında değişmektedir. Üçü dışında diğerleri 50 ya da 50 yaşın üstündedir.

İkinci sütun, kadın katılımcıların dokuzunun doktora derecesine sahip olduklarını, bir tanesinin sanatta yeterlik sahibi olduğunu, beşinin üniversite mezunu ve birinin de yüksekokul mezunu olduklarını göstermektedir. Aynı sütundan boşanılan eşlerin üçünün doktora, ikisinin yüksek lisans derecelerine sahip oldukları, 11'inin üniversite mezunu, birinin ise üniversiteyi terk etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü sütunda boşanmış çiftlerin meslekleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Dördüncü sütundan gerek kadınların gerekse boşandıkları eşlerinin üst ve orta gelir grubuna dâhil oldukları anlaşılmaktadır.

Son sütun varlık sahipliğini, konut, araba ve diğer olarak gruplandırarak açıklamaktadır. Diğer grubuna mevduat, aileden kalan servet vb. girmektedir. Son sütunda yer alan soru işaretleri kadınların boşandıkları eşlerinin varlık durumlarından haberdar olmadıklarının bir göstergesidir. Çeşitli kaynaklarda mal varlığı konusunda kadından bilgi saklamanın önemli bir ekonomik şiddet türü olduğu ifade edilmektedir. Dördüncü sütun, 16 kadından 10'unun eski eşlerinin mal varlıkları konusunda yetersiz bilgiye sahip olduklarına işaret etmektedir. Onlar için eşlerinin mal varlığı soru işaretidir.

Tablo2, boşanmış çiftlerin evlilik ve boşanma bilgilerini göstermektedir. Katılımcı H, bu kategorideki soruları cevaplamamıştır. Sorulara cevap veren 15 boşanmış kadından 13'ünün bekâr ikisinin ise tekrar evlenmiş olduğu takip edilmektedir. Eski eşlerden 7si evli 7si bekârdır. İki kadın katılımcı eski eşlerinin medeni durumunu bilmemektedir.

Bulgular boşanmadan sonra tekrar evlenmenin erkeklerde daha yüksek bir olasılık olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte bu konu ayrıca araştırılması gereken bir durumdur. Evlilikler her iki cins için de 20li yaşlarla otuzlu yaşlar arasında başlamıştır. İki evlilik bir yıl bile dolmadan sonlandırılmıştır. Dört evlilik 10 yıldan kısa sürmüştür. Diğerleri, en uzunu 29 yıl olmak üzere on yıldan uzun süreli evliliklerdir.

Tablo3 ise boşanmış çiftlerin ortak çocuklarına ait bilgilere yer vermektedir. 19 çocuktan en küçüğü 7 en büyüğü 30 yaşındadır. 19 çocuktan bir tanesi evli ve iki çocuk sahibi diğerleri ise bekârdır. Beşi, üniversite mezunu ve gelir getiren bir mesleğin sahibidir; ikisi üniversite mezunu olmakla birlikte çalışmamaktadır. Üçü ilkokul, dördü lise, diğerleri ise üniversite öğrencisidir. Üniversite mezunu beş çocuk 3500 ile 8000 lira arasında gelir getiren işlerde çalışmaktadır. Bir Üniversite öğrencisi, babasından ayda 500TL para almaktadır. Diğerleri babadan gelen gelir konusunda detaylı bilgi vermemişlerdir. Nafaka konusunda problem yaşandığı, hiç alınmadığı,

Tablo1: Katılımcıların Sosyo-ekonomik Özellikleri

Katılımcı / Eski Eş	Yaş	Eğitim	Meslek	Gelir düzeyi (aylık)	Varlık Sahipliği		
					Konut	Araba	Diğer
A	43	Doktora	Akademisyen	3000	1	1	
aA	42	Yüksek lisans	Öğretmen	2000	?	?	?
B	51	Doktora	Akademisyen	8000	2		200000TL.
bB	51	Doktora	Yönetici	Üst	3		
C	40	Sanatta yeterlik	Akademisyen	3400	2		
cC	46	Üniversite	Serbest meslek	7000-8000	1		
D	50	Üniversite	Akademisyen	Üst	2	1	
dD	50	Doktora	Akademisyen	Üst	?	?	?
E	51	Yüksek okul	Yazılım uzmanı	2000-3000	2	1	
eE	58	Üniversite	Mimar	?	?	?	?
F	52	Üniversite	Planlamacı	Üst	2		Mevduat
fF	52	Üniversite	Finans	Üst	2		
G	55	Doktora	Akademisyen	5000	2	1	
gG	59	Üniversite	Avukat	Üst	?	?	?
H	51	Doktora	Ortodontist	Üst	4		Mevduat
hH	-	Üniversite	Cerrah	Üst	?	?	?
I	51	Doktora	Akademisyen	3700		1	
ıI	52	Üniversite	Mühendis	?	?	?	?
J	55	Doktora	Akademisyen	4600	2	2	
jJ	55	Üniversite	Endüstri Mühendisi	Üst	Çok ?	2	?
K	46	Doktora	Akademisyen	Orta			
kK	51	Üniversite	Maden Mühendisi	Orta	2	1	
L	46	Üniversite	Psikolojik danışman	Orta			
lL	52	Üniversite	Bankacı	Orta			
M	55	Üniversite	Mimar	Üst	2	1	Mevduat
mM	59	Yüksek lisans	Mimar	Düşüktü	?	?	?
mmM	59	Üniversite	Reklâm	Düşüktü	?	?	?

		terk	fotoğrafçısı				
N	54	Doktora	Emekli akademisyen	1500	1		
nN	54	Doktora	Akademisyen	5000			
O	55	Üniversite	Öğretmen	3000-5000	3	1	
oO	54	Üniversite	Mobilyacı	10000	Çok?	?	?
P	42	Doktora	Akademisyen	4000	1	1	
pP	44	Üniversite	Öğretmen	?	1	?	?

yetersiz olduğu konusunda bilgi verilmiştir. Verilen cevaplardan babanın bir miktar katkısı olsa da çocuklara maddi desteğin çoğunun anneden geldiği anlaşılmaktadır. Yanıtlar, çocukların çoğunun annenin yanında yaşadıklarına işaret etmektedir.

Tartışma bölümünde, (anketin birinci kısmında sorulan 6.,7.,8.,9.,10. ve ikinci kısmında sorulan 31.) ucu açık sorulara verilen yanıtlardan yola çıkarak ekonomik şiddet tanımlanacak ve boşanma öncesinde, boşanma sırasında ve boşanma sonrasında yaşanan ekonomik problemler üzerinde durulacaktır:

"Ekonomik şiddeti nasıl tanımlarsınız?" sorusuna katılımcılar tarafından verilen benzer yanıtlar birleştirilerek aşağıdaki tanımlara ulaşılmıştır:

-Bireyin ihtiyaçlarını ya da kendisi için önemli işleri yapacak mali imkânlardan yoksun bırakılması.

-Hakkınız olan ekonomik değerin baskı altında (koşullu yaptırım uygulama) tutulması.

-Maddi güce sahip olan eşin, maddi imkânı olmayan eşlere uyguladıkları ekonomik baskı.

-Aile ve ev için yapılacak gerekli harcamaları kısıtlamak, engel olmak, baskı yapmak. Para vermemekle tehdit etmek (Kadının çalışmadığı durumlarda daha geçerli). Kadının da çalışması durumunda; koca bu durumun getirisinden yararlandığı halde, kadının ekonomik özgürlüğünden rahatsızlık duyma çelişkisi ve bu konuyu kompleks ederek gereksiz tartışmalar yaratmak. Ama sanırım en önemlisi boşanma sırasında mal paylaşımı sırasında yaşanıyor. Kadın dışarıda çalışmasa bile; yıllarca evine, kocasına, çocuklarına hizmet ettiği halde, boşanırken mal ve gelirleri paylaşmamak için her numarayı yapmak suretiyle kadınlara ekonomik şiddet yaşatıldığını ve mağdur edildiklerini düşünüyorum.

-Para ile boşanan eşi mahkûm etmek.

-Ekonomik şiddet; taraflardan birinin kendi fikirlerini, eylemlerini, istikametini karşısındakine kabul ettirebilmek için maddi gücünü bir silah olarak kullanması durumudur.

-Gelir elde etme yeteneğinin gelişmesine yardımcı olanaklardan yoksun bırakılarak hayatın güçsüzlüklerine karşı bağımsız olarak mücadele etme gücü kazanamamak. Ekonomik anlamda başkalarının insafına bırakılmak ve bu bağımlılık nedeni ile kendi yaşamına sahip çıkamamak.

-Eşin maaşını almak ve kısıtlı harçlık vererek onu ekonomik olarak sıkıntıya sokmak. Harçlıkları kendi isteğinin karşılanmasına bağlı olarak artırmak azaltmak. Sürekli kredi çekerek ya da borçlanarak bunları kadının maaşından ödemesini talep etmek ya da sessizce buna mecbur etmek. Borçları nedeniyle eve sürekli haciz gelmesi. Aşırı borçlanıp borçlar bitmeden boşanmaya engel olmaya çalışmak. Tüm bu çabalarına rağmen boşanma gerçekleşmişse tüm borçları eşe ödetmek.

-Ortak bütçe olmaması, kendi gelir ve gideri ile ilgili paylaşımda bulunmaması, benim her türlü gelir ve giderime karışması.

Tablo2: Evlilik ve Boşanma Bilgileri

Katılımcı / Eski Eş	Medeni durum	Evlilik sayısı	Evlilik yaşı	Boşanma yaşı	Evlilik süresi	Ortak çocuk sayısı
A	Bekâr	1	27	43	16	2
aA	Evli	2	26	42	16	2
B	Bekâr	1	31	48	17	1
bB	Evli	2	31	48	17	1
C	Bekâr	1	28	35	7	1
cC	Bekâr	1	32	39	7	1
D	Bekâr	1	26	45	19	2
dD	Evli	2	24	43	19	2
E	Evli	2	23	36	13	1
eE	Evli	2	29	42	13	1
F	Evli	2	27	41	14	1
fF	Evli	2	28	42	14	1
G	Evli	2	21	48	27	1
gG	Bekâr	1	24	51	27	1
H	vy	vy	vy	vy	vy	1
hH	vy	vy	vy	vy	vy	1
I	Bekâr	1	20	44	14	2
ıI	Bekâr	1	21	45	14	2
J	Bekâr	1	24	53	29	2
jJ	?	?	24	53	29	2
K	Bekâr	1	31	31	90 gün	yok
kK	Bekâr	2	32	32	90 gün	yok
L	Bekâr	1	25	42	17	2
lL	Bekâr	1	30	47	17	2
M	Bekâr	2	24	28	4	1
M	Bekâr	2	28	36	8	1
mM	Evli	2	28	32	4	yok
mmM	Bekâr	2	32	40	8	1
N	Bekâr	1	24	37	13	1
nN	Bekâr	1	24	37	13	1
O	Bekâr	1	25	30	5	1
oO	Evli	2	24	29	5	1
P	Bekâr	1	28	28	3ay	yok
pP	?	?	30	30	3ay	?

Tablo3: Ortak Çocukların Sosyo-ekonomik Özellikleri

Ortak çocuk	Yaş	Eğitim	Meslek	Gelir düzeyi	Medeni durum	Çocuk sayısı	(Konut) Kimle yaşıyor
A1	10	İlkokul	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
A2	7	İlkokul	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
B1	18	Lise 4	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
C1	12	İlkokul5	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne veya baba
D1	24	Üniversite	Halkla ilişkiler	g.yok (Aile)	Bekâr	Yok	Tek başına
D2	18	Üniversite1	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Yurt
E1	25	Üniversite	İnşaat mühendisi	7000-8000	Bekâr	Yok	Kanada'da arkadaşla birlikte
F1	18	Lise son	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne ve 2. Eşiyle
G1	28	Üniversite	Avukat	Orta	Bekâr	Yok	Babası
H1			Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
I1	26	Üniversite		g.yok	Bekâr	Yok	Anne
I2	17	Lise	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
J1	30	Üniversite	Girişimci	g.yok	Evli	2	Eşi ve çocukları
J2	23	Üniversite	Öğrenci	500	Bekâr	Yok	Anne
L1	21	Üniversite	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
L2	18	Lise	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
M1	23	Üniversite	Öğrenci	g.yok	Bekâr	Yok	Anne
N1	26	Yüksek lisans	İnşaat Mühendisi	7000	Bekâr	Yok	Şirket konutunda kendisi
O1	30	Yüksek Lisans	Yönetici Asistanı	3500	Bekâr	Yok	Anne

-Ekonomik nedenlerden dolayı kariyerin ve maddi gereksinmelerin ertelenmesi.

-Kadının çalışmasına, para harcamasına (kişisel veya aile ihtiyaçları için) engel olmak.

"Evlilik sırasında anlaşmazlık konusu olan ekonomik problemler" sorusuna verilen cevaplar aşağıda özetlenmektedir:

-Faturaları kimin ödeyeceği, neye para harcanacağı, benim fazla tutumlu kabul edilmem, onun maaşı nereye harcanır pek bilinmezdi.

- Eski eşim çok para harcamayı seven bir insan olmamasına rağmen benim kendi ekonomik özgürlüğüm olduğu için çok fazla problem yaşamadım. Ancak, evlilik sırasında alınan gayrimenkullerin tamamı onun üzerine yapıldı. Ben de hiçbir zaman 'Neden benim üzerime değil' diye sorgulamadım.

- Önemli bir problem yaşamadım, maaşlarımızı ortak hesaba aktarıp harcama yapardık. Önce aileme ait bir dairede oturduk, daha sonra da babamın aldığı bana ait bir dairede yaşadık. En önemli sorun, çok uzun ve yoğun çalışma saatlerim nedeniyle (reklam sektörü) yaşandı, ama alttan alta ekonomik özgürlüğümün getirdiği özgüvenin ve ailemin olanaklarının, eşimin bilinç altında problemler yaratarak, başka konularda lüzumsuz tartışma, gereksiz suçlama ve eleştiri şeklinde bana yansıdığını düşünmüşümdür.

- Kadının kendi ekonomik özgürlüğüne sahip olması yürümeyen evliliği bitirmede kararın daha çabuk verilmesine yol açıyor, kadın ekonomik olarak kocasına bağımlıysa evlilik bu nedenle sürebiliyor.

- Evlilik sırasında eşler, birbirlerinden gelirlerini saklamak, ortak giderlerin manipülasyonla bir diğerine daha çok yüklenmesi, paranın yönetimi konusunda eşitlikçi davranılmaması, para yönetimi konusunda bilgisizlik; şeffaf ve dürüst olunmaması gibi problem yaşanabiliyor. Bazı boşanma türlerinde paranın aşırı artışı veya paranın aşırı yokluğu boşanmayı tetikleyebiliyor. Kadınları bilmiyorum ama erkekler kadına mümkün olduğunca az pay verilmesi konusunda çok dirayetli davranabiliyorlar. Parasız bırakma bir ceza yöntemi olarak kullanılabiliyor. Yıldırma politikasıyla evi terk etmek genellikle (eğitimli olanlar için olabilir) kadına düşüyor.

-Ailenin gerçek ekonomik gücünü saklama. Ekonomik yetersizlik izlenimi vererek endişe yaratma. Ailenin ve çocukların geleceği ile ilgili çok daha verimli kullanılabilecek varlıkları çarçur etme. Kendi bireysel zevkleri için kaynakları aile dışındaki kişilerle birlikte tüketme ve bu durumu içine sindirme. Ev giderlerinin, çocukların temel gereksinimlerinin, ağırlıklı olarak kadına yıkılması. Ailenin ve çocukların geleceği ile ilgili planlara ilgisiz kalma. Miras kalan ya da ortak edinilmiş varlıkların yönetiminde ve kullanımında tek başına yetkili olma isteği ve çocuklara gereken zamanda gereken desteği vermeme durumu.

-Erkeğin gereksiz harcamaları.

-Ortak bütçe olmaması, kendi gelir ve gideri ile ilgili paylaşımda bulunmaması, benim her türlü gelir ve giderime karışması, Kendi harcamalarının gerekli ve önemli olduğunu benim harcamalarımın savurganlık olduğunu iddia etmesi. Kardeşlerime ekonomik anlamda destek olduğumu iddia etmesi.

-Ev sahibi olmaya çalıştığımız dönemde ayrıldığım eşim, başka şehirde yüksek lisans, başka ülkede doktora yaptığı için bedelli askerlik yaptı. Onun yüksek lisans giderleri, yurt dışı masrafları, bedelli askerlik ücreti ve kooperatife düzenli ödemeler, geçim sıkıntısına neden oldu.

"Ekonomik problemlerin boşanma kararı alınmasındaki önemi ya da ağırlığı", sorusuna sekiz katılımcı pek önemli olmadığı, boşanma kararının başka nedenlerden kaynaklandığı şeklinde yanıt vermiştir. Katılımcılar, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek bir grup olduğundan bu durum normal karşılanmalıdır. Bununla birlikte katılımcılardan ikisi ekonomik problemlerin çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan biri bu durumu " Çok önemli yaşam standardını sürdürebilmek veya düşmemesi için" cümlesi ile ifade etmiştir. Diğeri ise "En büyük etken, ekonomik sorunlar başka sorunlara da neden oluyor" cümlesini kullanmıştır. Bir diğeri ise bu soruya verdiği yanıtta yaşadığı şiddeti aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

"Benim boşanmamda neden ekonomik problemler ekonomik şiddet değil ŞİDDET (vurgu katılımcıya aittir)... Ancak ben tek taraflı boşanma kararı aldıktan sonra, beni bana ait olan önemli bir dosyayı (doktora tezim) bilgisayarımdan silmekle tehdit ederek kararımdan vazgeçirmek için çabaladı. Kararımdan vazgeçmeyeceğimi anladığında ise bilgisayarımı evim ve tüm bana ait eşyalar karşılığında bana sattı. Bu da boşanma sonrası ekonomik şiddetin bir başka biçimiydi".

"Boşanma sırasında yaşanan ekonomik sorunlar" sorusuna verilen yanıtlar aşağıda sıralanmaktadır:

- Ev eşimin üstündeydi ve yarı hissesini onun belirlediği reel fiyat üzerinden almam için çok baskı yaptı. Evi başkasına satacağı durumda ödeyeceği bütün vergileri de bana ödetti. Evden ayrılması için bütün şartları kabul ettim. Ona ödediğim para için kredi çekmiştim. Şimdi maaşımın tamamı bankaya gidiyor. Çocuklar için gönderdiği meblağ çok az. Hayat standardı bir anda çok düştü. Oysa maaşım bana kalsaydı ya da bu kadarı gitmeseydi çok rahat yaşayabilirdik.

- Kendi ve çocuğumun yaşamının devamı için sürekli alınan geçimlik (nafaka) üzerine ve mal paylaşımında fikir birliğine varabilmekte yaşanan kandırmaca beyanlar sonunda uğradığım zararlar.

- Evlerin bölünmesi ile açığa çıkan eksiklerin giderilmesi konusu.

- Herhangi bir sorun yaşamadım. Sadece, ayrılmaya karar verdiğimiz zaman ev benim olduğundan ve eşimin evden ayrıldıktan sonra yasamayı planladığı babadan kalma evi müsait olmadığından, ev boşalana kadar 6 ay kadar aynı evde yaşamaya devam ettik.

-Boşanmanın maliyeti tarafımdan yüklenilmiştir. Yaşanılan ev terk edilmiş yeni düzen kurmanın maliyetine katlanılmıştır. Borçlanmak zorunda kalınmıştır. Çocuklar ekonomik anlamda olumsuz etkilenmişlerdir.

- Avukat ücretleri, ona vermek zorunda kaldığım evin borçları.

- Kooperatif evi, dört duvar verildi. Evin içini yakınlarımdan aldığım borç parayla yaptırdım.

- Mahkeme masrafları, evin ayrılmasından doğan ekstra ihtiyaçlar ve eşin ekonomik yardımı kesmesi sonucu her problem ile tek başına mücadele zorluğu.

- Kalan borçlar.

"Boşanma sonrasında yaşanan ekonomik sorunlar ve çözümleri" konusunda aşağıdaki yanıtlar verilmiştir:

-Uygun dilde konuştuğumda ona da makul gelirse eğer ortak çözüm bulabiliyorum.

- Nafakanın boşanırken yüksek tutulması ancak boşandıktan 4-5 ay sonra düşürülmesi.

- Ortak birikimimiz olmadığı için bir bölüşme durumu olmadı. Nafaka talep etmedim, kızımızın eğitim masraflarını yarı yarıya ödeme konusunda anlaştık, halen öyle devam ediyor. Kızım benimle yaşadığından, ekonomik olarak diğer yaşam giderlerini ben üstleniyorum. Son yıllarda ailemin olanaklarıyla ve kendi birikimimle ekonomik bir sıkıntı yaşamadığım için, harcamalar konusunda eski eşimle çok ince hesap yapmıyorum.

- Kendi çabamla sorunların üstesinden gelebildim.

-Özellikle yeni çıkan kanundan önce evlenen ciddi sorun yaşıyor ancak ben boşanmam sırasında ekonomik olarak eşimden çok kazandığımdan eşimden nafaka bile talep etmedim.

- Mal paylaşımında, mallarımızı çocuk üzerine aldık.

- Evi terk etme durumunda kalındığında yeniden düzen kurmak önemli bir mali yük getiriyor. Çocuklar da varsa bu gider daha da artıyor. Bu süreçte aile ve arkadaşların yardımı, borçlanma gibi çözümlerle mücadele gücü artırılmaya çalışılıyor.

- Yeni düzen kurulana kadar üç kez ev değiştirilmiş, taşınmanın maliyetine katlanılmıştır. Boşanma sonrası üçüncü yılda hala borç ödemeleri devam etmektedir. Yine de ayakta kalacak kadar gelir getiren bir mesleğin sahibi olmak geleceğe çok daha güvenle bakmakta etkili olmakta ve kendi gücünün farkına varmak hayatı daha anlamlı kılmaktadır. Boşanma sonrası ekonomik problemlerin çok yoğun hissedilmemesinde aileden kalan varlıkların yeni duruma uygun olarak etkin bir şekilde yönetilmesi etkili olmuştur. Daha az gelirle yeni hayatı düzenleme konusunda kardeşim ve annem madden ve manen yardımcı olmuştur.

- Benim boşanmam da "ne istiyorsa ver kurtul" en uygun çözüm yoluydu. YAŞASIN ÖZGÜRLÜK (vurgu katılımcıya aittir).

- Nafakanın zamanında ödenmemesi, geç ödenmesi. Benim ve çocuklarımın savurganlıkla suçlanmamız.

- Nafaka almadık. Babanın maddi ve manevi desteğinden uzak, tek başıma büyüttüm.

- Nafakayı hak etmeme karşın, ev bana kaldığı için hiç nafaka almadım. Doktoramı bitirince yakınlarımdan aldığım borcu kısmen ödedim. Tüketici kredisiyle oğlumun öğrenim masraflarını karşıladım. Ayrıldığım eşimin bedelli askerlik ücretini emekli ikramiyemle ödedim. Tüketici kredisi borcumu kardeşim ve ablam ödedi. Ben de onlara borcumu annemden kalan evden hissemi devrederek ödedim.

- Çocuk varsa çocuğun ihtiyaçlarının karşılanamaması ayrıca okul ihtiyaçlarının giderilememesi. Kadının ekonomik özgürlüğü yok ise ailesine bağımlı kalması ya da eşinden nafaka beklentisi. Devlet tarafından belirlenen nafakanın yetmemesi. Çözüm kadının mesleğinin olması halinde kendisini bu konuda yetiştirmesi ve ilerlemesi, yok ise çalışma hayatının içinde kendisine bir yer edinmesi gerekiyor. Ayrıca eşlerin boşandıktan sonra çocuklarını ihmal etmemeleri gerekiyor.

- Kalan borçlar (tarafımdan ve ailem tarafından ödenme) gerçek çözüm kadınların bütün harcamaları üstlenmemeleri. Boşanma sebebi ekonomik şiddet değilse de sizce neden kadınlar boşanma sonrası ekonomik olarak etkileniyor, en az etkilenme için öneriniz var mı? (Örneğin benim durumumda evlilik sırasında her türlü harcama benim hesabımdan yapıldığı için boşanma sonrası alıcılar beni buldular, kadınların anaçlığı nedeniyle evliliklerde birçok harcamayı kendi üstlerine almamanın ya da eşit almayı sağlamanın yolu var mı?).

"Boşanmanın çocuklar üzerinde yol açtığı ekonomik sonuçlar" sorusuna gelen yanıtlar ise ağırlıklı olarak çocukların yaşam standardının düştüğü yönündedir. Bunun dışında aşağıda sıralananlar da çocukların durumu ve anne ve babaların çocukları ve birbirleri ile iletişimi konusunda fikir vermektedir.

- Spora ya da dil kursuna gönderemiyorum, tatile benimle çıkamıyorlar. Yeme içmelerine kadar her şey kısıtlı.

-Daha önceki harcama kalemlerinde kısıtların oluşması, bunun yarattığı gerginlik ve hayal kırıklığı.

-Boşanma durumunda anne ve babayla birlikte yaşanılan zamanlara göre ekonomik olarak daha mağdur olduklarını, birlikte yaşamadıkları ebeveyn daha iyi koşullara sahip olsa da (ki bu bana göre daha çok baba oluyor) o koşullardan ekonomik olarak faydalanamadıklarını düşünüyorum.

- Ayrılık sonrası nafaka bağlandı. Ödeme konusunda sorun yaşamadık. Ancak, mesela eski eşim oğluma bir bot aldığı zaman nafakadan keserdi. Çocuğumuz küçükken eline nafaka harici para (sanırım benim işime yarayacağını düşündüğü için) vermezdi, kendisi büyüyüp bilinçlendikten sonra vermeye başladı.

- Eskisi kadar özgür yaşayamıyor, boşanma sonrasında sahip olduğu kredi kartının babası tarafından geri alınması hayal kırıklığı yaşattı ancak çabuk toparlandı. Sonuçta bir an önce kendi ayakları üzerinde durmanın önemini bir kez daha anlamış oldu. Var olanla yetinmesini biliyor. Üniversite son sınıfta, ekonomik bağımsızlığını kazanmasına az kaldı.

-Kızımın babası, boşandıktan sonra sadece ilk yıllarda nafaka yardımı yapmış daha sonraki yıllarda herhangi bir nafaka yardımında bulunmamıştır. Kızımın bütün maddi ihtiyaçları benim ve ailem tarafından karşılanmıştır. Öğrencilik döneminde yaşadığımız maddi zorluklarla babası herhangi bir şekilde ilgilenmemiş ve fayda sağlamamıştır. Ekonomik olarak güçlü olmasaydım kızımı okutmakta güçlük çekebilir ve ona gerekli eğitimi sağlayamazdım.

Sonuç ve Öneriler

Bulgular ve tartışma bölümünde sosyo-ekonomik açıdan güçlü 16 boşanmış kadın katılımcının yaşadıkları evlilik deneyiminden geride kalan duygular ve yaşanmışlıklar paylaşılmıştır. Çoğunluk şu anda maddi açıdan büyük bir problem yaşamamaktadır. Dördü boşanma sonucunda ortaya çıkan borçlanma gereği ve buna bağlı olarak yaşanan ciddi refah kaybı ile savaşmaktadır. Bununla birlikte sahip oldukları meslekler ve gelir elde etme gücü ekonomik problemlerle yakın bir gelecekte baş etmelerine izin verecektir. Şu anda bizim konumuz olmayan manevi kayıplar ise bir şekilde küllenecek hayat devam edecektir.

Verilen yanıtlardan sosyo-ekonomik açıdan güçlü olsalar da ekonomik şiddetin kılık değiştirmiş biçimlerine hedef oldukları anlaşılmaktadır:

Aralarında; “Elde ettikleri geliri özgürce kullanamayanlar vardır. İş hayatına atılması engellenmek istenenler vardır. Erkeğe göre ekonomik anlamda daha güçlü olduğu için içten içe eşinin tepkisini çektiğini hissedenler vardır. Yıllarını verdiği evlilik birliğinin sona ermesi ile birlikte eski eşin mal kaptırmama telâşı karşısında şaşkına dönenler vardır. Uzun süren evlilikler için harcanmış olan emeğin bir kalemde hiçe sayıldığını görenler, hatta böyle bir emek harcandığının pek de farkında olunmadığının yeni farkına varanlar vardır. Uzun süren bir yıldırma çabasının sonunda evini terk emek zorunda kalanlar ve yeni bir düzen tutmanın tüm yükünü taşıyanlar vardır. Evini terk etmeyip eski düzenini koruma başarısını gösterenler arasında nafakadan vaz geçenler, çocukları ile birlikte yaşamaya devam ettiği evinin yarı değerini aşırı borçlanarak eski eşe ödemek gibi fedakârlıklara katlananlar vardır. Eski eşin bireysel gereksinimlerini karşılamak için alınan kredi borçlarını boşandıktan sonra halâ ödemeye devam edenler vardır. Mal paylaşımında yalan dolanla aldatılıp hakkından azına razı olmak zorunda kalanlar vardır. Savaşmaktan yılıp ne istiyorsa ver kurtul deyip kendini kurtaranlar ve yaşasın özgürlük diye yüksek sesle bağıranlar vardır”.

Yukarıda sözü edilen ekonomik şiddetlerin mağduru olsalar da bu kadınlar yine de hayatı özgürce yaşama gücünde olduklarını ispatlamış, kendi ayakları üzerinde durabilen, kendilerine verilen zamanı bilinçli bir birey olarak yaşama kararında olan, şanslı kadınlardır. Şanslıdırlar çünkü her biri geçerli bir mesleğin sahibi üniversite mezunu kadınlardır. Şanslıdırlar çünkü kendilerini ruhsal ya da bedensel olarak huzursuz eden ortamlardan kurtulma kararı almış ve başarmışlardır. Kısa dönemde zorluklar karşısında tökezleseler de uzun dönemde kendi yollarını çizme gücünde ve yeteneğinde olduklarını ispatlayacaklardır.

Boşanmış olup da yukarıda sözünü ettiğimiz grup kadar şanslı olmayan kadın sayısı çok daha fazladır. Boşanma, sadece kadın için değil erkek için de zorluklarla dolu bir süreçtir. Bu süreçte anne, baba ve çocuklar olmak üzere tüm aile bireyleri zarar görmekte, olumsuz etkilenmektedirler. Evlilik birliğinin saygı ve sevgi içinde ömür boyu sürebilmesi herkes için istenilir olandır. Ancak bu birliğin her koşulda sürdürülebilir olamayacağı da kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

Evlilik birliği bozulduğunda, sosyo-ekonomik anlamda araştırmanın katılımcıları kadar güçlü olmayan kadınların problemleri çok daha fazladır. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük ve emek piyasasına dâhil olma gücünden yoksun olan boşanmış kadınların problemlerinin çözümü için devlet ve sivil toplum gücünün işbirliği içinde olması gereklidir.

Geleneksel değerlerin ağırlıklı olarak varlığını sürdürdüğü toplumlarda, boşanmış kadınların toplumsal yaşamın dışına itilmesi yaygın bir davranış kalıbıdır. Boşanmış kadınlara ön yargı ile bakan işverenler, eski kocasından dolayı huzursuzluk çıkabilir endişesi ya da işyerinden birilerini ayartabilir düşüncesi gibi haksız nedenlerle kadınların önüne kolaylıkla engel koyabilmektedirler. Bu tür ön yargılarla mücadele edilmesi gerekmektedir.

Kadınların karşı karşıya oldukları problemler aileden başlamaktadır. Problemler, toplum içinde yapısal dönüşümlerin yaşanması gerektiğine işaret etmektedir. Toplum yapısı kadın ve erkek gözü ile insanlık için yeniden inşa edilmelidir. Bir toplumun en değerli varlığı olan çocuklar, anne ve baba arasındaki anlaşmazlıklar nedeni ile hayal kırıklığına uğratılmamalı, eski yaşam standartlarını koruyabilmeleri için anne de baba da görevlerini bilmelidirler. Çocukların geleceği konusunda anne ve babaya düşen görevlerin etkin bir şekilde yürütülmesi devlet eli ile denetlenmeli ve desteklenmelidir. Çocukların bakımını yüklenen tarafın koşulları vergi indirimleri, kredi kolaylıkları, istihdam olanakları gibi devlet politikaları yaratarak iyileştirilmeli ve takip edilmelidir.

Devlet ve sivil toplum gücünün etkin politikalar üretebilmesi için toplumda var olan farklı aile yapıları içinde yaşananlar araştırılmalıdır. Sosyo- ekonomik düzey, medeni durum gibi değişkenler açısından farklı gruplar ele alınarak kıyaslamalı çalışmalar yapılmalı, her grubun kendine özgü problemlerinin farkına varılmalı ve çözüm üretilmelidir.

KAYNAKLAR

Acar, F. (2010). "Kadınlara Yönelik Şiddetle Mücadele İçin Yeni Bir Avrupa Konseyi Sözleşmesi: Kapsam ve İçerik", 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Değişim ve güçlenme, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Altınay, A.G; Arat, Y. (2008).Türkiye'de Kadına Yönelik şiddet, Punto, İstanbul.

Berktay, F. (2004). "Giriş: Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği İçin Köprüler Kurmak" Türkiye'de ve Avrupa Birliğinde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, der. Fatmagül Berktay, KA-DER, Ankara.

Creswell, J.W. (2005). Educational Research (Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research), N.J: Pearson, Merrill, Prentice Hall.

Kerestecioğlu, İ.Ö. (2004). "1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi" Türkiye'de ve Avrupa Birliğinde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, der. Fatmagül Berktay, KA-DER, Ankara.

Kerestecioğlu, İ.Ö. (2004). "Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu: kazanımlar ve Sorunlar" Türkiye'de ve Avrupa Birliğinde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, der. Fatmagül Berktay, KA-DER, Ankara.

Mc Luhan, M. (1964). Understanding Media, London: Routledge.

"Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi, Pekin Deklarasyonu ve Eylem platformu" KSSGM. (2003) Ankara.

Dünya Sağlık Örgütü, "World Report on Violence and Health", Cenevre, 2002, www.who.int/violence.

Hürriyet Gazetesi, 9.03. 2012.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

SEÇİLMİŞ AVRUPA ÜLKELERİNDE MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: ŞANS KISITLI VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE BİR UYGULAMA

Erhan DEMİRELİ
Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Aslı Yüksek ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

ÖZET: Ülkelerin etkinliklerinin ölçülmesinde de kullanılan veri zarflama analizi (VZA), aynı girdileri kullanarak aynı çıktıları üreten ve homojen olan karar verme birimlerinin (KVB) etkinliklerinin ölçülmesinde faydalanılabilen çok kriterli bir karar verme yöntemidir. VZA modelleri ilk çıkışı itibariyle deterministik olmasına karşın sonraki yıllarda, üretim sürecindeki çeşitli belirsizliklerin ya da modelde kullanılan değişkenlerin ölçümünde ortaya çıkabilecek hataların da analizlere dahil edilmesini olanak sağlayacak şekilde stokastik VZA modelleri de ortaya konmuştur. Çalışmada literatürde yer alan stokastik VZA modellerinden biri olan şans kısıtlı VZA (CCDEA) modeli kullanılarak 13 Avrupa ülkesinin makroekonomik performanslarını ortaya koyan etkinlik değerleri hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar deterministik VZA modelinin sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, stokastik değişkenlik arttıkça etkinlik skorlarının da arttığını ve etkin olan ülke sayısının da buna bağlı olarak artış gösterdiğini ortaya koymuştur. Deterministik model ve şans kısıtlı VZA modeliyle elde edilen sonuçlar arasında istatistiksel olarak da anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik Performans, Veri Zarflama Analizi, Şans Kısıtlı Veri Zarflama Analizi, Etkinlik

MACROECONOMIC PERFORMANCE MEASURING IN SELECTED EUROPEAN COUNTRIES: AN EXAMINATION WITH CHANCE CONSTRAINED DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

ABSTRACT: Data envelopment analysis (DEA) that can also be used to measure the efficiency of countries, is a multi-criteria decision making method which can be utilized to measure the efficiency of homogenous decision making units (DMUs) producing same outputs using same inputs. Although the DEA models had been deterministic in nature, in the subsequent years after the origin of the method stochastic DEA models were introduced, which enable the inclusion of a variety of uncertainties in the production process and possible measurement errors related to the variables used in the model. In this study the efficiency scores presenting the macroeconomic performance of 13 European countries had been calculated by using the chance constrained DEA (CCDEA) model, is one of the stochastic DEA models in the literature, and the results had been compared with the results of the deterministic DEA model. The obtained results had indicated that the efficiency scores had been increasing as the stochastic variability increased and depending on this the number of efficient countries had showed increase. It is determined that there was also statistically significant difference among the results obtained through the deterministic and chance constrained DEA models.

Keywords: Macroeconomic Performance, Data Envelopment Analysis, Chance Constrained Data Envelopment Analysis, Efficiency

GİRİŞ

Ülke ekonomilerinde meydana gelen iyileşmelerin temel göstergeleri makro ekonomik verilerdir. Bu temel göstergelerin oluşum etkenlerinden birisi ise serbest piyasa ekonomileri ve küreselleşmedir. Makro ekonomik veriler aracılığıyla yerel yatırımcılar içinde bulundukları ekonomik süreçleri daha iyi algılayabilmekte, yabancı yatırımcılar ise sözkonusu ülke hakkında kaynakların etkin kullanımından, çeşitli yatırım fırsatlarının değerlendirilmesine kadar birçok bilgi edinmektedirler. Bu anlamda etkin kaynak kullanımı ve bunun ülkenin ekonomik ve sosyal yaşantısına yansımalarının ölçümü önem arz etmektedir.

Ülkelerin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesinde uygulanan yöntemlerden biri de etkinlik ölçümünde kullanılan Veri Zarflama Analizi (VZA)'dir. VZA benzer özellikler taşıyan diğer bir ifadeyle homojen olan ve de aynı girdileri kullanarak aynı çıktıları ortaya koyan karar verme birimlerinin (KVB) göreli etkinliklerinin ölçümünde kullanılabilen bir çok kriterli karar verme tekniğidir. VZA ilk olarak Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) tarafından 1978 yılında yapılan çalışmayla ortaya konmuştur ve yöntem üretim sınırı kavramına dayanmaktadır. VZA ile gözlem kümesindeki KVB'lerin göreli etkinlikleri hesaplanabilmekte ve buradan hareketle girdi ve çıktı değişkenlerinde yapılabilecek olası iyileştirmeler de referans KVB kümesinden hareketle belirlenebilmektedir. İlk olarak kar amaçlı olmayan kurumların göreli etkinliklerinin ölçülmesine yönelik yapılan çalışmaların ardından sonraki yıllarda VZA'nın başta bankacılık, eğitim ve sağlık sektöründeki kurumların ve işletmelerin etkinlik ölçümü olmak üzere birçok farklı alanda uygulandığı görülmektedir.

Deterministik özellik taşıyan diğer bir ifadeyle analizde kullanılan girdi ve çıktı verilerinin tümünün tam ve doğru olduğu varsayımına dayanan CCR modelinin yanı sıra literatürde ilk olarak Land vd. (1993) tarafından ortaya konmuş olan şans kısıtlı (chance-constrained) VZA (CCDEA) modellerinin de yer aldığı görülmektedir. CCDEA modeli ile belirsizlik unsurunun da etkinlik analizlerine dahil edilmesi mümkün olmaktadır.

Çalışmada VZA ile, literatürdeki uygulamalardan yola çıkarak belirlenen girdi ve çıktı değişkenlerini kullanarak, seçilmiş Avrupa ülkelerinin 2005-2011 yıllarına ilişkin makroekonomik performansları incelenmiş ve öncelikle CCR etkinlikleri hesaplanmıştır. Ele alınan ülkelerin etkinlikleri belirsizliği de dikkate alan ve stokastik VZA modellerinden biri olan şans kısıtlı VZA (CCDEA) modeli kullanılarak da hesaplanmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde çalışmada kullanılan CCDEA modellerinin uygulandığı çalışmalara ilişkin literatür taramasına yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde çalışmada sonuçları karşılaştırılacak olan CCR ve CCDEA modellerinin teorik yapısı ortaya konmuştur. Son bölümde ise seçilmiş Avrupa ülkelerinin etkinlik analizine ilişkin uygulamaya yer verilmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Charnes-Cooper-Rhodes tarafından ortaya konan CCR modellerinde VZA'da kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin veriler deterministiktir. Öte yandan literatürdeki çalışmalar arttıkça birçok araştırmacının değişkenlerin ölçümünde ortaya çıkabilecek hataları da ele alabilmek amacıyla stokastik unsurları da modele dahil etmek üzere çalışmalar yaptığı görülmektedir. Yapı itibariyle üretim ilişkileri de çoğunlukla stokastik nitelik taşımaktadır. Örneğin tarımda hava koşullarının tam olarak tahminlenememesi girdi-çıktı arasındaki ilişkileri stokastik hale getirmektedir. İmalat sanayinde de çıktıların kalitesinde farklılıklar ortaya çıkabilmektedir (Land vd., 1993: 541). Deterministik VZA modelleri bu tür belirsizliklerin modele dahil edilebilmesine imkan vermemektedir. Öte yandan etkinliği ölçülen KVB'lerin girdi-çıktı değişkenlerinde ve bu süreçte ortaya çıkabilecek belirsizlikleri ele almak üzere stokastik VZA modelleri kullanılabilmektedir. Girdi ve çıktılarda olabilecek çeşitli belirsizlikleri VZA modellerine dahil edebilmek amacıyla şans kısıtlı VZA (CCDEA) modeli ilk olarak Land vd. (1993) tarafından ortaya konmuştur.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ülke etkinliğinin veri zarflama analizi ile incelendiği şu çalışmalara ulaşılmıştır. Lovell (1995) çalışmasında 10 Asya ülkesinin 1970-1988 dönemindeki etkinliklerini değerlendirmiş ve veri zarflama analizinde GSYİH büyüme oranı, istihdam oranı, ihracat/ithalat oranı ve de fiyat istikrarı çıktı değişkenlerini kullanmıştır. Golany ve Thore (1997a) ülkelerin sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal etkinliklerini de değerlendirmek için 1970-1985 yıllarına ilişkin 72 ülke verisini kullanarak 4 çıktı ve 3 girdi değişkeni ile veri zarflama analizinden faydalanmıştır. Çalışmada ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında da etkinlik skorları hesaplanmıştır. Golany ve Thore (1997b) çalışmasında ise aynı değişkenleri kullanarak 74 ülkenin etkinliğini değerlendirmiş ayrıca konik oran (cone ratio) kısıtları, ülkelere ilişkin kategori kısıtları ve de hedef kısıtlarıyla da etkinlik değerlerini hesaplamıştır. OECD ülkeleri için alternatif bir veri zarflama modeli ortaya koyan Emrouznejad (2003) çalışmasında üretim etkinliğini gösteren istihdam ve sermaye büyüklüğünü girdi olarak kullanmıştır. Ramanathan (2006) çalışmasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin performanslarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Tan ve Hooy (2007) çalışmalarında bilgi tabanlı ekonomiye geçiş etkinliğini veri zarflama analizi modelini kullanarak Doğu Asya ülkeleri için ölçmüştür. Karabulut vd. (2008) çalışmalarında Avrupa Birliği Üyesi ülkeler ile Türkiye'nin ekonomik performanslarını veri zarflama analizi modeli ile karşılaştırmışlardır. Çalışmada cari fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasıla değerleri çıktı olarak kullanılırken, istihdam ve gayri safi sermaye oluşum değerleri de girdi olarak kullanılmıştır. Hsu vd. (2008) 2004 yılı verileriyle 50 ülkenin ekonomik performans boyutlarındaki etkinliğini hükümet ve işletmelerin performans boyutlarıyla altyapı gelişmişlik düzeyini yansıtan boyutları girdi

olarak kullanarak değerlendirmiştir. Mohamad (2011) çalışmasında OIC üyesi ülkeler için veri zarflama analizi gerçekleştirmiş, çalışmada Gayrisafi Yurt İçi Hasılanın (GSYİH) bir yüzdesi olarak devlet harcamalarını girdi olarak kullanmıştır. Aynı çalışmada çıktı değişkeni olarak ise GSYİH'daki büyüme yüzdesi çıktı değişkeni olarak seçilmiştir.

Şans kısıtlı VZA modeli (CCDEA) ile ise ülke etkinliğinin değerlendirildiği hiçbir çalışma bulunamamıştır. Öte yandan Land vd. (1993) tarafından ortaya konan CCDEA modelinin uygulandığı şu çalışmalar olduğu görülmektedir. Fethi vd. (2001) Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankaların finansal performanslarının stokastik veri zarflama analizi ile finansal performanslarının ölçülmesinde ve Chen (2002) çalışmasında veri zarflama analizi ve stokastik öncü göstergeler ile Taiwan'da banka etkinliğinin ölçülmesinde CCDEA modelini kullanmışlardır. Talluri vd. (2006) bayilerin tedarikçi riski performansının ölçülmesinde, Shang vd. (2010) çalışmalarında stokastik veri zarflama analizi ile otel işletmeleri için etkinlik ölçümlemesinde, Gedik (2010) demirçelik ve demir alaşımları imalatı sektöründe stokastik veri zarflama ile etkinlik ölçülmesi için gerçekleştirdiği çalışmasında, Turgutlu (2010) ise Türkiye'de sigortacılık sektöründe tam bilgi ve belirsizlik altında etkinlik analizinin gerçekleştirilmesi için hazırladığı çalışmada stokastik veri zarflama analizinden yararlanmış ve Land vd. (1993)'nin çalışmalarında kullandığı modeli esas almıştır.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN VZA MODELLERİ

VZA ilk kez CCR modeli ile ortaya konmuştur ve bu model ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımı ortadan kaldıran BCC (Banker-Charnes-Cooper) modeli ise 1984 yılında geliştirilmiştir ve model teknik ve ölçek etkinliğini ayrı ayrı ölçebilmektedir. Her iki modelde de veriler deterministik nitelik taşımaktadır. Girdi ve çıktılardaki değişkenlikleri modele dahil edebilmek amacıyla stokastik VZA modellerine yönelik olarak yapılan ilk çalışma ise 1993 yılında yayınlanan ve Land vd. tarafından gerçekleştirilen Şans Kısıtlı Veri Zarflama Analizi (CCDEA) çalışmasıdır. Çalışmada CCR ve CCDEA modellerinin sonuçları karşılaştırılacağından bu bölümde uygulamada kullanılacak olan VZA modellerinin teorik yapısına yer verilmektedir.

CCR Modeli

Charnes-Cooper-Rhodes tarafından 1978 yılında ortaya konan ve VZA modellerinden ilki olan CCR modelinde incelenen her bir KVB için etkinlik değeri, analizde yer alan çıktıların ağırlıklandırılmış toplamının girdilerin ağırlıklandırılmış toplamına oranı ile elde edilmektedir. Modelde amaç bu etkinlik değerini maksimize etmektir. Modelin kısıtlarını ise bu etkinlik değerinin tüm KVB'ler için 1 ya da daha az olması koşulu ile girdi ve çıktı değişkenlerinin ağırlıklarının pozitif olması koşulu oluşturmaktadır. u_r r çıktısının ağırlığını, v_i i girdisinin ağırlığını, y_{rj} ve x_{ij} değişkenlerinin j.KVB'nin r çıktısı miktarı ile i girdisi miktarını ve de h_0 incelenen KVB'yi göstermek üzere CCR kesirli programlama modeli aşağıdaki şekilde yazılmaktadır (Charnes vd., 1978: 430):

Maksimum $$h_0 = \frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{r0}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{i0}}$$

Kısıtlar: $$\frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij}} \le 1 \qquad (j = 1, \ldots n)$$

$$u_r, v_i \ge 0 \quad (r = 1, \ldots, s; \quad i = 1, \ldots, m) \tag{1}$$

Yukarıda yer alan kesirli programlama modeli Charnes-Cooper dönüşümüyle bu modele eşdeğer olan doğrusal programlama modeline dönüştürülmektedir. Doğrusal programlama modelinde, kesirli programlama modelindeki u ve v değişkenlerinin yerini μ ve ν değişkenleri almaktadır. Bu doğrultuda her bir KVB için aşağıda yer alan model oluşturulmaktadır (Cooper vd., 2011: 9):

Maksimum $z = \sum_{r=1}^{s} \mu_r y_{r0}$

Kısıtlar: $\sum_{r=1}^{s} \mu_r y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} \nu_i x_{ij} \leq 0 \quad (j = 1, \ldots n)$

(2)

$$\sum_{i=1}^{m} \nu_i x_{i0} = 1$$

$$\mu_r, \nu_i \geq 0 \quad (r = 1, \ldots, s; \; i = 1, \ldots, m)$$

Her bir KVB için oluşturulan doğrusal programlama modelinin çözümüyle KVB'lerin göreli etkinlik skorları hesaplanmaktadır. Amaç fonksiyon değeri 1 ise ele alınan KVB %100 etkin olarak nitelendirilmektedir.

(2) ile verilen CCR doğrusal programlama modelinin duali ise aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Cooper vd., 2011: 9). Primal model çarpan modeli, dual model ise zarflama modeli olarak da adlandırılmaktadır.

Minimum θ

Kısıtlar: $\sum_{j=1}^{n} x_{ij} \lambda_{ij} \leq \theta \, x_{i0} \quad (i = 1, \ldots, m)$

(3)

$$\sum_{j=1}^{n} y_{rj} \lambda_j \geq y_{r0} \quad (r = 1, \ldots, s)$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad (j = 1, \ldots, n)$$

Etkin olmayan bir KVB için doğrusal programlama modeli çözüldüğünde (primal ya da dual) bu KVB için hesaplanan dual değişken λ değeri 0 olurken gözlem kümesindeki etkin KVB'lerin dual değişken değeri pozitiftir. Etkin olan bu KVB'ler etkin olmayan KVB için referans setini oluşturmaktadır. diğer bir ifadeyle etkin olmayan KVB'nin etkin sınıra ulaşmak için girdilerini ne kadar azaltması ya da çıktılarını ne kadar arttırması gerektiğini belirlemek için referans alması gereken KVB veya KVB'ler bu dual değişkenleri pozitif değer alan etkin KVB'lerdir. Referans kümesindeki KVB'lerden hareketle etkin olmayan KVB için girdi ve çıktılara ilişkin hedef değerler, bu değerler kullanılarak da etkin sınıra gelmek için gerekli olan iyileştirme oranları hesaplanmaktadır (Tütek vd., 2012: 241).

Şans Kısıtlı VZA Modeli (CCDEA)

Girdi ve çıktılardaki belirsizlikler VZA modeline dahil edilirken Charnes ve Cooper (1958, 1959, 1962, 1963) tarafından ortaya konan şans kısıtlı programlama yaklaşımı kullanılmaktadır. Bu yöntem, çok sık olmamakla birlikte, kısıtların ihlal edilebildiği durumları da ele alabilecek şekilde geliştirilmiştir. Deterministik VZA'da tüm gözlemlerin etkinlik sınırının yalnızca bir tarafında yer alması gerekmektedir. Stokastik model ise gözlemlerin bu sınır etrafında stokastik olarak değişebilmesine fakat yine de büyük bir çoğunluğunun sınırın yalnız bir tarafında olmasına imkan vermektedir (Land vd., 1993: 542). Literatürde belirsizlikleri VZA'ya dahil etmeye yönelik farklı stokastik VZA modelleri bulunmaktadır. Diğer modellerin de çeşitli avantaj ve dezavantajları olmakla birlikte Land vd. (1993) tarafından ortaya konan şans kısıtlı veri zarflama analizi modelinin, etkinliği ölçülen KVB'lerin girdi ve çıktılarına ilişkin çeşitli belirsizlikleri uygun, doğru ve kolay bir şekilde analizlere dahil edebilen bir yaklaşım olduğu görülmektedir (Talluri, 2006: 215). Çalışmada da ülkelerin makroekonomik performansları, girdi ve çıktı değişkenlerindeki belirsizlikleri de analiz edebilen CCDEA modeli kullanılarak ölçülecektir.

CCDEA modelinde kullanılan notasyon aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Land vd., 1993: 543):

$i, j = 1,...,I$	Etkinliği ölçülecek KVB'lerin kümesi
$m = 1,..., M$	VZA'da kullanılan girdi değişkenleri
$n = 1,..., N$	VZA'da kullanılan çıktı değişkenleri
$X = [x_{mi}]$	KVB'lere ilişkin girdi matrisi
$Y = [y_{ni}]$	KVB'lere ilişkin çıktı matrisi
X^m	X 'in satır vektörü
Y^n	Y 'nin satır vektörü
$X_0 = [x_{m0}]$	İncelenen KVB'nin girdilerinin sütun vektörü
$Y_0 = [y_{n0}]$	İncelenen KVB'nin çıktılarının sütun vektörü
θ	Radyal girdi daralma (azalma) faktörü (etkinlik ölçüsü olarak kullanılacaktır)
$\lambda = [\lambda_i]$	KVB yüklerinin sütun vektörü (incelenen KVB için "en iyi uygulama"yı belirler)

Modelde KVB'lere ilişkin girdi matrisinin (X) önceden belirlendiği yani deterministik olduğu ve çıktı matrisinin (Y) ise rassal olduğu varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle $x_{mi}, i = 1,...,M$ girdilerine bağlı olarak $y_{ni}, n = 1,...,N$ çıktılarının normal dağıldığı varsayılmaktadır. Modeldeki normal dağılım varsayımı Gauss-Markov teoremine dayanmaktadır.

CCDEA modelinde optimal radyal daralma faktörü θ , girdilere uygulanmaktadır. İncelenen KVB için girdi-çıktı vektöründen (X_0, Y_0) başlayarak en çok daralan $\theta^* X_0$ girdisine sahip $\theta^* X_0, Y_0$ vektörü elde edilmektedir. CCDEA modelinde KVB'lerin sadece çok küçük bir kısmının (örneğin %5 - başka değerler de kullanılabilir) en iyi uygulamadan daha iyi bir performans gösterebileceği varsayılmaktadır. Bu varsayımlar doğrultusunda CCDEA modeli aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Land vd., 1993: 543):

Minimum θ

Kısıtlar: $\Pr ob(Y^n \lambda \le y_{n0}) \le 0{,}05 \quad (n = 1,\ldots,N)$ (4)

$\theta x_{m0} \ge X^m \lambda \quad (m = 1,\ldots,M)$

θ işareti kısıtlanmamış, $\lambda \ge 0$

(4) ile verilen CCDEA modeli ile iki kısıt kümesi altında, radyal daralma faktörü θ minimize edilmektedir. Bu iki kısıt kümesinden ilkinde yer alan kısıtlar, gözlemlenen çıktı düzeylerinin en iyi uygulamayı sıklıkla geçmemesi gerektiğine ilişkin şans kısıtlarıdır. En iyi uygulama, gözlem kümesindeki tüm KVB'ler içinde en iyi performans gösteren KVB'lerdir ve tüm KVB'lerin sadece 0,05 ya da daha azı en iyi uygulamadan daha iyi performans gösterecektir. İkinci kısıt kümesindeki kısıtlar ise girdilere ilişkin kısıtlardır ve bu deterministik kısıtlar en iyi uygulamaya sahip KVB'lerin θX_0 'dan daha fazla miktarda girdi kullanamayacağını göstermektedir. (4)'de gösterilen CCDEA modelinde girdiler deterministik özellik taşımaktadır. Modeldeki ikinci kısıt seti $\Pr ob(\theta x_{m0} \le X^m \lambda) \le 0{,}05 \ (m = 1,\ldots,M)$ biçiminde yazılarak girdiler de stokastik biçime dönüştürülebilmektedir.

CCDEA modeli kesinlik eşleniğine dönüştürüldüğünde; *E* beklenen değeri, σ standart sapmayı ve 1,645 değeri de standart normal dağılımda 0,05 için *z* değerini göstermek üzere aşağıdaki şekilde yazılmaktadır (Land vd., 1993: 544). 0,05 değeri dışında bir değer kullanıldığında *z* değerinin de değişeceği unutulmamalıdır.

Minimum θ

Kısıtlar: $E(Y^n\lambda - y_{n0}) - 1{,}645\sigma \geq 0 \qquad (n = 1,\ldots,N)$

(5)

$$\theta\, x_{m0} \geq X^m\lambda \geq 0 \quad (m = 1,\ldots,M)$$

θ işareti kısıtlanmamış, $\lambda \geq 0$

(5)'de yer alan ve $(Y^n\lambda - y_{n0})$ 'ın standart sapmasını gösteren σ ise aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$\sigma = \left\{ \sum_{i=1}^{i=I} \sum_{i=1}^{i=I} \mu_i \mu_j Cov(y_{ni}, y_{nj}) \right\}^{0,5}$$

(6)

Standart sapma formülünde *Cov* kovaryansı göstermekte ve $i = 1,..., I$, $i \neq 0$ için $\mu_i = \lambda_i$ ve de $i = 0$ için de $\mu_i = (\lambda_0 - 1)$ olmaktadır.

Land vd. (1993: 545), θ 'nın alabileceği değerler için üç durumun olası olduğunu belirtmiştir:

(1) $\theta^* < 1$ olması ya da $\theta^* = 1$ fakat optimal çözümde bazı kısıtlarda boşluk kalması: Bu durumda ele alınana KVB, CCDEA etkin olmayan veya alt-etkin (subefficient) olarak nitelendirilmektedir.

(2) $\theta^* = 1$ olması ve optimal çözümde tüm kısıtların boşluk kalmaksızın sağlanması: Bu durumda ele alınan KVB, CCDEA etkin olarak nitelendirilmektedir.

(3) $\theta^* > 1$ olması: Sıklıkla karşılaşılmayan ve gözlemlerin etkin sınırın üzerinde kalması halinde ortaya çıkabilen bu durumda KVB, CCDEA aşırı etkin (hyperefficient) olarak nitelendirilmektedir.

Land vd. (1993: 546), Charnes vd.'nin 1981 yılında devlet okullarındaki eğitimi desteklemek amacıyla yapılan bir eğitim programında yer alan okulların etkinliğini değerlendirmek için yaptıkları çalışmanın verilerini kullanarak CCDEA modelinin uygulanabilirliğini göstermiştir. Bu veriler kullanılarak model uygulanırken, modelin diğer varsayımlarına ek olarak aşağıdaki varsayımlar da eklenmiştir:

$$E(y_{ni}) = y_{ni}$$

$$Cov(y_{ni}, y_{nj}) = 0, \text{ tüm } n \text{ ve } i \neq j \text{ için}$$

(7)

$$Var(y_{ni}) = c^2$$

Yukarıda (7)'de yer alan varsayımların da eklenmesiyle çalışmada aşağıdaki CCDEA modeline ulaşılmıştır:

Minimum θ

Kısıtlar: $Y^n\lambda - y_{n0} - 1{,}645\sigma \geq 0 \qquad (n = 1,\ldots,N)$

(8)

$$\theta\, x_{m0} \geq X^m\lambda \geq 0 \quad (m = 1,\ldots,M)$$

θ işareti kısıtlanmamış, $\lambda \geq 0$

Yukarıda yer alan CCDEA modelindeki standart sapma ise $i = 1,...,I$, $i \neq 0$ için $\mu_i = \lambda_i$ ve de $i = 0$ için de $\mu_i = (\lambda_0 - 1)$ olduğundan aşağıdaki şekilde yeniden yazılabilmektedir:

$$\sigma = c\left(\sum_i \lambda_i^2 - 2\lambda_0 + 1 \right)^{0,5} \quad (9)$$

Standart sapma formülünde yer alan *c* sabiti, her çıktı değişkeninin ortalama seviyesinin her KVB içindeki standart sapmasıdır. Land vd. (1993: 547) bu değerin 1'den küçük olması gerektiğini belirtmiş ve çeşitli *c* değerleri için CCDEA modeliyle etkinlik skorlarını hesaplamıştır. Elde edilen sonuçlara göre *c* sayısı büyüdükçe yani 1'e yaklaştıkça çıktıların stokastik değişkenliği arttığından çıktılar için sınırın dışında yer alınabilecek alan da genişlemektedir. Bu nedenle de etkinlik skorları da artmakta ve 1'e yaklaşmaktadır. Yapılan çalışma sonuçları ayrıca *c* değeri sabit kaldığında, şans kısıtları için tolerans düzeyini gösteren ve modelde 0,05 olarak belirlenen değerin azaltılması durumunda da etkinlik skorlarının 1'e yaklaştığı belirlenmiştir. Tüm bu sonuçların yanı sıra CCDEA modeliyle elde edilen etkinlik skorlarının deterministik veri zarflama analizi modelleriyle elde edilen skorlardan daha yüksek olduğu da gözlenmiştir. Bu da CCDEA modeliyle çıktı değerlerinin sınırı aşmasına sıklıkla olmasa da izin verildiğinden deterministik modellerdekinden daha yumuşak ya da aşılabilir bir sınır belirlenmesinden kaynaklanmaktadır.

AVRUPA ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK ETKİNLİĞİNİN CCR VE ŞANS KISITLI VZA (CCDEA) MODELLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı CCR modeli ve şans kısıtlı VZA (CCDEA) modelleri kullanılarak seçilmiş Avrupa ülkelerinin makroekonomik performanslarının incelenmesi ve modellerle elde edilen sonuçların karşılaştırılmasıdır. Bu doğrultuda belirlenene Avrupa ülkelerinin etkinlikleri şans kısıtlı olmayan temel VZA modellerinden CCR modeli ile ve de ilk olarak Land vd. (1993) tarafından ortaya konan ve önceki bölümde anlatılan şans kısıtlı VZA (CCDEA) modeli ile ölçülmüştür.

Ülke etkinliklerini değerlendirmek için girdi ve çıktı değişkenlerini belirlemek amacıyla literatürdeki çalışmalar incelendiğinde CCDEA modelinden faydalanılarak ülkelerin etkinliğini karşılaştırmak üzere yapılmış bir çalışma olmadığı görülmüştür. Ancak CCR modeli ya da şans kısıtlı olmayan diğer VZA modelleri kullanılarak ülke etkinliklerinin değerlendirildiği, literatür taramasında da belirtilen çalışmalara ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri ise aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1. Ülke Etkinliklerinin Ölçülmesine Yönelik Çalışmalar ve Kullanılan Değişkenler

Çalışma	Kapsadığı Dönem	Gözlem Kümesi	Girdi Değişkenleri	Çıktı Değişkenleri
Lovell (1995)	1970-1988	10 Asya ülkesi	Ülkelerin makroekonomik karar verme yetkisi (tüm ülkeler için girdi değeri=1 alınmıştır)	GSYİH büyüme oranı İstihdam oranı İhraç edilen mallar /İthal edilen mallar Fiyat istikrarı (1-tüketi fiyat endeksi artış oranı)
Golany ve Thore (1997a, b)	1970-1985	72 ülke (1997a) 74 ülke (1997b)	Real yurtiçi yatırımların GSYİH'ya oranı Reel devlet harcamalarının (savunma ve eğitim) reel GSYİH'ya oranı Devlet harcamalarının (eğitim) nominal GSYİH'ya oranı	GSYİH büyüme oranı Yaşam oranı (1- 0 ila 1 yaş ölüm oranı) Orta öğretim kayıt oranı Nominal sosyal güvenlik ve yardım ödemelerinin GSYİH'ya oranı
Emrouznejad (2003)	1979-1988	17 OECD ülkesi	Sermaye artış oranı İstihdam artış oranı	GSYİH büyüme oranı
Ramanathan (2006)	1999	18 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesi	Çalışan nüfusa bağımlı yaş oranı Okur yazar olmama oranı (15 yaş üstü bayanlar içindeki oran) Ölüm oranı (1000 doğum içindeki)	İstihdam/Toplam nüfus Beklenen yaşam süresi (yıl) İlköğretim (toplam içindeki bayan öğretmen oranı) Kişi başına GSYİH
Tan ve Hooy (2007)	2001	9 Doğu Asya ülkesi (5 gelişmiş ve 4 gelişmekte olan)	İstihdam oranı GSYİH Gayrisafi sermaye Bilgi ve iletişim harcamaları GSYİH katma değeri	İleri teknoloji ihracatı AR-GE alanında çalışan mühendis ve bilim adamı sayısı Kişisel bilgisayar sayısı İnternet servis sağlayıcı sayısı Telefon hatları servis sağlayıcı sayısı İşgücü verimliliği Cep telefonu sayısı (1000 kişi başına) Uluslararası arama sayısı
Karabulut vd. (2008)	2001-2005	AB ülkeleri ve Türkiye	İstihdam Gayri safi sermaye oluşum değerleri	GSYİH
Hsu vd. (2008)	2004	50ülke (OECD ülkesi olan ve olmayan)	Hükümet performansı boyutları İşletmelerin performansına ilişkin boyutlar Alt yapı gelişmişlik düzeyiyle	Ekonomik performans boyutları

			ilgili değişkenler	
			GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam devlet harcamaları	GSYİH büyüme oranı
Mohamad ve Said (2011)	2007	OIC üyesi 54 ülke		İhraç edilen mallar /İthal edilen mallar Enflasyon oranı İstihdam oranı

Literatürdeki çalışmalardan hareketle VZA modellerinde kullanılacak olan girdi ve çıktı değişkenleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdi Değişkeni	Çıktı Değişkenleri
GSYİH'nın yüzdesi olarak Toplam Devlet Harcamaları	GSYİH (milyon euro) 15-64 yaş istihdam oranı İhracat/İthalat oranı

VZA ile etkinlik ölçümünde girdi ve çıktı değişkenlerinin sayısının 2 ya da 3 katı kadar KVB'nin analize dahil edilmesi önerilmektedir (Ramanathan, 2003: 174; Cooper vd. 2006: 106). Yapılan çalışmada makroekonomik performanslarını değerlendirmek üzere 13 Avrupa ülkesi seçilmiştir. Çalışmada 1 girdi ve 3 çıktı değişkeni kullanılmaktadır, buna göre seçilen KVB yani ülke sayısının yeterli olduğu görülmektedir. Makroekonomik performansı değerlendirilecek olan Avrupa ülkeleri; Belçika, Danimarka, Almanya, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Portekiz, İsveç, İngiltere ve Norveç'tir. Örnekleme dahil edilen ülkelerin ortak özelliği; Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında makro ekonomik verileri en olumlu; başka bir ifadeyle Avrupa Birliği ekonomilerinin lokomotifi niteliğindeki ülkeler ile Avrupa Birliği ülkeleri içinde kriz ekonomisi olarak nitelenen ülkeler olmasıdır. Zira Yunanistan, İspanya, İtalya, Portekiz, İrlanda Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde makro ekonomik göstergeler itibariyle refah yerine, krizin tetikleyicisi niteliğindeki ülkelerdir.

Değişkenlere ilişkin veriler AB İstatistik Kurumu'nun (Eurostat) resmi internet sayfasında yer alan istatistik veritabanından elde edilmiştir. Çalışmada ele alınan ülkelerin tümü ve de kullanılan tüm değişkenler için gerekli olan veriler 2005-2011 yılları arasındaki dönem için mevcut olduğundan analizler bu dönemi kapsamaktadır.

Çalışmada ele alınan yedi yıllık döneme ilişkin olan ve de tüm ülkelere ait veriler çok uzun olması nedeniyle çalışmada yer almamakta[1] ancak Tablo 3'de tüm yıllar için girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin 13 ülke verisine ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir.

[1] Ülkelere ilişkin veriler istek üzerine yazarlar tarafından sağlanabilecektir.

Tablo 3. Girdi ve Çıktı Değişkenlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Yıl	TDH (%)	GSYİH (milyon euro)	İstihdam Oranı (%)	İhracat / İthalat
Ort.	**2005**	46,22	787.134,88	67,27	1,04
	2006	45,57	829.558,66	68,03	1,03
	2007	45,45	873.166,13	68,73	1,02
	2008	47,13	870.049,57	68,99	1,02
	2009	51,63	821.749,32	67,21	1,03
	2010	52,26	858.929,89	66,32	1,03
	2011	50,01	884.476,76	66,00	1,05
Std. Sap.	**2005**	6,04	755.888,42	5,97	0,23
	2006	5,55	789.357,61	6,07	0,23
	2007	4,79	827.996,60	6,15	0,21
	2008	4,25	811.603,99	6,49	0,23
	2009	3,78	770.123,87	6,71	0,20
	2010	5,44	803.907,98	6,64	0,19
	2011	4,06	828.935,83	7,43	0,18
Mak.	**2005**	53,90	2.224.400,00	75,90	1,58
	2006	53,00	2.313.900,00	77,40	1,61
	2007	52,60	2.428.500,00	77,00	1,45
	2008	53,30	2.473.800,00	78,00	1,58
	2009	58,10	2.374.500,00	77,00	1,44
	2010	66,10	2.496.200,00	75,30	1,42
	2011	57,60	2.592.600,00	75,30	1,47
Min.	**2005**	33,80	154.268,70	57,60	0,71
	2006	34,40	160.855,40	58,40	0,67
	2007	36,80	169.319,20	58,70	0,63
	2008	39,80	171.983,10	58,70	0,62
	2009	46,20	161.275,10	57,50	0,63
	2010	45,20	156.486,70	56,90	0,71
	2011	43,90	158.992,70	55,60	0,76

2005-2011 dönemi için 13 ülkenin verisinden elde edilen ortalama değerleri incelendiğinde girdi değişkeni olan GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam devlet harcamalarında en yüksek ortalamanın 2010 yılına ait olduğu (%52,26), en düşük ortalama değerinin ise 2007 ve 2006 yıllarında ortaya çıktığı görülmektedir. Çıktı değişkenlerine ilişkin ortalama değerleri içinden GSYİH değişkeninde 2011 yılı (884.476,76 milyon euro), istihdam oranında 2008 yılı (%68,99) ve ihracat/ithalat oranında da 2011 yılı (1,05) ortalamalarının en yüksek olduğu belirlenmektedir. En düşük çıktı ortalamaları ise GSYİH için 2005 yılında (787.134,88 milyon euro), istihdam oranı için 2011 yılında (%66) ve de ihracat/ithalat oranı için de 2007 ve 2008 yıllarında (1,02) hesaplanmıştır.

Çalışmada 2005-2011 dönemi için ülkelerin etkinlikleri hesaplanırken CCR modellerinin çözümünde EMS programı kullanılmıştır. (8) ile oluşturulan Şans kısıtlı VZA (CCDEA) modellerinin çözümü için ise Lingo paket programından faydalanılmıştır[2].

Araştırma Bulguları

2005-2011 yılları için ele alınan 13 Avrupa ülkesine ait girdi ve çıktı verileriyle hesaplanan etkinlik skorları Ek 1'de gösterilmektedir. Ekteki tabloda CCR modelinin ve şans kısıtlı veri zarflama analizi (CCDEA) modelinin çözümüyle elde edilen sonuçlar yer almaktadır. CCDEA modeli, araştırma kapsamındaki tüm yıllar için farklı *c* değerleriyle

[2] EMS programına Holger Scheel'in internet sayfasından (http://www.holger-scheel.de/ems/) ve Lingo paket programına da Lindo Systems Inc. internet sayfasından (http://www.lindo.com) ulaşılabilmektedir.

çözülmüştür. Önceki bölümde belirtildiği gibi bu değerin artmasıyla çıktılarda izin verilen değişkenlik oranı da arttığından etkinlik değerleri de 1'e yaklaşmaktadır. Tüm yıllarda hesaplama yaparken *c* değeri için 0,1; 0,2 ve 0,3 olmak üzere 3 farklı *c* değeri[3] ile CCDEA modelinin çözümü gerçekleştirilmiştir.

Ekte yer alan tablo incelendiğinde CCR modellerine göre 2005 ve 2006 yıllarında etkin olan ülkelerin Almanya, İrlanda, İngiltere ve Norveç olduğunu 2007 ve sonrasındaki yıllarda ise CCR etkin iki ülkenin sadece Almanya ve Norveç olarak belirlendiği görülmektedir. Ekte yer alan tablodaki CCDEA modellerinin sonuçları incelendiğinde ise çıktı değişkenleri için izin verilen stokastik değişkenlik derecesi (*c*) arttıkça etkinlik skorlarının arttığı[4] ve etkin olan ülke sayısında da bununla birlikte artış olduğu görülmektedir. CCDEA modeliyle çıktılardaki olası değişkenlik ya da çeşitli ölçüm hataları da modele dahil edilebilmektedir. Bu doğrultuda ele alınan ülkelerin CCDEA modellerinin çözümlerinden elde edilen bulgular da stokastik değişkenliğin etkinlik ölçümündeki önemini desteklemektedir. Ekte verilen tablodaki CCDEA sonuçları incelendiğinde 2005 yılında *c=0,1* ve 2006 yılında da *c=0,1* ve *0,2* için CCDEA etkinliklerinin CCR skorlarına göre daha yüksek olmasına karşın aynı ülkelerin etkin olarak belirlendiği görülmektedir. 2005 yılında *c* değeri arttıkça etkin olan ülke sayısı 5'e ardından da 7'ye yükselmiştir. 2006 yılında ise *c=0,3* için etkin ülke sayısı 7'dir. 2007 yılında da stokastik değişkenlikle birlikte etkin ülke sayısında artışlar olurken 2008 yılında bu artış sadece *c=0,3* için ortaya çıkmıştır. 2009-2010 ve 2011 yıllarında *c=0,1* için CCR'deki etkin ülke sayısıyla CCDEA'daki etkin ülke sayısı aynı olmuş (2 ülke-Almanya ve Norveç), diğer *c* değerleri için ise artış görülmüştür. Öte yandan 2011 yılı sonuçlarına göre, etkin ülke sayısında bu değerlere bağlı olarak ortaya çıkan artışın diğer yıllar kadar yüksek olmadığı da görülmektedir. 2011 yılında *c=0,3* için hesaplanan etkinlik skorlarına göre etkin olan 8 ülke Almanya, İrlanda, İspanya, İtalya, Hollanda, İsveç, İngiltere ve Norveç'tir.

Aşağıda Tablo 4'de ise her iki model için de hesaplanan etkinlik skorlarına ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir. Tabloda etkinliği ölçülen tüm ülkeler için hesaplanan etkinlik skorlarına ilişkin minimum, medyan ve ortalama değerlerine yer verilmektedir. Maksimum etkinlik tüm yıllar ve her iki modelde de 1 olduğundan bu değerler tekrar verilmemiştir.

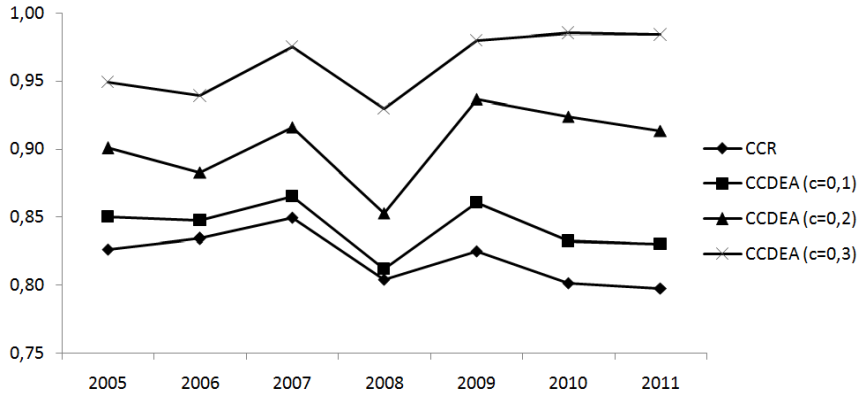
[3] Kullanılan *c* değeri modelde izin verilen stokastik değişkenliği arttırdığından *c=0,4* ve *c=0,5* ile birçok ülke etkin çıkmakta ve ayrıca bazı ülkeler için CCDEA modellerinin olurlu çözümü bulunmamaktadır. Bu nedenle bu üç değer kullanılmıştır.

[4] CCR ve CCDEA modelleriyle (üç farklı *c* değeri için de) elde edilen etkinlik skorları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıra testinin sonuçlarına göre, tüm yıllarda CCDEA etkinliklerindeki artış istatistiksel olarak da anlamlıdır (α*=0,05)*.

Tablo 4. Etkinlik Değerleri için Hesaplanan Tanımlayıcı İstatistikler

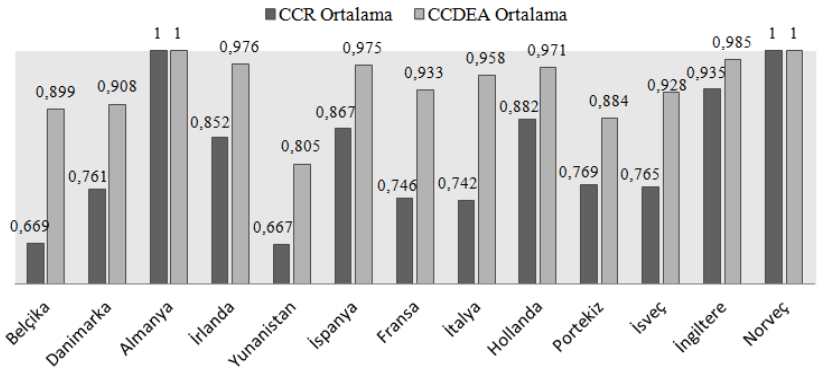
			CCDEA		
	Yıl	**CCR**	***c=0,1***	***c=0,2***	***c=0,3***
Minimum	**2005**	0,6084	0,6610	0,7039	0,7874
	2006	0,6515	0,6740	0,6907	0,7166
	2007	0,6783	0,6806	0,6830	0,7482
	2008	0,6242	0,6263	0,6285	0,6306
	2009	0,6860	0,6883	0,6906	0,7669
	2010	0,5930	0,6971	0,6996	0,8678
	2011	0,6258	0,6281	0,6816	0,8378
Medyan	**2005**	0,7855	0,8761	0,9824	1,0000
	2006	0,7568	0,8125	0,9004	1,0000
	2007	0,8013	0,8331	0,9525	1,0000
	2008	0,7768	0,7918	0,8713	1,0000
	2009	0,7988	0,8677	0,9969	1,0000
	2010	0,7646	0,8361	0,9769	1,0000
	2011	0,7678	0,8418	0,9516	1,0000
Ortalama	**2005**	0,8260	0,8502	0,9005	0,9489
	2006	0,8341	0,8473	0,8828	0,9390
	2007	0,8497	0,8652	0,9157	0,9750
	2008	0,8037	0,8118	0,8528	0,9297
	2009	0,8248	0,8606	0,9365	0,9795
	2010	0,8015	0,8323	0,9235	0,9853
	2011	0,7975	0,8300	0,9133	0,9839

Tablo 4'deki değerlere göre her iki modelle de en düşük etkinlik skorları 2010 yılında ortaya çıkmıştır. CCR modeliyle elde edilen 13 ülkenin etkinlik ortalamasının en yüksek (0,8497) olduğu yıl 2007 yılı iken en düşük ortalama etkinlik skoru (0,7975) ise 2011 yılı için hesaplanmıştır. CCDEA etkinliklerine göre ise tüm *c* değerleri için en düşük ortalama 2008 yılında en yüksek ortalama değerleri ise ilgili değerler için sırasıyla 2007, 2009 ve 2010 yıllarında gözlenmiştir. Tablodaki değerlere göre stokastik değişkenlik arttıkça tanımlayıcı istatistik değerlerinin de arttığı görülmektedir. Bu da ölçümde oluşabilecek hataların ya da çıktı değişkenlerine ilişkin belirsizliklerin modele dahil edilerek hesaplamaların bu doğrultuda yapılmasının daha objektif değerlendirmelere imkan sağlayabileceğini en azından değişkenliğe de izin verilmesini sağlayabileceğini göstermektedir. Aşağıdaki şekilde CCR modeli ve farklı *c* değerleriyle CCDEA modelinde hesaplanan ortalama etkinlik skorlarının yıllar içindeki değişimi gösterilmektedir.

Şekil 1. CCR ve CCDEA modelleriyle elde edilen ortalama etkinlik skorları (2005-2011)

İncelenen 2005-2011 yıllarında hesaplanmış olan etkinlik skorlarının tümünün her bir ülke için ortalaması alındığında elde edilen ortalama etkinlik değerleri ise Şekil 2'de gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde analiz edilenn dönem için en yüksek etkinlik ortalamasının her iki modelde de 1,0000 ve bu ortalamaya sahip 2 ülkenin Almanya ve Norveç olduğu ayrıca bu ülkelerin her iki modelle elde edilen etkinlik ortalamalarının eşit olarak hesaplandığı görülmektedir. İncelenen 2005-2011 yıllarının ortalama etkinlik skorlarına göre CCDEA ortalamasının tüm ülkeler için CCR yani deterministik VZA modelinin ortalamasından daha yüksek olduğu ve aradaki farkın en yüksek Belçika ve İtalya'da, en düşük farkın ise İngiltere ve Hollanda'da gerçekleştiği belirlenmiştir.

Şekil 2. Ülkeler için CCR ve CCDEA modelleriyle elde edilen ortalama etkinlik skorları

SONUÇ

Yapılan çalışmada 2005-2011 dönemi için Avrupa ülkelerinin makroekonomik performanslarını incelemek amacıyla seçilen girdi ve çıktı faktörleri kullanılarak veri zarflama analizi ile göreli etkinlik ölçümü yapılmıştır. Etkinlik ölçümünde literatürdeki çalışmalardan da hareketle, GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam devlet harcamaları değişkeni girdi olarak seçilirken, analizdeki çıktı değişkenleri GSYİH, istihdam oranı ve ihracat/ithalat oranı olarak belirlenmiştir. Bu değişkenler kullanılarak öncelikle ülkelerin deterministik VZA modeliyle (CCR) etkinliği ölçülmüştür. 13 Avrupa ülkesi içinden, analiz yapılan yılların tümünde de CCR etkinliği 1 olan sadece iki ülke olduğu belirlenmiştir ve bu ülkeler Almanya ve Norveç'tir. Gözlem kümesindeki ülkeler için hesaplanan CCR etkinliklerin ortalaması alınarak bu ortalamaların yıllar itibariyle eğilimi incelendiğinde 2008 yılındaki düşüşün ardından 2009 yılında artış olurken 2010 ve 2011 yıllarında etkinlik ortalamaları yeniden düşüş trendi göstermiştir.

Ele alınan girdi ve çıktı değişkenlerindeki olası ölçüm hatalarını ve girdileri çıktılara dönüştürme sürecinin doğasından kaynaklanabilecek ya da çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilecek belirsizliklerin de etkinlik analizlerine dahil edilmesini sağlayan şans kısıtlı veri zarflama analizi (CCDEA) modeli ile de ülkeler için göreli etkinlik değerleri hesaplanmıştır. CCDEA ile ülke etkinliklerinin karşılaştırıldığı başka bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle yapılan çalışmanın bu alanda katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Ülke etkinliklerini belirlemek için CCDEA modeli farklı stokastik değişkenlik düzeyleri kullanılarak (*c=0,1 , 0,2 , 0,3*) çözülmüş ve elde edilen sonuçlar deterministik VZA modeli olan CCR modelinin sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. CCR modelinin sonucuna benzer şekilde 13 ülkenin etkinlik ortalaması 2008 yılında düşerken 2009'da artış göstermiş ve 2010 yılından sonra tekrar düşüş eğilimine geçmiştir. CCDEA modelinde çıktılarda izin verilen stokastik değişkenlik düzeyini yansıtan *c* değeri arttığında ülkelerin göreli etkinlik skorları da artmış ve stokastik modelde daha fazla ülkenin etkin olarak belirlendiği gözlenmiştir. Her iki modelle elde edilen etkinlik değerlerinin incelenen 2005-2011 yıllarına ilişkin ortalaması alındığında ise hem deterministik CCR modeli hem de stokastik CCDEA modeline göre ortalaması 1 olan iki ülkenin

Almanya ve Norveç olduğu saptanmıştır. Bu ortalama değerleri de tüm ülkelerin ortalamalarının CCDEA modeliyle daha yüksek olarak hesaplandığını göstermiştir.

İncelenen dönem ortalamalarına göre Almanya ve Norveç'den sonra CCR ortalaması en yüksek olan ülkelerin sırasıyla İngiltere, Hollanda, İspanya ve İrlanda olduğu belirlenmiştir. en düşük CCR ortalamasına sahip ülkeler ise Yunanistan ve Belçika'dır. CCDEA ortalamalarına göre ise en yüksek skor ortalamasına sahip ülkeler İngiltere, İrlanda, İspanya ve Hollanda iken en düşük CCDEA ortalaması Yunanistan ve Portekiz için hesaplanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Banker, R.D., Charnes, A., Cooper, W.W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis, *Management Science*, 30(9). pp. 1078-1092.
2. Charnes, A., Cooper, W.W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), pp. 429-444.
3. Cooper, W.W., Seiford, L.M., & Tone, K. (2006). *Introduction to Data Envelopment Analysis and its Uses with DEA-Solver Software and References*. USA: Springer.
4. Cooper, W.W., Seiford, L.M., & Zhu, Joe. (2011). *Handbook on Data Envelopment Analysis*. NY: Springer.
5. Emrouznejad, A. (2003). An alternative DEA measure: a case of OECD countries, *Applied Economics Letters*, 10(12), pp. 779-782.
6. Golany, B., Thore, S. (1997a). The Economic and Social Performance of Nations: Efficiency and Returns to Scale, *Socio-Economic Planning Sciences*, 31(3), pp. 191-204.
7. Golany, B., Thore, S. (1997b). Restricted best practice selection in DEA: An overview with a case study evaluating the socio-economic performance of nations, *Annals of Operations Research*, 73, pp. 117-140.
8. Hsu, M., Luo, X., Chao, G.H. (2008). The Fog of OECD and Non-OECD Country Efficiency: A Data Envelopment Analysis Approach, *The Journal of Developing Areas*, 42(1), pp. 81-93.
9. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics; 2013
10. http://www.holger-scheel.de/ems/; 2013
11. http://www.lindo.com; 2013
12. Karabulut, K., Esungur Ş.M., Polat, Ö. (2008). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Ekonomik Performanslarının Karşılaştırılması: Veri Zarflama Analizi, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), pp. 1-11.
13. Lovell, C.A.K. (1995). Measuring the macroeconomic performance of the Taiwanese economy, *International Journal of Production Economics*, 39(1-2), pp. 165-178.
14. Mohamad, N. H., Said, F. B. (2011). Assessing Macroeconomic Performance of OIC Member Countries Using Data Envelopment Analysis, DEA, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 32(4), pp. 21-50.
15. Ramanathan, R. (2003). *An Introduction to Data Envelopment Analysis A Tool for Performance Measurement*. New Delhi: Sage Publications.
16. Ramanathan, R. (2006). Evaluating the comparative performance of countries of the Middle East and North Africa: A DEA application, *Socio-Economic Planning Sciences*, 40(2), pp. 156-167.
17. Talluri, S., Narasimhan, R., Nair, A. (2006). Vendor performance with supply risk: A chance-constrained DEA approach, *International Journal of Production Economics*, 100(2), pp. 212-222.
18. Tütek, H., Gümüşoğlu, Ş., Özdemir, A. (2012). *Sayısal Yöntemler: Yönetsel Yaklaşım*. Beta Basım Yayım, 6. Baskı: İstanbul.
19. Yan, H.B., Hooy, C.W. (2007). The Development of East Asian Countries towards a Knowledge-based Economy: A DEA Analysis, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 12(1), pp. 17-33.

EK 1. Avrupa Ülkelerinin 2005-2011 Dönemi Etkinlik Değerleri

			CCDEA		
Yıl	**Ülke**	**CCR**	***c=0,1***	***c=0,2***	***c=0,3***
	Belçika	0,6084	0,6610	0,7714	0,8964
	Danimarka	0,7209	0,7310	0,7843	0,9141
	Almanya	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	İrlanda	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Yunanistan	0,6788	0,6812	0,7039	0,7929
	İspanya	0,9167	0,9390	1,0000	1,0000
	Fransa	0,7676	0,8206	0,9222	1,0000
2005	**İtalya**	0,7855	0,8761	0,9878	1,0000
	Hollanda	0,8522	0,8926	0,9824	1,0000
	Portekiz	0,7242	0,7267	0,7363	0,7874
	İsveç	0,6833	0,7240	0,8182	0,9455
	İngiltere	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Norveç	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Etkin ülke sayısı	***4***	***4***	***5***	***7***
	Belçika	0,6515	0,6740	0,7764	0,9146
	Danimarka	0,7527	0,7573	0,7785	0,8696
	Almanya	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	İrlanda	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Yunanistan	0,6794	0,6817	0,6907	0,7166
	İspanya	0,9417	0,9500	0,9763	1,0000
	Fransa	0,7568	0,7895	0,8849	0,9874
2006	**İtalya**	0,7515	0,8125	0,9142	1,0000
	Hollanda	0,8524	0,8693	0,9004	1,0000
	Portekiz	0,7522	0,7548	0,7664	0,7952
	İsveç	0,7057	0,7263	0,7882	0,9238
	İngiltere	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Norveç	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Etkin ülke sayısı	***4***	***4***	***4***	***7***
	Belçika	0,6822	0,7383	0,8822	1,0000
	Danimarka	0,7954	0,7978	0,8354	0,9923
	Almanya	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	İrlanda	0,9867	1,0000	1,0000	1,0000
	Yunanistan	0,6783	0,6806	0,6830	0,7482
	İspanya	0,9474	0,9499	0,9525	1,0000
2007	**Fransa**	0,7466	0,7696	0,8798	1,0000
	İtalya	0,7413	0,8331	0,9541	1,0000
	Hollanda	0,9017	0,9041	1,0000	1,0000
	Portekiz	0,8013	0,8039	0,8065	0,9344
	İsveç	0,7674	0,7697	0,9107	1,0000
	İngiltere	0,9984	1,0000	1,0000	1,0000
	Norveç	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Etkin ülke sayısı	***2***	***4***	***5***	***10***
	Belçika	0,6468	0,6488	0,7429	0,8830
	Danimarka	0,7718	0,7741	0,7764	0,8856
2008	**Almanya**	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	İrlanda	0,8003	0,8029	0,9271	1,0000
	Yunanistan	0,6242	0,6263	0,6285	0,6306

	İspanya	0,8666	0,8689	0,8713	1,0000
	Fransa	0,7396	0,7539	0,8498	0,9527
	İtalya	0,7211	0,7918	0,8949	1,0000
	Hollanda	0,8762	0,8785	0,8945	1,0000
	Portekiz	0,7768	0,7793	0,7818	0,8009
	İsveç	0,7360	0,7382	0,7857	0,9333
	İngiltere	0,8883	0,8904	0,9331	1,0000
	Norveç	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Etkin ülke sayısı	***2***	***2***	***2***	***7***
	Belçika	0,6997	0,7600	0,9092	1,0000
	Danimarka	0,7837	0,7861	0,8714	1,0000
	Almanya	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	İrlanda	0,7988	0,9577	1,0000	1,0000
	Yunanistan	0,6860	0,6883	0,6906	0,7669
	İspanya	0,8293	0,8779	1,0000	1,0000
	Fransa	0,7595	0,8065	0,9255	1,0000
2009	**İtalya**	0,7458	0,8677	0,9969	1,0000
	Hollanda	0,9214	0,9240	1,0000	1,0000
	Portekiz	0,8067	0,8093	0,8120	0,9660
	İsveç	0,7970	0,8136	0,9716	1,0000
	İngiltere	0,8940	0,8964	0,9976	1,0000
	Norveç	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Etkin ülke sayısı	***2***	***2***	***5***	***11***

EK 1 (Devam)

			CCDEA		
Yıl	**Ülke**	**CCR**	***c=0,1***	***c=0,2***	***c=0,3***
	Belçika	0,7130	0,7631	0,9164	1,0000
	Danimarka	0,7626	0,7649	0,8931	1,0000
	Almanya	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	İrlanda	0,5930	0,7062	0,8440	1,0000
	Yunanistan	0,6947	0,6971	0,6996	0,8678
	İspanya	0,7993	0,8625	1,0000	1,0000
	Fransa	0,7450	0,7901	0,9074	1,0000
2010	**İtalya**	0,7372	0,8471	0,9769	1,0000
	Hollanda	0,8880	0,8905	1,0000	1,0000
	Portekiz	0,7646	0,7672	0,7697	0,9418
	İsveç	0,8295	0,8361	1,0000	1,0000
	İngiltere	0,8930	0,8954	0,9987	1,0000
	Norveç	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	Etkin ülke sayısı	***2***	***2***	***5***	***11***
	Belçika	0,6791	0,6918	0,8279	0,9978
	Danimarka	0,7399	0,7422	0,8272	0,9922
	Almanya	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
	İrlanda	0,7852	0,9280	1,0000	1,0000
2011	**Yunanistan**	0,6258	0,6281	0,6816	0,8378
	İspanya	0,7678	0,8602	1,0000	1,0000
	Fransa	0,7062	0,7526	0,8623	0,9820
	İtalya	0,7094	0,8232	0,9455	1,0000
	Hollanda	0,8836	0,8862	0,9757	1,0000

Portekiz	0,7577	0,7602	0,8066	0,9810
İsveç	0,8392	0,8418	0,9516	1,0000
İngiltere	0,8737	0,8761	0,9944	1,0000
Norveç	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
Etkin ülke sayısı	***2***	***2***	***3***	***8***

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BULUNDUKLARI ŞEHRE EKONOMİK KATKILARI: KÜTAHYA İL MERKEZİ ÖRNEĞİ

Cemalettin DEMİRELİ
Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, UBYO

Ercan TAŞKIN
Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF

ÖZET: Üniversiteler kuruldukları kentlerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı üzerinde önemli etkilere sahiptirler. Özellikle, üniversite öğrencilerinin yapmış oldukları harcamalar kent ekonomisine canlılık kazandıran önemli bir harcama grubunu oluşturmaktadır. Bu çalışma; Dumlupınar Üniversitesi'nin Kütahya iline diğer katkılarıyla birlikte özelikle ekonomik katkılarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında Kütahya il merkezinde bulunan fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulunda okuyan 3285 öğrenciye 32 soruluk demografik özellikleri, gelir durumları ve harcama alışkanlıkları ile ilgili sorular sorulmuş, çalışmasonucunda2010 yılında bir öğrencinin aylık ortalama 495 TL civarında harcama yaptığı ve Kütahya Ekonomisine ortalama aylık 15 milyon 072.750 TL'lik bir katkı sağladıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent Ekonomisi, Üniversite, Öğrenci Harcamaları

ECONOMIC CONTRIBUTIONS OF UNIVERSITY STUDENTS TO THEIR EDUCATION LOCATIONS: SAMPLE OF KÜTAHYA CITY CENTER

ABSTRACT: Universities have economic, social and cultural effect on cities where they are located. Particularly, expenditures of university students provide significant contribution to the economy of its city. This study focuses on Dumlupinar University students' contribution to Kütahya's economy in special and other fields in general. Overall, 3285 university students have been examined through a questionnaire that has 32 questions, in the context of the study. Students' demographic characteristics, income and spending habits have been searched in the survey. The findings suggest that, each student spends 495 TL a month in average, which contributes 15,072,750 TL/month in total to Kutahya's economy.

Keywords: City Economy, University, Students' Expenditure

LİTERATÜR

Türkiye'de, üniversitelerin bulundukları illere sosyo-ekonomik olarak katkılarını ele alan çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda üniversitelerin bulundukları illeri çeşitli açılardan nasıl etkiledikleri sorgulanmıştır.
Kaşlı ve Serel, "Üniversite Öğrenci Harcamalarının Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma" adlı çalışmasında Balıkesir Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu öğrencilerini ele alarak, üniversitenin bölgeye ekonomik olarak katkılarını incelemişlerdir (Kaşlı ve Serel, 2008).
Sürmeli, "Anadolu Üniversitesinin Eskişehir'e Etkileri ve Şehrin Üniversiteyi Algılayışı" adlı araştırmasını 2008 yılında ortaya koyarak incelemiş olduğumuz alanda literatüre katkıda bulunmuştur (Sürmeli, 2008).
Dalğar ve Tunç, 2009 yılında "Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği'' adlı araştırmayı ortaya koymuşlardır (Dalğar ve Tunç, 2009).
Akçakanat ve arkadaşları, "Üniversite Öğrencilerinin Bulundukları İl Merkezine Ekonomik Katkıları ve Harcama Eğilimleri: Isparta 2003–2009 Yılları Örneği" adlı araştırmaları ile Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Isparta ili ekonomisine katkılarını ele almışlardır (Akçakanat,2010).
Bir başka çalışma 2010 yılında Çalışkan tarafından yapılmış olan "Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Kent Ekonomisine Katkısı(Uşak Üniversitesi Örneği)" başlıklı araştırmadır (Çalışkan, 20010).
Bu alanda yapılan bir başka çalışma ise Ada ve Bilgili'nin "Üniversitenin Şehrin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Etkisi (Atatürk Üniversitesi Örneği)" adlı çalışmasıdır.
Görkemli "Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri" adlı araştırmasını 2009 yılında gerçekleştirmiş ve Selçuk Üniversitesi'nin il ekonomisine olan katkısını ortaya koymaya çalışmıştır (Görkemli, 2009).

2011 yılında Öztürk ve arkadaşları, Anadolu'da Kurulan Üniversitelerin İllerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Katkıları adlı araştırmalarını literatüre kazandırmışlardır (Öztürk vd., 2011).
Selçuk ve Başar da "Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı" adlı çalışmaları ile ilgili alana katkıda bulunmuşlardır (Selçuk ve Başar, 2012).

ÜNİVERSİTENİN KURULMASININ ŞEHRE VE BÖLGEYE ETKİLERİ

Üniversiteler; toplumsal yapı içerisinde farklı biçimlerde örgütlenmiş, siyasi ve ekonomik güçlerden bağımsız, üreten, inceleyen, sorgulayan araştırma ve öğretim kurumlarıdır. Üniversitelerin, bir ülkenin gerek duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, bilginin üretilmesinde ve topluma hizmette önemli bir unsur olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz (Yılmaz ve Kaynak, 2012: 56). Bu kurumlar, yerel ve ulusal kalkınmada anahtar role sahiptir (Çatalbaş, 2007: 91).
Üniversitelerin, kuruldukları şehir üzerinde çevre düzenlemesi, yeni ve farklı sportif eğlence mekânlarının açılması, farklı şehirlerden ve kültürlerden gelen personel ve öğrencilerin yöre halkıyla ilişkileri sonucunda yörenin sosyo-kültürel olarak da gelişmesi şeklinde örneklendirilebilecek çeşitli katkıları bulunmaktadır (Yılmaz ve Kaynak, 2011: 56). Üniversiteler son yıllarda bölgesel kalkınmanın önemli bir dinamiği olarak değerlendirilmekte olup, bulundukları bölgeye olan ekonomik ve sosyo-kültürel katkılarını özetle birkaç maddede toplamak mümkündür (Dalğar ve Kaya, 2009: 42-43):

- Bölgesel gelir ve istihdam gibi ekonomik değişkenlerde iyileşme sağlanması,
- Sağlık, iletişim, taşımacılık ve refah seviyesinin artması gibi sosyo-kültürel değişkenlerde iyileşme sağlanması,
- Eğitime katılma oranında artış ve göçlerin azalması gibi demografik ve eğitsel değişkenlerde iyileşme sağlanması bahsedilen katkılarıdır.

Diğer taraftan üniversitenin kurulduğu şehre faydaları bireysel, toplumsal ve ekonomik faydalar olmak üzere üç ana başlık altında da incelenebilir (Görkemli, 2009: 171-172).

Bireysel Faydalar: Üniversite eğitimi, bireylere kişilik gelişimi, temel bilgi ve becerilerin arttırılması, iyi bir meslek ve kariyer sahibi olunması, toplumda saygın bir yer edinilmesi ve daha iyi yaşam standardı sunması gibi çeşitli bireysel katkılar sağlamaktadır.
Toplumsal Faydalar: Üniversiteler kurulduğu şehirdeki insanlara yarattığı bireysel faydanın yanı sıra çeşitli toplumsal faydalar da yaratmaktadır. Söz konusu yükseköğretim kurumlarının yarattığı toplumsal (sosyal) faydalar şu şekilde sıralanabilir:

- Mezunların öğrenim kapasitelerinin yüksekliği çevrelerindeki insanlara da bilginin yayılması esasına göre fayda sağlar,
- Üniversiteler tarafından oluşturulan sosyal ve kültürel standartlar toplum ve ekonominin uyumunu destekleyen sosyal altyapıyı geliştirir,
- Farklı ülkelerdeki insanlar ve topluluklarla ticari, sosyal ve kültürel ilişkiler kurulur,
- Kamu politikasına katılım artar,
- Toplum içinde sosyal mobiliteyi sağlar.

Ekonomik Faydalar: Üniversitenin sağladığı üçüncü temel fayda ekonomik faydadır. Bu fayda üniversitenin ekonomiye katkıları başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

ÜNİVERSİTELERİN BULUNDUĞU ŞEHRE SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK KATKILARI

Üniversiteler; ekonomiye istihdam sağlama, bilgi üretme, üretimi ve iş gücünü geliştirme, vergi yatırımı ve marka değeri yaratma unsurlarıyla bulundukları bölgelere katkıda bulunmaktadır (Munnich, Nelsun 2003: 11). Üniversiteler, yaptığı harcamalar ve istihdam ettiği personeller bakımından kuruldukları bölgelerin önemli ekonomik kaynaklarından birimidir.
Üniversiteler hem harcama hem de istihdam açısından bulundukları şehre önemli katkılar sağlamaktadır (Bleaney,1992:305). Kurulan bu üniversiteler ekonomik bakımdan kalkınmayı, sosyolojik bakımdan da gelişmeyi sağlar.
Newlands (2003:1); üniversitelerin kendi bölgeleriyle olan ilişkisini harcama ve bilgi etkileri olmak üzere iki kısımda inceler(1).Cleary (2002:1-2) ve Jeffery (2001:2); üniversitelerin bölgesel kalkınma sürecinde anahtar bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte, temel fonksiyonlarını aşağıdaki gibi sıralar:

• Bölgesel bilgi ekonomisi ve toplumunun destekleyicisidir.
• Ekonomik istikrarın önemli bir unsurudur.
• Bölgenin sosyal yaşamının temel gücüdür.
• Kültürel kaynakların temelini oluşturur ve güçlendirir.
• Bölgenin uluslararası işbirliği ve dışa açılmasında etkilidir.
• Yenilikçi aktiviteler ve girişimciliğin temel kaynağıdır. Ayrıca üniversiteler, "akademik girişimcilik" yoluyla bölgesel ekonomide oldukça aktif bir rol üstlenebilir.'' (Çetin, 2007: 217-238).

Üniversiteler, eğitim kurumları olmakla birlikte ekonomiye farklı yollardan önemli katkılar sağlayarak, kentsel alanların oluşumunda rol oynayarak sanat, sağlık ve bilim alanlarında büyük gelişmelere katkıları olan kurumlardır (Ceyhan ve Güney, 2011:204). Bu durum üniversitelerin kuruldukları bölgelere karşı duyarlı olması gerektiğini gösterir.

Üniversiteler, idari ve akademik personel ile öğrencilerinin harcamaları nedeniyle kuruldukları bölgelerde değişik sektörler için talep oluşturarak bölge ekonomisine azımsanmayacak katkılar sağlamaktadırlar. Üniversiteler, kentlerin imarı, yerleşimin değişmesi, konut ve arsa fiyatları üzerinde etkili olmaktadırlar. Üniversitelerin kurulması ile birlikte yerleşke alanlarının çevre illere nazaran cazibe merkezi haline gelmekte ve kentin gelişim yönünü değiştirmektedir (Çakır, 2011:3).

Üniversiteler eğitim kurumları olmakla beraber ekonomiye direkt katkılar sağlamakta, kentsel alanların oluşumunda aktör olarak yer alır, devlet ve sanayi ile bütünleşmesiyle ticaret, sağlık, sanat ve bilimsel gelişmeler sağlayarak katkıda bulunur (Görkemli, 2009:182).

Üniversiteler kurulduğu bölgelere gerek sosyo- kültürel gerekse de ekonomik katkılar sağlar. Üniversiteler yerel ekonomiyi kalkındırmakla birlikte finans kaynakların oluşmasını sağlarlar, sağlanan bu faydalar ekonomik istikrarı ile sosyal yaşam kalitesini artırır. Bu imkânlar analiz edildiğinde yarattığı katkılar görülecektir.

Üniversite, yerel ekonominin bir sosyal kurumu olup, bu kurum akademik ve idari personel, öğrenciler ve tüzel kişiliği ile bulunduğu şehrin ekonomisini çeşitli açılardan etkilemektedir. Eğer üniversitelerin sosyal birlikteliğe, ekonomik büyümeye katkıda bulunmaları isteniyorsa, kaliteye ilişkin değerlendirmeler birleştirilmeli ve rekabet ortamı yaratılmalıdır (Çatalbaş, 2007: 93).

Her üniversite, yaptığı tüketim ve yatırım harcamalarıyla, doğrudan ve dolaylı olarak sağladığı istihdamla bulunduğu şehrin ekonomisine katkı yaratır. Üniversitelerin kentte yarattığı ek gelir, dolaylı istihdam ve bağımlı nüfus da hizmet sektöründe ek talep oluşturur (Öztürk vd., 2011: 153).

ARAŞTIRMANIN AMACI

Dumlupınar Üniversitesi kurulduğu bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı üzerinde birçok faaliyeti ile etkili olmaktadır. Bu etkilerin en önemli noktalarından bir kuşkusuz üniversite öğrencilerinin kentle olan ilişkileridir. Bu çerçevede öğrencilerin daha kaliteli bir ortamda yaşaması ve halkla kurduğu ilişkilerin kalitesi de önemlidir. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, öğrencilerin sosyo-ekonomik özelliklerini belirlemek, günlük yaşam alışkanlıklarını, belirli alanlarda tutumlarını ve çeşitli harcama kalemlerine göre harcama miktarlarını tespit ederek öğrencilerin Kütahya ekonomisine katkılarını tespit etmektir.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini, 2013 yılında Kütahya il merkezi Evliya Çelebi ve Germiyan Kampüslerinde lisans ve ön lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmakta olup, lisansüstü eğitim gören öğrenciler kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca öğrencilerin sadece Kütahya'da yaptığı harcamalar kapsama dâhil edilmiş, diğer illerdeki harcamaları kapsam dışı bırakılmıştır.

Araştırmada kullanılacak verileri elde etmek için Dumlupınar Üniversitesini temsilen belirlenen örneklem kümesine anket uygulanmıştır. Ankette öğrencilerin demografik özelliklerine ve harcamalarına yönelik 32 soru yöneltilmiştir. 2012 – 2013 Eğitim – Öğretim yılında Dumlupınar Üniversitesi'nde eğitime devam eden öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Dumlupınar Üniversitesi Öğrenci Sayılar

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	8447
Fen Edebiyat Fakültesi	4240
Mühendislik Fakültesi	4145
Güzel Sanatlar Fakültesi	943
Eğitim Fakültesi	1697
Tıp Fakültesi	129
Kütahya Sağlık Yüksekokulu	1294
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	1101
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	1290
Kütahya Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	4100
Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu	3073
Genel Toplam	***30459***

Dumlupınar Üniversitesinde şehir merkezinde 6 fakülte, 3 yüksekokul, 4 enstitü ve 2 meslek yüksekokulunda eğitim – öğretim fiili olarak devam etmektedir. Araştırma kapsamına dâhil edilen birimlerde toplam 30459 öğrenci okumaktadır. Bu öğrencilerin 19601'i fakültelerde, 3685'i yüksekokullarda ve 7173'ü de meslek yüksekokullarında eğitim görmektedir. Bu öğrencilere anket dağıtılmış, eksiksiz doldurulan 3285 ankete ait verilerle analiz yapılmıştır.

BULGULAR

Aşağıda araştırmada kullanılan anketten elde edilen bulguların değerlendirilmesi yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Bay	1485	45,2
	Bayan	1800	54,8
Yaş	16-18 yaş arası	514	15,6
	19-21 yaş arası	1929	58,7
	22-24 yaş arası	694	21,1
	25 ve üzeri yaş	148	4,5
Fakültede/Yüksekokul	FEF	479	14,6
	Eğitim	185	5,6
	Mühendislik	465	14,2
	İİBF	927	28,2
	Tıp	32	1
	GSF	118	3,6
	UBYO	155	4,7
	BESYO	128	3,9
	MYO	796	24,2
	Toplam	**3285**	**100**

		n	%
Program Türü	I.Öğretim	2048	62,3
	II.Öğretim	1237	37,7
	Meslek Lisesi	940	28,6
	Anadolu ve A. Ö. lisesi	712	21,7
	Fen Lisesi	88	2,7
	Düz lise	1372	41,8
Sınıf	Hazırlık	47	1,4
	1	1290	39,3
	2	930	28,3
	3	525	16
	4	470	14,3
	5 ve üzeri	23	0,7
	Toplam	**3285**	**100**

Araştırmaya katılan öğrencilerin %45,2'sinin bay, %54,8'inin bayanlardan oluştuğu, %15,6'sının 16-18 yaş aralığında, %58,7'sinin 19-21 yaş aralığında, %21,1'inin 22-24 yaş aralığında, %4,5'inin de 25 ve üzeri yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Katılımcıların %28,2'si İİBF de, %24,2'si MYO da, %14,6'sı FEF de, %14,2'si mühendislik fakültesinde, %5,6'sı eğitim fakültesinde, %4,7'si UBYO da, %3,6'sı GSF de, %1'i TIP fakültesinde, eğitim görmektedirler. Katılımcı öğrencilerin %62,3'ü I. öğretimde eğitim gören, %37,7'si de II. öğretimde öğrenim

gören öğrencilerden olduğu, %39,3'ünün 1. sınıf, %28,3'ünün 2. sınıf, %16'sının 3. sınıf, %14,3'ünün 4. sınıf, %1,4'ünün hazırlık sınıfı ve %0,7'sinin de 5 ve üzeri sınıflarda eğitim görenler olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Katılımcılara Ait Diğer Özellikler

		n	%
Kütahya'da çalışma durumları	Hayır	3013	91,7
	Kampüste yarı zamanlı	44	1,3
	Kampüste tam zamanlı	30	0,9
	Kampüs dışında yarı zamanlı	149	4,5
	Kampüs dışında tam zamanlı	49	1,5
Çalışanların aylık kazançları	150-300	68	2,1
	301-450	79	2,4
	451-600	59	1,8
	601ve üzeri	66	2
	Çalışmayanlar	3013	91,7
Burs/kredi alma durumları	Burs	520	15,8
	Kredi	861	26,2
	Burs ve kredi	112	3,4
	Almıyorum	1792	54,6
	Toplam	3285	100

		n	%
Kütahya'da ikamet edilen yer	Ailemin yanında kiralık evde	97	3
	Ailemin yanında kendi evimizde	236	7,2
	Devlet yurdunda	494	15
	Özel yurtta	834	25,4
	Apart dairede	340	10,4
	Kiralık evde	1232	37,5
	Kendime ait evde	52	1,6
Aileden gelen aylık harçlık miktarı	0-250 arası	1277	38,9
	251-400 arası	913	27,8
	401-600 arası	596	18,1
	601-750 arası	315	9,6
	751 ve üstü	184	5,6
	Toplam	3285	100

Katılımcıların Kütahya'da ikamet ettiklerinde çalışma durumları incelendiğinde %91,7'sinin çalışmadığı, çalışanların %4,5'inin kampüs dışında yarı zamanlı, %1,5'inin kampüs dışında tam zamanlı, %1,3'ünün kampüste yarı zamanlı ve %0,9'unun da kampüste tam zamanlı çalışan öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre öğrenciler ailelerinin gönderdiği harçlık ve çeşitli yerlerden aldıkları burs ve kredilerle ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Katılımcıların Kütahya'da ikamet ettikleri yerler incelendiğinde %37,5'inin kiralık evde, %25,4'ünün özel yurtlarda, %15'inin devlet yurdunda, %10,4'ünün apart dairede, %7,2'sinin ailesi ile birlikte kendilerine ait evlerinde, %3'ünün ailesi ile kiralık evde ve %1,6'sının kendine ait evde oturduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Aylık Harcama Miktarı

		Frekans	Yüzde	Harcama
Ortalama aylık harcamalar	0-200 arası	455	13,9	495,13
	201-400 arası	796	24,2	
	401-600 arası	946	28,8	
	601-800 arası	550	16,7	
	801-1000 arası	538	16,4	

Katılımcıların aylık harcamalarına bakıldığında %13'ünün 200 TL ve altında, %16,4'ünün 801-1000TL arasında, %16,7'sinin 601-800 TL arası, %24,2'sinin 201-400 TL arası ve %28,8'inin 401-600 TL arası aylık harcama yaptıkları görülmektedir. Katılımcıların Kütahya'da yaptıkları aylık harcamalarının ortalama 495 TL civarında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Harcamalarının Dağılımı

		n	%	Harcama			n	%	Harcama
Yiyecek Harcamaları	100 ve altı	1947	59,3	111,37	Ulaşım Harcamaları	100 ve altı	1101	33,5	69,17
	101-200	902	27,5			101-200	1739	52,9	
	201-300	265	8,1			201-300	269	8,2	
	301-400	100	3			301-400	79	2,4	
	401 - 500	71	2,2			401 - 500	97	3	
Barınma Harcamaları	100 ve altı	338	10,3	223,09	Eğlence Harcamaları	100 ve altı	1649	50,2	68,97
	101-200	1150	35			101-200	965	29,4	
	201-300	1085	33			201-300	288	8,8	
	301-400	482	14,7			301-400	184	5,6	
	401 - 500	230	7			401 - 500	199	6,1	
Sigara Harcamaları	Sıfır	2083	63,4	36,59	Alkol Harcamaları	Sıfır	2398	73	24,86
	50 ve altı	314	7,1			50 ve altı	355	10,8	
	51-100 arası	294	7,7			51-100 arası	198	6	
	101-150 arası	327	10			101-150 arası	120	3,7	
	151-200 arası	213	7,4			151-200 arası	104	3,2	
	201-250	54	4,4			201-250	110	3,3	
Giyim Harcamaları (Yıllık)	100 ve altı	647	19,7	253,84	Kırtasiye Harcamaları (Yıllık)	100 ve altı	1276	38,8	73,66
	101-200	666	20,3			101-200	1175	35,8	
	201-300	663	20,2			201-300	480	14,6	
	301-400	532	16,2			301-400	354	10,8	
	401 - 500	777	23,7						
	Toplam	3285	100			Toplam	3285	100	

Araştırmaya katılanların aylık yiyecek harcamaları dikkate alındığında %59,3'ü 100 TL ve altı, %27,5'i 101-200 TL arası, %8,1'i 201-300 TL arası, %3'ü 301-400 TL arası ve %2,2'si 401-500 TL arası harcama yaptıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların barınma için aylık harcadığı miktar baz alındığında 10,3' ünün 100 ve altı, %35' inin101-250 arası, %33'ünün 201-300 arası, %14,7 sinin 301-400 arası, %7 sinin ise 401-500 TL harcama yaptığı görülmüştür. Araştırmaya katılanların sigara harcamalarına bakıldığında %63,4'ünün sigara için harcama yapmadığı, %7,1'i 50 ve altı, %7,7'si 51-100 arası%10'u 101-150 arası, %7,4'ünün 151-200, %4,4'ünün ise 201-250 TL arası harcama yaptıkları gözlenmiştir. Benzer şekilde katılımcıların alkol harcamaları dikkate alındığında %73'ünün alkol için harcama yapmadığı, %10,8'i 50 ve altı, %6'sı 51-100 arası, %3,7'si101-150 arası, %3,2'si 151-200 arası, %3,3'ü 201-250 TL arasında harcama yaptıkları anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılanların yıllık giyim ihtiyaçları dikkate alındığında %19,7'si 100 ve altı, %20,3'ünün 101-200 arası, %20,2'sinin 201-300 arası, %16,2'sinin 301-400 arası % 23,7'sinin 401-500 TL arası yıllık giyim harcaması yaptığı görülmüştür. Aynı katılımcıların aylık ulaşım harcamaları dikkate alındığında %33,5'inin 100 ve altı, %52,9'unun 101-200 arası, %8,2'sinin 201-300 arası, %2,4'ünün 301-400 arası, %3'ünün ise 401-500 TL arasında harcama yaptıkları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılanların aylık eğlence harcamaları dikkate alındığında %50,2'si 100 ve altı, %29,4'ü 101-200 arası, %8,8'i 201-300 arası, %5,6'sı 301-400 arası, %6,1 ise 401-500 TL arası harcama yaptıkları, yıllık kırtasiye harcamaları dikkate alındığında %38,8'inin 100 ve altı, %35,8'inin 101-200 arası, %14,6'sının 201-300 arası, %14,6'sının 201-300 arası, %10,8'inin ise 301-400 arası yıllık kırtasiye harcamaları yaptıkları görülmüştür.

SONUÇ

Üniversitelerin kuruldukları şehirlerle etkileşimini, ekonomik ve sosyokültürel ilişkilerden oluşturmaktadır. Üniversiteler bilimsel araştırma yapmak, araştırmadan elde edilen sonuçları toplumla paylaşmak, kamu ve özel sektörün ihtiyaç duyduğu niteliklerde insan yetiştirmek gibi asli fonksiyonlarının yanında bölgesel kalkınmayı desteklemek gibi önemli misyonları da üstlendiği görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin yaşamlarını sürdürmek ve eğitimlerini devam ettirmek amacıyla gerçekleştirdikleri harcamalardan hareketle yapılan bu araştırma, öğrenci harcamalarının şehir ekonomisine etkileri incelenmiş olmasının yanında kayıt döneminde, mezuniyet döneminde ve değişik zamanlarda öğrencilerin ailelerinin şehirlere yaptıkları ziyaretler, üniversitede yaz okulu uygulaması, lisansüstü eğitim, düzenlenen kongreler, sempozyumlar, paneller gibi daha pek çok faaliyete bağlı olarak gerçekleşen harcamalar ayrıca üniversitelerde çalışan akademik ve idari personelin yaptığı harcamalar da dikkate alındığında üniversitelerin, şehir ekonomilerine çok daha büyük katkı sağladıkları söylenebilir

Bu çalışmada Dumlupınar Üniversitesi'nin Kütahya ekonomisine etkileri incelenmesi sonucunda öğrencilerin harcamalarının yarısından fazlasını barınma ve beslenme harcamalarının oluşturduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucuna göre öğrenci evlerinde kalanların yüksekliği, Kütahya'da kiralık konut piyasasında öğrencilerin çok önemli bir yer sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle, 2010 yılında öğrencilerin talebindeki artış sonucu Kütahya'da kiralarda ortaya çıkan artış ve kiralık evlerin yetersizliği; bir taraftan özel yurtların çoğalmasına diğer taraftan apart daire sayısının artmasına neden olmuştur. Yine anketimize göre öğrencilerin sigara ve alkol alışkanlıklarına harcamaları sıfıra yakındır. Öğrencilerin %63,3'ü sigaraya, %73'ü alkole harcama yapmamaktadır.

Dumlupınar Üniversitesi'nde öğrenim gören bir öğrencinin aylık ortalama 495TL civarında harcama yapmaktadır. Üniversitede eğitim gören yaklaşık 30.450 lisans ve ön lisans öğrencisinin Kütahya ekonomisine ortalama aylık 15 milyon 72.750 TL'lik bir katlı sağladıklarını göstermektedir.

Öğrencilerin harcama kalemleri içerisinde en yüksek pay barınma ve beslenme harcamalarına aittir. Bu harcamalardan sonra kırtasiye, ulaşım ve eğlence harcamaları gelmektedir.

KAYNAKÇA

AKÇAKANAT, Tahsin, İlker ÇARIKÇI ve Murat Ali DULUPÇU (2010), "Üniversite Öğrencilerinin Bulundukları İl Merkezine Ekonomik Katkıları ve Harcama Eğilimleri: Isparta 2003–2009 Yılları Örneği", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:22, ss.165-178

BLEANEY, M., (1992), "What Does a University Add to Its Local Economy. Applied Economics", 24: 305-311

ÇATALBAŞ, N. (2007) '' Üniversite – Yerel Ekonomi İlişkisinde Kutuplaşma Teorisinin İyi Model Olabilir Mi?'', **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayı**, ss. 95

ÇETİN, M. (2007),‘‘Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler’’, **Ege Akademi,** Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 217-238

DAĞLAR, H. TUNÇ ve H. KAYA, M. (2009), ‘‘Bölgesel Kalkınmada Kurumların Rolü ve Bucak Örneği’’, **Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 1, ss. 39-50 GÖRKEMLİ, H. Nur(2009), “Selçuk Üniversitesi’nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:22, ss.2-18

JEFFERY, C. (2001), The Resurgence of Regional Governments, Universities and the ‘New Regionalism’, ACU Conference of Executive Heads, Cyprus, (22- 26 April), 1-6.

KAŞLI, M. ve A.SEREL(2008),‘‘Üniversite Öğrencisi Harcamaların Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma’’, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 99-113

NEWLANDS, D. (2003): "The role of Universities in learning Regions", Paper presented for ERSA 2003 Congress, University of Jyvaskyla, Finland, (27-30 August), 1-20

ÖZTÜRK, Salih, İshak TORUN ve Yıldız ÖZKÖK (2011), “Anadolu’da Kurulan Üniversitelerin İllerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Katkıları’’, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı: 16, Hatay, ss. 145-158

SÜRMELİ, Fevzi(2008), “Anadolu Üniversitesinin Eskişehir’e Etkileri ve Şehrin Üniversiteyi Algılayışı”, **Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri**

YILMAZ, M.ve S. KAYNAK(2011), SOSYO –’’Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Üniversitelerin Rolü ve Yöre Halkının Üniversite’den Beklentileri İle İlgili Bir Uygulama’’, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 4, Yıl: 2011, ss. 55-73

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE TEŞVİKLER ve ÜLKE UYGULAMALARI

Erdal AKDEVE
Yrd. Doç.Dr. İşletme Fakültesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, erdal.akdeve@ybu.edu.tr

Erdal Tanas KARAGÖL
Prof. Dr. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET: Cumhuriyet sonrası dönemlerde, yatırım ve istihdamın artırılması ve bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması için teşvik sistemleri uygulamaya konulmuştur. 1980 yılına kadar dış piyasalara entegre olmayı destekleyici teşvikler uygulanmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomi Kararları ile dış ticareti serbesleştiren uygulamalara ağırlık verilirken, 1990'lı yıllarda bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikalar benimsenmiştir. 2000 yılında teşvik sistemi revize edilerek getirisi yüksek teknolojik ürün üretimine yönelme başlamış ve 2009 yılında devreye sokulan teşvik sistemi ile ülke dört yatırım bölgesine bölünerek teşvik yelpazesi genişlemeye başlamıştır. 2012 yılında uygulamaya giren Yeni Teşvik Sistemi ise birçok özelliğinden dolayı bugüne kadar yapılan en geniş ve en kapsamlı teşvik sistemi olma özelliği taşımaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de uygulanan tüm yatırım teşvik sistemleri incelenmiş ve diğer ülkelerdeki uygulamalar tanımlanmıştır. Çalışma, genel bir değerlendirme ve öneriler ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teşvik uygulamaları, bölgesel teşvik, kalkınma, Türkiye

PAST and PRESENT of INCENTIVES in TURKEY and COUNTRY PRACTICES

ABSTRACT: After the periods of the Republic, in order to increase investment and employment and to minimize regional development disparities, incentives systems have been applied. Until 1980, supporting incentives was applied for integrating into foreign markets. While it was given importance to liberalized foreign trade practices through the Economic Decisions of 24 Jan 1980, policies of minimizing regional disparities was adopted during 1990s. It was oriented to production of high-tech products with high return through revising the incentive system in 2000. Applying the incentive system in 2009, the range of incentive system started by dividing the conuntry into four investment regions. New incentive sytem introduced in 2012 has been the largest and most comprehensive incentive system due to its many distinctions. In this study, all investment incentive systems in Turkey are examined and applications in other countries are described. The study concludes with a general evaluation and recommendations.

Key Words: incentive applications, regional incentive, development, Turkey

GİRİŞ

Cumhuriyet sonrası dönemlerde, yatırım ve istihdamın artırılması ve bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması için teşvik sistemleri uygulamaya konulmuştur. 1923 sonrası dönemde ulusal pazarın bütünleştirilmesine dönük çabalar verilmiş ve bu dönemde uygulanan temel politikalar, Türkiye'nin dünya ekonomisi ile bir tarım ekonomisi olarak entegre olmasına yönelik olmuştur. 1927 yılında ise Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış ve özel kesime geniş teşvikler tanınmıştır. 1929 bunalımı nedeniyle başvurulan ithal ikameci sanayileşme politikaları ile devlet öncülüğünde, devletin özel sektörün rakibi değil tamamlayıcısı olarak ve yerli girdilere dayalı sanayileşme geçekleşmiştir. 1930'lu yıllarda kurulan sanayi bazı temel tüketim mallarının ithal edilmesi gerekliliğini azaltmıştır. 1942 yılına kadar devletçilik politikası temelli yürütülen teşvikler 1942 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu yürürlüğünün sona ermesiyle son bulmuştur. 1950 yılına kadar yatırımları teşvik edici herhangi bir tedbir uygulanmamıştır (Kıldış, 2012). 1950'lere kadar devam eden bu devletçi ekonomik yapı, 1950'den sonra ithal ikameci üretim yapısı halini almıştır (Ataay, 2001).

1960 yılına kadar uygulanan tedbir ve teşvik sistemleri genellikle dar alanlarda uygulanma imkânı bulmuş, tedbir ve teşvik sistemleri sistematik bir yapıya kavuşamamıştır. 1960 yılında ise Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıyla ekonomide planlı döneme geçilmiştir (Eser, 2011). 1960'tan 1980'e kadar ithal ikameci ve sanayi sermayesi birikimine dayalı gelişmeyle sürdürülen ekonomik yapı, 1980 dönüşümü ile küresel piyasalara entegre olma sürecine girmiş ve ihracata yönelik ürünlerin üretimi ön plana çıkmıştır. Bu geçiş süreci ile emek yoğun tüketim malı ihraç eden, yatırım ve ara malı ithal eden Türkiye ekonomisi, büyük ölçüde ithalata bağımlı hale gelmiştir. Bu durum ekonomideki sanayi ölçeği büyüdükçe cari açığın artmasına neden olmuştur. Bu nedenle ekonomik büyümenin yüksek olduğu dönemlerde cari açık da büyümüştür. Cari açık ise Türkiye ekonomisi için her dönemde kırılganlık unsuru olarak görülmüş ve karar alıcıları olumsuz etkilemiştir.

Özellikle küresel ekonominin çok hızlı değiştiği ve belirsizliklerin olduğu mevcut konjonktürde uluslararası gelişmelere ve değişimlere ülke ekonomisinin adapte edilmesi, aynı zamanda kalkınma stratejilerine uyum sağlayabilmesi için sanayi sektörüne verilecek olan destekler ön plana çıkmıştır. Gelişmekte olan ekonomilerde kamunun sanayi sektörüne sağlayacağı destek, ülke sanayisinin tesis edilmesi, korunması ve rekabete hazır hale getirilmesi için zorunlu hale gelmiştir (Çilioğlu, 1997). Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı ekonomik büyümeye bağlı olarak bankacılık sistemi, başarılı kamu maliyesi uygulamaları ve küresel piyasalara güven veren pozitif bir görüntü sergilemesi, bu tür teşvik sistemleri ile yatırım ortamının iyi bir seviyeye ulaşacağı beklentisini güçlendirmektedir. Bu doğrultuda yeni teşvik sisteminin, ekonomide makro istikrarı koruyarak ülke ekonomisine pozitif katkı sağlaması ve yatırımlara ivme kazandırması beklenmektedir.

2012 yılında uygulamaya giren Yeni Teşvik Sistemi birçok özelliğinden dolayı bugüne kadar yapılan en geniş ve en kapsamlı teşvik sitemi olma özelliği taşımaktadır. Hazırlanmasında bölgelerin gelişmişlik düzeyleri dikkate alınmış ve her ilin farklı özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Yatırımların büyüklüğünün ve niteliklerinin önemli olduğu bu sistemde cari açığı azaltıcı, istihdamı arttırıcı ve bölgesel gelişmişlik farklarını azaltıcı ve stratejik yatırımlara daha fazla teşvik verilmesi tasarlanmıştır.

Bu analizde öncelikle, dünyada var olan teşvik eğilimleri ve ülkelerin teşvik politikaları ile gösterdikleri ekonomik dönüşüm aktarılacak, sonrasında Türkiye'deki teşviklerin tarihsel sürecine değinilecektir. Teşviklerin tarihsel sürecinin devamı olarak ise, 2009 yılında uygulamaya giren teşvik sisteminin uygulamaları hakkında bilgi verilecek, sonrasında 2012 yılı itibariyle yürürlüğe giren yeni teşvik sisteminin amacı, bir önceki teşvik sisteminden ayrışan yönleri ve genel teşvik uygulamaları, bölgesel teşvik uygulamaları, büyük ölçekli yatırımların teşviki, stratejik yatırımların teşviki olmak üzere dört başlık altında tasarlanan uygulamaları değerlendirilecektir. Son olarak ise yeni teşvik sisteminin uygulanabilirliği tartışılacak ve etkinlik sağlaması için neler yapılması gerektiğine dair öneriler belirtilecektir.

DÜNYA'DA TEŞVİK EĞİLİMLERİ

Teşvik kavramı belirli bir ekonomik faaliyetin diğer faaliyetlere görece daha fazla gelişimini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve maddi olmayan destekler ve özendirmeler olarak tanımlanır. Teşvikler, dünyada özellikle 20. yüzyılda serbest piyasa ekonomisi anlayışının gelişmesi ve küreselleşme ile önem kazanmış, bu nedenle serbest piyasa ekonomilerinde teşvikler kamunun en önemli düzenleme ve piyasaya müdahale araçlarından biri haline gelmiştir (Eser, 2011). Dünya'daki teşvik eğilimleri 1980 öncesi dönemde yatırımcıları destekleyici politikalar şeklinde iken, 1980'de başlayan liberalleşme hareketleri ile devlet işletmeciliği ortadan kalkmış, 1980'ler sonrasında uygulanan teşvik politikaları küresel yabancı yatırımcılara cazip hale getirmeye yönelik olmuştur. Son yıllarda da, özellikle geçiş ekonomileri ve gelişmekte olan ekonomiler, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak ve küresel piayasalarda rekabet gücü kazanabilme için yabancı yatırımcı çekme hedefleri ve yatırımların liberalizasyonu doğrultusunda hareket etmişlerdir. Küresel yatırım teşviklerindeki eğilim genel itibarı ile korumacı yapıdan uzak uluslararası koordinasyon odaklı olmuştur.

Teşvik türlerine göre, öncelikli sektörlerde kalkınmayı destekleyici genel uygulamalar, teknolojik altyapıyı kuvvetlendirici ve işgücü maliyetlerini azaltıcı önlemler tercih edilmektedir. Yabancı yatırım miktarını artırma amacı çerçevesinde sağlanan teşvik uygulamaları, vergi indirimi, vergi muafiyeti ve yatırım indirimini içeren mali teşvikler, az gelişmiş bölgelere yönelik özel yatırım teşvikleri, elektrik enerjisi gibi sürdürülebilir sektörlere yönelik teşvikler, kredi olanakları sağlayan finansal teşvikler ve altyapı ile teknik yapıyı kolaylaştırıcı, işletmelerin faaliyete geçişlerini destekleyici kuruluş/başlangıç teşvikleri şeklindedir.

Bu kapsamda yatırım teşvikleri, çoğunlukla yüksek teknoloji alanlarına dolayısı ile gelişmekte olan sektörlere yönelik olup, ilgili ülkelerde faaliyette bulunan, enerji, doğal kaynaklar, telekomünikasyon, ulaşım ve finansal hizmetler gibi stratejik alanlarda aktif olan yerel firmaları da destekler niteliktedir (UNCTAD, 2011). Aynı zamanda Avrupa Birliği gibi kurum ve kuruluşların rolü önem arz etmekte olup, ülkelerarası etkileşim, yatırım risklerini ve maliyetlerini azaltmakta aynı zamanda ülkelerin bölgesel ve sektörel kalkınma stratejilerine destek sağlamaktadır.

Asya ülkeleri, özellikle 1970'li yıllarda, sanayinin gelişmesi için devlet destekli yardım faaliyetlerini tercih etmişler ve devlet destekleri Asya ülkelerinin sanayi altyapısının oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Güçlü ve güvenilir sanayi altyapısının varlığı Asya ülkelerinde sürdürülebilir ekonomik büyümeyi beraberinde getirmiştir. Bu ülkelerde, hızlı sanayileşme gerçekeleşmiş, ihracat, ekonomik büyüme ve istihdam hızla artmıştır. Buna bağlı olarak yoksulluk ve gelir dağılımında diğer ülkelere göre daha başarılı oldukları görülmüştür (Şenses,2009).

Güneydoğu Asya ülkelerinde uygulanan yatırım teşvikleri devlet eliyle belirlenmiştir. Ülkelerin bazı sektörlere öncelik vermesi durumu ve bu sektörlere sağlanan uzun süreli vergi muafiyetleri, bölgelere göre farklı teşvik süreleri uygulamaları, ihracatçı firmalara teknolojik yenilikler açısından avantaj sağlayan teşvikler yatırımlara olumlu katkılar sağlamıştır (Karakurt, 2010:153).

Güney Kore

Güney Kore'de sanayi ve yatırım teşviki sağlanarak özel sektörün katılımını artırmak amaçlı verilen teşvikler devlet müdahalesi ile olmuştur. 1960 ve 1970'li yıllarda uygulanan politikalar temelde devlet müdahalesine dayanmaktadır. 1962 ve 1966 yılları arasında uygulanan birinci beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde ithal ikameci politikalar terk edilmiş, ihracat odaklı büyüme politikaları benimsenmiştir (Şenses, 2009). Bu dönemde, ihracatı teşvik etmeye yönelik politikalar çerçevesinde firmalar, vergi indirimleri ve finansal desteklerden faydalanmış, başarılı olanlar piyasada varlığını korumuş; başarısız olanlar ve teşviklerden faydalanmayanlar ise sistem dışı kalmıştır. Bu dönemde teşvik mekanizmaları ön planda olmuş ve ekonomi politikaları uygulanırken 1960'lı yıllarda ihracatı geliştirme stratejileri etrafında teşvik politikaları şekillenmiştir.

1970'li yıllarda ise ihracatı desteklemenin yanı sıra öncelikli sektör teşvikleri uygulanmış, kimya sanayi odaklı gelişim ile asimetrik bölgesel kalkınma stratejileri tercih edilmiştir. Özel öneme sahip sektörler kimya, elektronik, demir çelik ve makina olarak belirlenmiş bu alanlara yapılacak olan yatırımlarda ayrıcalıklar tanınmıştır. Böylece sektörlerin uluslararası rekabet gücünü artırma hedefi ortaya çıkmıştır. Üretimde dış piyasaya yönelme ile birlikte ithal ikameci yaklaşım tamamen terk edilmiştir (Şenses, 2009).

1980'li yıllarda, dünyada kendini hissettirmeye başlayan liberal politikalar ile birlikte, Güney Kore de teşvik politikalarında ileri teknoloji sektörlerine ayrıcalık tanımaya yönelmiştir. Özel öneme sahip sektörlerde kapasite fazlalığı olmasına rağmen ihracat faaliyetleri çok yüksek seviyelere ulaşamamıştır. Uygulanan para politikaları ve dış ticaret politikaları ülkeyi etkilemeye başlamış, özellikle 1987 yılında anayasada yapılan değişiklikler, yatırımlar konusunda devlet politikalarına verilen ayrımcılığın ortadan kalkmasına ve tüm yatırımcıların eşit koşullarda söz konusu uygulamalardan faydalanmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, devlet yeni düzenlemeler ile piyasayı kontrol etmeye başlamıştır.

1990'lar da bilgi iletişim teknolojileri ve film endüstrisindeki gelişmeler ön plana çıkmıştır. Bu dönemde özel öneme sahip sektörlere verilen ayrıcalıklı teşvik uygulamaları kaldırılmış yerine bölgesel kalkınma ve araştırma geliştirme çalışmalarına yönelik teşviklerin verilmesi kararı alınmıştır. Teşvik sisteminin etkin olması için, verilecek olan teşvikler mevzuatlar aracılığı ile belirlenmiştir. Her ne kadar ekonomik büyüme yine diğer dönemlere göre daha düşük bir oranda gerçekleşmiş ise de bu dönemde de vergi teşvikleri ve finansal destekler aracılığı ile firmalar desteklenmiştir.

2000'li yıllarda ise ülke, sanayi politikalarına, bilime ve teknolojiye öncelik vermeye başlamıştır. Güney Kore yabancı yatırımları artırmak amacı ile mevcut engelleri ortadan kaldırmaya ve yatırımları kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu amaca yönelik sağlanan teşvikler, uluslararası piyasalarda ülkenin önünü açmaya başlamış ve ülke, iç piyasa yerine, ihracattan elde edilecek sermaye artırımı için birtakım yaptırımlar uygulamıştır. Teşvik politikaları özellikle

yüksek katma değerli alanlarda araştırma geliştirmeleri teşvik edecek nitelikte yapılmıştır. Bu tür alanları desteklemek amacıyla nitelikli işgücü artırımına yönelik politikalar düzenlenmiştir. Hükümet özellikle yabancı yatırımcıyı ülkeye çekme amacıyla, ayrıcalıklı ve özel ekonomik alanlar için ve hizmet sektörüne yönelik olarak, geniş bir teşvik paketi sunmuştur (UNCTAD ve Ministry of Knowledge Economy, 2010).

Güney Kore'nin kalkınma stratejileri ve teşvik sistemleri konusunda başarı yakalamasının sebebi; rasyonellik çerçevesinde belirlenmiş uzun vadeli devlet destekleridir. Verilen teşviklerin sınırlı sayıda tutulması denetim ve gözetimin yitirilmemesi açısından önemlidir. Optimal sayıda, sürede ve belli kural ile yaptırımlar çerçevesinde verilen teşvikler ekonomi için etkinlik kaynağı olmuştur. Tüketim mallarından ziyade yatırım mallarının üretimi veya yatırım odaklı bir kalkınma planının varlığı ülke ekonomisini olumlu etkilemiştir.

Güney Kore'de diğer ülkelerden farklı olarak yüksek katma değer sağlayacak faaliyet alanlarının belirlenmesi ve bu alanlara yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi ön plana çıkmaktadır. Uygulanan teşvik sistemi sanayi politikasını destekleyecek özelliklerle donatılmış ve dolayısıyla yerel firmaların birikimlerini desteklemek üzere nitelikli işgücünün artırılmasına da önem verilmiştir (Eser, 2011: 67). Güney Kore hükümeti katma değeri yüksek ve yerel firmaların teknolojik gelişiminde rol oynayacak doğrudan yabancı sermaye yatırımları için, kurumlar ve gelir vergisinde 5 ile 7 yıl arasında indirim uygulamaktadır. Ar-Ge yatırımları için toplam yatırım maliyetinin yüzde 52'sine kadar nakit destekler verilmektedir. Ayrıca bu alanlarda bedelsiz yatırım yeri tahsisi ve istihdam ve eğitim desteği gibi uygulamalar da yapılmaktadır.

Tayvan

1960'lar öncesi Tayvan'da uygulanan ticaret politikaları; yerli mallarını korumacı politikalardan, yüksek tarifeli ve tekstil sektörüne yönelik sübvansiyonlardan oluşmaktadır. 1970'lerden sonra ithal ikameci uygulamalar yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Özellikle dış ticaret korumaları, sanayi politikaları ve diğer mikroekonomik politikaları uygulama konusunda başarı yakalayan ülke, dozunda ve yerinde devlet müdahalesi ile hedeflerine ulaşmıştır. Diğer taraftan ülkede bulunan şirketler üretim sözleşmeleri aracılığı ile ileri düzeydeki piyasalara adım atabilmiştir (Sanjaya, 2009: 497).

Bürokrasinin güçlü olduğu ülkede iyi yönetişim ve güçlü kurumsal yapının ekonomiye olan katkısı önem teşkil etmektedir. Bir Doğu Asya ülkesi olan Tayvan'da hükümetlerin toprak sahipleri veya belli başlı çıkar grupları ile çatışma halinde olmadığı görülmüştür. Özellikle gelirden kaynaklı eşitsizlikler olmadığı için hükümetler kalkınma ve sanayi politikalarını daha düzgün bir zeminde, ağırlıklı bir biçimde oluşturabilmiştir. Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme veya hükümetlerin piyasaya ilişkin politikalar üretmesi daha kolay olmuş, bürokrasi denetim altında tutularak özel sermaye desteklenmiştir. Bu dengenin varlığı ülkede bu durumdan kaynaklanabilecek sorunları engellemiştir.

Tayvan'da Washington Mutabakatı ilkelerini ve öğelerini tamamlama konusunda önemli adımlar atılmış ve reformlar yapılmıştır. Ancak ülke mutabakat çerçevesinde ve bu mutabakatta belirlenen bir takım ilkeleri göz ardı ederek, uyguladığı politikaları şu doğrultuda belirlemiştir (Rodrik, 2009:191);

- Mali disiplin
- Kamu harcamalarının önceliklerinin sağlık, eğitim ve altyapıya kaydırılması
- Vergi reformu
- Birleşik ve rekabetçi döviz kurları
- Mülkiyet haklarının güvenceye alınması
- Sınırlı ölçüde; müdahaleciliğin ve piyasa denetimlerinin azaltılması
- 1980'li yıllara kadar sınırlı ölçüde serbestleşen dış ticaret (Sınırsız dış ticaret serbestisine karşılık)
- 1950'lerde ve 1960'larda çok sayıda kurulan kamu teşebbüsleri (W.M özelleştirme ilkesine karşılık)
- Hükümet kontrolüne tabi doğrudan yabancı yatırımlara olan engellerin kaldırılması
- 1980'lere kadar sınırlı ölçüde finansal serbestlik

Başarılı kalkınma ve teşvik sisteminin ardında hükümet politikalarının piyasa ekonomisine engel olmayan niteliklerde uygulamalara sahip olduğu görülmektedir. Ülkede, özellikle eğitim, teknoloji ve araştırma geliştirme alanlarına yönelik teşviklerin verilmesi ve bu türlü yatırımların desteklenmesi önemlidir. Buna ek olarak verilen

teşvikler yabancı yatırımları destekler niteliktedir ayrıca ihracata yönelik faaliyetleri ve rekabeti artırıcı destekler de sağlanmaktadır. Tayvan hükümeti özellikle yeni işletmelerin faaliyete geçmesini kolaylaştıracak şekilde teşvik sistemini oluşturmakta ve ekonomi politikalarını bu doğrultuda belirlemektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin başarılı olmasını sağlayacak koşulları oluşturmak için Tayvan hükümeti vergi indirimini ve ihracatı destekleyen teşvik uygulamalarını ön planda tutmaktadır. Ülke özellikle doğrudan yatırımlar hususunda önemli rol oynayan çok uluslu ve yüksek teknoloji transferi sağlayan firmaları teşvik etmektedir. Buna ek olarak enerji ve Telekom gibi alanlarda yapılacak olan yatırımlar özellikle teşvik edilmektedir (IGEME, 2011).

Güney Afrika

Güney Afrika ekonomileri 1996 yılında, makroekonomik politikalarını, işgücünü artırma ve yeniden dağıtım ilkeleri çerçevesinde belirlemiştir. Bu doğrultuda özellikle ticari liberalizasyona önem veren devletler, yatırımların teşviki ve diğer ülkelerle uyumun sağlanması açısından birçok önlem almıştır. Amaç birikimleri ve yatırımları hem yerel hem de doğrudan yabancı yatırımlar aracılığı ile artırma yönünde olmuştur. Söz konusu önlemler mevcut ayrıcalıklı ekonomik alanların geliştirilmesi ve yeni alanlara yönelmeyi teşvik edici niteliktedir. Buna ek olarak "emek yoğun imalat sanayi teşvikleri"ne öncelik verilerek bölgedeki işsizlik ve yoksulluk sorunlarına çözüm aranmıştır (Barbour, 2005).

Uygulanan teşvik türleri, kilit bölge ve sektörlere yönelik imalat desteği, küçük ölçekli firmalara yönelik destekler ve küresel piyasalarda var olmak hedefleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda dışa dönük hibeler ve vergi muafiyetleri şeklinde uygulamalar mevcuttur. Diğer bir ifade ile Güney Afrika'da ön plana çıkan teşvik türleri; mali ve finansal teşviklerdir.

1990'lı yıllarda Sanayi sektörüne yönelik verilen teşvikler Motorlu Sanayi Kalkındırma Programı (MIDP) ve Stratejik Yatırım Programı (SIP) çerçevesinde düzenlenmiştir. Ancak, neticede, yapılan yatırımların oranı oldukça düşük olmakla birlikte teşvik programları pek başarılı sonuçlar vermemiştir. Başarısızlığın arkasında yatan genel gerekçeler politikaların yeteri kadar rasyonel olmaması ve firma ile devlet açısından maliyetleri azaltıcı tedbirlerin alınmamasından kaynaklanmıştır. Az gelişmiş bir bölge olarak tasvir edilen Afrika bölgesi Güney-Doğu Asya ve Latin Amerika ülkeleri kadar yabancı yatırımlar hususunda başarılı olamamıştır. Ancak bu ülkenin potansiyeli olmadığı anlamına gelmemektedir (Barbour, 2005).

2000 'li yıllara gelindiğinde, teşvikler, mikroekonomik reform stratejileri, rekabeti artırıcı yeni stratejik endüstrilere yönelik politikalar ve imalat entegrasyonuna yönelik politikalar çerçevesinde şekillendirilmeye başlanmıştır. Ancak Güney Afrika yabancı yatırımların teşviki konusunda çok da başarılı olamamıştır. Buna sebep ise uygulanan makro ve mikro politika reformlarının örtüşmeyişidir.(Rattso,Jorn Ve Stokk,2007). Diğer taraftan yabancı yatırımların başarısızlığının ardında Güney Afrika ekonomilerinin yavaş büyüdüğü, kompleks bir bürokratik yapısının olduğu ve bölgesel politik istikrarsızlığın hakim olduğu düşünülmektedir. Özellikle 2011 yılında Kuzey Afrika'da ortaya çıkan politik belirsizliğin ülke ekonomisine olumsuz etkileri olmuştur. Yatırım teşvikleri ülkenin politik havasından ötürü, yatırımcı güvenini sağlama hususunda, hem ekonomik hem de politik manada eksik kalmaktadır.

Amerika

Kuzey Amerika Bölgesi yatırım teşvikleri, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) dâhilindeki politikalardan bağımsız değildir. Otomatik yatırım Strateji Fonları ve İnovasyon Fonları bu uygulamalara önemli örneklerdir. Özellikle Kanada, Meksika ve Amerika için geçerli olan söz konusu teşvik politikaları ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi her eyalet bölgesel önceliklerine göre teşvik türü uygulamasında serbesttir.

Amerikan devleti, işletme odaklı teşvik uygulamalarını tercih ederken federal hükümetler hızlandırılmış amortisman teşvikini otomatik olarak uygulamaya geçirmiştir. Bunun sebebi, hızlandırılmış amortismanlar ile ülkeye yatırım çekmenin daha kolay olacağı beklentisidir. Ülkede birçok eyaletin olması teşvik uygulamalarını da çeşitlendirmiştir. Örneğin; Kuzey Carolina 1996 yılında Willam S.Lee Kanunu çerçevesinde teşvik sistemini yapılandırmaya başlamıştır. Bu kanun gereği eyaletler, demografik ve ekonomik özelliklerine göre beş kademeye ayrılmış ve her kademe için farklı yardım miktarları belirlenmiştir.

Latin Amerika Ülkeleri için bölgesel entegrasyon ön plandadır. 1991 yılında imzalanan Güney Amerika Ortak Pazarı Antlaşması Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay devletleri arasında olmuştur. Latin Amerika Bölgesinde antlaşmaya dâhil ülkelerde ortak teşvik sistemi uygulanmaktadır. Ayrıcalıklı olarak otomotiv sektörüne verilen teşvikler, özellikle mali destek türündedir (Thomas, 2007). Kanada'da 10 yerel yönetimden 7 tanesi işletme odaklı teşviklere öncelik vermektedir. Teşvik türü olarak sübvansiyonlar ve vergi indirimleri önceliklidir. Kanada Amerika'ya göre bölgesel teşvik uygulamalarının daha az görüldüğü bir ülke olmakla beraber otomobil sektörü öncelikli olarak desteklenmektedir. Meksika'da ise teşvik sistemi istihdam yaratma amacı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda vergi indirimleri yani mali teşvikler konusunda öncelikli davranan hükümet, araştırma ve geliştirmeler için yatırımcıya yüzde 20 civarında kredi sağlamaktadır. Özellikle yerel ihracatçılarının mevcut piyasadaki varlıklarını koruyucu politikaların varlığı dikkati çekmektedir (Karakurt, 2011).

Avrupa

Avrupa'da devlet yardımları güçlü hukuki düzenlemelerin etkisi altındadır. Bu durum özellikle Avrupa ülkelerinde, diğer ülkelerde olmayan, şeffaflık unsurunun gelişmesine yardımcı olmaktadır. Tüm teşvik yardımları birliğe üye ülkeler için eşit şekilde yapılandırılmıştır.

İrlanda

Teşvik uygulamalarında başarılı ülkelerden biri olan İrlanda, 1960'lar sonrası ithal ikameci politikaları terk ederek, yabancı sermayeyi ve rekabeti artırıcı hedefler doğrultusunda politikalar izlemiştir. Ülkeye yapılacak yatırımları desteklemek amacı ile devlet, bu dönemlerde, çok uluslu şirketlere finansal ve mali destekler sağlamış ve bu uygulamaları uzun süreli gerçekleştirmiştir. Vergi indirimi aracılığı ile yapılan mali desteklerin otomatik olarak yapılması ve finansal desteklerin ihracat oranında farklılaştırılarak uygulanması teşviklerin başarılı olmasına olanak sağlamıştır (Eser, 2011:53).

1960'lardan itibaren teşvik sistemine ve desteklerine önem veren ülke, yüksek işsizlik oranları gibi, mevcut makroekonomik sorunları teşvik yardımları ile gidermeyi hedeflemiştir. Nakit ve vergi destekleri ile yerli firmalar ve çok uluslu şirketler desteklenmiştir. 1970'ler ve sonrasında, karşılaştırmalı üstünlük açısından daha dezavantajlı olan ülke, yatırımları artırma konusunda diğer Avrupa ülkelerine göre daha başarılı olmuştur. Teşvikler öncelikli olarak teknoloji yoğun, yüksek katma değerli ve ihracat faaliyeti gelişmiş olan sektörlere verilmiştir. Dolayısı ile İrlanda'da uygulanan teşvikler sektör bazlı değil proje bazlı uygulanmıştır (Eser, 2011:54-55). İrlanda Avrupa Birliği standartları doğrultusunda hareket etmektedir. Dolayısı ile birtakım kısıtlamalar çerçevesinde teşvik sistemini yapılandırmaktadır. Ülke, 1990'lı yıllarda yabancı yatırımlar konusunda oldukça başarılı olmuştur. 1998 yılı için, diğer ülkelere kıyasla, daha düşük vergi oranları ve yüzde 75'e varan yüksek prim desteği oranları, yatırımları olumlu yönde etkilemiştir. Ülkede aynı zamanda yüzde 20'lere varan araştırma geliştirme alanlarında vergi kredisi desteği sağlamıştır. Dolayısı ile mevcut teşvik sistemi istihdam yaratma, araştırma geliştirmeyi artırma ve özellikle işgücünü eğitme amaçları doğrultusunda şekillenmiştir.

Ar-Ge faaliyetlerine önem veren İrlanda'da 2004 yılında uygulanan sistem, artan miktara bağlı olarak yüzde 20 oranında bir vergi kredisi sistemi yerli ve ülkedeki yerleşik yabancı firmalara sağlanmıştır. 2009 yılında uygulanmaya başlanılan yeni sistemde vergi kredisi yüze 25'e yükseltildiği gibi Ar-Ge vergi kredisinden yerli ve yabancı şirket ayrımı yapılmadan İrlanda'da bulunan yerleşik firmalar ve bu firmaların yurtiçi ve Avrupa Ekonomik Bölgesi (EEA) dâhilinde gerçekleştirdikleri Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin harcamalarında uygulanmaktadır. Ayrıca bu harcamaların İrlanda'da yapılması durumunda ilave olarak kurumlar vergisi oranı olan yüzde 12,5'lik bir vergi indirim hakkı daha tanınmaktadır. Bu uygulama neticesinde 2009 yılında İrlanda'daki doğrudan yabancı yatırımların yüzde 49'u Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine yönelik yatırımlardan oluşmuştur (Kariman ve Çalebi, 2011).

Polonya

Avrupa'daki geçiş ekonomilerinden biri olan Polonya, liberalleşme sürecinde başarılı adımlar atmıştır. Özellikle yabancı yatırımlar hususunda diğer Doğu bölgesinde yer alan Avrupa ülkelerine göre oldukça başarılı olmuş, "Balcerowicz Planı" (DEİK,2012) çerçevesinde serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Bu çerçevede özelleştirmeler teşvik edilerek, ülkede ekonomik büyüme ivme kazanmaya başlamıştır. 2000'li yılların başında, teşvik politikalarına bakıldığında, yatırım ve vergi indirimlerinin ekonomik açıdan ayrıcalıklı bölgelerde

uygulanmakta olduğu görülmektedir. Söz konusu bölgelerde 10 yıl süre ile verilen teşvikler %50'ye varan vergi indirimleri ile birlikte uygulanmıştır. Sonrasında öncelikli bölgelerle birlikte ayrıcalıklı olmayan diğer bölgelere de Avrupa Birliği destekli yardımlar yapılmaya başlanmıştır.

Polonya günümüzde, Avrupa Birliği desteklerinden en fazla faydalanan ülke konumundadır. Bu çerçevede verilen teşvik yardımları ürün çeşitliliğini artırmaya, inovasyonu artıran, işgücünü eğitmeye ve mikro ölçekli firmalara yöneliktir (Eser, 2011). Ülkede teşvikler öncelikli bölge teşvikleri, gelir vergisi, kurumlar vergisi muafiyeti, istihdam desteği, emlak vergisi indirimi ve öncelikli yatırım alanları teşviki gibi uygulamalardan oluşmaktadır. Yapılan yardımlar özellikle araştırma geliştirme ve teknoloji yoğun alanlarda olmakla birlikte otomotiv, bioteknoloji ve havacılık gibi sektörlere verilmiştir (Invest in Poland, 2012). Polonya'nın 2007-2013 yılları arasında gerçekleşecek projeler için yapısal fonlar ve ulusal ve bütçe katkılarıyla Ulusal Altyapı ve Çevre Operasyonal Programı adı altında yaklaşık 38 Milyar Euro yardım tahsis edilmektedir. Ayrıca Polonya hükümeti 8,3 Milyar Euro tutarındaki Ar-Ge altyapısının güçlendirilmesi, yeni teknolojilerin, girişimciliğin geliştirilmesi ve nitelikli istihdam imkânlarının yaratılması alanlarında yapılacak yatırımlara yaklaşık 1,5 Milyar Euro tutarında katkı sağlamaktadır. Gümrük alanı içerisinde bulunan ve özel bir idari yapıya sahip olan Özel Ekonomik Bölgelerde şirket büyüklüğü ve coğrafi konuma göre yüzde 30 ile yüzde 70 arasında kurumlar vergisi istisnası ile emlak vergisi istisnası gibi ayrıcalıklar 2020 yılına kadar sunulmaktadır. Ülkede gerçekleştirilen bir diğer uygulama da 2011-2010 yılları arası dönemi kapsayacak şekilde ülke ekonomisi için yüksek teknoloji ürün ve hizmetlerde doğrudan yabancı sermayeyi artırma adı altında uygulanan önemli yatırımlara yönelik destek programlarıdır. Bu programdan faydalanılması; otomotiv, elektronik, havacılık, bioteknoloji modern hizmetler ve Ar-Ge sektörüne yatırım yapılması ya da diğer sektörlerde yatırım tutarı en az 1 Milyar Polonya Zlotisi (250 Milyon Euro) olmak koşuluyla 500'ün üzerinde yeni iş imkanı yaratılması şartlarına bağlanmıştır (Polonya Yatırım Teşvik Sistemi Hakkında Bilgi Notu, 2011).

TÜRKİYE'DE KALKINMA VE TEŞVİKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1920 ve 1960 tarihleri arasında olan sürede Türkiye'de bölgesel kalkınmadan ziyade ulusal kalkınma programı takip edilmiştir. Ulusal kalkınma programının belirlenmesi daha çok yaşanan buhran ve savaşlar neticesinde topyekûn bir iyileşme hareketine ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmıştır. 1960 sonrası dönemde uygulanan kalkınma planları Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından beş yıllık süreler doğrultusunda uygulanmış ve bu kalkınma programlarında kamu yatırımlarının ülke geneline dağıtılması ve mevcut kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ana hedefler içerisinde yer almıştır. Uygulamaya konulan son kalkınma planı bugüne kadar uygulanan Dokuzuncu kalkınma programı olmuştur.

Türkiye'de Beş Yıllık Kalkınma Yoluyla İzlenen Bölgesel Politikalar

Bölgesel planlamalara önem verilen I. Kalkınma Planı'nda (1963-1967) bölgesel ekonomik bütünleşme hedeflenmiştir. Marmara, Çukurova ve Zonguldak gibi büyüme kutupları belirlenmiş ve bölgelere finansal teşvikler sağlanmıştır. Ayrıca az gelişmiş bölgelerde yatırımların teşviki için alternatif çözümler geliştirilmiştir. II. Kalkınma Planı'nda (1968-1972) ise hızlı kentleşmenin neden olduğu nüfus artışı ve bu artışın doğurduğu sorunlara yoğunlaşılmıştır. Yine bölgesel kalkınma planlaması adı altında il planlamaları da yapılmış, sosyal eşitliğin bölgelerarasında dengelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk defa özel sektör yatırımlarına finansal teşvik uygulaması getirilmiş ve bu hususta vergi indirimleri sağlanmıştır. Bölgeler arası farklılıkların iyice hissedildiği III. Kalkınma Planı'nda (1973-1977) ise bu farkların giderilmesi ve az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması için uygulamalar devreye sokulmuştur. Bu dönemde ayrıca illerin sektörlerle olan ilişkileri tespit edilerek az gelişmiş bölgelerde sanayileşme çalışmaları başlatılmıştır. Finansal teşviklerin kapsamının genişletildiği ve paket programların uygulandığı bu yıllarda bir önceki kalkınma politikalarının ilkeleri de benimsenmiştir. Bölge kaynaklarının tespit edildiği IV. Kalkınma Planın'nda (1979-1983) sektör-bölge bağlantılı güçlendirme politikalarının uygulanmasını benimsemiştir. Yatırımlar için ilk kez faiz indirimlerinin uygulandığı IV. Plan'da az gelişmiş illerin kalkındırılması ve sektör-bölge bağımlılık durumları tespit edilerek, il ve bölge düzeyinde yatırımların teşviki sağlanmıştır. Paket projeler olarak adlandırılan bu teşvikler doğrultusunda Çukurova Kentsel Kalkınma Projesi gibi projeleri görmek mümkündür (DPT, 1979). V.Kalkınma Planı'nda (1985-1989) yine önceki dönemler gibi az gelişmiş bölgelerin kalkınması hedeflenirken, bölgelerdeki mevcut kaynakların ilgili sektörler doğrultusunda kullanılmasına ağırlık verilmiştir. Hazırlanan projelerin bölgesel etkilerini de içeren 16 fonksiyonel bölge önerili bölgesel planlama programı hazırlanmıştır (DPT, 1979). Bu dönemde de sosyal ve ekonomik eşitsizliğin bölgeler arasında minimum

seviyeye indirilmesi amaçlanmıştır. Kaynak teminine önem verilen bu programda potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programları uygulanmış ve bu programlar doğrultusunda ilgili yatırımların seçilmesi sağlanmıştır. Belirlenen öncelikli sektörlerin altyapı geliştirilmesi için uygulamalar devreye sokulmuştur.
VI. Kalkınma Planı (1990-1994) teşvik uygulamalarında sosyal, idari ve finansal araçların bir bütün halinde uygulanması prensibi benimsenmiştir. Bölge ve illerin sosyo-ekonomik özellikleri uluslararası ve AB standartlarına göre uyarlanmış ve bu bağlamda bölge ve bölge altı düzeyde dengeli planlamalar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar daha çok "Kalkınmada Öncelikli Yöre" (KÖY)'lere yönelik iyileştirme araçlarından oluşmaktadır. KÖY'lere yönelik finansal kaynakların artırılması ve bu amaca yönelik özel fon oluşturulması uygulamaları devreye sokulmuştur. Önceki planlarda olduğu gibi VII. Kalkınma Planı'nda (1996-2000) Bölgesel farklılıkların giderilmesi amacı sürüdürülmüştür. Diğer planlardan farklı olarak rekabet gücünün artırılmasından ilk kez bahsedilmiş, sektörel ve mekânsal çalışmaların bütünleştirilmesi doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı benimsenmiştir (DPT, 1979). Göç ve nüfus artışına paralel olarak metropol bölgelerin sorunlarının ayrı bir kategoride ele alınması kararlaştırılmıştır. Artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan konut sorunu için politika geliştirme çabalarına önem verilmiştir. Bu plan önceki planlar gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi az gelişmiş bölgelerin ivedi bir şekilde desteklenmesi için uygulamaları yürürlüğe sokmuştur. VIII. Plan (2001-2005), il gelişme planları çerçevesinde stratejik bölgesel planlama ve kümelenme faktörleri doğrultusunda politikalar gerçekleştirmiştir. Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi ve AB bölgesel politikalarına uyumluluk esasına dayanarak rekabet edebilirliğin genişletilmesi amaçlanmıştır (DPT, 2000). Bu dönemde gerçekleştirilen ilk kapsamlı bölgesel planlar neticesinde AB fonlarından yararlanılmaya başlanmıştır. Bölgeler arası farklılıkların azaltılması amacıyla yerel girişimcilik desteklenerek bölgelere özgü operasyonel programlar geliştirilmiştir. İçsel büyüme ve yerel girişimciliğin gelişmesi, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek ürünlerin üretilmesi için uygun ortamın oluşturulması ise IX. Kalkınma Planı'nın (2007-2012) en önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Ayrıca kırsal kalkınma projelerine önem verilmiş ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarının etkinliği desteklenmiştir (DPT, 2006). Sanayi ve teknoloji bölgelerinin kurulması için uygun koşullar yaratılarak, yerel ve kurumsal kapasitelerin arttırılması amaçlanmıştır.

Bugüne kadar uygulanan kalkınma programları incelendiğinde, uygulanan dönem koşullarına göre değişiklik görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte sanayileşme ve yerli üretime önem verilirken, düzenli ekonomiye geçiş ile birlikte ihracat, ithalat ve dış yatırımları çekme gibi alanlarda düzenlemelerin yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Kalkınma programları uygulamaya giren teşvik sistemleri ve bu teşvik sistemlerinin başarılı bir şekilde uygulanmasıyla sonuca ulaşmaktadır. Ülkemizde son yıllarda uygulanan kalkınma programları, teşvik sistemleri ile desteklenerek gerek yeni istihdam alanlarının yaratılmasında gerekse ekonomik büyümeye olan etkisi bağlamında olumlu sonuçlar doğurmuştur.

TÜRKİYE'DE TEŞVİK UYGULAMALARI

Günümüzde uygulanan teşvik sistemleri, gelişmiş ülkelerde, ülke ekonomisinin dünya pazarlarında sahip olduğu payı korumak ve istihdam alanının genişletilmesi amaçları doğrultusunda uygulanmaktadır. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde ise teşvik uygulamaları uzun vadede ekonomik büyümeyi hedef alırken, istihdam, rekabet edebilme özelliğine sahip yüksek mal üretimi, işsizliğin azaltılması ve yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi amaçlarını taşımaktadır. Uzun vadeli ekonomik büyüme planı ve kalkınma programlarına sahip olan bu tür ülkelerde, teşvik uygulamaları kalkınma stratejilerine uygun bir biçimde hazırlanmakta ve teşvikler istikrar sağlayıcı işlev üstlenmektedir.

Türkiye'de teşvik uygulamaları kalkınma programlarını tamamlayan ya da destekleyen bir yapıya sahiptir. Yatırım teşvik uygulamaları, yatırımların artırılması, yeni iş sahalarının açılarak istihdam oranın artırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlarıyla Osmanlı döneminden beri uygulanmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşunda günümüze kadar gelinen sürede Türkiye'de uygulanan kalkınma programları incelendiğinde; bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve mevcut kaynakların etkin kullanımı hemen hemen her programda yer almıştır. Bu bağlamda teşvik programları da bu önceliklere önem vermiş ayrıca iç pazar üretim kalitesinin artırılması, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ve dolayısıyla dış pazarlarda rekabet edebilmede süreklilik sağlanması ve dış yatırımların ülkeye çekilmesi amacıyla politikalar benimsemiştir. Türkiye'de bugüne kadar çeşitli dönemlerde farklı uygulamaları içeren ve çoğu zaman çeşitli kanunlarla revize edilen teşvik tedbirleri uygulanmıştır.

1950 Öncesi Dönemi Teşvik Uygulamaları

Teşvik uygulamaları doğrultusunda ilk yasal düzenleme 1913 yılı "Teşvik-i Sanayi Muvakkatı" kanunu ile başlamıştır. Bu kanun çerçevesinde toplam değeri 1.000 Lira'yı geçen, en az 5 beygir gücü kullanan sanayi kuruluşlarına makine, vergi kolaylıkları, arsa tahsisi ve ham maddelerin ithalatında gümrük vergisi bağışıklığı gibi kolaylıklar sağlanmıştır (Karaca, 2004). Bu kanun daha sonra 1927 yılında revize edilerek "Teşvik-i Sanayi Kanunu" adını almış ve 15 yıl yürüklükte kalmak üzere sanayicilere arazi, telgraf, telefon ve elektrik hattı kolaylıkları gibi ek iyileştirmeler uygulamıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu aynı zamanda yerli üretimin korunması ve özendirilmesi amacıyla devlet eliyle doğrudan mal ve hizmet üretimine yönelik tesislerin kurulmasını sağlamış ve yerli sermaye grubunun yetiştirilmesine önem vermiştir (Duran, 1998). 1950 öncesi uygulamaları daha çok yerli üretimin teşvik edilmesi ve işletme sayısının destekler ile arttırılmasını hedeflemiştir. Buna bağlı olarak sanayileşmedeki eksikliklerin tespit edilmesi doğrultusunda ülke kaynaklarının etkin kullanımı ile Türkiye'de sanayileşme atağı başlatılmıştır. Vergi ve gümrük tarifelerinde iyileştirmeler yapılarak ülke ekonomisini dışa bağımlılıktan kurtarmak da teşviklerin başka bir amacı olarak belirlenmiştir.

1950- 1980 Arası Teşvik Uygulamaları

1950'li yıllarda ülke ekonomik potansiyeli ve kaynaklarının tespiti ile daha çok özel sektör ağırlıklı uygulamalar geliştirilmiştir. Dolayısıyla özel sektör kullanımına has kredi imkânları genişletilmiş, dış ticarette girişimcilik özendirilmiş ve tarımsal üretimin arttırılması ve sürekliliğin sağlanması amacıyla tedbir paketleri uygulanmıştır. Çeşitli sektörlerin altyapı yatırımlarının hızlandırıldığı bu dönemde özel kesimde sermaye birikiminin sağlanması ve yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi amacıyla, 1951 yılında, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" çıkartılmıştır. Ayrıca sanayi de orta ve uzun vadede yatırım kredisi sağlamak için "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası" kurulmuştur. 1960 sonrası dönemde planlı ekonomi ile birlikte özendirme ve yönlendirme önlemleri verimli bir şekilde uygulanmaya başlamış, teşvik sistemi günün koşullarına göre belirlenerek bugünkü halini almıştır. 1963 yılında Türkiye'de ilk defa yatırım indirimi uygulaması yapılmış ve 1968 yılında 22 ilin "Kalkınmada Öncelikli Yöre" (KÖY) ilan edilmesiyle birlikte bu uygulama genişletilmiştir (Kalafat, 2003). Bu bağlamda 2009 yılında uygulamaya giren ve dört faklı bölge için teşvik tedbirleri getiren teşvik sistemi KÖY uygulamasıyla benzer özellikler taşımaktadır.

24 Ocak 1980 Ekonomi Kararları, Öncesi ve Sonrası Teşvik Uygulamaları

Türkiye'de sistemli bir teşvik sisteminin uygulanması 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir. İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi terkedilmiş, ihracata dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Ülke sanayisinin uluslararası piyasalarda rekabet gücünün arttırılması için ucuz kredi ve girdi temini sağlanarak vergilemede kolaylıklar, ithalatta kota ve gümrük tarifeleri gibi uygulamalar devreye sokulmuştur (Eser, 2011). Uluslararası piyasalarda yaşanılan krizler, ülke ekonomisinde ortaya çıkan aksaklıklar, artan dış borç oranı, 1970 devalüasyonu ve 1978 döviz krizi gibi olumsuzluklar teşvik tedbir ve uygulamalarının başarısız olmasına neden olmuş ve sonrasında 24 Ocak Ekonomi kararları alınmıştır.

Ekonomik istikrar programı adı altında hazırlanan 24 Ocak Ekonomi kararları dâhilinde dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş ve kar transferlerine kolaylık sağlanmıştır. (Duran,1998) Ayrıca bu dönemde "taşıyıcı sektörler" adı altında ülkede yatırım potansiyeline sahip ve ülke ekonomisini taşıyacağı öngörülen sektörlerin öne çıkarılması ve bu sektörlerin doğal kaynaklar bakımından desteklenmesi hedeflenmiştir. Devletin piyasalardaki rolünün azalmaya başladığı bu dönemde, ihracat kredilerinde düzenlemelere gidilmiş ve kredi faiz oranları enflasyon oranında artırılmıştır. Aynı zamanda özel sektör iyileştirmeleri amacıyla dış ticarette ithal ikameci anlayış yerine gerçek kur, faiz ve fiyat politikası hedefi doğrultusunda dış ticaret ve ihracat odaklı bir gelişme amaçlanmıştır. (Karaca,2004) Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de daha bağımsız teşvik uygulamalarından ziyade teşviklerin kalkınma politikaları ile bağlantılı hale getirilmesi ve öncelik arz eden sektörlere yönelmenin başlatılmasıdır. Yine "Özel Önem Taşıyan Sektör" adı altında turizm, hazır giyim, tarımsal sanayi, otomotiv ve demir-çelik gibi ülke ekonomisinin geleceğini belirleyici olduğu öngörülen sektör yapılanmaları yatırımlardan en fazla yaralanacak yatırım konularından sayılmıştır. KÖY uygulamasının devam ettirildiği bu dönemde ayrıca il bazlı yatırımlar desteklenerek kalkınmada birinci derecede öncelikli iller kapsamında 10 il ve ikinci derecede öncelikli iller kapsamında 17 il teşvik uygulamalarından faydalanma imkânı bulmuştur.

1990'lı Yıllardan 2009 Yılına Kadar Teşvik Uygulamaları

1980'li yılların sonunda uygulanan kalkınma programları daha çok bölgesel ve sektörel gelişmeleri teşvik eden uygulamalardan oluşmuş ve 1989 yılında uygulamaya giren Kaynak Kullanımını Destekleme Primi (KKDP) ile teşviklerde nakit yardımları eklenmiştir. Bu tür yapılandırmaların uygulamaya konulması daha önceki dönemlere benzer şekilde, sanayileşmenin geliştirilmesi, yurtiçi üretiminde sürekliliğin sağlanması ve tesis sayısının çoğaltılması doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. 1994 yılında teşviklerde sektörel seçicilik uygulamasından vazgeçilerek İstanbul, Kocaeli, Bursa, Ankara ve İzmir gibi gelişmiş illerin dışında kalan tüm bölgeler sanayi kuşağı sayılarak bu alanda yer alan tüm bölgelerin teşviklerden eşit oranlarda faydalanmasına karar verilmiştir (Sarıöz, 2006). Bu uygulamaya ek olarak büyük şehirlerde bulunan organize sanayi bölgeleri (OSB) de sanayi kuşağı içerisinde yer almıştır. Her il için aynı teşvik uygulamalarının devreye girmesi bölgeler arası farkın azaltılması yolunda somut adımların atılmasını engellemiştir. Yatırımlarda tercih kriterleri olan hammaddeye yakınlık, düşük taşımacılık maliyetleri, coğrafi konum ve işgücü piyasaları gibi faktörler az gelişmiş bölgelerin tercih dışı kalmasına neden olmuş ve dolayısıyla bu uygulamadan 1998 yılında vazgeçilmiştir. Bu dönemde teşvik uygulamalarında "gelişmiş, normal ve KÖY" adı altında sınıflandırılma yapılmış, gelişmiş yöreler için teşvik konuları belirlenirken diğer bölgeler için tüm yatırım konuları teşvik kapsamında yer almıştır.

Planlı ekonomiye geçiş ile birlikte teşviklerin genelde ihracata yönelik uygulamaları barındırması ve 1990'lı yıllarda Ar-Ge, KOBİ, istihdam, çevre ve bölgesel gelişme gibi çeşitli alanlarda uygulanarak ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır (Eser, 2011). Fakat 2000'li yıllara kadar yürütülen teşvik uygulamalarında teşviklerin kamusal maliyeti, yararlanacak alan ve kesimin belirlenmesi ve ekonomi içi ve dışı getirilerinin analizinin yapılamaması teşvik uygulamalarının başarısızlığına yol açmıştır. Dolayısıyla 2000'li yıllardan sonra uygulanan teşvik sistemlerinde küresel ekonomik durum analiz edilerek uzun vadede yüksek getirisi olan üretim alanlarının yaygınlaştırılması amacıyla teşvik uygulamalarında iyileştirme ve düzenlemeler yapılmıştır. Bölge bazlı sosyo-ekonomik tespitler yapılarak öncelik arz eden sektörler belirlenmiş ve bu tür yatırımlar bölge kalkınma düzeyine göre teşviklerden öncelikli pay alma konumuna getirilmiştir. 2009 yılında hazırlanan teşvik sistemi ülkeyi 4 yatırım bölgesine ayırarak teşvike konu olan yatırım alanları yelpazesini genişletmiş ve ihracat, ithalat, rekabet edebilirlik ve istihdam gibi bağlantılı makroekonomik göstergelerin geliştirilmesine de öncelik vermiştir. Açıklanan son teşvik sistemi ise daha çok il bazında yatırım fırsatlarını belirleyerek bölgeler arası farkın azaltılmasını amaçlamıştır. Bu teşvik sisteminin en önemli özelliklerinden biri de ülke içine yatırımları çekme gayesiyle belirli bölgeleri yatırım için avantajlı hale getirme uygulamalarını taşımasıdır.

2009 Yılında Uygulanan Teşvik Sistemi

2009 yılında uygulamaya giren teşvik sisteminin amacı, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek, üretimi ve istihdamı artırmak, yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır. Ayrıca uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve Ar-Ge içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirmek, doğrudan yabancı yatırımları artırmak, bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek ve çevreyi korumaya yönelik yatırımları desteklemek olarak belirtilmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakında Karar, 2009). Bu amaçlarlar doğrultusunda teşvikler; genel teşvik uygulamaları, bölgesel teşvik uygulamaları ve büyük ölçekli yatırımların teşviki olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

İlk kez bölgesel ve sektörel teşvik sistemine geçilen bu sistemde, iller İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri dikkate alınarak dört bölgeye ayrılmıştır (Tablo 1). Bu bölgelere yapılan desteklerden yararlanacak yatırım konuları her bir il grubunun yatırım potansiyeli ve rekabet gücü dikkate alınarak belirlenmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakında Karar, 2009). Bu teşvik sisteminde KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, faiz desteği, sigorta primi işveren desteği, vergi indirimi, yatırım yeri tahsisi ve taşınma desteği olmak üzere yedi maliyet kaleminde teşvik uygulanmıştır.

Tablo 1. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Sıralaması

	Bölge İlleri	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
1. Bölge	İstanbul	1	2,83058
	Ankara	2	2,01563
	İzmir	3	1,51986
	Bursa, Eskişehir, Bilecik	4	0,98075
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5	0,78202
	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6	0,5721
2. Bölge	Adana, Mersin	7	0,33448
	Aydın, Denizli, Muğla	8	0,28832
	Antalya, Isparta, Burdur	9	0,28086
	Balıkesir, Çanakkale	10	0,153
3. Bölge	Zonguldak, Karabük, Bartın	11	-0,07141
	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	12	-0,16572
	Konya, Karaman	13	-0,25927
	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	14	-0,31505
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	15	-0,33754
	Kayseri, Sivas, Yozgat	16	-0,37571
	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	17	-0,40669
	Samsun, Topkat, Çorum, Amasya	18	-0,41735
4. Bölge	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	19	-0,55873
	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	20	-0,55923
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	21	-0,67547
	Erzurum, Erzincan, Bayburt	22	-0,78956
	Şanlıurfa, Diyarbakır	23	-0,96387
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	24	-1,20401
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	25	-1,26703
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	26	-1,39095

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Katma Değer Vergisi İstisnası, teşvik belgesi kapsamında Hazine Müsteşarlığı tarafından uygun görülen yatırım amaçlı makine ve teçhizatın ithali ile yerli teslimleri çerçevesinde belirlenmiştir. Gümrük Vergisi Muafiyeti Teşvik Belgesi kapsamında ithal edilen, Hazine Müsteşarlığınca uygun görülen yatırım mallarını kapsamaktadır. Faiz desteği üçüncü ve dördüncü bölgede yapılan yatırımlara ayrıca Ar-Ge ve çevre yatırımlarına [1] verilen bir teşvik uygulamasıdır. Bu uygulama kapsamında en az 1 yıl vadeli kredilerin sabit yatırım tutarının azami yüzde 70'lik bir

[1] Üçüncü ve dördüncü bölgede yapılacak olan yatırımlara azami 500 bin Türk Lirası; Ar-Ge ve çevre yatırımlarına azami 300 bin Türk Lirası destek verilmektedir.

kısmı karşılanmaktadır. Ayrıca bir yatırım teşvik belgesi kapsamında yalnızca bir bankadan yatırım kredisi sağlanmaktadır. Kullanılmış makine ve teçhizat, KİT'ler dahil olmak üzere kamu kurum ve kuruluşları ile meslek kuruluşlarının yapacağı yatırımlar ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarınca kullandırılan veya kamu kaynaklarından sübvanse edilen krediler bu desteğin dışında tutulmuştur.[2]

Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği ise tamamı ile yeni yatırımlarda veya farklı yatırım türlerinde, yatırımın tamamlanmasının ardından, işverenin istihdam için ödediği sigorta primi hissesinin asgarî ücrete denk gelen miktarı kadar ödenmektedir. Ayrıca bölgenin gelişmişlik düzeyi arttıkça sağlanan desteğin süresi de azalmaktadır .

Vergi İndirimi desteği kapsamında yatırımın, kısmen veya tamamen işletilmesine başlanılan hesap döneminden itibaren destek verilmektedir. İndirilen Kurumlar veya Gelir Vergisi tutarı, yatırıma katkı tutarına ulaşıncaya kadar sağlanmaktadır. Ancak indirimli vergiler sadece yapılan yatırımdan elde edilen kazanca uygulanmakta, diğer faaliyetlerden elde edilen kazançlara indirim uygulanmamaktadır. Yatırıma Katkı Tutarı ise, indirimli oranda kurumlar/gelir vergisi uygulanarak tahsilinden vazgeçilen vergi yoluyla yatırımların devlet tarafından karşılanacak tutarını içermektedir. Bu teşvik unsurlarının oranları yatırımın ölçeğine, yatırımın yapıldığı tarihe ve yatırımın bulunduğu bölgeye göre farklılık arz etmektedir.

Eski teşvik sistemi kapsamında Yatırım Yeri Tahsisi desteğinden büyük ölçekli yatırımlar ve bölgesel desteklenecek yatırımlar yararlanabilmektedir. Bu kapsamda taşınmazlar üzerinde, ilk yıl için emlak vergi değerinin yüzde 3'ü takdir edilecek bedel karşılığında 49 yıl süreyle bağımsız ve sürekli nitelikte irtifak hakkı tesis edilmektedir (Fırat Kalkınma ajansı,2010). Taşınma Destekleri ise kapsam olarak Tekstil, konfeksiyon ve hazır giyim, deri ve deri mamulleri sektörlerinde üretim yapmakta olan ve en az 50 kişilik istihdam sağlayabilecek yükümlüler için geçerli bir destek unsuru olarak belirlenmiştir. Bu teşvik uygulamalarından KDV istisnası ve gümrük muafiyeti bütün yatırımlara sağlanmakta; diğer teşvik unsurları ise yatırımın yapıldığı bölgeye ve yatırımın ölçeğine göre farklılık arz etmektedir.

Genel Teşvik Uygulamaları

Genel teşvik uygulamaları kapsamında verilen KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti teşvikleri, genel teşvikten yararlanmayacak ve aranan şartları sağlamayan yatırım konuları haricindeki, asgari yatırım düzeyini sağlayan, ülke çapındaki tüm yatırımlar için sağlanmıştır (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2009).

Bölgesel Teşvikler

Eski teşvik sisteminde bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla sağlanan destekler tüm illeri kapsamına almış ve iller Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'ne (SEGE) göre dört teşvik ve yatırım bölgesine ayrılmıştır (Şekil 1). Bu ayrıma göre, bölgenin gelişmişlik düzeyi arttıkça, sektörel ve büyük ölçekli yatırımlara sağlanan teşviklerin azalması tasarlanmıştır. Böylece az gelişmiş bölgelere daha fazla yatırım çekilerek bölgeler arası farklılıkların giderilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda genel teşvik uygulamalarına ek olarak, birinci ve ikinci bölgede yapılan yatırımlara, vergi indirimi, sigorta primi işveren desteği ve yatırım yeri tahsisi; üçüncü ve dördüncü bölgede yapılacak olan yatırımlara vergi indirimi, sigorta primi işveren desteği, yatırım yeri tahsisi ve faiz desteği sağlanması tasarlanmıştır (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2009).

Bölgelerin gelişmişlik düzeylerine göre uygulanan teşvikler, aynı bölgede yer alan fakat farklı gelişmişlik düzeyine sahip olan iller için dezavantajlı bir durum ortaya çıkarmıştır. Örneğin aynı bölge içinde yer alan Kayseri ve Yozgat'ın sanayi sektörü gelişmişlikleri eşit olmadığı halde aynı teşvik siteminden yararlanıyor olmaları dört bölge bazında verilen teşviklerin bölgesel gelişmişlik farkını azaltmada etkin olmayacağını göstermektedir. Bunun yanı sıra illerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark yıllara göre değişmektedir, bu nedenle illerin dönemsel verileri dikkate

[2] 31.12.2010'a kadar başlamış olna yatırımlar için 7 yıl, 31.12.2010 tarihinden sonra gerçekleşen yatırımlar için 5 yıl uygulama süresi. Bkz: T.C Fırat Kalkına Ajansı (2010), Yatırımlarda Devlet Teşvikleri.

alınarak gelişmişliklerinin belirlenmesi daha etkin bir teşvik sistemi için gereklidir. Söz konusu teşvik sisteminde ise bu durum öngörülmemiştir.

Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki

Eski teşvik sisteminde ülkenin teknolojik dönüşümünün gerçekleştirilmesi ile üretim kalitesinin artırılması ve uluslararası rekabet gücünün geliştirilmesi amacıyla büyük ölçekli yatırımların desteklenmesi tasarlanmıştır. Bu kapsamda büyük ölçekli yatırımlara verilecek olan desteklerde bölge farkı gözetilmeden, gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, vergi indirimi, yatırım yeri tahsisi, sigorta primi işveren desteği ve taşınma desteği verilmesi gibi politikalar uygulanmıştır. Büyük ölçekli yatırımlara verilecek olan destekler; kimyasal madde ve ürünlerin imalatı, rafine edilmiş petrol ürünler imalatı, transit boru hattıyla taşımacılık hizmetleri yatırımları, motorlu kara taşıtlarının imalatı, demiryolu ve tramvay lokomotifleri imalatı, liman ve liman hizmetleri, elektronik sanayi, tıbbi alet, hassas ve optik aletler imalatı, ilaç üretimi, hava ve uzay taşıtları imalatı, makine imalatı ve madencilik yatırımları olmak üzere 12 kritik sektörde asgari 50 milyon TL üzerindeki yatırımlar için verilmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2009).

YENİ TEŞVİK SİSTEMİ: 2012

Eski teşvik sisteminin etkinliğinin azalması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının değişmesi nedeniyle yeni bir teşvik sistemi tasarlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu kapsamda yatırımcıların ihtiyaçları ve talepleri göz önünde bulundurularak tasarlanan yeni teşvik sisteminde, genel teşvik uygulamaları, bölgesel teşvik uygulamaları, büyük ölçekli yatırımların teşviki ve stratejik yatırımların teşviki olmak üzere 4 temel yatırım teşviki konusu belirlenmiştir. Mevcut ekonomik sorunların çözümünde bazı uygulamalara öncelik verilen Yeni Teşvik Sistemi kapsamında yatırımcılara; KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, asgari ücret üzerinden hesaplanan sigorta primi işçi ve işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, gelir vergisi stopajı ve KDV iadesi olmak üzere yedi maliyet unsurunda teşvik verilmesi planlanmıştır. Genişleyen sektörel kapsam, işgücü maliyetlerinin azaltılmasına yönelik destekler ve finansman imkânlarının genişletilmesi bu uygulamaların ana hatlarını oluşturmaktadır (Ekonomi Bakanlığ, 2012). Eski teşvik sisteminde olduğu gibi yeni teşvik sisteminde de verilecek destekler yatırımların bulunduğu bölgeye ve yatırım ölçeğine göre değişiklik göstermektedir. Fakat yeni teşvik sistemi uygulama alanları ve hedef sektörler itibariyle önceki teşvik sistemlerine göre daha kapsamlıdır. Yeni teşvik sistemi gerek il bazında bölgesel gelişmişlik farklarını azaltacak, gerekse teknolojik dönüşümü üretim yapısına yansıtacak uygulamaları içermektedir. Yeni teşvik sisteminde bölgeler Kalkınma Bakanlığı tarafından her il için ayrı ayrı belirlenen 61 sosyal gelişmişlik kriteri[3] baz alınarak hazırlanmış ve altı bölgeye ayrılmıştır.

Yeni Teşvik Sisteminin Amacı

Yatırımlarda devlet yardımları hakkında çıkan karara göre yeni teşvik sistemi'nin amacı, "kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedfler doğrultusunda tasarrufların katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirilmesine, üretim ve istihdamın artırılmasına, uluslararası rekabet gücünü artıracak ve araştırma geliştirme içeriği yüksek bölgesel ve büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımların özendirilmesine, uluslararası doğrudan yatırımların artırılmasına, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına, kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesine ilişkin usul ve esasları belirlemek" olarak belirtilmiştir. (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2012).

Yeni teşvik sistemi Türkiye'nin 2023 hedefleri doğrultusunda, dünyanın ilk on ekonomisi arasında yer almak, kişi başı milli geliri 25 bin dolar seviyesine çıkartmak ve 500 milyar dolar ihracat rakamlarına ulaşmak amaçlarıyla hazırlanmıştır. Bu hedeflerin hepsini gerçekleştirebilmek ancak devletin yapısal ve yasal destekleri ile sağlanabilecektir. Yeni teşvik sistemi de tam olarak bunu gerçekleştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Türkiye'nin

[3] İstihdam, nüfus yoğunluğu, göç oranı, eğitim durumu, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, sağlık göstergeleri Kişi başına elektrik tüketimi, doğum oranı, 10 bin kişiye düşen otomobil sayısı, yeşil kart sahibi nüfusun il içindeki payı, GSMH kullanım oranı, kentin kükürtdioksit ortalama değeri, üniversite mezunu nüfus sayısı, banka kredilerinin Türkiye'deki payı, internet bankacılığında bireysel müşteri sayısı vb.

mevcut ekonomik yapısında bu makroekonomik hedeflerin gerçekleşebilmesi için mikro reformlar zorunlu bir hal almıştır. Bu doğrultuda üretimi ve istihdamı artırmak, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak yeni teşvik sisteminin mikro amaçlarındandır.

Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısı ihracata dönük üretim olmakla birlikte bu üretimin gerçekleşmesi ise büyük ölçüde ithalata bağımlıdır. Ekonomi Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve TÜİK verileri derlenerek ölçülen ve 2010 yılında yüzde 40 olan imalatın ithalata bağımlılık oranı 2011 yılı itibariyle yüzde 43 seviyesine yükselmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2012). Ara mal ve yatırım malı ithalatının toplam üretime oranı ile hesaplanan bu oran, 2011 yılında Türkiye'de 100 dolarlık imalat yapmak için 43 dolarlık ara mal ve yatırım malı ithal etmek zorunluluğu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Yeni Teşvik Sistemi ile ara mal ve yatırım malı yurtiçi üretiminin artırılmasını teşvik edecek uygulamalarla imalatı ithalata bağımlılıktan kurtararak cari açığın azaltılması amaçlanmıştır.

Değişiklik Yapılan Destekler

Yeni teşvik sisteminde "bölgesel teşvik uygulamalarında destek unsurları" hususunda değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Söz konusu farklılıklar faiz desteği, sigorta primi işveren hissesi desteği ve vergi indirimi unsurları ile bölgesel iyileştirmelere yönelik teşvik unsurlarında yapılmıştır.

Faiz Desteği

Eski teşvik sisteminde üçüncü, dördüncü bölgelere ve Ar-Ge ve çevre yatırımlarına verilen faiz desteğinin yeni teşvik sisteminde üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı bölgede ve stratejik sektörlerde yatırım yapan yatırımcılara hangi bölgede yatırım yaptıklarına bakılmaksızın faiz desteği verilmesi tasarlanmıştır. Stratejik yatırımlara verilecek olan faiz desteği yatırım tutarının yüzde 5'ini geçmemek kaydıyla azami 50 milyon TL'ye kadar sağlanacaktır. Faiz desteği sağlanacak olan bölgeler ve tutarları eski ve yeni teşvik sisteminde farklılık göstermekte; eski teşvik sisteminden daha kapsamlı bir faiz desteği uygulaması getirilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Faiz Desteğinde Yapılan Değişiklikler

Bölgeler	**Eski Teşvik Sistemi**						**Yeni Teşvik Sistemi**			
	Destek Oranı				Azami Destek Tutarı (Bin TL)		Destek Oranı		Azami Destek Tutarı (Bin TL)	
			Ar-ge ve çevre yatırımları							
	TL Cinsi Kredi	Döviz Cinsi Kredi	TL Cinsi Kredi	Döviz Cinsi Kredi	Bölgeler	Ar-Ge ve Çevre Yatırımları	TL Cinsi Kredi	Döviz Cinsi Kredi	Bölgeler	Stratejik Yatırımlar
1. Bölge	–	–	5 puan	2 puan	–	300	–	–	–	50000
2. Bölge	–	–	5 puan	2 puan	–	300	–	–	–	50000
3. Bölge	3 puan	1 puan	5 puan	2 puan	500	300	3 puan	1 puan	500	50000
4. Bölge	5 puan	2 puan	5 puan	2 puan	500	300	4 puan	1 puan	600	50000
5. Bölge	–	–	–	–	–	–	5 puan	2 puan	700	50000
6. Bölge	–	–	–	–	–	–	7 puan	2 puan	900	50000

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar ve. Ekonomi Bakanlığı Yeni Teşvik Sistemi Sunumundan Derlenmiştir

Vergi İndirimi

Yatırımcılara önemli bir destek sağlayacak olan vergi indirimi uygulamasına göre eski teşvik sisteminde, indirimli vergiler sadece yapılan yatırımdan elde edilen kazanca uygulanmaktadır. Fakat yeni teşvik sistemi kapsamında verilecek olan vergi indirimi desteği ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölgelerde yatırıma katkı tutarının belirli bir kısmı teşvik belgesine konu olan yatırımın yanı sıra, yatırımcının yatırım döneminde tüm faaliyetlerinden elde ettiği kazançlar üzerinden uygulanabilecektir. Yeni teşvik sistemi kapsamında yatırımlara verilecek olan vergi indirimi desteği bölgelerin gelişmişlik düzeyine ve yatırımların ölçeğine göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda en az gelişmiş olan altıncı bölgeye en fazla destek verilecektir. Büyük ölçekli yatırım yapılması durumunda ise bu teşvikin miktarı artacaktır (Tablo 3).

Tablo 3. Vergi İndirimi

Bölgeler	**Yatırıma Katkı Oranı (%)**		**İşletme/Yatırım Döneminde Uygulanacak Yatırıma Katkı Oranı (%)**		**Vergi İndirim Oranı (%)**
	Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Büyük Ölçekli Yatırımlar	Yatırım Dönemi	İşletme Dönemi	
1. Bölge	15	25	0	100	50
2. Bölge	20	30	10	90	55
3. Bölge	25	35	20	80	60
4. Bölge	30	40	30	70	70
5. Bölge	40	50	50	50	80
6. Bölge	50	60	80	20	90

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yeni Teşvik Sistemi, Yatırımlarda Devlet Teşvikleri

Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği

Türkiye'de istihdam üzerindeki vergi yükü yüzde 35,9'dur. Bu oran OECD ve AB ortalamasının üstündedir. Bu nedenle yatırımcıya sağlanacak olan sigorta primi işveren hissesi desteği yatırımlarda istihdam yükünün düşmesine neden olacaktır.(*"Bütçe imkan verirse istihdam üzerindeki vergi yükünü indiririz"* - Hürriyet Gazetesi, 02.05.2012). Devletin önceki teşviklerden farklı olarak işçi primini üstlenmesi, yüksek işçilik maliyetlerinin bulunduğu ve dolayısıyla rekabet üstünlüğünün kaybedildiği emek yoğun sektörleri daha cazip hale getirecektir. Bu kapsamda yeni teşvik sisteminde verilecek olan sigorta primi işveren hissesi desteği önceki teşvik sistemine göre uygulama alanı artırılmış ve süreler uzatılmıştır. Diğer desteklerde olduğu gibi bu teşvik unsurunda da başta altıncı bölge olmak üzere bölgelerin gelişmişlik seviyesine göre verilen desteğin oranı ve süreleri artırılmıştır. Ayrıca yatırımları hızlandırmak ve erken yatırımları daha cazip hale getirmek için 31 Aralık 2013 tarihine kadar yapılan yatırımlarda ek destek süresi tasarlanmıştır. Üstelik altıncı bölgede organize sanayi bölgesine yapılan yatırımlara 12 yıl süre ile destek verilmesi tasarlanmıştır.

Bölge Farkları

Yeni teşvik sisteminde eski teşvik sisteminden farklı olarak yapılan iyileştirmelerden bir diğeri de bölgelerin sayısının değiştirilmesi ve sağlanan desteklerin artırılması olmuştur. Bu kapsamda önceden dört olan bölge sayısı yeni teşvik sistemiyle beraber altıya çıkarılmış ve bölgeler bazında yer alan illerin aynı kalkınma ajansı içinde olmasına değil, aynı sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip olup olmamasına bakılarak bölgeler belirlenmiştir. Bu durumun iller arası eşitsizliğin giderilmesinde önemli rol oynayacağı öngörülmektedir. Sektörel kapsamı genişletme, işgücü maliyetlerini azaltma ve finansman imkânlarını artırma hedefleri, diğer bölgeler için de genel itibarı ile geçerli olmakla beraber, özellikle altıncı bölgede öne çıkan temel teşvik unsurları olarak belirlenmiştir. Asgari sabit yatırım tutarının üzerinde kalan tüm sektörleri Bölgesel Destek kapsamına alarak sektörel kapsamı

genişletmeyi hedefleyen yasa, gelir vergisi stopajı desteği, sigorta primi işveren hissesi desteği ve sigorta primi işçi hissesi desteği aracılığı ile bölgedeki işgücü maliyetlerini azaltmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan, söz konusu desteklerin, yurtdışına yapılan yatırımların bölgeye çekilmesi açısından da olumlu etkileri olacaktır.

Ağrı, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Van olarak belirlenen 6. Bölge illerinde uygulanan ayrıcalıklı teşviklerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine olumlu katkılar yapması beklenmektedir. Bu minvalde gelir vergisi stopajı ve sigorta primi işçi hissesi desteklerinin süreleri 10 yıl olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak bölge en yüksek miktarda faiz desteği avantajına sahip olan bölgedir. Yatırım döneminde verilen finansman desteğinin 900 bin TL'ye çıkarılması amaçlanmakla birlikte, yatırıma katkı tutarının yüzde 80'ine kadar olan kısmı karşılanmaktadır. Yine eski teşvik sisteminden farklı olarak yatırımın altıncı bölgede yapılması durumunda asgari ücret üzerinden hesaplanan gelir vergisi stopajı desteği ve sigorta primi işçi hissesi deteği verilecektir (Ekonomi Bakanlığı, 2012).

Yeni Teşvik Sistemi Uygulamaları

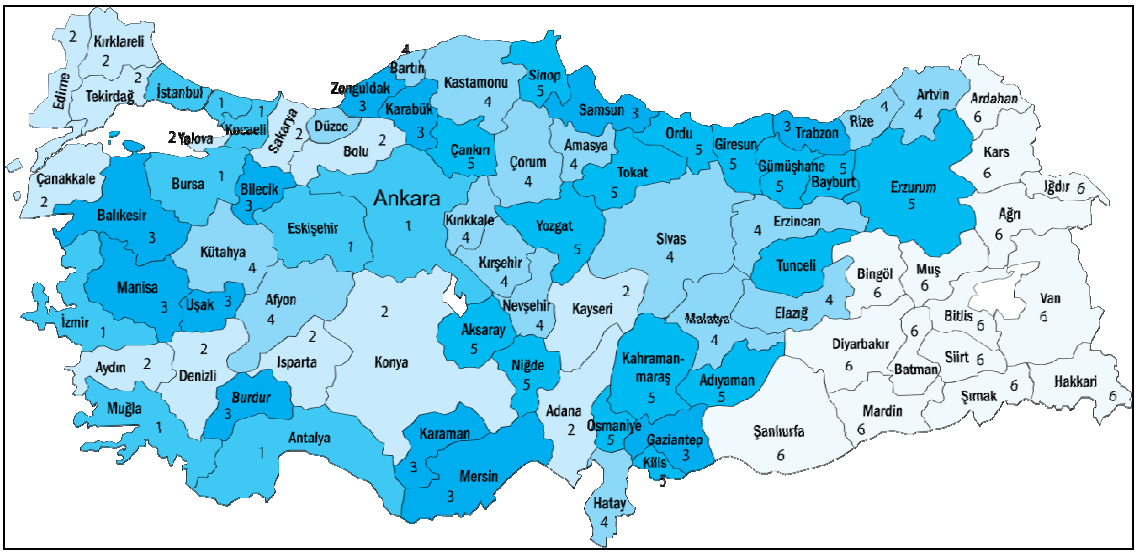
Genel Teşvik Uygulamaları

Genel teşvik uygulamaları yeni teşvik sistemi kapsamında asgari yatırım koşullarını sağlayan yatırımlara hangi bölgede olduğuna bakılmaksızın verilecek olan destekleri kapsamaktadır. Bu destekler KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyetleridir (Ekonomi Bakanlığı, 2012).

Bölgesel Teşvik Uygulamaları

Az gelişmiş bölgelerdeki yetersiz altyapı, girdi maliyetlerinin yüksekliği, eğitimli ve nitelikli işgücünün yetersizliği sermayenin görece daha gelişmiş illere doğru kayması bölgeler arası gelişmişlik farklarının artmasına neden olmuştur. Türkiye'deki bölgeler arası gelişmişlik farkını en aza indirmek amacıyla verilecek olan destekler yeni teşvik sisteminde 6 bölgeye ayrılmıştır (Şekil 1). Bölgeler arası gelişmişlik farklarının yalnızca az gelişmiş bölgelere değil, görece daha gelişmiş olan bölgelere de olumsuz yansımaları olmaktadır. Özellikle az gelişmiş bölgelerden daha gelişmiş bölgelere olan emek ve sermaye göçü söz konusu bölgelerdeki nüfus yoğunluğunu ve buna bağlı olarak kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle az gelişmiş bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri artırmak ve üretimi cazip hale getirmek kısa sürede fayda sağlayacak teşviklerle mümkün olabilecektir.

Şekil 1. Yeni Teşvik Sistemi Bölgeler Haritası

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Yeni teşvik sisteminde iller Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'ne (SEGE) göre altı teşvik ve yatırım bölgesine ayrılmıştır. Kalkınma Bakanlığı, en son 2003 yılında yayımlanan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'nı (SEGE) güncelleyerek, SEGE-2011 çalışması ile illerin gelişmişlik düzeyleri farklı alanlardan seçilen değişkenler yardımıyla ölçülmüş, bu ölçüm ve analizler sonucunda, il sıralamaları yapılmış ve aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan iller aynı bölgede teşvik kapsamına alınmıştır. Yeni teşvik sistemine dayanak teşkil eden SEGE 2003'de ilk 10'da İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Tekirdağ, Antalya, Yalova ve Adana yer alırken, SEGE 2011'de Yalova ve Adana'nın yerini Denizli ile Muğla almıştır.

Tablo 4. Bazi İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Siralamasi (SEGE-2011)

İl kodu	İller	SEGE 2011 Sırası
TR 100	İstanbul	1
TR 510	Ankara	2
TR 310	İzmir	3
TR 421	Kocaeli	4
TR 611	Antalya	5
TR 411	Bursa	6
TR 412	Eskişehir	7
TR 323	Muğla	8
TR 211	Tekirdağ	9
TR 322	Denizli	10
TRC34	Siirt	77
TRC33	Şırnak	78
TRC21	Ağrı	79
TRB24	Hakkâri	80
TRB22	Muş	81

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Ayrıca SEGE çalışmasının sonuçları özellikle; bölge, il ve ilçe düzeyinde karşılaştırmalı politika tespitinde ve uygulamasında kullanılması bu çalışmanın illerin iktisadi ve sosyal kalkınma yolundaki performanslarının izlenip değerlendirmesinin yapılmasını mümkün hale getirmiştir. SEGE-2003 çalışmasında 10 alt kategoride 58 adet değişken kullanılmıştır. Yeni teşvik sistemine de dayanak teşkil eden SEGE-2011 çalışması ise demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride, çoğunluğu 2009-2010 yıllarına ait 61 değişken kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin seçiminde ilin ülke içindeki ekonomik ağırlığı ve potansiyeli, sosyal gelişmişlik seviyesi, ortalama bireysel refah düzeyi, il ölçeğinde ekonomik ve sosyal gelişmişlik ile bireysel refah arasındaki kümülatif denge ve veri teminine ilişkin süreklilik hususları gözetilmiştir. Yeni SEGE çalışmasında önceki SEGE çalışmalarında olduğu gibi Temel Bileşenler Analizi kullanılarak, il sıralamaları elde edilmiştir. Bu analiz yöntemi, bir örneğe ait çok sayıda birbiriyle ilişkili değişkeni boyut indirgeme yöntemiyle bağımsız yeni bir değişken haline getirerek illerin göreli performansını ortaya koymaktadır. Uluslararası pek çok sıralama ve endeksleme çalışmasında kullanılan bu yöntem, bilimsel tabanı güçlü, test edilmiş ve objektif bir yapıya sahip. İstatistik yazılımlarıyla hesaplanan sonuçlara dışarıdan herhangi bir müdahale yapılması söz konusu değildir.

Bu doğrultuda hazırlanan yeni teşvik sisteminde en az gelişmiş bölge olan altıncı bölgeye önemli ayrıcalıklar sağlanmıştır. KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti ve büyük ölçekli yatırımlar için verilen yatırım yeri tahsisi teşvik unsurları bütün bölgeler için verilmesi planlanmıştır. Bu teşvik unsurları dışında gelir vergisi stopajı desteği ve sigorta primi işçi hissesi desteği sadece altıncı bölge için verilecektir. Ayrıca üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölgede yapılacak olan yatırımlar faiz desteği teşviğinden yararlanabilecektir. Yeni teşvik sisteminde organize sanayi bölgelerinde yapılacak olan yatırımlara sağlanan teşvikler teknolojinin firmalar arası geçişliliğini sağlayarak kümelenmeyi desteklemeyi amaçlamaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Bölgesel Teşvik Unsurları

		1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Vergi İndirimi Yatırıma Katkı Oranı (%)	**OSB Dışı**	15	20	25	30	40	50
	OSB İçi	20	25	30	40	50	55
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	**OSB Dışı**	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
	OSB İçi	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Faiz Desteği		–	–	√	√	√	√
Gelir Vergisi Stopajı Desteği		–	–	–	–	–	10 yıl
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği		–	–	–	–	–	10 yıl

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki

Son yıllarda Türkiye'de ve dünyada kitlesel üretime dayalı büyük ölçekli sanayiler gerilemiş ve esnek uzmanlaşmaya dayalı küçük ve orta ölçekli sanayiler büyük ağırlık kazanmaya başlamıştır. Aynı zamanda büyük sermayeler belli bölgelerde toplanmış ve bu sermayelerin sayıları azalmıştır. Yeni teşvik sisteminde desteklenecek faaliyetler veya faaliyet alanları ile birlikte büyük ölçekli yatırımların asgari yatırım tutarlarının düşürülmesi ve büyük yatırımların teşvik sayısının artırılması amaçlanmaktadır.

Büyüyen sermaye grupları sektörler ve alt dalları bakımından en uygun koşullara sahip olan bölgelerde gelişirken, diğer bölgelerde gerileme sergilemektedir. Böylece büyük ölçekli yatırımlar ve istihdam ülkenin belli bölgelerinde ve kentlerinde yoğunlaşmaktadır. Kapitalizmin doğası olan bu süreç bölgeler arası gelişmişlik farkını büyük ölçüde artırmaktadır. Ayrıca başta birinci bölge olmak üzere büyük kentlerde toplanan büyük ölçekli yatırımlar kentleşme, çevre vb. sorunların büyük boyutlara ulaşmasına yol açmıştır (Atay, 2001:53-96).

Yeni teşvik sistemi de büyük ölçekli yatırımların, bölgelere olan dağılımdaki adaletsizliğini gidermek amacıyla diğer bölgelere nispeten daha az gelişmiş olan bölgelere daha fazla destek vermektedir. Buna örnek olarak altıncı bölgeye yapılan yatırımlara 10 yıla kadar gelir vergisi stopajı desteği ve sigorta primi işçi hissesi desteği verilirken diğer bölgelere bu destek verilmemektedir. Aynı şekilde büyük ölçekli yatırımlarda verilecek olan sigorta primi işveren hissesi destek süresi de bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre ters orantılı olarak değişiklik göstermektedir. Bu uygulama büyük ölçekli yatırımların oranını artıracağı gibi aynı zamanda az gelişmiş bölgelere büyük sermaye gruplarını çekecektir.

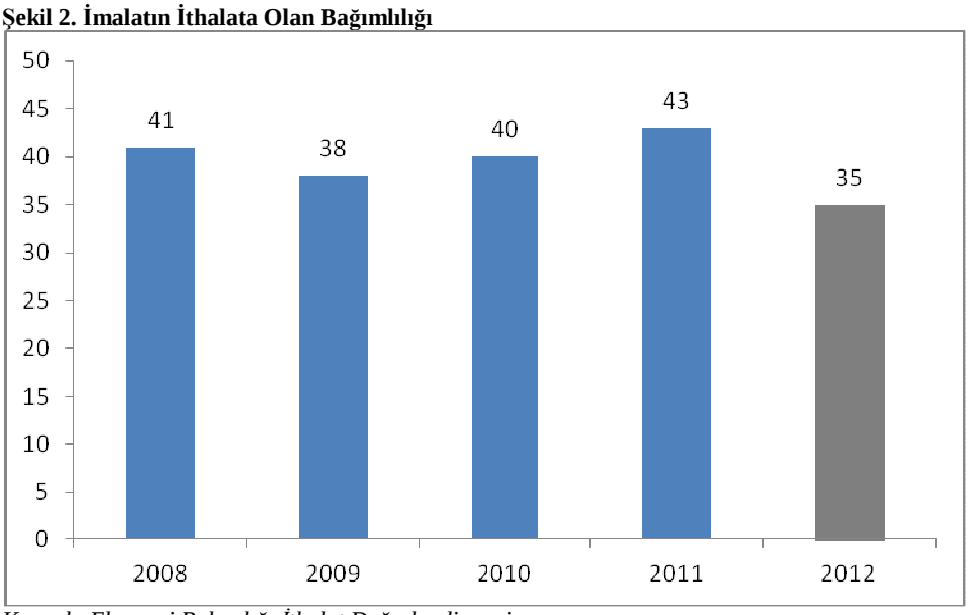
Büyük ölçekli yatırımlara uygulanacak olan teşvikler yatırımcının teknoloji ve Ar- Ge kapasitesini artıracak ve yatırımcıya uluslararası alanda rekabet gücü sağlayacaktır. Söz konusu destekler yatırımcının teknolojik altyapısını artırması ve kapasitesini büyütmesi için yatırımcıya önemli kolaylıklar sağlayacaktır. Bu destekler KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Vergi İndirimi, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği ve Yatırım Yeri Tahsisi olmak üzere toplam beş ana başlık altında toplanmıştır.

Stratejik Yatırımların Teşviki

Ekonomide sürekli olarak bir kırılganlık unsuru olan cari açığın yüksekliği yapısal bir sorun halini almıştır. Aynı zamanda küresel rekabetin arttığı mevcut ortamda, rekabet gücü kazanmak için Ar-Ge ve ileri teknolojiye dayalı

üretime geçilmesi sürdürülebilir büyüme için zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle cari açığın azaltılması ve sanayinin teknolojik dönüşümünün sağlanması, yapılacak olan yatırımın sektör bazlı olması gerekmektedir. Bu dönüşümün sektörel bazda sağlanamamış olması ve cari açığın yüksek seyretmesinin sebebi enerjide dışa olan bağımlılık ve 2011 yılında en üst seviyeye ulaşan imalatın ithalata bağımlılığından kaynaklanmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. İmalatın İthalata Olan Bağımlılığı

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı İthalat Değerlendirmesi

Tasarlanan yeni teşvik sisteminde de özellikle bağımlılığın yüksek olduğu ara mallara öncelik verilerek cari açığın azaltılması hedeflenmektedir. Yüksek katma değer yaratan sektörlerde ihracat yapabilmek için yüksek oranda ithalat yapmak zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca ithalatın yüzde 42 gibi büyük bir kısmı yurt içinde üretimi hiç olmayan ya da çok az olan mallardan oluşmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2012). Bu bağlamda ithalatın yaklaşık yüzde 74'ünü oluşturan ara malı üretiminin yurt içinde gerçekleşmesi stratejik önem taşımaktadır. Yeni teşvik sistemi ile sanayinin yapısal dönüşümüne katkı sağlayacak stratejik sektörler desteklenecektir.

Yeni teşvik sistemi kapsamında yatırımcı yatırım yapacağı bölgeyi kendi belirleyecek ve KDV İstisnası ve Gümrük Vergisi Muafiyeti tüm bölgeler için geçerli olmasına, Vergi İndirimi ve Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteklerinin Yatırıma Katkı Oranı yüzde 50 olarak belirlenmiştir. Ayrıca destek süresi ise, sadece 6. Bölge için 10 yıl olmak üzere, diğer bölgeler için 7 yıl olarak belirlenmiştir. Bu amaçlar çerçevesinde herhangi bir ara malın veya sektörün stratejik yatırımlar kapsamına girebilmesi için:

- Asgari yatırım tutarı 50 milyon TL üzerinde olan,
- Yatırım konusu ürünle ilgili yurt içi toplam üretim kapasitesinin ithalattan az olan,
- Asgari % 40 katma değer üreten,
- Üretilecek ürünle ilgili toplam ithalat değeri son 1 yıl itibariyle en az 50 Milyon dolar olan (yurt içi üretimi olmayan mallarda bu şart aranmayacaktır)

yatırımlar olması gereklidir.

Yatırım teşvikleri verilirken yapılacak olan yatırımın büyüklüğünün ve bulunduğu bölgenin yanı sıra sektörel kapasitesi ve sağladığı katma değeri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu doğrultuda desteklenecek sektörlerin hem kapasitesi hem de teknolojisi ile yurtiçi ve yurt dışı rekabet gücü yüksek sektörler olması gerekmektedir. Teknoloji yoğun üretim gerçekleştiren, çalışan başına katma değeri yüksek ve yatay dikey bağlantıları güçlü olan bu sektörler stratejik yatırımlar olarak kabul edilmekte ve yerli üreticilere ciddi katkılar sağlamaktadır. Türkiye'de başta hazır

giyim olmak üzere yirmi kadar sektörde bir milyar doların üzerinde katma değer yaratan yerli ihracat sektörleri mevcuttur.

Yeni teşvik sisteminin stratejik yatırım kapsamında değerlendirdiği ve önceki teşvik sistemlerinden ayrışan destek unsurlarından biri de stratejik sektörler kapsamında desteklenecek olan eğitim sektörüdür. Küresel rekabet gücünün artması için önemli bir unsur olan emeğin değerinin yükseltilmesi eğitime verilecek olan desteklerle sağlanmaya çalışılacaktır. Bilginin sermayenin önüne geçtiği mevcut konjonktürde ulusal düzeyde sürdürülebilir büyüme politikaları için eğitim sektörü ve teknoloji havzalarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Emeğin kalitesini yükseltecek olan bu teşvikin yanı sıra kritik ilaçların üretiminin de stratejik yatırımlar kapsamında değerlendirilmesi, sağlık politikalarında da öngörülebilirliğin artmasını sağlayacaktır. Özellikle ilaç sektöründe verilecek destekler bu alanda Ar-Ge çalışmalarının ve rekabet gücünün artmasını sağlayacaktır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Dünyadaki diğer ülkelerin tercih ettiği teşvik uygulamaları, ülkemiz ile benzer şekilde, vergi indirimi, vergi muafiyeti ve yatırım indirimini içeren mali teşvikler, kredi olanakları sağlayan finansal teşvikler, az gelişmiş bölgelere yönelik özel yatırım teşvikleri ve ayrıcalıklı sektörlere yönelik teşvikler şeklindedir. Teknolojik altyapıya verilen önem ve stratejik alanların desteklenmesi ön plandadır. Örnek ülkelerdeki kalkınma ve ekonomik büyüme potansiyeli, mutlaka teşvik uygulamalarının etkisi altındadır. Ancak özellikle Asya ülkelerine bakıldığında, esnek bir bürokratik yapının özel sektör ve yatırımcıları destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Avrupa Ülkeleri ise teşvik sistemlerini güçlü hukuki bir altyapı üzerine inşa etmektedirler. Amerika'da bölgesel farklılıklar fazlası ile önemsenmekte ve her eyalette farklı teşvik uygulanmaktadır. Teşvik siteminin başarılı bir şekilde amacına ulaşması ülkelerin yönetişim kabiliyetleri ve kurumsal altyapılarına bağlıdır. Diğer taraftan, bölgesel ve ülkesel farklıkları gözeterek düzenlenmeyen bir teşvik sisteminin etkin olması beklenmemelidir.

Bu çerçevede değerlendiğinde, teşvik uygulamaları ulusal kalkınma programları ile bağlantılı bir biçimde faaliyete geçirildiğinde uzun dönemde başarılı sonuçları doğuracaktır. Ayrıca teşvik uygulamalarının KOSGEB, Kalkınma Ajansları, il ticaret odalarının uyguladığı hibe ve teşvik programları ile bütünlük içinde devreye sokulması belirlenen hedefler doğrultusunda verimliliği daha da arttıracaktır. Diğer taraftan teşvik uygulamalarına başvuran yatırımcılar için uzman danışmanlık ve Ar-Ge hizmetlerinin birinci elden sunulması çok büyük önem teşkil etmektedir. Yatırım alanında bürokratik işlemlerin minimum seviyeye çekilmesi ve hazine ve il özel idarelerine ait olan arazilerin yatırımcılara tahsis edilmesi gerekmektedir.

Önceki teşvik uygulamalarının sonuçları incelendiğinde özellikle az gelişmiş bölge kapsamında yer alan illerde yatırımlar için altyapının oluşması, yatırımları kolaylaştıracak duble yol, organize sanayi bölgeleri ve enerji temini gibi etmenlerin bulunması yeni yatırım uygulaması için bu bölgelerde olumlu neticeler doğuracaktır. Bu hususta yapılması gereken yatırımlar için devlet yardımları ile güven ortamının oluşturulması olacaktır.

Yeni teşvik sisteminde teknolojik gelişmenin sağlanması amacıyla kümelenme faaliyetlerine önem verilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda devletin yeni teknolojilerin diğer firmalara aktarılması hususunda aktif rol alması gerekmektedir. Belirtilmesi gereken diğer bir husus da, teşviklerin küresel yatırımcıları kapsayacak niteliğinde hazırlanmasından dolayı, yeni teşvik sisteminin uluslararası ortamlarda da sunulması gerekliliğidir. Bu şekilde teşviklerin içeriği daha net bir şekilde aktarılacak ve yatırımlar için ülke ve sektör bilgilendirilmesi yapılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Çelebi, A. Kemal & Kahriman, Hamza (2011), Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşvikleri ve Bunların Karşılaştırmalı Analizi. Maliye Dergisi, sayı 161, Temmuz-Aralık.

Atay, Faruk (2001), "*Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü*", Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi 2001/2, 53-96.

Barbour, Paul. (2005), *" An Assessment of South Africa's Investment Incentive Regime with a Focus on the Manufacturing Sector"*, Economic and Statistics Analysis Unit, No:14 ve United Nations Conference on Trade And Development (UNCTAD) (2011), *" World Investment Report"*, http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf, erişim:26.06.2012.

Çiloğlu, İsmail (1997), *"Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi"* Hazine Dergisi (Ekim 1997 – 8), Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (2011), İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Devlet Planlama Teşkilatı (2006), *"Dokuzuncu Kalkınma Planı(2007-2013)"*, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (2000), *"Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Rekabet Hukuku ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu"*, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1982), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yatırımların ve İhracatın Teşviki Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1989), *"Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Yatırımları Teşviki Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Yatırımların ve İhracatın Teşviki Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

Dış Ekonomik İlşkiler Kurulu (DEİK), Polonya Ülke Bülteni, http://www.vatso.org.tr/sayfa_data/dosya/96246POLONYA.pdf, erişim:26.06.2012.

Duran, Mustafa (1998),*" Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları (1968-1998),"* Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonoamik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi No: 19, Ankara.

Ekonomi Bakanlığı, *"Yeni Teşvik Sistemi, Yatırımlarda Devlet Teşvikleri"*, Nisan 2012.
Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 28328 Sayılı 19 Haziran 2012 Tarihli Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2012/3305.

Ekonomi Bakanlığı *"İthalatın Değerlendirilmesi"*, İstanbul, 14 Şubat 2012.

Ekonomi Bakanlığı "*Yeni Teşvik Sistemi, Yatırımlarda Devlet Teşvikleri*", Nisan 2012.

Eser, Emre (2011), *"Türkiye'de Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler"*, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 54-55.

Fırat Kalkına Ajansı (2010),Yatırımlarda Devlet Teşvikleri, Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 27290 Sayılı 16 Temmuz 2009 Tarihli Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2009/15199, 3. Madde.

Kalafat, Ahmet (2003), "*Türkiye'de Ekonomik Kalkınma ve Yatırım Teşvikleri*", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Karaca, Bahar (2004), "*Türkiye'deki Bölgelerarası Gelişme Farklarının Azaltılmasında Teşvik Uygulamalarının Etkinliği*", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Karakurt, Alper (2011), *" Küresel Kriz Ortamında Yatırım Teşvikleri"*, 65(2).

Karakurt, Alper (2010), "*Küresel Kriz Ortamında yatırım Teşvikleri*", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi: 65(2), 153.

Kıldiş, Yusuf, "Türkiye'de Vergi Teşvik Politikalarının Gelişimi", http://www.ekodialog.com/Makaleler/turkiyede-vergi-tesvik-politikalari-makale.html, erişim:23.06.2012.

Lall, Sanjaya. (2009)*"Sanayileşme Stratejisini Yeniden Düşünmek. Küreselleşme Çağında Devletin Rolü"*, Çeviri: Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme yazılar (Derleyen ve Yayına Hazırlayan Fikret Şenses), 497.

İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011.http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=Tayvan

Invest in Poland, Polish Agency for Foreign Investment, http://www.paiz.gov.pl/index/?id=7c4121d27bf970f00f1dfdcee8f43a5d, erişim:26.05.2012.

Rattso, Jorn ve Stokke, Hildegunn (2007), *"A Growth Model for South Afrika"*. South African Journal of Economics, 75(4).

Rodrik, Dani (2009), *"İktisat Politikası Refrmlarını Anlamak"*, Çeviri: Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme yazılar (Derleyen ve Yayına Hazırlayan Fikret Şenses), 191.

Polonya Yatırım Teşvik Sistemi Hakkında Bilgi Notu, T.C Varşova Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, Ağustos, 2011.

Sarıöz, Yeşim (2006) "*Türkiye'de 1990 Sonrası Uygulanan Yatırım Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri*", (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Şenses, Fikret (2009), *"Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme yazılar"*, İletişim yayınları, İstanbul.

Şimşek, Mehmet. *"Bütçe imkan verirse istihdam üzerindeki vergi yükünü indiririz"*, Erişim: 2.05.2012 http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/19884145.asp

Thomas, Kenneth P. (2007), "*Investment Incentives: Growing Use, Uncertain Benefits, Uneven Controls*", University of Missouri-St. Louis, Geneva.

Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 27290 Sayılı 16 Temmuz 2009 Tarihli Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2009/15199, 1. Madde.

Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 27290 Sayılı 16 Temmuz 2009 Tarihli Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2009/15199, 3. Madde.

Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 27290 Sayılı 16 Temmuz 2009 Tarihli Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2009/15199, EK 3.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 37 – Temmuz 2013

VAKIF ÜNİVERSİTELERİNDE YÖNETSEL AMAÇLI HESAP PLANLARININ TMS'YE GÖRE OLUŞTURULMASI VE HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Metin YILMAZ
Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Kütahya, metin.yilmaz@dpu.edu.tr

Ali Haydar GÜNGÖRMÜŞ
Öğr. Gör, SMMM, Fatih Üniversitesi İstanbul MYO, Büyükçekmece / İstanbul, ahgungor@fatih.edu.tr

ÖZET: Vakıf üniversitelerinde faaliyetlerinin üst yönetimin belirlediği hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmesi, üniversite içinde etkin bir yönetim kontrol sisteminin kurulması ile mümkün olur. Yönetim kontrol sisteminin istenilen şekilde işleyebilmesi için ise vakıf üniversitelerindeki gider merkezlerinin ve bu gider merkezlerinde ortaya çıkan maliyetlerin doğru olarak tespit edilmesi ve ulaşılması istenilen hedeflerle karşılaştırılarak kontrol sürecinin işletilmesi gerekir. Kontrol sürecinin sağlıklı olarak işletilmesi için ise vakıf üniversitelerinde faaliyetlere ait ayrıntılı hesap planlarının oluşturulması ve bu hesapların kaydedilmesi önem arz eder. Bu çalışmada mevcut vergi kanunları ile Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) arasındaki farklılıklar üzerinde durularak vakıf üniversitelerinde yönetsel amaçlı hesap planlarının TMS'ye göre oluşturulması ve hizmet üretim maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ile ilgili bir öneride bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hizmet Üretim Maliyeti, Stoklar, TMS, Vakıf Üniversitesi, Hesap Planı

FORMING CHART OF ACCOUNTS FOR EXECUTIVE PURPOSES ACCORDING TO TURKISH ACCOUNTING STANDARDS AND RECOGNITION OF COST OF SERVICE SOLD IN PRIVATE COLLEGES

ABSTRACT: In private colleges to achieve executive goals regarding activities is possible through an efficient and sufficient management control system. As for a successful management control system, it is possible through accurately determining expense centers in private colleges and the costs regarding these expense centers, and through running the control system by a comparison of goals and costs. To run an effective control system, it is utmost important to determine and to record detailed chart of accounts regarding activities within private colleges. This study, by contrasting current tax law and TAS, makes a suggestion about forming chart of accounts for executive purposes according to Turkish Accounting Standards (TAS) and recognition of Cost of Service Sold in private schools.

Keywords: Cost of Service sold, Stocks, Turkish Accounting Standards (TAS), Private College, Accounts Charts

GİRİŞ

Vakıf üniversiteleri, 2547 sayılı kanun hükümleri uyarınca, devlet tarafından izin verilerek vakıflar tarafından kurulmuş yükseköğretim kurumlarıdır. Ülkemizde ilk vakıf üniversitesi 1984 yılında kurulmuş ve bugüne kadar toplam yetmiş adet daha vakıf üniversitesi kurulmuştur. Devlet üniversitelerinin çoğunlukta olduğu ülkemizde son yıllarda vakıf üniversitelerinin sayıları gün geçtikçe artmaktadır (http://yok.gov.tr, 2013).

Vakıf üniversitelerinde uygulanan mevzuata göre muhasebe kayıt sistemi şu anda muhasebe standartlarına tabi değildir. Fakat Uluslararası Muhasebe Standartları kabul edildiğinde vakıf üniversiteleri de bu standartlara uyması düşünülmektedir. İşletmelerde yönetim eksenli hesap planları hazırlanırken dikkate alınması gereken ilk husus işletmenin üretim, hizmet veya ticari işletme olarak hangi sınıf içinde yer aldığının tespitidir. Zira her üç işletme türünde de maliyet hesapları, gider ve gelir hesapları bir birinden farklılıklar göstermektedir. Ayrıca diğer hesap gruplarında da farklılıklar söz konusu olabilmektedir. İşletme hesap planları oluşturulurken ikinci olarak dikkate alınması gereken konu işletmenin faaliyet alanıdır. İşletmenin faaliyet alanlarındaki farklılıklar özellikle alt hesaplar bazında farklı hesap planlarının hazırlanmasını zorunlu kılar. Ayrıca bazı sektörlerin kendine özgü olarak kullandıkları hesaplar söz konusu olup tüm bunlar dikkate alınarak işletmelerin hesap planları oluşturulmalıdır.

Bu sayede mali tablolar aracılığı ile ilgililere sunulacak bilgilerin tutarlılık ve mukayese edilebilirlik nitelikleri korunarak gerçek durumu yansıtmasının sağlanması ve işletmelerde denetimin kolaylaştırılması sağlanabilecektir. Ayrıca hesap planlarının oluşturulması; muhasebe bilgilerinin karar alma durumunda bulunan ilgililere doğru ve yeterli olarak ulaştırılmasına, mali tablolarda yer alan hesap adlarının tüm kesimler için aynı anlamı vermesine, muhasebede terim birliğinin sağlanması suretiyle anlaşılabilir olmasına, işletmelerle ilgililer arasında güven unsurunun oluşturulmasına katkı sağlayacaktır (Çetiner, 2006: 12).

Vakıf üniversiteleri de hizmet işletmesi olduklarından muhasebe sistemleri, ticaret ve üretim işletmelerinden farklıdır. Vakıf üniversitelerinde üretilen hizmetlerin stoklanması veya satış için bekletilmesi mümkün değildir. Vakıf üniversitelerinde muhasebe sistemleri kurulurken bu farklılıklar dikkate alınmalıdır. Çalışmada vakıf üniversitelerinde kullanılan özellikli hesaplar için TMS'de dikkate alınarak hesap planı oluşturulmaya ve hizmet üretim maliyetlerinin muhasebeleştirilmesine çalışılmıştır.

VAKIF ÜNİVERSİTELERİNDE KULLANILAN ÖZELLİKLİ HESAPLAR

Vakıf üniversiteleri, bir hizmet işletmesi olması nedeniyle muhasebe sisteminin uygulanışı noktasında üretim işletmelerinden farklılıklar göstermektedir. Çalışmada, vakıf üniversitelerinde kullanılan bütün hesaplar incelenmeyecek; sadece vakıf üniversitelerinde kullanılan ve diğer işletmelerden farklılık gösteren hesaplar ve bunların alt hesapları, üç ana başlık altında (özellikli bilanço hesapları, hizmet üretim maliyeti hesapları, gelir tablosu hesapları) ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Özellikli Bilanço Hesapları

Bilanço, bir üniversitenin belirli bir tarihte sahip olduğu varlıkları ve bu varlıkların elde edildiği kaynakları gösteren finansal tablodur. Bilançonun aktif kısmında, dönen ve duran varlıklar yer alırken, pasif kısmında kısa ve uzun vadeli borçları ile öz kaynaklar yer almaktadır (Akdoğan ve Tenker, 1988: 29). Özellikli bilanço hesapları, stok hesapları ve tamamlanmamış hizmet stokları olarak ele alınmıştır.

Stok Hesapları

Bir üniversitede hizmet üretimi veya diğer faaliyetlerinde kullanılmak üzere satın alınan ilk madde ve malzemeler, "150 İlk Madde ve Malzeme Stokları" hesabında izlenir. Üniversite bünyesinde çalıştırılan kantin, kitap satış merkezi vb. birimlerde satılmak amacıyla alınan ve depolanan ticari mal stokları ise, "153 Ticari Mallar" hesabında izlenir (Coşkun ve Akın, 2009: 195).

Tablo 1'de bir vakıf üniversitesinde bulunabilecek stoklara ilişkin örnekler verilmiştir. İlk madde ve malzeme stokları, üniversitenin ilgili biriminin talebi ile veya yönetimin planlaması çerçevesinde satın alınır, depolanır ve ilgili birime ihtiyacı ölçüsünde gönderilir. Stoklardaki malzemelerin, ebatlarına, markalarına veya diğer özelliklerine göre farklılık gösteren her bir çeşidi için bir alt hesap açılmalı ve her bir stok çeşidi ayrı bir stok kartında izlenmelidir.

Tablo 1. Stok Hesaplarının Bölümlendirilmesi

150. İLK MADDE MALZEME
150.00. EĞİTİM MALZEME STOKLARI
150.00.00. LABORATUAR MALZEME STOKLARI
150.00.00.00 LABORATUAR GAZLARI
150.00.00.00.00. AMONYAK GAZI
150.00.00.00.01. ARGON GAZI
150.00.00.00.02. AZOT GAZI
150.00.00.00.03. LPG GAZI
150.00.00.00.04. HİDROJEN GAZI
150.00.00.00.05. KARBONDİOKSİTGAZI
150.00.00.00.06. SANAYİ GAZI
150.00.00.00.07. SIVI AZOT
150.00.00.00.99.DİĞER
150.00.00.01. KATI MALZEME STOKLARI
150.00.00.01.00. AMONYUM KARBONAT
150.00.00.01.01. BARYUM KLORÜR
150.00.00.01.02. KALSİYUM KARBONAT
150.00.00.01.03. KOBALT(II) KARBONAT
150.00.00.01.99. DİĞER
150.00.00.02. SIVI MALZEMELER
150.00.00.02.00. DİOKSAN
150.00.00.02.01. PROPANOL
150.00.00.02.02. ANİLİN
150.00.00.02.03. BENZEN
150.00.00.02.99. DİĞER
150.00.01.03. LABORATUAR DENEY HAYVANLARI
150.00.01. KIRTASİYE SARF MALZEMESİ
150.00.01.00. A4 KÂĞIT
150.00.01.01. A 3 KÂĞIT
150.00.01.02. TAHTA KALEMİ
150.00.01.99. DİĞER
150.01. EĞİTİM İLE İLGİLİ OLMAYAN MALZEME STOKLARI
150.01.00. NALBURİYE MALZEME STOKLARI
150.01.00.00 ARMATÜR
150.01.00.01 KAPI KOLU
150.01.00.99 DİĞER
150.01.01. ELEKTRİK MALZEME STOKLARI
150.01.01.00. AMPUL
150.01.01.01. KABLO
150.01.01.99. DİĞER
150.01.02. TEMİZLİK MALZEMESİ STOKLARI
150.01.03. GIDA MALZEMESİ STOKLARI
150.01.04. BAHÇE MALZEME STOKLARI
153. TİCARİ MALLAR
153.00. KANTİN TİCARİ MALLAR
153.01. KİTAP SATIŞ TİCARİ MALLAR

Tamamlanmamış Hizmet Stokları

Mevcut muhasebe sistemimizde hizmet İşletmelerinde dönembaşı ve dönemsonunda tamamlanmamış hizmetlerle ilgili muhasebe kaydı yapılmamaktadır. Ortaya çıkan giderler dönemsonunda doğrudan ilgili gider hesabına

aktarılarak kapatılmaktadır. Buna karşılık Türkiye Muhasebe Standartları hizmet işletmelerinde ortaya çıkan hizmet üretim maliyetlerinin aktifleştirilebileceğini öngörmektedir.

TMS 2 Stoklar Standardının 19. paragrafında hizmet işletmelerinde ortaya çıkan stok maliyetleri aşağıdaki gibi tanımlanmıştır. "Verilen hizmetle ilgili hasılatın mali tablolara gelir olarak yansıtılmadığı durumlarda ilgili giderler stok hesabına yansıtılır. Hizmet sunan işletmelerde stokların maliyeti, esas olarak, kontrol işlemlerini yürüten personel dâhil olmak üzere, hizmetin sunulmasında doğrudan görev alan personelin işçilik ücretleri ve diğer maliyetleri ile bunlarla ilişkili olabilecek genel giderleri içerir. Satış ve genel yönetim ile ilgili personelin işçilik ücretleri ve bunlarla ilgili diğer giderleri, hizmetin maliyetine dahil edilmez. Bu giderler, gerçekleştiği dönemde gider olarak mali tablolara alınır. Hizmet sunan bir işletmenin stoklarının maliyeti, kar marjını veya işletmeler tarafından fiyatlara dahil edilen üretimle ilgili olmayan maliyetleri içermez" (TMSK, 2008: 270).

Bu noktada Standartla ilgili şu tespitleri yapmamız yerinde olacaktır.

- Standart, muhasebe teorisi ruhuna uygun olarak, dönemsellik kavramını ön plana çıkarır.
- Hizmet üretim maliyetlerinin, gider olarak yansıtılamadığı durumlarda, stoklanabilir maliyet olarak gösterilmesini öngörür.
- Hizmet üretimi dışındaki giderleri, dönem gideri olarak kabul eder (Güngörmüş ve Boyar, 2008: 133).

Bu tanım gereği TMS 2' de hizmet işletmeleri için henüz tamamlanmamış, devam eden hizmet üretimleri için yapılan harcamaların izlenmesinde "154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyeti"*; Üretimi tamamlanmış ancak henüz hasılatı doğmamış stok niteliğindeki hizmet maliyetlerinin izlenmesinde "155 Tamamlanmış Hizmet Stokları"** hesaplarının kullanılması önerilmektedir (Akdoğan ve Sevilengül, 2007: 182-186).

Bu bölümde örnek olarak tamamlanmamış hizmet stokları Tablo 2'de gösterilmiş olup, tamamlanmış hizmet maliyeti ile ilgili tablo dikkate alınmamıştır.

* "154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyeti" Hesabı Tek Düzen Muhasebe Hesap Planında olmayıp önerilen bir hesaptır.

** "155 Tamamlanmış Hizmet Maliyeti" Hesabı Tek Düzen Muhasebe Hesap Planında olmayıp önerilen bir hesaptır.

Tablo 2. Tamamlanmamış Hizmet Stokları

154. TAMAMLANMAMIŞ HİZMET MALİYETİ
- 154.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
  - 154.00.00. KİMYA BÖLÜMÜ
  - 154.00.01. FİZİK BÖLÜMÜ
  - 154.00.02. İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
  - 154.00.03. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
- 154.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ
  - 154.00.00. BİLGİSAYAR MÜHENSLİĞİ BÖLÜMÜ
  - 154.00.01. ÇEVRE MÜHENDİSLİĞİ BÖLÜMÜ
  - 154.00.02. GIDA MÜHENDİSLİĞİ BÖLÜMÜ
  - 154.00.03. ENDÜSTRİ MÜHENDİSLİĞİ BÖLÜMÜ
- 154.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
  - 154.00.00. İŞLETME BÖLÜMÜ
  - 154.00.01. EKONOMİ BÖLÜMÜ
  - 154.00.02. KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
  - 154.00.03. ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ
- 154.03. HUKUK FAKÜLTESİ
- 154.04. MESLEK YÜKSEKOKULU
  - 154.00.00. İŞLETME PROGRAMI
  - 154.00.01. HALKLA İLİŞKİLER VE REKLAMCILIK PRIGRAMI
  - 154.00.02. DIŞ TİCARET PROGRAMI
  - 154.00.03. BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİ VE PROGRAMLAMA
- 154.05. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
- 154.06. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
- 154.07. HAZIRLIK OKULU
- 154.08. SÜREKLİ EĞİTİM MERKEZİ

Hizmet Üretim Maliyeti Hesapları

Hizmet işletmelerinin maliyetlerinin takibi, üretim işletmelerinden farklı şekilde yapılmaktadır. Üretim işletmelerinde ortaya çıkan üretimle ilgili maliyetler "710 Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri", "720 Direkt İşçilik Giderleri" ve "730 Genel Üretim Giderleri" hesaplarına kaydedilir. Üretim maliyetlerinin mamullere doğrudan ilişkisi kurulabilenler direkt ilk madde ve malzeme ile direkt işçilik giderleri hesabına kaydedilirken; üretimle ilgili direkt giderler dışında kalan diğer tüm giderler genel üretim gideri olarak kabul edilir (Akdoğan, 1998: 53-98).

Hizmet işletmelerinde ise hizmet üretimi ile ilgili olarak ortaya çıkan direkt ve endirekt giderlerin tamamı, "740 Hizmet Üretim Maliyeti" adı altında tek bir hesapta toplanır (Çetiner, 2002: 49). Üniversiteler de, bir hizmet işletmesi olduğu için, hizmet üretiminde kullanılan ilk madde ve malzeme, personel ve genel hizmet üretim giderlerine ait maliyetler hizmet üretim maliyeti hesabında toplanarak kayıt altına alınır. Hizmet işletmelerinde maliyetler, muhasebe tebliğlerinde öngörülen 7/A veya 7/B seçeneklerinden birisi kullanılarak yapılabilir. 7/A seçeneğinde, giderler defter-i kebirde fonksiyon esasına göre bölümlenir; gider çeşitleri ve gider yerleri ise yardımcı defterlerde izlenir (Maliye Bakanlığı, 1 Seri No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, 1992). 7/B seçeneğinde ise, giderler, defter-i kebirde gider çeşitlerine göre bölümlenir ve giderler dönem sonunda gider dağıtım tablosu düzenlenerek fonksiyonlarına ayrılıp ilgili hizmet maliyetine veya sonuç hesaplarına aktarılır (Büyükmirza, 1998: 90). Üniversitelerde gider merkezlerinde ortaya çıkan giderleri çeşitlerine göre daha ayrıntılı bir şekilde görebilmek için, yönetim 7/A seçeneği, tercih etmelidir.

Vakıf üniversitelerinde, hizmet üretim gider yerleri, yardımcı hizmet üretim gider yerleri, yardımcı hizmet gider yerleri, Tablo 3'te olduğu gibi sınıflandırılabilir.

Tablo 3. Gider Yerleri Tablosu

Hizmet Üretim Gider Merkezi	Yardımcı Hizmet Üretim Gider Merkezi	Yardımcı Hizmet Gider Merkezi
Fen Edebiyat Fakültesi	Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Bölümü	Yemekhane
Mühendislik Fakültesi	Türk Dili Bölümü	Güvenlik Amirliği
İ.İ.B. Fakültesi	Yabancı Diller Bölümü	……..
Hukuk Fakültesi	Öğrenci İşleri	……..
Meslek Yüksekokulu	Kütüphane	
Sosyal Bilimler Enstitüsü	Toplumsal Duyarlılık Merkezi	
Fen Bilimleri Enstitüsü	Kariyer Planlama	
Hazırlık Okulu	Uluslararası Programlar Ofisi	
Sürekli Eğitim Merkezi	……..	

Tablo 4'te verilen örnekteki vakıf üniversitesinde, 7/A seçeneğini uyguladığı için, "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabını kullanmaktadır. Bu örnek hesap planında, hizmet üretim maliyetleri, gider merkezlerine ve her bir gider merkezinde oluşan gider çeşitlerine göre alt hesaplarda izlenmektedir. Tablo 4'deki hesap planında, Fen Edebiyat Fakültesi bölümlerine ait ortaya çıkabilecek gider çeşitleri ile ilgili kullanılacak hesap isimlerinin ayrıntıları verilmiştir. Bu örneğe uygun olarak bir vakıf üniversitesinin her bölümü ve ilgili alt birimlerinde ortaya çıkan giderler, çeşitlerine göre alt hesaplar açılarak takip edilebilir. Esas hizmet üretim birimlerinin dışında kalan, yardımcı hizmet gider yerleri, için de "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabının altında alt hesap ve ilgili hesaplar açılması gerekir. Ancak, bu gider yerlerinde toplanan giderler, daha sonra dağıtım yolu ile esas hizmet üretim gider yerlerine yüklenir.

Tablo 4. Hizmet Üretim Maliyeti Hesabının Bölümlendirilmesi

740. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ
740.10. ESAS HİZMET GİDER YERİ
740.10.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
740.10.00.00. KİMYA PROGRAMI
740.10.00.00.00 LABORATUAR MALZEME GİDERLERİ
740.10.00.00.00.00. LABORATUAR GAZLARI
740.10.00.00.00.00.00. AMONYAK GAZI
740.10.00.00.00.00.01. ARGON GAZI
740.10.00.00.00.00.02. AZOT GAZI
740.10.00.00.00.00.03. LPG GAZI
740.10.00.00.00.00.04. HİDROJEN GAZI
740.10.00.00.00.00.05. KARBONDİOKSİT GAZI
740.10.00.00.00.00.06. SANAYİ GAZI
740.10.00.00.00.00.07. SIVI AZOT
740.10.00.00.00.00.99. DİĞER
740.10.00.00.00.01. KATI MALZEME GİDERLERİ
740.10.00.00.00.02. SIVI MALZEME GİDERLERİ
740.10.00.00.00.03. LABORATUAR DENEY HAYVAN GİDERLERİ
740.10.00.00.00.04. LABORATUAR MALZEME GİDERLERİ
740.10.00.00.00.05. KIRTASİYE MALZEME GİDERLERİ
740.10.00.00.01. PERSONEL ÜCRET VE GİDERLERİ
740.10.00.00.01.00. AKADEMİK PERSONEL ÜCRETLERİ
740.10.00.00.01.00.00. BRÜT ÜCRETLER
740.10.00.00.01.00.01. SSK. İŞVEREN PAYI
740.10.00.00.01.00.02. İŞSİZLİK İŞVEREN PAYI
740.00.00.01.01.00.03. KIDEM VE İHBAR TAZMİNATI
740.00.00.01.01.00.04. EĞİTİM VE SEMİNER GİDERLERİ
740.10.00.00.01.01. İDARİ PERSONEL ÜCRET VE GİDERİ
740.10.00.00.01.02. HİZMETLİ ÜCRET VE GİDERLERİ
740.10.00.00.01.03. DIŞARDAN GELEN ÖĞRETİM ELEMANI ÜCRETLERİ
740.10.00.00.03. DIŞARDAN SAĞLANAN FAYDA VE HİZMETLER
740.10.00.00.03.00. ELEKTRİK, SU VE GAZ GİDERLERİ
740.10.00.00.03.01. HABERLEŞME GİDERLERİ
740.10.00.00.03.02. BAKIM -ONARIM GİDERLERİ
740.10.00.00.03.03. PERSONEL TAŞIMA HİZMETİ GİDERLERİ
740.10.00.00.03.04. TEMİZLİK HİZMET GİDERLERİ
740.10.00.00.03.05. YEMEK GİDERLERİ
740.10.00.00.03.06. GÜVENLİK HİZMETLERİ
740.10.00.00.03.07. MALİ MÜŞAVİRLİK ÜCRETLERİ
740.10.00.00.03.08. YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİR ÜCRETLERİ
740.10.00.00.03.99. DİĞER GİDERLER
740.10.00.00.04. ÇEŞİTLİ GİDERLER
740.10.00.00.04.00. SİGORTA GİDERLERİ
740.10.00.00.04.01. KİRA GİDERLERİ
740.10.00.00.04.02. SOSYAL GİDERLER
740.10.00.00.04.03. EĞİTİM, KÜLTÜR VE YAYIN GİDERLERİ
740.10.00.00.04.04. YOLLUKLAR VE SEYAHAT GİDERLERİ
740.10.00.00.04.05. BİLİMSEL TOPLANTILARA KATILIM GİDERLERİ
740.10.00.00.04.06. DÜZENLENECEK KONGRE, SEMİNER VE KONFERANS GİDERLERİ
740.10.00.00.04.07. KÜLTÜREL SPORTİF FAALİYETLER VE GEZİ GİDERLERİ

740.10.00.00.04.08. KİTAP, DERGİ, GAZETE BASKI GİDERLERİ
740.10.00.00.04.09. ÇEVRE DÜZENLEME VE BAKIM GİDERİ
740.10.00.00.04.99. DİĞER ÇEŞİTLİ GİDERLER
740.10.00.00.05. VERGİ, RESİM VE HARÇLAR
740.10.00.00.05.00. VERGİLER
740.10.00.00.05.01. RESİMLER
740.10.00.00.05.02. HARÇLAR
740.10.00.00.06. AMORTİSMAN VE TÜKENME PAYLARI
740.10.00.00.06.00. MADDİ DURAN VARLIK AMORTİSMANLARI
740.10.00.00.06.00.00. YERALTI VE YERÜSTÜ DÜZEN AMORTİSMANLARI
740.10.00.00.06.00.01. BİNALAR AMORTİSMANI
740.10.00.00.06.00.02. TESİS, MAKİNA VE CİHAZLAR AMORTİSMANI
740.10.00.00.06.00.03. DEMİRBAŞLAR AMORTİSMANI
740.10.00.00.06.01. MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIK AMORTİSMANI
740.10.00.01. FİZİK BÖLÜMÜ
740.10.00.02. İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
740.10.00.03. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
740.10.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ
740.10.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
740.10.03. HUKUK FAKÜLTESİ
740.10.04. MESLEK YÜKSEKOKULU
740.10.05. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
740.10.06. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
740.10.07. HAZIRLIK OKULU
740.10.08. SÜREKLİ EĞİTİM MERKEZİ

740.20. KÜTÜPHANE
740.30. ÖĞRENCİ İŞLERİ
740.40. ATATÜRK İLKELERİ BÖLÜMÜ
740.50. YABANCI DİLLER BÖLÜMÜ
740.60. YEMEKHANE GİDERLERİ
740.70. GÜVENLİK HİZMETLERİ

Hizmet üretimi ile ilgili ortaya çıkan, direkt madde ve malzeme giderleri, direkt personel giderleri ve genel hizmet üretim giderleri “740 Hizmet Üretim Maliyeti” hesabına kaydedilir. Dönem sonunda 740 hesabının bakiyesi, yansıtma hesabı yardımı mevcut sistemimizde “622 Satılan Hizmet Maliyeti” hesabına aktarılarak dönem gelirinden indirilir. TMS 2. stoklar standardına göre ise yansıtma hesapları aracılığı ile verilen hizmetle henüz tamamlanmamış, devam eden hizmet üretimleri için yapılan harcamaların izlenmesinde “154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyeti”; üretimi tamamlanmış ancak henüz hasılatı doğmamış stok niteliğindeki hizmet maliyetlerinin izlenmesinde “155 Tamamlanmış Hizmet Stokları” hesabı kullanılır. Hasılat ortaya çıktığında “690 Dönem Kârı/Zararı” hesabına aktarılır. Her iki duruma ait işlemler Şekil 1 ve Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Mevcut Sistem Hizmet Üretim Maliyet Hesap Akışı

740	741	622	690
Hizmet Üretim Maliyeti	Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma	Satılan Hizmet Maliyeti	Dönem Karı/Zararı

Kaynak: Güngörmüş, 2009: 227

Şekil 2. TMS Hizmet Üretim Maliyet Hesap Akışı

740	741	154	155	622	690
Hizmet Üretim Maliyeti	Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma	Tamamlanmamış Hizmet Maliyeti	Tamamlanmış Hizmet Stokları	Satılan Hizmet Maliyeti	Dönem Karı/ Zararı

Kaynak: Güngörmüş, 2009: 227

Özellikli Gelir Tablosu Hesapları

Üniversitenin gelir tablosu, belirli bir dönem içinde üniversitenin elde ettiği gelirleri, bu gelirleri elde etmek için katlandığı giderleri ve üniversitenin net kâr ya da zararını gösteren bir finansal tablodur (Akdoğan ve Tenker, 1988: 73). Bir üniversitenin gelir tablosunu oluşturmak için kullandığımız ve gelir, gider ve maliyetlerin kaydedildiği hesaplar ile bunların alt hesapları sunulan hizmetlerin özelliklerine ve birimlerine göre şekillenir ve sınıflandırılır.

Gelir Hesapları

Eğitim kuruluşlarının gelirleri, yurtiçi satışlar, yurtdışı satışlar ve diğer gelirler olmak üzere üç ana hesap altında kaydedilebilir. Gelirlerin büyük bir kısmını oluşturan yurtiçi satışlar hesabı, Tablo 4'de görüldüğü gibi her bir gelir merkezi için ayrı alt hesaplarda takip edilebilir. Bölümlerin içinde eğer farklı gelir merkezleri varsa bu merkezler için de ayrım yapmak gerekir. Tablo 4'de olduğu gibi, her bir birim için alt hesaplar açılarak bu birimlerin gelirleri bu alt hesaplarda da takip edilebilir (Akıncı ve Ünlen, 1998: 69-71).

Üniversitelerde, hizmet gelirleri haricinde kantin geliri veya kitap satış geliri gibi farklı türden gelirler de elde edilebilir. Ancak, bu gelirlerin "600 Yurtiçi Satışlar" hesabının altına izlenebilmesi için kantin veya kitap şatış bölümünün üniversite tarafından işletilmesi gerekir. Eğer bu tip yerlerin işletilmesi, hizmet anlaşması ile bir başka kişi veya kuruma devredildi ise, buradan elde edilen gelirler, "649 Diğer Olağan Gelir ve Kârlar" hesabına kaydedilir.

Vakıf üniversitelerinin, yasalar gereği devletten aldığı teşvikler, üniversiteye yapılan bağışlar ve vakıf mütevelli heyeti katkıları "602 Diğer Gelirler" hesabının alt hesaplarında izlenir. Vakıf üniversitelerinde gelir hesapları Tablo 5'te bölümlendirilmiştir.

Tablo 5. Gelir Hesaplarının Bölümlendirilmesi

600. YURTİÇİ SATIŞLAR
- 600.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
  - 600.00.00. KİMYA BÖLÜMÜ
    - 600.00.00.00. EĞİTİM GELİRİ
    - 600.00.00.01. DİPLOMA GELİR
    - 600.00.00.02. TRANSKRİPT GELİRLERİ
    - 600.00.00.03. YÖS BAŞVURU GELİRİ
    - 600.00.00.06. DİĞER GELİRLER
  - 600.00.01. FİZİK BÖLÜMÜ
  - 600.00.02. İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
  - 600.00.03. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
- 600.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ
- 600.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
- 600.03. HUKUK FAKÜLTESİ
- 600.04. MESLEK YÜKSEKOKULU
- 600.05. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
- 600.06. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
- 600.07. HAZIRLIK OKULU
- 600.08. SÜREKLİ EĞİTİM MERKEZİ
  - 600.00.01. KURS GELİRLERİ
- 600.09. KANTİN GELİRLERİ
  - 600.09.00. TİCARİ MAL SATIŞ GELİRLERİ
  - 600.09.99. DİĞER SATIŞ GELİRLERİ
- 600.10. KİTAP SATIŞ GELİRLERİ

601. YURTDIŞI SATIŞLAR

602. DİĞER GELİRLER
- 602.00. BAĞIŞ GELİRLERİ
- 602.01. HAZİNE YARDIMI
- 602.02. KURUCU VAKIF KATKISI
- 602.99. DİĞER GELİRLER

649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KÂRLAR
- 649.00. KİRA GELİRLERİ
- 649.01. ELEKTRİK GELİRLERİ
- 649.02. TELEFON GELİRİ
- 649.03. REKLAM VE SPONSORLUK GELİRİ
- 649.04. KÜTÜPHANE GELİRİ
- 649.05. ATIK HURDA SATIŞ GELİRİ
- 649.06. LABORATUAR ANALİZ GELİRİ
- 649.07. DANIŞMANLIK GELİRİ
- 649.08. KİTAP SATIŞ GELİRİ
- 649.99. DİĞER GELİRLER

Gider Hesapları

Vakıf Üniversitesi gelir tablosunda, satışların maliyeti, faaliyet giderleri, olağan gider ve zararlar ile olağan dışı gider ve zararlar olmak üzere farklı türden giderler yer almaktadır.

Bir işletmenin gelir tablosunda satışların maliyeti ile ilgili, satılan mamul maliyeti, satılan ticari mal maliyeti ve satılan hizmet maliyeti olmak üzere üç temel maliyet unsuru bulunmaktadır (Yükçü, 1993: 471). Üniversitelerde bir hizmet işletmesi olduğundan dolayı hizmet üretimi için katlanılan maliyetler satılan hizmet maliyeti olarak kabul edilir. Ayrıca eğitim kuruluşlarının kantin, kitap satış gibi birimlerde satışını gerçekleştirdiği ticari malların maliyeti

de, satılan ticari mal maliyeti hesabında izlenir. Satışların maliyeti ile İlgili gider hesapları Tablo 6'daki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 6. Satışların Maliyeti ile İlgili Gider Hesapları

621. SATILAN TİCARİ MAL MALİYETİ
- 621.00. KANTİN TİCARİ MAL MALİYETİ
- 621.01. KİTAP SATIŞ MALİYETİ

622. SATILAN HİZMET MALİYETİ
- 622.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
  - 622.00.00. KİMYA BÖLÜMÜ
  - 622.00.01. FİZİK BÖLÜMÜ
  - 622.00.02. İNGİLİZDİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
  - 622.00.03. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
- 622.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ
- 622.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
- 622.03. HUKUK FAKÜLTESİ
- 622.04. MESLEK YÜKSEKOKULU
- 622.05. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
- 622.06. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
- 622.07.HAZIRLIK OKULU
- 622.08. SÜREKLİ EĞİTİM MERKEZİ

Vergi Kanunlarına Göre Hizmet Üretim Maliyetinin Muhasebeleştirilmesi

Mevcut muhasebe uygulamasında, hizmet işletmeleri için yarı-mamul ve mamul stok kavramları söz konusu olmadığı için; hizmet üretim maliyetleri, ortaya çıktığı dönemin sonunda tamamı ile giderleştirilir. Bu uygulamaya göre, dönem içerisinde gerçekleşen hizmet üretim maliyetleri, "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabında toplandıktan sonra, dönem sonunda "741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hs." yardımı ile "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabına aktarılır. Hizmet üretim maliyetlerinin vergi kanunlarına göre muhasebeleştirilmesi aşağıdaki kayıtlarında gösterilmiştir.

740. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS. İLGİLİ HESAPLAR	XXX	 XXX
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS. 741HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS.	XXX	 XXX
741. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS. 740. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS.	XXX	 XXX
690. DÖNEM KARI/ZARARI HS. 622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.	XXX	 XXX

Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Hizmet Üretim Maliyetinin Muhasebeleştirilmesi

TMS 2, hizmet işletmelerinde hizmetlerle ilgili hasılatın mali tablolara gelir olarak yansıtılmadığı durumlarda, hizmet üretim giderlerinin stok hesabına yansıtılmasını öngörmektedir. Hizmet stoklarının maliyeti, "kontrol işlemlerini yürüten personel dahil olmak üzere, hizmetin sunulmasında doğrudan görev alan personelin işçilik ücretleri ve diğer maliyetleri ile bunlarla ilişkili olabilecek genel giderleri" kapsar. Fakat, satış ve genel yönetim ile ilgili giderler ile üretimle ilgili olmayan diğer maliyetler hizmetin maliyetine dahil edilmez (TMSK, 2008; 270).

TMS 2'de hizmet stokları hesabı ve bunun muhasebeleştirilmesi ile ilgili ayrıntılar belirtilmemiştir. Bu nedenle hizmet stokları ile ilgili kullanılması gereken hesap veya hesapların işleyişi ile ilgili uygulama noktasında farklılıklar söz konusu olmaktadır. Muhasebe uygulamasının farklılaşmasının en önemli nedeni, sağlık, eğitim, hukuk, eğlence, konaklama, inşaat, film, proje ve danışmanlık gibi farklı faaliyet alanlarında hizmet veren hizmet işletmelerinin bulunması ve bunların sundukları hizmetlerin çeşitliliğidir. Film/müzik prodüksiyon ve bilgisayar yazılım şirketleri gibi hizmet işletmelerinde sunulan hizmetler, üretim işletmelerindekine benzer özellik gösterdiğinden dolayı; bu işletmelerde şekil 2'de Hizmet Üretim Maliyet Hesap Akışında belirtilen hesapların hepsi kullanılabilir. Ancak, bu kayıtlar, her hizmet işletmesi için geçerli değildir. Örneğin, bir hukuk, sağlık, eğitim veya danışmanlık şirketinin "155 Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri" hesabını kullanması mümkün değildir, çünkü bu işletmelerde hizmetin tamamlanıp satış için bekletilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte, örneğin bir hukuk şirketi devam eden bir dava ile ilgili ortaya çıkan maliyetleri, dönem sonunda "154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyetleri" hesabında aktifleştirmelidir.

TMS 2 hizmet işletmelerinde, üretimleri devam eden hizmetler için ortaya çıkan hizmet maliyetlerini "154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyeti" hesabı, üretimi tamamlanmış, ancak henüz hasılatı doğmamış stok niteliğindeki hizmet maliyetlerini "155 Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri" hesabı aracılığı ile kayıtlara almayı önermektedir (Coşkun ve Güngörmüş, 2009: 25-26).

Hizmet üretim maliyetlerinin TMS'ye göre muhasebeleştirilmesi aşağıdaki muhasebe kayıtlarında gösterilmiştir. Aşağıdaki muhasebe kaydında; hizmet işletmelerde dönem sonunda sonuçlandırılmamış işlerle ilgili oluşan hizmet maliyetleri "154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyetleri" hesabına, sonuçlandırılmış ancak henüz satışı gerçekleştirilmemiş işlerle ilgili hizmetlere ait maliyetleri, "155 Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri" hesabına, hizmet üretimi sonuçlandırılmış ve satışı gerçekleştirilmiş olan hizmetlerle ilgili maliyetler ise "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabına aktarılmıştır. Ayrıca "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabının "690 Dönem Karı/Zararı " hesabına aktarılmasının muhasebe kaydı yapılmıştır.

154. TAMAMLANMAMIŞ HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ HS.	XXX	
155. TAMAMLANMIŞ HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ HS.	XXX	
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.	XXX	
741. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS.		XXX
690. DÖNEM KARI/ZARARI HS.	XXX	
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.		XXX

Önceki dönemde "154 Tamamlanmamış Hizmet Üretim Maliyeti" Hesabındaki hizmet üretim maliyetleri, sonuçlanmış fakat satışı gerçekleşmemişse "155 Tamamlanmış Hizmet Üretim Maliyetleri" Hesabında, sonuçlanmış ve satışı gerçekleşmişse "622 Satılan Hizmet Maliyeti" Hesabında izlenir. Her iki duruma ait muhasebe kaydı ve "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabının "690 Dönem Karı/Zararı " hesabına aktarılmasının muhasebe kaydı aşağıda oluşturulmuştur.

155. TAMAMLANMIŞ HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ HS.	XXX	
154. TAMAMLANMAMIŞ HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ HS.		XXX
Önceki dönemde tamamlanmamış hizmet üretim maliyeti sonuçlanmış fakat satışı gerçekleşmemişse		
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.	XXX	
154. TAMAMLANMAMIŞ HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ HS.		XXX
Önceki dönemde tamamlanmamış hizmet üretim maliyeti sonuçlanmış ve satışı gerçekleşmişse		
690. DÖNEM KARI/ZARARI HS.	XXX	
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.		XXX

Önceki dönemde sonuçlandırılmış fakat satışı gerçekleşmemiş olan "155 Tamamlanmış Hizmet Üretim Maliyetleri" Hesabındaki hizmetlerle ilgili giderler maliyetler, satışı gerçekleştiği dönemde aşağıdaki muhasebe kaydı ve "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabının "690 Dönem Karı/Zararı " hesabına aktarılmasının muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.	XXX	
155. TAMAMLANMIŞ HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ HS.		XXX
Önceki dönemde tamamlanmış hizmet üretim maliyeti sonuçlanmış ve satışı gerçekleşmişse		
690. DÖNEM KARI/ZARARI HS.	XXX	
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.		XXX

VAKIF ÜNİVERSİTELERİNDE HİZMET STOK MALİYETİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ ÖNERİSİ

Vakıf Üniversitelerinde dönem içinde ortaya çıkan tüm hizmet üretim maliyetleri "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabına kaydedilmelidir. "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabına ait giderlere ait muhasebe kaydı aşağıda belirtildiği gibi yapılabilir.

740. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ	XXX	
740.10. ESAS HİZMET GİDER YERİ		
740.10.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ		
740.10.00.00. KİMYA PROGRAMI		
740.10.00.00.00 LABORATUAR MALZEME GİDERLERİ		
740.10.00.00.00.00. LABORATUAR GAZLARI		
740.10.00.00.00.00.00. AMONYAK GAZI		
740.10.00.00.00.00.01. ARGON GAZI		
740.10.00.00.00.00.99. DİĞER		
740.10.00.00.00.01. KATI MALZEME GİDERLERİ		
740.10.00.00.00.02. SIVI MALZEME GİDERLERİ		
740.10.00.00.01. PERSONEL ÜCRET VE GİDERLERİ		
740.10.00.00.01.00. AKADEMİK PERSONEL ÜCRETLERİ		
740.10.00.00.01.01. İDARİ PERSONEL ÜCRET VE GİDERİ		
740.10.00.00.01.02. HİZMETLİ ÜCRET VE GİDERLERİ		
740.10.00.000.1.03. DIŞARDAN GELEN ÖĞRETİM ELEMANI ÜCRETLERİ		
740.10.00.00.3. DIŞARDAN SAĞLANAN FAYDA VE HİZMETLER		
740.10.00.00.03.00. ELEKTRİK, SU VE GAZ GİDERLERİ		
740.10.00.00.03.01. HABERLEŞME GİDERLERİ		
740.10.00.00.03.02. BAKIM -ONARIM GİDERLERİ		
740.10.00.00.03.03. PERSONEL TAŞIMA HİZMETİ GİDERLERİ		
740.10.00.00.03.04. TEMİZLİK HİZMET GİDERLERİ		
740.10.00.00.03.05. YEMEK GİDERLERİ		
740.10.00.00.03.06. GÜVENLİK HİZMETLERİ		
740.10.00.00.03.99. DİĞER GİDERLER		
740.10.00.00.04. ÇEŞİTLİ GİDERLER		
740.10.00.00.05. VERGİ, RESİM VE HARÇLAR		
740.10.00.00.06. AMORTİSMAN VE TÜKENME PAYLARI		
740.10.00.00.06.01. MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIK AMORTİSMANI		
740.10.00.01. FİZİK BÖLÜMÜ		
740.10.00.02. İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ		
740.10.00.03. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ		
740.10.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ		
740.10.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ		
740.10.03. HUKUK FAKÜLTESİ		

740.10.04. MESLEK YÜKSEKOKULU 740.10.05. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ 740.20. KÜTÜPHANE 740.30. ÖĞRENCİ İŞLERİ 740.40. ATATÜRK İLKELERİ BÖLÜMÜ 740.50. YABANCI DİLLER BÖLÜMÜ …… 740.60. YEMEKHANE GİDERLERİ 740.70. GÜVENLİK HİZMETLERİ …….. İLGİLİ HESAPLAR		XXX

"740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabında toplana giderlerin dönem sonunda yapılacak muhasebe kayıtlarında mevcut vergi kanunlarında ve TMS 2'ye göre farklılıklar oluşmaktadır.

Vergi Kanunlarına Göre Vakıf Üniversitelerinde Hizmet Üretim Maliyetinin Muhasebeleştirilmesi Önerisi

Dönem içinde "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabına kaydedilen giderler, dönem sonunda "741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hs." yardımı ile "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabına aktarılmalıdır. Vakıf üniversitelerinde ortaya çıkan hizmet üretim maliyetleri vergi kanunlarına göre aşağıdaki gibi muhasebeleştirilebilir.

622. SATILAN HİZMET MALİYETİ 622.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ 622.00.00. KİMYA BÖLÜMÜ 622.00.01. FİZİK BÖLÜMÜ 622.00.02. İNGİLİZDİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ 622.00.03. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ 622.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ 622.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ 622.03. HUKUK FAKÜLTESİ 622.04. MESLEK YÜKSEKOKULU 622.05. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	XXX	
741HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS 741.10. ESAS HİZMET GİDER YERİ 741.10.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ 741.10.00.00. KİMYA PROGRAMI 741.10.00.01. FİZİK BÖLÜMÜ 741.10.00.02. İNGİLİZ DİLİ VE ED. 741.10.00.03. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ 741.10.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ 741.10.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAK. 741.10.03. HUKUK FAKÜLTESİ 741.10.04. MESLEK YÜKSEKOKULU 741.10.05. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		XXX
741. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS.	XXX	
740. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS.		XXX
690. DÖNEM KARI/ZARARI HS.	XXX	
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.		XXX

Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Vakıf Üniversitelerinde Hizmet Üretim Maliyetinin Muhasebeleştirilmesi Önerisi

Vakıf üniversitelerinde sunulan hizmetler eğitim öğretim dönemi ile bağlantılı olarak gerçekleşmektedir. Dönem sonunda öğrencilere sunulan hizmetlerin maliyeti eğitim süreci başlamadan önceki tarihte yapılan hazırlıklarla başlar ve eğitim dönemi sonunda eğitim öğretim faaliyetleri ve bunlara ait işlemlerin (mezuniyet işlemleri vb.) tamamlanması ile sona erer. Bu nedenle, TMS 2'ye uygun olarak, vakıf üniversitelerinde sunulan hizmetlerle ilgili hasılatın mali tablolara gelir olarak yansıtılmadığı durumlarda, hizmet üretim giderlerinin stok hesabına yansıtılması gerekir.

Vakıf üniversitelerinde, dönem sonunda eğitim hizmetini almış fakat içinde bulunulan eğitim dönemine ait eğitim ücret ödemesini tamamlamamış öğrencilerle ilgili ortaya çıkan maliyetler, aktifleştirilerek "154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyeti" hesabına kaydedilebilir.* Bu hizmetlerin tamamlandığı ve hizmete ait gelirin gerçekleştiği dönem içinde, hizmetle ilgili maliyetler "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabına aktarılır. Dönem sonunda eğitim hizmetini almış ve içinde bulunulan eğitim dönemine ait eğitim ücret ödemesini tamamlamış öğrencilerle ilgili ortaya çıkan maliyetler, "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabında izlenir.**

Coşkun ve Güngörmüş yaptıkları çalışmada vakıf üniversitelerinde üretimi tamamlanmış, ancak henüz hasılatı doğmamış stok niteliğindeki hizmet maliyetlerinin izlendiği "155 Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri" hesabının kullanılması mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Bunun sebebini vakıf üniversitelerinde hizmetin tamamlanıp satış için bekletilmesi mümkün olmamasına bağlamışlardır (Coşkun ve Güngörmüş, 2009: 26). Fakat uzaktan eğitim veren vakıf üniversitelerinde uzaktan eğim materyallerinin önceden tamamlanması ve hizmetin sonradan satılması söz konusu olduğundan "155 Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri" hesabı kullanılabilir. Bu duruma ait muhasebe kaydı aşağıdaki gibi muhasebeleştirilebilir.

154. TAMAMLANMAMIŞ HİZMET MALİYETİ	XXX	
154.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ		
154.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ		
154.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ		
155. TAMAMLANMAMIŞ HİZMET MALİYETİ	XXX	
155.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ		
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ	XXX	
622.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ		
622.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ		
622.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ		
622.03. HUKUK FAKÜLTESİ		XXX
622.04. MESLEK YÜKSEKOKULU		
741HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS		
741.10.00. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ		
741.10.01. MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ		
741.10.02. İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAK.		
741.10.03. HUKUK FAKÜLTESİ		
741.10.04. MESLEK YÜKSEKOKULU		
741. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS.	XXX	
740. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS.		XXX
690. DÖNEM KARI/ZARARI HS.	XXX	
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.		XXX

"154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyetleri" hesabında izlenen hizmetlerle ilgili faaliyetler, eğitimin tamamlandığı ve bu hizmetlerle ilgili gelir kaydının yapıldığı dönem içinde "622 Satılan Hizmet Maliyeti" Hesabına aktarılır ve muhasebe kaydı aşağıda belirtildiği gibi yapılabilir.

* Dönem sonu itibari ile gelir kaydı yapılmamış öğrencilere sunulan hizmetlerle ilgili maliyetler "154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyetleri" hesabında aktifleştirilerek bir sonraki döneme devredilir.

** TMS 2'ye göre, "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabına kaydedilen bölümlerden dönem içinde gelir kaydı yapılan hizmetlerle ilgili maliyetler, "622 Satılan Hizmet Maliyeti" hesabına aktarılır.

622. SATILAN HİZMET MALİYETİ	XXX	
154. TAMAMLANMAMIŞ HİZMET MALİYETİ		XXX
741. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS.	XXX	
740. HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS.		XXX
690. DÖNEM KARI/ZARARI HS.	XXX	
622. SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.		XXX

SONUÇ

Bir vakıf üniversitesi yönetimi, kurumunu başarılı bir şekilde yönetmek istiyorsa, kararlarını doğru ve güvenilir bilgilere dayandırmak zorundadır. Doğru ve güvenilir bilgiler de, ancak iyi tasarlanmış ve kapsamlı bir yönetim bilgi sisteminin kurulup işletilmesi sayesinde sağlanabilir. Bu çerçevede yönetim bilgi sisteminin bir alt sistemi olan muhasebe bilgi sisteminin de, giderlerin gider yerlerine ve gider çeşitlerine göre ayrıntılı olarak izlenmesine olanak sağlayacak bir şekilde tasarlanması gerekir. Bu noktada muhasebe sisteminin kurulması ve işletilmesinde muhasebe hesap planları önemli bir yer tutmaktadır. Üniversite yöneticileri maliyet, gider ve gelir bilgilerine bölümler bazında ulaşarak maliyetleri kontrol altında tutabilmeleri için oluşturulan hesap planlarının maliyetlerin ortaya çıktığı departmanlar bazında takip edilmesi gerekir.

Vakıf üniversitelerindeki hizmet üretim maliyetlerinin muhasebeleştirilmesinde vergi kanunlarına ve TMS 2'ye göre farklılıklar bulunmaktadır. Mevcut vergi kanunlarına göre yapılan işlemlerde hizmet üretim maliyetleri dönem sonunda gelirin elde edilip edilmemesine bakılmaksızın dönem sonunda gelir tablosu hesaplarına aktarılır. Fakat gelirin elde edilmediği durumlarda sanki gelir elde edilmişçesine kayıt yapıldığından bu durum muhasebede dönemsellik ilkesine de ters düşmektedir. Gerçekleşmeyen gelirin gerçekleşmiş gibi gösterilmesi dönem karının fazla çıkmasına neden olarak yanıltıcı olabilmektedir. TMS 2'de ise hizmet gerçekleşmiş fakat gelir elde edilmemişse hizmet üretim giderlerinin stok hesabına yansıtılmasını öngörmekte ve hizmete ait gelir gerçekleştiğinde stoklar hesabındaki giderlerin, gelir tablosu hesaplarına aktarılmasını öngörmektedir. Vakıf üniversitelerinde, dönem içinde eğitim hizmetini alan öğrencilerle ilgili ortaya çıkan maliyetler, "Tamamlanmamış Hizmet Maliyeti" hesabında izlenebilir. Ancak vakıf üniversitelerinde "Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri" hesabının kullanılması hizmetin tamamlanıp satış için bekletilmesi durumu söz konusu olmadığından mümkün değildir. Fakat uzaktan eğitim veren vakıf üniversitelerinde uzaktan eğim materyallerinin önceden tamamlanması ve hizmetin sonradan satılması söz konusu olduğundan "Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri" hesabının da kullanılabileceği hatırlanmalıdır. Bu nedenle vakıf üniversitelerinde TMS'ye göre hesap planının oluşturulması ve muhasebe kayıtlarının yapılmasının daha doğru sonuçlar vereceği belirtilebilir.

Hesap planlarının oluşturulması; muhasebe bilgilerinin karar alma durumunda bulunan ilgililere doğru ve yeterli olarak ulaştırılmasına, mali tablolarda yer alan hesap adlarının tüm kesimler için aynı anlamı vermesine, muhasebede terim birliğinin sağlanması suretiyle anlaşılabilir olmasına, işletmelerle ilgililer arasında güven unsurunun oluşturulmasına katkı sağlayacağından, yönetsel hesap planının oluşturulması sayesinde, vakıf üniversiteleri birim ve hizmet bazında performans ölçümü ve yönetimi yapılabilecek; fiyat belirleme, yatırım, hizmet çeşitlemesi, gibi kararlar daha doğru bir şekilde alabilecek; maliyet analizi, bütçeleme, kârlılık analizi gibi çalışmalar daha doğru olarak gerçekleştirilebileceği için üniversitenin performansının artmasına katkı sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN, N. ve TENKER, N. (1998). **Finansal Tablolar ve Analizi**, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

AKDOĞAN, N. ve SEVİLENGÜL, O. (2007). **Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulaması**, Ankara: Gazi Kitabevi.

AKDOĞAN, N. (1998). **Maliyet Muhasebesi Uygulamaları**, İstanbul: İSMMM Odası Yayınları, No:11.

AKINCI, N. ve ÜNLEN, M. (1998). **Mali Tablolar Analizi**, İzmir: Barış Yayınları.

BÜYÜKMİRZA, K. (1998). **Maliyet ve Yönetim Muhasebesi**, Ankara: Barış Yayınevi.

COŞKUN, A. ve AKIN A. (Editör). (2009). **Sağlık İşletmeleri Yönetim Rehberi**, Ankara: Seçkin Yayıncılık. (Coşkun, A. ve Güngörmüş, A. H. "*Özel Sağlık işletmelerinde Muhasebe Bilgi Sistemi"185-206*).

COŞKUN, A. ve GÜNGÖRMÜŞ, A. H. (2009). "*Hastanelerde Hizmet Üretim Maliyetlerinin TMS 2'ye Göre Muhasebeleştirilmesi*", **Mali Çözüm**, 95: 19-34.

ÇETİNER, E. (2002). **Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları**, Ankara: Gazi Kitabevi.

ÇETİNER, E. (2006). **Genel Muhasebe; Teori ve Uygulama**, Ankara: Gazi Kitabevi.

GÜNGÖRMÜŞ, A. H. (2009). *"Film İşletmelerinde Türk Muhasebe Standartları Çerçevesinde Yönetsel Hesap Planının Oluşturulması"*, **Vergi Sorunları Dergisi**, 252: 221-229.

GÜNGÖRMÜŞ, A. H. ve BOYAR, E. (2008). "*TMS-2 Stoklar Standardında Hizmet İşletmeleri İçin Stok Maliyeti ve Bir Uygulama Önerisi*", **Vergi Dünyası Dergisi**, 27, 322: 132-136.

http://yok.gov.tr/web/guest/universitelerimiz;jsessionid=114235C8372BDFF01DFD8AC7253E413A, (01.07.2013).

Maliye Bakanlığı, 1 Seri No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği. (1992).

TMSK. (2008). **Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 2: Stoklar**, Ankara: Türkiye Muhasebe Standartları TMS/TFRS, TSMK Yayınları.

YÜKÇÜ, S. (1993). **Maliyet Muhasebesi**, İzmir: Anadolu Matbaacılık.